

Dragan Petrović

**FRANCUSKO-SRPSKI
ODNOSI 1800-2010**

Dr Dragan Petrović
FRANCUSKO-SRPSKI ODNOSI 1800-2010

INSTITUT ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU

Dr Dragan Petrović

FRANCUSKO-SRPSKI ODNOSI
1800-2010

Beograd, 2011.

Dr Dragan Petrović
Francusko-srpski odnosi 1800-2010.

Izdavač:
Institut za međunarodnu politiku i privredu
Beograd, Makedonska 25

Za izdavača :
Dr Duško Dimitrijević

Recenzenti :
Dr Momčilo Sakan
Dr Božidar Mihajlović
Dr Igor Janev

Kompjuterska obrada :
Snežana Vojković

Tehnički urednik :
Jovanka Kalember

Štampa :
Želnid, Beograd

ISBN: 978-86-7067-154-6

Knjiga je objavljena uz podršku Ministarstva za nauku i tehnološki
razvoj Republike Srbije

Mojoj supruzi Nataši

Sadržaj

I Teoretsko metodološki uvod

Predmet i metodologija rada	17
Napomene u vezi sa izvorom i metodom istraživanja	24
A. Rezultati dosadašnjih istraživanja	24
B. Izvori i metod istraživanja	26

II Francusko-srpski odnosi 1800-2010

Francusko-srpski odnosi od početka XIX veka do 1815.	29
Francusko-srpski odnosi od 1815. do 1848.	36
Francusko-srpski odnosi od 1848. do 1878.	43
Francusko-srpski odnosi u periodu od 1878. do 1903.	54
Francusko-srpski odnosi od 1903. do 1914.	60
Francusko-srpski odnosi u vreme Prvog svetskog rata 1914–1918.	67
Francusko-jugoslovenski odnosi između dva svetska rata	80
Period do 1925.	83
Unutrašnji politički život u Francuskoj	88
Spoljna politika Francuske u opštim crtama	89
Jugoslavija u prvim posleratnim godinama	91
Francusko-jugoslovenski odnosi 1925–1929.	93
Francusko-jugoslovenski odnosi 1929–1933.	96
Period 1933–1937: vreme razbijanja Versajskog sistema	99
Završni period 1937–1940.	105
Vojna saradnja Francuske i Jugoslavije u međuratnom periodu	111

Francusko-jugoslovenski ekonomski odnosi između dva svetska rata	114
Francuski kulturni uticaj u međuratnom periodu	115
Rezime međuratnog perioda	117
Francusko-jugoslovenski odnosi tokom i neposredno nakon Drugog svetskog rata 1941-1946.	118
Period Francusko-jugoslovenskih odnosa uoči i tokom Drugog svetskog rata, u vreme jugoslovenske neutralnosti (do aprila 1941)	119
Francusko-jugoslovenski odnosi tokom Drugog svetskog rata nakon ulaska Jugoslavije u ratni sukob	122
Odnosi između francuske Četvrte republike i FNRJ od sredine 1946. do kraja 1951.	126
Kulturna i naučna saradnja između Francuske i FNRJ u periodu početka pedesetih godina	135
Francusko-jugoslovenski odnosi 1952-1964. godine	139
Unutrašnjopolitička pozicija Francuske	139
Spoljnopolitička pozicija Francuske	140
FNR Jugoslavija u periodu 1952-1964.	145
FNR Jugoslavija, unutrašnjopolitička situacija tokom posmatranog perioda	145
Spoljnopolitička pozicija FNR Jugoslavije	147
Razvoj francusko-jugoslovenskih bilateralnih odnosa 1952-1964 - analiza po dvogodišnjim etapama	153
Period 1. januar 1952 - 1 novembar 1954.	153
Period 1 novembar 1954 - jesen 1956.	160
Period od novembra 1956. do pada Četvrte republike 13. maja 1958. godine	163
Period maj 1958- decembar 1960.	166
Period decembar 1960 - 1. jul 1962	176
Period od 1. jula 1962. do 31. decembra 1963. godine	178
Francusko-jugoslovenski odnosi u periodu do kraja vladavine Šarla De Gola	181
Period do početka 1981. godine	188
Francusko - jugoslovenski odnosi nakon 1981. godine	199

Francuska spoljnopolitička koncepcija u vreme Miterana	207
Francusko-srpski odnosi u Jugoslovenskoj krizi 1991-2000.	212
Period 1991-1995.	212
Sukobi u Hrvatskoj i francuska politika	213
Francuska politika i sukobi u Bosni i Hercegovini	230
Period 1996-2000.	253
Francuska politika i Srbija od 2001. godine	259
Francuska i Srbi	259
Tradicija	260
Pitanje francuske uloge u izgradnji Evropske Unije	262
Srpsko – francuski odnosi nakon 2000. godine	264
Kosovsko pitanje u okviru savremenih francusko-srpskih odnosa	264
Unutrašnjopolitička scena Francuske i njene posledice za određivanje spoljne politike zemlje	264
Francuska politika prema Srbiji i posebno po pitanju Kosova i Metohije 2001-2007.	267
Francuska politika prema Srbiji nakon izbora Nikole Sarkozyja za predsednika Francuske (2007-2009)	269
Bilateralni politički odnosi na vrhu tokom perioda 2000-2010.	277
Ekonomski odnosi	277
Ugovoreno stanje	278
Kulturno – prosvetna saradnja	279

III Zaključno poglavlje

Opšti pregled francusko - srpskih odnosa 1800-2010.	281
Politički odnosi	281
Francusko-srpski politički odnosi u sklopu Istočnog pitanja	282
Francusko-srpski odnosi u okviru velikog francusko-nemačkog konflikta 1870-1945.	290
Francusko-srpski odnosi u kontekstu ideološkog sukoba Zapad-Istok u XX veku	291
Francusko-srpski odnosi u kontekstu geopolitičkih suprotnosti anglosaksonske sile – Rusija	293

Kulturni odnosi	297
Ekonomska saradnja	303
Vojna saradnja	308
Perspektive daljih odnosa dve zemlje	313
Zaključak	317
Rezime	325
Bibliografija	331
Rezime na francuskom	347
Rezime na engleskom	353
Beleška o autoru	359
Indeks	361

Zahvalnica

Izražavam zahvalnost izdavaču ovog rada, Institutu za međunarodnu politiku i privredu iz Beograda i njegovom uvaženom direktoru dr Dušku Dimitrijeviću, kao i Ministarstvu za nauku Republike Srbije, koje je odobrilo sredstva za objavljivanje knjige. Zahvalnost dugujem recenzetima knjige, dr Momčilu Sakanu, redovnom profesoru Fakulteta političkih nauka u Banjaluci, profesoru dr Božidaru Mihajloviću, vanrednom profesoru Megatrend Univerziteta u Beogradu i dr Igoru Janevu, naučnom savetniku Instituta za političke studije u Beogradu. Posebnu zahvalnost izražavam ovom prilikom profesoru dr Predragu Simiću, redovnom profesoru na katedri za Međunarodne studije Fakulteta političkih nauka u Beogradu i bivšem ambasadoru Srbije i Crne Gore u Francuskoj, profesoru dr Ljubodragu Dimiću, redovnom profesoru predmeta Istorija Jugoslavije, na Filozofskom fakultetu u Beogradu i dr Miletu Bjelajcu, naučnom savetniku Instituta za noviju istoriju Srbije, na višegodišnjoj naučnoj saradnji u oblasti kojom se bavi ova naučna monografija. U isto vreme, za sve eventualne propuste i nedostatke u ovoj knjizi do kojih naučna i šira javnost može doći prilikom njenog iščitavanja, isključiva odgovornost stoji na njenom autoru.

Autor

Reč autora

Francusko-srpski odnosi 1800-2010, je naučna monografija rađena u skladu sa makro naučno-istraživačkim projektom Instituta za međunarodnu politiku i privredu u Beogradu, „Srbija i savremeni svet: perspektive i putevi učvršćivanja spoljnopolitičkog položaja u međunarodnoj zajednici“, finansiranog na osnovu plana osnovnih istraživanja Ministarstva za nauku Republike Srbije u periodu 2011-2015.

Dva veka novovekovne istorije francusko-srpskih odnosa predstavlja temu ove naučne studije. Francuska spada i danas u važnije svetske sile i jedna je od najsnažnijih država u evropskoj istoriji. U domenu kulture i doprinosa svetskoj civilizaciji to mesto je još izraženije. Francuska je imala velikog uticaja na novovekovnu istoriju srpskog naroda i bez obzira što u politici, pa i međunarodnim odnosima, pojam prijateljstva je često podređen interesima, možemo načelno konstatovati da je od svih velikih zapadnih sila upravo Francuska tradicionalno najnaklonjenija Srbima, pa se uslovno može govoriti i o prijateljstvu u kontinuitetu.

U svojoj novovekovnoj istoriji srpski narod, se poput drugih evropskih naroda nalazio u situaciji traženja svog mesta u međunarodnom okruženju. To je bio trnoviti put u kojem je do 1918. godine dominirala borba za nacionalno oslobođenje i ujedinjenje, paralelno sa pokušajima privrednog i kulturnog razvoja i modernizacije, imajući u vidu da su pre toga Srbi više vekova proveli pod tuđinskim ropstvom. Naročito su teške posledice u kulturno-ekonomskom smislu bile za deo srpskog naroda koji je prethodne istorijske epohe proveo u turskom ropstvu. Francuska kultura kao dominantna i evropska bila je upijana na srpskim prostorima u novooslobođenoj Srbiji baš zato što su Srbi, ukoliko bi se izrazili po Jungovoj terminologiji, sačuvali svoj evropski arhetip i pod azijskim ropstvom, a Francuska i francuska kultura je doživljavana kao nešto najkvalitetnije u toj Evropi, ali i nešto što je prijateljsko, što nije tuđe i osvajačko.

Vrhunac prijateljstva i savezništva dva naroda sagledavamo tokom prve polovine XX veka, približno sve do 1945. godine. U toj epohi, naročito tokom Prvog svetskog rata i u međuratnom periodu, Francuska je bila najvažniji srpski saveznik i pokrovitelj Kraljevine Jugoslavije.

Francusko-srpski odnosi su tokom XIX i XX veka pored bilateralnih relacija, podrazumevali i izukrštanost interesa najmanje četiri velika geopolitička čvorišta tadašnje Evrope: Istočno pitanje, francusko-nemački sukob od 1870-1945, geopolitičko rivalstvo anglosaksonskih sila i Rusije, te ideološki sukob Zapad-Istok.

Posebno je važno istaći da francuska politika u Istočnom pitanju, odnosno procesu oslobađanja pokorenih, pretežno pravoslavnih hrišćanskih naroda Balkana i Bliskog istoka, od Turskog carstva, nije poput Velike Britanije kočila taj proces, zbog straha od presudnog budućeg ruskog uticaja na tim prostorima. Naprotiv, Francuska je sa jedne strane daleko više i u praksi prihvatila postulate o pravima naroda za slobodu i nezavisnost, a sa druge strane nije u Rusiji videla svog glavnog geopolitičkog protivnika, kao što je to slučaj sa engleskom i potom i američkom politikom. Ovakav odnos francuske politike prema Istočnom pitanju je zapravo posledica francuskog pogleda na Rusiju u kojoj se nije videla apriorno opasnost i rival, već i mogućnost realizacije sopstvenih interesa koji su varirali kroz pojedine istorijske epohe, kretajući se od savezništva, neutralnog odnosa, pa sve do povremenog rivalstva. Kada je pak u pitanju prelamanje čvorište sukoba francusko-nemačkog na francusko-srpske odnose, u zvaničnom Parizu, je naročito posle 1903. preovladao stav da su Srbi važni saveznici po tom, za Francusku izuzetno važnom pitanju, naročito od 1870-1945. godine. Najzad ideološki rascep Evrope na Zapad i Istok tokom većeg dela XX veka, nije se presudno odrazio na tok francusko-srpskih odnosa, mada je u periodu Titove Jugoslavije, posebno u vreme Alžirskog problema, opterećivao odnose dve zemlje. Francusko-srpski odnosi svoj poseban izazov imaju i u najnovije vreme, u poslednje dve decenije, tokom teških kriza i lomova na Balkanu.

Autor knjige je u svom radu dužem od jedne decenije na ovu temu, već objavio veći broj članaka i dve naučne monografije u ovoj oblasti: *Kulturna politika francusko-jugoslovenskih odnosa 1949-1959*,¹ i *Francusko-jugoslovenski odnosi u vreme Alžirskog rata 1952-1964*.² Nakon dodatnog višegodišnjeg istraživanja, nastala je ova naučna studija kao zaokružena tematska i vremensko-epohalna celina koja prezentuje francusko-srpske odnose u poslednja dva veka. U tom pravcu, posmatrano po istorijskim epohama, korišćeni su različiti izvori i literatura. Tako je za period 1800-1948. korišćena samo domaća i strana literatura. Za period 1949-1964. korišćeni su rezultati autorovog već sprovedenog

¹ Dragan Petrović, *Kulturna politika francusko-jugoslovenskih odnosa 1949-1959*, Institut za političke studije, Beograd, 2006.

² Dragan Petrović, *Francusko-jugoslovenski odnosi u vreme Alžirskog rata 1952-1964*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2009.

istraživanja primarne istorijske građe Arhiva Ministarstva inostranih poslova, potom Arhiva Jugoslavije CK SKJ za odnose sa Alžirom za posmatrani period, kao i domaća i strana literatura. Za period 1964-1984. korišćeni su prevashodno sekundarni izvori, u obliku Godišnjaka i Hronika događaja koje je izdavao Institut za međunarodnu politiku i privredu. Takođe za ovaj period je korišćena domaća i strana literatura. Za period 1984-1990. korišćena je samo literatura. Period 1991-2000. je rađen na osnovu strane periodike i to najviše francuske, potom i one sa srpsko-hrvatskog jezičkog područja, kao i domaće i strane literature. Najzad, za deceniju 2001-2010. korišćena je dostupna periodika, objavljena literatura i analitički sajtovi, imajući u obzir savremenost teme.

Autoru rada je jasno da za kvalitetno sagledavanje posmatrane epohe postoji naučni interes pregleda celokupne dostupne primarne građe. To nije moguće ostvariti za periode mlađe od trideset godina, mada sekundarni izvori za period do 1984. predstavljaju, uz stranu i domaću literaturu, kao i periodiku za devedesete godine, solidan osnov za politikološku analizu prethodne epohe. U tom pravcu postoji veliki prostor za dalja istraživanja i istoriografska saznanja koja bi mogla da daju podlogu za preispitivanje pojedinih zaključaka do kojih smo u radu došli, što se prevashodno odnosi na najnovije periode. Sa druge strane, kako ovaj rad prvenstveno pripada političkim naukama, gde se analiza fenomena posmatra na osnovu poznatih istoriografskih činjenica (a ne samo nominološko skupljanje činjenica koje predstavljaju vrednost sami po sebi), njegovi rezultati se mogu uzeti sa dosta velikom pouzdanošću, kada se radi o glavnim stremljenjima i tendencijama dužeg trajanja, posebno oni koji su u sintetičkoj formi predstavljeni u Zaključnom poglavlju.

Beograd, mart 2011.

Autor

I

Teoretsko metodološki uvod

Predmet i metodologija rada

Predmet rada sadržan je u najvećem upravo u samom naslovu. Francusko-srpski odnosi se posmatraju u periodu od početka XIX veka, pa do praktično današnjih dana. Posmatrano vremenski ovo je period duži od dva veka (za jednu deceniju), istorijska epoha koja paralelno sa posmatranim odnosima dve zemlje u evropskoj i svetskoj civilizaciji obuhvata period kraja Novog veka i Savremenu istoriju. Ovo je epoha najvećih tehnicističkih dostignuća u istoriji čovečanstva, većih nego u svim ranijim epohama zajedno, praćena sa paralelnim procesom ubrzane modernizacije po svim parametrima koji je čine. Francuski i srpski narod i njihove države ušli su u okviru različitih pozicija u ovu epohu: Francuska je bila jedna od vodećih, ako ne i vodeća evropska država i nacija, dok je srpski faktor vodio tešku borbu za oslobođenje od tuđinskog ropstva, rasparčan na više tuđih imperija, a pre svega u okviru Otomanskog i Austrijskog carstva. Stepenn civilizacijsko modernističkog napretka Francuza i Srba nije bio jednak na početku posmatranog perioda, mada se izvesno menjao u posmatrana dva veka. Što je posebno važno veze između dva naroda su bile do početka XIX veka relativno skromne, posmatrano čak i na više polja – političkom, ekonomskom, kulturnom. Međutim tokom dva posmatrana veka dolazi do postepenog proširivanja veza između dva naroda, s time da je francuski uticaj na srpski faktor bio nesrazmerno veći. Ipak tokom dva veka posmatranih odnosa, jačali su i povratni uticaji srpskog faktora u odnosu na Francusku, s tim da su to i dalje bile zemlje nejednakog uticaja, snage i moći, pa je i taj odnos interakcije bio uvek neravnomeran, sa predominantnom ulogom francuskog faktora. Međutim, za razliku od recimo odnosa Srba sa nekim drugim zapadnim silama (da ne govorimo o Turskoj), u interakciji francusko-srpskoj postojao je uvek jedan odnos zainteresovanosti dve strane, posebno srpske, koja i u nešto podređenom odnosu na ovu moćnu zapadnoevropsku silu, nalazi svoj interes saradnje u više domena. Tako, Francuska praktično nije primenjivala prisilu u interakciji sa Srbima, pri različitim oblicima saradnje koja je u ovom dvovekovnom periodu ostvarivana. Za tako nešto nije bilo potrebe, jer je često srpska strana prednjačila, ili makar bila

ravnopravna u razvijanju intenzivne interakcije dve zemlje i naroda u najrazličitijim domenima, tokom posmatranog perioda.

Francuska je posmatrano istorijski jedna od najvažnijih evropskih i svetskih sila, što je u većoj meri zadržano i do današnjih dana. Sa srpskim faktorom Francuska je približno od prvih decenija XIX veka ostvarila u kontinuitetu prijateljske i savezničke odnose, što je izdržalo iskušenje vremena sve do savremenosti.¹ Vremenski horizont rada je određen periodom od 1800. godine, a prostorni na odnose dve zemlje. Ovaj rad pripada političkim naukama, tačnije oblasti međunarodnih odnosa. U okviru razrade predmeta rada pošli smo od hipoteze da su francusko-srpski odnosi, posmatrano u periodu od približno druge decenije XIX veka (posle Bečkog kongresa 1815.) pa do početka XXI veka, prijateljski i često saveznički. Ovakvo viđenje ima utemeljenje i u razradi postavki francuske sociološke istorijske škole Fernana Brodela, koji je govorio o elementima istorijskog trajanja – dugog, srednjeg, kratkoročnog. Ovih dva veka istorije sigurno ulazi u duži period, ali se postavlja pitanje koji su to faktori koji definišu čvršće modalitete francusko-srpskih odnosa u ovom periodu. Drugo, zašto je došlo do pada u kvalitetu francusko-srpskog prijateljstva u periodu od druge polovine XX veka, naročito posmatrajući fenomen rapidnog pogoršavanja tih odnosa (čini nam se sa francuske strane prevashodno) kada je u pitanju slučaj Kosova i Metohije u poslednjih par godina, uključujući i činjenicu da je zvanična Francuska bila među prvim zemljama koje su priznale nezavisnost južne srpske pokrajine već februara 2008.

Važan faktor u sagledavanju tih odnosa mogao se videti u položaju Francuske nakon Bečkog kongresa 1815. godine, kada se ona našla u jednoj vrsti podređene uloge u odnosu na druge velike evropske sile, nakon Napoleonovog poraza i njegove abdikacije. Posmatrajući srpski narod, kao u najvećem delu pokoren u okviru Austrije i Otomanske carevine, francuskoj politici je bilo jasno da se oko polunezavisnih srpskih kneževina Srbije i Crne Gore javlja važan nukleus oslobađanja, povezivanja i kasnije ujedinjenja srpskog naroda na Balkanu prevashodno iz pokrajina koje su tada bile pod Turskom. U isto vreme registrovano je da francuski rival Austrija ne gleda blagonaklono na proces ujedinjenja i oslobađanja Srba od stega Turaka, a potencijalno i sa željom ujedinjenja i austrijskih Srba, pa čak i drugih Južnih Slovena. U okviru procesa rešavanja Istočnog pitanja Francuska, za razliku od Britanije, nije neprijateljski doživljavala oslobađanje

¹ O istorijskoj analizi srpsko (jugoslovensko)-francuskih odnosa videti u Dragan Petrović, *Francusko – jugoslovenski odnosi u vreme Alžirskog rata 1952–1964*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2009, deo II „Kratak pregled francusko-jugoslovenskih (srpskih) odnosa u XIX i XX veku, od početka XIX veka, do 1952. g.”, str. 23-140.

pokorenih hrišćanskih naroda Balkana i Bliskog istoka, niti je Rusiju unapred videla kao svog protivnika (upravo je dugoročni civilizacijski uticaj Rusije na pravoslavne hrišćane koji su se oslobađali od Turaka bio najveći, što je motivisalo britansku politiku da koči proces njihovog oslobađanja, i daje podršku Turskoj).² U periodu pripremanja italijanskog ujedinjenja Francuska je blagonaklono gledala na začetak srpskog sukoba interesa sa Austrijom. Nakon poraza od ujedinjene Nemačke 1871. Francuska upravo u srpskom faktoru vidi mogućnost kontriranja germanskom uticaju na Balkanu i na jednu od spona ka savezništvu sa Rusijom. Upravo sklapanje Antante između Francuske i Rusije postignuto oko 1890. godine, pospešuje ovaj odnos prema Srbima kao verovatnim saveznicima. Majski prevrat 1903. učvršćuje ovu poziciju savezništva Francuske i Srba, a već u prethodnoj deceniji francuski kapital je najuticajniji na srpskom etničkom prostoru, što se vremenom još pojačava. Dakle upravo je rivalstvo Francuske prema Nemačkoj u dugačkom istorijskom periodu od 1870. do iza Drugog svetskog rata, potreba savezništva sa Rusijom, i posebno zainteresovanost Pariza za savezništvo sa Srbima, predstavljalo dugoročan interes francuske politike prema srpskom faktoru. Ostali faktori mogu biti značajni, ali ni izbliza toliko bitni kao prethodni. To su ekonomski interes Francuske, pošto je ulaganje francuskog kapitala u Srbiji i potom Kraljevini Jugoslavije bilo dominantno. Tu je i kulturno povezivanje, pošto je veliki broj Srba intelektualaca završavao studije i usavršavanje u Francuskoj, a francuska kultura bila dominantna u srpskim zemljama, naročito u višim i srednjim slojevima stanovništva.³ Najveći nivo političko-društvenih (računajući i ekonomske i kulturne) veza Francuske i Srba dostignut je dakle krajem XIX veka i u periodu do Drugog svetskog rata.

U socijalističkoj Jugoslaviji, Tito kao apsolutni lider u jednom nedemokratskom režimu, nije polagao mnogo na dobre odnose sa Francuskom, iako su oni sve do razvoja alžirskog problema u drugoj polovini pedesetih bili korektni, na momente prijateljski, što se naročito odnosi na intenzivnu kulturnu saradnju (ovo se delom može posmatrati refleksom predratnih odnosa imajući u vidu da je kultura

² U Garašaninovom konceptu Načertanija, važnu ulogu je odigrala i francuska politika upravo preko Franje Zaha i grofa Čarnitorskog. Dakle francuskoj politici nije smetalo širenje i ujedinjenje srpskih zemalja još u prvoj polovini XIX veka (za razliku recimo od britanske ili austrijske politike), ali je te procese želela da drži pod kontrolom i kanališe.

³ Videti povodom uticaja francuske kulture na srpsko stanovništvo u Ljubodrag Dimić, *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije*, I-III, Stubovi kulture, Beograd, 1997; Dragan Petrović, Jasmina Nikolić, *Srpski narod i velike sile – kulturno istorijski procesi*, Prometej Novi Sad i Institut za političke studije Beograd, Novi Sad, 2008.

⁴ Videti Dragan Petrović, *Kulturna politika francusko-jugoslovenskih odnosa 1949-1959*, Institut za političke studije, Beograd, 2006; Takođe Predrag Marković, *Beograd između Istoka i Zapada 1948-1965*, Službeni list SRJ, Beograd, 1996.

bila oblast udaljenija od drugih sfera interesovanja jednopartijske politike SKJ).⁴ Nakon spuštanja odnosa dve zemlje na najniži nivo u finišu rešavanja alžirske drame, odnosi dve zemlje se vraćaju na ustaljen, korektan nivo, da bi takvi približno ostali sve do raspada SFRJ početkom devedesetih godina. Opređenje Tita da stavi odnose sa Francuskom u drugi plan mogli bi smo tražiti u sledećim faktorima :

- Postojanje supersila i stavljanje u prvi plan odnosa sa njima, čemu treba dodati i svest o realno smanjenoj ulozi Francuske u svetskoj politici u odnosu na ranije epohe.
- Pravljenje diskontinuiteta u odnosu na politiku Kraljevine Jugoslavije i pre toga Kraljevina Srbije (i Kraljevine – Kneževine Crne Gore) kako na unutrašnjem tako i na spoljnopolitičkom planu.
- Davanje prednosti strateškim odnosima na Zapadu sa SAD, čemu je De Golova Francuska Peta Republika, izlaskom iz komande NATO saveza, vođenjem specifične politike u celini, postala na neki način čak i oponent.

Tokom devedesetih godina Francuska je imala više razumevanja u odnosu na druge velike sile Zapada prema srpskim interesima, ali verovatno ne u onoj meri koja bi se očekivala u odnosu na tradicionalno prijateljstvo. Pri tome se ta blagonaklonost mogla više primetiti za vreme predsedničkog mandata Fransa Miterana, nego potom Žaka Širaka, koji je čak francuske vazdušne snage uveo u kontigent NATO prilikom agresije na SRJ 1999. godine. Širak je pri tom stalno isticao da zvanični Pariz nema povoljan stav prema aktuelnom Miloševićevom režimu, a ne prema srpskom narodu. U tom pravcu francuska politika je i za vreme bombardovanja NATO pokazala na više načina svoju naklonost prema srpskom faktoru u celini (suprotstavljanje bombardovanju niza ciljeva u SRJ, ukupno držanje francuskih pilota i vojnih lica, držanje većeg dela francuske javnosti i dr.).

Od 2000-te godine dolazi do približavanja stavova Beograda i Pariza po nizu pitanja. Francuska povećava svoju ekonomsku saradnju sa Srbijom i Crnom Gorom. Zvanični Pariz je stajao na poziciji da je pitanje Kosova i Metohije internacionalizovano 1999. godine, ali da bi među nekoliko solucija za rešenje ovog problema verovatno najoptimalnije bilo široka autonomija u okviru Srbije i SRJ (SCG). Francuska je podržavala opstanak zajedničke države Srbije i Crne Gore, praktično do samog referenduma maja 2006. godine. Naročito je od srpskih državnika i političara ovog perioda blizak sa francuskom politikom bio predsednik SRJ, a posle i premijer Srbije Vojslav Koštunica, mada su i ostali visoki političari Srbije imali uglavnom veoma dobre odnose sa Francuskom.

Međutim od jačanje struje bliske Nikoli Sarkoziju u vrhu vladajuće stranke desnice, nasuprot premijeru Domeniku de Vilpenu i eks predsedniku Širaku, dolazi

do postepene promene odnosa zvaničnog Pariza prema Srbiji, što se naročito vidi po pitanju Kosova i Metohije. Pored toga francuska politika pod Nikolom Sarkozijem bitno menja svoju ukupnu spoljnopolitičku platformu u odnosu na čitav prethodni poluvekovni period Pete Republike i političko nasleđe degolizma..

U tom pravcu bi smo politiku Francuske prema Srbiji od 2000. godine, mogli podeliti na dva perioda, od čega je onaj drugi vezan za ustoličenje Nikole Sarkozija na mestu predsednika Republike i postavljanje Bernara Kušnera za ministra spoljnih poslova, što se sve fundamentalno odrazilo na zvanične odnose dve zemlje. Pored svega toga mišljenja smo da perspektive francusko-srpskih odnosa su veoma utemeljene, uvažavajući sve metamorfoze koje dnevna politika nosi sa sobom. Dakle, mišljenja smo da je trenutni odnos zvanične politike dve zemlje, veoma opterećen sa nekoliko pitanja, od kojih je fundamentalno najveći pitanje teritorijalnog integriteta zemlje vezano za status Kosova i Metohije.

Rad pripada prevashodno političkim naukama, preciznije oblasti Spoljna politika Srbije. Sa druge strane rad dotiče zahvaljujući vremenskom horizontu posmatranja i istorijsku nauku, ali metodi pristupa su u okviru prevashodno političkih nauka. Naime, predmet rada francusko – srpski odnosi se posmatra u istorijskom periodu dugom oko dva veka, gde je suština u kvalitetu tih odnosa, a ne u događajnoj istoriji. Primarna istorijska građa nije korišćena za ovaj rad, (kao što je to recimo bio slučaj sa istorijskim istraživanjima, recimo rad „Francusko – jugoslovenski odnosi u vreme Alžirskog rata 1952–1964” se prevashodno bazirao na istraživanju do tada ne korišćene primarne arhivske građe Ministarstva inostranih poslova FNRJ za taj period).

Značaj rada se može posmatrati kao društveni i naučni. Srpsko društvo, i to verovatno znatno šire od samih naučno-stručnih krugova, je zainteresovano, za posmatranje i analizu srpskih novovekovnih odnosa sa Francuskom kao tradicionalno prijateljskom silom, koja je uz Rusiju svakako, najviše u svetu od velikih sila bila naklonjena i bliska srpskom faktoru kroz istoriju. Naučni značaj se može sagledati u interesu političkih nauka u sagledavanju tokom dvovekovnog perioda istorijata, sadašnjeg stanja i daljih mogućnosti razvoja francusko-srpskih odnosa. U okviru istorijske nauke, ovde bi se radilo o jednoj sintezi, uprkos tome što konkretno za ovaj rad nisu rađena istraživanja primarne arhivske građe.

Cij rada je takođe društveni i naučni. Društveni bi mogao biti u okviru publikovanja rada kao naučne monografije, koji bi kao takav bio predstavljen javnosti. Tema rada prevazilazi po svom značaju naučno-stručne krugove, pošto interesovanje za nju svakako obuhvata i širu javnost.

Naučni cilj je pravashodno u okviru naučne deskripcije, koja kao najniži nivo naučnog saznanja daje pregled činjenica vezanih za predmet rada, a u manjoj

meri i njihovo pojašnjavanje. U onim delovima našeg rada, gde dolazi do klasifikacije posmatranih fenomena u pitanju je naučna klasifikacija kao nešto viši nivo naučnog saznanja. To se u još većoj meri odnosi na one delove rada gde se posmatrani fenomeni objašnjavaju, odnosno gde se prati njihov kauzalitet, tu se radi o naučnom objašnjenju, kao još višem nivou naučnog cilja, sa aspekta naučnog saznanja. Najzad pri samom kraju rada, date su određene prognoze daljeg razvoja francusko-srpskih odnosa što je sa aspekta nivoa naučnog saznanja, najviši nivo naučnog cilja – naučno predviđanje, koje je kao takvo i najrizičnije u pogledu svog ostvarenja i tačnosti.⁵

Opšta hipoteza bi bila: Tokom perioda XIX i XX veka, francusko – srpski odnosi su prolazili kroz različite faze, gde je uz sva povremena odstupanja, postojalo praktično u kontinuitetu od perioda nakon prvih decenija XIX veka, tradicionalno prijateljstvo i savezništvo dvaju naroda i njihovih država, koje je bilo paralelno prožimano velikim uticajem francuske kulture na srpskim prostorima.

Neke od posebnih hipoteza bi bile:

Srpski narod kulturno istorijski ponikao u evropskom civilizacijskom krugu se nakon oslobođenja uticaja od Turaka okrenuo svom evropskom kodu, gde je francuski kulturni obrazac bio veoma prihvaćen, naročito od viših slojeva stanovništva.

Tokom XIX veka, prijateljski odnosi između Francuske i Srba su se produbljivali, da bi svoj vrhunac dostigli formiranjem francusko-ruske Antante, čemu se pridružila i Srbija.

Tokom Prvog svetskog rata savezništvo dva naroda je ojačano, da bi između dva svetska rata Jugoslavija u Francuskoj imala svog najvećeg saveznika i pokrovitelja.

Nakon Drugog svetskog rata, iz ideoloških, ali i političkih razloga, Titova Jugoslavija je izvesno smanjila intenzitet prijateljske saradnje sa Francuskom.

Postepeno prihvatanje od strane jugoslovenskog rukovodstva političkog usmerenja zemlje prema nesvrstanosti, uz ideologiju antikolonijalizma, sa izvesnom distancom prema blokovima uz zadržavanje u najvećem prisnih odnosa sa dve supersile, podrazumevalo je u praksi povećavanje sukoba interesa sa zvaničnom francuskom politikom upravo po pitanju kolonijalnih problema, i to pre svega alžirskog pitanja.

⁵ Slavomir Milosavljević, Ivan Radosavljević, *Osnovi metodologije političkih nauka*, Službeni glasnik, Beograd, 2000, str. 434-435.

Tokom devedesetih godina, naročito za vreme predsednika Miterana, francuska politika prema Srbima je bila naklonjenija u odnosu na druge velike zapadne sile, uz sve oscilacije i povremena odstupanja.

Tokom druge polovine devedesetih, naročito po pitanju Kosovske krize, francuska politika je zauzela negativniji stav prema Srbima u odnosu na prethodni period, kada je predsednik Republike bio Miteran.

Tradicionalno prijateljski francusko-srpski odnosi dolaze u periodu dolaska na vlast predsednika Nikole Sarkozija i njegove promene spoljnopolitičke strategije zemlje u najvećem u odnosu na dosadašnja iskustva Pete Republike, pod veliko iskušenje, što se negativno reflektuje na niz važnih spoljnopolitičkih srpskih pitanja, od kojih je svakako najvažnije problem Kosova i Metohije..

Današnja pozicija francusko-srpskih odnosa je po našem mišljenju i dalje relativno povoljna, za srpski faktor nešto povoljnija u odnosu na politiku koju prema Srbima vode ostale velike sile Zapada (u odnosu na anglosaksonsku i nemačku politiku). Daleko od toga da se ovi politički odnosi, ne mogu i trebaju podići na viši i kvalitetniji nivo, shodno mogućnostima i tradiciji.

Perspektiva razvoja tih odnosa još je bolja, mada u manjem, ali veoma uticajnom delu francuskog javnog mnjenja postoje izvesna ograničenja po tom pitanju. Tako danas u Francuskoj ima mnogo onih koji smatraju da je francusko-srpsko prijateljstvo „prevaziđeno i deplasirano”, i to zbog: a) uloge koja se pridaje Srbima i Srbiji u građanskom ratu u Jugoslaviji devedesetih godina; b) asocijacije na vreme kada je zajednički neprijatelj bila Nemačka, koja je danas glavni francuski partner u izgradnji EU (to je mnogo širi fenomen savremene francuske kulture i politike), i c) zato što u bliskim vezama sa Rusijom i Srbijom francuski „mondijalisti” (na primer Alen Mink) vide dokaz da je u savremenim promenama „Francuska stala na pogrešnu stranu istorije”.

S druge strane, francusko-srpskom prijateljstvu značajnu podršku daje deo francuske umerene desnice i političkog centra, ali i levice, koji inače nije pod velikim uticajem „novih filozofa” (npr. Anri-Levi, Filkenkrot, Gliksman i dr.) i mondijalističkih krugova. Smatramo da sa srpske strane, kako od zvanične politike tako i u širim intelektualnim krugovima, ali i u čitavom narodu kao celini, treba razvijati svest o tradicionalnom prijateljstvu sa Francuskom i njenim narodom, što i u budućnosti treba razvijati – uz svu spoznaju o pragmatičnoj i na interesima zasnovanoj međunarodnoj politici. Ovde naravno treba napomenuti da imamo utisak kako afirmativno mesto Francuske u ukupnoj političkoj i društvenoj svesti savremene Srbije nije dovoljno artikulisan i da na tome treba dodatno raditi, pa bi i ovaj rad mogao da predstavlja izvestan pokušaj u tom pravcu.

Struktura rada je data u okviru vremenske hronologije, koju smo smatrali najpogodnijom. Prvo poglavlje, je teoretsko-metodološki uvod kako i priliči naučnim radovima, gde je određen i definisan predmet rada, cilj, hipoteze, struktura rada, metodi istraživanja, rezultati dosadašnjih istraživanja na tu temu, literatura i izvori. Središnji deo rada je podeljen na vremenske epohe. U okviru zaključnog poglavlja postoje tri podceline. Prva je tematski opšti pregled najvažnijih oblasti francusko-srpskih odnosa (kulturni, ekonomski, politički, vojni) u posmatranom periodu. Potom sledi predviđanje daljeg razvoja osnovnih trendova francusko-srpskih odnosa. Najzad, tu je zaključak rada.

Napomene u vezi sa izvorom i metodom istraživanja

A. Rezultati dosadašnjih istraživanja

Francusko-srpski odnosi u periodu od početka XIX veka, do današnjih dana, kao jedinstvena naučna studija, sabrana u jednom naučnom delu, nisu rađeni, ni kod nas ni u Francuskoj (ni bilo gde u svetu). Sa druge strane rađen je niz radova koji su parcijalno tretirali francusko-srpske odnose. Najveću pažnju zavređuje za period između dva svetska rata knjiga Vuka Vinavera „Francusko-jugoslovenski odnosi između dva svetska rata”, dakle za period od 1918. do 1941. U isto vreme, ali koristeći francuske izvore pre svega Stanislav Sretenović je obradio knjigu Francuska i Kraljevina SHS 1918-1929”.⁶

Za dvanaest kalendarskih godina tokom decenije pedesetih i početka šezdesetih godina XX veka, postoji knjiga Dragana Petrovića, *Francusko-jugoslovenski odnosi u vreme Alžirskog rata 1952-1964*. rađena prevashodno na osnovu primarne arhivske jugoslovenske građe za taj period.⁷ Isti autor je uradio i naučnu monografiju o kulturnim odnosima dve zemlje na osnovu primarne arhivske jugoslovenske građe za period 1949-1959.⁸ Pažnju zavređuju i zbornici

⁶ Stanislav Sretenović, *Francuska i Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 2008.

⁷ Dragan Petrović, *Francusko-jugoslovenski odnosi u vreme Alžirskog rata 1952-1964*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2009.

⁸ Dragan Petrović, *Kulturna politika francusko-jugoslovenskih odnosa*, Institut za političke studije, Beograd, 2006.

⁹ *Jugoslovensko-francuski odnosi, 150 godina od otvaranja prvog francuskog konzulata u Srbiji*, Istorijski institut, Beograd, 1990.

¹⁰ *Srpsko-francuski odnosi 1904-2004*, Društvo za kulturnu saradnju Srbija i Francuska i Arhiv Srbije, Beograd, 2005.

o francusko-jugoslovenskim (odnosno francuskim-srpskim odnosima). Radi se o zborniku objavljenom 1990⁹, i posebno o zborniku objavljenom 2004.¹⁰

Period kraja XIX veka, do 1914. obrađen je u knjizi Mihajla Vojvodića „Putevi srpske diplomatije”, i to u 13. delu pod naslovom „O političkim i ekonomskim odnosima Srbije i Francuske 1895–1914”. Period Prvog i Drugog srpskog ustanka obradio je akademik Čedomir Popov.¹¹

Pored ovih važnijih radova, zapravo naučnih monografija i delova knjiga, objavljavani su članci koji su se bavili tematikom francusko-srpskih odnosa, ili pak naučne monografije koje su se delom doticale ove teme.

Uopšte gledano, za celokupan period odnosa dveju država posle Drugog svetskog rata, izuzev navedene knjige o periodu Alžirskog rata, nije obrađivan u okviru stručnog ili naučnog rada. Ova tema samo je dodirnutu u nekim opštijim radovima, kao što je „XX vek na Balkanu, Versaj, Jalta, Dejton” Ranka Petkovića – u kojem se na nekoliko stranica navodi interes Francuske na ovom (jugoslovenskom) delu Balkana. U svojoj „Istoriji Jugoslavije”, u okviru odnosa FNRJ sa Zapadom, Branko Petranović pominje i odnose sa Francuskom, ali samo uopšteno. Sveobuhvatna i obimna knjiga Darka Bekića „Jugoslavija u hladnom ratu” veoma konkretno opisuje i odnose sa Francuskom, ali samo do 1955. godine, dakle period 1955–1963. nije obrađen. Miladin Milošević je izdao zbirku dokumenata o Marku Ristiću, prvom posleratnom ambasadoru u Parizu za period 1945–1951. Od obimom manjih naučnih radova, u koje ubrajamo rasprave, izdvajamo članak Dragana Bogetića o odnosima Francuske i Jugoslavije u vreme Suecke krize 1956. godine. Period u odnosima između dveju država nakon 1964. godine, sem nekoliko izuzetaka, gotovo da uopšte nije ozbiljno obrađivan.

Dragan Petrović je objavio rad o francuskoj politici prema kosovskom pitanju tokom decenije 2000-2010, članak o reakciji francuskog javnog mnjenja na nemire na Kosovu marta 2004. godine, kao i niz članaka na temu kulturnih odnosa dve zemlje tokom druge polovine četrdesetih i decenije pedesetih godina XX veka. Pažnju zaslužuje članak Stanislava Sretenovića „Francusko-srpski odnosi u XIX i XX veku”, koji se prevashodno bavi periodom do Drugog svetskog rata. Isti autor je objavio i rad vezan za odjek u Francuskoj Osme sednice, period 1985-1987. Mile Bjelajac je u više svojih radova analizirao i odnose sa Francuskom, pre svega u vojnoj oblasti i nešto manje i diplomatiji. Nekoliko članaka o odnosima sa Francuskom, napisala je i Gordana-Jović Krivokapić. Predrag Simić je uradio nekoliko radova koji se dotiču odnosa sa Francuskom, poput knjige o pregovorima u Rambujeu (Put u Rambuje), Tito i

¹¹ Popov Čedomir, Evropa i srpska revolucija, deo „Francuzi i srpska revolucija 1804–1815”, Platoneum, Novi Sad, 2004.

NATO i dr. Sa druge strane, period XIX veka je bio predmet obrade više autora, ali prevashodno kroz manje naučne radove – članke i oglede.

B. Izvori i metod istraživanja

Izvori i literatura korišćeni za ovaj rad koji se bavi periodom dužem od dva veka, su različiti i neujednačenog kvaliteta posmatrano po periodima. Manje prostora je posvećeno XIX veku, nego što je to slučaj sa periodom XX veka. Period XIX veka je rađen na osnovu literature, i to uglavnom na srpskohrvatskom jezičkom području, i u sasvim manjoj meri onu na francuskom. Takođe za period prve polovine XX veka, oslonili smo se na navedene knjige, zbornike i u manjoj meri stranu literaturu vezano za ovu tematiku. Period 1952-1964. je obrađen primarnom arhivskom građom, odnosno rezultatima istraživanja našeg već objavljenog rada *Francusko-jugoslovenski odnosi u vreme Alžirskog rata 1952-1964*. Radi se o primarnoj izvornoj građi Arhiva SMIP-a, i to grupa fascikli „Francuska” za 1952–1964. godinu. Za period od 1958. koristili smo i fascikle „Razne zemlje” u kojima se do 1961. nalazio Alžir; U Arhivu Jugoslavije takođe smo kao primarni izvor koristili i fasciklu „CKSKJ Komisija za međunarodne odnose i veze – Alžir IX, 2/II”.

Period od 1963-1983. rađen je prevashodno na osnovu sekundarne građe, koju čine izveštaji i zbirke dokumenata u Godišnjacima Instituta za međunarodnu politiku i privredu za ovaj period, kao i u Hronikama koje takođe izdaje u ovom vremenu IMPP.

Period 1983-1990, rađen je prevashodno na osnovu literature, memoara, u manjoj meri periodike, pa je ovo relativno slabije obrađeni period epohe nakon Drugog svetskog rata.

Period 1991-2000, rađen je prevashodno na osnovu periodike do koje smo došli iz tematske arhive lista „Politika”, kao i periodike domaće i francuske za ovaj period.

Period 2000-2010, zbog svoje savremenosti rađen je na osnovu periodike, radova u objavljenim knjigama i analitičkim sajtovima, na srpsko-hrvatskom i francuskom, ali i na engleskom i ruskom jeziku.

II

Francusko-srpski odnosi 1800-2010

Ovo je centralni deo rada, koji je podeljen na više podpoglavlja, koja predstavljaju određene istorijske celine. Prva od njih je period 1800-1815, što je epoha vladavine Napoleona kako Francuskom, tako i njegovom dominacijom Evropom, uključujući i posedanje zapadnih delova Balkanskog poluostrva – tzv. Ilirske provincije. Sledeće epohe, kako smo ih periodizirali ovde po tematskim i istorijskim celinama su:

Period od 1815-1848. To je epoha u kojoj je Francuska bila u podređenoj ulozi u Evropi, naročito u periodu prve restauracije, ali je pokazivala stalni uzlet. i jačanje svoje moći. Srbija i Crna Gora su se našle u položaju unutrašnje nezavisnosti i pokušaju potpune emancipacije od Turske, dok su srpske oblasti pod Austrijom doživljavale ubrzaniji ekonomski i kulturni procvat;

Period 1848-1878. je vreme uspona i naglog pada Francuske moći pod Lujem Napoleonom, gde je od 1871. uspostavljena Republika. Srbija i Crna Gora su izvojevale u ratu sa Turskom potpunu nezavisnost i teritorijalno proširenje. Srpski narod u Austro-Ugarskoj je izgubio bilo kakav oblik svoje autonomije (Vojvodina, Vojna krajina), ali je nastavio sa ekonomskim i kulturnim napretkom. Francuski uticaj u srpskim oblastima je bio snažan i u daljem jačanju.

Period 1878-1903, je vreme jačanja Francuske koja je formirala i vojni savez Antantu sa Rusijom. Srbija i Crna Gora su nastavile sa sveukupnim društveno-ekonomskim napretkom, spremajući se za ispunjenje misije oslobođenja i ujedinjenja srpskog naroda. U ovom periodu je nastavljen rast kulturnog uticaja Francuske u srpskim zemljama. Politički odnosi su uglavnom stagnirali sa Srbijom, zbog dominacije austrougarskog uticaja preko predstavnika dinastije Obrenović. Dinastičkom smenom 1903. je otvoren put potpunoj političkoj dominaciji Rusije i Francuske u Srbiji.

Period 1903-1914, predstavlja vreme ubrzanog pripremanja za veliki svetski obračun, dvaju blokova, gde je Francuska, zajedno sa Rusijom i Britanijom, uspela u svoju orbitu da privuče više zemalja, uključujući i dve slobodne srpske države Srbiju i Crnu Goru. Upravo su Srbija i Crna Gora izašle ojačane posle pobeda u dva balkanska rata i znatno teritorijalno proširene, odstranjenjem Turske iz Evrope. One su bile u uskom savezu sa silama Antatne gde su srpsko-francuski

odnosi produbljeni u svim oblastima. Francuska je bila ne samo politički i vojni saveznik Srbima, veći i glavni kulturni obrazac kome se kretalo. Srpske oblasti u Austro-Ugarskoj su stremile ujedinjenju sa Srbijom i Crnoj Gorom;

Period Prvog svetskog rata 1914-1918, je vreme kada su Srbi i Francuzi ratovali rame uz rame i učvrstili svoje prijateljstvo i savezništvo.

Epoha između dva svetska rata, 1918-1941, predstavlja period dominantne pozicije Francuske kao sile saveznika i zaštitnika Kraljevine Jugoslavije.

Drugi svetski rat, je bio težak period za Francuze i Srbe, gde su se ponovo borili na istoj strani, i uz teške žrtve zajedno sa svojim saveznicima izvojevali pobeđu.

Epoha nakon Drugog svetskog rata, je podeljena na podperiole: 1946-1952, kada su ovi odnosi bili korektni, ali daleko od predratne tradicije;

Period 1952-1964, kada je zbog kolonijalnih pitanja Francuske i antikolonijane doktrine Jugoslavije koja je gradila pokret nesvrstanih, došlo do sukoba interesa, pre svega po pitanju Alžira, što se loše odrazilo na zvanične odnose dve države;

Period približno do 1970, u kome je u Francuskoj vladao i dalje De Gol, a u SFRJ Tito. Odnosi dve zemlje su podignuti u odnosu na prethodan period, ali su bili ukupno posmatrano uzdržani i bez posebne prisnosti. Neki od razloga su i odnosi dva šefa države i nasleđe prethodne decenije;

Period sedamdesetih godina, kada je odnos dve zemlje ponovo podignut na nešto viši nivo pri kraju dugačke vladavine Josipa Broza.

Period osamdesetih godina, kada su dve zemlje nastavile sa bilateralnim odnosima u usponu. Obe zemlje su van punog članstva u suprotstavljenim blokovima i žele da zadrže svoj uticaj u svetu.

Period devedesetih je decenija teške jugoslovenske krize. Francuska je u periodu do 1995. kada je predsednik bio Miteran pokazala uglavnom naklonost prema srpskoj strani, koja se našla u velikim teškoćama i izazovima. Drugi deo perioda od 1995-2000, je vreme kada je podrška Francuske sa novom predsedničkom administracijom, prema Srbiji bitno umanjena. Najzad 1999. Francuska se našla u koaliciji zemalja okupljenih oko NATO saveza koji su izvršili agresiju na Srbiju i Crnu Goru (bez obzira na sve olakšavajuće okolnosti njene politike prema Srbima čak i u toj prilici).

Period 2000-2010, je vreme u kojem su se odnosi dve zemlje i naroda bitno popravili i čak nagovestili povratak na staro savezništvo. Međutim Kosovsko pitanje pre svega, i držanje zvanične Francuske u liku predsednika Sarkozija i posebno ministra spoljnih poslova Kušnera teško je pogodilo ne samo

egzistencijalne srpske interese, već bacilo ozbiljnu senku na ukupnu tradiciju prijateljstva dva naroda u protekla dva veka. Smena Kušnera 2010. i nagoveštaj povoljnijeg odnosa prema Srbima u okviru postojeće unutrašnje francuske političke scene, daje nadu u boljitak ovih odnosa i u skorijoj budućnosti. Ipak, za Srbe je veoma važno da imaju realnu svest, da je od svih zapadnih sila, uz sve probleme i izuzetke koji uvek postoje, Francuska i Francuzi predstavljaju zemlju i narod koji su daleko više spremni da uvažavaju egzistencijalne srpske interese i sa kojima je moguće graditi dugoročno strateško prijateljstvo i uspešnu saradnju. Naravno u taj odnos, srpska strana, trebalo bi posebno da ulaže i razvija u suptilnom odnosu sa Francuskom (i onom zvaničnom i onom nezvaničnom) svesna da su kratkoročne promene u sastavu i stavovima zvanične politike uvek moguće i da na to treba uvek odgovoriti na adekvatan način, u okviru pripremljene nacionalne strategije.

Francusko-srpski odnosi od početka XIX veka do 1815.

U ovom vremenskom periodu na čelu Francuske stajao je Napoleon Bonaparta, svakako najdinamičniji vladar u njenoj istoriji. To je period francuske prevlasti u Evropi, ispunjen čestim ratovima Napoleona za učvršćivanje i očuvanje te dominacije. Najveći deo srpskih etničkih teritorija u to vreme bio je pod turskim ropstvom, dok je Vojvodina, kao i Srbi na prostoru Hrvatske, bila u sastavu Austrije. Samo je današnja cetinjska opština, u stvari tada četiri nahije, imala svoju stvarnu slobodu koju je morala stalno da potvrđuje u borbama protiv Turaka. Istina, Beogradski pašaluk je posedovao svoju unutrašnju samoupravu pod Turcima, koju je dobio još krajem XVIII veka. U Srbiji februara 1804. izbija Prvi srpski ustanak predvođen Karađorđem Petrovićem, kao opštenarodni odgovor na nesnosni turski dahijski režim. Srpski ustanak posle pobeđe nad dahijama prerasta u opšti rat i protiv turskih gospodara i sultana. Osvajanje Beograda krajem 1806. godine, kao i opšte oslobođenje Srbije (u stvari Beogradski pašaluk proširen delom na istok i jug, u svakom slučaju teritorija izvesno manja od današnje „uže” Srbije), predstavljali su zapažen faktor među velikim silama, i to u periodu koji je inače obilovao sukobima u većem delu Evrope. Sam srpski ustanak u početku nije izazivao veliku pažnju Francuske, imajući u vidu njenu zaokupljenost drugim događajima u Evropi. Francuski političari nisu bili toliko zainteresovani za dalju sudbinu srpskog ustanka, koliko za samu ulogu i uticaj drugih velikih sila, pre svega Austrije i Rusije. U zvaničnom Parizu preovladavao je čvrst stav odbojnosti prema mogućnosti da ove dve sile imaju teritorijalne ili političke pretenzije prema Srbiji,

naročito bez dogovora sa Francuskom. „U tom pogledu umirio ih je izveštaj ambasadora Šampanjija iz Beča, od 18. avgusta 1804, da se, i pored protivrečnih izveštaja koji dopiru iz Srbije, može prihvatiti uveravanje grofa Konbencla da Austrija prema Srbiji i Bosni nema nikakvih teritorijalnih pretenzija, da ne pomaže ustanike i da će, štaviše, pojačati vojni kordon na Savi kako bi se sprečilo otpremanje materijala potrebnog ustanicima čak i preko Bosne.”¹² S druge strane, posle višegodišnje serije vojnih uspeha širom Evrope, zvaničnom Parizu postalo je jasno da, pored Engleske, jedino još Rusija može da predstavlja eventualnu prepreku francuskoj dominaciji i planovima Napoleona Bonaparte. Sa tog aspekta možemo i posmatrati podozrenje francuske politike u vreme Prvog srpskog ustanka, prema odnosima između ustaničke Srbije i carske Rusije. Odnosi između ustaničke Srbije i Rusije bili su u principu saveznički, a sama Rusija u više navrata našla se u ratu sa Turskom vojno pomažući Srbe, dok materijalna i politička podrška nikada nije ni prestajala. Međutim, ti odnosi su prolazili kroz određene faze, a pojedine srpske vođe, uključujući na momente i samog Karađorđa, tražile su i alternativnu podršku drugih velikih sila, u pokušaju da vojnim i političkim putem sačuvaju srpsku nezavisnost. Francuska je u zvaničnim odnosima sa Rusijom tokom Napoleonove vladavine prolazila kroz više faza, uključujući i partnerstvo sklopljeno sa carem Aleksandrom u periodu od Tilzitskog mira jula 1807. do juna 1812. godine. Pre toga, u vreme učešća Rusije u trećoj, a zatim i četvrtoj koaliciji protiv Francuske (sa Engleskom, Austrijom i nekim drugim državama) u trajanju od aprila 1805. do Tilzitskog mira jula 1807. godine, zvanični Pariz i Sankt Peterburg bili su u stanju neprijateljstva.¹³

U periodu do druge polovine 1805, dakle u početnoj fazi srpskog ustanka, francuska Vlada ograničila se na posmatranje razvoja situacije u Srbiji i na Balkanu i na prikupljanje informacija iz svojih obaveštajnih centara. Reformske mere sultana Selima III na nivou čitavog turskog carstva nailazile su na Napoleonovu podršku. U svakom slučaju, Napoleon je bio veoma zainteresovan za dalji opstanak turskog carstva i za njegovu stabilnost. Sam se iz iskustva uverio da je to carstvo u krizi, i to u prethodnom periodu kada je predvodio francusku armiju u pohod na Egipat, kao i iz osvajanja Jonskih ostrva. Napoleonov interes predstavljala je jaka Turska, kao brana prodoru Rusije ili Austrije na prostor Otomanske imperije. U tom kontekstu je od strane Napoleona postojao odnos podozrenja prema nastojanjima Srba da se oslobode turskog ropstva. Francuska

¹² Grgur Jakšić i Vojislav Vučković, *Francuski dokumenti o prvom i drugom ustanku (1804–1830)*, Beograd, 1957, str. 2; takođe u: Čedomir Popov, *Evropa i srpska revolucija*, deo „Francuzi i srpska revolucija 1804–1815”, Platoneum, Novi Sad, 2004, str. 322.

¹³ *Opšta enciklopedija Larousse*, tom 3, deo „Istorija”, Beograd, 1973, str. 500.

štampa je u ovom periodu postajala sve manje slobodna, a neki listovi bili su pod direktnim nadzorom državnih organa. Stoga je istoričar Čedomir Popov analizom sadržaja pisanja najistaknutijih pariskih novina o događajima u ustaničkoj Srbiji pratio i odnos ukupne francuske politike prema Prvom srpskom ustanku.¹⁴ Na početku ustanka većina francuskih novina pokazivala je izvesne simpatije prema srpskom ustanku, imajući u vidu brutalne represije kojima su Srbi bili izloženi od strane Turaka. Takođe je i činjenica da se srpski ustanici tada nisu direktno konfrontirali sa sultanom, već sa dahijama koje su i same bile odmetnici od zvaničnog Istanbula, dodatno uticala na to da pariski listovi, izražavajući podršku Srbima, ne dovode u pitanje integritet turskog carstva. Situacija se izmenila u periodu od sredine 1805. do zaključenja mira u Tilzitu sredinom 1807. godine, kada je Francuska bila u ratu protiv Rusije. Kako je Turska bila u sukobu sa Rusijom, otuda je i francuski pogled na ustaničku Srbiju u ovom dvogodišnjem periodu bio neprijateljski, kao i dobrim delom pisanje pariske štampe. U periodu od sredine 1807. do 1810. godine, Francuska je u partnerskim odnosima sa Rusijom, a odnos njene politike i francuske štampe prema Srbiji je „postao uzdržan, s blagom naklonjenošću prema Srbima”.¹⁵

Crna Gora je 1796. odnela dve važne pobede nad turskim vezirom Mahmut-pašom Bušatlijom u Skadru, i to u Martinovićima i na Krusima. Na taj način učvršćena je crnogorska nezavisnost, što je veoma važno imajući u vidu da je sledeće, 1797. godine, posle poraza od Francuske pala Mletačka Republika. Dotadašnje Mletačke teritorije u Dalmaciji i Boki postale su predmet pogađanja Austrije i Francuske, da bi nagodbom u Kampoformiju oktobra 1797. godine ovaj prostor dobila Austrija. Crnogorski vladar mitropolit Petar I Petrović je posle smrti ruskog cara Pavla I 1801. godine, zapao u nemilost mladog cara Aleksandra I. Stoga je mitropolit počeo da traži podršku od Francuske.¹⁶ Sa odgovorom mitropolitu francuski predstavnici odugovlačili su sve do 1806. godine, kada je došlo do oružanih sukoba na Primorju između crnogorske i francuske vojske. U međuvremenu su tokom 1804. izgladjeni odnosi između Rusije i Crne Gore, odnosno cara Aleksandra I i mitropolita Petra I. Posle poraza kod Ulma i Austerlica, Austrija je morala da preda Francuskoj Dalmaciju sa Bokom Kotorskom. Od januara 1806. do jula 1807. godine, dolazi do nove faze u crnogorsko-francuskim odnosima, pošto Crnogorci uz pomoć Rusije i njene flote boreći se sa Francuzima

¹⁴ Čedomir Popov, op.cit., str. 324–330.

¹⁵ Ibidem, str. 327.

¹⁶ Jovan R. Bojović, „Crnogorsko-francuski odnosi krajem XVIII i početkom XIX vijeka”, u: *Zbornik Jugoslovensko-francuski odnosi*, Istorijski institut, Beograd, 1990, str. 47; takođe i: Krunoslav J. Spasić, *Njogoš i Francuzi*, Kristal, Zaječar, 1988, str. 140–142.

zaposedaju Primorje od Budve do Dubrovnika. Od decembra 1806. godine Turska je ušla u rat protiv Rusije. Na taj način su se na Zapadnom Balkanu protiv Turske i Francuske zajedno borile Rusija i srpske zemlje Srbija i Crna Gora. Posle primirja u Tilzitu sredinom 1807. dolazi do povlačenja ruske vojske i flote sa Jadrana, kao i do prestanka neprijateljstava između Crne Gore i Francuske. Francuskoj su pripali celokupna Dalmacija, Dubrovnik i Boka Kotorska sa Primorjem. Crnogorci su se povukli iz Primorja i Boke, čime su na ovom prostoru uspostavljeni primirje i poredak sve do 1813. godine. Istoričar Bojović napominje da je „mirom u Tilzitu, pored ostalog, Rusija obavezala Francusku da ne preduzima nikakve represalije protivu Crne Gore zbog njenog učešća u borbama protivu nje u Primorju”.¹⁷ General Marmon, koji je postavljen za glavnokomandujućeg francuske vojske u Dalmaciji, dobijao je uputstva od Napoleona da pokuša da mirnim putem nametne francusku dominaciju Crnoj Gori. Sva ta nastojanja nisu urodila plodom, računajući i uporne pokušaje otvaranja francuskog konzulata na Cetinju. Taj je predlog crnogorska skupština odbila, a tokom 1808. godine izbila je pobuna protiv francuske vlasti u Primorju (Brajici) koja je teškom mukom ugušena.¹⁸ Sredinom 1810. došlo je do sukoba Crnogoraca i Francuza, koji se posle zaključenja primirja zadržao na pograničnom konfliktu. U ovom periodu pregovori između crnogorskih i francuskih predstavnika bili su veoma česti. Cilj tih pregovora bilo je sređivanje međusobnih odnosa i spornih pitanja, kao i uspostavljanje čvršćeg mira. General Marmon je sa svoje strane u više navrata planirao da napadne Crnu Goru i definitivno je pokori, ali do toga nije došlo.¹⁹ Na prostoru Ilirskih provincija koje je držala Francuska (Dalmacija sa Bokom Kotorskom, zapadna i južna Slovenija, srednja Hrvatska do Zagreba), „civilna i vojna uprava je bila blaga i ekonomski ugodna za lokalno stanovništvo, pa su Francuzi ostali zapamćeni sa simpatijama”.²⁰ General Marmon je u Ilirskim provincijama, kasnije uređenim kao departman, sproveo niz reformi. Francuski kulturni uticaj i zajedno sa njim republikanske ideje, delovali su u sledećim decenijama XIX veka podsticajno na razvoj nacionalnog pokreta u Hrvatskoj i Krajini, i samu kasniju jugoslovensku ideju.²¹

Napoleon je u periodu od početka 1806. do mira u Tilzitu u više navrata ohrabrio turskog sulatana Selima III da bude nepopustljiv prema ruskim pritiscima i srpskim zahtevima po pitanju eventualnih ustupaka ustaničkoj Srbiji. Francuzi u periodu od sredine 1807. i uspostavljanja partnerskih odnosa sa

¹⁷ Jovan R. Bojović, op.cit., str. 49.

¹⁸ Ibidem, str. 50.

¹⁹ Maršal Marmon, *Memoari*, priredio i preveo Frano Baras, Logos, Split, 1984, str. 219–220.

²⁰ Krunoslav Spasić, op.cit., str. 140–144.

²¹ *Enciklopedija Jugoslavije*, Leksikografski zavod FNRJ, Zagreb, 1958, str. 355.

Rusijom pregovaraju u Petrogradu sa ruskim političarima o podeli turskog carstva. U tim pregovorima sa francuske strane učestvovao je grof Kolenkur, a sa ruske ministar Rumjancev. Prilikom deobe interesnih sfera dosta se polemicalo o statusu Srbije, za koju su Rusi tražili ili da bude pod njihovom dominacijom, ili nezavisna država. Postojala je i solucija da Srbija najvećim delom pripadne Austriji. Ti dugački pregovori na kraju nisu dali konkretan rezultat, pa je zvanični Pariz ponovo počeo da u centar pažnje postavlja događaje na terenu u vezi sa Srbijom.²²³ „Na sastanku careva u Erfrutu, budući da nije moglo doći do sporazuma o deobi Turske, odlučeno je da se čuva njena celovitost, s tim da granice Rusije mogu sići do Dunava, ali ne i prelaziti na njegovu desnu obalu. O Srbima u Erfrutu nije bilo reči (...) Francusko interesovanje za Srbiju tada ponovo opada.”²²³ Ponovo je pojačan obaveštajni rad i Francuzi su takođe bili dobro obavešteni i o pojavi nesloge među ustaničkim vođama – koji su vodili raspravu o tome na koju bi od velikih sila Srbija trebalo najviše da se osloni. Istoričar Radovan Samardžić navodi postojanje tri struje među ustaničkim vođama: „Austrofiliska, u kojoj se osobito istakao Ivan Jugović, jedno vreme sekretar Praviteljstvujušćeg sovjeta; rusofiliska, koju su predvodili vojvode Milenko Stojković i Petar Dobrnjac; i ona struja nižih starešina i naroda koja je, na čelu s Karađorđem, opredeljena jedino za punu državnu emancipaciju Srbije...”²²⁴ Samardžić dalje navodi da su ustaničke vođe tokom 1810. godine, zbog razočaranosti ruskom neutralnošću u odnosu na Tursku i izostankom nivoa očekivane pomoći od Rusije, pojačali napore da u Austriji i Francuskoj nađu veći oslonac. Još 1809. godine Karađorđe se obratio pismom kojim traži podršku i zaštitu Napoleona i Francuske u odnosu na Tursku, i od pretnji opstanka srpske nezavisnosti preko izaslanika kapetana Rada Vučinića. U pregovorima sa Francuzima u ime srpske strane učestvovao je i ugledni mostarski trgovac Nikola Škuljević, dok Čedomir Popov pretpostavlja da je u to mogao biti uključen i sam Dositej Obradović.²⁵ O misiji Rada Vučinića u Francuskoj pisao je istoričar Drago Roksandić, opisujući njegov višegodišnji boravak u Parizu, gde je lepo primljen, ali bez konkretnog rezultata misije.²⁶ Vučinić je prilikom svog višegodišnjeg zadržavanja u Parizu primao finansijsku pomoć od Francuza, s tim što mu nije dopuštano da se vrati u Srbiju, niti su mu dati direktni odgovori od strane

²² Čedomir Popov, op. cit., str. 352–356.

²³ Ibidem, str. 356.

²⁴ Radovan Samardžić, poglavlje „Istorija Jugoslovenskih naroda”, u: *Opšta enciklopedija Larousse*, tom III, „Istorija”, Beograd, 1973, str. 508.

²⁵ Čedomir Popov, op. cit., str. 363.

²⁶ Drago Roksandić, „Rado Vučinić, izaslanik srpskih ustanika na dvoru Napoleona I”, u: *Jugoslovensko-francuski odnosi*, Istorijski institut, Beograd, 1990.

Napoleona na srpske zahteve za podršku opstanku ustaničke Srbije. I Roksandić i Popov smatraju da je u pitanju Napoleonova kalkulacija da zadržanog srpskog poslanika kapetana Vučinića, eventualno iskoristi za pregovore u slučaju promene politike Francuske na Balkanu u vezi sa Turskom. U tom slučaju bi se razjasnila i iskristalisala nova francuska politika prema Srbiji i srpskom etničkom prostoru u celini. Popov navodi: „Takav momenat mogao je da bude eventualni angloturski savez protiv Francuza, kad bi diverzija pobunjenih Srbijanaca protiv Turske mogla da donese vojničke koristi Napoleonu”.²⁷

Posle napada Francuske na Rusiju 1812. godine, opada interes Francuza za Srbiju. Francuski listovi izveštavaju o pokoravanju Srbije od strane Turaka u jesen 1813. godine i o užasnim represalijama kojima je izloženo celokupno stanovništvo.²⁸

Nakon stvaranja antinapoleonovske koalicije (Rusija, Austrija, Engleska) u jesen 1813. godine, crnogorski mitropolit Petar I ocenio je da je došlo vreme za akciju prema Francuzima u Primorju. Crnogorci su uz pomoć engleske flote, zaključno sa 8. januarom 1814. godine, zauzeli Primorje i Boku Kotorsku, a još 29. oktobra 1813. proklamovano je i političko ujedinjenje Crne Gore sa ovim područjem. Na političkim skupovima koje su organizovale, zaključno sa Bečkim kongresom 1815. godine, velike sile nisu priznale ovo srpsko ujedinjenje, već su ta područja predata Austriji u čijem sastavu će i ostati sve do 1918. godine.

U periodu Drugog srpskog ustanka Francuska se, s obzirom na svoju novu poziciju u Evropi neposredno posle Bečkog kongresa, ograničila na posmatrača događaja bez mogućnosti i želje da na njih utiče. Francuska politika Vlade Druge restauracije Luja XVIII, suočena sa traženjem novog spoljnopolitičkog kursa, nije u to vreme imala formiranu politiku za Balkansko poluostrvo.²⁹

Francusko-srpski odnosi su se u ovom periodu produbljivali u oblasti kulture. Francuska kultura posebno je prihvaćena među Srbima iz viših socijalnih slojeva sa područja Austrije (Vojvodina, Hrvatska, Dalmacija). Francuski putopisci, naučni radnici, u ovom periodu bave se srpskim etničkim prostorom mnogo više nego u poslednjim decenijama XVIII veka.³⁰

Francusko-srpski odnosi od početka XIX veka do 1815. godine odvijali su se u jednom veoma turbulentnom istorijskom periodu oba naroda, ali njihove

²⁷ Čedomir Popov, op. cit., str. 383.

²⁸ Ibidem, str. 385.

²⁹ Ibidem, str. 386–388.

³⁰ Šire o ovome u: ibidem, str. 391–434; delom u: Mihailo Pavlović, „Rapports littéraires Franco-Yougoslaves”, u: *Jugoslovensko-francuski odnosi*, Istorijski institut, Beograd, 1990, str. 376. i 377.

situacije bile su međusobno veoma različite. Francuska se posle buržoaske revolucije i previranja krajem XVIII veka, sa uspostavljenim republikanskim sistemom državnog uređenja i, za ono vreme, veoma liberalnim idejama koje su se difuzno širile Evropom, našla u situaciji permanentnih ratova koje je vodio vojskovođa, a potom imperator Napoleon Bonaparta. Francuska se početkom XIX veka borila za sveevropsku dominaciju, stvarajući svoj poredak uređenja Evrope. Najjače evropske sile doživljavale su poraze od Napoleonove Francuske (Španija, Rusija, Prusija, pa i Engleska), neke od njih i po više puta (Austrija), a neke, kao Mletačka republika, potpuno su nestale sa istorijske scene. Francuski narod se nalazio na veoma visokom stupnju ekonomskih i kulturnih dostignuća, u kojima je bio vodeći ili u samom vrhu tadašnje Evrope i sveta. Može se sa pravom govoriti o spletu vojne, kulturne, ideološke, pa i ekonomske supermacije Francuske u odnosu na ostale zemlje sveta tog vremena. I pored inače veoma bogate istorije Francuske, teško je naći sličan momenat ovako direktno izražene dominacije ove zemlje u više domena na evropskom kontinentu tokom bilo kog drugog istorijskog perioda, a naročito na vojno-političkom, koji je pod Napoleonom Bonapartom bio posebno izražen.

S druge strane, srpski narod se gotovo u potpunosti nalazio pod dominacijom drugih sila, i to Turske i Austrije, dok su teritorije pod dotadašnjom Mletačkom Republikom naizmenično pripadale delom Austriji a delom Francuskoj. Pozicija srpskog naroda pod Turskom bila je gotovo tragična i on je u ovom periodu, posle viševekovnog otomanskog ropstva, izveo svoje dve nacionalne revolucije (1804–1813. i 1815), koje su svaka na svoj način bile veoma uspešne. Odnose sa Francuskom kao tadašnjom dominantnom evropskom silom u najvećem delu posmatranog perioda mogli bismo označiti dvoznačno. Prvi bi bili politički odnosi koji su bili određeni činjenicom da je Francuska u ovom periodu prolazila kroz više faza rata, mira i savezništva sa Rusijom – što je u priličnoj meri određivalo i aktuelan odnos prema srpskom pitanju (ustaničkoj Srbiji, Crnoj Gori i prema ostalim srpskim oblastima pod Turskom, ali delom i u Ilirskim provincijama i Austriji). Francusko-srpski odnosi su u ovom periodu – koji je hronološki tek nešto duži od jedne decenije, ali veoma bogat političkim događajima – prolazili kroz više faza, uključujući i neprijateljski odnos od strane Napoleona i francuskog političkog vođstva, do perioda neutralnosti pa čak i izvesnih simpatija za srpsku egzistenciju. Napoleon je kao rezervnu varijantu držao mogućnost izmene političkih savezništava u Evropi, računajući da bi Srbi u izvesnim slučajevima mogli da budu i saveznici Francuske. Ovo je naročito izraženo u okviru višegodišnjeg zadržavanja u Parizu misije Rada Vučetića, pošto se u francuskom vođstvu računalo s tim da bi u slučaju da Turska uđe u koaliciju sa Engleskom (koja je u vreme Napoleona bila stalni protivnik Francuske), srpski pokret mogao direktno da postane saveznik

Francuza. Pošto do ovakvog (ili nekog sličnog) raspleta nije dolazilo, Napoleonov poraz 1815. i Bečki kongres privremeno su Francusku izbacili iz opcije velikih sila koje bi mogle ozbiljnije da utiču na politički rasplet Drugog srpskog ustanka, a koji je vođen upravo te 1815. godine.

Druga vrsta francuskog uticaja na srpski etnički prostor u ovom periodu bio je kulturni uticaj. On je bio nejednak ako posmatramo različite regije nastanjene Srbima, a svakako najmanji na Srbe pod turskom vlašću. Ono što je novo u odnosu na prethodne decenije (pa i vekove, ako pored XVIII veka posmatramo i XVII i XVI vek) jeste činjenica da se francuski kulturni uticaj ozbiljnije počeo osećati i na prostoru ustaničke Srbije, pa i stare Crne Gore (četiri slobodne nahije). U prvom slučaju je izvojevanje slobode od turske vlasti značilo i slobodniji prodor francuskog kulturnog uticaja koji je dospevao i preko Vojvodine i Ilirskih provincija.³¹

U slučaju slobodnog dela Crne Gore reč je o neposrednoj blizini Ilirskih provincija pod francuskom upravom, uključujući i najviše područje sada već bivše Dubrovačke republike, i posebno Boku Kotorsku. Za razliku od prethodno analiziranog francuskog političkog uticaja na srpski etnički prostor, za koji smo konstatovali da je i pored svoje neujednačenosti u različitim fazama ipak varirao od neprijateljskog do neutralnog, dotle je kulturni uticaj bio i ostao prevashodno pozitivan. Zamena orijentalnog turskog okupatorskog kulturnog uticaja (koji nikada nije bio prihvaćen kao svoj u porobljenim zemljama srpskog etničkog prostora), delom i francuskim kulturnim uticajem kao vodećim toga vremena u evropskim razmerama, svakako je predstavljala proces modernizacije i evropeizacije srpskih zemalja. Srbi u Ilirskim provincijama bili su neposredno u dodiru sa francuskom kulturom i na njih je ovaj uticaj, u posmatranom periodu, bio najveći.

Francusko-srpski odnosi od 1815. do 1848.

U ovom vremenskom periodu Francuska je prošla kroz vreme Prve restauracije za vladavine Šarla X (1815–1830) i period Druge restauracije (1830–1848), kada je na vlasti bio Luj Filip Orleanski. Godine 1848, revolucijom je zbačena monarhija i formirana Druga republika. Sa druge strane, Srbija je u periodu 1815–1830. imala unutrašnju nezavisnost u okviru Turske, a na vlasti je bio knez Miloš. Te 1830. godine hatišerifom je pravno pozitivno priznat i status Srbije, a 1833. njene granice proširene su za šest nahija, odnosno na Istočnu

³¹ Šire o ovome u: Čedomir Popov, op. cit., str. 391–434; delom u: Mihailo Pavlović, op.cit., str. 376. i 377.

Srbiju, i sprovedena izvesna proširenja na jug. Posle kratkotrajne prve vladavine kneza Mihajla Obrenovića, došlo je do promene dinastije, tako da je uz pomoć ustavobranitelja vladao knez Aleksandar Karađorđević. U Crnoj Gori je posle Petra I došao na vlast Petar Petrović Njegoš, a Crna Gora se do kraja dvadesetih godina XIX veka definitivno proširila i na prostor Brda van tradicionalne četiri nahije (Katunska, Crmnička, Rijeka Crnojevića i Lješanska).

U periodu vladavine kneza Miloša francusko-srpski politički odnosi nisu imali ni izbliza takvu važnost za Srbiju i srpski etnički prostor kao u prethodnom periodu Napoleonove vladavine, kada je Francuska bila vodeća sila na evropskom prostoru. U periodu 1815–1848. Francuska se polako ali sigurno oporavljala od vojnog i političkog poraza 1815. godine kada se našla u svojevrsnoj političkoj izolaciji, jer je i koncept velikih sila pobednica (Rusije, Austrije, Prusije i Engleske) bio zasnovan na obuzdavanju francuske moći i održavanju *statusa quo* u Evropi. Za vreme perioda Prve restauracije u Francuskoj (1815–1830) Srbija je imala autonomiju u okviru turskog carstva, koja je tek 1830. godine bila pravno pozitivno regulisana sultanovim hatišerifom. Iz tog perioda izdvajamo posetu francuskog diplomatskog izaslanika knezu Milošu: „Na početku poslednje godine vladavine Restauracije, na početku akcije u Alžiru, u periodu završetka Rusko-turskog rata i u vreme rešavanja grčkog pitanja, francuski diplomata grof Adolf od Karmena napravio je posetu Srbiji i posetio kneza Miloša”.³² Čedomir Popov navodi da je francuski diplomata na osnovu svoje posete Srbiji i razgovora sa srpskim knezom, došao do zaključka da Srbija želi da u budućnosti zaokruži svoju nezavisnost i da u svoju državu uključi i Bosnu i deo Albanije. Teško nam je da na osnovu ovog navoda zaključimo šta je u to vreme podrazumevano pod pojmom „deo Albanije”, pošto je to veoma rastegljiv pojam za uže geografsko definisanje, ali je sigurno da se knez Miloš u svojim planovima orijentisao na oslobađanje južne Srbije i Kosova i Metohije, i ujedinjenje sa Crnom Gorom, pored već navedenog plana pripajanja Bosne (ovde je svakako uračunata i Hercegovina). Čedomir Popov navodi da je politika većine velikih evropskih sila u periodu kraja XVIII veka i početka XIX veka u odnosu na Istočno pitanje, bila definisanje Otomanskog carstva kao „bolesnika” koji bi se mogao rasparčati (upravo između velikih evropskih sila). Posle Bečkog kongresa 1815. godine, privremeno se odustalo od politike podele delova Turske između velikih sila, jer bi to bilo u suprotnosti sa tadašnjom politikom Četvornog saveza. Nasuprot tome, ostavljena je mogućnost i zastupana politika „raščlanjavanja Turske na delove”, ili njena fragmentacija. Ovo se u praksi dešavalo

³² Čedomir Popov, „La France et la lutte de la Serbie pour l’Indépendance d’état de 1830–1878”, u: *Jugoslovensko-francuski odnosi*, Istorijski institut, Beograd, 1990, str. 77; takođe: Radoš Ljušić, *Knjiga o načertaniju*, Beletra, Beograd, 2004, str. 62.

u slučaju Alžira koji je osvojila Francuska, Grčke koja je dobila nezavisnost, Srbije kneza Miloša koja je imala ograničenu nezavisnost, Vlaške i Moldavije koje su bile skoro potpuno nezavisne, i Egipta koji se *de facto* odvojio od vlasti u Carigradu.³³ Francuska u vreme Prve restauracije nije imala političke moći da iskoristi dalju eroziju Turske i da na taj način na tom prostoru poveća svoj upliv, već se zalagala za konzerviranje postojećeg stanja čiji bi izuzeci bili postepena emancipacija pojedinih evropskih naroda u odnosu na centralnu vlast u Istanbulu. U periodu Druge restauracije (1830–1848), sve više je sazrevala francuska politika podrške pojedinim hrišćanskim narodima u evropskom delu Turske da prošire nivo sopstvene nezavisnosti, ali i da se umanjí dotadašnji, inače veliki uticaj Rusije i Austrije na Balkanu.

Francuska u vreme Druge restauracije predstavlja daleko respektabilniji evropski politički subjekt nego što je bila u vreme Prve restauracije (1815–1830). Prošireno je i završeno osvajanje Alžira, ojačana ekonomija i organizacija vojske, država je ponovo uključena u političke relacije velikih evropskih sila. Time su se stvorile realne pretpostavke za odlučniju politiku zvaničnog Pariza i na Balkanskom poluostrvu. Naročito je na Balkanu i čitavom istočnom Sredozemlju uticaj Francuske porastao u vreme odmetanja Egipta od centralne turske vlasti u Carigradu, pošto je francuska politika podržavala Mehmed-Aliju (egipatskog vladara).

U vezi sa samim francusko-srpskim odnosima početkom tridesetih godina XIX veka, izdvojićemo boravak književnika – putopisca Lamartina u Srbiji. Njegovi pisani radovi koji su u pozitivnom svetlu prikazali Srbe i njihovu borbu za nezavisnost i ujedinjenje, imali su velikog odjeka širom Evrope i kao takvi daleko prevazišli kulturno stvaralaštvo. Naročito je za srpsku stvar bila dragocena njegova procena o pravednosti srpskog pokreta za oslobođenje od turskog ropstva i onih delova etničke teritorije koji su trenutno van Srbije, misleći pre svega na sam Niš, kao i Staru Srbiju u celini. Na političko-diplomatskom planu bila je važna poseta francuskog grofa Boa-le-Konta (Bois-le-Conte) Srbiji i knezu Milošu 1834. godine. Njemu je knez Miloš ukazivao na neminovnost dezintegracije turskog carstva i na oslobođenje pokorenih naroda, uključujući i srpski. Francuski grof je ponovio zapažanja svog prethodnika koji je bio u diplomatskoj misiji u Srbiji pet godina ranije (grofa Adolfa od Karmena), da se u krajnjoj liniji sa srpske strane teži stvaranju jedne veće srpske države koja bi sigurno obuhvatila Srbiju, Bosnu i Hercegovinu, i još neke teritorije. O ovome je francuski grof uredno obavestavao ministra inostranih poslova Francuske Druge restauracije (u vreme vladavine kralja Filipa Orleanskog) De Rinjija, i ta pisma nalaze se u zaostavštini Stojana Novakovića koji je kasnije do njih došao

³³ Čedomir Popov. op.cit., str. 76.

u Parizu.³⁴ U višetomnoj „Istoriji srpskog naroda” navodi se da je Boa-le-Kont na osnovu svoje misije došao do zaključka da knez Miloš, kao vladar Srbije, ima veliki uticaj na krajeve i van svoje kneževine – čime se verovatno misli na predele naseljene Srbima, ali delom i na neke druge (pogranične bugarske krajeve, veze sa nekim muslimanskim i albanskim vođama i dr.).³⁵ Do identičnog zaključka o Miloševom velikom uticaju na susedne krajeve Otomanske imperije nastanjene hrišćanima, ali i na deo turske administracije, dolazi i francuski naučnik Ami Bue (Ami Boué).³⁶ Istoričar Radoš Ljušić navodi da je do posete francuskog diplomate došlo „usled naraslog interesovanja Francuske za Balkan, 1834. boravio je u Srbiji grof Boa-le-Kont”.³⁷ Radoš Ljušić navodi i zapažanja britanskog poslanika u Srbiji Hodžesa: „Hodžes je zabeležio kako se knezu i 1838. godine vrzmalo po glavi Boa-le-Kontovo ubeđivanje, da knez u slučaju raspada Turske može računati na potporu Francuske za ujedinjenje Srbije i Bosne, koje bi onda sastavljale jednu kraljevinu kojoj bi Miloš kralj bio”.³⁸ Ljušić u nastavku iznosi zapažanje da se knez Miloš nosio mišlju da napusti isključivo tutorstvo Rusije kao spoljnopolitičku soluciju i da se osloni na podršku koncerna evropskih sila koju bi činile Rusija, Britanija, Francuska i Austrija. U pojedinim trenucima, nezadovoljan pojedinim postupcima ruske diplomatije, knez Miloš je pomišljao da proglasi potpunu nezavisnost uz pomoć Zapadnih sila Francuske i Britanije.³⁹ Mišljenja smo da je povremeno razočaranje u politiku Rusije i posebno Austrije, dolazilo u Srbiji zbog spoljnopolitičkog koncepta cara Nikolaja I i austrijskog kancelara Meterniha koji su uporno u Evropi konzervirali postojeće stanje u strahu od naglih promena, naročito revolucija. S druge strane gledano, upravo je Rusija pokrenula i ratom protiv Turske razrešila Istočnu krizu krajem dvadesetih godina XIX veka, što je dovelo do priznanja grčke nezavisnosti i izdavanje hatišerifa za Srbiju kojim je priznata njena unutrašnja nezavisnost (1829. i 1830), a zatim i teritorijalno proširenje (1833). Francuska je protekom perioda do 1815. godine sticala sve više međunarodnog samopouzdanja i uticaja, da bi tokom perioda Druge restauracije polako ulazila u koncern vodećih evropskih sila sa tendencijom ponovnog uključivanja u trku za samo liderstvo. Ovo poslednje je međutim usledilo tek u periodu Druge republike, a zatim i carstva pod Napoleonom III tokom pedesetih i šezdesetih godina XIX veka.

³⁴ Ibidem, str. 78.

³⁵ *Istorija srpskog naroda*, tom V, knjiga 1, Srpska književna zadruga, Beograd, 1981, str. 145.

³⁶ Ibidem.

³⁷ Radoš Ljušić, op. cit. , str. 63.

³⁸ Ibidem, str. 64.

³⁹ Ibidem, str. 65.

Prilikom donošenja veoma liberalnog ustava Srbije iz 1835. godine (Sretenjski ustav), a u mnogo manjoj meri i ustava iz 1838, kao jedan od uzora korišćen je zakonik koji je svojevremeno Napoleon doneo u Francuskoj (zaključno sa martom 1804). Uopšte, u okviru političkih kretanja raznorodnih opozicionih grupacija tokom tridesetih godina u odnosu na autokratsku vlast kneza Miloša, francuski Ustav i zakonodavstvo smatrani su uzorom prema kome se težilo, pa su dobrim delom liberalne tendencije tog vremena u Srbiji imale francuski uticaj.⁴⁰ Izuzetno važan momenat, gledano ukupno za srpsko-francuske odnose u XIX veku, predstavlja uspostavljanje stalne diplomatske francuske misije u Srbiji početkom 1839. Predsednik Vlade Francuske grof Mole postavio je u Srbiji francuskog vicekonzula, koji se 16. marta 1839. godine u Kragujevcu predstavio knezu Milošu, svega tri meseca pre njegove abdikacije.⁴¹ Pre toga su konzule u Srbiji već postavili Rusija, Austrija i Velika Britanija.⁴² Istoričar Dušan Bataković ukazuje na to da se interesovanje Francuske za srpski etnički prostor sve do Berlinskog kongresa 1878. godine ograničavalo na potpomaganje dobijanja potpune nezavisnosti i eventualno proširenja za Srbiju i Crnu Goru, dok je naročito Stara Srbija bila na periferiji njenog interesovanja. Naučni radnik i istraživač Ami Bue je tridesetih godina XIX veka objavio dragocene putopise sa svojih putovanja po Staroj Srbiji, u kojima opisuje težak život i teror kojem su Srbi na ovim prostorima izloženi od strane Turaka i Albanaca („La Turquie d’Europe”, I–III, Paris 1840, i „Recueil d’itinéraires dans la Turquie d’Europe”, I–II, Vienne 1854).⁴³

Uticaj Francuske na Istočno pitanje veoma je porastao posle druge egipatske krize (1839), odnosno u vreme unutrašnjih političkih sukoba u okviru Otomanske imperije u vezi sa odmetanjem egipatskog paše Mehmed-Alije od centralne vlasti. Francuska je podržavala Mehmed-Aliju, i po tom pitanju imala sukob interesa sa Britanijom – što se odrazilo i na kontriranje britanskoj politici na prostoru Balkana. Pošto je Britanija podržavala očuvanje Turskog carstva, Francuska je počela da se ozbiljnije zalaže za interese hrišćanskih naroda, pre svega Srba. „Načertanije”, dugoročni spoljnopolitički dokument – program Srba i Srbije koji je napisao veliki srpski ministar i državnik Ilija Garašanin – bilo je pod direktnim uticajem poljskog emigranta Čartoriskog, a još više Čeha Franje Zaha. U historiografiji nema veće

⁴⁰ Georges Castellan, „Aux origins de l’établissement des relations diplomatiques entre la France et la Serbie”, u: *Jugoslovensko-francuski odnosi*, Istorijski institut, Beograd, 1990, str.72.

⁴¹ Ibidem, str. 74.

⁴² Ibidem, str. 72–73.

⁴³ Dušan Bataković, „La France et la Vielle Serbie”, u: *Jugoslovensko-francuski odnosi*, Istorijski institut, Beograd, 1990, str. 141.

sumnje u to da su oni bili pod uticajem francuske diplomatije. Francuski istoričar ove epohe Suzan Šamponoa (Suzanne Champonnois) u svom istraživanju prikazuje političku saradnju zvanične Francuske sa delom poljske emigracije po pitanju prostora Južnih Slovena u periodu 1840–1850.⁴⁴ Hotel „Lambert” u Parizu bio je tih godina sedište vođstva političke emigracije Poljaka, pošto je njihova zemlja već decenijama bila podeljena između Rusije, Austrije i Prusije. Francuska je pružila utočište poljskoj političkoj emigraciji i koristila je u svom diplomatskom nastupu na prostoru Balkana. Iako je francuska politika u političkom stavu prema Turskom carstvu, srpskom i južnoslovenskom pitanju u celini, prošla određene metamorfoze tokom četrdesetih godina XIX veka, korišćenje poljske emigracije u delu ovog perioda bilo je relativno konstantno. Ovo se može objasniti antiruskim i antiaustrijskim stavom poljske emigracije koja je tada sa zvaničnim Parizom našla sponu u činjenici da su za prodor francuske politike na Balkanu upravo Rusija i Austrija predstavljale najveće rivale. Protiv Austrije su poljski emisari podsticali Mađare. Sa druge strane, Južne Slovene pod Habzburzima pokušavali su da podstaknu na saradnju sa Mađarima.⁴⁵ Srbiji je obećavana pomoć u procesu oslobođenja i okupljanja u nezavisnu državu srpskih teritorija pod Turskom. Radoš Ljušić navodi: „Za pojavu 'Načertanija', nesumnjivo, veoma je važan dolazak u Srbiju Čeha Franje Zaha, novembra 1843. godine. Kneževina Srbija postala je njegova druga domovina, a on joj je bio na usluzi svim svojim bićem. Zah je došao sa francuskim pasošem, ali je konzul Francuske saznao za njega tek naredne godine, što jasno svedoči o prirodi njegove misije”.⁴⁶ Iz „Saveta” koji je napisao Adam Čartorski, a za koji D. Stranjaković tvrdi da ga je Ilija Garašanin predao 1845. godine knezu Aleksandru Karađorđeviću, i koji je u originalu pisan na francuskom, izdvajamo deo koji se odnosi na stav u vezi sa srpskim pitanjem i velikim silama. Za Francusku se ističe da bi mogla da bude srpski saveznik u realizaciji srpskog nacionalnog programa. Obrazovanje srpske omladine u Francuskoj, naročito u Parizu, ekonomska i trgovačka saradnja Srbije i Francuske, i pokušaj oslonca bosanskih katolika na francuske franjevce i prelate umesto na austrijsku crkvenu hijerarhiju, predstavljaju neke od elemenata saradnje. Francuska diplomatija je ta koja bi trebalo da preko svog uticaja pomaže u nacionalnom srpskom programu.⁴⁷ Kada se zatim govori o ulozi Velike Britanije, ističe se: „Inače pouzdanije može se očekivati pomoć od francuskog kabineta nego od engleskog;

⁴⁴ Suzanne Champonnois, „Collaboration Franco-polonaise pour une politique chez les Slaves du sud 1840–1850”, u: *Jugoslovensko-francuski odnosi*, Istorijski institut, Beograd, 1990, str. 94–102.

⁴⁵ Ibidem, str. 100.

⁴⁶ Radoš Ljušić, op. cit., str. 81.

⁴⁷ Ibidem, str. 156.

jerbo je politika Francije svagda više velikodušnog duha znake davala, no Anglija, koja je svagdar zauzeta za dobitak trgovine svoje...⁴⁸ I u Zahovom „Planu” postoji stavka o potrebi oslonca na katolički kler pod francuskim uticajem u Bosni – umesto austrijskog uticaja, uz dodatak da se to odnosi i na trgovinu. Spoljna trgovina bi umesto dominantnog uticaja austrijskog trebalo da bude pod većim uticajem francuskim i engleskim.⁴⁹ Najzad, u samom „Načertaniju” Ilije Garašanina, u delu „O politici Srbije u smotreniju Bosne, Ercegovine, Crne Gore i Sjeverne Albanije”, pod tačkom 6. postoji konstatacija da bi umesto austrijskog katoličkog uticaja u Bosni trebalo između ostalog forsirati i neki drugi, a zatim i sledeće: „Ovo bi dalo povoda i priliku francuskom pravitelstvu da se u toj stvari živo zauzme i s tim bi se Srbija oslobodila opasnosti od jedne katoličeske crkve, koja bi pod uplivom Austrije u Beogradu bila”.⁵⁰ I u Zahovom „Planu” i u Garašaninovom „Načertaniju” izostavljene su stavke iz „Saveta” koje neposredno govore o ulozi Zapadnih sila Francuske i Britanije u ostvarenju srpskog nacionalnog programa. Krajem četrdesetih godina XIX veka zvanična Francuska je počela da se distancira u odnosu na delovanje poljske emigracije, najviše zbog uspostavljanja boljih odnosa sa Rusijom i delom sa Austrijom. Francusku je sve više počelo da zaokuplja pitanje italijanskog ujedinjenja, pa je Balkan potisnut u drugi plan. Privremeno odstupanje od ovog političkog koncepta tokom pedesetih i šezdesetih godina postojalo je samo u vreme Krimskog rata, kada se Francuska našla u sukobu protiv Rusije 1853–1856. Međutim, već tokom završne godine sukoba, a naročito pri sklapanju Pariskog mira i posle njega, zvanični Pariz približio se zvaničnoj Rusiji, zadržavši u Austriji svog rivala.

Tokom perioda vladavine ustavobranitelja, francuski kulturni uticaj u Srbiji znatno je porastao. Na Liceju se od septembra 1838. godine obavezno izučava francuski jezik. Izuzetno važan momenat za Srbiju tog vremena, a još više za sledeće decenije njenog razvoja, predstavlja odlazak većeg broja mladih na studije u Francusku, što je postala praksa. Stvaranje i dopuna domaćih biblioteka literaturom na francuskom jeziku, prevodi francuskih knjiga i postojanje male kolonije Francuza u Srbiji; sve širi krug poznavao francuskog jezika, uvećavanje broja svršenih studenata sa francuskih univerziteta, međusobne posete srpskih i francuskih intelektualaca – latentno su povećavali francuski kulturni uticaj u Srbiji.⁵¹ Ovome treba dodati i difuziju frankofonskog uticaja u Srbiji

⁴⁸ Ibidem, str. 157.

⁴⁹ Ibidem, str. 174–175.

⁵⁰ Ibidem, str. 201.

⁵¹ Vojislav Pavlović, „Influence culturelle de la France en Serbie a l’époque des, Ustavobranitelji”, u: *Jugoslovensko-francuski odnosi*, Istorijski institut, Beograd, 1990.

preko vojvođanskih Srba, među kojima je francuski kulturni uticaj, s obzirom na povoljnije istorijske prilike, imao vremenski duži upliv i dublje ukorenjenje. Uticaj francuske kulture na celokupni prostor jugoslovenskih naroda u ovom periodu bio je u porastu, a to se naročito odnosi na Južne Slovence u Austriji i na Srbiju.⁵² On je bio izvesno manji u Crnoj Gori, a sasvim simboličan u jugoslovenskim krajevima koji su tada bili pod Turskom (Bosna i Hercegovina, Stara Srbija i Makedonija).

Francusko-srpski odnosi od 1848. do 1878.

Ovaj tridesetogodišnji period obuhvata u Francuskoj vreme njenog povratka među vodeće evropske i svetske sile u periodu Druge republike, a zatim vladavine Luja Bonaparte (potom je postao Napoleon III), koji se završio 1871. godinom. Usled poraza od strane Nemačke, francuska Treća republika ponovo je pokušavala da pronađe svoje mesto među značajnijim evropskim silama.

Posle smrti Avrama Petronijevića početkom 1852. godine, kao najistaknutije ličnosti ustavobraniteljskog pokreta i kao zastupnika konzervativne struje i turkofila, Ilija Garašanin dobija više političkog prostora. Kao profrancuski orijentisani političar posetio je Pariz i ojačao odnose dveju država. Takva njegova spoljnopolitička orijentacija izazvala je negativne reakcije ruske i austrijske diplomatije.⁵³

Francuska je posle Pariskog mira 1856. godine povećala svoj uticaj u Evropi uopšte, što se odnosilo i na Balkan, računajući i Srbiju, Crnu Goru i srpski etnički prostor u celini. Već prilikom političkih previranja u Srbiji pri kraju vladavine ustavobranitelja (1858–1859), ona je radila na što bržem padu kneza Aleksandra Karađorđevića i dolasku na vlast dinastije Obrenović, pri čemu je posebno Mihailo uživao poverenje francuske politike. U tim promenama videla se šansa za povećanje sopstvenog uticaja, naročito u odnosu na Austriju, čiji se uticaj na balkanskom prostoru takođe povećao posle ruskog poraza u Krimskom ratu 1853–1856. (interesantno je da Austrija nije direktno ni učestvovala u tom ratu, u kojem su najveći udeo u uspehu saveznika imale Francuska Luja Bonaparte i Britanija). Tako je francuska politika uticala na Austriju da se ne umeša u smenu i proterivanje kneza Aleksandra Karađorđevića od strane Svetoandrejske

⁵² O ovome više u: Pavle Sekereš, *Les Slaves du Sud dans le miroir français (1800–1850)*, Biblioteka Dissertatio, Zadužbina Andrejević, Beograd, 2002.

⁵³ *Istorija srpskog naroda*, op. cit., str. 279.

skupštine (decembar 1858. – januar 1859). Po tom pitanju su bile složne i Francuska i Rusija.⁵⁴ Za Francusku je ovaj diplomatski uspeh (rušenja kneza Aleksandra Karadžorđevića i dolazak Obrenovića) bio posebno važan, ako se ima u vidu činjenica da je postignut protiv volje Austrije. Dunavska monarhija postala je glavni protivnik Francuske u Evropi zbog koncepta italijanskog ujedinjenja, koji je zvanični Pariz podržavao tih godina kao svoje najvažnije spoljnopolitičko opredeljenje. Između ostalih geopolitičkih pogodnosti, ujedinjenje Severne Italije je zvaničnom Parizu po tajnom dogovoru sa predstavnicima Pijemonta donosilo i dve provincije – Nicu i Savoju – kao teritorijalno proširenje za Francusku.⁵⁵ Za Srbiju je tokom decenije od kraja pedesetih do druge polovine šezdesetih godina, bilo izuzetno povoljno što se vezala za politiku Francuske, uz napomenu da su i Rusija, a manjim delom i Austrija, u ovom periodu imale uticaja na zvanični Beograd. Naime, Francuska je od 1815. godine tokom poluvekovnog perioda do Krimskog rata, lagano povećavala svoj uticaj u Evropi i povratak u koncern velikih sila. Sam Luj Bonaparta (Napoleon III) stalno je maštao o velikom evropskom kongresu koji bi po svom značaju kod Francuza prevazišao gorak ukus Bečkog kongresa iz 1815, i koji bi dao legitimitet novoj osnaženoj ulozi Francuske u Evropi. Sa tog aspekta možemo konstatovati da je Rusija bila najjača kontinentalna sila Evrope u periodu od 1815. do Krimskog rata 1853–1856. Ona je to i potvrdila briljantnom ratnom pobedom nad Turcima 1829. i ugušivanjem mađarske revolucije u Austriji 1849. godine, kao i nizom uspeha u Aziji. Rusija se u Krimskom ratu našla usamljena u svojoj želji da Tursku („bolesnika sa Bosfora”, kako ju je nazivao ruski car Nikolaj I) natera na ozbiljnije ustupke kako njoj samoj, tako i porobljenim balkanskim hrišćanima.

Veoma važan momenat u ukupnim francusko-srpskim i kasnije francusko-jugoslovenskim odnosima, predstavlja vojna saradnja koja je počela da se razvija u prvim godinama ovog perioda. Još 1852. godine, prilikom posete srpskog premijera Ilije Garašanina Parizu sa ciljem dobijanja francuske pomoći za razvoj vojnih škola u Srbiji, Francuska je uputila inženjerijskog kapetana Ipolita Mondena (Hypolite Mondain) u Kneževinu (na Garašaninovu molbu i odobrenje vojnog ministra Francuske generala Vijala Šarona (Vial Charon). Francuski kapetan je došao u Srbiju 1853. godine i imao zadatak da ispita vojne mogućnosti Srbije, pomogne formiranje njenih ratnih planova i upotpuni postojeće geografske i topografske karte, unoseći postojeće putne pravce. Za pomoć u funkcionisanju topolavnice i fabrike oružja u Kragujevcu, krajem 1852. godine stigao je u Srbiju

⁵⁴ Ibidem, str. 283.

⁵⁵ Rene Arnaud, *La Deuxième République et le Second Empire*, Librairie Hachette, Paris 1929, p. 166.

Šarl Lubri (Charles Loubry), ekspert za ova pitanja iz „Ecole d’artillerie de Douai”. U periodu 1853–1856. kragujevačka fabrika izlila je, između ostalog, i 55 topova.⁵⁶ Monden je ostao u Srbiji i kasnije, dobio je čin pukovnika i čak je nominovan za ministra vojnog (od oktobra 1861. do aprila 1865). „Sva dotadašnja ruska vojna pravila bila su zamenjena francuskim, a uveden je analogno francuskoj praksi i Vojni krivični zakonik. Takođe, analogno francuskoj praksi u okviru Ministarstva vojnog uključeni su vojni radovi. Tako je Monden, pored učešća u stvaranju legislative, učestvovao i u projektovanju i gradnji putne mreže jednog od bitnih strateških elemenata.”⁵⁷ Monden, kao prvi ministar vojni u Srbiji (ovo Ministarstvo je tada uvedeno kao poseban resor), bio je istovremeno i francuski oficir u službi svoje (francuske) Vlade. Po francuskom uzoru iz Napoleonovih ratova i u Srbiji je, pored dotadašnje malobrojne stajaće profesionalne vojske (do 3.500 vojnika), došlo do obrazovanja narodne vojske od 150.000 ljudi. Stvaranje ove vojske umnogome će pomoći postizanje izvesnih rezultata od strane Srbije u dva rata protiv Turske u periodu 1876. do 1878. godine. Monden je forsirao mešovite jedinice sastavljene od narodne i manjeg broja vojnika stajaće vojske koji su služili za uzor u obuci.⁵⁸ Iako je posle 1870, odnosno posle poraza u ratu sa Prusima, ugled francuske vojske i francuske vojne doktrine i naoružanja u Evropi drastično opao, Srbija je i dalje nastavila da sa Francuskom intenzivno saraduje po pitanju vojne organizacije, iako su paralelno korišćena i pozitivna iskustva Rusije, Nemačke, i u manjoj meri Austrougarske.

Petar Petrović Njegoš je za svoje vlade gajio simpatije prema Francuskoj, a njegov naslednik knjaz Danilo mogao je neposredno da komunicira sa francuskim diplomatskim predstavnicima posle otvaranja francuskog konzulata u Skadru 1855. Knez Danilo je tako 12. februara 1856. došao u prijateljsku posetu u Pariz caru Napoleonu III, zajedno sa svojom pratnjom. Car i carica su izvoleli da prime kneza i knjeginju „više puta u posebnu audijenciju i dočekali su ih sa mnogo blagonaklonosti”.⁵⁹ Krajem pedesetih godina XIX veka knjaz Danilo prihvatio je oslonac Crne Gore na Francusku, što je stvorilo prorusku opozicionu grupaciju na

⁵⁶ Mile Bjelajac, „Influence française sur l’Armée yougoslave entre deux guerres mondiales”, *Revue Historique des Armes*, 4/1995, Paris, str. 45; takođe: Gordana Kostić, „La France et la formation de l’armée Serbe (1852–1885)”, u: *Evropa i Istočno pitanje (1878–1923)*, Istorijski institut SANU, Beograd, 2001, str. 341.

⁵⁷ Citat iz: Mile Bjelajac, „Srpsko (jugoslovensko)-francuska vojna saradnja u XX veku”, u: *Srpsko-francuski odnosi 1904–2004*, Društvo za kulturnu saradnju Srbija–Francuska, Arhiv Srbije, Beograd, 2005. str. 293–294.

⁵⁸ Draga Vuksanović-Anić, „Francuske vojne misije u Srbiji 1853–1886. i pitanje narodne vojske”, u: *Jugoslovensko-francuski odnosi*, Istorijski institut, Beograd, 1990, str. 122–123.

⁵⁹ Krunoslav Spasić, op. cit., str. 166.

čijem je vođstvu bio predsednik senata Đorđija Petrović.⁶⁰ Francuski diplomatski predstavnici i agenti imali su tokom dugog niza godina stalni kontakt sa Lukom Vukalovićem, vođom hercegovačkih ustanika. Za vreme ratnih sukoba sa Turskom i hercegovačkog ustanka Luke Vukalovića, francuska i ruska flota su vojnopomorskom demonstracijom vršile pritisak na Tursku da prihvati pregovore sa Crnogorcima.⁶¹ U politici Napoleona III tokom kraja pedesetih, pa sve do druge polovine šezdesetih godina, centralno pitanje predstavljalo je italijansko ujedinjenje koje je načelno podržavano, dok je Istočno pitanje bilo od manjeg značaja. Podržavajući kneza Mihaila u njegovim spoljnopolitičkim stremljenjima, a takođe i crnogorskog kneza Danila, Francuska je posle Pariskog mira 1856. uspešno preuzela jednu od vodećih uloga na Balkanskom poluostrvu. Dok je u periodu od 1815. do 1856. Rusija imala dominantan uticaj ne samo na Balkanu, već i u čitavoj Evropi posle Pariskog mira, Francuska i Britanija imaju pojačan uticaj na Balkanu. Austrijski uticaj i dalje ostaje značajan, ali ne i prvorazredan.

Mišljenja smo da su francusko-srpski odnosi, u odnosu na prethodno analizirane decenije XIX veka, svoju amplitudu zabeležili upravo u godinama vladavine kneza Mihaila, počevši od 1860 godine, naročito ako se uzme u obzir da je njegov predsednik Vlade bio Ilija Garašanin. Knez Mihailo je sebi, Srbiji, srpskom i drugim južnoslovenskim narodima, postavio zadatak oslobođenja i ujedinjenja u jednu državu. S druge strane, u unutrašnjoj politici nastupao je prilično autokratski, trudeći se da sve podredi opštenacionalnom zadatku. Francuska je posle 1815. godine, upravo tokom prve polovine šezdesetih godina, doživela zenit rasta svoje moći u Evropi (delom i na nekim drugim vanevropskim prostorima). S druge strane, najmoćnija sila u Evropi od 1815. pa do Krimskog rata – Rusija je upravo u partnerstvu sa Francuskom posle Pariskog mira 1856. pokušavala da pronade svoj novi spoljnopolitički kurs. Za Srbiju u vreme prvih godina vladavine kneza Mihaila to su bile izuzetno povoljne spoljnopolitičke okolnosti, koje su presudno pomogle prilikom velike diplomatske pobede oličene u sporazumu u Kanlidži jula 1862. godine o iseljavanju preostalog turskog stanovništva iz turskih srpskih gradova-tvrđava, a naročito 1867. kada je izvršena predaja preostalih gradova – turskih baza Srbiji. Time je Srbija i *de facto* stekla suverenost na čitavoj svojoj teritoriji, što će formalno 1878. na Berlinskom kongresu biti potvrđeno i *de jure*. Istoričar Jovan Milićević, kao autor dela istorije Srbije u drugoj polovini XIX veka, u okviru višetomne „Istorije srpskog naroda” u vezi sa diplomatskim aktivnostima povodom 1862. i zatezanjem srpsko-turskih odnosa po pitanju turske kontrole nekoliko tvrđava u Srbiji, navodi sledeće:

⁶⁰ *Istorija srpskog naroda*, op. cit., str. 433.

⁶¹ *Ibidem*, str. 435. i 481.

„Srpska vlada je iskoristila ovo bombardovanje da zatraži iseljenje Turaka iz Srbije. (...) Garantne sile su odlučile da sazovu konferenciju na kojoj će se rešavati o problemima koji su nastali zbog bombardovanja. Uoči konferencije su francuska i ruska vlada načinile sporazum o zajedničkom istupanju u korist Srbije. Ta konferencija garantnih sila i Porte počela je rad krajem jula 1862. u carigradskom predgrađu u Kanlidži. Na njoj su se izdvojile dve grupe; predstavnici Francuske i Rusije zauzimali su se za srpske interese, a Austrija i Engleska su naginjale Porti. Francuski predstavnik je tražio povlačenje turskih posada iz tvrđava u Srbiji, o čemu Portini delegati nisu hteli ni da čuju, pa je kao osnov za pregovore poslužio engleski predlog”.⁶² Politika Velike Britanije o očuvanju *statusa quo* na Balkanu, odnosno pomaganje Otomanskoj imperiji da balkanske hrišćane i dalje zadrži u porobljenom odnosu, dobijala je sve više i podršku Austrije (od 1867. dualnim rešenjem reformisane Austrougarske). Vladajući krugovi u Beču suočili su se sa nacionalnim preporodom kod brojnih, pre svega slovenskih naroda u Dunavskoj monarhiji. Na taj način je i bitka zvaničnog Beča za „otomansko nasleđe”, bila značajno obezvređena u odnosu na alternativne težnje malih balkanskih državica za oslobođenjem preostalih svojih sunarodnika pod turskim ropstvom. Ruska politika na Balkanu oštro se sudarala sa austrougarskim željama, a suprotnosti između Dunavske monarhije i Francuske po pitanju italijanskog ujedinjenja dodatno su približile rusku i francusku politiku. Približavanje spoljnopolitičkih ciljeva Francuske i Rusije je u ovom periodu reflektovano i na povoljniju poziciju srpskih interesa na Balkanu. Istoričar Milorad Ekmečić citira francuskog javnog radnika M. Ubiđina koji je „1864. godine pisao da su Francuska, Italija, Rusija naklonjeni Srbiji, a samo Engleska im je otvoreno neprijateljska”.⁶³ Možemo slobodno reći da ovi, relativno povoljni odnosi u evropskom koncertu velikih sila za srpske i južnoslovenske nacionalne interese po pitanju „otomanskog nasleđa” tokom druge polovine pedesetih i naročito prve polovine šezdesetih, ulaze u kritičnu fazu metamorfoze zbog tektonskih izmena u zapadnoevropskom odnosu snaga sledećih nekoliko godina. Italijansko ujedinjenje (koje se nije ostvarilo samo po pitanju severne Italije kako je očekivao i planirao Napoleon III, već je postalo sveitalijansko), ostvareno u periodu 1860–1867, nije u većoj meri promenilo odnos snaga u Evropi, već je to učinilo Nemačko ujedinjenje.⁶⁴ Ne samo da se Nemačka ujedinila pod vođstvom Prusije, već je Francuska od nje u završnoj

⁶² Ibidem, str. 295.

⁶³ Milorad Ekmečić, „Mesto Berlinskog kongresa 1878. u srpskoj istoriji”, u: „*Evropa i Istočno pitanje*”, *Političke i civilizacijske promene*, Istorijski institut SANU, Beograd, 2001, str. 77.

⁶⁴ Rene Arnaud, op. cit., Chapitre X („Le dessastre”), pp. 297–339.

fazi ujedinjenja 1870–1871. doživela težak poraz. Francuska politika prema Balkanu i srpskom pitanju menja se posle pobede Prusije nad Austrijom kod Sadove 1866, čime se javlja nemačka opasnost nad francuskim interesima u evropskim razmerama. Krajem šezdesetih Francuska podržava *status quo* u Istočnom pitanju.⁶⁵

Kako su i druge velike sile, svaka iz svojih razloga, takođe podržavale privremeno konzerviranje situacije na Balkanu, Srbija u doba Namesništva (1868–1872) nije ozbiljnije pokretala pitanje izmene položaja svojih sunarodnika i drugih južnih Slovena pod Turskom. Poraz Francuske od strane Prusije i ujedinjenje Nemačke i te kako su se odrazili na spoljnopolitički ambijent i srpske interese uoči nastavka raspleta Istočnog pitanja početkom sedamdesetih godina XIX veka. Srbija je do Pariskog mira pozitivnopravno u međunarodnim odnosima imala uticaj Rusije kao garanta njene unutrašnje nezavisnosti i međunarodnog položaja u odnosu na Tursko carstvo, a od te 1856. godine takva pozicija proširuje se na šest sila: Rusiju, Veliku Britaniju, Francusku, Austro-ugarsku, Prusiju (od 1871. godine Nemačku) i Italiju. Francuski uticaj na području Balkana bio je veoma izražen u periodu do 1867, mada je u spoljnopolitičkoj viziji zvaničnog Pariza bio sekundaran u odnosu na italijansko pitanje. Promena u francuskoj spoljnoj politici prema Istočnom pitanju bila je primetna već tokom te iste 1867. godine, kada je zvanična Francuska zajedno sa Austrougarskom bila protiv planova Srbije za pokretanje pitanja Bosne i Hercegovine.⁶⁶ S druge strane, zahvaljujući upravo francusko-austrijskoj pomoći, Srbija je mogla nesmetano da izvrši donošenje novog Ustava 1869. godine, iako je Turska formalno još imala izvesna prava konsultativnog tipa koja su od strane zvaničnog Beograda zaobiđena.⁶⁷ Austrija je bila glavni protivnik francuskim planovima tokom kampanje za italijansko ujedinjenje krajem pedesetih i početkom šezdesetih godina XIX veka. Posle njenog poraza od strane Prusije i ujedinjenja Severne Nemačke, u Francuskoj su Prusiju (Nemačku) počeli da smatraju glavnom spoljnopolitičkom pretnjom. Od tog trenutka Austrougarsku, koja je dotle bila u rivalskom odnosu sa Prusijom, počeli su u zvaničnom Parizu drukčije da posmatraju, dakle ne više kao apriornog protivnika, već kao potencijalnog saveznika po nekim evropskim pitanjima. Jedno od takvih (privremenih) zajedničkih gledišta bilo je i konzerviranje situacije na Balkanu krajem šezdesetih godina XIX veka. Bizmark se takođe slagao sa politikom *statusa quo* na Balkanu, ali iz sasvim drugih razloga (najviše zbog pripreme za

⁶⁵ Ibidem, p. 299.

⁶⁶ *Istorija srpskog naroda*, op. cit., str. 297.

⁶⁷ Ibidem, str. 357.

ujedinjenje i sa Južnom Nemačkom, posle prethodnih pobedonosnih i munjevitih ratova protiv Danske i Austrije). Na taj način, krajem šezdesetih godina i sve do druge polovine 1871. francuski, ali i nemački uticaj i zainteresovanost za Balkan i srpsko pitanje svode se na simboličnu meru.

Posle 1871, francuski uticaj u Evropi i svetu naglo se smanjuje, a to se svakako odnosi i na balkansko područje i Istočno pitanje u celini. Nemački uticaj u Evropi postaje veoma značajan, mada se u periodu do Velike istočne krize 1875–1878. nije posebno manifestovao po pitanju „otomanskog nasleđa”, iako je u odnosu na prethodnu Prusiju evidentno povećan. Razloga za to ima više, a najznačajniji je što je Oto fon Bizmark zvanično izbegavao da ukršta interese sa Rusijom i pokušavao da balansira između suprotstavljenih interesa Austrougarske i Rusije na Balkanu. Mora se imati u vidu da su sve ove tri sile bile povezane Trojecarskim savezom i da Bizmark nije želeo da latentnom sukobljavanju interesa sa Francuskom doda i eventualno konfrontiranje sa Rusijom, ukoliko bi protiv nje u spornim pitanjima na Balkanu javno podržao Austrougarsku. Francuska se do druge polovine sedamdesetih, kada se i razvila Velika istočna kriza, našla u Evropi u svojevrsnoj situaciji spoljnopoličke podređenosti, pa čak i neke vrste blage izolacije od neposredne podrške drugih velikih sila. Najdominantniji uticaj na južnoslovenskom prostoru, posebno na srpskom etničkom prostoru pod Otomanskom imperijom u periodu od 1870. do 1875. godine i razvoja Istočne krize, od velikih sila imale su Rusija i Austrougarska. Rusija, donekle osvežena poboljšanjem unutrašnjopolitičke situacije posle davanja dotadašnjim kmetovima lične slobode i dela agrarnih poseda u vlasništvo, agresivnije je krenula u rešavanje Istočnog pitanja. Nosilac liberalnih promena u zemlji bio je car Aleksandar II. Austrougarska je dvojnomo nagodbom Nemaca i Mađara iz 1867, a zatim i dogovorom Mađara i Hrvata od 1868, donekle ojačala svoj položaj – pa se agilnije okrenula balkanskim pitanjima. Ovo je jasnije ako se ima u vidu serija ratnih poraza od strane Francuske, Italije i Prusije (Nemačke) u prethodnoj deceniji, čime su istisnuti njeni interesi iz Severne Italije, kao i opštenemačko pitanje, tako da je Balkan ostao jedino polje aktivnog delovanja zvaničnog Beča. Knez Milan je još u vreme vladavine Namesništva na Krimu 1871. obišao ruskog cara, a po stupanju na presto posle Beča avgusta 1873. godine obišao je Pariz, gde ga je lepo primio vojvoda Brolji, predsednik Vlade Francuske.⁶⁸ Već sledeće 1874, novi predsednik Vlade i knez Milan bili su u poseti Parizu i posetili ministra spoljnih poslova Francuske vojvodu Dekaza, ali i turskog ambasadora, kao i neke druge ambasadore velikih sila u ovom gradu. U pitanju je bila diplomatska akcija oko interesa Srbije da

⁶⁸ Ibidem, str. 365.

železnička pruga kroz Balkan za Carigrad prolazi preko njene teritorije. Francuska je zajedno sa Rusijom i Austrougarskom podržavala Marinovićeve Vladu u njenim pokušajima da mirnim putem rešava probleme sa Turskom.⁶⁹ Do kraja 1874. i početkom 1875. Francuska je igrala veoma aktivnu diplomatsku ulogu, zajedno sa drugim velikim evropskim silama, vršeći pritisak na Tursku da zavisnim hrišćanskim balkanskim kneževinama (Srbija, Crna Gora, Rumunija) prizna i poslednje uskraćeno pravo u odnosu na potpunu nezavisnost, a to je sklapanje međunarodnih ugovora.⁷⁰ Ovi pritisci nisu dali rezultata i sigurno su ubrzali uverenje balkanskih kneževina da zbog zapleta oko ustanka u Bosni i Hercegovini, a kasnije i u Bugarskoj, 1876. godine objave rat Turskoj.

U velikoj Istočnoj krizi, koja je prerasla u dva rata koja je Srbija vodila protiv Turske (dok je Crna Gora bila u latentnom ratnom sukobu od 1876. do 1878), posle petogodišnjeg perioda unutrašnjih nadmetanja između republikanaca i monarhista Francuska je kročila na međunarodnu scenu. Pobjeda republikanaca i donošenje ustava uz postizanje opštenacionalnog konsenzusa oko osnovnih pitanja unutrašnje i još više spoljne politike, dali su solidnu pretpostavku za odlučniji nastup Treće republike na međunarodnoj sceni. Francuska je faktički i dalje bila relativno izolovana među evropskim silama, zašta su postojala dva ozbiljna razloga. Prvi je njeno republikansko uređenje, što ju je udaljavalo od vladajućih monarhističkih kuća drugih velikih sila, pa čak i od Rusije sa kojom bi mogli da je spoje određeni geopolitički interesi u odnosu na moguće rivalstvo zvaničnog Sankt Peterburga oko ujedinjene Nemačke (a još više oko Istočnog pitanja suprotstavljene Austrougarske). Drugi razlog je pragmatske prirode, i on se odnosio na znatno smanjeni međunarodni prestiž Francuske posle katastrofalnog vojnog poraza od strane Prusije (Nemačke) 1870–1871. Francuska je između ostalih obaveza morala Nemačkoj da ustupi i dve svoje važne i bogate provincije Alzas i Loren, čime je bitno oslabljena ekonomska i geostrateška pozicija zemlje. Najzad, ujedinjena i moćna Nemačka smatrala je Francusku i dalje svojim glavnim neprijateljem, pa su druge sile bile oprezne u eventualnom približavanju Trećoj Republici da ne bi pogoršavale odnose sa Bizmarkovom Nemačkom koja je vojno, politički i ekonomski prerastala u vodeću kontinentalnu silu Evrope. Ovde je otežavajuća okolnost za Francusku bila u tome što je i ona sama smatrala Nemačku sopstvenim glavnim neprijateljem (to stanje je bilo evidentno ne samo u političkim garniturama na vlasti u Trećoj republici, već je bilo i opšte stanje duha u širokim masama i gotovo glavno nacionalno obeležje žudnje za revanšizmom prema Nemačkoj i povraćajem Alzasa i Lorena), čime

⁶⁹ Ibidem, str. 366.

⁷⁰ Ibidem, str. 368.

su izuzetno loši odnosi između zvaničnog Pariza i Berlina u dugačkom periodu 1871–1914. često bili na ivici rata. Svesna svoje realne inferiornosti u odnosu na Nemačku (ekonomske, demografske, vojne i u početku i političke), Treća republika uporno je u velikim silama tražila savezništva koja bi joj pomogla da u budućem ratnom sukobu sa Nemačkom postigne uspeh. Tokom sedamdesetih i dobrog dela osamdesetih godina nije bilo gotovo nikakvog uspeha u tim diplomatskim pokušajima, sve dok nisu postepeno stvoreni preduslovi za približavanje sa Rusijom i stvaranje Antante („srdačna antanta” – „*entente cordiale*”). U periodu Istočne krize Francuska je bila tek na početku svog trnovitog diplomatskog puta Treće republike; istina u odnosu na prethodnih pet godina evidentno jača usled postizanja unutrašnje stabilnosti, ali u međunarodnim odnosima još slaba i politički gotovo izolovana u odnosu na koncern vodećih evropskih sila. Pored svega toga, diplomatija Treće republike nije se držala po strani i u odnosu na svoje objektivne mogućnosti, srpskom pitanju u celini dala je dragocenu podršku.

Tokom začetka Istočne krize 1875. Francuska je u problem ušla veoma oprezno, svojim diplomatskim kontaktima. Tako je Austrougarska 26. februara 1876. preko svog konzula u Beogradu učinila demarš Vladi Srbije, kao upozorenje na ratne pripreme protiv Turske u vezi sa već poodmaklim ustankom u Bosni i Hercegovini i tursko-srpskom napetošću, koji su iz njega proizilazili već godinu dana. „Demaršu austrougarskog konzula pridružili su se sledećih dana i konzuli Rusije i Francuske. Knez Milan im je odgovorio da je on protiv rata i sada kao i jesenas, a što se tiče naoružanja, to je objasnio neprekidnom krizom Turskog carstva iz koje se nikad ne zna šta će izići. Tako je francuskom konzulu izjavio: Mi nismo agresivni, ali verujemo da u bliskoj budućnosti moramo biti spremni za akciju.”⁷¹ Srpska vlada prihvatila je određenu uzdržanost i čak 25. marta dala izjavu da nema nikakvih agresivnih namera prema Turskoj. Austrougarska nije želela proširenja Srbije niti Crne Gore, kao ni prodor Rusije na područje Balkana (ovo potonje naknadno je regulisano bilateralnim sporazumom sa ruskom diplomatijom kojom zvanični Beč za prihvatanje ruskog sukoba sa Turskom dobija za sebe pravo okupacije Bosne i Hercegovine). Francuska je sa simpatijama gledala na dve srpske države Srbiju i Crnu Goru, kao i na oslobodilački napor pokorenih Srba u Turskoj, ali zbog sopstvenih slabosti na međunarodnom planu nije podsticala velike zaplete. U francuskoj diplomatiji postojao je veliki strah da bi veći zapleti u Evropi mogli da rezultiraju mirovnim kongresom, na kojem bi se između ostalog moglo formalnopravno legalizovati nemačko pripajanje Alzasa i Lorena iz 1871. godine. Taj strah je u

⁷¹ Ibidem, str. 377.

francuskoj diplomatiji postojao u vezi sa Istočnom krizom sve dok uoči kongresa u Berlinu 1878. nisu jasno definisane teme ovog međunarodnog političkog skupa – iz čega je postalo jasno da rezultati rata iz 1871. neće biti razmatrani. Britanija je po običaju bila za podršku Turskoj protiv interesa balkanskih hrišćana, a Bizmarkova Nemačka je s krajnjim taktom pratila razvoj situacije, strahujući da po balkanskim pitanjima ne dođe do konfrontacije između Rusije i Austrougarske, koje su zajedno sa njom bile članice Trojecarskog saveza na koji je zvanični Berlin mnogo polagao. Rusija je bila veoma oprezna u odnosu na događaje na Balkanu, sećajući se lošeg iskustva iz Krimskog rata. Zato u zvaničnom Sankt Peterburgu nije bilo želje za ulaskom u bilo kakav ratni rizik dok se diplomatskim putem ne obezbedi podrška bar nekih od velikih evropskih sila. U to vreme Italija je bila suviše slaba da neposredno odlučuje o važnim evropskim zbivanjima, ali se kao mlada sila polako uključivala u diplomatske pregovore i akcije. Preokret u obazrivom držanju velikih sila nastupio je proleća 1876, kada je širom evropske Turske došlo do vrenja koje se pretvorilo u anarhiju. Pored izbijanja ustanka u Bugarskoj i širih nemira u okolnim područjima (Makedonija, Albanija), u Solunu su ubijeni konzuli Nemačke i Francuske. Za vreme srpsko-turskog rata 1876, kada je tokom avgusta meseca situacija za Srbiju krenula loše, francuska diplomatija se više puta nudila da posreduje za primirje (takođe i diplomatija Britanije i Italije). Kada je u oktobru zaista i došlo do realizacije primirja to je učinjeno isključivo preko ruskih diplomata koji su ultimativnim pritiskom na Portu postigli momentalno prihvatanje primirja bez štetnih sporazumnih preambula za Srbiju. Francuska šira javnost pokazala je simpatije prema srpskim naporima u Istočnoj krizi. Francuski generalštabni kapetan Domerson upućen je u jesen 1877. godine u Srbiju da na terenu sagleda mogućnosti srpskih oružanih snaga da ponovo uđu u rat protiv Turaka. Njegov izveštaj sopstvenoj Vladi po tom pitanju bio je potvrđan, odnosno smatrao je da srpska vojska ima mogućnosti da sa uspehom ponovo uđe u rat.⁷²

Na samom mirovnom skupu, kongresu u Berlinu koji je održan tokom juna 1878, francuski predstavnici uglavnom su podržavali srpske zahteve, pri čemu se istakao diplomata Sen Valije. Jovan Ristić, koji je predstavljao srpsku delegaciju u Berlinu, najviše se dogovarao sa austrougarskim diplomatama i sa njima su održavani formalni pregovori, a sa ruskim i francuskim neformalni.⁷³ Francuski delegat Sen Valije je svojim stavovima, kada su u pitanju bila razgraničenja, odnosno određivanje novih granica, mnogo pomogao srpskoj strani. Ovo se naročito odnosi na pitanje Vranja, što je istakao i Jovan Ristić kada je napomenuo da je – i pored sporazumne podrške koju su dobili od

⁷² Ibidem, str. 398.

austrougarskih diplomata, uz očekivanu rusku podršku po pojedinim pitanjima (to su bili slučajevi u kojima se određivala srpska granica prema Turskoj, a kada je određivana prema Bugarskoj, ruski diplomati uglavnom bili na bugarskoj strani) – (...) što se tiče Vranja sigurno da je upravo postupak Sen Valijeja bio 'presudan'...'”⁷⁴ Naklonost francuske diplomatije prema srpskom pitanju koja je pokazivana još od nastanka Treće republike, delom se može tumačiti nastavkom takve politike još iz perioda pedesetih i većeg dela šezdesetih godina XIX veka. Drugim delom se može tumačiti spoznajom francuskih političara i elite da zbog neprijateljstva Francuske prema Nemačkoj i želje za revanšizmom i povraćajem Alzasa i Lorena, Austrougarska gotovo sigurno ostaje uz Nemačku kao germanski blok. U tom slučaju moglo bi se očekivati da dugoročno suprotstavljeni interesi Austrougarske i srpskog pitanja, mogu dovesti Srbe među francuske saveznike. Za Francusku je bilo mnogo važnije da Rusija kao velika sila bude u savezu sa zvaničnim Parizom, a i tu je bilo poznato da postoji dugoročan odnos između Srba i Rusa, pa bi zbližavanje sa Srbima bilo jedna od karika u stvaranju saveza sa zvaničnim Sankt Peterburgom. Francuskim političarima već je tada bilo jasno da će veoma teško privoleti Veliku Britaniju na strateški savez sa Francuskom protiv Nemačke, imajući naročito u vidu britansku tradicionalnu distanciranost i nespremnost za apriorne saveze i blokove. Britanija je uglavnom prihvatila politiku balansera u evropskim odnosima.

Francuski kulturni uticaj bio je dominantan u Srbiji i dalje se produbljavao tokom pedesetih, šezdesetih, pa i sedamdesetih godina XIX veka – što je nastavak tradicije proteklih decenija. Istina, tokom sedamdesetih godina narastao je nemački kulturni uticaj, a ruski je bio evidentan tokom čitavog XIX veka, imajući uporište kod Srba u Austriji i Ugarskoj još iz prethodnih vekova (XVII i XVIII). S druge strane, upliv francuskih ideja dobio je na zamahu od sredine XIX veka. Ovo se odnosi kako na socijalističke ideje, pre svega Prudona i Blana, tako i na različite oblike liberalizma.⁷⁵ Zapažen je i izvestan uticaj francuskih radikala na kreiranje ideja srpskih radikala.⁷⁶ Vremenom su Blanove socijalističke ideje kolektivnog pristupa odnele prevagu nad Prudonovim individualizmom. Ruski socijalisti imali su i dalje primat u ideološkom formiranju srpske levice, dok se matrica ruskog narodnjaštva formirala i u idejnim postavkama srpskih radikala.

⁷³ Ibidem, str. 415.

⁷⁴ Ibidem, str. 419.

⁷⁵ O ovome više u: Latinka Perović, „Uticaj francuskog socijalizma na srpske socijaliste XIX veka”, u: *Jugoslovensko-francuski odnosi*, Istorijski institut, Beograd, 1990, str. 131–135.

⁷⁶ O ovome je pisao Milan S. Protić, videti u njegovom delu *Radikali u Srbiji, Ideje i pokret 1881-1903*, Beograd, 1990.

Dok je u srpskim zemljama francuski kulturni uticaj prihvatani od malobrojne elite, dotle su ideje socijalista, ali i one liberalne, prihvatane od strane daleko šireg sloja stanovništva.⁷⁷

Francusko-srpski odnosi u periodu od 1878. do 1903.

Posle Berlinskog kongresa, teritorijalno proširene i potpuno nezavisne države Srbija i Crna Gora našle su se i u delimično izmenjenom balkanskom okruženju. Okupacija Bosne i Hercegovine od strane Austrougarske, nezavisna Bugarska (i autonomna Istočna Rumelija) na istočnim granicama Srbije, donekle su umanjili dominantnu ulogu Turskog carstva na ovom delu balkanskog poluostrva. Uticaj Austrougarske i Nemačke porastao je kako u odnosu na Srbiju (od 1882. kraljevinu), tako i na preostali srpski etnički prostor u sastavu Turskog carstva. Rusija, iako pobednica iz rata sa Turskom 1877–1878, nije uspela da na Berlinskom kongresu sačuva većinu ratnih tekovina koje je prethodno pokušala da institucionalizuje mirovnim skupom u San Stefanu. Velika Britanija i dalje zadržava interes u ovom delu Evrope, koji se pre svega izražava u težnji da se zaustavi i umanji ruski uticaj.⁷⁸ Francuska Treća republika, krajem sedamdesetih i tokom osamdesetih godina XIX veka, u spoljnoj politici uporno pokušava da nađe svoje mesto u Evropi i svetu. Pored pokušaja da se zadrži mir i izbegne bilateralni ratni sukob sa Nemačkom, strpljivo se među velikim silama traži partner koji bi u izvesnoj budućnosti mogao da pomogne velikom snu Francuza za povraćajem Alzasa i Lorena i revanšom za 1871. godinu. Iako je Rusija još i ranije procenjena kao idealan partner, ta saradnja je na poželjnom nivou obostrano počela da se ostvaruje tek krajem osamdesetih, a institucionalizovana je u „srdačnoj antanti” početkom devedesetih godina XIX veka.

Odnosi između Srbije i Francuske posle Berlinskog kongresa imali su predispozicije za ubrzaniji razvoj u odnosu na period od 1871. do kongresa. Francuska je posle prevage republikanskih snaga u unutrašnjoj politici i postignutog opštenacionalnog konsenzusa u okviru daljih spoljnopolitičkih ciljeva, ušla ojačana u početak osamdesetih godina XIX veka. Diplomatske

⁷⁷ O francuskom kulturnom uticaju na srpskim prostorima videti i u Milorad Ekmečić, *Stvaranje Jugoslavije 1790-1918*, knjige I i II, Beograd, 1989.

⁷⁸ Aleksandar Rastović, „Velika Britanija i srpsko pitanje osamdesetih godina XIX veka”, u: *Evropa i Istočno pitanje*, Istorijski institut SANU, Beograd, 2001.

usluge koje su sa francuske strane date Srbiji na Berlinskom kongresu bile su lepa zaloga za nastavak ukupne saradnje dveju država, naročito ako se ima u vidu da je Srbija od 1878. godine i *de jure* postala potpuno nezavisna država. Ekonomska saradnja dveju zemalja ostala je u senci grandioznog spoljnotrgovinskog bilansa Srbije sa Austrougarskom; početkom osamdesetih spoljnotrgovinska razmena sa severnim susedom obuhvatala je 73% celokupne spoljne trgovine Srbije, sredinom osamdesetih taj postotak iznosi 86,21%, a deset godina docnije dostiže vrhunac od 89,34%.⁷⁹ U spoljnotrgovinskom bilansu sa Srbijom Francuska participira sa svega nekoliko procenata, ali to je bilans koji su imale i Turska, Britanija, Nemačka, Belgija i Rusija. Ove države bile su vodeće iza Austrougarske, ali kako je severni sused učestvovao u neverovatno velikom udelu razmene sa Srbijom – otuda su i bilansi izraženi u procentima razmene drugih srbijanskih partnera neuporedivo manji. Pošto je dobijanjem i formalne nezavisnosti 1878. za Srbiju omogućen i jedan od poslednjih prerogativa koje u dugom nizu godina od 1830. *de jure* nije imala, a to je sklapanje trgovinskih ugovora sa stranim državama, u periodu do 1881. oni su faktički sklopljeni sa svim tada nezavisnim državama u Evropi, uključujući i Francusku (sa njom je to postignuto 1881. godine).⁸⁰ Iako smo konstatovali da spoljnotrgovinski bilans između Francuske i Srbije u ovom periodu nije bio visok, značajan je bio uticaj francuskog kapitala. Francuska je inače krajem XIX i početkom XX veka bila poznata u svetu po visokom ulaganju i snazi svog finansijskog kapitala u drugim zemljama, po čemu se nalazila daleko iznad većine velikih sila, uključujući i Nemačku (to je bio jedan od retkih pokazatelja francuske superiornosti u nekom od važnih indikatora u odnosu na severoistočnog suseda). Uticaj francuskog kapitala plasiranog u druge države prevazilazio je ekonomski okvir i često je bio isprepleten sa političkim. Tokom 1881. srpska Vlada uzimala je više kredita u inostranstvu, i to uglavnom u Francuskoj. Posrednik je bila Generalna unija iz Pariza koja je posredovala i kod najveće pozajmice od finansijera Bontua. Međutim, januara 1882. došlo je do kraha Generalne unije, što je uzdrvalo i srpsku Vladu. Tada se Srbija umesto za Generalnu uniju čvrsto vezala za Nacionalni kontoar, takođe francusku finansijsku kuću.⁸¹ Iako je tokom osamdesetih godina XIX veka uzimala zajmove i iz drugih država, pozajmice iz Francuske bile su najveće i najznačajnije.

Francuska vlada je bila svesna politike kralja Milana koji se u periodu od 1878. godine apsolutno oslanjao na Austrougarsku. Francuska je svoju poziciju

⁷⁹ *Istorija srpskog naroda*, tom VI, knjiga 1, Beograd, 1981. str. 15.

⁸⁰ *Ibidem*, str. 166.

⁸¹ *Ibidem*, str. 24–25.

razvijala u okviru finansijskih relacija, a zadržala je i izvesne oblike vojne saradnje sa Srbijom. Ovde moramo konstatovati da su se u deceniji od 1871. pa do početka osamdesetih godina, francuski vojni uticaj i saradnja sa Srbijom bitno smanjili, dok su istovremeno u tom domenu povećani uticaji nekih drugih sila, a posebno austrougarski, nemački, ruski – dok se prvi put javio i italijanski. Istoričarka Gordana Kostić zaključuje da francuski uticaj na organizaciju vojske Srbije u tom periodu beleži svoj najniži rejting u odnosu na prethodne četiri decenije saradnje, koju je dobrim delom obeležio Monden.⁸² I pored toga, francuski uticaj na organizaciju vojske Srbije, iako više ne tako dominantan kao ranije, i dalje je veoma visok. On će od druge polovine osamdesetih ponovo početi da raste, što će se nastaviti i sledećih decenija – da bi od 1903. opet postao dominantan, zajedno sa ruskim. Sama francuska diplomatija bila je tih godina još prisutna u Srbiji, ali je činjenica da se francuski politički uticaj nije povratio ni približno na onaj nivo koji je napušten još 1870. godine (tačnije, još je Luj Napoleon III posle bitke kod Sadove pasivizirao francusku politiku u odnosu na srpsko etničko područje, dakle približno od početka 1867. godine). Prilikom Timočke bune 1883. francuski diplomatski predstavnici u Srbiji negativno su reagovali (poput diplomata i javnosti Rusije, Nemačke, Britanije, ali ne i Austrougarske koja je stajala iza kralja Milana) na većinu postupaka vlasti u odnosu na radikalnu opoziciju.⁸³ Srpska vlada je u okviru svojih napora da modernizuje naoružanje srpske vojske izvršila više nabavki oružja u Francuskoj, u čemu su veoma značajne kupovine tada modernih topova firme „Banž”.⁸⁴ U vreme srpsko-bugarskog sukoba 1885. Francuska se isticala u diplomatskim naporima da se on izbegne (slične napore ulagale su uglavnom i druge velike sile sem Austrougarske), ali je na kraju ipak došlo do njega. Lider radikala Nikola Pašić je „za vreme boravka u izbeglištvu, pored ostalog radio na pripremi balkanskog saveza s osloncem na Francusku”.⁸⁵

Izgledalo je da Srbija u periodu do 1890. traži svoj spoljnopolitički put, ali nama se čini da je u stvari lutala. S jedne strane postojalo je nezadovoljstvo držanjem ruske politike u vezi sa mirovnim ugovorima posle rata sa Turskom (San Stefan i Berlinski kongres) u odnosu na srpske interese. Preorijentacija na oslonac na Austrougarsku, uz krajnje autokratski režim kralja Milana, donosila je razočaravajuće rezultate i u unutrašnjoj i u spoljnoj politici Kraljevine. Nemačka i Britanija, svaka na svoj način, nisu imale posebne simpatije za srpsko

⁸² Gordana Kostić, op. cit., str. 355.

⁸³ Ibidem, str. 75.

⁸⁴ Ibidem, str. 81.

⁸⁵ Ibidem, str. 128.

pitanje, ali u ovom periodu to nisu demonstrirale na suviše napadan način (Nemačka će svoju tadašnju antisrpsku politiku demonstrirati početkom XX veka kada će se direktnije staviti na stranu Austrougarske koja će upravo tada, definitivno pogoršati odnose sa Srbijom; Britanija je u prethodnim decenijama XIX veka odlučnije manifestovala antisrpski stav po Istočnom pitanju, budući da je Srbija u tom periodu bila direktnije povezana sa Rusijom; kada je Srbija od 1903. ponovo ojačala oslonac na Rusiju, Britanija je upravo tada postepeno smanjivala suprotnosti sa zvaničnim Sankt Peterburgom, ali je odnos prema Srbiji bio opterećen dinastičkim ubistvom, što je dovelo do *de jure* prekida odnosa između dveju država tokom nekoliko godina. Tek posle toga doći će do postepenog poboljšanja stava Londona u odnosu na srpske interese). Presudne godine za oživljavanje srpsko-francuskih političkih odnosa bile su godine u kojima je došlo do učvršćivanja i institucionalizovanja francusko-ruskog saveza (1891–1894).⁸⁶

Zvanična Francuska nije bila previše zadovoljna politikom vladajućih krugova u Srbiji tokom osamdesetih godina XIX veka, zbog apsolutne dominacije Austrougarske u političkoj i ekonomskoj sferi novouspostavljene kraljevine. Francuski uticaj počeo je da raste od uvođenja novog ustava 1891. godine i abdikacije kralja Milana Obrenovića. Rusko-francuski savez koji je sklopljen početkom devedesetih godina XIX veka, sve više je privlačio široke slojeve stanovništva, uključujući pre svega sloj intelektualaca i građanske klase. Oni su se zalagali za promenu spoljnopolitičkog oslonca na Austrougarsku i okretanje Francuskoj i Rusiji. Tako je 1895. formiranje vlade od strane kralja Aleksandra povereno uglednom srpskom naučniku Stojanu Novakoviću. Kako navodi istoričar Mihajlo Vojvodić: „Novakoviću je kralj Aleksandar dao određene ruke da odredi pravac u spoljnopolitičkoj orijentaciji zemlje. U stvari, tada je prvi put posle dugog vremena bila sa srpske strane otvorena osnova za odvajanje od Austrougarske i za uspostavljanje privrednih veza s ostalim silama. Značajno mesto u takvom opredeljenju trebalo je da ima i Francuska...”⁸⁷ „Obrazovavši vladu 1895. godine i dobivši od vladara određene ruke za sprovođenje svog političkog programa, Novaković je, međutim, mislio da se na spoljnom planu, pored zalaganja za obnavljanje pokidanih veza sa Rusijom, odmah okrene i Francuskoj. Kako se verovalo, Francuska je mogla da odigra ulogu značajnog činioca u pružanju ekonomske i diplomatske podrške Srbiji.”⁸⁸ Srbija je dobila izvesne zajmove u

⁸⁶ Čedomir Popov, „Evropske sile i srpsko pitanje 1878–1914”, u: *Evropa i Istočno pitanje*, Političke i civilizacijske promene, Istorijski institute SANU, Beograd, 2001, str. 29.

⁸⁷ Mihajlo Vojvodić, *Putevi srpske diplomatije – ogledi o spoljnoj politici Srbije u XIX I XX veku*, Klio, Beograd, 1999, str. 218.

⁸⁸ Ibidem, str. 219.

Francuskoj i počela da se pojavljuje na Pariskoj finansijskoj berzi koja je u to vreme bila među vodećim u svetu (s njom su mogle da se mere samo berze u Londonu i Njujorku). Iako je Francuska vlada tokom devedesetih godina XIX veka dozirala vojnu saradnju sa Srbijom, pošto nije bilo jasno za koji se blok velikih sila ona definitivno opredeljuje (ili Trojni savez ili Antantu), uz rusko posredovanje 1897. postignut je sporazum o nabavci teških opsadnih topova proizvedenih u Francuskoj za Srbiju. Francuska je načelno podržavala izvesne napore Srpske vlade za kulturnu autonomiju Srba u Turskoj. Smetnje većoj francuskoj diplomatskoj podršci srpskim interesima u Staroj Srbiji stvarala je činjenica da je u Tursku bio uložen značajan iznos francuskih investicija u inostranstvu (preko 10% svih francuskih investicija u svetu, a francuski kapital je uz američki bio najveći sa aspekta iznosa stranih ulaganja na svetskom nivou).⁸⁹ Stoga u francuskoj diplomatiji još nisu bili spremni da podrže kršenje *statusa quo* kada su bile u pitanju granice Turske na Balkanu. Ovome treba dodati da je Rusija od druge polovine devedesetih bila u situaciji da takođe podržava *status quo* na Balkanu, pošto je težište svoje spoljne politike prebacila na Daleki istok gde joj se ukazivao strateški sukob sa Japanom, što će potrajati sve do 1905. godine. Krajem 1897. Vlada Vladana Đorđevića privremeno će oslonac vratiti na Austrougarsku. Tome treba dodati i unutrašnjopolitičke zaplete u Srbiji u periodu druge polovine 1899. godine, u vezi sa privremenim povratkom u zemlju kralja Milana, neuspeo atentat na njega i zatvaranje radikalskih prvaka – što je u Francuskoj veoma loše primljeno. Naime, Francuska sve do 1903. nije imala jasnu predstavu kom taboru će se Srbija prikloniti. Pošto je druga srpska država Crna Gora sigurno bila uz Rusiju i Francusku, izgledalo je neobično da Srbija bude vezana za suprotni tabor Trojnog saveza. I u Srbiji je ogromna većina stanovništva ispoljavala tradicionalno prorusku orijentaciju. Popularnost Francuske takođe je bila izražena, istina tradicionalno u višim i obrazovanim slojevima stanovništva, naročito među inteligencijom od koje je dobar deo bio školovan na pariskim i drugim univerzitetima Francuske. Tome treba dodati i „bliskost političkih pogleda srpskih i francuskih radikala”.⁹⁰ Sa druge strane, austrofilaska politika najvećim je delom bila opredeljenje dvora i nekih užih krugova.

Od 1900. godine sledi promena u francusko-srpskim odnosima. Naime, za poslanika u Parizu prvo je na pola godine bio određen Stojan Novaković, a kada je premešten u Sankt Peterburg na novo poslaničko mesto, u Francuskoj ga je nasledio Mihajlo Vujić, ugledna ličnost i sposoban diplomata. Vujićev glavni uspeh kao poslanika u Parizu gde je ostao do leta 1901. godine – kada je postao predsednik Srpske vlade – predstavlja dalje podizanje ekonomskih odnosa

⁸⁹ Ibidem, str. 221.

⁹⁰ *Istorija srpskog naroda*, op. cit., str. 142.

između dveju država. Postignut je trgovački ugovor sa Francuskim trgovačkim društvom za uvoz suvog mesa iz Srbije, što je bilo veoma značajno jer je Austro-ugarska često Srbiju ucenjivala zatvaranjem granice za uvoz žive stoke. Mnogo značajnije od ovog uspeha sigurno je Vujićevo postignuće o dobijanju kote na pariskoj berzi za srpske vrednosne papire.⁹¹ Srpska vlada je sa druge strane dala saglasnost da Francuzi u Monopolsku upravu Srbije delegiraju svog čoveka. Neredi i nasilja koje su nad srpskim i hrišćanskim življem vršeni na području Stare Srbije i Makedonije bili su predmet pritiska velikih sila na Tursku da u te provincije uvodi reforme, u čemu je učestvovala i francuska diplomatija. Međutim, francuski diplomati su, poput ostalih velikih evropskih sila, zazirali od mogućnosti promene *statusa quo* kada su u pitanju granice evropskog dela Turske u to vreme. Mihajlo Vojvodić nalazi da se u formiranju takve politike prema Balkanu tih godina (kraj XIX i prvih nekoliko godina XX veka) isticao ministar inostranih dela Teofil Delkase.⁹² Majski prevrat 1903. u Srbiji nije doneo samo dinastičku promenu, već i preokret u spoljnopolitičkoj orijentaciji države. Vojvodić zaključuje da je od velikih sila „Francuska imala najviše koristi od majskog prevrata u Srbiji”, navodeći njeno dalje okretanje silama Antante i ekonomsko vezivanje za Francusku. U poslednjim godinama XIX veka Francuska, slično ostalim velikim silama, pokazuje pojačan interes i za prostor Stare Srbije. O zločinima Albanaca i Turaka prema hrišćanskom življu izveštavala su francuska sredstva informisanja, a velikog odjeka u javnosti imalo je više knjiga autora Viktora Berara (Victor Berard) na tu temu (najpoznatije su „La Macedoine”, Paris 1897; „La politique du sultan”, Paris 1897; „Pro Macedonia”, Paris 1904).⁹³ Francuska je tokom devedesetih godina XIX veka podržavala ruski i sopstveni uticaj na prostorima Stare Srbije kontra interesa Austrougarske i Nemačke. Od 1903. godine direktno je pomagan i srpski uticaj na ovim prostorima, ali se donekle vodilo računa i o *de jure* integritetu Turske. Za Francusku još nije bio sazero trenutak za dekomponovanje Turske sa Balkana (zbog odsutnosti Rusije sa Balkana intervencijama na Dalekom istoku, zbog znatnog finansijskog francuskog kapitala uloženog u Tursku, i zato što je čekala pogodan trenutak za raspad evropske Turske koji bi joj omogućio posjedanje nekih teritorija na Bliskom istoku).

Francusko-srpski odnosi u periodu od Berlinskog kongresa 1878. do majskog prevrata u Srbiji 1903, predstavljaju jedinstvenu istorijsko-političku celinu. Radi se o (poslednjem) istorijskom periodu vladavine dinastije Obrenović, koja je u

⁹¹ Mihajlo Vojvodić, op. cit., str. 224.

⁹² Ibidem, str. 224.

⁹³ Dušan Bataković, op. cit., str. 143.

ovom vremenskom periodu načelno vodila austrofilsku politiku, uprkos izvesnim promenama i odstupanjima od tog spoljnopolitičkog kursa posle abdikacije kralja Milana 1889. godine. U vreme vladavine Namesništva austrofilski kurs je opstao, ali je bio manje rigidan, pa su saradnja sa Francuskom i drugim evropskim silama, kao i njihov uticaj na Srbiju, nešto porasli. Prelomni događaji u vezi sa srpsko-francuskim odnosima u ovom vremenskom periodu, a koji su imali veliki uticaj na te odnose i sledećih nekoliko decenija – zaključno sa Prvim svetskim ratom – odigrali su se kao institucionalizacija rusko-francuskog bloka u vidu formiranja Antante početkom devedesetih godina XX veka.

Francusko-srpski odnosi od 1903. do 1914.

U vremenskom periodu 1903–1914. francusko-srpski odnosi doživeli su vrhunac i postali daleko intenzivniji nego u proteklom veku koji smo posmatrali. Dinastička smena u Srbiji presudno je uticala na promenu spoljnopolitičkog kursa i *de facto* pristup zemlje taboru Antante, koji su tada (1903) od velikih sila još činile samo Francuska i Rusija (Velika Britanija je pristupala silama Antante polako i suptilno, tako da je i pored zaključenja saveza sa Francuskom 1904. i Rusijom 1907. zadržala izvesno pravo i spoljnopolitičku tendenciju konačne neopredeljenosti – sve do same objave rata Nemačkoj 5. avgusta 1914, pošto je prethodno napala neutralnu Belgiju i odbila britanski ultimatum da se povuče).

Srbija se početkom XX veka našla u položaju potrage za sopstvenim spoljnopolitičkim pravcem. On je bio dualno omeđen: a) pre svega međunarodnim okruženjem i političkim kretanjima na evropskom kontinentu i u manjoj meri svetskim tokovima; i b) unutrašnjom društvenom i političkom scenom Srbije.

Na evropskom kontinentu postojao je jedan sasvim specifičan polaritet odnosa između velikih sila opstajanjem dva međusobno antagonistička saveza. Prvi je bio savez Centralnih sila koji je uključivao Nemačku, Austrougarsku i Italiju – države koje su, predvođene Vilhelmovom Nemačkom, težile preraspodeli moći u okviru svetskog političkog sistema, najviše u vidu dobijanja novih kolonija i tržišta za svoju industriju u naglom razvoju (iz kolonija su se dobijale sirovine, jeftina radna snaga i tržišta za proizvode). S druge strane je postojao savez između Francuske i Rusije, kojem je tangirala i Velika Britanija. Francuska je od poraza sa Prusijom 1870. i formiranjem ujedinjene Nemačke, suštinu svoje spoljne politike usmerila na revanšizam prema Nemačkoj (povraćaj Alzasa i Lorena, pokrajina izgubljenih 1870–1871). Kako objektivno gledajući Francuska po demografskoj, ekonomskoj i vojnoj komponenti zaostaje za Nemačkom, to se u pogledu realizacije tih ciljeva

traži oslonac u Evropi, po sistemu saveza. Tako krajem XIX veka dolazi do približavanja sa Rusijom, čija je kruna bilo potpisivanje vojno-političkog sporazuma 1891. godine. Tom sporazumu se 1904–1907. priključuje i Britanija, ali na jedan uslovan način, što je i specifičnost britanske kontinentalne politike u dužem vremenskom periodu. Kako je Srbija, naročito posle maja 1903, u ispunjenju svojih spoljnopolitičkih ciljeva čvrsto vezana za savez sa Rusijom i Francuskom, na taj način dolazi do zbližavanja interesa Francuske i Srbije. Srpski kapital se i pre 1903. vezao za Francusku, a tokom ovog perioda postao je gotovo zavisn od francuskog kapitala. Parlamentarni život u Srbiji je u posmatranom vremenskom periodu 1903–1914. doživeo svoj procvat, a glavni uzor bila mu je Francuska i njena stranačka i parlamentarna organizacija.⁹⁴ Takođe je to bio slučaj i sa drugom nezavisnom srpskom državom tog perioda – kneževinom, a potom i kraljevinom Crnom Gorom, koja je uz sve svoje specifičnosti uslovljene i dinastičkim prilikama, zadržala zajednički glavni spoljnopolitički pravac sa Srbijom, a to je oslobođenje i ujedinjenje srpskog naroda (prvo i neposredno od ostataka Otomanskog carstva na Balkanu, a po mogućnosti u raspletu međunarodne pozicije i od delova Austrougarske carevine naseljenih Srbima). Tu je bio i alternativni, ali ujedno i paralelni plan o ujedinjenju svih Jugoslovena u jednu državu. Jasne granice između ova dva plana nisu omeđene, i oni su se u stvari međusobno preplitali. Upravo je politika srpskih nezavisnih država Srbije i Crne Gore, usmerena ka oslobođenju srpskog (u najširoj varijanti i ostalih jugoslovenskih) naroda od Turske (u konačnoj varijanti i od Austrougarske), nalazila široki oslonac u rusko-francuskoj Antanti. Srbija je u periodu do Prvog svetskog rata održavala vrlo tesnu i prijateljsku saradnju sa Francuskom.⁹⁵ Odluka Srpske vlade da svoje teško naoružanje kupi od Francuske, a ne od Nemačke kao što joj je bilo nuđeno, predstavlja jedan od pokazatelja te saradnje. Takođe i finansijski krediti uzeti od Francuske za naoružanje i razvoj privrede predstavljaju dokaz u tom pravcu. Ova politika posebno je bila naglašena posle carinskog rata Srbije sa Austrougarskom, kada je upravo Francuska pomogla da se izvojuje ekonomska nezavisnost Beograda i kao takva dalje razvija. Posle Aneksione krize Srbija je shvatila da, pored svoje oslobodilačke misije u odnosu na srpske etničke teritorije u Turskom carstvu, mora u jednom trenutku ući i u borbu sa Austrougarskom oko Bosne i Hercegovine, kao i drugih krajeva u carevini koji su bili nastanjeni većinski srpskim stanovništvom (u široj jugoslovenskoj ideji i

⁹⁴ O ovom više u: Dubravka Stojanović, *Srbija i demokratija 1903–1914*, Beograd, 2005.

⁹⁵ O srpsko-francuskim odnosima u ovom periodu detaljno u: Mihajlo Vojvodić, op. cit., deo 13: „O političkim i ekonomskim odnosima Srbije i Francuske od 1895–1914”; od francuske literature najbolje u: Renouvin Pierre, *Histoire des relations internationales*, tome sixième, Le XIX siècle II, de 1871. a 1914. *La nagée de L'Europe*, Librairie Hachette, Paris 1959.

ukupnim jugoslovenskim stanovništvom). Tu svoju politiku obračuna sa austrougarskim imperijalizmom Srbija i Crna Gora mogle su da realizuju samo uz pomoć sila Antante – dakle Rusije i Francuske – pa je i to bio dodatni politički razlog zajedničke politike Beograda i Pariza prema Centralnim silama.

Važan politički i finansijski uspeh Francuske u odnosu na Srbiju bilo je zaključenje niza zajmova, kao i velika nabavka topova i drugog teškog naoružanja iz Francuske tokom perioda 1903–1906. Naime, Pašićeva Vlada želela je da nabavi teško naoružanje u Parizu, za šta je konkretno bio zadužen ministar finansija Lazar Paču. Austrougarska je izvršila diplomatski pritisak na Srbiju „stvarajući poteškoće srpskom poljoprivrednom izvozu i bespogovorno tražeći da se pre zaključenja zajma izvrše uporedne probe topova evropskih fabrika u nadi da će tim otezanjem onemogućiti zajam u Francuskoj. Zahtev da se prethodno izvrše uporedne probe topova podelio je Srbiju na dva fronta. Samostalci su postavljali tehničko pitanje prednosti ove ili one industrijske kuće za izradu topova i postavljali pitanje korupcije Vlade, dok su radikali predvođeni Pašićem u prvi plan stavljali političku prednost kupovine oružja od prijateljske Francuske. Po ovom pitanju u dvogodišnjem periodu 1904–1906. su pale dve vlade, sve dok sredinom 1906. nije uzet zajam i izvršena liferacija oružja iz Francuske. Posle započinjanja carinskog rata od strane Austrougarske Srpska vlada je početkom novembra uzela u Parizu zajam od 95 miliona francuskih franaka radi nabavke topova i železničkog materijala u Francuskoj”.⁹⁶ Istoričar Mihajlo Vojvodić konstatuje da je Srbija posle 1903. bila pod dominantnim uticajem francuskog kapitala, ali da to nije uvek rezultiralo bespogovornim dobijanjem novih kredita u svakoj prilici. „Između ostalog, Srbija nije mogla uspeti u pokušaju da u Francuskoj 1907. godine dobije zajam za železnice, a takođe nije početkom 1909. godine dobila zajam da ublaži potrebe nastale zbog aneksione krize.”⁹⁷ Vojvodić smatra da uzrok nedobijanja ovih kredita (pored više drugih za različite namene koji su dobijeni u istom periodu) ne leži u ekonomskim razlozima, već u političkim. Francuska vlada je izbegavala situacije rizične za izbijanje svetskog rata (budući da je sama bila povezana u Antantu kao sistem saveza, upravo kao i sile rivalskog Trojnog saveza), a Srbija i Crna Gora bile su u veoma lošim odnosima sa Austrougarskom. Povećanje ulaganja Srbije za naoružanje zvanični Pariz smatrao je povećavanjem mogućnosti za izbijanje ratnog konflikta sa Dunavskom monarhijom, što bi moglo direktno da uvuče Francusku u svetski sukob. Sledeće, Francuska je imala veoma loše odnose sa Nemačkom, a odnosi sa Italijom još su po nekim pitanjima bili opterećeni (Tunis,

⁹⁶ *Istorija srpskog naroda*, op. cit., str. 156–158.

⁹⁷ Mihajlo Vojvodić, op. cit., str. 226.

ali i još prisutna frustracija u italijanskom javnom mnjenju u vezi sa davanjem Nice i Savoje Francuskoj 1860. godine), tako da je za zvanični Pariz upravo Austrougarska bila ta sa kojom se diplomatskim putem pokušavala umanjiti zategnutost među blokovima. Ti pokušaji francuske diplomatije prema Austrougarskoj mogu se tumačiti i činjenicom da sa ovom državom Francuska nije imala međusobno spornih teritorija kao što je to bio slučaj sa druge dve članice Trojnog saveza – Nemačkom i Italijom. Realno, te diplomatske kalkulacije imale su malo šansi za bilo kakav uspeh, jer je Dunavska monarhija bila višestruko duboko vezana za Nemačku i predstavljala njenog najvažnijeg saveznika. Iako Francuska nije napustila politiku revanšizma prema Nemačkoj i želju za povratak Alzasa i Lorena, upravo je trenutna vojna nespremnost Rusije da se oporavi od poraza sa Japanom i revolucije od 1905, nalagala da se bar sledećih petnaestak godina izbegava ratni konflikt evropskih i svetskih razmera. Takav francuski odnos prema Balkanu i srpskom pitanju bio je očigledan i tokom Aneksione krize 1908–1909, kada je od strane zvaničnog Pariza činjeno sve da se izbegne ratni sukob. Ukoliko imamo u vidu da se francuska diplomatija nije povlačila pred oštrim izazovima kada su u pitanju bile dve Marokanske krize 1906. i 1911, postavlja se logično pitanje – zašto se u slučaju Aneksione krize 1908–1909. držala apsolutno drukčije, a u bitno manjoj meri i u vreme balkanskih ratova 1912–1913. Ako pokušamo da damo odgovor na ovo pitanje, možemo zapaziti da situacije nisu bile iste. Prvo, bez obzira što je Francuska na Srbiju posle 1903. godine gledala kao na svog potencijalnog ratnog saveznika, zatim što je u Srbiju bio plasiran francuski kapital čiji se iznos tih godina stalno povećavao, kao i bez obzira na niz drugih francuskih uticaja i interesa u Srbiji (francusko-srpski kulturni odnosi, činjenica da je uz Srbiju bila i Crna Gora i brojni Srbi u Austrougarskoj i delovima Turske) – zvaničnom Parizu su daleko važnije bile dve krize zbog Maroka koji je na kraju kao protektorat pripojen francuskim kolonijama, a alternativa je bila da pripadne rivalskoj Nemačkoj. Francuska je u odnosu na Srbiju bila povezana ne samo svojim realnim interesima prema njoj, već i činjenicom da je najvažnija francuska saveznica Rusija tradicionalni zaštitnik Srba, što se posle 1903. pojačalo i izmenom dinastija u Beogradu. Posmatrajući ukupne događaje u Evropi i svetu tog vremenskog razdoblja, spremni smo pak da na prvo mesto, kao glavni razlog oštrijeg nastupa francuske diplomatije prema Nemačkoj i silama Trojnog saveza u dve Marokanske krize 1906. i 1911. (uključujući i spremnost na svetski rat), a sa druge strane pasivniji odnos i uzimicanje kada su u pitanju bili balkanski konflikti, naročito Aneksiona kriza 1908–1909. – tumačimo pre svega pozicijom Velike Britanije. Naime, Velika Britanija je zbog sopstvenih geopolitičkih interesa, kao i u strahu od naglog jačanja nemačke ratne mornarice, bila spremna da podrži Francusku u marokanskim konfliktima, uključujući i podršku u vojnom sukobu.

U tim slučajevima bi Francuska mogla da računa da će u vojni konflikt sa silama Trojnog saveza ući u savezništvu sa Velikom Britanijom, uključujući i već sigurnog saveznika u vidu Rusije. Iako je Rusija bila veoma rovitna 1906, i nedovoljno spremna 1911, Francuska je zajedno sa ova dva kolosalna saveznika mogla da uđe u diplomatski, a po potrebi u krajnjoj nuždi i u ratni sukob sa Nemačkom i njenim saveznicima. Uostalom, na realni ratni sukob po pitanju marokanskih kriza nije se direktno ni računalo, uzimajući u obzir stav Nemačke da izbegava krize koje bi sigurno dovele do ratnog uplitanja Britanije na strani Francuske i Rusije – već se u nemačkoj diplomatiji činilo sve da se Britanija ne uvuče u potencijalni evropski rat. S druge strane, u vezi sa srpskim pitanjem na Balkanu Britanija apriorno nije bila zainteresovana da ulazi u ratni konflikt, i tu je verovatnoća britanske neutralnosti u potencijalnom evropskom sukobu bila veća nego u nekim drugim slučajevima, a naročito tamo gde bi se sama Francuska direktno konfrontirala sa Nemačkom.⁹⁸ U savezu Antante ulazak Velike Britanije u potencijalni evropski rat bio je najrizičnija i najslabija karika, i o tome se u francuskoj diplomatiji moralo voditi računa. Iako Francuska za vreme Aneksione krize nije bitno pomogla Srbiji u vidu ohrabrenja da ne prizna aneksioni čin koji je izvršila Austrougarska, veoma je važno to „što je francuski ministar Pišon, pokušavajući da ublaži nezadovoljstvo Srbije, izrazio „rešenost“ da će brinuti za srpske interese i da će nastojati da se Srbiji da bar „izvesno zadovoljenje““.⁹⁹

Godine 1909. Srbija je od Francuske dobila novi veliki zajam od 150 miliona franaka za dalje naoružanje zemlje i ulaganje u železnicu. Francuska je, poput Rusije, politički i ekonomski podržavala soluciju izgradnje jadranske železnice, koja bi Srbiju povezala sa Jadranskim morem. Francuski kapital je u železničkom društvu za izgradnju jadranske železnice učestvovao sa 45%, italijanski sa 35%, ruski sa 15% i srpski sa 5%. Trasa nove železnice, čiji je plan inače izrađen u Beogradu, trebalo je da od Dunava sledi rečne doline Timoka, Toplice, Sitnice, Drima i Bojane – do Medove na Jadranskom moru. Pošto je deo železnice prolazio kroz teritoriju tadašnje Turske, saglasnost iz Carigrada dobijana je uslovno i neiskreno. „Porta je najzad u septembru 1909. dopustila francuskim inženjerima da prouče trasu na terenu, ali su oni naišli na neprijateljsko držanje albanskog stanovništva koje je bilo podbadano koliko iz Carigrada toliko i iz Beča.“¹⁰⁰ Kada je najzad Turska jula 1911. odobrila izgradnju jadranske železnice uz garanciju bezbednosti, počeo je prvo Italijansko-turski, a potom i balkanski ratovi.

⁹⁸ Dragoljub Živojinović, „Velika Britanija i Srbija u julske krizi 1914. godine“, *Naš trag*, br. 3, 2004, Velika Plana, str.102; takođe u istom izdanju: Ljiljana Aleksić-Pejković, „Francuska i Srbija u julske krizi 1914. godine“, str. 67.

⁹⁹ Mihajlo Vojvodić, op. cit., 226.

¹⁰⁰ *Istorija srpskog naroda*, op. cit., str. 165.

Francuski kapital je u periodu od Aneksione krize do početka Prvog svetskog rata 1914. u Srbiji postao još dominantniji. Godine 1910. osnovana je francusko-srpska banka, a Francuzi su još od 1904. godine započeli eksploataciju borskog rudnika bakra.¹⁰¹ Istoričar Ljiljana Aleksić-Pejković navodi da je početkom 1914. 80% od 1.140.000.000 dinara nominalnog duga Kraljevine Srbije bilo u rukama francuskog kapitala. Isti autor navodi da: „Nerazlučiva je zavisnost Srbije od francuskog finansijskog kapitala i od Pariske berze koja je najvećim delom nastala kao potreba za industrijalizacijom i za ekonomskim osamostaljivanjem od moćnog austrougarskog suseda...”¹⁰² Ista autorka konstatuje da je u vremenskom periodu od blizu četvrt veka došlo do preorijentacije kreditiranja srpskih finansija od većinskog nemačko-austrijskog kapitala na francuski. Dok je u Srbiji pod vladavinom kralja Milana bio dominantan kapital Nemačke i Austrougarske, već tokom devedesetih godina XIX veka dolazi do sve veće orijentacije na francuske finansije. Oko 1900. godine učešće nemačkog kapitala (računajući i učešće kapitala Austrougarske) u dugu Kraljevine Srbije bilo je svega oko jedne trećine, a ostatak je približno otpadao na francuske izvore. Godine 1914. ova disproporcija postala je još izraženija. Austrougarski kapital gotovo se u potpunosti povukao, pa je učešće nemačkog kapitala u finansijskoj strukturi Srbije (računajući i minimalno učešće kapitala Austrougarske) opalo na svega jednu petinu, sa već navedenih blizu 80% učešća francuskih izvora kapitala.¹⁰³

Važan momenat u zbližavanju Francuske i Srbije odigrali su intelektualci. Kada je u pitanju Francuska autori koji su krajem XIX i početkom XX veka prenosili pozitivnu sliku o Srbima i Južnim Slovenima bili su pre svega Ernest Deni, Emil Oman, Šarl Loazo, Ogist Goven, Viktor Berar, Anri Loren, Andre Šeradam, Gaston Gravije i drugi.¹⁰⁴ Sa druge strane, prava jedna mala armija srpskih intelektualaca koji su se školovali u Francuskoj, predstavljala je i cvet intelektualne, društvene i političke elite Srbije.¹⁰⁵

¹⁰¹ *Istorija srpskog naroda*, op. cit., str. 177.

¹⁰² Ljiljana Aleksić-Pejković, op. cit., str. 47.

¹⁰³ Ljiljana Aleksić-Pejković, „Attachement de la Serbie à la France et au bloc de l'Entente”, u: *Jugoslovensko-francuski odnosi*, Istorijski institut, Beograd, 1990, str. 171.

¹⁰⁴ Pierre Nora, Lavissee, instituteur national, in Pierre NOra (sous la direction de), *Les lieux de memoire*, vol. 1, Paris, 1997, 239-275 ; Stanislav Sretenović, *Francuska i Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca 1918-1929.*, Institut za savremenu istoriju Srbije, Beograd, 2008, str. 36.

¹⁰⁵ Stanislav Sretenović, srpski istoričar navodi i uticaj slobodnih zidara u približavanju dva naroda. Videti u Stanislav Sretenović, *Francuska i Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca 1918-1929.*, Institut za savremenu istoriju Srbije, Beograd, 2008, str. 61.

Srpska diplomatija se tih godina usredsredila na formiranje balkanskog saveza protiv Turske. Aktivnu podršku od strane velikih sila dobijala je od ruske i francuske diplomatije, a bilo je pokušaja sa promenljivim ishodom da se po tom pitanju dobije podrška i italijanske i britanske diplomatije.¹⁰⁶ Kralj Petar je novembra 1911. posetio Pariz. Tom prilikom se u francuskoj prestonici razgovaralo i o organizovanju balkanskog saveza. Bugarski izaslanik Rizov, koji se takođe našao u Parizu i koji je već ranije u nekoliko navrata pregovarao sa Srpskom vladom na temu ovakvog saveza, postigao je tada vidljivi napredak po pitanju Makedonije u pregovorima sa predsednikom srpske Vlade Milovanom Milovanovićem.¹⁰⁷ Francuska diplomatija je blagonaklono gledala na ove pregovore i pružala im tehničku pomoć. Mihajlo Vojvodić po tom pitanju zaključuje da je Kej d'Orsej (Quai d'Orsay) pozitivno gledao na sklapanje srpsko-bugarskog saveza koji je zaključen 1912. godine, ali „samo u onoj meri u kojoj je to služilo odbrani balkanske teritorije od Nemačke i Austrougarske, dok je s druge strane, bila protiv toga da sporazum bude ofanzivno sredstvo protiv Turske”.¹⁰⁸ Nekoliko je razloga za dalje zalaganje francuske diplomatije za *status quo* na Balkanu uoči balkanskih ratova. Prvo, Francuska je još čekala da se njen najvažniji saveznik u Trojnom sporazumu, Rusija, dalje oporavi i pripremi za eventualni evropski rat, za koji očigledno još nije bila spremna zbog reorganizacije vojske. Situacija se po tom pitanju tek nešto poboljšala u odnosu na Aneksionu krizu od pre tri-četiri godine. Veći rezultati u vezi sa spremnošću Rusije da uđe u evropski rat mogli su se očekivati tek oko 1920. godine, pa nadalje. Drugo, Francuska se još nadala da se Turska može pridobiti da bar ostane neutralna u budućem evropskom ratnom sukobu, što bi u slučaju napada Srbije i država balkanskog saveza na nju, bilo svedeno na minimum. Treće, Francuska je imala znatni kapital uložen u tursku imperiju, o čemu je već bilo reči. Četvrto, sama Francuska čekala je povoljan rasplet okolnosti za definitivni raspad Otomanske imperije, budući da je bila zainteresovana za protektorat nad nekim zemljama Bliskog istoka (Sirija, Liban i dr.). Međutim, po ovom pitanju, u Kej d'Orseju je ocenjeno da je još rano za akciju, te stoga nije blagonaklono posmatran ni Italijansko-turski rat 1911–1912, niti mogućnost napada balkanskih država na Tursku tokom 1912. godine.

Kada je započet Prvi balkanski rat, u Kej d'Orseju u prvom trenutku iz već navedenih razloga nisu bili zadovoljni tim događajem (za razliku od francuskog javnog mnjenja koje ga je sa oduševljenjem prihvatilo).¹⁰⁹ Pobede balkanskih

¹⁰⁶ *Istorija srpskog naroda*, op. cit., str. 184.

¹⁰⁷ *Ibidem*, str. 185.

¹⁰⁸ Mihajlo Vojvodić, op. cit., str. 227.

¹⁰⁹ Mihajlo Vojvodić, „Emil Oman o srpskom i jugoslovenskom pitanju uoči Prvog svetskog rata”, u: *Srpsko-francuski odnosi 1904–2004*, Društvo za kulturnu saradnju Srbija–Francuska i Arhiv Srbije, Beograd, 2005, str. 28.

saveznika, a u prvom planu srpske vojske, pomogle su da se novonastalo stanje prihvati. „U Francuskoj su prihvatili pobjede saveznika i podjelu turske evropske teritorije, ali samo kao branu koja bi zaustavila dalje austro-nemačko napredovanje na Balkan. Zato su pokazivali zainteresovanost da savez balkanskih država, koji je predstavljao antitursku koaliciju, zadrži ubuduće antiaustrijsku liniju.”¹¹⁰ „Sa stanovišta francuskih interesa na Balkanu, Prvi balkanski rat je bio veoma značajan, jer je širenje balkanskih država u Moravsko-varždarskoj dolini uspostavilo branu austro-nemačkom prodiranju prema Solunu. U Francuskoj su ga tako i ocenjivali, pa su zato, i u vreme rata a i posle njega, upućivali savete balkanskim državama da savez održe, a Srbiji su u nekoliko navrata slali upozorenja da pokaže umerenost, da ne izaziva Austrougarsku, kako ne bi upala u neku krizu iz koje bi izašla oslabljena i oštećena i da, pored ostalog, umesto teritorijalnog prihvatiti ekonomski izlaz na more. Francuzi su, isto tako, bili zainteresovani da se na miran način reši srpsko-bugarski spor u Makedoniji, pa su zauzeli energičan stav prema Bugarskoj da prihvati ponudene uslove za mir kako ne bi bila uništena. Zbog toga su odlučno digli glas protiv rata koji je izbio 1913. godine između balkanskih saveznika (Drugi balkanski rat).”¹¹¹

Iz ovoga vidimo da je za vreme balkanskih ratova Francuska simpatizovala i pomagala Srbiju i Crnu Goru, te im pored materijalne prilikom sklapanja mira davala i diplomatsku podršku. Srbija i Francuska su i pre ratnih zbivanja 1914. bile već *de facto* deklarirane kao saveznice, i takvim su ih i smatrale zemlje iz tabora Centralnih sila.

Francusko-srpski odnosi u vreme Prvog svetskog rata 1914–1918.

Posle pobjeda u balkanskim ratovima, prestiž Srbije i Crne Gore u Francuskoj naglo je porastao u gotovo svim domenima. Ovome treba dodati i sve rašireniji pogled na srpske interese i u širem sklopu jugoslovenske ideje, čiji su Pijemont činile upravo dve nezavisne i sada proširene srpske države. Kako su već od 1913. godine diplomatije Srbije i Crne Gore krenule u izgradnju međusobne unije kao početka svog opštedržavnog ujedinjenja, to je srpsko i jugoslovensko pitanje sve više dobijalo na specifičnoj težini političke stvarnosti tadašnje Evrope. Francuska

¹¹⁰ Mihajlo Vojvodić, *Putevi srpske diplomatije – ogledi o spoljnoj politici Srbije u XIX i XX veku*, Klio, Beograd, str. 227.

¹¹¹ Ibidem, str. 228.

diplomacija, koja je stvarno podržavala carinsku uniju Srbije i Crne Gore, iz taktičkih razloga savetovala je zvanični Beograd da uspori sa tim potezima, da se ne bi dodatno iritirala Austrougarska. Još pre balkanskih ratova uveden je u srpsku vojsku francuski sistem artiljerijskog naoružanja i organizacije koji je u praksi 1912–1913. godine dao odlične rezultate. Sama teška artiljerija i dobar deo ostalog naoružanja i opreme bio je kupljen u Francuskoj, od francuskih kredita tokom poslednje decenije.

Period od ubistva austrougarskog prestolonaslednika nadvojvode Franca Ferdinanda i njegove supruge u Sarajevu 28. juna 1914. godine, do početka Prvog svetskog rata, u historiografiji se naziva „Julskom krizom” koja je trajala trideset sedam dana.¹¹² U tim veoma teškim danima za Srbiju zvanični Kej d’Orsej, ali i čitava francuska javnost, dali su veliku podršku Srbima u celini. Francuska nikako nije želela rat 1914. godine, naročito ne u tom vremenskom periodu, iz više razloga koje smo uglavnom već pominjali. Najveći je bio sigurno taj što Rusija, najvažniji francuski saveznik, nije još bila vojnički spremna, mada je temeljna reorganizacija vojske u njoj već počela da daje određene rezultate. Realno, tek bi pet godina nastavka vojne reorganizacije i izgradnje privredne i saobraćajne infrastrukture, Rusiju moglo da dovede u situaciju izvesne pripremljenosti za evropski rat. Drugo, Velika Britanija još nije bila čvrsto integrisana u Trojni sporazum, a naročito su bili problematični njeni odnosi sa Rusijom na Srednjem istoku, i pored sporazuma iz 1907. Uopšte, odnosi između Britanije i Rusije nikada nisu bili sasvim prijateljski (bar ne od ratova sa Napoleonom, dakle od 1815. godine), i ove dve sile su svoje dodatno približavanje u okviru Trojnog sporazuma činile upravo zahvaljujući velikim naporima Francuske tokom poslednjih desetak godina. Eventualni početak evropskog rata upravo preko srpskog pitanja i Balkana, mogao bi Francuskoj etički da odgovara samo kao povod u kojem ona (Francuska) ne bi bila *kauzus beli* za veliki sukob. U tom bi slučaju verovatno Rusija bila ta za koju bi se očekivalo da povuče odlučne poteze. S druge strane, najveća mogućnost da Britanija ne uđe u evropski rat (makar na početku) upravo bi mogla biti u povodu Balkana – konkretnije srpskog pitanja koje ni geopolitički, niti kulturno nije bilo u sferi interesa zvaničnog Londona. Otuda se sa pravom u Kej d’Orseju strepilo da bi eventualna politička kriza na Balkanu „pre vremena” mogla da proizvede evropski sukob, koji bi krajnje relativizirao već ionako nedorečene obaveze Velike Britanije prema drugim silama Trojnog sporazuma (Antanti). S druge strane, već neodlučna Italija, kao član Trojnog saveza, upravo bi po pitanju austrougarskih interesa na Balkanu –

¹¹² Sava Živanov, „Rusija u Julskoj krizi 1914. godine”, *Naš trag*, br. 3, 2004, Velika Plana, str. 7.

a koji se razlikuju od njenih – mogla da izbegne ulazak u veliki evropski sukob, ili čak da promeni stranu. No specifična težina Italije bila je daleko manja od važnosti Britanije, pa su se u Kej d'Orseju trudili da što više imaju u vidu pravac engleskih interesa, da bi se zvanični London što više obavezaao (kao što je to bilo u Marokanskoj, odnosno Agadirskoj krizi 1911) prema drugim silama Antante. U svakom slučaju, interesi Srbije i srpsko pitanje u celini nisu bili u Velikoj Britaniji na ceni, i otuda je francuska diplomatija o tome i te kako morala da vodi računa. Za Francusku je od egzistencijalnog značaja bilo da u eventualni evropski sukob protiv Nemačke na svoju stranu uvuče i Britaniju. Mišljenja smo da suština spoljnopolitičke orijentacije Velike Britanije primenjivana u dužem vremenskom periodu (ona nigde nije bila jasno institucionalizovana javnim dokumentom, ali se tradicionalno primenjivala generacijama britanskih vodećih političara, posebno tokom XIX i u prvoj polovini XX veka), nije dozvoljavala Velikoj Britaniji da do kraja pristupi nijednom bloku. To je, u stvarnosti, bila politika balansiranja između suprotstavljenih sila i održavanja evropske ravnoteže, tako da se ne ide u apriorne obavezujuće saveze, već da se podržava suprotna strana od one koja ozbiljno ugrožava ravnotežu snaga. Sa druge strane, Srbija je sigurno mogla da se osloni na podršku Rusije, računajući na široko javno mnjenje Carevine, kao i na simpatije samog cara, ruskog vođstva, vojnih krugova i Pravoslavne crkve. Rusija je u očima francuskih zvaničnika imala izraženih slabosti unutrašnje prirode koje bi otežavale njen sigurni ulazak u evropski rat, kao što su: posledice poraza u ratu sa Japanom, mogućnosti ponavljanja revolucije iz 1905. godine, nedovršena reorganizacija vojske i povezanost carske porodice sa nemačkom vladajućom dinastijom po krvnoj vezi. Kej d'Orseju bi povod za rat koji bi se desio upravo na Balkanu po srpskom pitanju, gotovo sigurno garantovao učešće Rusije u potencijalnom evropskom sukobu.

Prvih dvadesetak dana posle sarajevskog atentata u francuskoj diplomatiji, kao uostalom i kod većine drugih velikih evropskih sila, još nije ozbiljno razmatrana mogućnost da bi se ovaj događaj od strane austro-nemačke koalicije mogao iskoristiti za pokretanje rata protiv Srbije. Istina, pisanje austrougarske i nemačke štampe koje su na optužujući i uvredljiv način krivicu za atentat pripisivale Srbiji, pa i samoj Rusiji, nailazilo je na jedinstvenu osudu kako francuske štampe, tako i širokog javnog mnjenja.¹¹³ Interesantno je da je

¹¹³ Francuska štampa je o Sarajevskom atentatu prihvatila umeren stav pisanja, dobim delom pod uticajem ruske štampe, ne dovodeći ga ni na koji način u vezu sa srpskom vladom. Istina, u prvom trenutku je pokazana žalost za tim događajem, i uglavnom osudom atentatora. U Stanislav Sretenović, *Francuska i Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca 1918-1929.*, Institut za savremenu istoriju Srbije, Beograd, 2008, str. 69.

austrougarska diplomatija spremila predaju ultimatumu Srbiji sa veoma kratkim rokom za odgovor od svega 48 časova, u vreme kada je već bio isplaniran put kompletnog francuskog političkog vrha u Rusiju i skandinavske prestonice Stokholm i Kopenhagen. Sve tri sile Trojnog sporazuma – Francuska, Rusija i Velika Britanija – kao i Kraljevina Italija, pokušavale su da utiču na Austrougarsku i Nemačku da se izbegne evropski konflikt u vezi sa pritiskom zvaničnog Beča na Srbiju. Visoka francuska delegacija predvođena predsednikom Republike Poenkareom, u kojoj su još bili i predsednik Vlade i ujedno ministar spoljnih poslova R. Vivijani, direktor ministarstva spoljnih poslova De Maržeri, kao i ruski ambasador u Parizu Izvoljski, stigla je 20. jula u Petrograd. Na diplomatskom prijemu 21. jula, na podsticaj engleskog ambasadora, predsednik Poenkare zapitao je srpskog poslanika Spalajkovića kakvo je stanje odnosa s Austrougarskom, pa mu je, saznajući da je veoma loše, rekao: „Mi ćemo vam pomoći da se poboljša, učinićemo sve da do sukoba ne dođe”. Usledio je razgovor Poenkarea sa ambasadorom Austrougarske Saparijem. Posle dvosmislenih Saparijevih ukazivanja na mogućnost predaje teškog ultimatumu i spremanja odmazde prema Srbiji, francuski predsednik je sugerisao mudrost i odmerenost, a na kraju je između ostalog dodao: „Srbija ima neke veoma velike prijatelje u ruskom narodu, a Rusija ima saveznika, Francusku, pa ima mesta strahovanju od velikih komplikacija.”¹¹⁴ Tokom 22. jula, u okviru službenih razgovora visokih francuskih državnika sa ruskim ministrom spoljnih poslova Sazonovim, između ostalih pitanja razgovarano je i o pitanju Srbije. Suština razgovora dveju visokih delegacija bila je potvrda međusobnog savezništva i savezničkih obaveza Francuske i Rusije u okviru Antante. Dogovoreno je da se Srbija zaštititi od eventualnih pritisaka Austrougarske. U tom smislu odmah je „poslato uputstvo u Beč da ambasadori Antante odvojeno i ne istovremeno, s puno obzira i takta, izraze Austrougarskoj nadu da ona neće preduzeti nikakvu akciju koja bi bila napad na nezavisnost i čast Srbije”. Posle oproštajnog obeda, 23. jula u 11 sati uveče, predsednička krstarica „France” napustila je Petrograd i zaplovila u pravcu Stokholma, kuda je mogla da stigne tek rano pre podne 25. jula. Obed je još trajao kada je Austrougarska predala svoju notu Beogradu. Predaja je bila pomerena za jedan sat kako se za nju ne bi saznalo pre nego što predsednik otputuje.¹¹⁵ Pošto u to vreme bežična telegrafija još nije bila dovoljno usavršena, iz više primljenih poruka visoka francuska delegacija na ratnoj krstarici približno je rekonstruisala sadržaj predatog

¹¹⁴ Ljiljana Aleksić-Pejković, „Francuska i Srbija u julskoj krizi 1914. godine”, *Naš trag*, br. 3, Velika Plana, 2004, str. 56–57.

¹¹⁵ *Ibidem*, str. 58.

austrougarskog ultimatumu Srbiji. Poslata su uputstva za Petrograd, a preko njega za Pariz i London, sa sugestijama francuskoj, srpskoj i savezničkoj diplomatiji. Između ostalog traženo je da se trajanje ultimatumu produži za još 48 časova, da se prihvati posredovanje međunarodne diplomatije, a zatim i da se austrougarska istraga u Srbiji, koja je za svaku suverenu državu neprihvatljiva, zameni međunarodnom. U odsustvu najviših francuskih državnih rukovodilaca u Parizu je najviše funkcije, uključujući i spoljne poslove, privremeno vršio ministar pravde B. Marten. On je u ovim ključnim danima pokušavao da deluje odmereno i da ne donosi nikakve važne odluke bez konsultacija sa državnim vrhom. Stoga je, uviđajući veliki politički zaplet, pozvao državnu delegaciju da napusti planiranu turneju po Skandinaviji i hitno se vrati u Pariz. Povratak francuskog predsednika i državnog vrha „bio je pozdravljan od naroda celim putem od Denkerka, dok nije stigao napokon, 29. jula u podne u Pariz. Austrougarska je već bila objavila rat Srbiji i uveliko je bombardovala Beograd”.¹¹⁶ Crnogorska vlada je 25. jula, na pitanje iz Beograda o eventualnom savetu Srpskoj vladi, odgovorila „da ne može dati nikakav svoj savet i misli da se treba držati onoga što savetuju Rusija i Francuska”.¹¹⁷ U nedostatku pravih uputstava, francuska diplomatija je tih dana širom Evrope uglavnom radila na pokušajima da izdejstvuje produženje roka isteka ultimatumu i eventualno sazivanje međunarodnog skupa, na kojem bi se pokušalo rešenje napetog stanja opasnog za mir u čitavoj Evropi. Moramo istaći nešto što je veoma važno, a to je da Francuska, za razliku od diplomatije Velike Britanije, ni jednog jedinog trenutka nije ozbiljno razmatrala mogućnost žrtvovanja Srbije u hipotetičkom „ograničenom ratnom sukobu” između nje i Austrougarske, što je inače diplomatija zvaničnog Beča i Berlina priželjkivala.¹¹⁸ Francuska štampa je tokom celokupnog trajanja Julske krize dala spontanu podršku Srbiji. Stil pisanja uglavnom nije bio ratnohuškački, već je podržavao napore francuske i evropske diplomatije da se spor reši mirnim putem. Kada je Srbija dala svoj zvanični odgovor na austrougarski ultimatum, u Francuskoj je zavlдалo zadovoljstvo – pošto se računalo da je zvanični Beograd maksimalno izašao u susret zahtevima mira i prevazilaženja konfrontacije. Nastao je pravi šok u trenutku kada je Austrougarska odbila odgovor Srbije „kao nezadovoljavajući”, objavila joj rat i počela sa bombardovanjem Beograda. Ovde bismo citirali istoričarku Ljiljanu Aleksić-Pejković, koja je u svom radu „Francuska i Srbija u Julskoj krizi 1914.

¹¹⁶ Ibidem, 2004, str. 60.

¹¹⁷ *Istorija srpskog naroda*, tom VI, knjiga 2, „U svetskom ratu”, str. 36.

¹¹⁸ Videti: Ljiljana Aleksić-Pejković, op. cit.; Dragoljub Živojinović, op. cit.; Sava Živanov, op. cit.; *Istorija srpskog naroda*, op. cit., Prvi deo, autor Andrej Mitrović.

godine” navela ključni momenat – odluku najvišeg francuskog državnog vrha da se solidariše sa Rusijom i Srbijom: „U podne 27-og jula, s predsedničke krsatice ‚France‘, po svojoj prilici u blizini Kopenhagena, upućen je u Petrograd telegram da se francuski predsednik vraća u Francusku svom brzinom, ali pošto ne može stići pre 29. jula ujutro, ministru Sazonovu se poručuje: da je predsednik Francuske vlade upoznat sa svim koracima Rusije u austro-srpskoj krizi i da je Francuska, procenjajući kao i Rusija veliku važnost koju za obe zemlje ima dokazivanje njihovog potpunog sporazuma (entente) u pogledu drugih sila i da se ne zanemari nijedan napor u pogledu rešenja sukoba, spremna da u potpunosti, u interesu opšteg mira, podržava delovanje carske ruske vlade“. Tako je Francuska 27. jula odlučila da brani Srbiju, onako kako to Rusija bude htela.”¹¹⁹ Po sistemu lančanog mehanizma savezništva država Trojnog sporazuma i Trojnog saveza, u sledećih desetak dana (sem Italije koja je proglasila neutralnost) sve velike evropske sile vezane ovim ugovorima, našle su se u ratnom sukobu. Istina, Velika Britanija nije odmah ušla u ratni sukob, ali kada je Nemačka napala Belgiju (prostor Belgije je od njenog formiranja 1830. godine proglašen od strane Velike Britanije za zonu geostrateškog interesa odbrane za ovu ostrvsku silu), da bi sa tog prostora lakše prodrla u Francusku – i Vlada u Londonu objavila je rat Nemačkoj. Srbija i Francuska nisu imale formalni politički savez u trenutku zajedničkog ulaska u rat protiv Centralnih sila, pa ipak je to bio vrlo čvrst savez, o čemu bismo citirali istoričara Petra Opačića:

„Vojno savezništvo Srbije i Francuske u Prvom svetskom ratu nije se zasnivalo na formalnom političkom savezu dveju država, već na osećanju iskrenog prijateljstva i zajedničkih interesa koje se pokazalo postojanijim i plodotvornijim od saveza pravljenih na osnovu političkih pogodbi i ugovora kakvi su sklapani između drugih država tokom rata. Odluka Francuske vlade da se pridruži Rusiji i da se na objavu rata Austrougarske Srbiji, pomogne odbrana Srbije, zasnivala se na poimanju identičnih interesa, kako Srbije i Francuske tako i sila Antante i slobodnog sveta, u tome da se suprotstave germanskom imperijalizmu da uspostavi svetsko gospodstvo na ruševinama nezavisnih evropskih država. Dakle, odluka o ulasku Francuske u rat, da bi se zaštitila Srbija, predstavljala je istovremeno i čin odbrane sopstvene nezavisnosti i opstanka, kao što je i rat Srbije za odbranu svoje nezavisnosti predstavljao ujedno borbu za odbranu svih zemalja ugroženih od germanskog imperijalizma.”¹²⁰

¹¹⁹ Ljiljana Aleksić-Pejković, op. cit., str. 75.

¹²⁰ Petar Opačić, „Srpsko-francusko vojno savezništvo u Prvom svetskom ratu 1914–1919. godine”, u: *Jugoslovensko-francuski odnosi*, Istorijski institut, Beograd, 1990, str. 182.

Pobeda srpske armije na Ceru bila je ujedno i prva saveznička pobeda u ratu protiv Centralnih sila, koja je u Francuskoj proslavljena kao sopstvena. Dok su se francuska vojska i stanovništvo Pariza pripremali za odbranu od nemačkih armija koje su prodirale ka prestonici preko Šampanje, u znak prve savezničke pobede gradom su odjekivala zvona sa tornjeva Bogorodične crkve. Kada je tokom Kolubarske bitke srpskoj armiji ponestalo artiljerijske municije stigla je pravovremena pomoć: „...U času kada je izgledalo da je sa Srbijom svršeno, stigla je preko Soluna artiljerijska municija iz francuskih fabrika. Francuska je, u stvari pozajmila 20.000 metaka od Grčke radi isporuke Srbiji na ime kontigenta koji je Srbija kupila od Krezoa još 1913. godine.”¹²¹ Za pobedu u Kolubarskoj bici, general Žofr je rekao da, kao i bitka na Ceru, spada u red klasičnih bitaka i zaslužuje da se u francuskim vojnim akademijama izučava uporedo sa bitkama na Somi i Marni. Tokom prve godine rata 1914. godine, Francuska je u okviru tripartitne finansijske pomoći odobrila Srbiji kredit od 90 miliona franaka. Tokom perioda relativnog primirja u izvođenju većih ratnih operacija na srpsko-austrougarskom frontu od kraja 1914. do jeseni 1915, Francuska je na različite načine pomagala oporavak Srbije. Ta pomoć bila je izražena u više sfera života – od vojne opreme, naoružanja i stručne pomoći, do privrednih i finansijskih subvencija i kredita. U teškim trenucima epidemija zaraznih bolesti od kojih je najopasniji bio tifus, i koje su odnele bar 200.000 civilnih i vojnih lica, francuske sanitetske misije (zajedno sa misijama drugih velikih sila Antante i Crvenog krsta) pomogle su da katastrofalne posledice ne budu još teže.¹²² Francuska Vojna misija u Srbiji brojala je 1.200 ljudi najraznorodnijih vojničkih formacija, od marinske pešadije, artiljeraca, avijatičara, bežičnih telegrafista i mehaničara, do šofera – dakle uglavnom onih delatnosti koje su bile stručne i deficitarne u tadašnjoj srpskoj vojsci. Francuska sanitetska misija imala je preko 100 ljudi, od lekara specijalista do pomoćnog osoblja. U Boru je delovala značajna francuska rudarska kolonija od 120 ljudi. Francuska stalna diplomatska predstavništva predvođena poslanikom Ogistom Bopom, od početka rata bila su dopunjena sa više specijalnih izaslanika i diplomata. Veoma je značajna bila i uloga francuskih novinara i ratnih izveštača iz Srbije i Crne Gore. Oni su u svojim novinskim priložima i publicističkim radovima javnom mnenju u Francuskoj, ali i širem evropskom, prenosili izveštaje o događanjima na ratom zahvaćenom Balkanu. Tako je francuska i šira evropska javnost, budući i sama dobrim delom zahvaćena ratnim zbivanjima, dobijala sliku herojskog otpora jednog naroda i njegove vojske. Srbi su godinu i po dana, od panonske ravnice do Lovćena i Jadranskog mora, kako su izveštavali francuski dopisnici, držali front protiv višestruko

¹²¹ Ibidem, str. 183; takođe: *Istorija srpskog naroda*, op. cit., str. 48.

¹²² Ibidem, str. 79.

nadmoćnog neprijatelja, podnevši pri tom neverovatno velike žrtve. Najpoznatiji francuski ratni izveštač sa srpskih prostora sigurno je bio Anri Barbi (Henry Barby) koji je, pored velikog broja tekstova u francuskoj štampi i žurnalistici, objavio i nekoliko zapaženih knjiga zaključno sa posleratnim periodom.¹²³ Navedeni Francuzi u Srbiji su shodno svojim nadležnostima učestvovali u odbrani Srbije i Crne Gore tokom jeseni 1915, a zatim i prilikom povlačenja preko Albanije u zimu 1915–1916, takođe pri tom podnoseći velike žrtve.

Tokom 1914. i 1915, sile Antante sasvim su ozbiljno razmatrale mogućnost slanja većih kontigenata svojih armija u Srbiju i Crnu Goru, te na Balkan u širem smislu – gde bi postojeći front protiv Centralnih sila bio ojačan i proširen. Ova ideja bila je posebno aktuelna u vezi sa psihološkim pritiskom na tada još neopredeljene balkanske države (Grčku, Rumuniju, pa i Bugarsku, a do maja 1915. u spektru interesovanja bila je i Italija) da se ohrabre i priđu silama Antante, ili da se bar obeshrabre u nameri nekih od njih da priđu Centralnim silama. Veliki inicijator ove ideje bio je britanski državnik, a u to vreme minister finansija i član Ratnog saveta, Lojd Džordž, dok je u Francuskoj to bio general Franš d'Epere, komandant Pete armije. Ovu ideju je u Francuskoj podržavala većina visokih političara – od predsednika Poenkarea do Aristida Brijana – ali nažalost, maršal Žofr i većina visokih vojnih komandanata uporno su odbijali bilo kakvu mogućnost slanja većeg kontigenta francuske vojske van Zapadnog fronta i metropole.¹²⁴ Izvesne francuske i britanske oružane snage su se početkom oktobra 1915. godine iskrcale u Solun. One su tokom oktobra i novembra pokušale da uspostave mostobran i spoje se sa srpskim armijama na severu, pošto je Bugarska prethodno izvršila napad na Srbiju i, prodrevši u Makedoniju, presekla komunikacije kod Kačanika. Većina domaćih istoričara smatra da je deo francuskog vojnog i političkog vođstva (pre svega predsednik Vlade Vivijani koji je tu odluku novembra 1915. godine poslao iz Pariza) teško pogrešio, ne ispunivši obećanje i trupama iskrcanim u Solunu pokušavši da pomogne srpskoj (i crnogorskoj) vojsci u povlačenju ka Grčkoj. Ove trupe su u trenucima kada je okružena srpska vojska u povlačenju pokušavala proboj kod Kačanika, napustile napredovanje na sever i čak se povukle ka Solunu.¹²⁵ Istoričarka Ljiljana Aleksić-Pejković s pravom smatra da je u ovome krivica

¹²³ Vladimir Stojančević, „Francuzi u Srbiji 1915. godine”, u: *Jugoslovensko-francuski odnosi*, Istorijski institut, Beograd, 1990, str. 174.

¹²⁴ Dragoljub Živojinović, „Velike sile i stvaranje Solunskog fronta 1914–1915”, *XX vek*, br. 2 za 2003, Beograd, str. 13 i 15.

¹²⁵ Petar Opačić, op. cit., str. 183–184; takođe: *Istorija srpskog naroda*, op. cit., str. 97–99; zatim Ljiljana Aleksić-Pejković, „La France et la Serbie pendant la premiere guerre mondiale”, u: *Srpsko-francuski odnosi 1904–2004*, Društvo za kulturnu saradnju Srbija–Francuska i Arhiv Srbije, Beograd, 2005, str. 37.

Francuske daleko manja od odgovornosti političkog i vojnog vrha Velike Britanije, i da je u sledećim događajima oko evakuacije srpske vojske iz Albanije na Krf i u Bizertu i njenog oporavka – Francuska odigrala neprocenjivo važnu ulogu za „spas Srbije”. Istoričar Petar Opačić takođe ukazuje na nerazumljiv potez napuštanja od strane saveznika obrazovanog mostobrana u Makedoniji, u trenucima kada je okružena srpska vojska vršila proboj kod Kačanika za povlačenje armije i naroda kroz Makedoniju ka Solunu: „Na francuskim istoričarima ostaje dug da objasne odakle ta kolebanja, jer na osnovu srpskih i raspoloživih francuskih dokumenata ostaje utisak da je Francuska želela da od početka do kraja operacije deluje energično. Da li su u pitanju odnos i obaveze prema Velikoj Britaniji, za koju se zna da nije pokazivala i ispoljila volju za energičan rad, ili su postojale razlike u stavovima prema pomoći Srbiji i u Francuskoj vladi i Generalštabu? (...) Za slom Srbije general Žofr je na konferenciji u Šantiju, 7. decembra 1915. godine, priznao odgovornost savezničkih država. Francuska se, moralno pobuđena i pod pretnjom Rusije da će preispitati dalje učešće u ratu ako se srpskoj vojsci odmah ne pomogne da se spase iz albanske pogibije, snažno angažovala da savlada britansku ravnodušnost i italijansku otvorenu opstrukciju. Francuska je uputila hranu, posebnu misiju na čelu sa generalom Mondezirom, i svoju flotu, i okupirala Krf u cilju spasavanja srpske vojske i izbeglica. Francuska vlada je, takođe, na molbu premijera Nikole Pašića, u tim teškim trenucima pre svih izjavila da će se boriti za vaspostavljanje Srbije u njenim predratnim granicama i za realizaciju svih ranijih obećanja u pogledu zadovoljenja njenih nacionalnih zahteva u odnosu na srpske zemlje pod Austrougarskom i izlazak na Jadransko more.¹²⁶

Francuska vlada, vojno rukovodstvo (posebno Admiralitet), ali i hiljade i hiljade za istoriju često bezimernih vojnika, mornara, sanitetskog osoblja (uključujući i oko hiljadu preživelih Francuza iz Srbije koji su dočekali da sa Srbima dođu do albanskih obala), odigrali su verovatno presudnu ulogu u prihvatu, evakuaciji i smeštaju ostataka srpske vojske i civilnog stanovništva na Krf, u Francusku i u Severnu Afriku. Usled nedostatka prostora za detaljnije izvode iz velikog broja dokumenata koji svedoče o ovom gigantskom poduhvatu, ovde ćemo dati samo nekoliko rečenica za koje smatramo da delom ilustruju ove događaje: „Srpske zahteve su najenergičnije podržali ruski car i Ruska vlada, a Francuska vlada na čelu sa Aristid Brijanom i francuska vrhovna komanda na čelu sa maršalom Žofrom počele su sve odlučnije raditi na tome da uglavnom svojim snagama i sredstvima konačno izvedu operaciju spasavanja pošto to već ne čine zaduženi Italijani. Uporedo je premijer Brijan upozoravao da srpskoj vojsci preći ‚konačno rasulo‘ i da zbog samog rata ‚sve mora biti učinjeno da se sačuvaju ostaci srpske vojske‘,

¹²⁶ Petar Opačić, op. cit., str. 185.

ali da to saveznicima nalaže i ‚humana dužnost‘.”¹²⁷ Veoma važno je i to da se francuska vojska samoinicijativno iskrcala na ostrvo Krf, ne tražeći pri tom saglasnost od grčkog kralja Konstatina (koji je naginjao Centralnim silama i nešto ranije smenio premijera Venizelosa koji je kao i velika većina grčkog naroda bio naklonjen silama Antante i Srbiji), i tehnički i organizaciono pripremila dolazak i smeštaj ostataka srpske vojske na oporavak.

Jedan deo ranjenika, bolesnih vojnika i značajan deo srpskih civila evakuisan je u Francusku, ili Francusku Severnu Afriku (Tunis, Alžir i Maroko), gde im je pružena svaka pomoć i rehabilitacija. U Francusku je tada transportovan i značajan broj dece i omladine, da nastavi školovanje u povoljnim uslovima. Do početka Prvog svetskog rata značajna srpska studentska, naučna i poslovna kolonija bila je smeštena uglavnom u Parizu.¹²⁸ Računa se da je u Francuskoj (uglavnom južnoj i u široj aglomeraciji Pariza) sredinom 1916. na školovanju bilo blizu 4.000 đaka i studenata iz Srbije različitog uzrasta, a broj Srba koji su se početkom 1917. različitim povodima nalazili na tlu Francuske, Alžira i Tunisa, iznosio je oko 17.000 (Srpska armija je već polovinom 1916. sa Krf-a i iz severnog Tunisa – iz Bizerte, bila prebačena na Solunski front). Srbi su veoma lepo primljeni od strane Francuza u Francuskoj i u Severnoj Africi, a spoj sa francuskom kulturom povoljno je delovao na gostujuće stanovništvo sa Balkana, uglavnom odgajeno u tradicionalnoj kulturi.¹²⁹ Na tlu Francuske utočište je našao i crnogorski kralj Nikola sa najbližim okruženjem. Istoričar Andrej Mitrović, autor dela iz političke istorije za period Prvog svetskog rata, u monumentalnoj „Istoriji srpskog naroda” ističe da Francuzi nisu pomagali inicijativu kralja Nikole za stvaranje odvojenih crnogorskih jedinica od Crnogoraca koji su se nalazili u Grčkoj i na teritoriji saveznika. S jedne strane, radi veće efikasnosti delovanja savezničkih trupa podržavana je srpska vojska i eventualno naknadno formirana jugoslovenska divizija. Sa druge pak, sami Crnogorci na terenu u najvećem broju slučajeva nisu pravili posebnu razliku između neposrednog uključivanja u srpske jedinice i komandu, od mogućnosti da se

¹²⁷ *Istorija srpskog naroda*, op. cit., str. 108; takođe: Đoko Tripković, *Francuska i evakuacija srpske vojske iz Albanije*, magistarski rad – Filozofski fakultet u Beogradu, Beograd, 1980, str. 86. i 94.

¹²⁸ Videti: Ljubinka Trgovčević, *Planirana elita*. O studentima iz Srbije na evropskim univerzitetima u XIX veku, JP Službeni glasnik – Istorijski institut, Beograd, 2003; takođe Ljubinka Trgovčević, „Paris comme centre culturel de l’emigration Serbe pendant la premiere guerre mondiale”, u: *Jugoslovensko-francuski odnosi*, Istorijski institut, Beograd, 1990.

¹²⁹ Videti: Ljubinka Trgovčević, „Srbi u Francuskoj tokom Prvog svetskog rata”, u: *Srpsko-francuski odnosi 1904–2004*, Društvo za kulturnu saradnju Srbija–Francuska i Arhiv Srbije, Beograd, 2005; takođe: *Istorija srpskog naroda*, op. cit., str. 116–118.

obrazuje poseban crnogorski odred. O tome svedoči i iskustvo svih onih crnogorskih boraca koji bi se našli u blizini srpskih trupa: „Utisak je da se Nikola nije mnogo trudio oko ovih trupa koje su već bile na Solunskom frontu, verovatno zato što je smatrao da one, u neposrednoj blizini srpske armije i pod francuskom komandom, stvarno neće stajati njemu na raspolaganju”.¹³⁰

Uz pomoć Francuske oporavljena srpska vojska je tokom juna i jula zauzela pozicije na novoformiranom Solunskom frontu. Pored srpskih jedinica na raspolaganju su bile i savezničke snage, među kojima su najbrojniji bili upravo Francuzi. Već tokom te 1916. godine, savezničke snage na Solunskom frontu postigle su prvi uspeh osvojivši Bitolj.¹³¹ To je bio mali uvod u veliku pobedu (u stvari seriju vojničkih pobeda), ostvarenu počevši od septembra 1918. godine – do kraja rata početkom novembra. Tada su upravo savezničke snage na Solunskom frontu izvojevale jedan od ključnih uspeha sila Antante te godine, što je i rezultiralo krajem rata i konačnim porazom Centralnih sila. Upravo u ovim višegodišnjim zajedničkim borbama srpskih i francuskih armija na Solunskom frontu, njihovim konačno krunisanim ukupnim uspehom i pobedom u Svetskom ratu, overeno je za niz potonjih generacija veliko prijateljstvo francuskog i srpskog naroda.

Uparedo sa zajedničkim uspesima koje su postizale srpske i francuske vojne jedinice, Srpska vlada vodila je tešku diplomatsku borbu za posleratnu poziciju buduće jugoslovenske države. Ti diplomatski naponi naročito su otežani posle događaja iz 1917. i sa početka 1918. godine, kada je Rusija postepeno izlazila iz rata i saveza Antante – imajući u vidu ogroman značaj i podršku ove velike sile u okviru višestoljetne borbe srpskog naroda za oslobođenje od tuđeg ropstva (pre svega turskog). Time je bitno oslabljena diplomatska pozicija Srbije. Međutim, upravo u to vreme SAD je ušao u rat na strani Antante, i Pašić je to na vreme uočio uputivši pismo srpskom poslaniku u Parizu Milenku Vesniću, u kojem je tražio da sa srpskom delegacijom otputuje u SAD, što je ovaj i učinio.¹³² Ulazak SAD-a u svetski rat, silno je pomogao već prilično iscrpljenim zemljama Antante da premoste izlazak iz sukoba Rusije zahvaćene vihorom revolucije (Brest-Listovskim sporazumom), i da se u jesen 1918. dođe do pobedonosnog primirja.

Treba imati u vidu da su francusko-srpski odnosi već imali svoju sjajnu „epohu” u XIX veku u vreme Druge restauracije (uglavnom od kraja tridesetih

¹³⁰ *Istorija srpskog naroda*, op. cit., str. 137.

¹³¹ O ovome videti: Bernard Lory, “La reconquete de Bitola novembre 1916”, u: *Jugoslovensko-francuski odnosi*, Istorijski institut, Beograd, 1990, str. 193–197.

¹³² Videti: Ranko Petković, *Jedan vek američko-jugoslovenskih odnosa*, Službeni list SR Jugoslavije, Beograd, 1995.

godina), što se posle produžilo i na period Druge republike i Drugog carstva. Mišljenja smo da je zenit tih odnosa i prijateljstva, koji su stalno napredovali i razvijali se, dostignut tokom perioda vladavine kneza Mihaila Obrenovića šezdesetih godina. Niz događaja uticao je na to da tokom sedamdesetih i osamdesetih godina XIX veka dođe do izvesnog zastoja intenziteta i nivoa razvoja odnosa dveju država. Sličan nivo razvoja odnosa sa Francuskom imala je i Crna Gora, pri čemu je najintenzivniji nivo odnosa dostignut za vreme vladavine kneza Danila, dakle tokom pedesetih godina, ali ti odnosi nisu imali tako naglo stagniranje i promenu kao što je to bio slučaj sa Srbijom tokom sedamdesetih i posebno osamdesetih godina. Crna Gora je pored oslonca u tom periodu, pre svega na Rusiju, zadržala prijateljski odnos i sa Francuskom. Istina, sve do Berlinskog kongresa i Srbija je zadržala izvestan nivo prijateljskih odnosa sa Francuskom, koja je upravo od 1871. godine značajno izgubila na specifičnoj težini u međunarodnim odnosima. To prijateljstvo posebno je došlo do izražaja tokom Istočne krize 1875–1878, i na samom Berlinskom kongresu – kada je upravo francuski predstavnik u najvišem telu kongresa omogućio Srbiji niz političkih uspeha i intenzitet i kvalitet teritorijalnog proširenja. Nažalost, kralj Milan je baš u periodu od 1878. do početka devedesetih godina, svojom izrazitom austrofilskom politikom udaljio, između ostalog, i Francusku iz one prijateljske pozicije koju je ranije imala i koju realno može imati u odnosu na Srbiju. Upravo je stvaranje Antante između Rusije i Francuske od 1891. godine izvršilo ogroman pritisak na javno mnjenje u Srbiji, ali i njeni realni geopolitički interesi vodili su je prema soluciji ponovnog oslanjanja na ove velike sile. Dakle već tokom devedesetih godina XIX veka, a posle 1903. još daleko intenzivnije, Srbija ponovo razvija oslonac na Francusku i Rusiju. Mišljenja smo da je intenzitet razvoja srpsko-francuskih odnosa tokom perioda od 1891. nadalje, zaključno sa 1918, dodatno pospešivan sa srpske strane – usled činjenice da se i Rusija nalazila u tom trouglu (srpske zemlje, Francuska i Rusija). Dakle, za Srbe je psihološki, ali i politički bilo veoma važno što su u Francuzima gledali ne samo svoje realne saveznike iz više zajedničkih interesa i prijateljskog iskustva tokom većeg dela XIX veka, već i deklarisanе saveznike tradicionalnog srpskog zaštitnika Rusije. Dobar deo razloga za pozitivnu reputaciju Rusije u srpskim očima tokom niza vekova upravo je bila i činjenica višestrukog ratnog savezništva (u periodu od početka XVIII veka pa nadalje Srbi i Rusi nisu bili direktni ratni saveznici samo u Krimskom ratu 1853–1856, kada su srpske zemlje ostale neutralne). U prijateljskim odnosima Srba i Francuza do Prvog svetskog rata upravo je bio minus to što nisu imali direktno ratno savezničko iskustvo (čak su se u Napoleonovim ratovima Crnogorci u nekoliko navrata na Primorju, zajedno sa Rusima i Englezima, direktno tukli protiv Francuza – što je dugo ostalo

upamćeno u svesti Srba, naročito onih iz dinarskih krajeva). Otuda je direktno ratno savezništvo Srba i Francuza 1914–1918, i to u ratu koji je bio tako presudan za oba naroda, stvorilo, mišljenja smo, novi kvalitet u njihovim međusobnim odnosima. Kada je Rusija, kao velika srpska zaštitnica, izašla iz tabora Antante 1918. godine, francusko-srpski odnosi izdržali su novi test. Prvo, ti odnosi toliko su napredovali da činjenica što Rusija više nije *de jure* „u tom trouglu” nije umanjila kvalitet srpsko-francuskih odnosa, pošto su oni dobili odvojenu povlašćenu kategoriju velikog savezništva mnogo puta proverenog u praksi, naročito u periodu 1903–1918. godine (a posebno izrazito u vreme 1914–1918). Drugo, Francuska je, za razliku od dva perioda u svojoj istoriji XIX veka kada je imala izvesno manju ulogu među velikim silama zbog svojih prethodnih poraza (ovo se odnosi na Napoleonov poraz 1815. godine i umanjenu reputaciju zemlje u međunarodnim odnosima najviše u periodu Prve restauracije 1815–1830, a u nešto manjoj meri i u prvim godinama Druge restauracije; na period posle poraza od Nemačke 1871, i tokom Treće republike, naročito u periodu do 1891. godine), došla u situaciju da posle više decenija uzlazne pozicije u međunarodnim odnosima počevši od 1891. – tada i na ratnom planu – uspeva da povрати evropsko kontinentalno vodstvo. Evropsko liderstvo Treće republike postignuto krajem 1918. godine nije bilo onog kvaliteta kakav je imao na primer Napoleon početkom XIX veka, ili recimo Luj Bonaparta – Napoleon III, posebno u periodu od Krimskog rata do kraja šezdesetih godina – kada je Francuska bila vodeća evropska kontinentalna sila. Francusko liderstvo u Evropi na kraju Prvog svetskog rata bilo je rezultat sticaja okolnosti što je Nemačka poražena, a Rusija zbog revolucije privremeno izašla iz koncerna velikih sila (vratice se sledećih godina i decenija kao supersila), dok Britanija i dalje vodi svoju tradicionalnu politiku – sada neku vrstu sinteze između evropskog balansa i okrenutosti Komonveltu i vanevropskom svetu u kojem je dominirala. Dakle, Francuska sve manje nalazi uporište u „tvrdim elementima moći” u međunarodnim odnosima u odnosu na druge velike sile, pošto demografski zaostaje (nizak natalitet, već decenijama najniži u Zapadnoj Evropi), stagnira u procentu udela svetske proizvodnje najvažnijih ekonomskih indikatora, a negde čak i opada, dok veličinom teritorije i resursima zaostaje za novim velikim silama tipa SAD-a i novoformiranog SSSR-a, odnosno „sovjetske Rusije”.

Zaključimo da je tokom Prvog svetskog rata Srbija primala raznovrsnu materijalnu, vojnu i političku pomoć od strane Francuske. Francuska je odigrala najvažniju ulogu u teškim trenucima povlačenja srpske vojske i izbeglica preko Albanije i evakuisala ih je na Krf, a zatim i u Francusku Severnu Afriku, uglavnom u Tunis. Solunski front su, pored drugih savezničkih trupa, uglavnom držali srpski i francuski vojnici – koji su takođe odigrali i presudnu ulogu u

njegovom proboju i oslobođenju jugoslovenskog prostora, te iz rata direktno izbacili Bugarsku, odlučujuće doprinevši da iz njega izađe i Austrougarska, i na taj način pruživši veliki doprinos i konačnoj pobedi sila Antante. Francusko prijateljstvo i savezništvo za srpski narod su utoliko značajniji, što je najdragoceniji doprinos Francuska Srbima dala u vreme kada je Rusija kao tradicionalni saveznik i oslonac bila u velikoj krizi, te na kraju i izašla iz rata. Taj doprinos dodatno je uvećan na mirovnoj konferenciji u Parizu, na kojoj je novoformirana SHS, između ostalog, upravo od francuske diplomatije dobijala važnu podršku za sopstvene interese.

Francusko-jugoslovenski odnosi između dva svetska rata

U period posle 1918. godine francuska Treća republika i novoformirana država Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca ulaze kao pobednice i saveznice iz svetskog rata, sa već izgrađenim prijateljskim i savezničkim odnosima iz prethodinih decenija, koje je sa jugoslovenske strane razvijala pre svega Kraljevina Srbija. I jedna i druga država (Francuska i Kraljevina SHS) pojavile su se posle rata sa ojačanom međunarodnom pozicijom. U međuratnom periodu, unutrašnji politički i društveni odnosi u obema zemljama igrali su vidnu ulogu, no nekako se čini da, usled složene nacionalne strukture, to više važi za Jugoslaviju nego za Francusku – koja je i sama bila u neprestanoj turbulenciji nestabilnog proporcionalnog političkog sistema, sa čestim i nestabilnim vladama. Te česte promene vlada Treće republike delimično ugrožavaju i konzistentnost ostvarivanja njenih dugoročnih planova spoljne politike tog perioda, no unutrašnje promene koje su se reflektovale na međunarodnu politiku i inače su bile česta pojava kod velikog broja tadašnjih zemalja, bilo da su te promene uvek ostvarivane demokratskom procedurom – kao kada je u pitanju sama Francuska – ili i nekim drugim sredstvima.

Francuska je iz Prvog svetskog rata izašla kao veliki vojni, politički i moralni pobednik. S druge strane, njena žrtva, izražena ekonomski i demografski, bila je ogromna.

Politički trijumf, koji se u prvom trenutku učinio impresivan, bio je veoma varljiv. Zaista, Francuska je uspela da od 1871. suštinu revanšizma prema Nemačkoj ne samo ugradi u međunarodno delanje, već i formira – kao sintezu čitavog nacionalnog bića – i u unutrašnjopolitičkom domenu, i tako ostvari neophodno koheziono jedinstvo za spoljnu akciju. Odredbe mira u Versaju, koje

je u mnogo čemu zajedno sa Britanijom i SAD-om određivala i sama Francuska – dok su Italija, Japan i druge zemlje Antantinog tabora bile u drugom planu – vratile su, između ostalog, Parizu Alzas i Loren. To je i psihološki za naciju bila glavna premija, a dobijene su i bivše nemačke kolonije Kamerun i Togo – istina nešto okrnjene (pošto je njihove manje delove dobila Britanija), te Sirija i Liban, od Turske. Na taj način je još više uvećano francusko kolonijalno carstvo, koje će se upravo u međuratnom periodu naći na svom vrhuncu. Nemačka, glavni rival zvaničnog Pariza, ne samo da je izgubila svetski rat, već je Versajskim mirom pored Alzasa i Lorena izgubila i niz teritorija, a zatim i sve kolonije. Pored toga, nametnuta su joj i velika ograničenja armije, koja bi se u slučaju striktnog poštovanja odredaba mogla smatrati simboličnom, te zavedene ogromne reparacije na ime ratne štete. I pored napred nabrojanog, Vinston Čerčil smatra, a to je i naše mišljenje, da se Francuska u međunarodno-političkom sistemu našla u čak nestabilnijoj i neizvesnijoj ulozi nego u periodu pre Prvog svetskog rata.¹³³ Ovo možemo da tvrdimo na osnovu nekoliko činjenica. Najvažnije je to, da je Rusija ispala iz igre francuskog evropskog – i svetskog bezbednosnog sistema, usled boljševičke revolucije i međunarodne izolacije u kojoj se našla nakon nje. To je fakat broj jedan, jer je Rusija bila glavni saveznik i stub protivnemačke koalicije sa Parizom, ne samo zahvaljujući svojoj snazi i geografskom položaju, već i stepenu čvrstine pouzdanosti prema Francuskoj – što se ni u kom slučaju nije moglo očekivati ni od jedne druge velike sile tog ranga (Britanija ili SAD). Drugo, iako je po Versajskom mirovnom sporazumu Nemačka dala izvesne granične teritorije gotovo svim susedima, upravo je uništenje Austrougarske značilo da anšlus visi u vazduhu, kao prirodni rasplet položaja Austrije, što je privremeno zaustavljeno političkim sredstvima. Pored toga, tri i po miliona Sudetskih Nemaca takođe je sada, posle nestanka Habsburške monarhije, gravitiralo Nemačkoj. Treća činjenica je da je SAD, koji je inače dao veliki doprinos pobedi Antante u završnici rata, izolacionističkom republikanskom politikom udaljen od zbivanja u Evropi, te se na njega nije moglo računati. Najzad, četvrti faktor je taj što Britanija, jedini teg koji je Francuskoj mogao da garantuje izvesnu bezbednost, vodi jednu politiku distance prema francuskim zamislama opkoljavanja i nadziranja Nemačke, i čak se ne čini baš tako pouzdan partner za planove zvaničnog Pariza. Možda bismo mogli da dodamo i petu činjenicu, a to je i od ranije prevrtljiva Italija, sa većitim pogledima ka Tunisu,

¹³³ Vinston Čerčil, *Drugi svetski rat*, tom I, „Bura se sprema”, Prosveta, Beograd, 1964, str. 6; Videti i Andrej Mitrović, *Jugoslavija na Konferenciji mira 1919-1920*, Beograd, 1969; Đorđe Stanković, *Nikola Pašić, saveznici i stvaranje Jugoslavije*, Beograd, 1984, i od istog autora *Nikola Pašić i stvaranje Jugoslavije*, knjige I i II, Beograd, 1985.

jednoj od najvažnijih francuskih kolonija, a od dolaska Musolinija sa još većim ekspanzivnim zahtevima, pre svega protiv francuskih interesa.

Ako govorimo o ekonomskom faktoru, Francuska je u svetskom ratu finansijski dosta pretrpela jer su, za razliku od SAD-a, Britanije, Nemačke pa i Italije, ratne operacije opustošile njen razvijeniji sever. Dugovi SAD-u i Britaniji bili su veliki, a sa druge strane mnoge slabije i siromašnije države dobile su kao ratnu zalogu velike francuske kredite koje su, kasnije, teško i neuredno vraćale. Demografski, sa već oko sto godina najmanjim natalitetom u Zapadnoj Evropi, Francuska je sve više zaostajala za Nemačkom, pre svega u broju regruta. A sa Austrijom i Sudetima, disparitet je već ogroman. Otuda bi kontrola Nemačke i suprotstavljanje njenom rastu, bila najgrublja ocena francuske politike u ovom periodu. U posmatranom međuratnom periodu bilo je i taktičkih i privremenih odstupanja od navedene politike, čije su personifikacije političari Brijan i Del Rio. Izgradnja sistema saveza i koordinirajućih država u Istočnoj Evropi prema Nemačkoj, ali sada možda i prema SSSR-u, trebalo je da bude supstitut oslonca francuskoj politici, usled nedostatka neke jače velike sile. Te države bile su, pre svega, možda favorizovana Poljska – koja je služila i protiv Nemačke i protiv SSSR-a – Čehoslovačka, prevashodno zbog Nemačke, Rumunija prevashodno zbog SSSR-a – i Jugoslavija koja se nije direktno graničila ni sa jednom od ovih dveju država, ali je u francuskim planovima predstavljala najvažniji faktor na Balkanu.

Jugoslavija, koja je prvi put formirana posle Prvog svetskog rata, nastala je od dve stare države – Srbije i Crne Gore, obe srpskog etnosa – te znatnih delova bivše Austrougarske, nastanjene Srbima, Hrvatima i Slovencima. Prirodno je da je Kraljevina SHS, ili kako se kasnije zvala „Kraljevina Jugoslavija”, imala u međunarodnim odnosima daleko manji domen uticaja od Francuske. U međuratnom periodu (1918–1941) uglavnom je najvažniji jugoslovenski spoljnopolitički zadatak bio zaštita sopstvene teritorije od revizionizma Mađarske, Bugarske i u manjoj meri Austrije, te izbegavanje agresivnog suseda Italije. Italija nije zadovoljila sve svoje spoljnopolitičke apetite dobicima u Versaju, recimo u odnosu na Londonski ugovor iz 1915. godine, a ti zahtevi su kasnije, sa dolaskom Musolinija na vlast, dodatno rasli. Otuda je oslonac zvaničnog Beograda na stub Versajskog sistema, na Francusku, bio prirodan pravac jugoslovenske politike (sa određenim povremenim taktičkim odstupanjima), naročito do početka tridesetih godina, dok je taj sistem opstajao. Za pravilno sagledavanje francusko-jugoslovenskih odnosa između dva svetska rata, veoma je važno uzeti u obzir faktor Italije, naime sve međusovne odnose u trouglu Francuska-Italija-Jugoslavija. Francuska je pokušavala da zadrži dobre odnose i sa Italijom i sa Jugoslavijom, iako su italijansko-jugoslovenski odnosi u principu bili loši. Francuskoj je Italija bila važna kao sredozemna sila i kao mogući protivtež jačanju Nemačke. Naročito je značajan bio faktor nesprenosti Italije da

prihvati potencijalni “anšlus”, odnosno pripajanje Austrije Nemačkoj. Sa druge strane, netrpeljivost Hrvata i Slovenaca prema teritorijalnim pretenzijama Italije, što je fenomen nasleđen još iz ranijih epoha, sada dovodi i Srbe u situaciju da se posle formiranja zajedničke države, nađu suprotstavljeni zvaničnom Rimu. Međuti, zvaničnom Beogradu, potencijalni “anšlus” Austrije, nije bio toliko problem kao Francuskoj pa i Italiji. Beograd bi na taj način izgubio bank revizije Austro-Ugarske, a Nemačka u susedstvu bi mogla da makar delimično neutralizuje predomnantan uticaj, prema Jugoslaviji agresivne Italije u regionu.

Generalno rečeno, dva su faktora, od samog početka Versajskog sistema, delovala na bliske odnose između Francuske i Jugoslavije.

- A. Saveznički odnosi između Francuske i Srbije (i Crne Gore) u predratnom periodu sa već jasno zauzetim pozicijama prema Nemačkoj (više zbog Austrougarske), Italiji i Britaniji u Evropi, koji su uslovno rečeno bili dosta podudarni. Oni su sada imali svrhu nastavljanja, s obzirom na ulogu Srba kao vodeće, najmnogoljudnije, državotvorne i dinastičke nacije u novoj zajednici.
- B. Životna zainteresovanost i jedne i druge zemlje za očuvanje glavnih tekovina Versajskog mirovnog ugovora.

Period do 1925.

Francuska je posle Versajskog mirovnog ugovora, na koji je sama kao pobednica sila dosta uticala, pokušala da izgradi takav političko-bezbednosni sistem u Evropi i svetu koji bi zadovoljavao njene egzistencijalne interese. Već smo spomenuli istoriju francuske spoljne politike od 1871. godine do Prvog svetskog rata, u vidu revanšizma i balansa prema ujedinjenoj Nemačkoj, kao i neposredne dobitke koje je Francuska izvukla iz Versajskog mirovnog ugovora. Sistem saveza i protivteže u Istočnoj Evropi, zasnivao se na novoformiranim ili bitno ojačanim zemljama tog regiona, od kojih su Čehoslovačka i Poljska novoformirane, Rumunija bitno uvećana, a Jugoslavija formalno nova zemlja sa kontinuitetom u odnosu na Srbiju i Crnu Goru.

Kraljevina SHS uspela je da ujedini najveći deo teritorija i oblasti koje su bile naseljene jugoslovenskim narodima, što predstavlja gotovo maksimum u odnosu na tadašnje stanje stvari i odnose snaga. Neke teritorije bile su sporne nekoliko godina iza rata.

Prema Austriji deo Koruške sa Celovcem potpadao je pod plebiscitarnu teritoriju, prema Mađarskoj Baranja sa Pečujem bila je pod okupacijom jugoslovenskih trupa, u vezi i sa socijalističkom revolucijom i dvovlašćem u ovoj zemlji, gde je i Jugoslavija, između ostalog i na nagovor Francuske, intervenisala.

Severna Albanija, tačnije neki njeni delovi, takođe je bila pod jugoslovenskim trupama. S druge strane, Italija je u Dalmaciji još držala neke kontinentalne teritorije, u predelu od Biograda do Knina, kao i otoke, pored već sporne Rijeke. Italija je i pored teritorijalnih dobitaka iz Versaja imala veliku frustraciju, jer su oni bili bitno manji od dobitaka na osnovu Londonskog sporazuma iz 1915. godine – kojim je ona faktički bila kupljena da uđe u rat na strani Antante. Od kolonijalnih dobitaka, sem nekih ispravki granica prema britanskim i francuskim kolonijama, nije bilo konkretnih dobitaka, naročito kada je reč o delovima bivše Otomanske imperije, pa i Albaniji. Francuska je izgradila gustu mrežu diplomatskih predstavništava – konzulata i vicekonzulata – u novoj ujedinjenoj državi Južnih Slovena, i imala je aktivnu ulogu u posmatranju i savetovanju aktera jugoslovenske unutrašnje politike. Istoričarka Gordana Krivokapić-Jović tvrdi da su „Francuzi još pre akta ujedinjenja od 1. decembra 1918. godine bili duboko umešani u rešavanje parlamentarne i ministarske krize u Srbiji”.¹³⁴ U Italiji se smatralo da je Francuska odgovorna za mršav bilans Italije na mirovnoj konferenciji, i antifrancusko raspoloženje bilo je ogromno u italijanskoj štampi i javnom mnjenju. Otuda su u Italiji u užarenoj atmosferi pratili pregovore oko spornih teritorija sa Jugoslavijom. Smatrano je, kao i mnogo puta kasnije, da iza Jugoslavije stoji Francuska – i održavane su demonstracije ispred Francuske ambasade i Konzulata. Nova Đolitijeva Italijanska vlada od 15. juna 1920. godine nešto je bolje saradivala sa Francuskom. U julu je francuski poslanik u Beogradu učinio posredničke napore za pregovore Kraljevine SHS sa Italijom. Incidenti koji su izbili sa obe strane, u Splitu, Rijeci i Trstu, doveli su do takve situacije da je britanski ambasador u Rimu pitao svoje diplomatske kolege Francuze i Italijane 17. jula da li može izbiti rat.¹³⁵ Francuski poslanik u Beogradu savetovao je Vladu SHS da čuva mir. Kada se britanski premijer Lojd-Džordž u Lucernu 20–23. avgusta sastao sa Đolitijem, italijanski premijer se plašio francuskog saveza sa balkanskim državama, i zato želeo smirenje sa Jugoslavijom. Đoliti je izjavio da Jugoslaviju, pomoću Francuske, treba privoleti na mir. On je 12–13. septembra u Eks-le-Benu pregovarao sa francuskim političarem Milranom, pa je došlo do sporazuma i o Jadranu. Francuski otpravnik poslova je 21. septembra u Beogradu saopštio vest da će Rijeka biti nezavisna, a takođe i da je garantovana nezavisnost

¹³⁴ Gordana Krivokapić-Jović, „Francusko viđenje unutrašnje politike Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u vreme njenog konstituisanja 1918–1921”, u: *Jugoslovensko-francuski odnosi*, Istorijski institut, Beograd, 1990, str. 250. i od iste autorke “Les perception Française de l’espace Yougoslave entre les deux guerres: L’amitié franco-serbe et les intérêts stratégiques français”, dans le *Etudes Danubiennes*, Tome XXIII, Numerod 1–2, Année 2007, p.p.180-183.

¹³⁵ Vuk Vinaver, *Jugoslavija–Francuska između dva rata*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1985, str. 26.

Albanije. Najzad je uz posredovanje Francuske i Britanije kod obe strane, 12. novembra 1920. godine potpisan ugovor u Rapalu, kojim je Italija priznala Jugoslaviji Dalmaciju, a Jugoslavija Italiji Istru.¹³⁶ Italija je dobila Cres, Lošinj, Lastovo, Palagružu, Zadar i koridor do nezavisne riječke države. Tako je Italija dobila samo Zadar i četiri ostrva, ali je priznala Jugoslaviju. U Rapalskom ugovoru sporazumno je priznato da obe strane stoje protiv restauracije Austrougarske, a za Sen-Žermenski i Trijanonski mirovni ugovor. Ako analiziramo Rapalski sporazum, videćemo da je ovde došlo do konsenzusa, uz vidnu arbitražu i posredovanje Francuske, kojoj se verovatno i može pripisati veliki doprinos što je sporazum dobrim delom ostvario i jugoslovenske zahteve, pored neophodnih žrtava koje je iziskivao. Iako je 27. aprila puč svrgao predsednika izabrane Riječke vlade autonomistu Zanela i odnosi se zategli, Italija je ipak do juna evakuisala sve jugoslovenske teritorije u Dalmaciji. Sve vreme zategnutih odnosa po pitanju ustanovljenja međusobne granice tokom perioda 1918–1920. godine između zvaničnog Beograda i Rima, francuska diplomatija delovala je na obe strane. Ona je u najvećoj meri zaslužna za postizanje diplomatskog kompromisa dveju strana.

Nezavisno od ovih za Jugoslaviju veoma bitnih pitanja, a možda i kratkoročno protivno francuskom interesu (dugoročno, ovaj savez je bio u interesu i pod pokroviteljstvom Francuske), a svakako tada nezavisno od volje Francuske, sklopljen je 14. avgusta češko-jugoslovenski odbrambeni savez prema Mađarskoj, nazvan Mala Antanta.¹³⁷ Iako mu Rumunija nije odmah pristupila, predsednici vlade Čehoslovačke i Rumunije, Beneš i Jonesku, potpisali su protokol o budućem sporazumu. Naime, u tom trenutku Francuska je bila zaokupljena rezultatima intervencije u Rusiji i poljsko-ruskim sukobom, pa joj je u tom pravcu bila važna i Mađarska – što naravno nije moglo da naiđe na razumevanje u Pragu i Beogradu. Prvo, i Čehoslovačka i Jugoslavija plašile su se mađarskog revizionizma, a ni jedna ni druga nisu bile spremne da uzmu oružanog učešća u antiruskoj intervenciji, jer za to između ostalog nisu imale ni podršku javnog mnjenja. Tako je italijanska štampa pisala da Mala Antanta obustavlja francusku akciju protiv sovjetske Rusije. No, Francuska se veoma brzo pomirila sa postojanjem Male Antante. Zapravo, nevezano za termin i način formiranja ovog saveza (prebrzo formiran i u suštini antimadžarski orijentisan), on se nalazio u domenu najvažnijih francuskih interesa. Postojanje Male Antante bilo je zapravo u francuskom strateškom interesu u Istočnoj Evropi. Naime, posle

¹³⁶ Opšta enciklopedija *Larousse*, tom III, „Geografija i istorija”, Beograd, 1973, str. 618.

¹³⁷ Bogdan Krizman, *Vanjska politika jugoslovenske države 1918–1941*, Školska knjiga, Zagreb, 1975.

izlaska Rusije iz koncerna velikih evropskih sila, koja je kao SSSR početkom dvadesetih godina u svetskom i evropskom poretku postala zemlja – parijska, Francuska je težila da u drugim silama, garantovano sistemom saveza sa njima, nađe oslonac u odnosu na potencijalni (verovatni) nemački revizionizam. Imajući u obzir izolacionizam SAD-a, te nespремnost zvaničnog Londona da mu pored sistema Lokarno da bilo kakve garancije po pitanju potencijalnog nemačkog revizionizma – a to se ponajpre odnosilo na Istočnu Evropu i Jugoistok – Kej d’Orsej se trudio da upravo sistemom saveza na tim prostorima nadomesti svoju inferiornost u odnosu na Nemačku (demografsku, ekonomsku, a verovatno i vojnu, posle pretpostavljenog rehabilitovanja Nemačke, nezavisno od ograničenja proklamovanih Versajem koja nisu mogla da traju večno).

Francuska je ubrzo podržala proces da tek formirana Mala Antanta zaživi, pogotovu posle dramatičnih događaja oko pokušaja da se u dva navrata restaurira monarhija bivšeg cara Karla Habsburškog, zaključno sa oktobrom 1921. godine. Francuska je zajedno sa Britanijom i Italijom imala presudni uticaj na međunarodno posredovanje oko rešenja ove krize. Kriza je završena izglasavanjem od strane mađarskog Parlamenta totalnog razrešavanja prava dinastiji Habsburga na presto, i proterivanjem Karla na portugalsko ostrvo Maderu, na kojem je ubrzo umro. Najznačajniji događaj u vezi sa ovom krizom definitivno predstavlja pristupanje Rumunije Maloj Antanti, potpisivanjem 23. aprila sporazuma sa Čehoslovačkom.¹³⁸ Mala Antanta je tako formirana. Aristid Brijan, predsednik Francuske vlade, šalje tada depešu Benešu da podrži Malu Antantu. Događaji oko Karla dodatno su od Male Antante udaljili Italiju i učvrstili francuski uticaj u njoj, zbog tadašnjih pokušaja zvaničnog Rima da ostvari uticaj u Podunavlju. Ipak, mora se reći da je ulazak Poljske u Malu Antantu, protivu interesa Francuske, otežan od strane Praga. U pitanju su određene protivrečnosti između Čehoslovačke i Poljske još oko teritorijalnog Tješinskog pitanja i oko odnosa prema sovjetskoj Rusiji, na koju je zvanična Varšava gledala kao na glavnog neprijatelja. S druge strane, Rumunija, koja je imala dobre odnose sa Poljskom, i samo delom po pitanju SSSR-a – želela je da Poljska uđe u Malu Antantu. Kao kompromis, Poljska je pridružena kao posmatrač na sednicama saveza, ali ne i kao punopravan član. Privremeno je doneto rešenje da se i Grčka ne uključi u savez, zbog ratnih zbivanja u kojima je učestvovala. Naime, ugovor potpisan u Sevru, kojim je Grčka dobila istočnu Trakiju sve do Carigrada, kao i Smirnu sa širom okolinom u Maloj Aziji – bio je predmet konflikta, pošto Revolucionarna vlada u Turskoj sa Kemal-pašom na čelu nije priznavala to rešenje, kao i niz drugih rešenja u odnosu na Tursku. Britanija je stajala iza Grčke, dok je Francuska kratkoročno podržavala Tursku. Buknuo je rat

¹³⁸ Čedomir Popov, *Od Versaja do Danciga*, Službeni list Jugoslavije, Beograd, 1995, str. 172.

u kojem su Grci dugo odnosili pobjede, no 1921. stvari se menjaju i Turska lagano preokreće ishod.¹³⁹ Lord Kerzon u ime Britanske vlade vrši pritisak na Jugoslaviju i Rumuniju da pošalju trupe protiv Turaka, jer je ubjeđivao njihove šefove diplomatija da bi – ukoliko Turska sa Bugarskom bude mogla da vrši reviziju poratnih ugovora o granicama – to direktno pogodilo Beograd i Bukurešt. S druge strane, Francuska je presudno uticala da Jugoslavija i Rumunija ne reaguju. Kao što je poznato, posle niza poraza Grčke došlo je do mira u Lozani, kojim su Turske granice na zapadu vraćene na one iz 1913. godine. Slično se desilo i u drugoj polovini 1920, dakle ranije, u vezi sa pokušajem francuske politike da mađarske trupe usmeri preko Čehoslovačke ili Rumunije, kao pomoć Poljskoj protiv Crvene armije. Prag i Beograd ne samo da nisu dali nikakve trupe u tom pravcu, a to nisu mogli ni protiv svog javnog mnjenja da učine, nego su blokirali i odlazak mađarskih trupa. Ovo su tumačili kao početak revizionističkog delovanja Mađara. Uostalom, ma koliko interesi država Male Antante u pojedinim pitanjima izgledali protivrečni, sve ih je čvrsto ujedinjavao antimadžarski stav po pitanju bilo kakvog pokušaja mađarskog revizionizma. Ti strahovi bili su opravdani, imajući u vidu interese nekih krugova u Budimpešti, kao i činjenicu da je u Rumuniji, Slovačkoj i nešto manje Jugoslaviji postojala relativno brojna mađarska manjina.

Možemo konstatovati da je Francuska od svih velikih sila imala presudan uticaj na države Male Antante, kako na savez u celini tako i na svaku od tri države članice pojedinačno – Čehoslovačku, Rumuniju i Jugoslaviju. To naravno ne znači da ove države nisu imale intenzivnu diplomatsku aktivnost sa ostalim velikim silama tadašnje Evrope, te bile u različitoj meri i u različitim periodima i pod njihovim velikim uticajem. Govoreći o Maloj Antanti, francuski poslanik u Beogradu De Fontenej kaže da ona načelno ispunjava osnovne francuske interese u Istočnoj Evropi, bez direktnog angažovanja same Francuske.¹⁴⁰ Ovome treba dodati da je Francuska, pored Male Antante, načelno imala sporazum i sa Poljskom, koji će se vremenom institucionalizovati, a da je i za Balkan bio poželjan izvestan savez. Dok su same istočnoevropske zemlje, poput Jugoslavije, u navedenom sistemu saveza videle garanciju za svoje, pre svega direktne interese, u odnosu na potencijalni revizionizam suseda (poput Mađarske, Bugarske, pa i Italije) – za francusku politiku su ovi savezi imali širi značaj održavanja evropske bezbednosti u odnosu na pre svega nemački revizionizam, kao i na zaustavljanje širenja revolucije iz sovjetske Rusije (tzv. „sanitarni kordon“).

¹³⁹ *Opšta enciklopedija Larousse*, tom III, „Geografija i istorija”, str. 616.

¹⁴⁰ Jean-Paul Bled, “La France et les origins de la Petite Entente”, dans *Etudes Danubiennes*, Tome XXIII, Numerod 1–2, Annee 2007, p. 13.

Jednom rečju, francuski uticaj je u ovom delu Evrope bio najveći, i to u prvoj polovini dvadesetih nikako nije dovedeno u pitanje. Zato je politički poredak, kao i sistem saveza nastao u Istočnoj Evropi u prvih nekoliko godina posle Prvog svetskog rata, u najvećoj meri bio postignut uz delovanje i saglasnost francuske diplomatije – uz neke modifikacije do kojih je došlo u praksi, i koje su kao takve prihvaćene kao svršen čin koji nije bitno menjao francusku viziju uređenja ovog prostora.

Unutrašnji politički život u Francuskoj

Francuski politički sistem počivao je na premoći predstavničkog tela – skupštine, na potpunoj zavisnosti vlada od njega i na slaboj, gotovo simboličnoj vlasti predsednika republike. Političkim životom dirigovale su stranke i stranačke grupacije kojih je bilo više, i to podjednakih ili približnih snaga. Najvažnija stranačka grupacija u Francuskoj bila je Radikalna partija, partija ovenčana slavom borca za učvršćenje republikanske i parlamentarne forme vladavine. Ova stranka je, međutim, u svojim redovima okupljala najrazličitije građanske političke snage, međusobno povezane samo idejom o potrebi očuvanja republikanskih parlamentarnih institucija i građanskih političkih prava i sloboda. Inače, u njenim redovima postojale su jasno izdiferencirane političke grupacije: od krajnje građanske levice – radikal-socijalista, preko umerenih levičarskih elemenata, do snaga buržoaske desnice i konzervativaca. Na taj način je Radikalna stranka više bila jedan masivan konglomerat političkih grupa, nego jedinstvena politička partija. Levo od radikala stajali su socijalisti koji su se 1920. pocepali na dve stranke – Komunističku i reformsku Socijalističku. Iako su komunisti pristupili Trećoj internacionali i imali u programu rušenje kapitalističkog sistema političkim putem, našli su mesta u parlamentarnom životu zemlje. Socijalisti su u svojim redovima okupljali različite struje – od radničke klase i marksista, do sitnoburžoaskih i nemarksističkih struja. Desno od radikala nalazila se grupacija desničarskih republikanaca, koja se od 1924. nazivala Republikanski demokratski savez. Sam po sebi, ovaj savez uglavnom krupnog kapitala ne bi predstavljao veću političku snagu da zajedno sa desnim radikalima nije formirao snažnu desničarsku grupaciju, tzv. nacionalni blok. Na krajnjoj desnici egzistirale profašističke organizacije, usitnjene i bez većeg uticaja.¹⁴¹

Okvako isparcelisane političke snage davale su parlamentarnom režimu Treće republike tu negativnu osobinu, da je hronično patio od slabosti izvršne vlasti i kratkotrajnosti svake, makar i najsposobnije ministarske garniture. Velika

¹⁴¹ Čedomir Popov, op. cit., str. 61.

izukrštanost grupnih, slojnih, socijalnih i stranačkih interesa otežavala je vođenje jedne koherentnije i dugoročnije političke opcije – što je dovelo do posledica čak, istina u prilično manjoj meri, na spoljnu politiku zemlje. U prvim posleratnim godinama na unutrašnjem planu dominiraju socijalno-ekonomski problemi, koji izazivaju niz težih potresa: radničkih štrajkova, demonstracija (velika proslava 1. maja 1919), i sukoba sa snagama reda. Vlada nacionalnog bloka izlazi iz ovih problema nalazi delimičnim ustupcima (8-časovno radno vreme), a delimično i primenom sile i pretnjama. Tokom dvadesetih godina kao dominantan ekonomski i politički problem u životu Francuske ističe se finansijsko pitanje (jaka inflacija i nestabilnost franka). Posle saniranja ove situacije 1926. nailazi jedan period unutrašnjeg smirivanja, koje traje do početka tridesetih godina.

Spoljna politika Francuske u opštim crtama

Zamenu za gubitak Rusije kao protivteže Nemačkoj Francuska nije mogla dobiti u neuspešnim anglo-američkim garancijama, te je stoga alternativa tražena u sporazumima i osloncima na male kontinentalne države kao što su Belgija, Poljska, Rumunija, Čehoslovačka i Jugoslavija. Francuska politika se u prvom posleratnom periodu do 1925. zasnivala na striktnom poštovanju versajskih klauzula i forsiranju Nemačke da ih striktno i na vreme izvršava. Mogli su da se razlikuju političari – Poenkare, Milran, Bartu, Tardje, itd., koji su bili pristalice krajnje odlučnosti i rigoroznosti u primoravanju Nemačke na poštovanje obaveza, gotovo po svaku cenu. Drugi pak (Brijan, Erio), ispoljavali su spremnost i na pomirljivije metode pregovora sa Nemačkom o eventualnom ublažavanju nekih odredaba Versajskog ugovora. Ovo drugo shvatanje u francuskim političkim krugovima nailazilo je na odobravanje Velike Britanije, pa je Aristid Brijan tim više bio spreman da u ime očuvanja bliskog prijateljstva sa Englezima žrtvuje poneku nesigurnu korist iz Mirovnog ugovora. Nasuprot tome, Poenkare je 1923. čak okupirao Rur, da bi lakše diktirao Nemačkoj ispunjenje obaveza. Dolaskom fleksibilnog Štrezimana na vlast u Nemačkoj, situacija se krajem te godine smiruje.

Svoje najveće uspehe u konstituisanju saveza u Evropi Francuska je krunisala Lokarno paktom, kojim su francuske i belgijske granice prema Nemačkoj garantovane i od strane Velike Britanije. To je bio najveći uspeh Kej d'Orseja u dobijanju vojno-političkih garancija od strane zvaničnog Londona po pitanju evropskih pitanja, u međuratnom periodu. Sa druge strane, nakon formiranja Male Antante, čiji je pokrovitelj praktično bila Francuska, zvanični Pariz sklopio je niz bilateralnih vojno-političkih ugovora sa zemljama Istočne Evrope, poput Jugoslavije, Poljske, Rumunije i najzad Čehoslovačke (vojni pakt).¹⁴²

¹⁴² Jean-Paul Bled, op. cit., p. 18.

Sa druge strane, kada je u pitanju sam region Istočne i Jugoistočne Evrope, Francuska se najviše plašila potencijalnog anšlusa, koji bi Nemačka mogla da izvrši u odnosu na Austriju. Stoga se kao važna alternativa podsticala saradnju u regionu, koja je bila zamišljena u pravcu Mađarske, Jugoslavije, Čehoslovačke, Rumunije, Poljske, a po mogućnosti i Austrije. Nasuprot tome, u Jugoslaviji su smatrali da bi takvi oblici regionalne saradnje mogli da prizovu duhove Austrougarske, a sa druge strane postojala je duboka zabrinutost da bi regionalna saradnja sa zemljama poput Austrije, Mađarske i Bugarske – mogla da bude opasna po teritorijalni integritet mlade južnoslovenske države.¹⁴³ Otuda je Beograd izbegavao bilo kakve oblike integracije u kojima bi učestvovala ove zemlje, te je na kraju imajući u vidu slične interese Čehoslovačke i Rumunije (pre svega uperene protiv Mađarske), u praksi zapravo formirana Mala Antanta kao kompromis interesa ovih zemalja, i njihovog glavnog pokrovitelja Francuske.

Srpski istoričar Stanislav Sretenović ukazuje na strukturu političke elite Francuske tog doba, u svom stavu prema Srbima i Jugoslaviji. Ogromna većina je bila naklonjena ili imala makar minimalne simpatije u tom pravcu.¹⁴⁴ Posmatraju istaknute prijatelje Srba u francuskoj eliti tog doba, Sretenović ih svrstava pre svega u dve velike grupe. Prvu čine, tzv. ‘kolonijalistii’, čije predvodnike uglavnom predstavljaju vojna lica i intelektualci koji su saradivali sa Srbijom u Prvom svetskom ratu, poput maršala Franše d Eperea, admirala Lakaza, političar Lakaz i drugi. Ova grupa je dominirala u okviru Francuskog društva prijatelja Jugoslavije. Drugu grupu naziva ‘kontinentalci’, i uglavnom je čine intelektualci sa levice, poslovni ljudi, “bliski Eduaru Eriou, Polu Penleveu i slobodnim zidarima” kako navodi Sretenović.¹⁴⁵ Francuska zvanična politika

¹⁴³ O ovome više u: Vojislav Pavlović, “La relations franco-serbes entre les deux guerres 1918–1934”, dans le *Etudes Danubiennes*, Tome XXIII, Numerod 1–2, Annee 2007, p. 23; Pavlović navodi da je tadašnji glavni čovek Kej d’Orseja Mauricius Paleolog, shvatio kompleksnost situacije i iz postojećih integrativnih oblika saradnje zvaničnog Pariza sa ovim zemljama Istočne i Jugoistočne Evrope, pre svega ostvarivao uticaj svoje zemlje u regionu, a potom onemogućavao brzi upliv uticaja, u tom trenutku distanciranih Nemačke i SSSR-a. Pored toga, Paleolog je forsirao i francusku saradnju sa Mađarskom, sa kojom je planirao da zadrži mogućnost privlačenja Austrije, i distancira koliko je to moguće zvanični Beč od neposrednije saradnje sa Nemačkom. Nasuprot Paleologu, njegov naslednik od 1921. na mestu šefa Kej d’Orseja Žorž Lejgi (George Leygues), napuštao je pomisao o saradnji u Podunavlju kao protivteži anšlusu, i ponovo favorizovao zemlje Male Antante i Poljsku, kao najvažnije francuske saveznike Francuske u Istočnoj Evropi.

¹⁴⁴ Izuzeci postoje, pa tako Sretenović navodi Andre Mazona univerzitetskog profesora i bugarofila, koji je bio naklonjen ideji federalizacije Jugoslavije i protivan prevlasti Srba na Balkanu. Stanislav Sretenović, *Francuska i Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca 1918-1929*, Institut za savremenu istoriju Srbije, Beograd, 2008, str. 475.

¹⁴⁵ Stanislav Sretenović, 2008, str. 474-475.

je pokušavala da napravi sintezu različitih grupa i stavova i da ih uobliči u državni kurs prema Kraljevini Jugoslaviji u ovom periodu.

Jugoslavija u prvim posleratnim godinama

Ujedinjenjem u zajedničku državu 1. decembra 1918. stvorena je Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca – koja je od početka bila opterećena nizom unutrašnjih problema koji su se reflektovali i u međunarodnom okruženju. U Hrvatskoj je ispočetka tinjao, a zatim se tokom međuratnog perioda rasplamsao pokret koji je – iako u početku nije odmah mogao biti tako nazvan, a ono kasnije svakako jeste – bio separatistički. Verske razlike između Srba i Hrvata, i njihov kulturni identitet, reflektovali su se i u međunarodnim odnosima, u kojima su Srbi težili da nastave spoljnopolitičku platformu oslonca na zemlje Antante, sada samo bez Rusije, s jakim akcentom na Francusku. Hrvati, tradicionalni germanofili, okrenuti Nemačkoj, dok je ona posle Versaja bila na kolenima nisu pokazivali ozbiljniji pritisak ka međunarodnom kursu i uglavnom su se okretali unutrašnjim natezanjima sa Beogradom oko niza pitanja, sve do neparticipacije u vlasti i njenog bojkota. Ako je nešto u prvom posleratnom periodu ujedinjavalo i srpske i hrvatske interese konsenzualno, to je odnos Italije prema Kraljevini, i njeni teritorijalni zahtevi – pre svega prema hrvatskim etničkim teritorijama koje su za zvanični Rim bile sporne, od Rijeke do delova Dalmacije. U političkom životu dominirale su Narodna radikalna stranka Nikole Pašića, koji je kao veteran dominirao i u ovom periodu, i u manjoj meri Demokratska stranka koju je vodio Ljuba Davidović. Ministar spoljnih poslova uglavnom je bio Ninčić, inače radikal. U opoziciji je dugo bila Hrvatska seljačka stranka koju je u početku vodio Stjepan Radić, a posle njegove smrti 1928. godine Vlatko Maček.

Jugoslavija je u ovom prvom posleratnom periodu do 1925. imala da reši nekoliko značajnih spoljnopolitičkih pitanja, kao što je regulisanje granica, učešće u formiranju Male Antante, i najzad sporazum sa Italijom koji je kao pakt potpisan u Rimu 27. januara 1924.¹⁴⁶ Njime se Jugoslavija odrekla Rijeke, pristajući na njenu aneksiju Italiji. Italijani su se obavezali da će se boriti za očuvanje *statusa quo* na Balkanu i u Podunavlju i za izvršavanje odredaba mirovnog ugovora. U principu, ne mogavši da do kraja dobije očekivanu podršku Francuske prema nasrtljivoj Italiji, u kojoj su u međuvremenu na vlast došli Musolini i fašisti, Beograd je uz očigledno radovanje zvaničnog Londona pristao na pakt kojim *de facto* samo priznaje već izgubljenu Rijeku u zamenu za smirivanje situacije sa opasnim susedom. Ovo je urađeno uz saglasnost Beneša

¹⁴⁶ Vuk Vinaver, op. cit., str. 64.

i Praga, koji je i sam želeo da preko Male Antante bliže priđe Italiji. To bismo mogli da tumačimo isključivo stavovima Rima protiv potencijalnog anšlusa i zatezanja odnosa sa Nemačkom i Austrijom po pitanju Južnog Tirola. Takođe, i Jugoslavija i Čehoslovačka su smatrale – a izgleda da su privremeno i uspele u tome – da bi trebalo da Italiju udalje od Mađarske. Ova igra Male Antante sa Italijom ostavljala je mučan utisak u Parizu, ali su se tamo uspešno uzdržavali od negativne reakcije. Verovali su, ipak, da Musolini neće uspeti potpuno da ovlada ovim savezom. Jugoslovensko-italijanski pakt je uticao i na obeshrabriranje bugarske revanšističke aktivnosti, a s tim u vezi i na smirivanje prilika u odnosima Bugarske sa Jugoslavijom i Rumunijom. Posle Rimskog ugovora, Jugoslavija je prema Bugarskoj zauzela arogantan stav, kao i prema Mađarskoj. Žestoko je zapretila Sofiji zbog tolerisanja terorističke aktivnosti VMRO-a, kao i zbog navodnih namera Bugarske da poveća svoju vojnu silu. I Bugarska je, kao i Mađarska, morala da odstupi za jedan korak. Najzad, u decembru 1924. godine – uz pomoć Jugoslavije – Ahmed Zoga je došao na vlast u Albaniji.

Krajem novembra 1924. Pašićeva Vlada vratila se na vlast, što nije dočekano sa zadovoljstvom ni u Londonu, niti u Parizu, gde su očekivali mekši stav Beograda u pronalaženju dogovora sa Hrvatima.¹⁴⁷ Pored toga, nova Vlada objavila je rat boljševizmu i, kako Ninčić tvrdi stranim novinarima, „SSSR vodi akciju protiv Jugoslavije, Bugarske, Albanije, ali da Beograd sprema otpor”. *Politika* je 30. novembra objavila da postoji Radićev antidržavni savez sa boljševizmom, Italijom, Albanijom i VMRO-om. Istina, Radić je tada bio u Moskvi, ali koliko se zna samo je razgovarao sa sovjetskim rukovodiocima. Na spoljašnjem planu pojavile su se male zategnutosti sa Grčkom oko regulisanja jugoslovenskog prava za prugu Đevđelija–Solun, međutim uz francusku pomoć dolazi do smirenja, ali ne i do sporazuma. Prilikom svog boravka u Parizu krajem 1924. i početkom 1925. godine, kralj Aleksandar pokušava da u razgovorima sa premijerom Larošem dobije podršku, pre svega finansijsku, za jugoslovenskog štićenika Zogua u Albaniji. Međutim, italijansko-albanskim sporazumom od 22 avgusta 1925, Albanija se okreće Italiji. I po pitanju Bugarske – kao i Grčke – Italija sada vrši pritisak da ove zemlje ne dođu do sporazuma sa Jugoslavijom. Uprkos paktu koji je ranije potpisan, Italija nastavlja sa antijugoslovenskom politikom i pritiscima u inostranstvu. Politika Francuske samo nešto rastereduje taj pritisak, budući da Britaniji u okviru njene ukupne evropske politike prema Francuskoj odgovara francusko-italijanski sukob interesa na Balkanu.

Ukoliko napravimo siže francusko-jugoslovenskih odnosa u periodu do 1925. godine, zaključićemo da je francuski uticaj na jugoslovenskom prostoru u odnosu

¹⁴⁷ Ibidem, str. 77.

na sve druge velike sile bio apsolutno predominantan. Dok je u periodu do 1918, pored veoma velikog francuskog uticaja, uglavnom najdominantniji bio onaj ruski, sada se to svelo pretežno na Francusku, istina uz nešto povećani uticaj Britanije u odnosu na ranije epohe. Francuski uticaj bio je dominantan u kulturi, i u političkim odnosima. U ekonomiji on je bio snažan, ali ne presudno dominantan kao, recimo, u vojnim pitanjima.

Francusko-jugoslovenski odnosi 1925–1929.

Sporazum u Lokarnu prilično je pozitivno uticao na atmosferu međunarodnih odnosa u Evropi, pre svega u vidu opšteg popuštanja. Opšti je utisak da je vreme od 1925. do 1929. period opšteg popuštanja, i verovatno najmirniji i najmanje turbulentan u Evropi međuratnog perioda. Na jugoslovenskom planu, međutim, ovo otopljanje nije se previše osetilo. Posle neuspehlikih pregovora sa Grčkom oko regulisanja starih pitanja pruge i slovenske manjine u ovoj zemlji, ukazala se šansa potpisivanjem jugoslovensko-grčkog sporazuma 16. avgusta 1926, koji je zaista dao maksimalne koncesije sa Grčke strane. No kako je Pangalos oboren, nova grčka vlast nije priznala sporazum i sve se vratilo na početak.¹⁴⁸ Ali uskoro je, krajem 1926. i početkom 1927, došlo do velike jugoslovensko-italijanske krize oko Albanije, u kojoj je presudnu ulogu oko smirivanja italijanske agresije i opšteg popuštanja odigrao Aristid Brijan. Iako su i sami italijansko-francuski odnosi bili pogoršani, čak je sprečeno ratno stanje usled zaoštrenosti odnosa Rima i Beograda. Jugoslovenski ambasador Milan Rakić bio je 9. maja primljen u Rimu kod Grandija, i situacija je smirena iako uopšte nije bilo reči o Albaniji. Italijansko-jugoslovenska situacija ostala je napeta, a Pariz je savetovao Beogradu da miruje i ne provocira, dok je London savetovao Rimu da pregovara. Istovremeno, francuska diplomatija izvojevala je veliku pobedu u odnosu na italijansku po pitanju Rumunije, u kojoj je posle potpisivanja dva pakta i sa Italijom i sa Francuskom, pao premijer Averesku i opet zavladao liberali-frankofoni – što je rezultiralo daljom francuskom dominacijom nad ovom zemljom članicom Male Antante.

Nova Marinkovićeva Jugoslovenska vlada, usled velikih pritisaka sa italijanske strane, sve ozbiljnije traži ionako već duže tražen zvanični pakt sa Francuskom. S druge strane, Brijan stalno odbija da potpiše pakt – dokle god se ne poprave italijansko-jugoslovenski odnosi – jer mu je lično direktno stalo do poboljšanja

¹⁴⁸ Ibidem, str. 101.

francusko-italijanskih odnosa. Što se tiče Albanije, francuski poslanik De Vo pokušao je da pomogne Jugoslaviji da oslobodi neke Jugoslovene koje je Zogu uhapsio pod pritiskom i u sadejstvu sa Italijom. No pokušaj oslobađanja diplomate Đuraškovića nije odmah urodio plodom, našta se francuski poslanik uverio da albanskim ministarstvom i Albanijom u stvari vlada italijanski poslanik u Albaniji Sola. Najzad je, posredstvom Lokarno-sila i uz pomoć Francuske, situacija privremeno rešena. Ambasador Rakić je 1. avgusta 1927. javio iz Rima da Musolini teži da proširi i utvrdi svoj politički uticaj na Balkanu, a Francuska mu smeta. On zahteva da se Francuska povuče sa Balkana i „brani samo Rajnu” (zadrži svoju političku koncentraciju na Zapadnu Evropu). U Parizu je avgusta 1927. italijanski ambasador zaista tražio da Francuska ne ometa italijanske interese na Balkanu.¹⁴⁹ Musolini je uvideo unutrašnju krizu Jugoslavije od aprila 1927, povezo se sa Pavelićem i sa hrvatskim emigrantima u Beču i Budimpešti, i planirao hrvatsko-makedonsko-albanske odnose, a italijanski ministar Grandi bio je jasan u svojim namerama – oslabiti Jugoslaviju, i naterati je na popuštanje. Marinković je uporno tražio pakt sa Francuskom, tvrdeći da je pritisak Italije na Beograd u stvari pritisak na Francusku. Veliki problem predstavljao je dug Jugoslavije Francuskoj koji je takođe ostao nerešen, a koji je uticao na Brijana da odlaže potpisivanje pakta. Najzad, 11. novembra 1927. godine u Parizu je potpisan Pakt o prijateljstvu između Jugoslavije i Francuske, i posebno vojna konvencija. Pakt je za Brijana bio međunarodnopravno zauzimanje stava protiv italijanske ekspanzije, a za zaštitu Jugoslavije. Predsednik Vlade Marinković vratio se u Beograd gde je kralj Aleksandar ratifikovao pakt, a Skupština ga odobrila 2. decembra. Britanija nije bila oduševljena paktom, smatrajući da on otežava Rakićeve pregovore sa Italijom u Rimu, oko sporazuma sa Italijom. Italija je naravno bila nezadovoljna paktom, a njena štampa isticala je da je to kraj iluzija o mogućnosti sporazuma sa Francuskom. Nemačka je jasno shvatila pakt kao pojačanje francuskog sistema koji je u osnovi uperen protiv Nemačke, no nije prema Jugoslaviji pokazala nezadovoljstvo, bar ne zvanično. U Beogradu su nemačkog poslanika stalno uveravali da nema ničeg antinemačkog u njemu i da se anšlus i ne pominje. Sovjetski list *Izvestija* je 15. novembra napao pakt kao antinemački i antisovjetski. Verovatno se u Moskvi zaista doživljavao na taj način zato što su temelji Versaja bili delimično takvi, te da francuski sporazumi uglavnom jačaju *status quo*, što se verovatno odnosi i na ovaj pakt. Francuski ambasador u Berlinu sve je objasnio Štrezemanu i dao mu tekst pakta, pa je zaista utvrđeno da u njemu nema ničega posebno antinemačkog. To je ušlo i u službeno nemačko mišljenje od 25. novembra – ne odobravamo francuske paktove, ali ovaj pakt vraća ravnotežu na Balkanu, oslabiće italijanski pritisak, jača

¹⁴⁹ Ibidem, str. 119.

se balkanski mir. Brijan je 29. novembra opet pozvao nemačkog ambasadora Heša i objasnio mu da ne trpi više italijanski prodor na Balkan. Pakt to zaustavlja, a nema veze sa Nemačkom i anšlusom. Musolini vodi opasnu politiku, on je po Brijanu hteo da, pored Albanije, stavi ruku i na Jugoslaviju i polako na ceo Balkan.¹⁵⁰ To po njemu Francuska nije mogla da trpi, jer je nastala opasnost od rata. Dalje dodaje da sa Musolinijem ne vredi govoriti, jer ako mu se navodno ko žali – on se poziva na javno mnjenje Italije, koje mu vezuje ruke. Heš je javio u Berlin: „Ipak je to deo francuske politike protiv Nemačke, ali pakt nije tako jak kao sa Čehoslovačkom i Poljskom”. Štrezeman je odbijao pakt Italija–Austrija–Mađarska–Nemačka koji je pokretao Mađar Betlen. Štrezeman nije hteo da izaziva Brijana sa kojim je dosta postignuto na sređivanju nemačko-francuskih odnosa u Evropi. Nezadovoljstvo javnog mnjenja u Italiji i antifrancuska osećanja, godinama potpirivana pisanjem domaće štampe, rezultirali su novembra 1927. masovnim antifrancuskim i antijugoslovenskim demonstracijama, od kojih su najmasovnije bile u Torinu. Brijan je želeo smirenje relacija, pa je zabranio neki antifašistički italijanski list u Francuskoj. No sa druge strane, Musolini je 12. decembra jasno tražio produžetak tunske konvencije o specijalnim pravima Italijana u toj francuskoj koloniji, ispravku granice Tunisa u odnosu na italijansku Libiju, učešće u upravi Tangera – neutralnog marokanskog grada nasuprot Gibraltara, te najvažnije od svega – pravo na Siriju koju drži Francuska. Pored toga, i dalje nesuprotstavljanje italijanskoj politici od strane Francuske na Balkanu. Ali posle otezanja pregovora, nije isposlovan nikakav konkretan rezultat za Italijane.

Usled veoma žive diplomatske aktivnosti, 20. juna dogodili su se pucnji u beogradskom Parlamentu, što je nagovestilo veliku unutrašnju jugoslovensku krizu. Ipak, na skorašnjem sastanku Male Antante data je podrška Jugoslaviji. U to vreme održavane su u Jugoslaviji antiitalijanske demonstracije, i u Beogradu se naročito klicalo Francuskoj. No ubistvo hrvatskih lidera u Skupštini 20. juna 1928. otvorilo je novu stranicu u jugoslovenskoj istoriji, a kod Musolinija probudilo nade u raspad Jugoslavije. Iako je Jugoslavija ratifikovala Netunske konvencije kao ustupak Italiji, zbog čega je izazvan dodatni gnev Hrvata, za Musolinija to je bila sitnica.¹⁵¹ KPJ je od jeseni počela da smatra da Jugoslavija stupa u antisovjetski savez, i dodatnim aktivnostima doprinosila je destabilizaciji zemlje. Francuska je nastavila da pregovara sa Italijom i pomagala Jugoslaviji koliko je mogla.¹⁵² U takvoj situaciji povećane napetosti u zemlji obznanjena je diktatura od 6. januara 1929, raspuštanjem parlamentarnog života od strane kralja

¹⁵⁰ Milan Milivojević, *Iz oblasti naše spoljne politike*, Život i rad, Beograd, 1932, str. 151.

¹⁵¹ Vuk Vinaver, op. cit., str. 171; i: Bogdan Krizman, op. cit., str. 51.

¹⁵² Branko Petranović, op. cit., str. 165.

Aleksandra. To je uvod u jedno novo poglavlje istorije međuratne Jugoslavije i jugoslovensko-francuskih odnosa. Francuska je sigurno i dalje podržavala Jugoslaviju, ali ju je usmeravala na smirivanje unutrašnje napetosti i na traženje rešenja u sporazumu sa Hrvatima. Francuskoj u svakom slučaju nisu odgovarale unutrašnje turbulencije i napetosti u Jugoslaviji, i trudila se sa svoje strane da pomogne da se one nekako prevaziđu.

Ovde bismo kratko mogli da napomenemo da je u odnosu na unutrašnju politiku Kraljevine SHS, odnosno Jugoslavije, Francuska još početkom XX veka imala svoj uglavnom već izgrađen stav. Naime, dobar deo francuskih naučnika, političara i društvenih radnika, smatrao je Jugoslovane jednim opštim, istorijskim etničkim i psihofizički srodnim tipom, koji bi lako mogao da pristupi završnoj fazi izgradnje jedne zajedničke nacije. Još je francuski antropolog Žozef Denike (Joseph Deniker) na osnovu svojih istraživanja tvrdio da postoji jedna dinarska rasa, kao univerzalni prototip Jugoslovena, koju u osnovi čine Srbi.¹⁵³ Ova istraživanja nadovezala su se i poklapala sa delom rezultata istraživanja Jovana Cvijića, dok je Eugen Pitar (Eugene Pittard) otišao čak i korak dalje, tvrdeći da su Srbi i Hrvati ne samo jedan narod u tadašnjem vremenu, već da imaju i zajedničko poreklo.¹⁵⁴ Ovakvo posmatranje Jugoslovena u društvenim i kulturnim krugovima Francuske bilo je u međuratnom periodu pretežno i dominantno, naročito za života kralja Aleksandra, kada je savezništvo i prijateljstvo dveju zemalja bilo maksimalno i ničim upitno. Sa druge strane, francuska dominacija u kulturi, politici, vojnim pitanjima, a u nešto manjoj meri i u ekonomiji, bila je na jugoslovenskom prostoru maksimalno izražena. A pored toga, tokom ovog perioda Francuska je, istina ne bez povremenih teškoća, uspevala da obuzda pritiske Italije prema Kraljevini SHS.

Francusko-jugoslovenski odnosi 1929–1933.

U ovom vremenskom periodu čitavu Evropu zahvatila je velika ekonomska kriza, koja je uzdrmala i Francusku i Jugoslaviju. Francusku zahvata sa nešto zakašnjenja, oko 1931, i rezultira velikim socijalnim suprotnostima i sukobljavanjima. Ona će iznutra prilično nagristi zemlju koja ide ka sudbonosnijim

¹⁵³ Joseph Deniker, *Les races et les peuples de la terre, Eléments d'anthropologie et d'ethnographie*, Paris, 1900.

¹⁵⁴ Gordana Krivokapić-Jović, „Les perception Française de l'espace Yougoslave entre les deux guerres: L'amitié franco-serbe et les intérêts stratégiques français”, dans le *Etudes Danubiennes*, Tome XXIII, Numerod 1–2, Année 2007, p. 176.

godinama nešto iscrpljenija, dok će se kasnije međunarodne okolnosti u Evropi stalno pogoršavati. Zemlje Podunavlja i Jugoistočne Evrope imale su u vreme ekonomske krize velikih problema. Akcenat kao da je prešao na ekonomiju, pa se u jednom trenutku činilo kao da Jugoslavija i Rumunija imaju više privrednih interesa sa poljoprivrednom Mađarskom, nego sa industrijalizovanom Čehoslovačkom. Ova je opet po izvesnom broju ekonomskih pitanja zajednički jezik nalazila sa Austrijom, čiji se interesi, takođe, nisu mogli pomiriti sa interesima agrarnih zemalja. Možda je i to dovelo do privremenog smanjenja homogenosti među državama Male Antante.¹⁵⁵

Već na samom početku ovog perioda postignut je lep međunarodni uspeh Jugoslavije u vidu pakta potpisanog 27. marta 1929. godine sa Grčkom, uz francusko posredovanje, koji je bio veoma povoljan po Beograd. U čitavom ovom gotovo četvorogodišnjem periodu nastavljene su već viđene protivrečnosti u regionu. Italija stalno pravi turbulencije u odnosu na Beograd, Francuska posreduje, ali ni sama ne može nikako da udovolji vrlo konkretnim italijanskim kolonijalnim zahtevima – osim što novi predsednik Vlade Pjer Laval početkom tridesetih prećutno pristaje na italijansku agresiju na Etiopiju, što je samo jedan u nizu zahteva Rima. Situacija se u regionu ozbiljno menja kada Nemačka 1930. dobija delimičnu remilitarizaciju Rajnske oblasti, a u februaru 1931. obelodanjuje se nemačko-austrijski carinski savez. Ekonomska kriza uticala je na remećenje dotadašnjeg političkog rasporeda, doprinoseći povezivanju po trgovačko-privrednom osnovu. Rumunija i Jugoslavija su forsirale stvaranje bloka agrarnih zemalja. Čehoslovačka je bila sklona trojnoj carinskoj uniji sa Austrijom i Mađarskom. Tu ideju podsticala je i Francuska da bi Austriju udaljila od Nemačke, a Mađarsku od Italije. Kada je ova ideja propala, pred čehoslovačko-mađarskim protivrečnostima, Francuska je 1932. godine izašla sa novim planom – poznatim kao Tardjeov plan – o stvaranju bloka pet država: Austrije, Mađarske, Čehoslovačke, Rumunije i Jugoslavije. Ni ovaj plan neće dati nikakve rezultate. Dominacija privrednih problema i velike socijalne i ekonomske teškoće u širem evropskom regionu, doveli su u periodu 1929–1932. do delimičnog smirivanja i popuštanja političke zategnutosti u ovom delu evropskog kontinenta. No nijedan od gorućih prolema time nije bio rešen – sada su samo tinjali.

U drugoj polovini ovog perioda, posle Nemačko-austrijskog carinskog saveza, te pošto je umro Brijan prethodno izgubivši na izborima, došlo je do zaoštavanja političke situacije na Jugoistoku Evrope. Mađarska spoljna politika bila je sve aktivnija, prema Rimu i prema Berlinu. Musolini je u govoru u Torinu oktobra 1932. godine prvi put u javnost pustio ideju o direktorijumu četiri velike

¹⁵⁵ Čedomir Popov, op. cit. str. 287.

sile: Engleske, Francuske, Italije i Nemačke – koji bi trebalo da donese spas Evropi. Mesec dana kasnije, na naučnom kongresu Volta, objasnio je da bi se taj spas postigao revizijom granica u Istočnoj i Jugoistočnoj Evropi, konkretno razbijanjem Rumunije, oduzimanjem delova jugoslovenske teritorije, stvaranjem Podunavske federacije, itd.

Ovi događaji veoma su uznemirili zemlje Male Antante. Beneš, koji je u početku bio spokojan, ubrzo je shvatio svu ozbiljnost situacije, naročito posle prihvatanja rezolucije o jednakim pravima Nemačke na naoružanje, usvojene u decembru 1932. od strane Konferencije o razoružanju.¹⁵⁶ I Musolini je sa Francuskom dobio pristanak na postojanje paritetne snage mornarice obeju zemalja. Te odluke, pre svega u vezi sa Nemačkom, i u Čehoslovačkoj, i u Jugoslaviji, i u Rumuniji smatrale su se merom koja prethodi pokretanju teritorijalnih problema u Evropi. U sve tri države javila se spontana misao o neophodnosti preduzimanja koraka za jačanje Male Antante i demonstriranja njene snage. Tu misao potvrdio je i vanredni sastanak ministara Male Antante, održan u decembru 1932. u Beogradu, koji je pružio punu podršku Jugoslaviji kao svojoj članici najugroženijoj imperijalističkim i revizionističkim težnjama Italije, Mađarske i Bugarske. Kad je u januaru 1933. izbila nova afera oko slanja italijanskog oružja Mađarskoj, vremena za odlaganje takvih koraka više nije bilo. Još drastičnije to je pokazao dolazak Adolfa Hitlera na položaj nemačkog kancelara. Beneš je tada i formalno podneo predlog da se stvori nova Mala Antanta, koji je rumunski ministar spoljnih poslova Titulesku svesrdno podržao. Na relaciji Prag–Bukurešt–Beograd razvijena je tada živa aktivnost, u kojoj su učestvovali i vladari Jugoslavije i Rumunije. U Ženevi je posle toga, 14–16. februara 1933. održan nov sastanak ministara inostranih poslova Male Antante, na kojem je usvojen njen novi statut. Tim statutom učvršćena je veza među članovima Male Antante – one nisu više mogle da zaključuju međunarodne ugovore bez međusobne saglasnosti. Osnovan je Stalni savet Male Antante, koji je kontinuirano pratio i rešavao aktuelna međunarodna pitanja od zajedničkog interesa. Mala Antanta se ovim pripremala da dočeka period Hitlerove Evrope.

Odnosi sa Francuskom su i u ovom periodu bili od primarnog značaja za Jugoslaviju, mada je Beograd uspostavljao i izvesne relacije sa Nemačkom kao protivtežu agresivnoj Italiji, koju je Pariz sve teže smirivao. Pre bi se moglo reći da je to bila povremena i još neubedljiva alternativna karta, nego pokušaj zamene francuskog dominantnog interesa na Jugoslaviju nemačkim. Odnosi između Francuske i Jugoslavije bili su i dalje strateški intenzivni i prožeti višestrukim i

¹⁵⁶ Čedomir Popov, op. cit, str. 289.

dubokom saradnjom u oblasti politike, vojnih pitanja, kulture – dok su izvesno nešto slabili u ekonomskoj sferi.

Period 1933–1937: vreme razbijanja Versajskog sistema

U ovom vremenskom periodu, na čijem je početku Adolf Hitler došao na vlast u Nemačkoj, došlo je do bitnih promena u političkom sistemu Evrope, što se najdirektnije reflektovalo na francusko-jugoslovenske odnose – koji na kraju ovog četvorogodišnjeg perioda više nisu ni iz daleka bili onako prisni i dominirajući za Beograd, kao na početku. Musolinijeve ideje o formiranju direktorijuma četvorice izazvale su velike rasprave i različite odjeke u evropskim diplomatijama. Dok su Nemci bili oduševljeni ovim predlogom, Britanija i Francuska dočekale su ga pasivno, ali ne i do kraja negativno. Naročito su se Francuzi plašili da bi u nagoveštenom preuređenju Evrope više izgubili nego dobili. Zvanični Pariz je naime znao da se to preuređenje može izvesti samo na štetu malih država, koje su iz Prvog svetskog rata izašle kao pobednice ili naslednice razorenih carstava – u prvom redu Poljske, Čehoslovačke, Jugoslavije i Rumunije. Te zemlje su se u mnogo čemu smatrale najsigurnijim osloncem francuskog političkog sistema u Evropi i instrumentom njenog međunarodnog uticaja. Izdati ih, značilo bi odreći se tih oslonaca i instrumenata, a to bi neizbežno vodilo i gubitku prestiža koji je Francuska uživala kao zaštitnik malih evropskih zemalja. Zato Pariz nije prihvatio Musolinijevu ideju sa tolikim odobravanjem kao London, a još manje sa oduševljenjem kao Berlin. Male evropske države, koje su imale da budu prinete na žrtvu velikoj četvorici, dočekale su, prirodno, italijansku inicijativu sa dubokim negodovanjem. Mala Antanta je odlučno ustala protiv četvornog pakta, objavivši 25. marta 1933. deklaraciju u kojoj se kaže da niko nema prava da raspolaže tuđim teritorijama i da izvrši jednostranu reviziju mirovnih ugovora. Deklaraciji Male Antante uskoro su se pridružile i Poljska i Belgija. Na osnovu svega ovoga, a slažući se u osnovi sa tim, Francuska vlada zatražila je od Musolinija da unese tačke iz Društva naroda, kojima se garantuje teritorijalni integritet država članica. Musolini je usvojio ovaj dodatak koji suštinski menja mogućnost revizija granica, misleći da će vremenom uspeti da ga izvrda. Pakt je potpisan 7. juna 1933. godine i u njega su unete pomenute francuske modifikacije, a posebno je istaknuto da za svaku teritorijalnu promenu u Evropi prethodnu saglasnost mora dati Savet Društva naroda. Francuska vlada je notama upućenim 7. i 8. juna članicama Male Antante i Poljskoj protumačila da pomenuti pakt ni u jednoj pojedinosti ne menja njenu politiku, i da će sa

svakom eventualnom promenom granica u Evropi prethodno jednoglasno morati da se složi Društvo naroda, podrazumevajući i saglasnost zainteresovnih zemalja. Ovo nije bilo ništa drugo nego posredno dezavuisanje tek potpisanog pakta, što je na neki način priznao i sam Musolini.¹⁵⁷

Jugoslavija je zajedno sa ostalim članicama Male Antante i Turskom 4. jula 1933. sa SSSR-om potpisala jednu konvenciju opšteg karaktera o definisanju akta agresije i pravu svake države na odbranu sopstvene teritorije. Zaključivanju ove konvencije posebno je bio naklonjen rumunski ministar inostranih poslova Titulesku, koji je u njenu korisnost uverio i svoje partnere iz Male Antante – Čehoslovačku i Jugoslaviju. Reakcija Nemačke i Italije na ovu konvenciju bila je veoma negativna, ali je nisu previše pozdravile ni Francuska ni Britanija. U Atini je 9. februara 1934. potpisan ugovor o obrazovanju Balkanskog saveza između Grčke, Rumunije, Jugoslavije i Turske. Zadatak ovog saveza bio je da svojim članicama garantuje zaštitu granica od napada, ali od napada isključivo neke druge balkanske zemlje. Da garancija bude ostvarena samo od agresije neke druge balkanske zemlje, uticala je Grčka na zahtev Italije – kako u slučaju italijansko-jugoslovenskog rata iza ove poslednje ne bi stajao čitav Balkanski savez. Iz obzira prema Italiji, Grčka je onemogućila i slanje poziva Albaniji da se pridruži savezu.¹⁵⁸

Italija je i dalje protiv Francuske vodila žestoku borbu za prevlast nad Balkanom i Jugoslavijom, odnosno stalno je pritiskala Beograd kao francuskog saveznika. Francuskoj nije bilo lako, s obzirom na nemačku rastuću opasnost i svest da se mora nagoditi sa Italijom. Naime, Pariz se sa razlogom najviše plašio saveza između Rima i Berlina. U tom pravcu već je potpisan i sovjetsko-francuski ugovor o nenapadanju od 29. novembra 1932. godine. Zbog svoje ugroženosti od Italije i uoči velikih preokreta u Evropi, kralj Aleksandar je početkom 1933. vodio tajne pregovore sa Italijom, nudeći joj za političko poravnanje priznanje prava na Albaniju i stavljajući joj u izgled korišćenje Boke Kotorske kao vojno-pomorske baze. Musolini je ovo odbio. On je već uveliko igrao na hrvatsku kartu i kartu razbijanja Jugoslavije, te na tangiranju u Podunavlju Austrije, Mađarske i otopljene Hrvatske italijanskim interesima. Bio je i protiv anšlusa, i to je dugo bila jedina tačka razdora između njega i Hitlera. Pavelić i Kvaternik su predvodili ustaše u njihovim bazama u Janka Pusti u Mađarskoj i na dva punkta u Italiji, gde ih je u ime Musolinija nadgledao komesar Erikole Conti, a Pavelić je i direktno u više navrata lično kontaktirao sa Musolinijem. Učestali su atentati, podmetanja bombi u vozove od strane ustaša, a Francuska se zalagala koliko je mogla, što čini od

¹⁵⁷ Ibidem, str. 293.

¹⁵⁸ Vuk Vinaver, op. cit., str. 251.

1918, da obuzda Italijane koji se sada protiv Jugoslavije služe ustašama, VMROvcima, albanskim kačacima. Jugoslavija je pored sopstvenih pokušaja u više navedenih saveza da popravi svoju bezbednost, ipak pokušavala i da se čak zbliži sa Nemačkom od dolaska nacista. Kralj Aleksandar je računao da prihvatanjem potencijalnog anšlusa zadobije Hitlerovo poverenje i podršku protiv italijanske ekspanzije. To naravno nije moglo da naiđe na oduševljenje Francuske.

U to vreme početkom 1934, francuski ministar inostranih poslova Bartu izašao je pred svet sa svojim projektom Istočnog pakta, u koji bi trebalo da se uključe i zemlje Male Antante i Jugoslavija.¹⁵⁹ Među njima, a kod Jugoslavije posebno, nepoverenje je izazvala činjenica da je u taj savez pozvana i Italija, jer su se plašile specijalnih zahteva Rima u tom slučaju. Znajući koliko je Parizu važno da se nagodi sa Rimom zbog Nemačke opasnosti, Beograd se plašio ustupaka na svoj račun. Da bi ublažio jugoslovensko nepoverenje, Bartu je u okviru svoje evropske turneje u junu 1934. godine vodio opširne razgovore i u Beogradu. Ti su razgovori doprineli da i Mala Antanta i Balkanski savez daju saglasnost na ideju Orijentalnog pakta, ali između francuskog ministra i jugoslovenskog kralja ništa nije bilo do kraja perfekuirano. To je ostavljeno za jesenju posetu kralja Aleksandra Parizu.¹⁶⁰ Pošto je u međuvremenu, naročito od potpisivanja Nemačko-jugoslovenskog trgovinskog ugovora od 1. maja 1934. godine počeo politički da razgovara i sa Berlinom, kralj Aleksandar je, polazeći za Francusku početkom oktobra iste godine, poručivao Nemačkoj vladi – „Putujem u Pariz zato što sam saveznik Francuske, ali ja nikad neću sudelovati u jednoj koaliciji koja će rešavati probleme Srednje Evrope ako u njoj ne bude Nemačka”. Za jesenji sastanak u Parizu francuska diplomatija pripremila je veoma obiman elaborat bilateralnih političkih razgovora, od kojih su veoma važni oni koji se odnose na međunarodne odnose u Centralnoj Evropi i na Balkanu. Po istoričaru Milanu Vanku, bez obzira na određena laviranja u međunarodnoj politici na koja je bilo prinuđeno jugoslovensko političko vođstvo uslovljeno agresivnim namerama Italije, i dugo traženje oslonca protiv njenog pritiska u Francuskoj, a onda sa određenim naznakama i prema Nemačkoj – ovaj atentat bitno je izmenio dalji tok jugoslovenske politike sledećih godina. „Atentat na Aleksandra i Bartua 9. oktobra 1934. godine u Marselju presekao je ove razgovore. Njihovom tragičnom smrću propao je i francuski sistem kolektivne bezbednosti u Evropi.”¹⁶¹ Dugoročno italijansko delovanje protiv Jugoslavije

¹⁵⁹ Hoptner Jakob, *Jugoslavija u krizi 1934–41*, Otokar Keršovani, Rijeka, 1973, str. 67.

¹⁶⁰ Milan Vanku, „Francuska i Jugoslavija u sistemu kolektivne bezbednosti u Evropi (1934)”, u: *Jugoslovensko-francuski odnosi*, Istorijski institut, Beograd, 1990, str. 288.

¹⁶¹ Ibidem, str. 289.

rezultiralo je oktobra 1934. ustaško-VMRO-vskim atentatom na kralja i Bartua u Marseju. Iako je prikupljeno dovoljno sudskog i istražnog materijala da se dokaže ko je organizovao ubistvo, upravo su Britanija i Francuska krajem 1934. u Društvu naroda onemogućile da se usvoji jugoslovenski zahtev kojim bi se Italija i Mađarska osudile kao krivci za atentat u Marseju. Francuska je čak izdejstvovala i to – da se ne bi zatezala situacija sa Italijom – da kraljica ne izađe da svedoči na procesu, s obzirom na dokaze kojim se Musolini i Italija okrivljuju za pomaganje pripreme atentata.¹⁶²

Ovo je podstaklo Jugoslovensku vladu da se prihvati baš one politike koju je nagovestio već i ubijeni kralj – politike zblizavanja sa Nemačkom. To je već bilo ekonomsko zblizavanje, pošto je 30% jugoslovenskog izvoza odlazilo, a 35% uvoza dolazilo iz Nemačke. Nemačka je i svesno vodila ovakvu trgovinsku politiku prema Jugoistoku, kako bi ostvarila i planiranu političku dominaciju. S druge strane, Francuska je u ekonomiji Kraljevine igrala značajnu ulogu samo kao kreditor Jugoslavije. U jugoslovenskom robnom prometu sa inostranstvom uloga Francuske bila je posve skromna. „Francuski udeo u jugoslovenskom izvozu u periodu od 1920. do 1929. iznosio je u proseku oko 4%, a u periodu između 1931. i 1935. samo 2,35%. Istovremeno njen udeo u jugoslovenskom uvozu iznosio je 3,93%, odnosno 4,48%.“¹⁶³

Preuzevši u svoje ruke jugoslovensko državno kormilo, prvi namesnik knez Pavle Karađorđević je od 1935. politiku Jugoslavije vodio u pravcu zblizavanja sa Nemačkom i Italijom. Kao anglofil, trudio se da ovaj pravac ne bude u suprotnosti sa Velikom Britanijom, i to mu nije bilo teško, jer je posle završetka etiopske krize i ova sila išla na zblizavanje sa fašističkim silama. Jugoslovenska vlada je znala da će je ovakva orijentacija udaljiti od Francuske i Male Antante, ali je smatrala da je to neizbežna cena ostvarenja neutralne pozicije u Evropi, ka kojoj se težilo. Razume se, ova promena jugoslovenske spoljnopolitičke orijentacije nije bila nagla, niti otvorena, već je pre označavala jednu postepenu evoluciju, od velikog značaja za celokupni sistem međunarodnih odnosa u Jugoistočnoj Evropi. Prvi znaci te evolucije dali su se opaziti na sastanku Saveta

¹⁶² Vladeta Milićević, *Ubistvo kralja u Marselju – pozadina jednog zločina*, Filip Višnjić, Beograd, 2000, str. 16.

¹⁶³ Živko Avramovski, „Stav Jugoslavije i Velike Britanije prema projektu pakta o uzajamnoj pomoći između Francuske i Male Antante (1936–1937)“, u: *Francusko-jugoslovenski odnosi*, Istorijski institut, Beograd, 1990, str. 293; takođe od istog autora: *Balkanske zemlje i velike sile 1935–1937, Od italijanske agresije na Etiopiju do jugoslovensko-italijanskog pakta*, Beograd, 1968, str 121–126; na istu temu: Vuk Vinaver, „Početak ‚nemačke orijentacije‘ stare Jugoslavije“, Istorijski zapisi 3–4, Titograd, 1977, str. 785–800: takođe od istog autora: *Jugoslavija i Francuska između dva rata*, str. 443. i 447.

Male Antante na Bledu, avgusta 1935, kada se diskutovalo o stavu ove organizacije prema Sovjetsko-francuskom paktu. Za razliku od Čehoslovačke i Rumunije, Jugoslavija je bila uzdržana. Demilitarizacija i prelazak u nemačke ruke Rajnske oblasti, snažno će delovati na Jugoslaviju u vidu razočarenja u zvanični Pariz. U početku rajnske afere francuski saveznici, a pre svega Rumunija, ponudili su pomoć, dok je Stojadinović bio veoma uzdržan. No od 1936. i smene Tituleskua, i Rumunija se polako distancira od francuske vezanosti, što već polako ali sigurno uveliko čini Jugoslavija. Istoričar Mišović iznosi tezu da je testament kralja Aleksandra kojim se za prvog namesnika imenuje knez Pavle u stvari falsifikat, i da je trebalo da pravi namesnici budu kraljica Marija, patrijarh Varnava i general Tomić, komandant Beogradske armijske oblasti. Pošto bi po toj teoriji ovo Namesništvo vodilo profrancusku i probritansku politiku, sa knezom Pavlom, a uz pomoć agenata Osovine, napravljen je tajni testament. U to ime otrovan je patrijarh Varnava – a i zbog konkordata, ubijen general Tomić, a kraljica emigrirala u London, pa je knez Pavle sve držao u svojim rukama. Teško je do kraja poverovati u ovu tezu, iako Mišović u svom delu iznosi niz dokaza u tom pravcu.¹⁶⁴

U svakom slučaju, Jugoslavija je sve više ostavljala Prag usamljen u pokušajima da u savezu sa Francuskom i SSSR-om zadrži svoju bezbednost, ako znamo koliko je taj pakt u stvari bio labav i relativizovan nizom uslovnih tačaka. Udaljavanje Jugoslavije i Rumunije od Francuske i Čehoslovačke ispoljiće se krajem 1936. i tokom 1937. po još jednom pitanju. Francuska i Čehoslovačka diplomatija u to vreme su aktivno radile na sklapanju posebnog četvornog ugovora između Male Antante i Francuske. Jugoslovenska i Rumunska vlada upotrebile su dosta diplomatske veštine, manevrisanja i taktiziranja da bi izbegle francuski zagrljaj i uplitanje u blok Pariz–Moskva. Najzad im je pošlo za rukom da onemoguće zaključenje ovog ugovora, zašta su dobile ne samo glasna odobravanja Nemačke i Italije, već i saglasnost Velike Britanije. Uz pomoć Britanije 24. januara 1937. sklopljen je ugovor o prijateljstvu sa Bugarskom. Otuda je nova spoljnopolićka orijentacija Jugoslavije na stvaranje neutralne pozicije i izvlaćenje iz francuskog zagrljaja, orijentacija koja je bila usvojena posle 1933, a jasnije izražena od 1935. – podrazumevala zbližavanje sa Italijom uz pomoć Nemačke. Hitler je Rimu stavio do znanja da mu je, bar u toj fazi, stalo do jedinstvene Jugoslavije radi prodora na jugoistok, i to je Italija bar donekle i zvanično prihvatila. On je Italiju usmeravao ka Mediteranu, a Podunavlje više rezervisao za Nemačku. Cilj celokupne njihove politike u tom periodu bilo je

¹⁶⁴ Miloš Mišović, *Zatamnjena istorija – Tajna testamena kralja Aleksandra i smrt patrijarha Varnave*, Službeni list Jugoslavije, Beograd, 1994.

slabljenje uticaja Francuske, pa u tom svetlu možemo posmatrati i stav prema Beogradu. Tako je Stojadinović, koji je u to vreme sprovodio takvu politiku sa knezom Pavlom, 25. marta 1937. u Beogradu sa Čanom potpisao Sporazum o prijateljstvu, dopunjen ekonomskim sporazumom. Glavni Stojadinovićev unutrašnji pokušaj bio je sporazum sa Hrvatima. No u tome su ga prilično omeli neratifikovanje konkordata zbog nemira i nepristajanja Pravoslavne crkve.

Jugoslovensko-italijanski sporazum izazvao je nepovoljnu reakciju među jugoslovenskim saveznicima iz Male Antante i od strane Francuske.¹⁶⁵ Ovo je bilo očigledno već na sastanku ministara triju zemalja u Sinaji 4–5. maja 1937. godine, na kojem su Jugosloveni ponovo onemogućili prihvatanje ugovora Male Antante sa Francuskom, što je izazvalo nezadovoljstvo i frustraciju Pariza – i prvi put javno manifestovano nezadovoljstvo Vlade u Pragu.

U prvoj polovini ovog perioda na kormilu Francuske stajao je Pjer Laval, koji se zalagao za popuštanje fašističkim silama. No, od maja 1936. godine u ime Narodnog fronta, vladu prvi put sastavlja Leon Blum. Zbog socijalnih reformi i sudara sa krupnim kapitalom, za trinaest meseci formira se Vlada ublaženog narodnog fronta. Česte smene vlade u prethodnom periodu samo su slabile spoljopolitički kurs Francuske, koji je u ovom periodu prolazio kroz najteža iskušenja. Stojadinovićev režim u Jugoslaviji postigao je izvesne rezultate na ekonomskom planu i bar za nijansu smanjio unutrašnje nacionalne napetosti, te na spoljnopolitičkom kursu otupeo latentne italijanske nasrtaje na Jugoslaviju. Preterano približavanje silama Osovine, neuspeh po pitanju konkordata i odsustvo postizanja sporazuma sa Hrvatima – rezultirali su njegovom smenom i dolaskom Cvetkovića za premijera početkom 1939. godine. Njegova smena je u odnosu na predstavnike Italije i Nemačke, kod kojih je posebno bio omiljen, tumačena isključivo unutrašnjim razlozima kneza Pavla i Jugoslovenske vlade.

Tako su se Nemačka i Italija zemljama Jugoistočne Evrope postepeno nametale kao odlučujući ekonomsko-politički faktor, dok je francuski sistem bezbednosti – oličen u grupaciji Male Antante – neizlečivo kopnio. Sva nastojanja Jugoslavije i Rumunije da svoju politiku prikažu kao striktno neutralnu i nezavisnu, razvojem daljih događaja gubiće sve više svoju osnovu.

¹⁶⁵ Velimir Terzić, *Slom Kraljevine Jugoslavije*, I tom, Narodna knjiga, Beograd, 1982, str. 225.

Završni period 1937–1940.

Francuska je 1936. pokazivala da se povlači od hegemonije i da se posvećuje rešenju problema širokih masa, odnosno unutrašnjih problema. Sa Italijom su odnosi bili rezervisani, sa Nemačkom jedva su se i održavali. Belgija je od oktobra 1936. bila van francuskog bloka; Mala Antanta se sukobljavala samo sa manje važnom Mađarskom; Jugoslavija se sporazumela sa Italijom; rumunsko-poljski odnosi odvajali su se od francuske politike. Francuska je imala samo Čehoslovačku kojoj je pretilo uništenje. Kako navodi istoričar Vinaver, u Evropi je prestala francuska hegemonija, osim u modi i slikarstvu. Ministar Delbo (Delbos) je zato nastojao da oživi stare saveze, dok je Forin ofis molio – „odbacite te opasne saveze”.¹⁶⁶ Ako je u Maloj Antanti svako vodio svoju politiku, i Engleska i Francuska slično su postupale, vodeći različite politike i prema Italiji i prema Nemačkoj. Šef spoljnopolitičkog komiteta Parlamenta Žan Mistler bio je pacifista. Bone, koji će početkom 1938. godine zameniti Delbosa na mestu ministra inostranih poslova, tražio je popuštanje i sporazum sa agresivnim diktaturama. I premijer Daladje takođe je popuštao. Ako se zna kakvu je politiku kao premijer vodio Englez Čemberlen, naročito od ostavke Idna na mesto ministra inostranih poslova i dolaska na njegovo mesto lorda Halifaksa, onda je jasno da Pariz u ovom periodu – sve do proleća 1939. godine – vodi uglavnom defanzivnu i ne mnogo produktivnu spoljnu politiku. U Kej d’Orseju se verovalo da je Engleska saveznik, no i pored sporazuma postojale su velike rezerve prema Sovjetima, što će naročito doći do izražaja u događajima oko čehoslovačke krize. U Francuskoj se početkom 1937. godine osećala nesigurnost, finansijske teškoće su rasle, a u martu je došlo do incidenata i štrajkova. Od januara do juna 1937. godine iz zemlje su izašle 22 milijarde franaka – kapitalisti su sklanjali novac. Francuzi su želeli mir i na spoljnom i na unutrašnjem planu, dok su veliki uspesi Narodnog fronta na socijalnom polju opteretili zaostalu industriju – i industrijski polet je zastao. Francuski udeo u svetskoj industrijskoj proizvodnji 1929. iznosio je 6,6%, a 1937. svega 4,6%. Deset glavnih industrijskih grana septembra 1937. imale su proizvodnju od 95% – prema 100% u 1929. godini. Nacionalni dohodak je 1937. bio niži za 16% u odnosu na 1929. godinu. Čak je i velika svetska izložba EXPO juna 1937. godine u Parizu donela finansijski fijasko.

Poslednji veliki napor Francuske da ojača i spase svoje evropske pozicije bio je već opisani predlog pakta Male Antante, koji ni pored napora ministra Delbosa nije urodio plodom zbog lagano i suptilno izražene preorijentacije Jugoslavije i Rumunije.¹⁶⁷ Konačno, Stojadinović je 9. aprila francuskom poslaniku saopštio

¹⁶⁶ Čedomir Popov, op. cit., str. 360.

¹⁶⁷ Vuk Vinaver, op. cit., str. 359.

da bez Engleske nema otpora Hitleru, aludirajući na pacifističko neutralnu poziciju Londona i njene tadašnje političke garniture. On je naveo da Mala Antanta uopšte ne može da se brani, jer u slučaju da jugoslovenska vojska krene ka Pragu Musolini bi ušao u zemlju, a Rumunija strahuje od Rusije za Besarabiju, pa su joj ruke vezane.

Francuska štampa napala je beogradski režim, ali je čuvena novinarka Ženevjev Tabui u listu *Evr* 3. aprila 1937. napisala da Stojadinović vraća Parizu milo za drago – Francuska je ranije odbila pakt po kojem bi branila Jugoslaviju. I sovjetska štampa pisala je protiv beogradske politike. Forin ofis je mislio da možda Jugoslavija već postaje osovinski vazal. Tako je Francuska konačan poraz u Beogradu doživela u političkom smislu, odnosno u nastojanjima da se Jugoslavija uključi u neki improvizovani blok protiv sada već dominantnih fašističkih sila. Knez Pavle je poslao poruku u Prag, tamošnjoj Vladi: „Nagodite li se sa Nemačkom onda i ne treba ovaj neugodni pakt”. Nemačka štampa je tih dana klicala, a Kej d’Orsej se u zvaničnom cirkularu jevtino tešio da nije bilo nikakvih pregovora i da će se o paktu možda tek pregovarati. Postojalo je veliko zadovoljstvo u Rimu, koji je smatrao da Jugoslaviji više nije potrebna Mala Antanta – jer je bezbedna. Italijanski ambasador Čeruti pitao je u Parizu ministra Ležea o paktu, a ovaj je negirao bilo kakvo postojanje pregovora.

Posle odbijanja francuskog pakta, beogradska štampa je i po nalogu Vlade počela da priča kako Belgija i Jugoslavija ukazuju na put mira i stvarnog sređivanja međunarodnih odnosa, kao što to već čine Švajcarska, Holandija, Skandinavija i Poljska – odnosno van svih blokova. U to vreme je došlo i do italijanskog smirivanja pritiska na Jugoslaviju preko hrvatske karte, pa je čak Maček, koji je bio u opoziciji prema Beogradu, počeo više da kontaktira sa predstavnicima Zapadnih demokratija. Knez Pavle je na putu za London, kuda je išao na krunisanje engleskog kralja, u maju posetio i Pariz, gde je pokušao da popravi odnose. No, već sledećeg meseca u Beogradu lepo je primljen Gering – što je bio dodatni udarac odnosima sa Francuskom.

U vreme najvećih francusko-italijanskih sukoba koje su krajem 1937. vodili Delbos i Musolini, Stojadinović posećuje Rim, istina diplomatski pokušavajući da olakša situaciju, no u Parizu su negativno ocenili njegov put u Italiju u tako zategnutoj situaciji. Ona je bila posebno zategnuta italijanskom pomoći frankovcima u Španskom građanskom ratu.

U 1938. godini Francuska zauzetost Mediteranom, strah od italijanske akcije u Španiji, bojazan da će Musolini dobiti mogućnost da preseče francuske komunikacije sa severnom Afrikom – znatno su smanjili francusku brigu za Srednju Evropu i mogućnost da se tamo povede akcija. Bojeći se događaja na

Mediterranu, Francuska je postajala sve zavisnija od Engleske i sve manje radila u Podunavlju. Francuska vojna industrija delovala je slabo u odnosu na sile Osovine. U avionskoj industriji Francuska je imala 40.000, Italija 80.000, a Nemačka 140.000 radnika. Kada je proizvodnja nešto podignuta saopšteno je da iznosi 75 aviona mesečno. Francuska je na 1.000 stanovnika 1911. godine imala 19, a godine 1938. 14,6 rođenih. Sa preko 50 godina života bilo je 1911. godine 23%, dok je 1938. bilo 27% Francuza.

Velika francusko-engleska slabost izražena pogotovu od preuzimanja Rajnske oblasti od strane Hitlera, dovela je do klizanja Jugoslavije ka Osovini, što Pariz svojom akcijom nije sprečavao već je samo zahtevao jugoslovensku pomoć, kada je ni on sam nije mogao pružiti. Jugoslovenska vlada tokom 1938. ni u jednom trenutku nije nameravala da brani *status quo* u Podunavlju od nemačkog napada, jer je smatrala da za to nema snage, a već se ranije transformisala prema neutralnosti. Jugoslavija je zauzela pasivan stav u vreme anšlusa, a u vreme propasti Čehoslovačke ipak je posredovala prema teritorijalnim zahtevima Mađarske Pragu – no to u ukupnom učinku nije dalo neke velike rezultate. Za to vreme su u Jugoslaviji počele demonstracije protiv popuštanja.¹⁶⁸ Pokret je dobio značajno mesto u međunarodnoj politici. Za podršku Maloj Antanti i za pomoć Čehoslovačkoj demonstriralo se u Dubrovniku, Banjaluci, Sarajevu, a najviše Beogradu, tokom čitavog septembra 1938. i krize u Čehoslovačkoj pod nemačkim nasrtajima. Francuski vojni izaslanik je 28. septembra javio da je država doduše neutralna, ali da mase mogu oboriti režim. Demonstracije su uplašile Italijansku i Mađarsku vladu. U takvoj situaciji Jugoslavija dovodi 25.000 rezervista na granicu prema Mađarskoj i preti joj u slučaju napada na Čehoslovačku. No Italija preti da će ona u tom slučaju napasti Jugoslaviju. Stojadinović poručuje Francuzima (poslaniku Brižeru) da će u slučaju opšteg rata u početku biti neutralna, a da će se zatim priključiti Zapadnim silama. Čehoslovačka vlada se krajem 1938. zahvalila Jugoslaviji na diplomatskoj pomoći koja joj je pružena za vreme Sudetske krize, i bila je ljuta na Čemberlena i francuskog ministra Bonea.

Krajem 1938. Jugoslavija od Zapadnih demokratija traži finansijsku pomoć da bi mogla biti od koristi u sledećim događajima, i tim povodom knez Pavle putuje u Britaniju i na povratku početkom decembra 1938. u Pariz, na sastanak sa Boneom. Tim povodom je 7. decembra Francuska formirala jednu ekonomsku misiju koja bi pošla u Rumuniju, Jugoslaviju i Bugarsku da prouči ekonomsko stanje i pokuša da nađe rešenja. I pored boravka u tim zemljama malo je bilo praktičnih rezultata ovih pokušaja, dok su u Londonu hteli da, pre svega, pomognu Grčkoj i Turskoj –

¹⁶⁸ Ibidem, str. 389.

koje su za njihove interese u Mediteranu bile veoma važne. Kada je Musolini izvršio pritisak na Pariz za ustupke početkom 1939, pri čemu je Francuska pokazala čvrst stav u pregovorima, jugoslovenska diplomatija je u direktnom obraćanju Parizu podržavala francusku nepopustljivost. Ipak je Jugoslovenska vlada priznavala da će u eventualnom budućem italijansko-francuskom ratu ostati neutralna, ali takođe i da neće prilaziti ni sporazumima sa silama Osovine.¹⁶⁹

Tokom proleća – leta 1939. Jugoslavija se krajnje pasivizirala, mada je razgovarala sa svima. Pokušala je da se naoruža i dobijala je nešto oružja od sve četiri velike sile. Najvažnija pomoć i dalje je pristizala od Francuske, koja ju je usmeravala i na unutrašnji sporazum sa Hrvatima, najzad postignut priznanjem Hrvatske banovine avgusta 1939. Francuski poslanik je uoči samog rata, 20. avgusta, javio da se Jugoslavija odupire sve jačem pritisku sila Osovine. Francuska je obećavala Beogradu da će u slučaju rata otvoriti Solunski front i pomagati Beogradu na sličan način kao i u Prvom svetskom ratu. Francuske trupe iz Sirije iskrcale bi se u ovoj oblasti. Jugoslavija je, pošto je Italija posle 3. septembra ostala neutralna, molila savezničke ambasadore da ova zemlja ostane što duže van sukoba, jer je Hitler od proleća usmeravao Rim da napadne Kraljevinu Jugoslaviju. Delom i zato da se Musolini i dalje drži podalje od ratnih sukoba, nije od strane Pariza i Londona na Balkanu ništa preduzimano da se Italija ne izaziva. Jugoslavija se sve više okreće i SSSR-u, što je jeseni 1939. bio i pravac u kojem ju je usmeravala Francuska. Italija se u to vreme zalagala za savez neutralnih država na jugoistoku, kojim bi naravno ona dominirala. Protiv je bila i francuska diplomatija jer se plašila skrivenih namera Rima, a ni Hitler nije bio za jer bi ta neutralnost vezivala njegove – istina još neutralne – saveznike Italiju, Mađarsku i Bugarsku.

Početkom 1940, usled sovjetske agresije na Finsku, zamrzli su se francusko-sovjetski i englesko-sovjetski odnosi, i to uoči ključnih raspleta na zapadu.¹⁷⁰ No u vreme dodatnih italijanskih pretnji napadom na Jugoslaviju intenziviraju se jugoslovensko-sovjetski.

Francuska vlada je računala da će moći da pokrene Balkanski front kao u Prvom svetskom ratu. Daladje je 10. novembra 1939. pisao Gamlenu da će Jugoslavija moći da se brani jedino ako dobije novo francusko oružje. Francuski vojni izaslanik je 23. novembra 1939. javio iz Beograda da stvar teče, i da „knez Pavle želi bliže veze”. Gamlen je poslao oficira za vezu pukovnika Karolea. Na razgovorima sa Englezima Gamlen 11. decembra traži odbranu Balkana i uverava da Jugoslavija već pregovara sa Francuskom, no mišljenje Britanije bilo je da ne

¹⁶⁹ Ibidem, str. 413.

¹⁷⁰ Winston Čerčil, op. cit., str. 511.

treba izazivati još neutralnu Italiju. Nemačka, koja je i dalje imala snažnu privrednu saradnju sa Jugoslavijom, htela je za svoju sferu ovu zemlju u celini, a trenutno ne i razbijanje države.

U Jugoslaviji se povela i kulturna borba velikih sila. Francuski pisac Žorž Dijamel držao je februara 1940. predavanja u Beogradu i Zagrebu, italijanski ministar Botai otvorio je Italijanski institut u Zagrebu, a u Beogradu je predstavi pozorišta Komedi fransez 25. marta prisustvovao i knez Pavle. Novine su u martu pisale o frontu na pozornici – „Vagner protiv Molijera”.¹⁷¹

No munjevite akcije Nemačke – prvo u aprilu zauzimanje Danske i Norveške, a zatim od 10. maja zauzimanje Luksemburga, Holandije i Belgije – duboko su zabrinuli Beograd. Istoričar Mile Bjelajac ukazuje na informacije jugoslovenske diplomatije dostavljene tajnim putem Francuskoj, u vezi sa saznanjem da će se tokom proleća na zapadu razviti nemačka ofanziva: „Mada u neutralnosti Jugoslavija je nastavila tajnu saradnju sa francuskom armijom, a poslednja pomoć napadnutom savezniku bilo je slanje tačnih podataka o broju i vrsti divizija nemačke vojske koje kreću na Francusku, Holandiju i Belgiju u maju 1940. godine”.¹⁷² U tim poslednjim danima Treće republike razgovori jugoslovenskih i francuskih diplomata još su se odnosili na stav dveju zemalja u slučaju agresije Italije na jednu od njih, pošto su s obzirom na Musolinijevo držanje u pitanju bile obe opcije. Najzad, kada je početkom juna postalo izvesno da će Italija objaviti rat Francuskoj koja je već bila na izdisaju, Boža Purić, poslanik u Francuskoj, sugerisao je da se zauzme distanca prema francuskom poslaniku u Beogradu.¹⁷³ Kada je 10. juna Italija i formalno napala Francusku, poslanik Brižer je tražio da se objavi jugoslovenska neutralnost, a Cincar-Marković mu je 11. juna obećao da će u slučaju napada Osovine – pre svega Italije – braniti sebe i Grčku. 18. juna Francuska je potpisala primirje, a 23. juna nemačka vojska zaplenila je akte koji su dokazivali francusko-jugoslovenske veze i kompromitovali Beograd u očima Berlina. Višijevska Francuska, koja je formirana na dve petine neokupirane teritorije, pod maršalom Petenom, bila je marionetska bleđa senka prethodne države. No i ona je okupirana posle savezničke operacije Torč u severnoj Africi, oktobra 1942. godine. Opisujući stanje u višijevskoj Francuskoj, jugoslovenski poslanik u Francuskoj izveštava sa proslave 14. jula 1940. godine, na kojoj paradu čine žandarmi i regruti naoružani puškama – što ilustruje svu bedu tadašnjeg ostatka države. Beogradsko publicističko izdanje *Sedma sila*, pod naslovom „Krv u Dakaru”, govori o britanskom potapanju francuske mediteranske flote lojalne Vladi u Višiju, kako je

¹⁷¹ Vuk Vinaver, op. cit., str. 427.

¹⁷² Mile Bjelajac, op. cit., str. 295.

¹⁷³ Vuk Vinaver, op. cit., str. 431.

ne bi ugrabile sile Osovine, zatim opisuje francusku odmazdu bombardovanjem Gibraltara, i potonji britanski napad na Dakar, prestonicu Francuske Zapadne Afrike. U svakom slučaju – do aprila 1941, kada je nestala Kraljevina Jugoslavija, opkoljena sa svih strana (sem iz Grčke) silama i satelitima Osovine u gotovo okupiranoj Evropi sa neutralnim SSSR-om i SAD-om, sigurno da je očajnički kupovala vreme neutralnosti, te da joj marionetska Vlada u Višiju, i sama pod nadzorom Nemačke i Italije, nije predstavljala značajniji reper ni u političkom niti u ekonomskom pogledu.

Ovo potonje zato što teritorija koju je kontrolisala Vlada u Višiju nije predstavljala samo dve petine Francuske, već i ekonomski daleko slabiji deo, te potpuno zavisan i u tom pogledu od osovinske Evrope; jedino što je kontrolisala kolonije, a i njih je vremenom gubila usled pokreta generala De Gola.

U ovom poslednjem periodu odnosa Francuske i Jugoslavije od 1937. godine do početka Drugog svetskog rata, koji se završio porazom Francuske juna 1940. godine – čime se ovaj period i okončava – sa aspekta međunarodnih odnosa možemo izdvojiti dva perioda. Prvi do proleća 1939. kada je Francuska popuštala, zajedno sa Britanijom, Hitleru i Musoliniju – kupujući na taj način vreme i pokušavajući da se bolje pripremi za eventualni sukob na pomolu. U tom periodu, već u proleće 1937, propao je poslednji veći pokušaj Pariza da Beograd zadrži u svojoj savezničkoj sferi. Iako su Mala Antanta i Balkanski savez još *de facto* postojali, Jugoslavija se suptilno izvlačila iz bilo kakvog aktivnog učešća u njima, približavajući se istovremeno Nemačkoj koja od anšlusa postaje i njen kopneni sused, te na taj način popravljajući i odnose sa agresivnom Italijom. Ipak, u vreme Čehoslovačke krize Jugoslavija se dostojanstveno ponela u teškim trenucima pokušavajući da, koliko može, pomogne svom stalnom savezniku iz međuratnog perioda. Francuska politika imala je pre svega teškoća na unutrašnjem planu, ekonomski nedovoljno oporavljena od posledica Velike krize, sa često promenljivim vladama i personalnim sastavom kabineta, ali i velike probleme u međunarodnim odnosima: Nemačka koja stalno jača, stari problem sa Italijom i ponekad ciničan odnos Londona – naročito za vreme protivrečnog premijera Čemberlena – i građanski rat sa izvesnom pobedom fašista u Španiji, čime se Francuska sa tri strane našla okružena fašističkim zemljama. Zatim i problemi sa ugovorima na istoku koje ne može da garantuje, mada i sa mogućnošću da sa SSSR-om nekako izvrši pritisak na Berlin – no iz ideoloških razloga akcija izostaje, što je naročito došlo do izražaja za vreme sudetske afere i gašenja Čehoslovačke.

Od proleća 1939. godine i u Parizu i u Londonu postaje jasno da se rat primiče, i najzad se vrše i diplomatske i ekonomske, i vojne pripreme. U tih nepunih šest meseci ovo je dalo nekog rezultata i prema Jugoslaviji, koja i dalje ostaje neutralna kontaktirajući sa svima. Iako politički prilično podeljena, veći

deo političkih struktura i bezmalo ceo srpski narod naginje Zapadnim demokratijama, dok kod Hrvata ima dosta germanofila. Istina, mora se priznati da je Maček prilično dobro komunicirao sa Zapadnim demokratijama, no uvek „jednim okom” upravljenim ka Nemačkoj – da ne pominjemo frankovce i ustaše koji više od čitave decenije teroristički deluju iz Italije i Mađarske.

Francuska je u ratu neposredno učestvovala svega devet i po meseci, od 3. septembra 1939. do 18. juna 1940. godine, od čega poslednjih četrdeset dana u agoniji i na izdisaju. Italija je ostala neutralna do 10. juna 1940, te su sve ovo vreme London i Pariz strahovali da ne izazovu Italiju na Balkanu, zbog čega su Jugoslaviji savetovali mirovanje. Ova je to i sama želela, opkoljena sa svih strana silama Osovine ili njihovim satelitima, sem Grčke. Sa propašću Francuske, uz još neutralne SSSR i SAD, uz porobljen najveći deo Evrope, Jugoslavija se juna 1940. godine našla u veoma delikatnoj međunarodnoj političkoj situaciji, ostavši jedna od retkih neutralnih država. To je samo značilo još pogibeljnije nasrtaje od strane osionih fašističkih sila na njen dalji opstanak i integritet. Imajući pride, samo avgustovskim sporazumom Cvetković–Maček primiren unutrašnji nacionalni problem sa Hrvatima, njen položaj činio se još teži. Ovo utoliko više ako se zna da je većina Hrvata tradicionalno optirala germanofilstvu i Nemačkoj, te je ovo bio trenutak za dodatno jačanje ove struje. A tradicionalni srpski saveznik Francuska upravo je od strane Nemačke bila pregažena i privremeno kao samostalna država nestala sa političke karte Evrope.

Vojna saradnja Francuske i Jugoslavije u međuratnom periodu

U pokušajima uspostavljanja novog jugoslovenskog društva i važnih državnih institucija, Vojska Kraljevine Jugoslavije zauzimala je u međuratnom periodu veoma važno mesto. Jugoslavija je, a to smo iz prethodnog mogli sagledati, od samog trenutka svog nastanka postala važna karika u novom francuskom sistemu bezbednosti, tako da će se razviti veoma tesna saradnja sa Jugoslovenskom vojskom tokom celog međuratnog perioda.¹⁷⁴ Tako je krajem 1921. godine pukovnik Deltal, vojni ataše Francuske u Beogradu, izveštavao Pariz da „francuski uticaj nije bio samo najdominantniji, on je bio jedini”. Priviknuti na francuski način rada tokom zajedničke borbe na Solunskom frontu,

¹⁷⁴ Mile Bjelajac, op. cit., str 294; takođe od istog autora: „L'influence française sur l'Armée yougoslave entre deux guerres mondiales”, in: *Revue historique des armées*, n 4 – 1994, p. 50.

srpski oficiri su u velikom broju govorili francuski, studirali francuska pravila i ostale publikacije, i često ga iznenađivali brzinom kojom su nabavljali te knjige. Bez preterivanja, sve što se objavljivalo u Parizu odmah se čitalo i u novoj Kraljevini.¹⁷⁵ Francuska je u više navrata pomagala u opremanju Jugoslovenske vojske, počevši od prepuštanja većih količina svog ratnog materijala nakon Prvog svetskog rata, potom odobravanja zajma od 300 miliona franaka za obnavljanje ratne industrije, kao i namenski za izgradnju industrije aviona u Kraljevu, a kasnije i u Rakovici.

U okviru strateških planova Francuske, Jugoslavija je u vojnom pogledu u Istočnoj Evropi zauzimala veoma značajno mesto, a ocene o bojevoj spremnosti i snazi njene armije, gledano iz Pariza, često su bile veoma visoke. Tokom međuratnog perioda, Francuska je u svojim planovima vođenja potencijalnog rata u nizu solucija računala na sadejstvo Jugoslavije. Istina, ove projekcije menjale su se tokom posmatranog perioda, u skladu sa nizom promena u evropskom okruženju, kao i u samim dvema zemljama – Francuskoj i Jugoslaviji. Međutim, čak i posle 1935. godine, kada je u međunarodnim okvirima došlo do evidentnog distanciranja jugoslovenske politike od dotadašnjeg bezuslovnog oslonca na Francusku, i dalje se sve do kraha Treće republike juna 1940, najozbiljnije saradivalo i u Beogradu planiralo savezništvo sa Parizom. Tokom dvadesetih godina u Parizu se računalo – u slučaju novog velikog rata – na učešće zemalja Male Antante protiv Nemačke i Austrije, s tim da bi potencijalno deo jugoslovenskih trupa u zapadnoj Češkoj imao operativni zadatak odbrane granice, i čak prodora u pravcu Bavorske. Početkom tridesetih godina, ovaj plan delom se reducira na odbranu granica Čehoslovačke prema zapadu, uz pomoć dela Jugoslovenske vojske. Najzad, sredinom tridesetih čak se unosi i mogućnost da se ove trupe, a u slučaju sadejstva sa Italijom protiv Nemačke (to je bila jedna od hipotetičkih mogućnosti u slučaju novog rata) – grupišu u Podunavlju.¹⁷⁶ U najvećem delu međuratnog perioda postojao je i alternativni plan o lokalizovanom ratu protiv Italije u slučaju italijanske agresije prema jugoslovenskom prostoru, pri čemu bi se direktno ili indirektno Francuska umešala na strani Beograda. Cilj Jugoslovenske vojske bio bi defanzivan, sa mogućnošću udara ka prostoru Venecije.

Istoričar Mile Bjelajac navodi da su francuski oficiri postali mentori reformi jugoslovenske vojske na osnovu molbe koju je kralj Aleksandar uputio Francuskoj 1928. godine, a što se potom sprovodilo tokom tridesetih godina. Bjelajac tvrdi da

¹⁷⁵ Mile Bejelajac, *Vojska Kraljevine SHS-Jugoslavije 1922–1935*, INIS, Beograd, 1994, str. 14.

¹⁷⁶ Alexis Troude, “Les relations militaires Franco-Yougoslaves 1929–1939” dans le *Etudes Danubiennes*, Tome XXIII, Numerod 1–2, Année 2007, pp 80–81.

je intenzivna saradnja dveju zemalja u vojnim pitanjima nastavljena na polutajni način sve do 1940. godine i nestanka Treće republike.¹⁷⁷ Dakle, izvesna distanca u političkom domenu u dotadašnjem osloncu pretežno na Francusku do 1935. godine, u vojnom domenu nije uočljiva: „Pa i u vremenu koji poneki označavaju 'promenom kursa' Jugoslavije saradnja na vojnom polju je bila još intenzivnija. Francuski oficiri su u godinama pred rat jedini od stranaca bili pozivani da prisustvuju vežbama i manevrima. Mada u neutralnosti Jugoslavija je nastavila tajnu saradnju sa francuskom armijom, a poslednja pomoć napadnutom savezniku bilo je slanje tačnih podataka o broju i vrsti divizija nemačke vojske koje kreću na Francusku, Holandiju i Belgiju u maju 1940. godine. (...) Ovde valja pomenuti da je ugovor o prijateljstvu, obnavljan i u predvečerje Drugog svetskog rata, imao svoju važnu, skrivenu komponentu. U slučaju rata sa Italijom, Francuska bi odmah priskočila u pomoć. Ovo saznajemo iz francuskih poverljivih izvora”.¹⁷⁸ Francuski istoričar Aleksis Trud (Alexis Troude) navodi da su posete predstavnika francuskih vojnih snaga Jugoslaviji pozdravljane burno i sa oduševljenjem od strane Jugoslovena. Istina, on pravi izvesne razlike, pa napominje da su Srbi i srpski etnički prostori dočekivali Francuze sa velikim simpatijama, dok su Hrvati, a u manjom meri i Slovenci, više simpatisali Nemce.¹⁷⁹ Istovremeno, za razliku od drugih rodova vojske Jugoslavije, mornarica nije imala brojčanu predominaciju Srba, već su u njoj većinu komandnog kadra činili Hrvati. Tek u tridesetim godinama dolazi do povećavanja udela Srba u oficirskom kora Ratne mornarice. Francuska je, imajući uostalom ogroman uticaj na ustrojstvo Jugoslovenske vojske, bila zainteresovana da se stara osnova oficirskog kora u mornarici još iz doba Austrougarske, polako menja postepenim ulaskom novih kadrova, mahom srpske nacionalnosti.¹⁸⁰

¹⁷⁷ Citat iz: Mile Bjelajac, „Srpsko (jugoslovensko)-francuska vojna saradnja u XX veku”, u: *Srpsko-francuski odnosi 1904–2004*, Društvo za kulturnu saradnju Srbija–Francuska i Arhiv Srbije, Beograd, 2005, str 295.

¹⁷⁸ Alexis Troude, op. cit., pp 88–95.

¹⁷⁹ Patrick Boureille, „La marine française et l'épuration de la marine yougoslave en 1934”, dans le *Etudes Danubiennes*, Tome XXIII, Numerod 1–2, Année 2007, pp 97–117; Alexis Troude, op. cit., pp 92–93. – Place des Croates et Slovenies différenciée de celle des Serbes au sein de l'Armée yougoslave.

¹⁸⁰ O privrednoj saradnji dveju zemalja u međuratnom periodu od domaće literature pogledati u: Vladimir Cvetković, *Ekonomski odnosi Jugoslavije i Francuske 1918–1941*, INIS, Beograd, 2006.

Francusko-jugoslavenski ekonomski odnosi između dva svetska rata

Dve države su tokom ovog perioda u svojoj ekonomskoj saradnji prošle kroz nekoliko faza. Period do sredine tridesetih godina bio je obeležen intenzivnom saradnjom, od kada Nemačka sve više preuzima, i to apsolutni primat, u privrednim odnosima sa Kraljevinom Jugoslavijom. Privredni odnosi dveju zemalja od početka su bili opterećeni dužničkim odnosom Jugoslavije prema Francuskoj koji datira još iz perioda Kraljevine Srbije, koji je posebno pogoršan za vreme Prvog svetskog rata kada su uzimani veliki ratni krediti. Jugoslavija je 1923. i 1924. od Francuske uzela značajne kredite u iznosu od 300 miliona franaka, radi naoružavanja. U drugoj polovini dvadesetih godina potpisan je novi trgovinski ugovor dveju zemalja. Godine 1930. Jugoslavija je u sklopu rešenja nemačkih reparacionih obaveza prema trećim zemljama, poznatom kao Jangov plan, dobila znatno smanjenje svog duga prema Francuskoj. U ovom periodu zabeležena je i povećana aktivnost francuskog kapitala oličena u novim ulaganjima u industrijska preduzeća, čemu treba dodati i direktno angažovanje velikih francuskih preduzeća poput „Batinjola” i „Evropskog društva”, na izvođenju najobimnijih i najskupljih radova u Jugoslaviji. U vreme prve polovine tridesetih godina ekonomska saradnja se nastavlja, ali ovoga puta postoje izvesna makroekonomska ograničenja izražena u odjecima velike svetske ekonomske krize. Jugoslavija, kao pretežno agrarna zemlja, ima velikih problema da svoje proizvode izveze i na francusko tržište, s obzirom na to da je centralna vlada uvela niz ograničenja prema inostranstvu – upravo u domenu uvoza poljoprivrednih proizvoda – u pokušaju zaštite sopstvenog primarnog sektora. Ipak su i u ovom periodu, dobri politički odnosi dveju zemalja pomogli u pokušajima prevazilaženja ograničenja koje je nametnula svetska ekonomska kriza u oblasti privredne saradnje. Tokom druge polovine tridesetih godina privredna saradnja dveju zemalja se nastavlja, iako Nemačka zauzima sve jaču poziciju u ekonomskoj saradnji sa Jugoslavijom.¹⁸¹

¹⁸¹ Ovaj odeljak uzet je iz: Dragan Petrović, Jasmina Nikolić, *Srpski narod i velike sile – kulturno-istorijski procesi*, Prometej, Novi Sad, Institut za političke studije Beograd, Novi Sad, 2008, str. 157–160.

Francuski kulturni uticaj u međuratnom periodu¹⁸²

U čitavom međuratnom periodu francuski uticaj na kulturu u Kraljevini SHS (Jugoslaviji)¹⁸³ i prisustvo francuske kulture u javnom životu bili su doživljavani kao izraz prijateljstva koje je iskovano tokom rata. Francuska je bila ratni saveznik Srbije, garant evropskih mirovnih ugovora i državnih granica, čuvar evropske kolektivne bezbednosti i poretka, moćni zaštitnik. Otvorenost za francuski kulturni uticaj posebno je bila izražena u Srbiji. U te oblasti francuski duh i francuska kultura počeli su da stižu tokom XIX veka, da bi početkom XX već postali dominantni i još dodatno pojačani u godinama zajedničkog ratnog pregnuća i savezništva. Francuski uticaj prožimao je politiku, nauku, umetnost, kulturu i prosvetu, formirao manire ponašanja u gradskim sredinama, stizao kroz modu i nove običaje, iskazivao se u ishrani i svakodnevnom životu. U severnim i severozapadnim delovima Kraljevine, posebno u delovima države naseljenim katoličkim stanovništvom i mađarskom i nemačkom nacionalnom manjinom, tradicije Austrougarske monarhije bile su još suviše žive i jake da se ne bi suprotstavile novoj kulturnoj orijentaciji. Međutim, i tamo su jačali frontovi onih koji su od državnih vlasti tražili da uspostavljanjem novog kulturnog standarda, preko širenja francuskog kulturnog uticaja i učenja francuskog jezika – definitivno bude zbrisan nemački kulturni uticaj i konačno, i u sferi kulture, bude očigledno da je nekadašnja monarhija definitivno mrtva.

Osnovnu transmisiju širenja francuskog kulturnog uticaja činile su škole i univerziteti.¹⁸⁴ Kulturna akcija bezrezervno je podržavala celovitu, integralnu Jugoslaviju, i tako pridobijala podršku režima. Kulturno je delovano u svim oblastima Kraljevine, posebno u oblastima koje su u prethodnom periodu bile pod nemačkim i italijanskim uticajem, a koje su kao i francuska kultura pripadale rimokatoličkom kulturnom krugu. U propagandno-kulturnom nastupu istrajavalo se na podršci čitave armije francuskih đaka, od kojih su mnogi zauzimali čelna mesta u strukturama vlasti i činili društvenu, političku, ekonomsku, naučnu i kulturnu elitu Kraljevine Jugoslavije. Kulturni uticaj je kao svoj krajnji cilj imao

¹⁸² O ovome više u: Ljubodrag Dimić, *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije 1918–1941*, III, Beograd, 1997, str. 186–204. Dimić smatra da je dodatni motiv za prihvatanje francuskog kulturnog obrasca u Kraljevini Jugoslaviji bio i taj, što je on pomagao integrisanje državnog prostora u jedinstvenu celinu, naročito u odnosu na krajeve koji su od ranije bili pod dominantnim uticajem austrougarske, nemačke ili italijanske kulture, dakle severnih i severozapadnih kultura.

¹⁸³ Ljubodrag Dimić, "Influence culturelle française dans le Royaume de Yougoslavie", u: *Srpsko-francuski odnosi 1904–2004*, Beograd, 2005, str. 57.

¹⁸⁴ Ibidem.

uključivanje Balkana u francusku orbitu. Vlastima u Kraljevini Jugoslaviji takva kulturna politika Francuske išla je naruku, jer je afirmisala jugoslovensku državu, doprinosila nametanju jedinstvenog kulturnog standarda na čitavoj teritoriji države, i utirala put formiranju iste kulturne svesti.

Nakon pogibije kralja Aleksandra Karađorđevića ocenjivano je da je francuski politički uticaj jači nego ikad, ali i da neki francuski sebični interesi izazivaju nezadovoljstvo prosečnih Jugoslovena. U drugoj polovini tridesetih godina vidno je slabljenje francuskog kulturnog uticaja.

U oblasti kulturne saradnje kontakti su se odvijali u veoma raznovrsnim oblicima – od naučne razmene, preko priredbi, predavanja, razmene prosvetnih iskustava, do čitavog niza sistematskih akcija poput kongresa slovenskih ideologa, naučnika, studenata, saradnje organizacija za fizičku kulturu, i formiranja društava za kulturnu saradnju.

Francuski kulturni uticaj posebno je bio izražen u Srbiji, ali se tokom međuratnog perioda širio i na druge oblasti Jugoslavije.

Više generacija književnika, umetnika, naučnika i intelektualaca školovanih na francuskim univerzitetima doprinosilo je širenju francuskog kulturnog uticaja u Kraljevini SHS (Jugoslaviji). Ključni ljudi srpske kulture, školovani u Francuskoj, presudno su uticali na formiranje mladih naraštaja, koji su u srpsku kulturu i literaturu ulili i evropske kulturne tokove, pokrenuli „Srpski književni glasnik” i čitav niz drugih časopisa, izgradili jedan osoben stil izražavanja, obleležili čitavo jedno vreme. Omladinu školovanu u Francuskoj tokom Prvog svetskog rata potpomagala je Francuska vlada i asocijacije poput „Francusko-srpskog odbora”, „Srpskog naroda” u Francuskoj, „Srpske lige” u Parizu, i drugih.

Francuski kulturni uticaj širen je sistematski preko čitavog niza društava i klubova prijatelja Francuske. Nakon konstituisanja Kraljevine SHS francuski klubovi su svojim čajankama, balovima, predavanjima, koncertima i književnim večerima, vremenom postajali središta kulturnog života, posebno u provinciji. Tu se okupljala inteligencija, vođeni su razgovori o politici i kulturi, susretali se predstavnici vlasti i poslanici umetnosti, organizovali tečajevi francuskog jezika, čitala francuska knjiga, časopisi i štampa, sticali francuski maniri, lansirala moda, formirao ukus, podsticala ljubav prema svemu što je francusko. Društva prijatelja Francuske i francuski klubovi bili su središta iz kojih su šireni francuski duh i francuska kultura. Društva su organizovala gostovanja, priredbe, koncerte i predavanja, obeležavala značajne datume iz francuske istorije, upoznavala najširu javnost sa francuskim tradicijama, literaturom, naukom i umetnošću, iskazivala privrženost svemu što je francusko. Postojalo je oko 60 društava i klubova prijatelja Francuske.

Profesori Univerziteta u Beogradu osnovali su krajem 1926. godine Francuski institut, čiji je zadatak bio da radi na širenju francuskog jezika i francuske kulture, kao i na intelektualnim i naučnim vezama sa francuskim univerzitetima i francuskim narodom. Francuski kulturni uticaj širen je i preko Udruženja bivših đaka francuskih škola – čiji je zadatak bio da širi jezik, duh i ideje koje su ovi đaci stekli na francuskim školama, i da se „pažnjom i zahvalnošću” oduži Francuskoj. Svečanosti, akademije, obeležavanje godišnjica značajnih datuma, komemoracije i proslave, bili su oblici kojima je učvršćivana kulturna saradnja i širena kulturna propaganda između Kraljevine Jugoslavije i Republike Francuske.

U Kraljevini Jugoslaviji bila je organizovana Izložba francuske umetnosti, na kojoj su izlagali sve sami reprezentanti francuskog slikarstva, i obrnuto – jugoslovenski umetnici izlagali su u gradovima širom Francuske. Sa velikom pažnjom jugoslovenska javnost pratila je i nastupe francuskih muzičkih umetnika, kao što je francuska javnost pratila Festival jugoslovenske muzike. Sve ovo ukazuje na veoma žive kulturne veze koje su postojale između Kraljevine Jugoslavije i Republike Francuske – sve do smrti kralja Aleksandra Karađorđevića, kada francuski uticaji u Kraljevini Jugoslaviji počinju da slabe.

U nastojanju da zaustave opadanje francuskog političkog i kulturnog uticaja, propagandni centri iz kojih je taj uticaj širen nastojali su da sinhronizuju rad francuskih klubova u Kraljevini Jugoslaviji i da ga učine dinamičnijim, dajući kulturnoj razmeni reprezentativni karakter – prenoseći težište angažmana sa Srbije, u kojoj se većina manifestacija svodila na obeležavanje ratnog prijateljstva, na Zagreb kao središte koje je tek trebalo osvojiti za francusku kulturu, a time i za politički uticaj. Vrhunac kulturne saradnje svakako predstavlja Izložba francuske umetnosti koja je organizovana u Muzeju kneza Pavla 1939. godine, a koja nije imala isključivo kulturnu namenu već i izraziti politički i propagandni značaj.

Rezime međuratnog perioda

Francuska i Jugoslavija su u međuratnom periodu imale veoma razvijenu mrežu odnosa, koja se politički u najintenzivnijoj fazi može oceniti kao strateško partnerstvo. Ovo je utoliko važnije za kudikamo manje značajnu i moćnu Jugoslaviju, dok je Francuska posle Versaja postala jedna od najjačih evropskih i svetskih sila – zahvaljujući i svom nikad većem kolonijalnom carstvu, dok je evropsku kopnenu hegemoniju u nedostatku pravih velikih partnerskih država supstituisala lancem saveza uglavnom sa novoformiranim državama za evropske prilike srednje moći, kao što su Jugoslavija, Poljska, Čehoslovačka i Rumunija.

Mala Antanta može se shvatiti kao savez koji je delovao pod najvećim uticajem Pariza. Uticaj na Jugoslaviju zasnivao se na nastavljanju starog saveza sa Srbijom, a u ovom periodu on je, kao i ranije, bio i ekonomski i kulturni. Za Beograd je najveći problem bila nasrtljiva ekspanzivna Italija, pa je Pariz dosta energije utrošio na primirivanje Rima sa kojim je i sam imao dosta problema. No budući da je za Francusku najveća briga bila Nemačka, u vreme njenog ponovnog jačanja od dolaska nacista, javljala se potreba da se nekako nagodi sa Rimom – čime su jugoslovenski interesi u odnosu na Italiju potisnuti u drugi plan. Tim više što je politiku sporazuma sa Rimom podsticao London. Realno stanje slabljenja uticaja i snage Francuske polovinom tridesetih, uz prethodne napomene, prosto je guralo Beograd u susret boljim odnosima sa Nemačkom kao pokušajem uspostavljanja sopstvene bezbednosti. Od proleća 1937. propada poslednji pokušaj Francuske da Beograd sačuva pod svojim dominantnim okriljem, čime Mala Antanta opstaje na papiru – a posle nestanka Čehoslovačke nestaje i formalno. U poslednjoj fazi Jugoslavija pokušava da sačuva neutralnost i integritet pred turbulentnim viorima Evrope, koji od 1. septembra prerastaju u svetski rat. 18. juna 1940. godine Francuska biva slomljena posle relativno kratkog učešća u ratu, saradujući na živ način sa Jugoslavijom i u tom poslednjem periodu. Padom Francuske, uz ulazak Italije u rat na strani Nemačke, uz još neutralne SSSR i SAD, u gotovo porobljenoj Evropi, Jugoslavija se našla u najtežim iskušenjima, pokušavajući nekako da sačuva nezavisnost i integritet zemlje na Starom kontinentu – koji je goreo.

Francusko-jugoslovenski odnosi tokom i neposredno nakon Drugog svetskog rata 1939-1946.

Period trajanja Drugog svetskog rata 1939-1945 je predstavljao u celini posmatrano, nastavak francusko-jugoslovenskog, i posebno francusko-srpskog prijateljstva i savezništva, uprkos svim specifičnostima koje su postojale. Ovaj period se može podeliti na vreme do juna 1940. kada je Francuska Treća Republika bila u ratu sa silama Osovine, a Jugoslavija zadržala neutralnost. Na kraju ovog perioda Francuska je doživela kapitulaciju, tri petine njene teritorije sa Parizom je direktno okupirano od Nemaca (zapadni i severni deo zemlje), dok je u južnim i centralnim predelima formirana vlada sa centrom u Višiju na čijem je čelu bio maršal Peten. Višijevska Francuska je zadržala kontrolu nad najvećim delom francuskih kolonija u svetu, kao i nad mornaricom. General De Gol je odbio da prizna kapitulaciju, formirao pokret Slobodnih Francuza u delu kolonija i nastavio borbu protiv sila Osovine zajedno sa Velikom Britanijom, a potom i

drugim velikim saveznicima (SSSR i SAD) koji su tokom 1941. ušli u rat i formirali antifašističku koaliciju.

Sledeći period je vreme do aprila 1941. kada je Kraljevina Jugoslavija i dalje zadržala neutralnost. U okviru odnosa sa Francuskom ona je *de jure* imala predstavnike sa režimom u Višiju, mada su simpatije prema De Golovom pokretu Slobodnih Francuza bile uočljive. Od aprila 1941. i kapitulacije Kraljevine Jugoslavije, izbeglička jugoslovenska vlada u Londonu već od leta 1941. nastavlja da komunicira isključivo sa predstavnicima pokreta De Gola. Nakon jeseni 1942. i iskrčavanja saveznika u francuskoj Severnoj Africi, Nemci su potpuno okupirali Višijevsku Francusku, što je dodatno učvrstilo poziciju De Golovog pokreta kao jedinog legitimnog predstavnika Francuske. Međutim u odnosu na jugoslovensku stranu, De Gol, a potom i francuska privremena vlada formirana u Severnoj Africi nastavljaju službene odnose sa jugoslovenskom izbegličkom vladom. Odnosi sa Titovim pokretom su sporo uspostavljeni, i bili su opterećeni De Golovom podrškom pokretu Draže Mihajlovića, praktično sve do kraja rata.

Period Francusko-jugoslovenskih odnosa uoči i tokom Drugog svetskog rata, u vreme jugoslovenske neutralnosti (do aprila 1941)

Krajem 1938. Jugoslavija od Zapadnih demokratija traži finansijsku pomoć da bi mogla biti od koristi u sledećim događajima, i tim povodom knez Pavle putuje u Britaniju i na povratku početkom decembra 1938. u Pariz, na sastanak sa premijerom Boneom. Tim povodom je 7. decembra Francuska formirala jednu ekonomsku misiju koja bi pošla u Rumuniju, Jugoslaviju i Bugarsku da prouči ekonomsko stanje i pokuša da nađe rešenja. I pored boravka u tim zemljama malo je bilo praktičnih rezultata ovih pokušaja, dok su u Londonu hteli da, pre svega, pomognu Grčkoj i Turskoj – koje su za njihove interese u Mediteranu bile veoma važne. Kada je Musolini izvršio pritisak na Pariz za ustupke početkom 1939, pri čemu je Francuska pokazala čvrst stav u pregovorima, jugoslovenska diplomatija je u direktnom obraćanju Parizu podržavala francusku nepopustljivost. Ipak je Jugoslovenska vlada priznavala da će u eventualnom budućem italijansko-francuskom ratu ostati neutralna, ali takođe i da neće prilaziti ni sporazumima sa silama Osovine.

Od proleća 1939. godine i u Parizu i u Londonu postaje potpuno jasno da se rat primiče, i najzad se vrše ubrzane diplomatske, ekonomske, i vojne pripreme. U tih nepunih šest meseci ovo je dalo nekog rezultata i prema Jugoslaviji, koja i dalje ostaje neutralna, oficijelno kontaktirajući sa svima. Iako politički prilično podeljena, veći deo političkih struktura i bezmalo ceo srpski narod naginje Zapadnim demokratijama, dok kod Hrvata ima dosta germanofila. Istina, mora se priznati da je Maček prilično dobro komunicirao sa Zapadnim demokratijama,

no uvek „jednim okom“ upravljenim ka Nemačkoj – da ne pominjemo frankovce i ustaše koji više od čitave decenije teroristički deluju iz Italije i Mađarske.

Tokom proleća – leta 1939. Jugoslavija se krajnje pasivizirala, mada je razgovarala sa svima. Pokušala je da se naoruža i dobijala je nešto oružja od sve četiri velike sile. Najvažnija pomoć i dalje je pristizala od Francuske, koja ju je usmeravala i na unutrašnji sporazum sa Hrvatima, najzad postignut priznanjem Hrvatske banovine avgusta 1939. Francuski poslanik je uoči samog rata, 20. avgusta, javio da se Jugoslavija odupire sve jačem pritisku sila Osovine. Francuska je obećavala Beogradu da će u slučaju rata otvoriti Solunski front i pomagati Beogradu na sličan način kao i u Prvom svetskom ratu. Francuske trupe iz Sirije iskrcale bi se u ovoj oblasti. Jugoslavija je, pošto je Italija posle 3. septembra ostala neutralna, molila savezničke ambasadore da ova zemlja ostane što duže van sukoba, jer je Hitler od proleća usmeravao Rim da napadne Kraljevinu Jugoslaviju. Delom i zato da se Musolini i dalje drži podalje od ratnih sukoba, nije od strane Pariza i Londona na Balkanu ništa preduzimano da se Italija ne izaziva. Jugoslavija se sve više okreće i SSSR-u, što je jeseni 1939. bio i pravac u kojem ju je usmeravala Francuska. Italija se u to vreme zalagala za savez neutralnih država na jugoistoku, kojim bi naravno ona dominirala. Protiv je bila i francuska diplomatija jer se plašila skrivenih namera Rima, a ni Hitler nije bio za jer bi ta neutralnost vezivala njegove – istina još neutralne – saveznike Italiju, Mađarsku i Bugarsku.

Početak 1940, usled sovjetske agresije na Finsku, zamrzli su se francusko-sovjetski i englesko-sovjetski odnosi, i to uoči ključnih raspleta na zapadu. No u vreme dodatnih italijanskih pretnji napadom na Jugoslaviju intenziviraju se jugoslovensko-sovjetski odnosi.

Francuska vlada je računala da će moći da pokrene Balkanski front kao u Prvom svetskom ratu. Daladje je 10. novembra 1939. pisao načelniku generaštava Gamlenu da će Jugoslavija moći da se brani jedino ako dobije novo francusko oružje. Francuski vojni izaslanik je 23. novembra 1939. javio iz Beograda da stvar teče, i da „knez Pavle želi bliže veze“. Gamlen je poslao oficira za vezu pukovnika Karolea. Na razgovorima sa Englezima Gamlen 11. decembra traži odbranu Balkana i uverava da Jugoslavija već pregovara sa Francuskom, no mišljenje Britanije bilo je da ne treba izazivati još neutralnu Italiju. Nemačka, koja je i dalje imala snažnu privrednu saradnju sa Jugoslavijom, htela je za svoju sferu ovu zemlju u celini, a trenutno ne i razbijanje države.

U Jugoslaviji se povela i kulturna borba velikih sila. Francuski pisac Žorž Dijamel držao je februara 1940. predavanja u Beogradu i Zagrebu, italijanski ministar Botai otvorio je Italijanski institut u Zagrebu, a u Beogradu je predstavi

pozorišta Komedijer fransez 25. marta prisustvovao i knez Pavle. Novine su u martu pisale o frontu na pozornici – „Vagner protiv Molijera“.

No munjevitije akcije Nemačke – prvo u aprilu zauzimanje Danske i Norveške, a zatim od 10. maja zauzimanje Luksemburga, Holandije i Belgije – duboko su zabrinuli Beograd. Istoričar Mile Bjelajac ukazuje na informacije jugoslovenske diplomatije dostavljene tajnim putem Francuskoj, u vezi sa saznanjem da će se tokom proleća na zapadu razviti nemačka ofanziva: „Mada u neutralnosti Jugoslavija je nastavila tajnu saradnju sa francuskom armijom, a poslednja pomoć napadnutom savezniku bilo je slanje tačnih podataka o broju i vrsti divizija nemačke vojske koje kreću na Francusku, Holandiju i Belgiju u maju 1940. godine“. U tim poslednjim danima Treće republike razgovori jugoslovenskih i francuskih diplomata još su se odnosili na stav dveju zemalja u slučaju agresije Italije na jednu od njih, pošto su s obzirom na Musolinijevo držanje u pitanju bile obe opcije. Najzad, kada je početkom juna postalo izvesno da će Italija objaviti rat Francuskoj koja je već bila na izdisaju, Boža Purić, poslanik u Francuskoj, sugerisao je da se zauzme distanca prema francuskom poslaniku u Beogradu. Kada je 10. juna Italija i formalno napala Francusku, poslanik Brižer je tražio da se objavi jugoslovenska neutralnost, a Cincar-Marković mu je 11. juna obećao da će u slučaju napada Osovine – pre svega Italije – braniti sebe i Grčku. 18. juna Francuska je potpisala primirje, a 23. juna nemačka vojska zaplenila je akte koji su dokazivali francusko-jugoslovenske veze i kompromitovali Beograd u očima Berlina. Višijevska Francuska, koja je formirana na dve petine neokupirane teritorije, pod maršalom Petenom, bila je marionetska bleđa senka prethodne države. No i ona je okupirana posle savezničke operacije Torč u severnoj Africi, oktobra 1942. godine. Opisujući stanje u višijevskoj Francuskoj, jugoslovenski poslanik u Francuskoj izveštava sa proslave 14. jula 1940. godine, na kojoj paradu čine žandarmi i regruti naoružani puškama – što ilustruje svu bedu tadašnjeg ostatka države. Beogradsko publicističko izdanje *Sedma sila*, pod naslovom „Krv u Dakaru“, govori o događajima tokom leta 1940. godine: britanskom potapanju francuske mediteranske flote lojalne Vladi u Višiju, kako je ne bi ugrabile sile Osovine, zatim opisuje francusku odmazdu bombardovanjem Gibraltara, i potonji britanski napad na Dakar, prestonicu Francuske Zapadne Afrike. U svakom slučaju – do aprila 1941, kada je nestala Kraljevina Jugoslavija, opkoljena sa svih strana (sem iz Grčke) silama i satelitima Osovine u gotovo okupiranoj Evropi sa neutralnim SSSR-om i SAD-om, sigurno da je očajnički kupovala vreme neutralnosti, te da joj marionetska Vlada u Višiju, i sama pod nadzorom Nemačke i Italije, nije predstavljala značajnijeg partnera, ni u političkom niti u ekonomskom pogledu.

Ovo potonje zato što teritorija koju je kontrolisala Vlada u Višiju nije predstavljala samo dve petine Francuske, već i ekonomski daleko slabiji deo, te potpuno zavisan i u tom pogledu od osovinske Evrope; jedino što je kontrolisala kolonije, a i njih je vremenom gubila usled pokreta generala De Gola.

Francuska je u ratu neposredno učestvovala svega devet i po meseci, od 3. septembra 1939. do 18. juna 1940. godine, od čega poslednjih četrdeset dana u agoniji i na izdisaju. Italija je ostala neutralna do 10. juna 1940, te su sve ovo vreme London i Pariz strahovali da ne izazovu Italiju na Balkanu, zbog čega su Jugoslaviji savetovali mirovanje. Ova je to i sama želela, opkoljena sa svih strana silama Osovine ili njihovim satelitima, sem Grčke. Sa propašću Francuske, uz još neutralne SSSR i SAD, uz porobljen najveći deo Evrope, Jugoslavija se juna 1940. godine našla u veoma delikatnoj međunarodnoj političkoj situaciji, ostavši jedna od retkih neutralnih država. To je samo značilo još pogibeljnije nasrtaje od strane osionih fašističkih sila na njen dalji opstanak i integritet. Imajući pride, samo avgustovskim sporazumom Cvetković–Maček primiren unutrašnji nacionalni problem sa Hrvatima, njen položaj činio se još teži. Ovo utoliko više ako se zna da je većina Hrvata tradicionalno optirala germanofilstvu i Nemačkoj, te je ovo bio trenutak za dodatno jačanje ove struje. A tradicionalni srpski saveznik Francuska upravo je od strane Nemačke bila pregažena i privremeno kao samostalna država nestala sa političke karte Evrope.

Od početka Drugog svetskog rata naklonost – pre svega srpskog stanovništva u Kraljevini – prema Zapadnim demokratijama, a iznad svega prema Francuskoj, bila je evidentna. U periodu od pada Francuske juna 1940. godine do ulaska Kraljevine Jugoslavije u svetski sukob početkom aprila, velike simpatije uživao je pokret Slobodnih Francuza generala De Gola. Francuski poslanik u Beogradu Rejmon Brižer (Reymond Brugere), koji je dao ostavku 17. juna ne želeći da služi novoj Vladi, posebno u Beogradu, uputio je prvu poruku podrške jednog Francuza sa strane generalu De Golu u London.

Francusko-jugoslovenski odnosi tokom Drugog svetskog rata nakon ulaska Jugoslavije u ratni sukob

Istoričar Mile Bjelajac navodi da je vojni puč od 27. marta primljen sa ushićenjem kako u Višijevskoj, tako i u okupiranoj zoni Francuske.¹⁸⁵ Kraljevina Jugoslavija održavala je diplomatsko predstavništvo u Višiju sve do leta 1941. godine, kada je u potpunosti nastavila da sarađuje isključivo sa Komitetom Slobodnih Francuza. Međusobno uvažavanje, savezništvo i prijateljstvo predstavnika

¹⁸⁵ Mile Bjelajac, op. cit., str. 304.

dveju vlada u izbeglištvu (Jugoslovenske kraljevske i Komiteta Slobodnih Francuza) bilo je održavano i negovano na vrlo visokom nivou. General De Gol je izrazio svoje dodatne lične simpatije prema generalu Mihajloviću i njegovom četničkom pokretu. Tome treba dodati i izraženi antikomunizam francuskog ratnog vođe, što će u završnim godinama rata otežavati uspostavljanje odnosa sa partizanskim pokretom. Potpukovnik Božin Simović je od strane Kraljevske vlade imenovan za akreditovanog predstavnika kod KSF-a, kao međunarodno priznate Francuske vlade (što su praktikovale i ostale savezničke vlade), još u septembru 1941. godine. Povodom smrti maršala Franša d'Eperea septembra 1942. godine, obe vlade su u nizu komemoracija odale pomen velikom vojskovođi (koji je svojevremeno od Vlade u Beogradu dobio čin vojvode), ali i osvežile sećanje na zajedničku pobedu u Prvom svetskom ratu.¹⁸⁶ Istoričar Branko Petranović navodi da se u proleće 1942. Draža Mihajlović obratio maršalu Petenu, tražeći da maršal „pribere snagu i izjasni se za slobodu“.¹⁸⁷ Petranović dalje analizira odnose između De Gola i Mihajlovića, i De Gola i Tita. Iako konstatuje da je prethodno lično prijateljstvo i druženje između Mihajlovića i De Gola malo verovatno, ukazuje na bliskost koju je francuski ratni vođa pokazivao prema četnicima i njihovom generalu posebno. „Ako je Šarl de Gol pokazivao razumevanje za Mihajlovića, nije podnosio Tita. Njegova netrpeljivost prema maršalu Titu protegnuće se i posle rata. Do susreta između njih nije nikada došlo.“¹⁸⁸ De Gol je 2. februara 1943. odlikovao Dražu Mihajlovića Ordenom legije časti I stepena sa palmovom grančicom, a sedam oficira kraljevske vojske, među kojima i četničke majore u zemlji Zaharija Ostojića i Mirka Lalatovića – Ratnim krstom sa bronzanom grančicom. Jugoslovenska vlada u Londonu imenovala je Jovana Đonovića za svog predstavnika kod predsednika Nacionalnog komiteta Francuske u Alžiru De Gola tokom 1943. i 1944. godine.¹⁸⁹ O činjenici da su Jugosloveni u veoma različitim okolnostima saučestvovali sa Francuzima u antifašističkoj borbi u Drugom svetskom ratu, svedoči slučaj niza jugoslovenskih begunaca iz nemačkog zarobljeništva na tlu Francuske koji su potom uzeli učešća u Francuskom pokretu otpora, a bilo je tu i bivših španskih boraca. M. Bjelajac u vezi sa tim navodi: „Na prvom mestu generala Ljubu Ilića, koji je 1943. pobeo iz francuskog logora i priključio se pokretu otpora na jugu. Uskoro je postao komandant Južne zone, a zatim rukovodilac svih stranih formacija koje su se borile u Francuskoj. Za zasluge dobio je čin francuskog generala i odlikovan je najvišim

¹⁸⁶ Ibidem, str. 305.

¹⁸⁷ Branko Petranović, „Jugoslovensko-francuski odnosi u Drugom svetskom ratu 1939–1945“, u: *Jugoslovensko-francuski odnosi*, Istorijski institut, Beograd, 1990, str. 305–306.

¹⁸⁸ Ibidem, str. 307.

¹⁸⁹ Ibidem, str. 308–309.

odlikovanjima. U decembru 1944. postao je prvi jugoslovenski vojni ataše u Parizu, a potom predstavnik JA u Štabu savezničkih snaga u Evropi. Drugi general JNA lekar Aleksandar Mezić, učestvovao je u Francuskom pokretu otpora od 1941 do 1944. godine¹⁹⁰.

Posle sporazuma Tito – Šubašić, bilo je više pokušaja da se uspostave odnosi i sa Francuskom. Na takav predlog političkog vođstva NOB-a od 28. avgusta 1944. od strane De Gola odgovoreno je da Francuska održava službene odnose sa Šubašićevom Kraljevskom vladom u Londonu, „a da ne mogu dati odgovor Vrhovnom štabu NOVJ niti ma kojem njegovom predstavniku, pošto nemaju nikakvih diplomatskih niti službenih odnosa sa tom vojskom“¹⁹¹. Najzad, oktobra 1944. obrazovana je diplomatska i vojna misija nove zajedničke prelazne vlade na čijem su čelu stajali Milan Ristić, građanski diplomata, i partizanski general Vladimir Velebit. I francuski istoričar Alen Sulej (Alaine Souleille) ukazuje na nesimpatije od strane francuskog političkog vođstva okupljenog oko De Gola, računajući i izrazitog desničara Žorža Bidoa (Georges Bidault) – prema Titovom partizanskom i socijalističkom pokretu, što se odrazilo i na izrazito usporen proces uspostavljanja diplomatskih odnosa tokom 1944. i početkom 1945. godine. Francuska vojna misija predvođena generalom De Pejroneom (De Peyronnet) stigla je u Jugoslaviju sletevši na aerodrom u Zemunu 12. marta 1945, istoga dana kada je u Beograd prispeo i prvi opunomoćenik novoootvorene Ambasade Velike Britanije u Jugoslaviji Stivenson (Stevensons).¹⁹² Ovo ukazuje na izvesno zakašnjenje zvanične Francuske u uspostavljanju punih diplomatskih odnosa sa novom Jugoslavijom. Ipak, 19. maja 1945. godine, Francuska i nova Jugoslovenska vlada odlučile su da podignu odnose na nivo ambasada. Prvi jugoslovenski posleratni ambasador u Parizu bio je Marko Ristić, predratni levičar, književnik nadrealista sa odličnim poznavanjem francuskog jezika i kulture, i izgrađenim vezama u Parizu – unuk čuvenog srpskog državnika Jovana Ristića iz druge polovine XIX veka. Za francuskog ambasadora u Beogradu određen je Žan Pajar (Jean Payard), diplomata sa iskustvom. Krajem avgusta ambasadori su zauzeli svoja nova diplomatska sedišta, a Marko Ristić ušao je „...u raskošnu zgradu ambasade nasleđene od Kraljevine Jugoslavije, koja se nalazila iznad obale Sene u blizini čuvenog trga Trokadero. U njoj je Ristić vodio razgovore sa brojnim ličnostima francuskog političkog, partijskog, javnog i kulturnog života, a kako izgleda posebno sa ljudima iz sveta književnosti, što je

¹⁹⁰ Mile Bjelajac, op. cit., str. 307.

¹⁹¹ Branko Petranović, op. cit, str. 313.

¹⁹² Alaine Souleille, „Quelques aspect des relations Franço-yougoslaves de 1944 a 1949”, u: *Jugoslovensko-francuski odnosi*, Istorijiski institut, Beograd, 1990, str. 332.

jednom njegovom saradniku, u kratkom periodu, dalo povoda da napiše kako je ta ambasada 'odjednom postala nadrealistička ambasada, dom u kojem su se u ona siva posleratna vremena sastajali najbolji duhovi tadašnje kulturne metropole'¹⁹³. M. Bjelajac navodi da su i tokom jeseni 1945. nastavljene izvesna saradnja i pomoć francuskih vojnih i civilnih vlasti, zajedno sa jugoslovenskim emigrantima i simpatizerima starog režima na različitim lokacijama u Evropi na kojima su Francuzi držali neku vlast – pored Francuske i u delovima severne Italije, u Austriji, i dr.¹⁹⁴ Prilikom proglašenja FNRJ novim vlastima u Beogradu poslat je telegram čestitke od strane predsednika Nacionalne skupštine Francuske Feliksa Žuena (Felix Gouina), „ali je general De Gol sačekao još jedan mesec da prizna novi režim...“¹⁹⁵ Krajem 1945. i početkom 1946. godine Francuska i FNR Jugoslavija uspostavile su pune diplomatske odnose na svim nivoima i počele da produbljavaju svoju saradnju. Ako se složimo sa navodima mnogih francuskih i jugoslovenskih savremenika da je Drugi svetski rat produbio prijateljstvo, tradiciju i savezništvo dva naroda – to se nikako ne može reći za odnose političkih vođstava dveju država, čak i ako uzmemo u obzir činjenicu da je De Gol napustio javnu političku scenu Francuske sredinom 1946. On će se posle tog privremenog dobrovoljnog povlačenja sa političke scene Francuske u intimu svog imanja u Kolombeu vratiti na veliku scenu posle tačno dvanaest godina, ponovo kao spasilac Francuske, a to će biti i prilika, između ostalog, za nove kontakte sa jugoslovenskim političkim socijalističkim vođstvom.

De Gol, ali i službena Francuska su na različite načine ispoljili svoje nezadovoljstvo nakon hvatanja i suđenja Draži Mihajloviću proleća 1946. Pogubljenje Mihajlovića, kao i proganjanje od strane novog Titovog režima, niza uglednih pojedinaca građanskog staleža koji su imali dugu tradiciju saradnje i negovanja francuske kulture, naročito u Beogradu i Srbiji, izazvali su nezadovoljstvo u Parizu tokom prvih posleratnih meseci. Ipak službeni odnosi Francuske i FNR Jugoslavije su se odvijali uzlaznom dinamikom i oni će sve više dobijati na intenzitetu i sadržaju.

¹⁹³ Miladin Milošević, „Dolazak u Pariz prvog ambasadora nove Jugoslavije”, u: *Srpsko-francuski odnosi 1904–2004*, 2005, str. 129.

¹⁹⁵ Mile Bjelajac, op. cit., str. 308.

¹⁹⁶ Alaine Souleille, op. cit., str. 333.

Odnosi između francuske Četvrte republike i FNRJ od sredine 1946. do kraja 1951.

U ovom razdoblju, na osnovu intenziteta i kvaliteta francusko-jugoslovenskih odnosa, možemo da izdvojimo dva perioda. Prvi, od 1946. do 1949. godine, predstavlja period kada je FNRJ bila intenzivno vezana za SSSR i istočnoevropske socijalističke zemlje i kada je saradnja sa Francuskom bila površna i daleko od svojih realnih mogućnosti. Pored toga, odnose dveju država opterećivao je čitav niz problema. Prvo, to je bila nacionalizovana francuska imovina na tlu Jugoslavije, u kojoj su istaknuto mesto zauzimali rudarsko-metalurški kompleksi Bor i Majdanpek. Drugo, pitanje pokreta Draže Mihajlovića koji je uživao veliki ugled u Francuskoj, naročito među desnicom. Kako je u vreme hvatanja i suđenja Mihajloviću u proleće i leto 1946. De Gaulle bio na vlasti u Francuskoj, to je nezadovoljstvo generala De Gaulle nekorektnim i manjkavim suđenjem Draži Mihajloviću pretočeno u dodatnu frustraciju prema Titovom režimu od strane francuske desnice. Treće – suđenje Alojziju Stepincu takođe je loše primljeno u Francuskoj, naročito u klerikalnim krugovima pod uticajem Vatikana. Stranka MRP, predvođena Žoržom Bidoom i Roberom Šumanom, inače partija pod uticajem katoličkih krugova i Vatikana, dugo je u posleratnoj deceniji imala veliki uticaj u Francuskoj, a slučaj Stepinac dodatno ju je konfrontirao sa socijalističkim režimom u FNRJ. Pored navedenog, francuska diplomatija se u predratnom periodu oslanjala na niz istaknutih jugoslovenskih proevropskih i profrancuskih pojedinaca i grupa u zemlji, najviše u Beogradu. To su bili predstavnici elite, intelektualci, kapitalisti i kulturni delatnici, čiji je renome često bio priznat i van granica zemlje. U posleratnom periodu oni su razvlašćeni, degradirani, imovina im je uglavnom nacionalizovana, a neki su čak lišeni života ili slobode. Time je umanjen sloj uticajnih Jugoslovena – prijatelja Francuske, a francuska diplomatija je zbog njihove sudbine ili njihovog sadašnjeg stava prema novoj jugoslovenskoj vlasti, dodatno prihvatila nepoverenje prema vođstvu FNRJ. Najzad, kada je došlo do konfrontacije sa Kominformom već tokom 1948. godine – inače veoma jaka, Komunistička partija Francuske počela je sve više da se distancira od zvanične politike Jugoslavije. I pored svega, tokom ovog ranog posleratnog perioda održavani su korektni odnosi dveju zemalja, istina daleko od predratne tradicije i velikog prijateljstva. Nagoveštaj preokreta (ako izuzmemo kvarenje odnosa sa KP Francuske) predstavljao je sukob FNRJ sa Kominformom u proleće 1948, koji se u sledećih godinu i po dana dodatno razvijao. Tek tokom 1949. i u Francuskoj je na to počelo da se gleda kao na nešto više od „sukoba u porodici”. Moramo istaći i to, da je u sukobu Italije i Jugoslavije oko Trsta Francuska zauzela veoma

korektan stav, koji je u Beogradu ostavio bolji utisak nego držanje drugih dveju Zapadnih sila po istom pitanju – Britanije i SAD-a.

Već pominjani francuski istoričar Alen Sulej ukazao je na krupan nesporazum koji se pojavio između različitih struktura obeju država, u vezi sa nacionalizacijom u FNRJ dela imovine koji je pripadao predratnim francuskim vlasnicima, od čega je svakako najkrupnije bilo pitanje Bora i Majdanpeka.¹⁹⁶ Ovim nesporazumima treba dodati i probleme oko neodobravanja od strane novih jugoslovenskih vlasti ponovnog otvaranja francuskih škola u Skoplju i Bitolju, te odugovlačenja odobravanja obnove francuskih instituta u Beogradu, Zagrebu i Ljubljani. Kada su ovi instituti najzad ponovo otvoreni, posle izvesnog vremena zatvoren je institut u Ljubljani.¹⁹⁷

Odnosi sa KP Francuske u prvim posleratnim godinama imali su izvesne predispozicije za dobar razvoj, što se delom i obistinilo. Ovo je bilo važno ako se ima u vidu značajan izborni rezultat francuskih komunista u prvim posleratnim godinama, što je dobrim delom bila i posledica njihovog velikog učinka u Pokretu otpora za vreme nemačke okupacije. Međutim, prvi nesporazumi sa KPJ pojavili su se već posle žestokih Đilasovih kritika pred sovjetskim rukovodiocima – određenih poteza francuskih komunista, o čemu u svojim radovima o tom periodu svedoči istoričar Branko Petranović.¹⁹⁸

Za prvog posleratnog opunomoćenog predstavnika – ambasadora FNR Jugoslavije u Parizu, određen je pisac, nadrealista Marko Ristić, dobar poznavalac francuske kulture i jezika. „Ristić je došao u Francusku koja je bila u znaku prvog rezidenta Šarla de Gola, kod koga je bila izražena tradicionalna naklonost prema Srbiji i Srbima. To je vuklo korene još iz Prvog svetskog rata od kada je za, tada francuskog poručnika, Šarla de Gola simbol Srbije i Srba bio sinonim za Jugoslaviju i Jugoslovane, i koji je izvesno vreme bio dominantan. Za vreme Drugog svetskog rata Kraljevska vlada u Londonu imala je svoje predstavnike kod De Gola, odnosno kod Francuskog komiteta nacionalnog oslobođenja, na čijem se čelu on nalazio, što, i pored pokušaja i nastojanja, predstavnicima nove vlasti u zemlji nije uspelo sve do početka 1945. godine, kada su razmenjene vojne misije. Francuski general je za vreme rata pokazivao razumevanje za ministra vojske i mornarice Dražu Mihajlovića, kao ministra Vlade u emigraciji čiju su legitimnost priznavale sile saveznice. On ga je početkom 1943. i odlikovao, što

¹⁹⁶ Ibidem, str. 334.

¹⁹⁷ Ibidem, str. 336.

¹⁹⁸ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, III tom, Nolit, Beograd, 1990, str. 213–214.

je svakako imalo uticaja na posleratne odnose između generala i nove vlasti. Kao antikomunista, De Gol nije gajio niti pokazivao razumevanje za Josipa Broza, tada predsednika Ministarskog saveta i partijskog vođe. Jugoslovenski partijski – a to znači i državni vrh – nije štedeo oštre reči kada je bio u pitanju De Gol, što sve skupa nije išlo u prilog uspostavljanju atmosfere uzajamnog poverenja koje je trebalo da dovede do normalizacije odnosa dveju vlada. Na formiranje mišljenja o De Golu i odnosu prema njemu u jugoslovenskom rukovodstvu nije bez značaja i uticaj tadašnjeg sovjetskog partijskog i državnog vrha.

Vreme u kojem je Ristić bio ambasador u Francuskoj je vreme prvih pet-šest godina Francuske Četvrte republike, koje je karakteristično, na unutrašnjem planu, po ozbiljnim ekonomskim poteškoćama i velikoj političkoj nestabilnosti, a na spoljnom, po orijentaciji Francuske na čvrsto povezivanje sa SAD-om – što je na kraju dovelo i do uključivanja Francuske u Severnoatlantski pakt 1949. Unutrašnja nestabilnost očitavala se u socijalnim potresima, najdrastičnije izraženim kroz milionske štrajkove radnika, posebno 1947–1948, i u čestim promenama vlada. Za vreme Ristićeve misije promenilo se preko petnaest vlada, što rečito govori o krizama kroz koje je Francuska prolazila tih godina. U to vreme Francuska se suočila i sa ozbiljnim narušavanjem celovitosti njenog kolonijalnog carstva.”¹⁹⁹ Sam Ristić je uspeo, zahvaljujući svom obrazovanju i kulturnom nadahnuću, kao i predratnim vezama, da izgradi dobar odnos sa pojedinim istaknutim predstavnicima francuskog kulturnog života, ali je imao izvesnih teškoća sa koordinacijom rada svojih saradnika u Ambasadi, kao i odgovornim dužnostima koje su stajale pred njim, kao ambasadorom u posleratnoj Francuskoj. Ovome treba dodati da su i institucije Saveznog ministarstva spoljnih poslova u FNRJ tih godina bile u povoju, a kadrovi nedovoljnog iskustva i školovanosti. Pored toga, udareni su temelji i posleratnoj jugoslovenskoj diplomatiji i njenim predstavništvima u Francuskoj. Sledeći ambasador Jugoslavije (početkom 1951) bio je dotadašnji zamenik ministra inostranih poslova FNRJ O. Prica, koji je došavši u Pariz već imao nešto lakši posao, pošto su temelji ambasade i konzularnog sistema u Francuskoj funkcionisali.

Tokom 1946. godine dolazi do učvršćivanja odnosa dveju zemalja na zvaničnom nivou. Velika energija obe zemlje u ovoj godini usmeravana je na unutrašnja pitanja, organizaciju ustavnog i pravnog sistema zemlje, obnavljanje privrede, obračun sa „reakcijom” (u Jugoslaviji sa ostacima protivnika NOB-a za vreme rata, a u Francuskoj sa predstavnicima Višija) i druga uglavnom unutrašnja pitanja. U spoljnoj politici FNRJ je bila opredeljena za usku

¹⁹⁹ Citat iz: Marko Ristić, *Diplomatski spisi* (priređio Miladin Milošević), predgovor, Beograd, 1996. str. 40.

saradnju sa SSSR-om i istočnoevropskim socijalističkim zemljama, uključujući i institucionalizovanje sistema njihovog povezivanja koji je bio u toku. U očima ostatka sveta, nova Jugoslavija bila je identifikovana kao jedan od najvažnijih i svakako nespornih saveznika SSSR-a i uspostavljanja istočnoevropskog sistema povezivanja socijalističkih država i njihovih režima. Francuska se našla u daleko kompleksnijoj ulozi spoljnopoličke orijentacije, jer se na osnovu njene još nedovoljno definisane i vrlo turbulentne unutrašnjopoličke scene u previranju, teško mogla do kraja odrediti pozicija Kej d'Orseja u međunarodnom okruženju. Iznenadno povlačenje De Gola iz neposrednog političkog života Francuske početkom 1946. godine, značajno je uticalo na nedefinisanost domaće političke scene i posebno na nedostatak „političkog tega” bilo koje od političkih grupacija u zemlji. Komunistička partija Francuske učestvovala je u prvoj posleratnoj Vladi, u kojoj je čak imala istaknuto mesto. Sa druge strane, odnos drugih francuskih političkih stranaka prema FNRJ u periodu do približno 1949, bio je relativno rezervisan. U prvom planu bilo je svakako prijateljstvo dva naroda i dveju država, što su respektovali praktično svi na političkoj sceni Francuske. Sa druge strane, nova Jugoslavija se – svojim opredeljenjem u prvim posleratnim godinama prema tesnom političkom i ideološkom savezništvu sa SSSR-om i drugim novouspostavljenim socijalističkim režimima u Istočnoj Evropi – značajno determinisala po pitanju odnosa sa najvažnijim subjektima stranačkog života Francuske. Tako je najveći deo desnice bio krajnje rezervisan prema vlastima nove Jugoslavije. Iz telegrama ministra Ristića prilikom održavanja jedne od prvih većih manifestacija predstavnika nove Jugoslavije u Parizu na zvaničnom nivou, proslave Dana državnosti (29. novembra) 1946, saznajemo sledeće:

„Narodni praznik juče svečano proslavljen velikim prijemom u ambasadi. Prisustvovalo preko 800 zvanica. Prisustvovali ceo diplomatski kor, komunistički ministri sa Thorezom, od socijalista samo ministar prosvete Naegelen. Zapaženo odsustvo ministara M.R.P., kao i viših rukovodioca iz Quaid-Orsaya.”²⁰⁰ Iz ovog izveštaja vidimo da su odnosi zvaničnika FNRJ sa komunistima Francuske u ovom periodu bili veoma prisni, da su održavani izvesni odnosi i sa socijalistima partije SFIO, a da su odnosi sa desnicom, konkretno jednom od vladajućih stranaka MRP, bili veoma slabi. Iz ostalih dokumenata ovog perioda jasno se vidi da je politika FNRJ podržavala što širi front leveice, pri čemu je veoma bio važan dobar odnos između socijalista, komunista i levih radikala. Krajem decembra dolazi do preuzimanja potpune vlasti od strane socijalista SFIO, a iz dostupne građe vidi se dalje interesovanje ambasadora Ristića da i komunisti zadrže što

²⁰⁰ Telegram ambasadora Ristića MIP-u u Beogradu od 1. decembra 1946. godine, ibidem, str. 115.

više uticaja na novu vladu.²⁰¹ Tako je izbor za predsednika republike Vinsenta Oriola (Vincent Auriol), uz podršku širokog spektra levih snaga u Francuskoj, izuzetno pozitivno vrednovan od strane ambasadora Ristića prilikom njegovih izveštaja MIP-u u Beograd. „Kongres je usvojio proceduru izbora koju su predložili predsednici grupa: tajno glasanje i apsolutna većina izraženih glasova. Prisutnih je bilo 888, a izraženih glasova isto toliko. Apsolutna većina, dakle 442, Vincent Auriol je dobio 452 glasa, Deribes 242, Gasser 122, Michel Clemanceau 60 i neki nepoznati 7 glasova. Ovaj rezultat znači da su za Vincent Auriola svakako morali glasati pored komunista i socijalista i bliskih grupa i još izvestan broj drugih poslanika, verovatno na prvom mestu radikal-socijalisti. Činjenica da je Vincent Auriol izabran prvim glasanjem svakako je dobar znak.”²⁰² U telegramu od 29. januara Ristić pohvaljuje spretnost komunista Francuske da ostanu u dobrim odnosima sa ostatkom leve, pa po potrebi i sa strankama centra, izbegavajući na taj način izolaciju koju im priprema desnica. U prilog tome pohvaljuje spremnost komunista da podrže novoizabranog predsednika republike Oriola. Slično je bilo i prilikom izbora premijera Ramadijera.²⁰³

Tokom 1947. i u prvom delu 1948. godine nije došlo do bitne promene u osnovnim stavovima prema unutrašnjopolitičkim činionicima u Francuskoj, od strane ambasadora Ristića. Udaljavanje De Gola od neposrednog i zvaničnog političkog života u Francuskoj posmatrano je sa njegove strane sa simpatijama, imajući u vidu izvestan odijum, i čak identifikaciju samog generala sa celokupnom francuskom desnicom. Kalendarska 1947. godina nije donela ništa bitno novo u francusko-jugoslovenskim odnosima, kao ni u ukupnoj francuskoj i jugoslovenskoj spoljnopolitičkoj poziciji u svetu. U februaru je u poseti Parizu bio ministar spoljnih poslova FNRJ Simić, koji je sa francuskim velikodostojnicima imao krajnje srdačan susret. FNRJ je i dalje zauzimala važno mesto među istočnoevropskim zemljama okupljenim oko SSSR-a, imajući u vidu da su Jugosloveni imali svoj antifašistički pokret otpora za vreme Drugog svetskog rata i samostalnu revoluciju, što pretežno nije bio slučaj sa drugim novouspostavljenim socijalističkim režimima u Evropi. Na unutrašnjem planu u Francuskoj, komunisti su postali opozicija, mada i dalje imaju zapažen uticaj i još po nekim pitanjima saraduju sa socijalistima SFIO. Sa druge strane, formiranjem Šumanove Vlade krajem godine u zemlji se stabilizuje desnica, a odsustvo KPF-a iz Vlade sledećih godina omogućava joj inicijativu u formiranju

²⁰¹ Ibidem, str. 125–135.

²⁰² Telegram ambasadora Ristića od 17. januara 1947. za MIP u Beogradu, ibidem, str. 125–129.

²⁰³ Telegram ambasadora Ristića od 29. januara za MIP u Beogradu, tačnije ministru inostranih poslova Simiću lično, ibidem, str. 132–133.

vlasti. Rasplamsava se kolonijalni rat u Indokini, a brojne socijalne teškoće postaju uočljive. Jugoslovenski političari su i dalje sa simpatijama pratili svaki dodir i saradnju na levlci, naročito kada bi došlo do približavanja socijalista, pa i levih radikala KPF-u. Krajem godine sve očiglednija postaje distanca koju u Zapadnom svetu dotle izvesno emancipovana politika Francuske sada ima prema SSSR-u, i približavanje zvaničnog Pariza SAD-u, u čemu veliku ulogu ima Maršalov plan. Ambasada Jugoslavije je, zajedno sa levičarskim intelektualcima u Francuskoj, formirala društvo France-Yougoslavie, koje bi preko svojih kulturnih manifestacija trebalo da pruži podršku interesima nove socijalističke Jugoslavije u Francuskoj.²⁰⁴

Za razumevanje pozicije politike FNRJ prema francuskoj kolonijalnoj vladavini u Severnoj Africi, mogao bi da posluži izveštaj ambasadora Ristića od 28. januara 1948. U tom periodu dolazi do prvih pobuna i ozbiljnijih separatističkih pokreta posle Drugog svetskog rata u Maroku i Tunisu. Istina, u to vreme se separatističko vrenje u Tunisu i Maroku još odvijalo van širih narodnih masa, a najviše je uzelo maha u višim slojevima, i to uglavnom u egzilu.

„...Francuska Unija. U francuskim severnoafričkim posedima dolazi sve više do izražaja nacionalistički pokret, koji je od bekstva Abd el Krima i od francuskog istupanja povodom Palestine u OUN (koje je od urođenika ocenjeno kao antiarapsko i antimuslimansko) dobijao sve više u svom antifašističkom stavu: „Komitet za oslobođenje Severne Afrike”, obrazovan u Kairu pod predsedništvom Abd el Krima, usvojio je kao svoju liniju da ne otpočne pregovore sa Francuskom pre nego što ova bude priznala princip nezavisnosti Tunisa, Alžira i Maroka. Svaka, pak, zemlja posebno zadržava za sebe pravo da nezavisno od ostalih pregovara sa Francuskom. Abd el Krim je potom dao izjavu u kojoj predlaže ugovor na bazi administrativne nezavisnosti Maroka. Vest da je Francuska vlada u pregovorima sa Abd el Krimom, demantovao je Quai d’Orsay. Kairskom komitetu prilazi u ime tuniskog Destaura Bourguiba. Što se pak tiče alžirskih predstavnika, mada su poznata razmimoilaženja između Ferhat Abbasa, koji zastupa tezu alžirske države u okviru Francuske unije, i Messalia Hadjia, koji traži potpunu samostalnost, obadvojica su zasad samo uspostavili izvesne veze sa Komitetom, ne dajući još nikakve izjave. Simptomatično je da je u isto vreme kad je obrazovan i kairski komitet, marokanski sultan uputio pismo predsedniku Francuske Republike u kome se žali na generala Juina i traži reviziju ugovora o protektoratu. Iz samih, pak, reči generala Juina, francuskog generalnog rezidenta u Maroku, izlazi da je on stvarno zabranio sultanu da se pojavljuje na

²⁰⁴ Telegram ambasadora Ristića od 17. decembra 1947. za MIP u Beogradu, ibidem, str. 238–239.

javnim skupovima i ceremonijama i da na njih šalje članove svoje porodice. Kao razlog za ovu zabranu Juin navodi da Marokanci iskorišćavaju pojavu sultana ili članova njegove porodice za antifrancuske manifestacije, pominjući čak i uzvike „Smrt francuskim tiranima” i „Dole Rezident”. Plasiranje pak američkog kapitala u severnoj Africi stalno se povećava i iz jednog skorašnjeg odgovora generala Juina, na konferenciji štampe od 24 januara, vidi se da Francuska vlada ne misli da ovo sprečava, što se potpuno dalo pretpostaviti. Takođe se može prilično verovati informacijama da postoji izvestan američki uticaj na Sultana lično i na događaje u severnoj Africi uopšte.

Mesto da kritično stanje Francuske unije reši radikalnim putem i da, držeći se Ustava, uspostavi zdravije odnose u Uniji, Francuska vlada pristupa administrativnim merama, menjajući visoke komesare i stvarajući specijalno nov položaj državnog podsekretara za muslimanska pitanja, na koji postavlja Augarda poslanika MRP-a, inače, veoma verovatno, agenta Drugog Biroa.²⁰⁵ U nastavku izveštaja Ristić ukazuje na situaciju u Indokini, odnosno Vijetnamu, u kojem francuska politika pokušava da zadrži svoju poziciju preko favorizovanja cara Bao Daja, i na taj način planira da izbegne pregovore sa vođom pokreta otpora Ho Ši Minom. U ovom periodu, dok je Francuska po pitanju Severne Afrike situaciju još čvrsto držala u svojim rukama, jugoslovenska politika nije se usuđivala da u međusobnim odnosima pominje ova pitanja. Tako je marokanski sultan sa svojom porodicom uskoro proteran u izgnanstvo na francuski posed Madagaskar, a situacija u Magrebu potpuno je primirena za sledećih nekoliko godina. Začetak otpora opstao je samo u egzilu, kod malobrojne političke emigracije van Magreba, uglavnom u Egiptu.

Tokom sledećih meseci kalendarske 1948, izvesnu ulogu u francusko-jugoslovenskim odnosima sve više počinje da igra nesporazum u odnosima FNRJ i SSSR-a, koji se vremenom produbljuje. Francuska strana je dotle imala izvesne zamerke na jugoslovensku politiku, kao što su obračun sa građanskom opozicijom, pokroviteljstvo i prihvatanje Francuske na svom tlu dela političke opozicije – emigracije, suđenje Stepincu koje je posebno negativno doživljeno od strane stranke katoličke desnice MRP-a na čelu sa Bidoom, i sl. Rezolucija Informbiroa i obelodanjivanje sukoba na liniji FNRJ – SSSR i druge istočnoevropske socijalističke zemlje, ostvareni su početkom leta. Tada dolazi do naglog zahlađenja odnosa KPF-a sa vlastima FNRJ. Sa druge strane, iz izveštaja ambasadora Ristića vidimo da su njegovi zvanični odnosi sa predstavnicima istočnoevropskih socijalističkih država u Francuskoj bili krajnje korektni i tokom čitave druge polovine 1948. godine.

²⁰⁵ Ibidem, str. 264.

Tokom 1949. sledi sve oštrije sukobljavanje Jugoslavije sa Informbiroom, što se odražavalo i na francusko-jugoslovenske odnose. Istina, u najvećem delu ove kalendarske godine još je bar u ideološkom smislu postojala određena bliskost odnosa jugoslovenskog političkog vrha (i još više baze) sa SSSR-om, što se vidi i iz izveštaja ambasadora Ristića. Tako on u svom telegramu o hladnoratovskoj aferi dveju supersila o Kravčenku jasno ističe da je on napisao „antisovjetsku kupusaru”, i to „amerikanskim novcem”. „Međutim, od samog početka, Kravčenko je rekao da namerava ovom procesu dati izričito politički karakter. Amerikanske vlasti su mu u toj nameri do krajnosti izašle u susret, podrškom i novcem. Taj politički karakter procesa sve je naglašeniji. Cilj procesa je potpuno rušenje svakog ugleda SSSR-a u zapadnoj Evropi. Svedoci odbrane dokazuju da je Kravčenko najobičniji plaćeni agent američke tajne policije...”²⁰⁶

Očigledno da je nagli zaokret u odnosima između rukovodstava FNRJ i SSSR-a veoma teško uspevao da u svesti prosečnog Jugoslovena ukloni osnovnu matricu da je SAD ideološki i politički protivnik, a sovjetska Rusija prijatelj i centar ideologije svetske revolucije u kontinuitetu. List *Nova Jugoslavija* izlazio je u Francuskoj na srpskohrvatskom jeziku sa Informbirovskih pozicija. KPF i većina francuskih komunista stali su na stranu Informbiroa, a protiv rukovodstva FNRJ. Iz telegrama od 1. juna 1949. godine vidimo da su još razvijene zvanične oficijelne aktivnosti sa istočnoevropskim socijalističkim zemljama. „Pozvani sinoć na koncert u poljskoj Ambasadi. Večernja odela. Bio Višinski. Pozdravio sam se sa njim ali nismo ništa razgovarali. Bogomolov izuzetno ljubazan na ličnoj liniji.”²⁰⁷ Iz ovog telegrama vidimo da se, pored odlaska na manifestaciju u ambasadu jedne istočnoevropske socijalističke zemlje, jugoslovenski ambasador u Parizu video i pozdravio i sa ministrom spoljnih poslova SSSR-a – i uglavnom srdačno razgovarao sa ambasadorom ove zemlje u Francuskoj. Istina, jasno je da ti odnosi ni izbliza nisu bili tako prisni kao samo pre godinu dana. Jugoslovenska politika pažljivo je pratila svoj odnos sa Francuskom, kao važnom državom Zapada. Francuska je uzimala učešće u arbitraži velikih sila po pitanju zone Trsta, a ranije su na nju kao na merodavni faktor u zvaničnom jugoslovenskom vrhu računali i po jugoslovenskim zahtevima za postavljanje pitanja Koruške. Do formiranja Atlantskog pakta aprila 1949. godine, u međunarodnim odnosima su Francusku posmatrali kao potencijalnog nosioca politike između sve zaoštrenijih interesa SAD-a i Britanije sa jedne – i SSSR-a i

²⁰⁶ Citat iz telegrama ambasadora Ristića MIP-u u Beograd od 3. februara 1949. godine, ibidem, str. 334.

²⁰⁷ Citat iz telegrama ambasadora Ristića MIP-u u Beograd od 1. juna 1949. godine, ibidem, str. 354.

njenih saveznika u Istočnoj Evropi, sa druge strane. Računalo se da će Francuska možda ostati po strani od pokušaja formiranja Zapadne vojne alijanse, ili bar da će u okviru nje imati neku svoju donekle nezavisnu ulogu. Međutim, Amerikanci su iskoristili svoju veliku ekonomsku moć da zapadnoevropskim državama, uključujući i Francusku, putem privredne pomoći, a nadasve preko Maršalovog plana, kao i na druge načine (strah od nametanja svetske revolucije od strane Istoka, potreba pomoći u kolonijalnim ratovima koje su u to vreme vodile evropske kolonijalne sile, uključujući i Francusku u slučaju Indokine, i sl.) – nametnu svoje političke vizije. FNRJ je u posleratnim godinama, sve do druge polovine 1948. godine, situaciju u Francuskog apsolutno posmatrala sa aspekta jedinstvenog socijalističko-komunističkog Istoka, u čijem se centru nalazio SSSR. U sledećih oko godinu i po bilo je samo izvesnih varijacija po ovom pitanju, dok je tek od početka 1950. došlo do bitnih promena, kada jugoslovenska politika odnose između blokova počinje da posmatra sve više neutralno, da bi kasnijih godina čak došlo i do postepene naklonosti Zapadu – i vraćanja potom klatna politike na prostor između dva suprotstavljena bloka. U svim tim godinama, ipak, Jugoslavija je ideološki ostala socijalistička, po tom osnovu bliska istočnoevropskim državama i SSSR-u.

Prateći promene u odnosima između FNRJ i istočnoevropskih socijalističkih država sa SSSR-om na čelu, leвица u Francuskoj sve se više konfrontirala sa jugoslovenskim političkim kursom. Posle komunista koji su gotovo aklamacijom osudili Tita i njegovu politiku, početkom 1950. na svom kongresu, i socijalisti su dali načelnu osudu „jugoslovenskog skretanja”.²⁰⁸ Postepeno se među socijalistima Francuske kao najkrupnija formacija izdvaja stranka SFIO, koja sve više simpatizuje Titovu politiku, za razliku od KPF-a i manjeg dela socijalista i drugih pripadnika levice. Oktobra 1950. Ristić sa velikom pažnjom izveštava o inicijativi uglednih francuskih intelektualaca za stvaranje neutralne vanblokove Zapadne i Srednje Evrope, u koju bi mogla da uđe i Jugoslavija. Vođstvo FNRJ svesno je svog isturenog položaja van blokova i sa simpatijama posmatra one snage u Francuskoj koje se zalažu za smanjenje napetosti između blokova, i čak stvaranje određene vanblokove zone u kojoj bi i Jugoslavija mogla da nađe svoje mesto, ili bi joj barem bila bliska.²⁰⁹

Period od 1949. do kraja 1951. predstavlja vreme intenzivnog poboljšanja i naglog porasta kvaliteta odnosa dveju država – FNRJ i Francuske. Tokom ove dve

²⁰⁸ Na osnovu telegrama ambasadora Ristića MIP-u u Beograd od 21. januara 1949. godine, *ibidem*, str. 359–360.

²⁰⁹ Na osnovu telegrama ambasadora Ristića MIP-u u Beograd od 25. oktobra 1950. godine, *ibidem*, str. 369.

godine nivo odnosa toliko je porastao da se može reći da tako nagla promena nabolje u kratkom periodu nije zabeležena u čitavom XX veku. Jugoslavija je bila veoma zainteresovana za dobre odnose sa Francuskom. Prvo zbog sukoba sa Kominformom i prestanka svih kontakata sa istočnoevropskim socijalističkim državama i SSSR-om, čime se FNRJ našla u situaciji da upravo od tih zemalja očekuje eventualnu agresiju, provokacije i pretnje, zbog čega je od Zapada tražila podršku. Drugo – sa gotovo autarhičnom i slabom privredom Jugoslaviji su bili hitno potrebni krediti i ekonomska pomoć, naročito u nerodnim godinama. Tri Zapadne sile odobrile su Jugoslaviji tripartitnu pomoć, a Francuska joj je (istina manje nego SAD i Britanija) davala i neke dodatne oblike pomoći i kredita. Treće, sporna Slobodna teritorija Trsta, i konflikt sa Italijom oko nje, dobili su posredništvo tri sile Zapada, među kojima je bila i Francuska. Ovo su bili najvažniji faktori zbog kojih je zvanični Beograd na neki način očekivao pomoć od Francuske, pa kako je to zavisilo i od dobrih odnosa sa Parizom, političko rukovodstvo FNRJ nije u ovom periodu sebi dozvoljavalo nikakve oblike kritike i ugrožavanja francuskih interesa. Ovo se posebno odnosilo na situaciju u kolonijama – Francuska je vodila pravi višegodišnji rat u Indokini, a u Maroku i Tunisu je čvrstom rukom obuzdavala zahteve arapskih nacionalista za dobijanje autonomije.

Kulturna i naučna saradnja između Francuske i FNRJ u periodu početka pedesetih godina

Kulturna i naučna saradnja dveju zemalja bila je na izuzetno visokom nivou. Ovde nemamo prostora da prikazemo ni deo obimnog arhivskog materijala u vezi sa ovom oblašću, već ga dajemo samo u glavnim naznakama.²¹⁰ Naučna saradnja tog perioda održavala se posredstvom Jugoslovenskog akademskog saveta (JAS), tela koje je koordiniralo rad nacionalnih (republičkih) akademija. Dodatni podsticaj toj saradnji bilo je preispitivanje započete kulturne politike posle 1945, odnosno odbacivanje sorealističkog modela kulture koji je započeo govorom Edvarda Kardelja u Ljubljani decembra 1948, a nastavio se Drugim plenumom CK KPJ jula 1949.²¹¹ Saradnja između JAS-a i francuskih naučnih ustanova odvijala se u više oblika, a najfrekventniji je bio gostovanje jugoslovenskih naučnih radnika na

²¹⁰ U vezi ovoga Dragan Petrović, *Kulturna politika francusko-jugoslovenskih odnosa 1949-1959*, Institut za političke studije, Beograd, 2006. Za izradu ove monografije korišteni su prevashodno primarni arhivski izvori, Ministarstva inostranih poslova za posmatrani period i to fond fasikli Francuska, deo za kulturu.

²¹¹ Ljubodrag Dimić, *Agitprop kultura, agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945-1952*, Rad, Beograd, 1988, str. 273.

francuskim periodičnim i vanrednim skupovima naučnih nacionalnih podružnica, zatim skupovima međunarodnih, kontinentalnih i svetskih organizacija na francuskom tlu, kao i sličnim skupovima naučnih organizacija zemalja francuskog govornog područja.²¹² Neki francuski naučni radnici, kao što je dekan Sorbone geograf dr A. Šolej, pored intenzivne naučne saradnje sa JAS-om i jugoslovenskim kolegama davali su i nedvosmislenu političku podršku rukovodstvu FNRJ i Titu. Tako je on bio potpisnik podrške, zajedno sa eminentnom grupom francuskih intelektualaca, zahtevima Jugoslavije na mirovnom skupu u Parizu 1946. Sledećih godina organizovao je i učestvovao na konferencijama za štampu kojima se hvali izgradnja FNRJ i njeno rukovodstvo, a prilikom dolazaka u Jugoslaviju 1948. i 1949. godine, Tito mu je na raspolaganje stavljao vagon-salon i specijalni voz za njega i njegovu porodicu prilikom obilaska zemlje.²¹³ Gostovanja francuskih naučnih radnika u Jugoslaviji u ovom periodu, iako manje frekventna nego gostovanja jugoslovenskih kolega po raznim osnovama u Francuskoj, bila su najčešća i najobimnija gostovanja stranih naučnih radnika na našim prostorima tog vremena. Pored naučne kompetencije i prestiža u svetu, poznanstava i intenziteta veza sa našim naučnicima, za pozivanje i odobravanje dolaska od strane JAS-a – koji je imao monopol po tom pitanju – bilo je važno i političko opredeljenje. Mišljenje Jugoslovenske ambasade u Parizu o ukupnom, pa i političkom profilu francuskih naučnih radnika prilikom pozivanja u našu zemlju, bilo je bitno i pored sve naklonosti koju su, uopšte gledano, uživali Francuzi, iako se veoma retko dešavalo da je neko bivao odbijen.²¹⁴ Ono što je posebno interesantno, kako je Alžir bio sastavni deo francuske nacionalne teritorije, u njemu (a nekada i u Maroku i Tunisu) u ovom periodu do 1955. godine više puta su bez ikakvog zazora gostovali jugoslovenski naučni i kulturni radnici, bilo na svetskim kongresima održanim na francuskom tlu, bilo na francuskim nacionalnim naučnim i kulturnim skupovima kojima je domaćin bio Alžir.²¹⁵

²¹² O ovome detaljno u: Dragan Petrović, „Saradnja Francuskih naučnih i kulturnih ustanova sa Jugoslovenskim akademskim savetom (JAS) 1949–1958”, *Tokovi istorije*, Institut za noviju istoriju Srbije 3–4 za 2003, Beograd, 2004. str. 53–73.

²¹³ O ovome detaljnije u: Dragan Petrović, „Saradnja francuskih i jugoslovenskih geografa u periodu 1947–1952”, *Globus*, Srpsko geografsko društvo, Godišnjak za 2003, Beograd, 2004, str. 212–215.

²¹⁴ Konkretnije o gostovanjima francuskih naučnika u FNRJ u ovom periodu videti u: Dragan Petrović, „Gostovanja francuskih naučnih radnika u Jugoslaviji preko Jugoslovenskog akademskog saveta 1949–1955”, *Rasinski anali*, br. 2, Istorijski arhiv Kruševac, Kruševac, 2004, str. 124–129.

²¹⁵ O ovome detaljnije u: Dragan Petrović, „Gostovanje jugoslovenskih naučnih radnika u Francuskom Alžiru 1949–1953”, *Politička revija*, Institut za političke studije, Beograd, br. 2, 2004, str. 423–430.

Što se tiče kulturne saradnje pri Jugoslovenskoj ambasadi u Parizu postojao je kulturni ataše, za koga iz zapisnika sa internih skupova u Ambasadi vidimo da je smatran najzaposlenijim i najuspešnijim diplomatom tokom čitave decenije pedesetih (atašeji za kulturu povremeno su se menjali, ali je konstatacija ostajala). U Francuskoj je postojalo društvo prijateljstva Francuska–Jugoslavija, a pri tom društvu delovao je veliki skup francuskih intelektualaca i umetnika, uglavnom levičara veoma naklonjenih našoj zemlji.²¹⁶

Recimo tokom oktobra meseca 1952, u Parizu je uspešno gostovao ansambl Srpskog folklora iz Beograda i od 3. do 28. oktobra na 26 predstava imao po blizu 2.000 ljudi, ukupno preko 50.000 u Paleu Šajj (Pale Chaila), a takođe je prikazan i na francuskoj televiziji. Ansambl je produžio nastupe u južnoj Francuskoj i Severnoj Africi, između ostalog i u Alžiru. Tokom 1952. često su u Francuskoj gostovali jugoslovenski slikari različitog renomea i sa različitim uspehom i kritikama. Veoma uspešne bile su izložbe jugoslovenske umetničke fotografije, tokom čitave godine, u Parizu i unutrašnjosti Francuske. Izložbu u Lionu čak je otvorio lično predsednik Republike Eduard Heriot, a takve prilike bile su prava prilika za jugoslovenske diplomate u Francuskoj da organizuju svečane koktele i manifestacije za popularisanje FNRJ i njenog društvenog i političkog puta. U telegramima SMIP-u u Beograd jugoslovenski diplomatski predstavnici slali su isečke iz novina, navodili brojeve posetilaca, imena eminentnih društvenih i političkih delatnika koji su gostovali na tim manifestacijama, i to prikazivali sa ocenama efekta u francuskoj javnosti (broj i način izveštaja na radiju, televiziji, novinama i sl.). Očigledno da je ovo bio način da se u francuskoj i svetskoj javnosti iskaže prestiž FNRJ, a da se istovremeno učvrsti prijateljstvo i sprovede „lobiranje” prema francuskom narodu, i posebno njegovoj eliti. Fascikle o kulturnoj saradnji sa Francuskom tokom pedesetih pune su ovakvih „dokumenata”, od kojih mnogi zaista nedvosmisleno svedoče o realnim uspesima jugoslovenske kulture tog vremena – mada smo nekad nailazili i na novine i žurnale sindikalnog ili lokalnog tipa, često i iz varošica ili čak sela u unutrašnjosti koja su poklanjala veliku pažnju gostima iz Jugoslavije, najviše zato što su uopšte retko bila u situaciji da imaju ozbiljniju kulturnu ponudu, pogotovo međunarodnu. Tako je izložba jugoslovenske umetničke fotografije u Marseju, tokom čitave druge polovine marta, izazvala nezapamćeno interesovanje, morala da bude produžena, na uvodnom koktelu pred preko 300 uglednih zvanica francuske elite govorio je prefekt Pariza i zamenik ministra kulture Francuske Karlin (Carline), a bio je prisutan i italijanski generalni konzul Kanjoli (Cagnolite) i predstavnici Vlade španskih republikanaca.²¹⁷

²¹⁶ Arhiv SMIP-a, op. cit., F-26, Fascikle za kulturnu saradnju.

²¹⁷ Ibidem, izveštaj konzula Zorića.

Jugoslovensku folklornu izložbu u Parizu u Pale de Šajo (Palais de Chaillot) otvorili su sekretar za lepe umetnosti iz Francuskog ministarstva kulture Kornu (Cornu), predstavnik generalne direkcije za kulturne veze sa inostranstvom Luse (Lucet), kao i generalni direktor svih muzeja Francuske Sale (Salles) i dr. Jugoslovenska ambasada poslala je 3.000 poziva predstavnicima kulturne, društvene i političke elite Francuske, a odazvalo se oko 600 osoba, što su u Ambasadi ocenili kao „zadovoljavajuće dobra poseta”. Na televiziji, ova manifestacija dobila je istog dana 20 minuta reportaže, a *Le monde* je doneo duži osvrt sa pozitivnim ocenama, što je pospešilo dobar utisak jugoslovenskih diplomata.²¹⁸

Sledećih godina kulturna saradnja je nastavljena još većim obimom. Jugoslovenski intelektualci su imali relativno česta gostovanja u Parizu, gde su držali predavanja uglavnom preko društva prijateljstva Francuska-Jugoslavija, organizovane kulturne večeri, umetničke izložbe i scenski nastupi.²¹⁹ Tokom pedesetih godina, posebnu pažnju su izazvala tri gostovanja beogradske opere u Parizu. Godine 1956. beogradska Opera je imala četiri uzastopna uspešna gostovanja u Teatru de Šamp Elize (po dva izvođenja „Hovanščine” Modesta Musogorskog i „Kneza Igora” Aleksandra Borodina). Sledeće godine izuzetno pozitivne ocene kritike i pažnju šire javnosti beogradska Opera je dobila izvođenjem Don Kihota u Teatru Sara Bernard.²²⁰ Sredinom 1959. godine beogradska Opera je ponovo pobrala aplauze na široj sceni zahvaljujući svojim gostovanjima na Međunarodnom festivalu nacija u Parizu, gde je naročitu pažnju skrenulo izvođenje „Gorskog vijenca”, „Kaće Kabanove” i „Fausta”. Tada su predstavnici beogradske Opere na ovom festivalu dobili i tri vredne nagrade. Tokom sledećih godina sve veću pažnju u Francuskoj dobijao je jugoslovenski film. Jugoslovenski slikari i uopšte likovna umetnost u kontinuitetu ima svoje posebno mesto u Francuskoj, naročito Parizu, što je vremenom za umetnike ove oblasti postalo osnovno pitanje prestiža.

Za jugoslovensku kulturu, sumarno gledano saradnja sa francuskom kulturom u prvim posleratnim decenijama je mnogo značila. Pored intenzivne naučne i kulturne saradnje sa francuskim dostignućima u tim oblastima (koji su često bili vodeći u svetu) Francuska je bila centar većine međunarodnih strukovnih organizacija koje su tu održavale svoje kongrese i skupove. U nekim slučajevima

²¹⁸ Ibidem, telegram ambasadora Price za SMIP od 27. maja 1952.

²¹⁹ Društva za kulturnu saradnju između Francuske i Jugoslavije su postojala i u Jugoslaviji, pre svega u Beogradu, gde su uzeli učešća mnogi istaknuti srpski intelektualci, između ostalog i pesnikinja Mira Alečković koja je bila predsednik društva.

²²⁰ Dragan Petrović, *Kulturna politika francusko-jugoslovenskih odnosa 1949-1959*, Institut za političke studije, Beograd, 2006. prema Vladimir Jovanović, „Tri gostovanja beogradske Opere u Parizu”, Srpsko-francuski odnosi 1904-2004”.

Francuzi su jednostrano pomagali kulturu i nauku u FNRJ, ne samo različitim oblicima saradnje, već i direktnim materijalnim poklonima i subvencijama, delom i zbog prijateljske tradicije i savezništva dve zemlje i naroda, a delom i zbog posebne i humanističke uloge Francuske u svetskoj civilizaciji, koja se manifestuje delom i prema drugim zemljama i narodima.

Sa druge strane politička vrhuška FNRJ je u jednom, u celini nedemokratskom društvu (uprkos nekim elementima liberalizacije u ovim godinama), koji je sistemom jednopartijske stege i sa partijskom kontrolom države, pokušavala da i iz kulturne saradnje sa Francuskom izvuče neposredne političke koristi.²²¹

Francusko-jugoslovenski odnosi 1952-1964. godine

Ovo je period koji je u najvećem obeležen postepenim zatezanjem odnosa dve zemlje po kolonijalnom pitanju, imajući u obzir da se upravo u ovo vreme formiralo zvanično jugoslovensko opredeljenje ka pokretu nesvrstanih. U bilateralnim odnosima dve zemlje to je bilo povezano sa kolonijalnim problemima Francuske, u čemu politika zvanične FNRJ se pokazala veoma kritičkom, naročito po pitanju Alžira. Na samo početku ovog perioda odnosi dve zemlje su bili u fazi intenzivnog poboljšavanja i naizgled veoma perspektivni. Stoga ćemo se prvo osvrnuti jednom opštem pregledu unutrašnjopolitičke i spoljnopolitičke pozicije dve zemlje.

Unutrašnjopolitička pozicija Francuske

Ovde ćemo se prevashodno baviti političkim sistemom Francuske, koji je najviše odredio unutrašnjopolitičku poziciju zemlje u posmatranom periodu.

Tokom perioda pedesetih i početka šezdesetih godina francuski politički sistem doživeo je višestruke promene, zaključno sa padom Četvrte republike i uspostavljanjem Pete 1958. godine. U periodu Četvrte republike, na snazi je bio parlamentarno-predsednički sistem. Zahvaljujući niskom cenzusu za ulazak u parlament i činjenici da se sa komunistima nisu pravile koalicije, vlade su se u Četvrtoj republici veoma često menjale i na svaki način bile nestabilne. Sa druge strane, predsednička funkcija imala je veoma male ingerencije, nesrazmerno manje od mesta premijera. Levica i desnica bile su približno jednake, odnosno

²²¹ Dragan Petrović, *Kulturna politika francusko-jugoslovenskih odnosa 1949-1959*, Institut za političke studije, Beograd, 2006, str. 148.

zajedno sa komunistima levica je bila čak i jača. Levicu su prevashodno činili socijalisti, partija SFIO, veoma uticajna u posmatranom periodu Četvrte republike. Tu su bili i levi radikali i najzad komunisti, koji su redovno prolazili cenzus, ali su ostajali van koalicionih dogovora za formiranje vlada. Desnicu su činili desni radikali, stranka Žorža Bidoa MRP, kao i ekstremna desnica.

U vreme Pete republike, zaključno sa Ustavom iz 1958. godine, dolazi do promene političkog sistema Francuske, koji prelazi u predsedničko-parlamentarni.²²² Funkcija predsednika republike postala je najdominantnija u političkom sistemu Francuske, a nju je obavljao Šarl De Gol, kao jedinstvena politička figura u novijoj političkoj istoriji ove zemlje. Istovremeno, funkciju premijera i većinu u vladama tog perioda Pete republike imala je degolistička stranka. Na taj način je desnica imala apsolutnu prednost u ovom periodu. Istina, deo ekstremne desnice se po nekim političkim pitanjima – što je bilo aktuelno najviše u kontekstu Alžirskog rata – odvojio, i čak došao u sukob sa De Golom i njegovom strankom. Levica se u periodu od uspostavljanja Pete republike našla u opoziciji prema vladajućem degolističkom sistemu, ali ovo nije bilo izrazito naglašeno. Po pitanju Alžira došlo je gotovo do preklapanja pozicija, pošto se opozicija na levisi opredeljivala na promenu pozicije po ovom pitanju, gotovo paralelno sa vladajućom grupacijom. Tako je u periodu 1958, i u većem delu 1959, praćen čvrst stav i izražen nacionalizam u skladu sa uverenjem da se Alžirski rat može dobiti i da je na putu da bude dobijen (paralelno sa ustupcima političkim pregovorima koji su se očekivali). Nakon toga dolazilo je do etapnog zauzimanja distance prema Alžirskom pitanju, i polaganog procesa napuštanja prvobitnih pozicija u korist spremnosti na sve veće ustupke, paralelno sa pojačavanjem svesti o težini problema i sve izraženijoj spremnosti muslimanskih masa da prate svoj pokret FLN.

Spoljnopolitička pozicija Francuske

Tokom posmatranog perioda došlo je do velikih promena u spoljnopolitičkoj poziciji Francuske. Ove promene grubo se mogu uokviriti 1958. godinom, De Golovim dolaskom na vlast i uspostavljanjem Pete republike. Međutim, izvesne promene bile su očigledne i u prethodnim godinama, kada je još postojala Četvrta

²²² O političkom sistemu Francuske IV i V Republike više u Vučina Vasović, *Savremene demokratije*, Službeni glasnik, Beograd, 2006, Odeljak treći, „Francuski polu-prezidencijalizam”, str. 431-574; Knežević Miloš, Budžak Goran, Petrović Dragan, *Savremeni predsednički sistemi*, Institut za političke studije, Beograd, 2005, deo Treći Dragan Petrović, posebno poglavlje „Francuski predsednički sistem”, str. 190-245.

republika, a njihova koncepcija naslućivala se najviše u stavu socijalista SFIO i njenog lidera Gi Molea. Stavovi Gi Molea i socijalista u spoljnoj politici bili su bliži De Golovoj koncepciji koja će tek doći do izražaja, nego što je to slučaj kod ostalih premijera i istaknutih ličnosti i stranaka Četvrte republike (na primer Bidoove stranke MRP). Francuska je recimo 1952. godine, kada počinje period kojim se bavi naš rad, imala prilično apstraktnu sliku o sopstvenom mestu i strateškoj ulozi u svetu posle Drugog svetskog rata. Tačnije, Francuska je imala previše tekućih spoljnopolitičkih, ali i unutrašnjopolitičkih obaveza, da bi se našla u poziciji da sprovodi i čak donese jednu izgrađenu koncepciju. Prvo, iscrpljujući kolonijalni osmogodišnji rat u Indokini naprezao je snagu države i usmeravao je na kratkotrajnu podršku drugih velikih sila, a naročito supersile SAD-a. Očekujući finansijsku – a u poslednjem delu rata i pomoć u vojnoj opremi – od SAD-a, Kej d’Orsej se nije nalazio u poziciji da se ozbiljno konfrontira sa stavovima Vašingtona, time što bi u praksi načinjao teme od strateškog značaja u kojima nije postojao konsenzus dveju sila (Francuske i SAD-a). Francuska je na različite načine dobijala privrednu pomoć od SAD-a, a još su se osećale i posledice Maršalovog plana, koji je u prvim posleratnim godinama mnogo učinio da se razrušena zemlja oporavi. Unutrašnjopolitička i šira društvena situacija u Francuskoj bila je takva da je otežavala sprovođenje jedne snažne nezavisne spoljnopolitičke strategije. Slabost privrede i socijalna struktura stanovništva, te sporiji privredni oporavak od predviđanog, bili su osetan hendikep. Ovome treba dodati i izrazitu nestabilnost političkog sistema, i brze smene vlasti, što je otežavalo sprovođenje dugoročne spoljnopolitičke koncepcije. Usitnjenost partijskog sistema u zemlji i mnoštvo stranaka i lidera koji su se smenjivali u Parlamentu i Vladi, otežavala je postizanje osnovnog nacionalnog konsenzusa po najvažnijim pitanjima. Ovome treba dodati i već pomenuto izopštenje komunista iz Vlade posle 1947, što je dodatno negativno delovalo na stabilnost partijskog sistema, nedostatak nacionalnog konsenzusa i stabilnost vlada. Francuska je stoga otezala sa ukazivanjem na suštinska neslaganja oko pitanja koncepcije odbrane i bezbednosti Evrope, posebno Zapadne, što bi je dovelo u gore odnosa sa SAD-om, pa i Britanijom. Opadanje moći Francuske u odnosu na druge velike Zapadne sile, međutim, bilo je očigledno još tokom prve decenije posle Drugog svetskog rata, pa je tako posle povlačenja iz Indokine sledio početak rata u Alžiru, prinudno davanje nezavisnosti Tunisu i Maroku, kao i poraz na Suecu – sve praćeno daljim zaoštavanjem alžirskog pitanja. Sve ovo popločalo je put za mogućnost „velikog reza”, odnosno izazvalo je opšte nezadovoljstvo u zemlji koje je pospešilo atmosferu zaokreta, izazvavši pad Četvrte republike i De Golov dolazak na vlast 1958. godine. I pored svih manjkavosti i kratkoročnih efekata vršilaca vlasti Četvrte republike, još sredinom

pedesetih godina sazrevala je ukupna svest vladajuće elite u Francuskoj o nekim budućim strateškim pravcima spoljne politike zemlje. To se pre svega odnosi na potrebu reforme kolonijalnog carstva – Francuske unije, ka više demokratskoj i labavijoj formi udruživanja njenih naroda oko Francuske. Potom o potrebi zauzimanja posebnog mesta u bezbednosnom sistemu Zapada, kao i oslanjanja po tom pitanju sve više na sopstvene snage. U tom pravcu treba posmatrati i nastojanja da se dobije samostalno nuklearno oružje, potrebu reforme kopnenih i vazдушnih snaga, kao i najavu obnove mornarice. Došli bismo do zaključka da su oba navedena poteza u pravcu veće bezbednosne samostalnosti, zapravo bila izvedena iz glavne geopolitičke premise sticanja što veće nezavisnosti i moći odlučivanja u odnosu na suprotstavljene blokove. U Francuskoj se, uz sve dnevne napetosti i slabosti poslednjih godina Četvrte republike, postepeno uočavalo da – uprkos pomoći u dva svetska rata, Maršalovom planu, kao i izvesnoj i to neophodnoj ulozi u protivteži SSSR-u i socijalističkom taboru – SAD sve više postaje pretnja moćnoj nezavisnoj francuskoj poziciji u Zapadnom svetu. Sa druge strane, uz sve ideološke razlike, SSSR je za mnoge političke krugove u Francuskoj i dalje, bar samo delom, ostao Rusija – stari, francuskoj politici tako potreban teg za uspostavljanje ravnoteže u Evropi. Međutim, fundamentalna promena za francusku spoljnu politiku prevashodno se odigrala tokom prve polovine pedesetih godina, kada je u Parizu postajalo sve jasnije da Zapadna Nemačka nije više ona tradicionalna pretnja „zapadno od Rajne”, već značajna zemlja Zapada „izvan anglosaksonskog kruga”, koja ima sve više zajedničkih interesa sa samom Francuskom. Istovremeno, posle traumatične istorijske epohe koja je obuhvatila nekoliko generacija Francuza (1870–1945), kada se sa Nemačkom ratovalo ukupno čak tri puta i kada je bezmalo sva energija u međunarodnim odnosima usmeravana na obezbeđenje od neugodnog suseda sa severoistoka – ubrzano sazreva svest o tome da pobeđena i podeljena Nemačka ne predstavlja više ozbiljnu opasnost. Tragika podeljene Nemačke ležala je u tome što se njena podeljenost zacrtavala usled žestine međublokovskih sukoba. Stoga se bar u zvaničnom Bonu stalno tražila mogućnost umekšavanja odnosa supersila i maštalo o demilitarizovanoj Evropi, van dominacije Vašingtona i Moskve, ili bar van frontalnog sučeljavanja njihovih interesa. Iako je postojala ideološka suprotstavljenost zvaničnoj Moskvi, vlade u Bonu ulagale su poseban napor da zadrže određeni most saradnje sa SSSR-om, jer se bez volje ove supersile teško moglo zamisliti približavanje dve podeljene Nemačke. Sa druge strane, i Francuska je bila zainteresovana za umekšavanje blokovskog sučeljavanja. Stoga su slične opcije odnosa prema blokovskom sučeljavanju (priželjkivalo se umekšavanje tog odnosa), i saradnja pa i savezništvo sa SAD-om – ali uz zadržavanje individualnosti u bezbednosnom smislu (ovo posebno

Francuska, dok je SR Nemačka u potpunosti pristupila NATO-u), te uz sve ideološke razlike – zahtevali zadržavanje korektnih odnosa sa zvaničnom Moskvom. U tom pravcu je i približavanje odnosa dveju zemalja postalo brže posle definitivnog rešavanja spora oko Sarske oblasti (u korist Nemačke). Izgradnja ujedinjenog evropskog tržišta, odnosno buduće Evropske ekonomske zajednice, započela je Rimskim sporazumom 1957. godine, čiju su osovinu činile upravo Francuska i SR Nemačka. Do Suecke krize, Francuska je u budućim evropskim planovima kao i u spoljnoj politici uopšte, ozbiljno računala i na Veliku Britaniju. Ono što je spajalo ove dve sile bili su zajednička prošlost i savezništvo u dva svetska rata. Potom, obe sile imale su svoja kolonijalna carstva koja su se posle Drugog svetskog rata našla pred ogromnim problemima, prvo u Aziji, a potom i u Africi. Bez obzira na strateško partnerstvo Britanije i SAD-a, u Francuskoj se računalo s tim da će zvanični London imati razumevanja da saraduje u stvaranju određenog evropskog identiteta, ekonomskih i možda čak i političkih integracija na Starom kontinentu. Otprilike do Suecke krize Britanija je u spoljnoj politici, uz svoju sveprisutnu tendenciju savezništva sa SAD-om, zadržavala individualitet i samostalnost važnijih akcija. Međutim, posle pada Idnove Vlade prouzrokovanog Sueckim političkim neuspehom, već sledeća Makmilanova Vlada je kao svoju glavnu odrednicu uzela usko savezništvo i posebno strateško partnerstvo sa Vašingtonom, što su uglavnom zadržali i sledeći britanski vodeći političari našavši se na čelu zemlje. Stoga je već De Gol promenio odnos prema Britaniji, i kroz njenu politiku u najvećoj meri posmatrao uticaj američke supersile, ili bar tesnu koordinaciju sa najvažnijim stavovima Vašingtona. Zato se politički odnos De Golove spoljopolitičke opcije prema SAD-u delom prenosio i na odnos prema Britaniji, pa je tako u izgradnji evropske zajednice zvanični London držan po strani.

Važnu odrednicu spoljopolitičke pozicije Francuske predstavlja i njen odnos prema Istočnom bloku, i posebno prema SSSR-u. Naime, posmatrano istorijski Francuska je u XIX veku izgradila odlične odnose sa carskom Rusijom, naročito strateško savezništvo nepobitno utvrđeno krajem osamdesetih godina tog stoleća, tzv. Srdačnu antantu (*Entente cordiale*). Sve do kraja postojanja carske Rusije Romanovih ovaj savez bio je glavni spoljopolitički oslonac Francuske (Treće republike). Čak ni revolucionarni preokret u Rusiji i formiranje SSSR-a, koji je privremeno tokom dvadesetih godina XX veka postao i država – parija u međunarodnim odnosima, nije omeo jasne interese ovih dveju velikih sila da već 1935. potpišu saveznički vojni pakt (zajedno sa Čehoslovačkom). Posle Drugog svetskog rata u Francuskoj je dolazilo do određene distance po pitanju inicijative SAD-a i Britanije za formiranje vojne alijanse uperene protiv istočnoevropskih socijalističkih zemalja, u prvom redu SSSR-a. Međutim, zbog tadašnje zavisnosti

od Maršalovog plana, a potom i inercije u smislu da je u oba svetska rata upravo učešće SAD-a i Britanije znatno doprinelo ukupnoj pobedi nad Nemačkom, te uverenju da Nemačka može i dalje u budućnosti da bude pretnja Francuskoj, vladajući krugovi u Parizu pristajali su da uđu u novoformiranu vojnu alijansu NATO, koja je imala primarno antisovjetski stav. U principu, sem straha od širenja komunizma nasilnim poduhvatima, Francuska nije imala suviše dubokih protivrečnosti prema zvaničnom SSSR-u. Već opisani odnos nesređenosti unutrašnjopolitičkih, društvenih i kolonijalnih problema Francuske Četvrte republike reflektovao se i na popustljivost prema američkoj politici u Evropi i francuskoj ulozi u NATO-u. Već nakon završetka rata u Indokini, u zvaničnom Parizu smelije se razmatra spremnost za uspostavljanje distance prema namerama SAD-a da NATO i svoje vojno prisustvo u Evropi (u Zapadnoj Nemačkoj pre svega) iskoristi za nametanje hegemonije i niza političkih pritisaka ostalim zapadnoevropskim zemljama. Što je veoma važno – to bi značilo smanjivanje slobode Francuskoj da se odredi prema SSSR-u u skladu sa sopstvenim interesima, koji svakako nisu bili jednostavni i unisoni. Gi Mole kao premijer i socijalisti koji su bili na vlasti od 1955. do 1957. godine, postepeno su išli ka izgradnji zajedničkog ekonomskog tržišta sa SR Nemačkom, Italijom i zemljama Beneluxa. Istovremeno, zauzimali su izvesnu distancu prema američkoj planetarnoj politici u odnosu na prethodni period, te planirali kompletnu reformu kolonijalnog carstva – Francuske unije. Takođe se istovremeno uveliko radilo i na dobijanju samostalnog nuklearnog oružja. Padom Četvrte republike, De Golovim dolaskom na vlast i formiranjem Pete republike, sa svim promenama koje je ona nosila, započinje nova era u francuskoj politici prema SSSR-u. Tu se može videti umekšavanje odnosa sa ovom supersilom, paralelno sa izvesnom distancom Francuske prema SAD-u i NATO-u, odnosno pokušajem da se nađe sopstveno mesto i uloga u bezbednosnom sistemu Zapada. Dobijanje samostalnog nuklearnog oružja taj je politički pravac samo pospešilo. Sa druge strane, promena na čelu SSSR-a i dolazak – umesto preminulog Staljina – Nikite Hruščova, doveli su do izvesnog „otopljavanja” ne samo sovjetske politike, već i ukupne situacije u svetu. Sam Hruščov pokazao je dosta takta u odnosu na Francusku po pitanju Alžira. Iako je lider supersile koja ideološki podržava antikolonijalizam, on smatra da Francuska ima legitimno pravo da zadrži izvestan integrativni oblik sa ovom teritorijom, kojoj svakako treba dati veću autonomiju u odnosu na pređašnje stanje. SSSR i istočnoevropske zemlje nisu želeli da priznaju nezavisnost Alžira pre primirja u Evijanu, proleća 1962. godine. Sam De Gol je pored sveg svog antikomunističkog stava, voleo da ukazuje na to da on u tadašnjem SSSR-u zapravo u geopolitičkom smislu vidi Rusiju („La Russie”). De Gol je dakle uvažavao SSSR, ali daleko manje ostale

istočnoevropske socijalističke zemlje, koje je smatrao jednom vrstom zemalja ograničenog suvereniteta, praktično satelitima zvanične Moskve. Prema Kini osećao je uvažavanje kao prema najmnogoljudnijoj državi sveta, koja je na putu da dobije nuklearno oružje, ali zbog njenog ideološkog smera nije posebno razvijao odnose sa njom. U Latinskoj Americi, zahvaljujući svojim posebnim vezama (brojni iseljenici, kulturne i u nekim slučajevima i istorijske veze), Francuska je uživala izvestan ugled. Postepenim davanjem nezavisnosti svojim kolonijama, ona zadržava svoj uticaj i posebno mesto na tim prostorima (Francuska zajednica). De Gol je naročito razvio, u odnosu na predašnje stanje, dobre odnose sa Kanadom, a posebno sa frankofonskim Kvebekom.

FNR Jugoslavija u periodu 1952-1964.

Analogno prethodnoj analizi unutrašnjopolitičke i spoljnopolitičke pozicije Francuske za posmatrani period, analiziraćemo na isti način i poziciju FNR Jugoslavije.

FNR Jugoslavija, unutrašnjopolitička situacija tokom posmatranog perioda

FNR Jugoslavija je tokom posmatranog perioda, u domenu unutrašnjopolitičke i društvene situacije u zemlji, prolazila kroz različite faze. Zemlja je, uz sve protivrečnosti ovog perioda, ipak uspela da se stabilizuje – kako u privrednom smislu, tako načelno i u socijalno-društvenom i političkom pogledu. Titov režim potpuno se učvrstio i nije imao uočljive oponente, pošto se u institucionalnom smislu radilo o jednopartizmu. Predratne političke stranke, njihova struktura, pa i organizovano članstvo potpuno su nestali, uključujući i one najjače poput radikala i demokrata u Srbiji, a Hrvatske seljačke stranke u Hrvatskoj. Gornji slojevi predratnog stanovništva, uključujući i imućne, naročito kapitaliste, a potom i građansku inteligenciju, dobrim su delom oslabljeni konfiskacijom imovine i oduzimanjem političkog uticaja, a nekima od njih suđeno je kao saradnicima okupatora i kolaboracionistima.

Crkve na području FNRJ nisu imale tako velikog uticaja da bi mogle ozbiljnije da ugroze snagu režima, mada je posebno kada je reč o Katoličkoj crkvi u Hrvatskoj, ona i dalje postojala kao opoziciona snaga vladajućoj strukturi. Unutrašnji sukob u okviru SKJ povodom Rezolucije Informbiroa završio se drakonskim kažnjavanjima ili bar isključenjima iz članstva „ibeovaca”.

Odstranjivanje iz vrha režima Milovana Đilasa, a potom i politički obračun sa njim, nisu sa sobom nosili raskol u partijskim, pa čak u ozbiljnijoj formi ni u ideološkim redovima jugoslovenskih komunista. Naprotiv, Titova harizma kako u partijskim redovima, tako i u širokim narodnim masama, bila je veoma velika, i nije zavisila čak ni od nacionalne osnove. Samo ustrojstvo partije bilo je takvo da je upravo najveća vlast bila koncentrisana u Titovim rukama, iako je on vremenom oko sebe formirao grupu probranih saradnika. Međunacionalni odnosi u zemlji bili su u ovom periodu uslovno posmatrano korektni, što se svakako može nazvati uspehom vladajućeg režima. Privredni napredak bio je evidentan, i to je mogao da primeti svako ko je posleratnih godina živeo u zemlji. Rezimirano – u svakom delu Jugoslavije svakako se mnogo bolje živelo početkom 1964, u odnosu na 1952.

Postepena partikulacija političke moći sa federativnog centra ka republikama (a kasnije i pokrajinama) nije u ovom vremenskom periodu još uzela maha, što će slediti u osetnijoj formi tek u drugoj polovini šezdesetih i potom u sedamdesetim godinama. Jugoslovensko političko jedinstvo je, dakle, još bilo relativno monolitno. Srdačnost ili bar nesmetana saradnja između jugoslovenskih rukovodilaca različitih nacionalnosti i iz različitih jugoslovenskih oblasti u ovom periodu nije bila upitna niti je dolazila u ozbiljnije iskušenje. To naravno ne znači da nije bilo određenih rivaliteta pa i nesuglasica u vrhovima partije i najviših državnih jugoslovenskih tela. Reč je o tome da ona nisu posebno dolazila do izražaja i da su se kako-tako razrešavala bez velikih bura i trajnih nesporazuma. Uostalom, Titova harizma pomagala je da se oni razreše bez većih trzavica, ali je svakako još bilo i drugih nespornih veza i kohezionih tačaka između jugoslovenskih komunista – rukovodilaca. Već recimo od kraja šezdesetih, a svakako u sedamdesetim godinama, sve te spona (poput zajedničkog verovanja u uspešnost stvaranja novog pravednog poretka za sadašnje i posebno buduće generacije, zatim pobedonosni tok jugoslovenske revolucije i osećanje pripadnosti „pobedničkom timu”, odnosno „progresivnim snagama društva i istorije”, potom neokrnjena vera u neprikosnovenost teze o bratstvu i jedinstvu jugoslovenskih naroda i dr.) počele su polako da slabe, i umesto njih gotovo su samo Titova harizma i arbitraža ostale nesporna spona koja objedinjuje sve raznorodnije interese najviših partijskih i državnih tela partikularnih jugoslovenskih oblasti. Što je još veoma važno, Tito je uspešno i sa autoritetom arbitrirao prilikom brojnih nesuglasica između rukovodilaca jugoslovenskih republika (i pokrajina).

U prvim posleratnim godinama jugoslovenska diplomatija našla se u situaciji da ima veoma skromnu kadrovsku bazu. Sa jedne strane najveći deo profesionalnog

diplomatskog kora Kraljevine Jugoslavije se kao politički nepodoban našao pred različitim individualnim i grupnim hipotekama, što je mnoge od njih udaljilo iz dotadašnje službe. Jedan deo privremeno je zadržan, najčešće zbog ogromnog deficita stručnih kadrova. Međutim, kako su pristizali novi stručni kadrovi regrutovani iz grupacije kadrova podobnih komunističkih opredeljenja ili u najmanju ruku bez ranijih hipoteka – to je uticalo da se sve veći deo predratnih diplomata još zadržanih u službi nove Jugoslavije udalji iz diplomatije (penzionise, ili raspoređuje na nove dužnosti u drugim delatnostima privrede i društva). Postepeno se stvarao sistem diplomatije FNRJ koji je u svojim redovima sve više imao obrazovane i profesionalizovane diplomate. To je bilo posebno očigledno u periodu kojim se bavi ovaj rad, recimo u odnosu na prve posleratne godine. Istovremeno sa porastom uloge i definisanosti spoljnopolitičke pozicije FNRJ u svetu – čemu treba dodati i već registrovani porast materijalne snage zemlje – rastao je i u kvantitativnom i u kvalitativnom izrazu administrativni diplomatski aparat i u zemlji i u svetu, kao i sredstva kojima je raspolagao.

Spoljnopolitička pozicija FNR Jugoslavije

U spoljnoj politici, FNRJ je tokom posmatranog perioda od svega 12 kalendarskih godina učvrstila u potpunosti svoj kurs, koji se tako definitivno oblikovao u Titovoj epohi koja je trajala do 1980, odnosno sve do raspada SFRJ početkom devedesetih godina XX veka. Naime, na početku perioda 1952. godine, FNRJ je u spoljnoj politici imala težak sukob sa Istokom, odnosno ne samo sa svim istočnoevropskim socijalističkim zemljama na čelu sa SSSR-om, već i sa drugim socijalističkim zemljama u svetu (poput Kine), i čak sa ogromnom većinom komunističkih partija koje su postojale u okviru Zapadnog sveta. To se u konkretnom slučaju odnosilo i na KP Francuske. Odnosi sa Zapadnim zemljama bili su u povelju i napretku, ali daleko od toga da su bili posebno kvalitetni. Njih je dodatno opterećivala činjenica različitog ideološkog uređenja FNRJ i Zapadnih zemalja. „Treći svet” u tim godinama gotovo da i nije postojao, pošto je značajan deo zemalja vanevropskog sveta, uključujući recimo i celokupnu Afriku kao kontinent, bio u kolonijalnoj ili polukolonijalnoj zavisnosti od Zapadnih, mahom evropskih sila. Jugoslavija je tokom posmatranog perioda, sve do približno 1964. godine kada se okončava analiza ovog dela rada, prešla dug, i uglavnom uspešan put u formiranju svoje spoljnopolitičke koncepcije. Odnosi sa Istokom bitno su popravljani i postavljeni na veoma korektan nivo. Odnosi sa Zapadnim zemljama ostali su približni, ili čak nešto popravljani recimo u odnosu na 1952. godinu, kao početak perioda naše analize. U međuvremenu je formiran „Treći svet”, odnosno u institucionalnom smislu i pokret nesvrstanih u

kojem je Jugoslavija postala jedan od predvodnika. U regionalnom smislu kratkoročno je formiran Balkanski pakt sa Grčkom i Turskom koji se ubrzo raspao, ali je FNRJ poslužio kao dodatna spona za Zapadom. U čitavom periodu, zapravo, postojao je jedan veliki minus u spoljnopolitičkom opredeljenju FNRJ, a to je upravo bio odnos sa Francuskom. Tradicionalnu saveznicu u odnosu na Kraljevinu Jugoslaviju i ranije Srbiju i Crnu Goru, Tito je svojom politikom, naročito prema pitanju Alžira, značajno udaljio od prijateljstva sa FNRJ. Što je na prvi pogled još neobičnije, tome je prethodio period dobrih odnosa i naročito uspešne kulturne saradnje. Međutim, vođstvo FNRJ na čelu sa Titom znatno je veću pažnju posvetilo odnosima sa SAD-om, a u izvesnoj meri i održavanju balansa u uticajima, ostvarujući poseban odnos i sa SSSR-om kao drugom supersilom – istina bez ulaska u strukturu Istočnog bloka.

FNRJ je upravo u periodu do početka alžirskog ustanka, uspela da reši značajan deo svojih spoljnopolitičkih pitanja, dakle u vremenu od 1952. do kraja 1954. godine. To se pre svega odnosi na uspostavljanje odnosa sa Istokom, pre svega sa SSSR-om, što će zaključno približno sa krajem 1955. i početkom 1956. godine biti zaokruženo. Za FNRJ je u ovom periodu potpuno zaključeno inače tegobno pitanje Trsta i ponovo uspostavljeni odnosi sa Italijom. Formiranje Balkanskog pakta sa Grčkom i Turskom je *de jure* realizovano, ali se radilo o „mrtvorodjenčetu” za koje njegove članice nisu više imale interesa. Za FNRJ ovaj savez trebalo je da bude oslonac i čak spona sa NATO-om, u periodu kada se strahovalo i to verovatno osnovano, od mogućnosti ugrožavanja sa istoka. Međutim, u odnosima sa SSSR-om već u 1952. godini došlo je do izvesnog otopljanja, a sledeće tri-četiri godine do radikalnih skokova ka približavanju, i čak strateškom partnerstvu – do te mere da je tokom 1956. godine, sve do sovjetske intervencije u Mađarskoj, mnogima na Zapadu izgledalo da će FNRJ možda i *de jure* ući u istočne vojnopolitičke integracije. Dakle, FNRJ se u nepune tri kalendarske godine kojima se bavi naš rad, u periodu koji je prethodio početku alžirske pobune, našla u bitno drukčijoj međunarodnoj poziciji. Fundamentalno su popravljani odnosi sa Istokom i uspostavljeni normalni odnosi sa Italijom, pri čemu se ušlo i u (privremene) integracije na Balkanu, pored toga što se bar u vizuri primaklo hipotezi okupljanja nekog trećeg vanblokovskog puta. Naime, svakako da je krajem 1954. godine političkom vođstvu Jugoslavije izgledala ostvarljivija hipoteza okupljanja nekog trećeg vanblokovskog sveta, nego što je to izgledalo samo nekoliko godina ranije. Jedan od glavnih razloga bio je taj što se proces dekolonizacije zahuktao, ušao u svoju poslednju fazu u Aziji, i tek započeo – ili bolje rečeno, tek nagovestio – svoj burni tok u Africi, sa verovatnoćom nastavka i u ostalim oblastima sveta (nesamostalne teritorije u Latinskoj Americi i Okeaniji, veća emancipacija za velike britanske dominione

poput Kanade i Australije, i dr.). U odnosu na Zapadne sile, FNRJ diferencira odnose prema njima tako što se, posebno sa jedne strane, izdvaja odnos respekta prema SAD-u, a opada interesovanje prema Britaniji i posebno Francuskoj. Ovo se može tumačiti i činjenicama da je rešeno pitanje Trsta u kojem su i ove dve evropske sile bile posrednici, a potom i da se umesto do tada primane trilateralne ekonomske pomoći ona za Jugoslaviju dalje svela samo na američku. Ovome treba dodati i da su Britanija i Francuska bile kolonijalne sile, što u okolnostima u kojima FNRJ sve više naglašava pragmatski, ali i ideološki potkrepljenu koncepciju dekolonizacije, dovodi do pogoršavanja odnosa prema njima. FNRJ je svoje spoljnopolitičke pozicije mogla da postavi na strateški nivo posle rešavanja velikih problema koje je za nju do tada predstavljao sukob sa Istokom, zatim nerešeno pitanje Trsta i napetosti sa Italijom, a potom i veliki unutrašnji ekonomski problemi i sa te strane dobrodošla materijalna pomoć tri velike sile Zapada. Tako zvanični Beograd od približno 1954. ili 1955. može mirnije da se usredsredi na dalju kreaciju unutrašnje i spoljnopolitičke strategije, sa daleko manje obazrivosti i opterećenja nego ranije. Tokom perioda do sovjetske intervencije u Mađarskoj (koja se vremenski poklapa sa napadom Britanaca, Francuza i Izraelaca na Suec), FNRJ se u spoljnoj politici još ne opredeljuje deciderano i do kraja, ali je evidentno dalje približavanje SSSR-u i istočnoevropskim državama, kao i sve otvoreniji pristup pokretu nesvrstavanja koji još nije isključivo označen kao konačni cilj. Naime, može se pretpostaviti da su se Tito i njegovo okruženje možda i dvoumili oko daljih i dubljih približavanja SSSR-u i istočnoevropskim zemljama, čak i preko granice balansa između dvaju blokova – sve do sovjetske intervencije u Mađarskoj. Potom FNRJ konačno formira svoju spoljnopolitičku matricu koja će načelno ostati neizmenjena sve do Titove smrti, odnosno do raspada SFRJ početkom devedesetih godina. Dakle, u jesen 1956. sazrela je u potpunosti strategija o uključivanju u pokret nesvrstivosti i njegovo zaživljavanje u praksi, a istovremeno i distanca u odnosu na dva suprotstavljena vojno-politička bloka. Upravo se period do jeseni 1956. godine i poklapa sa nešto obazrivijom politikom prema kolonijalnom pitanju, a posebno prema francuskoj poziciji u Alžiru. Vrhunac te politike predstavlja Titova poseta Parizu maja 1956. godine. Iskustvu sa vojnom intervencijom SSSR-a u Mađarskoj kao važnoj vododelnici u spoljnopolitičkom okruženju Jugoslavije, treba dodati i istovremenu neuspelu akciju na Suecu. Akcija na Suecu pokazala je dalju eroziju moći starih evropskih kolonijalnih sila Britanije i Francuske, te enormnu prevlast u posedovanju svetske moći SSSR-a i SAD-a. FNRJ u svom spoljnopolitičkom opredeljenju sve odlučnije atakuje na francusku poziciju u Alžiru, ali i u kolonijalnom svetu u celini. Sa druge strane, nastavlja da u svojim odnosima respektuje obe supersile

i njihove međunarodne interese. Napredak u procesu dekolonizacije tokom druge polovine pedesetih godina uticao je na sve realniju mogućnost ostvarenja ideje nesvrstanosti u praksi, u vidu jednog širokog pokreta. Ovo je izgledalo potpuno ostvarljivo nakon 1960. godine, kada je Generalna skupština OUN-a donela proglas o potrebi dekolonizacije i došlo je do velikog procesa oslobađanja kolonija, u čemu je posebno prednjačila Francuska, ali u manjoj meri i druge kolonijalne sile poput Britanije i Belgije, dok je Italija dala nezavisnost i svojoj poslednjoj koloniji (Somalija). Sve ovo bilo je odličan preduvod u organizaciju Prvog samita nesvrstanih upravo u Beogradu, kojem se FNRJ pokazala kao uspešan domaćin. Sam Samit iskorišćen je za priznavanje i *de jure* nezavisnosti Alžira, što je ozbiljno pokvarilo odnose sa Francuskom. Ti odnosi bili su na tako minimalnom nivou sve do druge polovine 1962, nakon što je Alžir i formalno postao nezavisan. Da je u spoljnoj politici FNRJ prioritet bio odnos sa dve supersile, pokazuje i njena politika prema novoformiranoj Evropskoj zajednici koju je od 1957. oličavao Rimskim sporazumom osnovan Savez za ugalj i čelik. Njeni nosioci upravo su bili Francuska i SR Nemačka. Pored radikalnog pogoršanja odnosa sa Francuskom po pitanju Alžira, što je naročito pospešeno od polovine 1959. godine, a svoju kulminaciju dostiglo početkom jeseni 1961. – FNRJ je priznavanjem DR Nemačke ozbiljno pokvarila svoje odnose sa SR Nemačkom. Sa druge strane, ideologija nesvrstavanja i dekolonizacije približila je njenu politiku, ali indirektno i neke druge sfere društva, Trećem svetu, koji postepeno izranja iz svoje vekovne kolonijalne potčinjenosti. Baš u periodu od 1960. pa do kraja 1963. godine, dolazi do ubrzavanja dekolonizacije upravo u Africi, pošto je Crni kontinent posle uspešnog odvijanja procesa oslobađanja brojnih naroda Azije ostao jezgro kolonijalnog sistema u svetu. Kako je proces dekolonizacije, a potom i važno mesto u pokretu nesvrstanosti zauzimao arapski svet, upravo su odnosi FNRJ sa njegovim vodećim zemljama – poput Egipta, Sirije, Iraka, a potom i Maroka, Libije i Tunisa – postali veoma značajni u njenoj spoljnopolitičkoj projekciji tog doba, ali i nekoliko sledećih decenija epohe titoizma. Sam Alžir je u tom procesu nekako došao na kraju, ali je čitav niz godina bio u spektru pažnje, a rat u njemu – praktično i ideologizovan, dok su gerilski pokret i njegovo političko jezgro čak i idealizovani u arapskom svetu, a u manjoj meri i ideologiji koju je za jugoslovensku javnost kreiralo političko vođstvo zemlje oko Tita.

Jugoslavija je u okviru pokreta nesvrstanih imala, a to je vremenom sve više dolazilo do izražaja, i ekonomski interes. Ovo treba razumeti i u kontekstu stalnog širenja broja zemalja koje su dobijale nezavisnost, kao i onih koje su i *de jure* ulazile u stalno članstvo pokreta nesvrstanih, ili mu na neki drugi način bile pridružene.

Početak šezdesetih godina polako se stabilizuje spoljnopolitička pozicija Titove Jugoslavije, koja se neće bitno menjati sve do 1980. godine, odnosno njene strateške tačke ostaće nepromenjene i do 1990. Uspostavljen je balans odnosa, ali je istovremeno zauzeta i izvesna distanca u odnosu na dve supersile i njihove blokove. U pokretu nesvrstanih Jugoslavija je igrala važnu i veoma aktivnu ulogu. Prema Evropskoj zajednici zauzet je uzdržan stav, koji će u sledećim godinama imati i pragmatiku ravan međusobno kvalitetne trgovinske saradnje. Medjuodnosi sa Francuskom su naprotiv ostali dosta loši – kako u kontekstu objektivnih mogućnosti, tako još više u odnosu na bogatu tradiciju tih relacija u prethodnoj epohi od gotovo vek i po.

Odnosi sa SAD-om su za Titovu Jugoslaviju bili izuzetno važni, što se može sagledati i u ovom periodu. SAD je u uzlaznoj putanji odnosa sa FNRJ još od Titovog sukoba sa Staljinom. U okviru Tripartitne pomoći Zapadnih sila Jugoslaviji, Amerika ima najvažniju ulogu. Najzad, tokom prve polovine pedesetih godina SAD u potpunosti preuzima ulogu glavnog i potom jedinog redovnog finansijera Jugoslavije od strane Zapadnih sila. U vojnom pogledu FNRJ uvozi velike količine ratnog materijala i oružja upravo iz Amerike. U kulturnom smislu uticaj SAD-a nije toliko prenaplašen, ali postepeno preuzima primat u odnosu na ostale Zapadne sile – koje su u tom pogledu na jugoslovenskim prostorima imale daleko veću tradicionalnu ulogu. SAD je imao važnu ulogu i u okviru mirovnih vojnih snaga po pitanju teritorije Trsta, kao i ukupnog političkog uticaja pri rešavanju ovog pitanja u međunarodnim telima. Tokom druge polovine pedesetih i početkom šezdesetih godina XX veka, njegov uticaj u Jugoslaviji i dalje raste kao ekonomski i kulturni, ali kao vojno-politički stagnira. Razlog je prethodno ponovno uspostavljanje kvalitetnih odnosa FNRJ sa SSSR-om i ostalim istočnoevropskim socijalističkim zemljama. Istina, Jugoslaviji nije uspevalo da uspostavi kvalitetne međusobne odnose sa Kinom, u kojoj je dogmatski staljinizam kineskog rukovodstva ovog perioda ostao ozbiljna pretnja razvoju takvih odnosa. Međutim, krajem ovog perioda dolazi do izvesnog poboljšanja jugoslovensko-kineskih odnosa. Razlog se može tražiti i u sve samostalnijoj ulozi u socijalističkom svetu Maove Kine, koja u FNRJ vidi delom i svoj antipod u evropskom socijalističkom svetu.

Odnosi sa SSSR-om suštinski su se popravljali u periodu od 1952. pa sve do jeseni 1956, kada je usledila sovjetska vojna intervencija u Mađarskoj. Nakon toga se odnosi dveju zemalja (FNRJ i SSSR) stabilizuju – kako zbog toga što su ideološki relativno bliske, tako i po političkoj tradiciji – ali sa jasnim stavom jugoslovenskog rukovodstva u želji da sačuva svoju samostalnu poziciju u socijalističkom svetu, kojem sa druge strane ideološki nesporno pripada. Prema

samim socijalističkim zemljama Istočne Evrope, FNRJ zauzima veoma srdačan stav. Priznajući *de jure* DR Nemačku, jugoslovensko rukovodstvo rizikovalo je rapidno pogoršavanje svojih odnosa sa SR Nemačkom, što se i ostvarilo. Odnosi sa susedima bili su različiti. Tako je posle rešavanja Tršćanskog pitanja odnos sa Italijom bio u stalnoj uzlaznoj liniji, što se na neki način može konstatovati i za Austriju, osim po pitanju statusa Koruških Slovenaca u južnoj Austriji, koji nije bio zadovoljavajući. Sa istočnoevropskim socijalističkim zemljama u regionu takođe dolazi do uzajamnog porasta kvaliteta odnosa u oba slučaja (Rumunija i Bugarska), mada u ovom drugom slučaju odnos zvanične Sofije prema Makedoncima nije prihvatlan u zvaničnom Beogradu. Odnosi sa Mađarskom nisu ni izbliza opterećeni takvim nepoverenjem kakvo je vladalo u periodu između dva svetska rata. Rumunija je bila izuzetno dobrodošao sused. Tradicionalno saveznički i posebno dobri odnosi sa Grčkom imali su zadovoljavajući nivo, koji istina nije kao ranije bio relacija strateškog partnerstva na Balkanu. Sukob interesa Grčke i Turske, i praktično nestanak Balkanskog pakta, ostavio je zvanični Beograd bez opredeljenja prema nekoj od dveju strana, iako je Jugoslavija formalno činila treću članicu navedenog regionalnog saveza. Istina, široke narodne mase Jugoslovena, naročito pravoslavni deo zemlje, tradicionalno su imale rasprostranjene simpatije prema Grcima, ali oficijelna politika oličena u Titu i njegovom najbližem rukovodstvu nije imala posebnog interesa da to i javno pokazuje. Naime, Turska je uživala simpatije SAD-a, što ni u približnoj meri nije bio slučaj sa Grčkom. FNRJ je nasuprot poboljšanju odnosa sa istočnoevropskim socijalističkim zemljama predvođenim SSSR-om, sa susednom NR Albanijom zadržala loše relacije. Ovo značajnim delom može biti posledica tvrdokornog prostaljinističkog ideološkog stava Albanije koji nije ublažen ni posle Hruščevljevog kursa zaokreta, otopljanja i reformi. Možda je još značajniji uzrok bio ukupan interes albanskog rukovodstva u vezi sa teritorijalnim potraživanjima prema severnom susedu (prema Kosovu i Metohiji, delovima Makedonije, i dr.). Francuski uticaj na Balkanu, sa druge strane, gotovo nikada nije bio ovako slab. U odnosu na socijalističke države, naročito one u Istočnom bloku, on je bio simboličan, i najčešće kulturni (ovo je naročito bilo izraženo prema Rumuniji). Prema Austriji taj uticaj nije bio posebno veliki. Najznačajniji je bio prema Italiji.

Francuski uticaj u Jugoslaviji nikada nije bio manji u odnosu na ranije istorijske periode, čemu se bavi i ovaj rad. Tako je francuski uticaj na Balkanu i u neposrednom okruženju FNRJ bio veoma mali u odnosu na tradiciju, pa čak i u odnosu na realne mogućnosti. I to je svakako jedan od razloga koji je mogao motivisati najviše jugoslovensko rukovodstvo da se odluči na tako smeli korak kao što je kvarenje odnosa sa zvaničnim Parizom.

Razvoj francusko-jugoslovenskih bilateralnih odnosa 1952-1964 – analiza po dvogodišnjim etapama

Imajući u vidu važnost ovog vremenskog perioda za ukupne posleratne odnose dve zemlje, ovaj period smo posebno analizirali i u okviru manjih vremenskih celina, koje su izabrane upravo po dinamici razvoja odnosa dve zemlje.

Ukupno posmatrano francusko-jugoslovenski odnosi su u periodu 1949–1954, posle odvajanja FNRJ od Informbiroa – stalno imali uzlaznu putanju. Učešće Francuske u okviru Tripartitne finansijske pomoći za Jugoslaviju (zajedno sa SAD-om i Britanijom), uloga Kej d’Orseja (takođe zajedno sa SAD-om i Britanijom) u arbitriranju po pitanju Trsta između Italije i FNRJ, i pokroviteljstvo tri Zapadne sile u konstituisanju Balkanskog pakta (koji su činili FNRJ, Turska i Grčka), dodatno su uticali na situaciju da se odnosi zvaničnog Pariza i Beograda nađu na približno savezničkom nivou, kao što je to bilo u dugačkom nizu decenija pre Drugog svetskog rata. Dominantan kulturni i naučni uticaj Francuske na Jugoslaviju u posmatranom periodu (kraj četrdesetih i prva polovina pedesetih godina) davao je stari sjaj odnosima dveju država, uprkos činjenici što je Francuska u odnosu na period pre Drugog svetskog rata izvesno opala u političkom, ekonomskom i vojnom značaju u svetskim i kontinentalnim okvirima.

Period 1. januar 1952 – 1 novembar 1954.

Od početka 1952. godine, pa do trenutka izbijanja oružanog ustanka u Francuskom Alžiru (1. novembra 1954. godine), na osnovu primarnih istorijskih izvora i građe našeg istraživanja može se zaključiti da su posleratni odnosi FNR Jugoslavije i Četvrte republike dostigli svoj afirmativni vrhunac. Međunarodna konstelacija snaga omogućavala je tokom ovog perioda FNRJ veći manevarski prostor (rešavanje problema Trsta, popuštanje sa Istokom, završeno formiranje Balkanskog pakta). Sa druge strane, Francuska je završavala iscrpljujući rat u Indokini koji nije imao predispozicije za bitnije ugrožavanje odnosa između zvaničnog Beograda i Pariza. U to vreme pokret nesvrstanih nije još imao ni ozbiljno izraženu viziju u planovima jugoslovenskog političkog vodstva. Tako su pojedini kritički nastupi jugoslovenskih političkih predstavnika u OUN-u prema francuskim pozicijama u Maroku i Tunisu tog perioda, imali u sebi više deklarativnosti nego elemenata formirane političke pozicije. Sasvim je druga pozicija bila u pitanju Alžira, koji je sve do kraja 1954. i od strane zvaničnog Beograda neizostavno smatran sas-tavnim delom francuske nacionalne teritorije, što nije ničim osporavano. Jugoslovenski vrhunski naučni i kulturni radnici, sportisti i drugi, reprezentovali su tokom ovog perioda svoju zemlju u više navrata

na nacionalnim i međunarodnim skupovima koje je Francuska organizovala u Alžiru kao sastavnom delu svoje nacionalne teritorije. Posle sporazuma u Ženevi leta 1954. kojim je okončan rat u Indokini, kao i nagoveštaja trajnijeg sporazuma u okviru autonomija u Maroku i Tunisu, izgledalo je da od jugoslovenskog političkog vođstva omiljeni francuski premijer Mendes-Frans dostiže najvišu tačku srdačnosti zvanične FNRJ i Četvrte republike. Niz tekućih pitanja u odnosima dveju država (pitanje nadoknade francuske nacionalizovane imovine u FNRJ, susreti ratnih veterana i francuski spomenici, kulturna zdanja, pitanje političke emigracije i dr.) ubrzano su rešavana, dok je jedino ekonomska saradnja ostvarila skroman obim.

Dakle u ovom periodu (od početka 1952 do počinjanja ratnog sukoba u Alžiru 1 novembra 1954)²²³ Jugoslavija je bila veoma zainteresovana za dobre odnose sa Francuskom iz, po našem mišljenju, sledećih najvažnijih razloga:

Prvo, u toku je bilo rešavanje „tršćanskog pitanja” u kojem su tri Zapadne sile imale presudnu ulogu, a među njima je bila i Francuska. Jugosloveni su držanje Francuske po tom pitanju doživljavali kao korektno. Francuska je bila razapeta između želje da udovolji Jugoslaviji i pokušaja da uključi Italiju u svoje integrativne evropske političke planove. Ne treba zaboraviti ni ostatke shvatanja tradicionalne politike u Francuskoj, koja je u tom periodu još pokazivala tragove. Italija je u tom kontekstu trebalo da se drži, zahvaljujući dobrim odnosima sa Francuskom, podalje od Nemačke. U svakom slučaju Kej d’Orseju je bilo veoma teško da balansira između oštrog sukoba interesa Italije i Jugoslavije po pitanju Trsta, a da istovremeno, bar u pojedinim trenucima, ne izazove revolt jedne od strana. I po tom pitanju, politička scena Francuske bila je podeljena. Stranka MRP lidera Žorža Bidoa i Robera Šumana, prokatolička i bliska Vatikanu, naginjala je simpatijama prema Italiji. Socijalisti i komunisti pokazivali su više simpatija prema Jugoslaviji, dok su radikali po ovom pitanju bili podeljeni. Levi radikali sa Mendes-Fransom na čelu pokazivali su više simpatija prema FNRJ, a oni drugi, kao recimo grupa oko Majera – imali su relativno nepristrasan stav. Po ovom pitanju su u nešto manje izraženoj meri, neujednačen međusobni stav imali republikanci. Kako su jugoslovenske mase doživele ulogu Francuske po ovom pitanju najbolje svedoči epilog masovnih demonstracija u Beogradu oktobra 1953. godine. Tada je demoliran i oštećen deo kulturnih i diplomatskih predstavništava Italije, SAD-a i Britanije, što nije bio slučaj sa Francuskom čitaonicom, niti je bilo ozbiljnijih demonstracija ispred Francuske ambasade.

²²³ U knjizi Dragan Petrović, *Francusko-jugoslovenski odnosi u vreme Alžirskog rata 1952-1964*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, period 1 januar 1952 – 1 novembar 1964, obrađen je u delu koji obuhvata str. 141-201.

Francuski diplomatski predstavnik u Beogradu je čak u svom izveštaju konstatovao da američki i britanski uticaj u Jugoslaviji opada, a francuski raste. Mada bismo se složili sa mišljenjem o veoma korektnom držanju francuske diplomatije prema interesima FNRJ u „tršćanskom pitanju”, dodali bismo samo nekoliko napomena. SAD i Britanija bile su više na udaru i italijanske i jugoslovenske strane, jer su se u Trstu nalazile njihove trupe, a ne i francuske – što je značilo da su imale i veću odgovornost u slučaju eventualnih nezadovoljstava neke od strana. O tome govori i činjenica da su u nemirima u vezi sa nezadovoljstvom u Italiji za vreme „tršćanske krize” zabeleženi nasrtaji na britanska materijalna dobra i kulturna predstavništva.²²⁴ Druga napomena je da je prijateljska tradicija dva naroda – francuskog i srpskog – uticala na ublažavanje nezadovoljstva prema Francuskoj, čak i onda kada su tri sile Zapada zajednički donosile neke odluke. Tu se najbolje vidi stvarni stav jedne nacije prema drugoj. Pošto smo već opisali reakcije masa u Beogradu kada su uznemiravanja i oštećenja pošteđena samo francuska predstavništva, trebalo bi da napomenemo kako je tih dana u Zagrebu teško oštećena upravo Francuska čitaonica. Dakle čak je i srpski i hrvatski narod u celini, različito posmatrao Francusku i francuski narod. O tome postoje mnogi istorijski dokazi iz različitih perioda druge polovine XIX i tokom čitavog XX veka. Mišljenja smo da je ovo veoma važno zapažanje Darka Bekića u vezi sa navedenim događajima. Slično, italijanske mase svoj revolt nisu pokazivale prema SAD-u već samo prema Britaniji, demonstrirajući ispred njenog predstavništva i uništavajući imovinu britanskih firmi u Italiji. Italija je prema Britaniji dugo pre toga izražavala neprijateljstvo, koje je dostiglo kulminaciju u privrednim sankcijama i blokadi britanske mornarice Italije za vreme rata u Etiopiji 1935–1936. Personifikacija tih sankcija bio je ministar spoljnih poslova Britanije, tada mladi Entoni Idn. Fašistička Italija vodila je teške borbe upravo sa Britanijom u Severnoistočnoj Africi 1940–1943. Iako je SAD ušao u rat protiv Italije, nije se našao u situaciji neposrednih frontalnih dejstava sa njom u dužem vremenskom intervalu. U SAD-u žive na desetine miliona Italijana, a mnogi su i posle Drugog svetskog rata tamo odlazili kao u „obećanu zemlju”.

Ovde smo izneli neke opservacije o međusobnom odnosu pojedinih naroda u okviru određenih situacija izražavanja iracionalnog osećanja na masovnim manifestacijama. Ona su izneta u kontekstu teme našeg rada, a to su francusko-jugoslovenski odnosi u posmatranom periodu.

²²⁴ Darko Bekić, *Jugoslavija u hladnom ratu*, Zagreb, 1988.

Drugo, FNRJ je od tri Zapadne sile primala ekonomsku pomoć koja joj je bila veoma važna zbog nedovoljno razvijene privrede (najviše zbog posledica Drugog svetskog rata i velikih razaranja) i izuzetno niskog standarda života stanovništva. Kako su ulaganja u odbranu zemlje bila visoka, a stepen investicija u privredi imao prioritet u teškoj industriji i infrastrukturi, najviše je trepo standard stanovništva. Francuski udeo u pomoći Jugoslaviji bio je manji od udela SAD-a i Britanije zbog objektivne ekonomske slabosti zemlje posle razaranja u Drugom svetskom ratu (na tlu SAD-a i Britanije nije bilo okupacije niti frontalnog rata tokom perioda 1939–1945, za razliku od Francuske koja je u dva navrata – 1940. i 1944. godine – bila meta takvih masivnih razaranja), i zbog rata u Indokini i slabijeg oporavka privrede, uprkos pomoći iz Maršalovog plana. I takva pomoć Francuske bila je veoma dragocena za FNRJ, naročito ako se uzme u obzir da je zvanični Pariz odobravao Jugoslaviji i neke druge kredite.²²⁵

Treće, političko vođstvo FNRJ je usled opasnosti sa Istoka pokušavalo da ojača svoju bezbednost dobrim odnosima i savezništvima na Zapadu, a tu se računalo i na Francusku. Francuska je veoma blagonaklono gledala na formiranje Balkanskog saveza, kao i na šire uključivanje FNRJ u Zapadne bezbednosne strukture. Kej d’Orsej je naročito bio zainteresovan da se i Italija uključi sa Jugoslavijom, Grčkom i Turskom u neku vrstu proširenog Balkanskog saveza, ali zvanični Beograd nije bio spreman da ulazi u bilo kakve slične aranžmane sa Italijom.²²⁶

Francuska je sa svoje strane imala manje ovako krupnih interesa za saradnju sa Jugoslavijom. Ona je u tom vremenskom periodu mogla da ima sledeće faktore od važnosti za prisnije veze sa FNRJ:

Prvo, Francuska je u tim godinama još računala sa ostacima tradicionalne politike, po kojoj joj glavna opasnost dolazi od Nemačke. Iako će sledećih godina, naročito od uspostavljanja Pete republike i De Golovog dolaska na vlast, doći do potpunog napuštanja ovakvih shvatanja (Zapadna Nemačka će postati čak i partner Francuskoj), u ovom vremenskom periodu Jugoslavija je doživljavana i kao jedna od zemalja Jugoistočne Evrope, srednje veličine, koja bi mogla da posluži kao faktor u balansiranju snaga prema tadašnjoj, ili pre budućoj Nemačkoj. Za ovo postoji više dokaza, naročito u analizama francuske politike prema FNRJ koje je vršilo Drugo odeljenje SMIP-a, kao i Ambasada FNRJ u Parizu. Nažalost, nismo imali direktan uvid u francuske arhive njihovog

²²⁵ Arhiv SMIP-a, Fasc. Francuska, Analiza – izveštaj ambasadora Price o stanju francusko-jugoslovenskih odnosa u periodu od 1949. godine, rađeno 9. februara 1954. godine.

²²⁶ Arhiv SMIP-a, Fasc. Francuska, Izveštaj ambasade FNRJ u Parizu o odnosima sa Francuskom od 24. juna 1955.

MIP-a, da i sa te strane potvrdimo ove teze, ali ugledni francuski historičari tog perioda slažu se po ovom pitanju (Žorž-Anri Sutu, Žan-Batist Dirosel).

Drugo, Francuska je imala neobičan odnos prema supersilama u ovom periodu. Prema SSSR-u se našla u okviru NATO-a, dakle kao rival, ali je na duže staze preovladavala procena – delom preuzeta i iz tradicionalne politike – da korektni odnosi sa Moskvom predstavljaju jedan od ključeva francuske spoljne politike. Jugoslavija je u ovom periodu prvo bila u oštroj konfrontaciji sa Moskvom, tokom dela 1952. godine, a onda su još tokom te kalendarske godine primećena izvesna otopljanja. Posle Staljinove smrti marta 1953. ti odnosi postaju sve bolji, da bi tokom 1954. došlo do zbližavanja, što je uticalo i na Francusku da respektuje sve bolje odnose Jugoslavije sa SSSR-om i istočnoevropskim socijalističkim zemljama, i to iz više razloga. Prvo, način otopljanja odnosa između zvaničnog Beograda i Moskve bio je delom putokaz i za otopljanje odnosa između Pariza i Moskve. Ovo utoliko više, jer je Francuska od svih velikih sila Zapada najviše bila zainteresovana za dobre odnose sa Rusijom i taj put otopljanja bi morala da pređe i sama, u trenucima kada bi Vašington i London mogli i da opstruiraju i uspore eventualni zajednički put približavanja sa SSSR-om iz sopstvenih razloga. Drugo, Jugoslavija je imala kulturne i istorijske razloge (tada, plus i ideološke jer je bila socijalistička zemlja kao i SSSR) za sve predispozicije da, kada jednom uspostavi normalne odnose sa novim sovjetskim rukovodstvom i SSSR-om – u sledećim periodima ti odnosi dobiju prijateljski karakter. Tako bi Jugoslavija na duže staze mogla da predstavlja posrednika (a i podsticajni faktor u slučaju dobrih odnosa zvaničnog Pariza i Beograda) u uspostavljanju i održavanju kvalitetnih odnosa Francuske i Rusije. Tu možemo da vidimo i relikv tradicionalne politike, ali i realnih interesa Francuske, kao i faktora geopolitike koji ostaju imuni na ideološke barijere i protok vremena (uz pitanje koliko je u praksi ovo poslednje zaista moguće). Odnos Francuske i SAD-a bio je veoma kompleksan, sa različitim fazama. U sličnoj poziciji bila je i FNRJ, ali smo mišljenja da odnos Jugoslavije i SAD-a nije u očima zvanične Francuske imao neku specifičnu težinu koja bi se odrazila na odnose SAD–Francuska. Francuska politika tog perioda je u svakom slučaju prihvatila koncepciju SAD-a o „održavanju Tita na površini”, odnosno da uprkos različitom ideološkom uređenju FNRJ i zapadnoevropskih država, Jugoslaviju treba izvući iz uticaja Istoka i u slučaju sukoba sa socijalističkim blokom postići bar neutralnost Beograda, dok bi učešće Jugoslavije na strani Zapada u takvom ratu bilo veoma poželjno. Francuska je, pored prihvatanja ove formule, imala i neke svoje specifične planove i interese u vezi sa Jugoslavijom.

Treće, Jugoslavija je kao mediteranska zemlja imala izvesnog uticaja na tom prostoru, a Francuska je posle „hospitalizacije” Italije²²⁷ na kraju Drugog svetskog rata postala dominantan faktor ne samo u zapadnom Sredozemlju, već dobrim delom i u srednjem, gde se borila za prestiž sa Britanijom i – sve više – sa SAD-om. Kako se najvažniji deo Francuske unije nalazio upravo u zapadnom Sredozemlju, tačnije u Francuskoj Severnoj Africi (Alžir, Tunis i francuski deo Maroka, plus libijska provincija Fezan koja je sve do novembra 1959. godine držana kao francuska kolonija, a tada ju je De Golova vlast predala Libiji), a tome treba dodati i mediteranski deo metropole sa Korzikom – onda je jasno koliko je Jugoslavija, tačnije njen primorski deo, bila blizu tadašnje glavne interesne sfere Francuske. To će se najbolje videti iz podatka da su jugoslovenski trgovački brodovi u vreme Alžirskog rata preko 50 puta bili presretani i kontrolisani od strane francuske ratne mornarice. Naprotiv, kako su u posmatranom periodu 1952–1954. francusko-jugoslovenski odnosi bili veoma dobri, dolazak francuskog admiralskog broda sa komandantom francuske sredozemne flote u jugoslovensku luku Split krajem 1953, u vojno-pomorsku bazu Lora, u dogovoru sa Jugoslovenskom ratnom mornaricom, izazvao je prijateljske manifestacije kod domaćina posete i lokalnog stanovništva, kao i kod gostiju.

U svakom slučaju, za Francusku je Jugoslavija tih godina imala dodatnu specifičnu težinu kao mediteranska zemlja, imajući u vidu da je još tada svojom Severnom Afrikom raspolagala u celosti. Interesantno je da će Francuska u periodu od sledećih osam godina 1954–1962. izgubiti sve svoje pozicije u Severnoj Africi i da će u svakom od tih slučajeva političko vođstvo FNRJ biti aktivno i aktivno raditi protiv zvaničnog Pariza: Tunis je dobio unutrašnju autonomiju 1955, a nezavisnost 1956; povlačenje ostatka francuske vojske 1958, i napuštanje od strane Francuske luke Bizerta kao poslednje baze 1961; Maroko je dobio nezavisnost 1956, povlačenje ostatka francuske vojske 1958; Suecki kanal i suecka zona – Francuska vojska je morala da se povuče posle neuspele intervencije zajedno sa Britanijom novembra 1956; Fezan predat Libiji 1959; Alžir dobio nezavisnost jula 1962. godine.

Jugoslavija stoga u ovom vremenskom periodu 1952–1954. uopšte nije imala interesa da se sukobljava sa Francuskom, mada su postojali neki nerešeni problemi. Jedan od njih bilo je delovanje političke emigracije Jugoslovena u

²²⁷ Italija je morala da napusti Rodos i Dodekanska ostrva u Egeju u korist Grčke; da se odrekne uticaja u Albaniji; da se u korist Jugoslavije povuče iz Zadra, sa Istre i sa Jadranskih ostrva; da ustupi libijsku provinciju Fezan Francuskom Alžiru na okupaciju; da izvrši neke manje ispravke granice u Alpima u korist Francuske; 1950. dala je nezavisnost Libiji; dok su joj vojni efektivni svedeni na minimum – uključujući i ranije prestižnu ratnu mornaricu.

Francuskoj uz blagoslov vlasti i niz incidenata koje je ona izazvala, uključujući i vrbovanje mladih fudbalera BSK-a krajem 1951. godine koji su prilikom sportske turneje po Francuskoj pod uticajem četničke emigracije zatražili politički azil. Četnici su tada fizički zlostavljali konzula FNRJ i demolirali konzulat i neke druge prostorije u vlasništvu FNRJ u Marseju, a da pri tome nije došlo do blagovremene intervencije francuske policije. Drugi problem bio je nerešen problem nacionalizovane francuske imovine u FNRJ, i sl. Jugoslavija još nije bila opredeljena za pokret nesvrstanih koji uostalom tada niti je postojao, niti je egzistirala kritična masa nezavisnih država „Trećeg sveta” – s obzirom na to da je proces dekolonizacije u svetu bio tek na početku. Proces dekolonizacije imao je velikog uspeha već u Aziji, i pored niza kolonija koje su tada još ostale na tom kontinentu. U Africi, sem nekoliko izuzetaka, proces nije još ni počeo, kao ni u drugim delovima sveta u kojima su postojale kolonije (Karipsko područje, Okeanija, itd.). Svi faktori koje smo napred naveli u okviru francusko-jugoslovenskih odnosa u periodu 1. januar 1954 – 1. novembar 1954. godine, usloveli su odluku da Jugoslavija ne pravi krupnije poteze koji bi iritirali Francusku po pitanju njenih kolonijalnih problema. U to vreme Francuska je vodila rat u Indokini i suočavala se sa nemirima u Tunisu i Maroku. Diplomacija FNRJ je u OUN-u glasala protiv Francuske kada su druge zemlje (arapske) pokretale pitanje Tunisa i Maroka. Kako te rezolucije nisu usvajane zbog nedostatka većine (zbog velikog broja kolonija „Treći svet” nije imao glasačku snagu u Generalnoj skupštini OUN-a sve do 1960), to ni šteta po Francusku nije bila velika – ali je već i to u nedostatku velikih problema koje će kasnije izazvati Alžirski rat, ukazivalo na potencijalni porast nesporazuma zvaničnog Beograda i Pariza po kolonijalnom pitanju u budućnosti.

Kada je u pitanju unutrašnjopolitička scena u velikom delu francuskog javnog mnjenja su postojale određene simpatije prema Jugoslaviji. Sa druge strane vesti o obračunu sa tzv. “infombirovcima” poput Golog otoka i progoni “ostataka građanske desnice” ostavljale su krupne mrlje o slici novog jugoslovenskog režima u francuskom javnom mnjenju. Slučaj Đilas se negativno odrazio na ukupnu percepciju Tita i vladajućih struktura.²²⁸ Deo klerikalnih krugova u Francuskoj nije bio zadovoljan suđenju kardinalu Alojziju Stepincu, koji je za vreme Drugog svetskog rata sarađivao sa nosiocima vlasti u NDH.²²⁹

²²⁸ Arhiv SMIP-a, Kutija -fasc. Francuska br. 22 za 1954, Fr-101, Izveštaj Jugoslovenske ambasade u Parizu o pisanju francuske štampe u prvom tromesečju 1954. za SMIP

²²⁹ Arhiv SMIP-a, Kutija - Fasc. Francuska, za godinu 1952, poseban deo „Politička saradnja”, telegram Sokratića SMIP-u od 6 juna 1952.

Period 1 novembar 1954 – jesen 1956²³⁰

Početak Alžirskog rata krajem 1954. uneo je nove momente u odnose dveju država, budući da je Jugoslavija sve manje zavisila od Francuske (prestanak primanja Tripartitne finansijske pomoći od tri Zapadne sile, već nadalje samo od SAD-a; završetak tršćanske krize; otopljanje odnosa FNRJ sa SSSR-om i istočnoevropskim socijalističkim državama kao i definitivni prestanak opasnosti agresije od strane Istoka, a samim tim i smanjenje oslanjanja na Zapad). FNRJ je sve više prihvatila politiku i opredeljenje nesvrstanosti, mada je to bio postepen i tih godina još neuobličen proces. Upravo po pitanju Francuske unije i emancipacije nekih njenih članica od Francuske, politika FNRJ sve je više ukrštala interese sa zvaničnim Parizom. Francuska Četvrta republika je i pored borbe da zadrži svoje kolonijalne posede bila spremna na postepeno povećavanje njihove autonomije, osim u jednom slučaju koji Francuzi nisu ni tretirali kao kolonijalno pitanje – po pitanju Alžira. Alžir je po francuskom Ustavu tretiran kao sastavni deo nacionalne teritorije (Alžir van alžirske Sahare, preciznije mediteranski deo današnjeg Alžira – tadašnja tri departmana Konstantin, Oran i Alžir), i u srcima svih Francuza on je zaista tako i doživljavao. U njemu je živelo oko milion i po Francuza i naturalizovanih Francuza, što je činilo preko 15% stanovništva, plus blizu milion ljudi u sastavu različitih rodova francuske armije i policije stacioniranih na alžirskom tlu.²³¹ U periodu alžirske pobune do jeseni 1956. odnosi između Francuza i FNRJ nisu se bitnije pogoršavali jer je zvanični Beograd, poput preovlađujućeg svetskog javnog mnjenja, tretirao alžirski problem kao unutrašnju stvar Pariza. Na to je prilično uticala i činjenica da su najveći deo vremena u posmatranom periodu premijeri Francuske bili Mendes-Frans i Gi Mole, koji su važili za omiljene francuske političare u očima političkog vođstva FNRJ. Kulminacija te politike „razumevanja” bilo je gostovanje predsednika Tita, odnosno zvanična poseta Francuskoj maja 1956. Socijalisti na vlasti u Francuskoj (SFIO partija), predvođeni premijerom Gi Moleom i ministrom spoljnih poslova Pinoom gajili su ozbiljne nade da će u Titu imati blagonaklonog posrednika u pregovorima sa Arapima, naročito Egiptom i predsednikom Naserom – pošto je Kairo postao centar delovanja Privremene

²³⁰ Ovaj deo obrađen je u knjizi Dragan Petrović, *Francusko-jugoslovenski odnosi u vreme Alžirskog rata 1952-1964*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2009, str. 201-244.

²³¹ Najbolji pregled stanja Francuske severne Afrike u očima diplomata FNRJ uoči podizanja ustanka, pokazuje Izveštaj jugoslovenskog konzula u Arhiv SMIP-a, op. cit., Izveštaji jugoslovenskog generalnog konzula u Marseju J. Vukmanovića za SMIP u Beogradu od 16. i 21. aprila, 25. juna i 10. novembra 1952. godine.

alžirske vlade (PAV).²³² Njihovo iznenađenje bilo je sledećih meseci potpuno – zaključno sa Sueckom krizom – kada se vođstvo FNRJ predvođeno Titom prvi put javno stavilo na stranu FLN-a, istina još poštujući ukupni francuski suverenitet nad Alžinom, ali iznoseći da to više nije samo unutrašnja stvar Francuske. Ovo je bio prvi prelomni trenutak u odnosima dveju država u vezi sa alžirskim problemom. FNRJ, u stvari, ne prima više Tripartitnu finansijsku pomoć od tri sile Zapada, već samo od SAD-a. Drugo, posle Bandunga kod Tita i njegovih saradnika sve više sazreva svest o pokretu nesvrstavanja kao nekom „trećem putu”. Otopljanje odnosa sa Istokom veoma je uočljivo, mada događaji u Mađarskoj izgleda definitivno razvejavaju i poslednje šanse nekakvog ponovnog povratka Jugoslavije u taj politički lager. Balkanski pakt se praktično sve više raspada, a nije nebitno ni što je izvesno ojačala privreda FNRJ, pa bar više nema pretnji od ozbiljne nemaštine za najniže socijalne slojeve – čime je manevarski prostor zvaničnog Beograda u međunarodnim odnosima za samostalnu politiku u odnosu na velike sile sve veći.

Dakle ovo je period francusko-jugoslovenskih odnosa u prvoj ili ranoj fazi Alžirskog rata. Njega karakteriše činjenica da, uprkos izbijanja rata u Alžiru, nije došlo do bitnijeg opterećenja odnosa između zvaničnog Pariza i Beograda. Razloge bismo mogli da potražimo u sledećem:

Prvo, iako je već u ovom periodu odnosa dveju zemalja nagovešteno da će upravo alžirski problem predstavljati otežavajući faktor u relacijama Beograda i Pariza, on ipak nije dobio na intenzitetu. Uzimajući u obzir postojanje Francuskog Alžira poslednjih već 125 godina, kao i da je on i po Ustavu sastavni deo nacionalne teritorije, i da u njemu živi veliki broj Evropljana i Francuza sa ukorenjenom svešću o njegovoj pripadnosti francuskom nacionalnom biću – međunarodna javnost nije se usuđivala da ovo dovede u pitanje. Političko vođstvo FNRJ takođe je pošlo od toga i po ovom pitanju prilično se suptilno ponašalo. Ako izuzmemo glasanje podrške u OUN-u u vezi sa predlogom arapskih država da se alžirsko pitanje postavi na dnevni red (što uglavnom nije prolazilo u Generalnoj skupštini, sem u slučaju Suecke agresije i u kontekstu s tim u jesen 1956. godine na kraju ovog perioda), diplomatija Jugoslavije nije drugim potezima izazivala Kej d’Orsej u vezi sa alžirskim problemom.

Drugo, jedan od najvažnijih faktora bila je i još do kraja neobrazovana svest o formiranju pokreta nesvrstanih, mada je konferencija u Bandungu 1955. predstavljala važnu raskrnicu na putu ka tom cilju.

²³² Već sledećeg meseca, (juna 1956.) Tito je posetio Moskvu i dodatno učvrstio svoje odnose sa Istokom. U Pierre Maurer, *La reconciliation sovieto-yougoslave 1954–58*, Fayard, Paris 1995, pp. 110–112.

Treće, u Francuskoj su se na vlasti u kontinuitetu nalazili lideri (premijeri) koji su bili po izrazitom ukusu političkog vođstva FNRJ. Prvo je to bio levi radikal Mendes-Frans, a zatim socijalista Gi Mole. Tito je odugovlačio sa posetom Parizu skoro godinu dana – od proleća 1955. do početka 1956. – jer je posle pada Mendes-Fransa na vlasti bio Edgar For koji nije toliko odgovarao Brozu. Čim je došlo do smene i vlast preuzeo socijalista Gi Mole, on je pristao da obavi dogovorenu posetu, koja je ostvarena na zapažen način u maju 1956. godine. To je bio i vrhunac dobrih i prihvatljivih odnosa FNRJ i Francuske, uprkos tome što je Alžirski rat trajao preko godinu i po dana.²³³

Možemo da zaključimo ovaj period uz napomenu da Jugoslavija nije preduzela nijedan gest van javnih saopštenja i glasanja u OUN-u po pitanju Alžira. Nije bilo nikakvih kontakata sa FLN-om, a kamoli slanja neke pomoći, najmanje vojne. Koliko su francuski lideri računali sa dobrom voljom jugoslovenskog vođstva pokazuje i zapisnik sa pariskog susreta Tita sa Gi Moleom i Pinoom. Tada su Francuzi molili Tita i očekivali od njega da povoljno utiče na Nasera kako bi ublažio stavove po pitanju Alžira i Francuske, a u izveštajima Drugog odeljenja SMIP-a nalazimo i ponude francuske diplomatije za finansijska ulaganja u FNRJ u slučaju pomoći u lobiranju oko Alžira. Tito je mogao da bude zadovoljan kada su Maroko i Tunis sredinom 1956. godine dobili potpunu nezavisnost. No sve se to slomilo zbog jesenje akcije na Suecu od strane Francuske, zajedno sa Britanijom i Izraelom. Tada, dakle na samom kraju ovog perioda, dolazi do prvog negativnog preokreta u francusko-jugoslovenskim odnosima u vezi sa Alžirskim ratom.

U jesen 1956. Suecka kriza i držanje FNRJ i Tita prema francuskim interesima u Severnoj Africi razvejali su sva očekivanja Kej d'Orseja, pošto je zvanični Beograd zauzeo krajnje neprijateljski stav po tom pitanju i otvoreno se stavio na stranu FLN-a. To je bio veliki šok za francusku politiku, tako da su odnosi dveju država zahladneli sve do propasti Četvrte republike 13. maja 1958, upravo na alžirskom pitanju.²³⁴ Posle smene na vlasti u u Francuskoj krajem 1957. godine silaska socijalista i dolaska Gajerove vlade umerene desnice, taj proces se ubrzano nastavlja, a vrhunac je bila zaplena broda „Slovenija” od strane francuske mornarice početkom 1958. godine.

²³³ O poseti Tita Parizu maja 1956. izvorna građa Arhiv SMIP-a, Kutija – fascikla Francuska, godina 1956, Telegram ambasadora Beblera od 11 maja.

²³⁴ Arhiv SMIP-a, Kutija – fascikla Francuska, godina 1956. Dokument o francusko-jugoslovenskim odnosima 1956-1959”..

Period od novembra 1956. do pada Četvrte republike 13. maja 1958. godine.

Tokom ovog perioda²³⁵ daleko su više na površinu izašli protivrečni stavovi Francuske i Jugoslavije po pitanju Alžira. Ovaj period trajao je oko godinu i po dana i u tom razdoblju Četvrta republika je pokušavala da reši niz problema sa kojima se suočavala. Samostalni nuklearni program i izgradnja Evropske zajednice čiji su institucionalni temelji udareni baš u ovom periodu Rimskim sporazumom šestorice aprila 1957. – omogućili su Kej d’Orseju političku podršku pre svega Zapadne Nemačke i Italije. Sa Bonom je došlo do novog velikog približavanja, i to je već bio začetak strateškog partnerstva u okviru izgradnje EZ-a. SSSR je prećutno popuštao Francuskoj oko Alžirskog rata, računajući na svoj dugoročniji interes sa Francuskom, a to je postepeno odvajanje od njene podređenosti SAD-u u okviru Zapadnog saveza. Postavlja se ključno pitanje: zašto je FNRJ u ovom periodu sve otvorenije podržavala FLN? Da je došlo do veće podrške FLN-u od strane FNRJ govore i sledeće činjenice: politički predstavnici FLN-a počeli su da se sastaju sa predstavnicima jugoslovenske diplomatije krajem ovog perioda; retko i diskretno, ali je do toga ipak došlo. Jugoslovenski sindikati poslali su već jednom humanitarnu pomoć za alžirske izbeglice u Tunisu, a pripremana je i druga veća pošiljka. No, najkrupniji potezi u tom pravcu povučeni su krajem 1957. i početkom 1958. godine, kada je francuska mornarica zaplenila terete jugoslovenskih brodova – prvo „Srbije” pa potom i „Slovenije” – koji su plovili za Maroko sa teretom oružja i municije za koji su Francuzi tvrdili da je namenjen borcima ALN-a. Naročito je slučaj oko „Slovenije”, i zapleti koji su usledili u vezi s njim, poremetio odnose dveju država. U ovom periodu diplomatija FNRJ je u OUN-u nastavila sa glasanjem protiv Francuske, sada u vezi sa Alžiirom. Istina, postojao je jedan izuzetak 1957. godine, kada su diplomate Jugoslavije po pitanju Togoja i nekih reformi u njemu podržale Francusku u Savetu bezbednosti OUN-a, zašta su dobile zahvalnost od francuskih socijalista na vlasti. Dakle, pitanje je zašto je FNRJ u ovom periodu u globalu izneverila očekivanja socijalista (SFIO i Gi Mole) na vlasti, pre svega po pitanju Alžira?

Prvo, FNRJ se za ovih godinu i po dana sve više učvršćivala u pokretu nesvrstanih. To je sada već bio evidentan put, koji je imao i svoje lidere „pokreta u pripremi” kao što su Tito, Naser i Nehru. Baš sa svog prvog skupa na Brionima leta 1956. oni su pročitali svoje zaključke u kojima se govori i o Alžiru, a tokom ovog perioda 1957. i prve polovine 1958, povremeni i još neinstitucionalizovani

²³⁵ Ovaj deo opisan je u Dragan Petrović, *Francusko-jugoslovenski odnosi u vreme Alžirskog rata 1952-1964*, 2009, u delu od strane 239-263.

sastanci lidera „nesvrstanog puta” izdavali su saopštenja u kojima se direktno ili indirektno govori i o Alžiru – i to na način koji će se sve manje sviđati Keju d’Orseju. Dakle, dalji razvoj i oblikovanje nesvrstanosti, koja je još bila u povoju – čak i na kraju ovog perioda, maja 1958. godine – u praksi je značilo više insistiranja na dekolonizaciji i u prilog oslobodilačkim pokretima.²³⁶ Lideri tog pokreta malo su činili da prihvate i razumeju poziciju Francuske u Alžiru, koja sigurno nije bila klasično kolonijalna.

Drugo, FNRJ se izvesno približila SSSR-u i istočnoevropskim socijalističkim državama, i od jedne situacije na ivici sukoba sa njima, početkom 1952, našla se u situaciji prijateljskih odnosa koji su u startu otklanjali neposrednu mogućnost eventualne opasnosti po integritet Jugoslavije sa te strane. Kako je Jugoslavija još 1954. godine rešila pitanje Trsta i Italija prestala da bude neugodan sused, vlast u Bogradu osećala se daleko komotnije u međunarodnim odnosima. Zbog smanjenja neposredne opasnosti po integritet države, odnos prema Francuskoj bio je lišen ranijih obzira prema zemlji od koje se očekuje nešto u prilog sopstvene bezbednosti. Ovo nije bilo vezano samo za Francusku, već je vođstvo FNRJ takvo ponašanje pokazivalo i prema drugim silama Zapada. Jugoslavija, jednom rečju, nije prišla Istočnom bloku, ali se definitivno oslobodila straha od agresije sa te strane, što joj je dopuštalo veću slobodu u komunikaciji sa silama Zapada.

Treće, u ovom periodu FNRJ nije više primala Tripartitnu pomoć od Francuske, a sama Francuska, suočena sa ratom u Alžiru i izvesnim deficitom finansijskih sredstava, nije mogla (a ni posebno htela) ozbiljnije da ekonomski ulaže u FNRJ. U prilog tome ide i konstatacija o veoma slaboj trgovinskoj saradnji, u kojoj je inače participacija jugoslovenskog izvoza u Francusku, u odnosu na uvoz iz nje, bila mnogo manja i vrlo loše strukture. FNRJ je izvozila u Francusku i do 90% sirovina i prehrambenih artikala slabog nivoa prerade. FNRJ nije dobila povlašćeni ulaz u ekonomski prostor Francuske unije, iako je to više puta tražila. Industrijski proizvodi iz Jugoslavije, koji nisu bili takvog kvaliteta da bi se mogli probiti na izbirljivo tržište Zapada na kojem je vladala velika konkurencija, imali su u francuskim kolonijama zahvalnu mogućnost. Ovo tim više što su cene jugoslovenskih industrijskih proizvoda bile dosta niske, što je odgovaralo niskoj platežnoj moći lokalnog stanovništva u francuskim kolonijama. S druge strane, privreda Jugoslavije ojačala je u odnosu na period početka pedesetih, kada je Tito morao da od Zapadnih sila u nekoliko mahova traži pomoć zbog suše i slabijih prinosa useva. FNRJ je nastavila da od Zapada prima finansijsku pomoć isključivo od SAD-a. Ekonomska komponenta bila je

²³⁶ Arhiv SMIP-a, Dokument SMIP-a o francusko-jugoslovenskim odnosima u periodu 1956–1959. raden početkom 1959. godine.

u ovom periodu glavni pokazatelj činjenice da zvanični Beograd ekonomski veoma malo zavisi od Francuske.

Četvrti faktor za koji smo se opredelili, a koji bi mogao da utiče na zatezanje situacije po pitanju Alžira od strane političkog vođstva FNRJ, jeste sam razvoj situacije u Alžiru u ovom periodu. Ovo je period (jedini takav tokom gotovo osam godina trajanja alžirskog sukoba) kada su, koristeći slabosti Francuske posle Suecke intervencije, pripadnici FLN-a i ALN-a na terenu omasovili svoj oružani pokret i od malih diverzantskih i gerilskih grupica pretvorili ga u organizovanu oružanu borbu, koja je čak oslobađala i pojedine teritorije i organizovala svoju privremenu vlast na njima. Istina, to su bili udaljeni i nepristupačni planinski ili pustinjnski predeli, ali to nije bio slučaj u prethodnom periodu rata, a neće se više ni ponoviti pošto De Gol preuzme vlast i reorganizuje vojsku u Alžiru sredinom 1958. godine. U Kairu je delovalo, i to veoma organizovano vođstvo FLN-a kojem su prišli i neki dotle umereni građanski političari iz Alžira, kao što je Ferhat Abas. Pokazali su se i prvi znaci delovanja FLN-a među pola miliona Alžiraca na radu u Francuskoj. To sve sigurno je dodatno delovalo na političko vođstvo FNRJ da u ovom periodu odlučnije i u većoj meri pokaže svoju podršku FLN-u.

Pod pet, ovde možemo da navedemo nekoliko manje važnih faktora koji pojedinačno ne bi mogli da participiraju kao samostalni faktor ravnopravan sa navedenim. Tako je Francuska sve više razvijala stratešku saradnju sa Zapadnom Nemačkom, a FNRJ je krajem perioda – upravo priznanjem DDR-a – prouzrokovala prekid diplomatskih odnosa sa Zapadnom Nemačkom. U Kej d’Orseju sigurno nisu mogli da budu zadovoljni takvim potezom zvaničnog Beograda. Francuska diplomatija čak je od Bona prihvatila da Francuska ambasada u Beogradu zastupa i interese Zapadne Nemačke, što je potez koji dopuštaju diplomatski odnosi. Drugo, *de facto* se raspao Balkanski savez na koji je Francuska blagonaklono gledala. Iako je uloga FNRJ u raspadu ovog saveza bila zanemarljiva, i na taj način je otpala jedna od interesnih tačaka dveju zemalja. Najzad, SFIO i Gi Mole kao premijer, dakle francuski socijalisti na vlasti, odavno su obećali da će reformisati Francusku uniju tako što će dati unutrašnju autonomiju za sve preostale kolonije (sem Alžira, jer je on departman kao i nekoliko manjih poseda po svetu). Ovo je moglo da u početku saradnje umiri jugoslovensko političko vođstvo u okviru njegove ideološke socijalističke i (sve više) nesvrstane politike, ali je u praksi izostalo tokom cele 1956. i 1957. godine, jer su članovi Vlade i u toku same te najave zasipani napadima desnice u Francuskoj, koja je na kraju i srušila Vladu. Na vlast su došle desne snage i od najavljenih reformi do daljnjeg nije bilo ništa. Ovaj faktor sigurno je iritirao političko vođstvo FNRJ da više kritikuje francusku politiku u međunarodnim

odnosima i da samostalno krene u saradnju sa FLN-om, ali i da prvi put pokaže interesovanje prema političkim pokretima u drugim francuskim kolonijama, odnosno posedima.

Period maj 1958- decembar 1960²³⁷

Francuska desnica dovela je na čelo Pete republike legendarnog De Gola,²³⁸ koji je od polovine 1958. godine zaveo niz mera u unutrašnjoj i spoljnoj politici koje su ubrzo donele sređivanje prilika u Alžiru i porast ugleda Francuske na međunarodnoj sceni. Te činjenice morala je da respektuje i zvanična politika FNRJ koja je u drugoj polovini 1958. ponovo zauzela veoma obazriv i respektujući stav prema Francuskoj i njenim interesima „u posedima”. U najkraćem, Francuska je reformisala svoje kolonijalne posede oličene u Francuskoj uniji – u demokratsku Francusku zajednicu, u kojoj su se svi narodi referendumom izjasnili da prihvataju nov oblik asocijacije sa Francuskom na načelu dobrovoljnosti i široke autonomije, s tim da kada oni to budu želeli mogu da postanu potpuno nezavisni (jedino se narod Gvineje izjasnio za nezavisnost odmah, što je i dobio septembra 1958). Alžir, kao departman, nije imao tu vrstu referenduma, već su se građani izjasnili za povećanje samouprave, a De Gol je promovisao plan „Konstantin” koji je podrazumevao veća finansijska ulaganja metropole, povećanje standarda stanovništva i jačanje privrede. Istovremeno, novi glavnokomandujući francuske armije u Alžiru general Šal, sa novim kontingentima pojačanja i ratnom tehnikom, porazio je na vojnom planu snage FLN-a u Alžiru (naročito se efikasnim pokazao sistem fortifikacija sa električnim naponom koji je hermetički ogradio Alžir od Maroka i Tunisa odakle je dotle dolazila pomoć za pobunjenike i gde su bile koncentrisane, sada potpuno odsečene, znatne formacije FLN-a). Time su definitivno otpala očekivanja pobunjenih Alžiraca da će biti u stanju da oružanim putem odnesu pobjedu nad francuskim kolonima i francuskom armijom. Borbe su se nastavile, sada u obliku razbijenih gerilskih grupa i serije atentata i diverzija u velikim gradovima („urbana gerila”).

De Golovim dolaskom na vlast, kao i udaranjem temelja Pete republike, znatno je ojačan prestiž Francuske u svetu, a i u odnosu na FNRJ. Demokratizacija Francuske unije i formiranje dobrovoljne Francuske zajednice putem niza referenduma kolonijalizovanih naroda, kao i praktično vojni poraz FLN-a u Alžiru

²³⁷ U knjizi Dragan Petrović, Francusko-jugoslovenski odnosi u vreme Alžirskog rata 1952-1964, 2009, ovaj deo je opisan na stranama 264-303.

²³⁸ O dovođenju De Gola na vlast u Arhiv SMIP-a, Kutija – fascikla Francuska, Godina 1958, Telegrami Uvalića od 16 i 17 juna.

(ali ne i potpuni prestanak gerilskih borbi, već samo njihovo smanjivanje na tinjajući nivo), učinili su De Golovu poziciju veoma čvrstom i u međunarodnom okruženju, što je morao da respektuje i Tito. Period do sredine 1959. godine bio je ispunjen međusobnim respektom dva politička rukovodstva (Francuske i FNRJ), te očekivanjem daljeg raspleta situacije u Alžiru, ali i razvoja šireg međunarodnog okruženja, naročito držanja supersila. Kada su u pitanju supersile dolazimo gotovo do paradoksa, pošto je SAD načelno podržavao Francusku, a SSSR je trebalo da ima simpatija za socijalistički FLN. Međutim, SAD je samo želeo da očekivano povlačenje Francuske iz Severne Afrike, a posebno iz Alžira, zameni sopstvenim uticajem – pri čemu je posebno podržavao uticaj marokanskog sultana i Burgibe u odnosu na uticaj Nasera i Egipta na alžirske Arape i vrh FLN-a. Nikita Hruščov je realno imao razumevanja za francuske interese u Alžiru, priželjkujući postepeno udaljšavanje Francuske od NATO-a i SAD-a.

De Gol je imao fleksibilan odnos po pitanju Alžira koji je vremenom evoluirao, tako da je već septembra 1959. prvi put izašao u javnost sa idejom o pravu na samoopredeljenje uz zaštitu prava Evropljana i Francuza koji u njemu žive. Dalje razvijanje takvog stava dovešće ga do direktnog sukoba – tokom 1960, a naročito tokom 1961. i u prvoj polovini 1962. – sa francuskom desnicom. Ovo će se naročito ispoljiti u pobuni francuskih kolona januara 1960. u Alžiru, vojnom puču francuske armije protiv De Gola 22–25. aprila 1961, formiranju organizacije OAS francuske desnice (u koju je uključena većina francuskih kolona u Alžiru, ali i deo armijskog kadra), te u seriji atentata uključujući i nekoliko na De Gola i njegovu porodicu – sve u cilju izmene De Golove odluke o pravu Alžiraca na samoopredeljenje i eventualnu mogućnost dobijanja nezavisnosti u odnosu na Francusku. Već tokom 1960. sve francuske kolonije u Africi (njih četrnaest preostalih do tada, sem Alžira i nekih malih teritorija) dobile su obećanu nezavisnost i *de jure*, iako su neke od njih dobrovoljno ostale u Francuskoj zajednici kao neobaveznoj ekonomskoj i vojnoj asocijaciji. Iako su navedeni procesi postali uočljivi već tokom 1959, vođstvo FNRJ nije pokazalo posebnu naklonost prema De Golovoj politici, već je od njega stalno zahtevalo daleko veće ustupke, ne uvažavajući složenost političke situacije u Francuskoj. Tajnom liferacijom oružja pobunjenim Alžircima (tokom 1957. i 1958. francuska mornarica već je bila zaplenila nekoliko jugoslovenskih brodova sa oružjem, od kojih su najpoznatije afere sa „Srbijom” i „Slovenijom”²³⁹), lečenjem ranjenika FLN-a u Jugoslaviji, materijalnom pomoći, propagandom i

²³⁹ O zaplenjivanju jugoslovenskog broda Slovenija od strane francuske mornarice u primarnim izvorima videti Arhiv SMIP, Kutija –fascikla Francuska, 1958, januar, Telegrami ambasadora Uvalića od 20 januara (tri telegrama), 21 i 22 januara, telegram Kosa iz Ambasade FNRJ u Bernu od 29 januara i Ivekovića iz Beograda Ambasadi u Pariz od 20 januara. U vezi dalje sudbine samog broda iz telegrama Uvalića od 1,4, i 6 februara za Beograd.

političkim delovanjem u Generalnoj skupštini OUN-a, međunarodnim telima i forumima u korist FLN-a, kao i nastupima u tom pravcu na sve češćim skupovima pokreta nesvrstanih koji je bio u fazi institucionalnog formiranja posle Konferencije u Bandungu 1955. – vođstvo FNRJ na čelu sa Titom već od početka 1959. godine dodatno je zaoštravalo odnose sa zvaničnom Francuskom, pokazujući krajnje nerazumevanje i nedostatak takta za De Golov postupni i sve demokratskiji proces rešavanja problema Francuske zajednice. Ovo će dovesti do stalnog pogoršavanja odnosa dveju zemalja tokom kalendarske godine, a dolazak predsednika PAV-a Ferhata Abasa u Beograd, juna meseca, uz počast i priznanja, dovešće do političkog sukoba sa Francuskom koji će, iako privremeno umiren krajem godine, dovesti do krize u odnosima FNRJ i Francuske sve do okončavanja alžirskog pitanja jula 1962. (kada je FNRJ septembra 1961. i *de jure* priznala PAV, Francuska je početkom 1962. prekinula diplomatske odnose sa Jugoslavijom na nivou ambasadora, da bi oni avgusta te godine posle definitivnog završetka alžirske krize bili ponovo uspostavljeni).

Prelomni trenutak u odnosima zvaničnog Beograda i Pariza u kontekstu Alžirskog rata jeste juni 1959. godine i gostovanje predsednika PAV-a Ferhata Abasa u Beogradu.²⁴⁰ Time je PAV priznat *de facto*, ali još i ne *de jure*, pošto bi u suprotnom došlo do prekida odnosa između Francuske i FNRJ (FNRJ je već imala slično iskustvo sa SR Nemačkom povodom priznanja DR Nemačke). Do kraja 1960. godine odnosi dveju država bili su posebno opterećeni alžirskim problemom, pošto De Gol još nije bio spreman da dopusti referendum po pitanju budućnosti Alžira. Prelomni trenutak za De Golovo dalje držanje po alžirskom pitanju bio je decembar 1960. i masovne demonstracije gradskog arapskog stanovništva u prilog FLN-a prilikom njegove (ispostaviće se kasnije, zapravo poslednje) posete Alžiru. FNRJ je u međuvremenu već oformila temelje nesvrstanog sveta, zajedno sa još nekoliko država koje su bile predvodnice pokreta. To je dodatno uticalo na sve otvoreniju podršku zahtevu za nezavisnost Alžira. Kako je Francuska tokom 1960. godine već dala nezavisnost praktično svim svojim kolonijalnim posedima (sem nekih manjih, uglavnom departmana), Alžir je ostao poslednji sporni predmet između Francuske i jugoslovenskog vođstva po kolonijalnom pitanju.

²⁴⁰ O samom dolasku Ferhata Abasa u Beograd juna 1959. u Dragan Petrović, „Odnosi Francuske i Jugoslavije u kontekstu Alžirskog rata: godina 1959”, u Srpsko-francuski odnosi 1904-2004, Društvo za kulturnu saradnju Srbija-Francuska, Arhiv Srbije, Beograd, 2005, str. 133-148. O samom dolasku Abasa strane 141-144.

Od primarne građe u Arhiv Jugoslavije, F-Alžir, IX, 2/II-7 iz Zapisnika o jugoslovensko-alžirskim razgovorima 8 juna 1959. U Jugoslaviji prilikom posete Ferhata Abasa predsednika Privremene alžirske vlade (PAV).

Načelno posmatrano ovo je period u kojem je Peta republika (Četvrta je pala po pitanju Alžira), predvođena De Golom, uspela da izvrši preokret u Alžiru. Na vojnom planu, De Gol je umesto generala Masija postavio novog glavno-komandujućeg francuskom armijom u Alžiru – generala Šala – koji je do početka 1959. ofanzivnim akcijama po celoj zemlji potpuno preuzeo situaciju na terenu. Trupe ALN-a u Alžiru desetkovane su i prinuđene da se, podeljene u grupice, ponašaju krajnje defanzivno. Znatan deo ALN-a ostao je blokiran u Tunisu i Maroku, pošto su im limesi koje su Francuzi izgradili na granicama sa Alžirom onemogućili ulaz u zemlju i vezu sa ostacima ALN-a na terenu. Francuska armija i policija postale su gospodari situacije u Alžiru praktično sve do Evijanskog sporazuma marta 1962, odnosno referenduma od 1. jula 1962. godine. Najozbiljnije ugrožavanje ovakve situacije u vidu održavanja dominacije francuske armije u Alžiru poteklo je upravo od francuske ultraške organizacije OAS, u poslednjoj godini alžirskih zbivanja. De Gol je sa druge strane, preko plana „Konstantin”, krenuo u povećana ekonomska ulaganja u Alžir – kako bi jačanjem ekonomskog nivoa Alžiraca pokušao da poveća privlačnost ostanka zemlje u vezi sa Francuskom. De Gol je, za razliku od ranijih predstavnika francuskih vlasti, još u vreme Drugog svetskog rata stekao popularnost i u muslimanskim masama. Oslonac svoje politike u Alžiru u ovom dvoipogodišnjem periodu upravo je tražio u „trećoj sili”, odnosno u brojnom i prestižnom sloju muslimanskih masa koje su bile odvojene od FLN-a i spremne za dogovor sa Francuskom, prihvatljiv i za Pariz i za Francuze u Alžiru.

Na diplomatskom planu De Gol i Peta republika dočekani su sa velikim uvažavanjem od strane supersila, evropskih država i svetskog javnog mnjenja. Njegovi izrazito reformski i demokratski koraci u vidu dozvole samoopredeljenja naroda u kolonijama od kraja septembra 1958. godine i dobrovoljno priključenje novoformiranoj Francuskoj zajednici autonomnih i parlamentarnih zemalja – zadobili su prilično simpatija širom sveta i u različitim političkim krugovima. SAD je prema Francuskoj zauzeo stav sa više respekta, jer su postojale šanse da francuska nastupa separatno u NATO-u, pa možda čak i da izade iz njega.

Jedno od najvažnijih dostignuća ovog perioda De Golove vlasti bilo je sprovođenje prve uspešne nuklearne probe u januaru 1960. godine u alžirskom delu Sahare, čime je Francuska postala i nuklearna sila. Gas i nafta otkriveni sredinom pedesetih u alžirskom delu Sahare, sada su počeli da se eksploatišu u velikim količinama, sa perspektivama još veće dalje eksploatacije imajući u vidu procenjene rezerve. Izgradnja Evropske zajednice započeta Rimskim sporazumom 1957, za ove dve i po godine kretala se još brže, a strateško partnerstvo sa Zapadnom Nemačkom dobilo je nov kvalitet. De Gol je poboljšao i svoje odnose sa SSSR-om i istočnoevropskim zemljama, a sovjetsko vođstvo na čelu sa Hruščovom nije

potenciralo pitanje Alžira, računajući da su Moskvi važniji dobri dugoročni odnosi sa Francuskom.

O svemu navedenom političko rukovodstvo FNRJ na čelu sa Titom i te kako je vodilo računa u prvoj godini od De Golovog dolaska na vlast i stvaranja Pete republike. Tokom druge polovine 1958. i prve polovine 1959. nisu povlačeni neki ekstremniji potezi u odnosu na Francusku, uzimajući u obzir i pitanje Alžira. Kontakti sa predstavnicima FLN-a postali su nešto češći, ali ni dalje im se nije pridavala velika medijska pažnja. U ovom periodu nisu se dešavali novi incidenti u vezi sa transportom oružja za ALN (nisu otkriveni novi takvi slučajevi). U Beogradu je krajem perioda primljen jedan član FLN-a koji je tu živio kao neformalni predstavnik pokreta. Jugoslavija je preko Crvenog krsta s vremena na vreme slala humanitarnu pomoć za civilne izbeglice u Tunisu. U komunikaciji sa De Golom i visokim francuskim funkcionerima kao što su predsednik Vlade Mišel Debre i ministar spoljnih poslova Kuv de Mirvil, jugoslovenske diplomate pokazale su najveće uvažavanje i obzir. Francuska je u ekonomskoj sferi, koju je ranije činila prilično skromna saradnja, omogućila liberalizaciju i popuste prema uvozu iz FNRJ; rešeni su neki zaostali problemi (pitanje jugoslovenskih dugova, pitanje francuske nacionalizovane imovine, i dr.); a dati su i neki manji krediti Jugoslaviji.

Međutim, juna 1959. godine FNRJ je primila u posetu predsednika Privremene alžirske vlade (PAV) Ferhata Abasa, iako je ostala pri tome da nije *de jure* priznala tu Vladu. Kako se za tu posetu znalo nekoliko meseci ranije, francuska diplomatija je – kako zaključujemo na osnovu dokumentacije na koju smo naišli – učinila sve da do toga ne dođe. Privremeno je povučen ambasador iz Beograda, a otkazane su potom i neke ranije dogovorene međudržavne manifestacije, uključujući i one u sklopu vojne saradnje. Ovo je bio prelomni trenutak u francusko-jugoslovenskim odnosima u vreme alžirskog sukoba. Posle ovog stepena zategnutosti bilo je jasno da samo u slučaju završetka alžirskog sukoba može doći do ozdravljenja odnosa između Francuske i FNRJ, a da će dotle sve u vezi sa njima biti improvizacija.

De Golova politika krenula je posle toga u pravcu predloga i rešenja alžirskog pitanja kojima bi upravo političko rukovodstvo FNRJ trebalo da bude zadovoljno. Istina, to se odvijalo dosta sporo i teško; posle nekih predloga i ustupaka, ukoliko ne bi dobio pozitivne signale od FLN-a De Gol bi se privremeno opet okrenuo drugim sredstvima, jer je iza sebe (a uskoro i sve više protiv sebe) imao celu desnicu Francuske, i u Alžiru i u metropoli. Do kraja ovog perioda, dakle do decembra 1960. godine, De Gol je i dalje primarno išao za tim da Alžir ostane francuski, sa nekim oblicima autonomije ili federacije. Prelomni momenat u njegovom popuštanju bio je 16. septembar 1959. godine – kada je prvi put u jednom

obraćanju javnosti pomenuo reč „samoopredeljenje”, i u kojem je nagovestio mogućnost nekakvog referenduma u Alžiru. Kako su u ovih pet godina u Alžiru održani mnogi „referendumi” po raznim pitanjima (koji su dotle redovno bili bojkotovani od strane FLN-a), retko ko je to doveo u direktnu vezu sa odobrenim pravom na otcepljenje. Kada je početkom 1960. godine De Gol nešto više konkretizovao tu mogućnost, istina kao čisto hipotetičku mogućnost, već i to je u gradu Alžiru izazvalo demonstracije Francuza i Evropljana. Završilo se sa barikadama i velikom krizom, jer se vojska i policija nisu usudile da pucaju na Francuze – civile. Pretila je opasnost od puča i De Gol je naredio da se barikade raščiste i demonstranti sklone, što je izazvalo sukobe sa više mrtvih na strani kako policije tako i demonstranata. Ovo je bio prvi De Golov potez koji je celom svetu skrenuo pažnju na to da on može da ode i dalje, u vidu pregovora sa FLN-om i spremnosti možda čak i na neku labavu federativnu zajednicu Francuske i Alžira. Određeni pregovori preko posrednika su i započeli, ali su prekinuti zbog ekstremnih zahteva sa obe strane. Na kraju ovog perioda, decembra 1960. godine, kada su muslimanske mase u velikim gradovima Alžira prilikom De Golove posete prvi put javno podržale FLN, stari državnik postao je prvi Francuz koji se pomirio sa činjenicom da sa FLN-om treba pregovarati ozbiljno, kao i da će to najverovatnije dovesti do održavanja referenduma o budućem statusu Alžira. Vrlo krupan ustupak De Gol i Francuska učinili su tokom 1960. godine, kada su dali potpunu nezavisnost svim svojim afričkim kolonijama sem nekoliko sasvim malih poseda. Većina novih država dobrovoljno je i dalje ostala sa Francuskom u Francuskoj zajednici, labavoj ekonomsko-kulturnoj asocijaciji koja je imala i neke oblike vojne saradnje.

Veliko je pitanje – ako je De Gol u ovom periodu vodio takvu politiku, koja je stalno popuštala i bila spremna na nove kompromise, zašto su predsednik Tito i političko vođstvo FNRJ stalno zatezali odnose sa Francuskom u vezi sa (pre svega) Alžirirom. Na osnovu pregledane arhivske dokumentacije, pročitane literature i izrade ovog rada, mogli bismo da ponudimo sledeće razloge:

Prvo, u tom vremenskom periodu FNRJ se definitivno opredelila za pokret nesvrstanih. Ona je u tom pokretu dobila jedno od vodećih mesta, a Tito je uz Nasera i Nehrua proglašen neformalnim vođom pokreta. Srž ideologije tako različitih država bio je antikolonijalizam, i svaka od država pristalica pokreta trudila se da u praksi dâ svoj doprinos po ovom pitanju. Sledeće, sam rast broja članica pokreta bio je moguć pre svega kroz povećanje broja novih nezavisnih država. Najzad, antikolonijalni pokret FLN-a u Alžiru bio je najpoznatiji oslobodilački pokret tog vremena (gledano realno uz Vijetnam, i uopšte – pošto narod Indije i Egipta nije vodio oružanu borbu za dekolonizaciju već je samo izazvao građanske nemire) – zauzimao je veliki publicitet u celom svetu i

eventualni uspeh dekolonizacije u tom slučaju doneo bi veliki prestiž i dekolonizaciji kao procesu i samom pokretu nesvrstanih koji je upravo prolazio poslednju fazu na putu ka svom institucionalnom organizovanju.

Drugo, pokret FLN prilično je bio naklonjen socijalizmu, levisi u svakom slučaju, a političko vodstvo FNRJ dosta je polagalo na pripadnost ideološki socijalističkom opredeljenju, uprkos tome što nije bilo u Istočnom bloku. Ovo je činilo dodatnu vezu između socijalizma u FNRJ i prosocijalističkog opredeljenja FLN-a.

Treće, u vezi sa prethodna dva faktora, političko vodstvo FNRJ dosta je polagalo na činjenicu da je izvojevalo vlast u revoluciji koja je istovremeno predstavljala i nacionalno oslobođenje Jugoslavije u NOB-u, a takođe i klasnu revoluciju i izvojevan put za socijalizam. Sa borbom FLN-a oni su videli sličnost u tome da se upravo kroz revoluciju naroda i oružanu borbu vojuje i nacionalna i klasna borba. O tome govori Zdravko Pečar; o tome smo našli podatke u dokumentaciji. Najčešće pitanje bilo je – da li je alžirska revolucija osobena ili ima nešto od karakteristika revolucija jugoslovenskog, kineskog i sovjetskog tipa. A odgovor je bio da sadrži od svega pomalo, ali da je najviše kao takva potpuno osobena.

Četvrto je samo pretpostavka za koju nemamo dovoljno dokaza, odnosno samo hipoteza. Francuska je pod De Golom počela sa svojom osobenom politikom u međunarodnim odnosima, politikom koju su u glavnim crtama započeli još Gi Mole i Pino, a pre njih bilo je dosta sličnosti i kod Mendes-Fransa. To je bila politika ujedinjenja Evrope, ali suverenih država koje se, kulturološki slične, integrišu do stepena ekonomskog interesa i sarađuju u zajedničkoj evropskoj odbrani i bezbednosti. Francuska je bila u fazi napuštanja NATO-a, tj. odvajanja od SAD-a. Napravila je strateško partnerstvo sa Zapadnom Nemačkom u vezi sa izgradnjom Evropske zajednice. Raspolagala je sa dovoljno prerogativa za sopstvenu veličinu na svetskoj sceni i za podršku Evropskoj zajednici čiji bi predvodnik realno mogla da bude. Imala je stalno mesto u Savetu bezbednosti, što je veoma važno kada se zna šta znači mogućnost veta. Imala je sada i samostalno nuklearno oružje, što je bilo takođe izuzetno važno. Tu je i koncept Evro-Afrike o kojem govori i Žorž-Anri Sutu, a koji bi činio sintezu preko Francuske zajednice sa Alžinom – Evropske zajednice. Francuska Afrika, geografski bliska Zapadnoj Evropi, sa svojim resursima, i ta Zapadna Evropa odnosno Evropska zajednica sa kapitalom, školovanim kadrovima i infrastrukturom – zajedno bi mogle da postanu nešto što bi konkurisalo supersilama. Ova Evro-Afrika postala bi atraktivna i za druge države van EZ-a na Zapadu, kao i za države Istoka, pa bi mogla da se širi na račun NATO-a i američke dominacije u Evropi. Žorž Bido pravilno primećuje da bi, u slučaju da se Alžir odvoji od Francuske, sve zemlje Francuske Crne Afrike bile izgubljene

za Pariz. Zašto je tada Tito tako pogibeljno startovao na Francusku po pitanju Alžira pa i drugih kolonija, po cenu prekida odnosa sa Parizom – do kojeg će i doći u sledećem periodu – čak i onda kada je bilo očigledno da De Gol vodi tešku borbu sa francuskom desnicom i da u kolonijama vodi politiku koja vodi njihovoj nezavisnosti i *de jure*? Pri tome je De Gol doživeo i državni udar vrha francuske armije od 22. aprila 1961. godine, pokušaj puča u Alžiru od kraja januara 1960, i još veliki broj atentata na njega lično od strane OAS-a i desnice. Istovremeno, Tito je stalno bio u sukobu sa De Golom vukući ga u pravcu dekolonizacije onom brzinom kojom bi De Gol sigurno, da ju je sledio, „polomio vrat”. Tome možemo dodati i slučaj da su neko vreme diplomate FNRJ lobirale da Alžir uđe u konfederaciju država sa Marokom i Tunisom, što bi sigurno značilo mogućnost gubitka socijalističkog uređenja za Alžir, a svakako preko sultana i Burgibe maksimalni uticaj SAD-a. SAD je vodio politiku istiskivanja Francuske iz Severne Afrike sa uplivom sopstvenog uticaja, što nije sporno.²⁴¹ Da li je SAD, videvši kuda ide Francuska i šta bi to značilo za njegove planove u Evropi i uopšte u svetu, išao na širu koncepciju od prethodno iznete – a to je ne samo istiskivanje Francuske iz Severne Afrike i Alžira, već i blokiranje ukupnog puta Francuske koji je nagovestio Mendes-Frans, popločali Gi Mole i Pino, a počeo da ostvaruje De Gol. Nije li Ajzenhauer na Suecu u jesen 1956. rekao „ne” Gi Moleu i Entoni Idnu u sasvim drugom kontekstu nego što ga tumači recimo Kisindžer u svojoj „Diplomatiji”? Dakle, to „ne” odnosilo se na samostalni francuski put koji je u to vreme okupljao i Zapadnu Nemačku i Britaniju. Ovde se možemo složiti sa Kisindžerom koji kaže da posle Sueca Britanija već pod Makmilanom prestaje da vodi samostalnu politiku i nastavlja da je gradi na „specijalnom statusu” sa SAD-om. A to istovremeno znači i napuštanje onog evropskog puta zajedništva suverenih država koji se u stvari nadovezuje na francuski put Gi Molea i Pinoa, koji će realizovati De Gol. SSSR je na Alžir delom gledao u okviru ideologije, ali realno pre svega geopolitički. To znači da SSSR, sem nekih taktičkih poteza koji su zamagljivali stvari, nije uopšte forsirao povlačenje Francuske iz Alžira – između ostalog, kako je to više puta navodio Vinogradov, ambasador SSSR-a u Parizu, „da tamo ne dođe uticaj SAD-a”. U principu, SSSR je želeo da vidi Francusku baš onako ostvarenu kako su to planirali Gi Mole, a zatim De Gol – dakle samostalnu, na distanci sa SAD-om, van NATO-a, Francusku koja oko sebe okuplja zapadnoevropske države u jedinstvenu evropsku odbranu, ali van SAD-a. Da li je moguće da je Tito forsirao politiku odvajanja Alžira od Francuske čak i po cenu prekida odnosa sa Parizom, po cenu rušenja tradicionalnog prijateljstva sa Francuskom, i to u trenucima kada se činilo moguće da će se vanblokovskoj FNRJ u nekoj formi pridružiti i vanblokowska

²⁴¹ Aron Raymond, op. cit., na strani (p.) 306, navodi da je SAD u slučaju Alžira zvanično zauzeo oprezan stav i ostao na distanci.

Francuska? Sve ovo (a što nije išlo u prilog ni Jugoslaviji niti Francuskoj, i zašta je vrlo malo bio zainteresovan i SSSR) bilo je u interesu – pre svega – SAD-a. Da li je moguće dakle da je za račun politike SAD-a Tito forsirao pritisak na Francusku po pitanju Alžira (i drugih kolonija u manjoj meri)? Ovo izgleda kao fantastična hipoteza, ali nije li Tito dobijao i tokom pedesetih redovnu finansijsku pomoć od SAD-a? Neka prethodno ostane samo kao hipoteza u okviru grupe faktora, koju za sada teško možemo dokazati.

S druge strane, da li postoji mogućnost da je Tito forsirao odvajanje Alžira od Francuske i u interesu i uz sugestiju SSSR-a? Pozicija SSSR-a prema Francuskoj, a posebno u slučaju Alžira, veoma je kompleksna. Sutu navodi da je SSSR u različitim periodima alžirskog sukoba varirao svoj odnos po tom pitanju.²⁴² U svakom slučaju, jasno je bilo da Naser i Egipat vode FLN i PAV prema Moskvi, a da Burgiba i marokanski sultan – dakle Tunis i Maroko – vrše uticaj na FLN i PAV da se približe SAD-u. Istina, u drugom slučaju i Francuska je imala svoj izbor daleko pre nego prema Naseru i Egiptu, ali je tu primaran bio interes SAD-a. Kao dokaz da je veoma teško utvrditi kakva je poledina politike koju je vodila Jugoslavija u tom delu Afrike može da posluži i zapažanje Žana Batiste Dirosela (Jean Baptiste Duroselle), čuvenog francuskog istoričara diplomatskih odnosa XX veka (koji je inače početkom šezdesetih podneo zahtev da poseti Jugoslaviju, našta smo naišli u arhivi SMIP-a), koji u svojoj klasičnoj istoriji „Histoire diplomatique de 1919. a nos jours” („Diplomatska istorija od 1919. do naših dana”) navodi da je po pitanju budućnosti granične teritorije sa Marokom i Alžirom – Španske Zapadne Sahare – Jugoslavija podržavala autohtoni pokret Polisario, dakle nezavisnost za tu pustinjsku i malo naseljenu teritoriju, ali prostranu i sa širokim izlazom na Atlantik – i to protiv namera Maroka da sebi prisvoji veći deo ove teritorije, a manji deo da uzme Mauritanija. Francuska je aktivno pomagala Maroko, a Jugoslavija Polisario. Dirosel zapaža da je jugoslovenski predlog 1984. godine imao većinu u Generalnoj skupštini OUN-a, gde su pored nje kao jedine evropske države za Polisario glasale i 30 afričkih država, 16 iz Latinske Amerike i 8 iz Azije. Taj predlog nisu podržali: sve države Zapada uključujući i SAD, sve države Varšavskog ugovora uključujući i SSSR, zatim ni Kina, ni Indija, ni Brazil, ni Japan, ni Indonezija.²⁴³ Dakle, jugoslovenska podrška Polisariju dobila je većinu u Generalnoj skupštini OUN-a iako za nju nije glasala nijedna država sveta koja bi u nauci o međunarodnim odnosima imala iole značajniju specifičnu težinu, jer su predlog izglasale brojnije države, ali države

²⁴² Žorž Anri-Sutu, op. cit., str. 61.

²⁴³ Podaci iz: Jean-Baptiste Duroselle, *Histoire diplomatique de nos jours*, Editions Dalloz, Paris 1993, pp. 869–870.

među kojima nema nijedne regionalne sile. Za Dirosela ovo ostaje jedinstven fenomen u međunarodnim odnosima te vrste, jer je u sličnim situacijama redovno u pitanju lobiranje neke od velikih sila ili blokova.

Da bi se dali odgovori na navedena pitanja o potencijalnom uticaju supersila na politiku FNRJ prema Francuskoj i Alžiru, bilo bi potrebno doći do još arhivskih materijala i iz drugih izvora, a ne samo jugoslovenskih – mada verovatno da u arhivu Josipa Broza Tita koji nije dostupan javnosti, ima dosta stvari koje bi donele razjašnjenje u ovom slučaju. Odgovori leže u Titovom odnosu prema favorizovanju usmerenja PAV-a i FLN-a prema Kairu i Naseru, ili prema Tunisu i Maroku, odnosno Burgibi i sultanu. Zatim, tu je i odnos prema određenim ličnostima u vrhu PAV-a i FLN-a koje su se javno deklarirale za jednu od ove dve opcije. Međutim, pošto je diplomatija veoma kompleksna, ni to ne bi bilo sasvim dovoljno u nedostatku drugih veoma čvrstih dokaza. Recimo, predstavnik FLN-a u Beogradu Masaud Bukadem bio je svim srcem za egipatsku struju, za socijalizam i za oslonac na SSSR, ali i za Kinu. Redovno je u svojim razgovorima 1959–1962. kritikovao Burgibu i prozapadnu struju u FLN-u i PAV-u. Jugoslovenske diplomate često su u zapisnicima i izveštajima posle razgovora sa njim kao karakteristiku i zapažanje dodavale da je on opredeljen u navedenom pravcu i da je to deo njegovog ideološkog i političkog opredeljenja. U više navrata jugoslovenske diplomate su sugerisale rukovodiocima FLN-a da prihvate konfederaciju sa Tunisom i Marokom, kao prelazno rešenje ka potpunoj nezavisnosti. Da li bi uz dva monarha i kapitalističko uređenje u dve druge države Magreba u Alžiru mogao da opstane socijalistički sistem, ako bi se ušlo u neki oblik državne zajednice na Magrebu. Zašto bi vođstvo FNRJ, koje je toliko polagalo na socijalizam i ideologiju, guralo Alžirce u oblik uređenja u kojem bi možda bio žrtvovan socijalistički put razvitka. Zar nije alternativa bila da se dođe do sopstvene nezavisnosti, i to baš tada kada je ona – sagledavši De Golov put – bila na dohvat ruke? Da li je to bio samo jedan od diplomatskih manevara političkog vođstva FNRJ, taktički pokušaj da se udovolji pritiscima sa različitih strana? Nema sumnje da je diplomatija SAD-a pokušavala da vrši pritisak na Tita da put FLN-a i PAV-a usmeri ka prozapadnoj, odnosno proameričkoj opciji. Ferhat Abas, predsednik PAV-a, kao i član Vlade Frensis, bili su prozapadno orijentisani i prihvatljiviji za SAD od proegipatske struje koju je predvodio Krim Belkasem. Ako je Ferhat Abas dolazio u FNRJ i bio priman kao predsednik PAV-a, nije li malo neobično da je 1961. početkom leta, kada je bio smenjen sa te dužnosti i realno izgubio veliki uticaj, uz dogovor sa rukovodstvom FNRJ sa porodicom došao na odmor upravo u Jugoslaviju? Sa druge strane, ako mu je zaista bio potreban odmor te vrste, a imajući u vidu situaciju u svetu, nije li jedno od najbezbednijih i najprijateljskijih mesta za visokog rukovodioca FLN-a i PAV-a upravo bila Jugoslavija – pa su ova naša nagađanja

suvišna. Takođe, da mu FNRJ nije sasvim odgovarala ne bi ni došao na odmor, tim više što nije patio od neke teške bolesti niti bi upravo u FNRJ mogao da računa na neko specijalno lečenje.

Rezimirali smo ovaj niz hipoteza, uz zaključak da su dve supersile imale svoje interese u odnosu na Francusku i budućnost Alžira, i da je gotovo sigurno da su vršile određenu vrstu uticaja ili pritiska na FNRJ i Tita po ovom pitanju. Pošto je FNRJ imala uticaj na FLN i PAV, kao i na druge arapske zemlje i lidere, naročito pokret nesvrstanih, sigurno je da su supersile pokušavale da na različite načine iznude da se i njihovi interesi provuku kroz Titov uticaj po pitanju budućnosti Alžira. Koliko je koja od njih dve to i u kojoj meri uspevala ne možemo sa sigurnošću da tvrdimo, osim ovih dosta uopštenih hipoteza. Međutim, ukoliko bismo dobili dodatni arhivski materijal koji smo delom naveli, mogli bismo bliže da osvetlimo ovu temu.

Na Konferenciji nesvrstanih u Beogradu FNRJ i *de jure* priznaje PAV, što će početkom 1962. godine biti razlog za povlačenje ambasadora Francuske iz Beograda i otkazivanje gostoprimitva jugoslovenskom ambasadoru u Parizu – čime su diplomatski odnosi dveju država spuštteni na niži nivo.²⁴⁴ Mišljenja smo da dodatno zatezanje odnosa po alžirskom pitanju od strane rukovodstva FNRJ sa Titom na čelu tokom 1961. i prve polovine 1962. godine, kada je De Gol samo tražio formu francuskog povlačenja iz Alžira uz ostvarivanje minimalnih prava za alžirske Francuze – nije bilo potrebno, i samo je opteretilo odnose dveju zemalja. Posle svega nekoliko meseci dolazi do razrešenja alžirske drame, nakon sprovođenja referenduma i francuskog priznanja nezavisnosti Alžira *de jure* 3. jula 1962. godine.

Period decembar 1960 – 1. jul 1962.

Ovo je poslednji period Alžirskog rata, u kojem je došlo do realizacije onih ciljeva za koje se tokom poslednjih godina zalagalo, između ostalih, i vodstvo FNRJ – i koje su Francuzi dotle odbacivali kao izrazito neprihvatljive.²⁴⁵ Već smo naveli neke dileme sa francuske strane po pitanju da li je De Gol imao alternativu i u nekom za Francuze povoljnijem rešenju od odluke koju je doneo 1. i 3. jula 1962. O tom vremenu postoji veoma interesantna knjiga koju je napisao De Golov blizak saradnik Alen Perfit, o čemu je opširno već bilo reči. Ovde nemamo prostora za

²⁴⁴ Arhiv SMIP, Kutija-fascikla Francuska, Dokument SMIP-a i ambasade FNRJ u Parizu, Analiza pisanja francuske štampe o Beogradskoj konferenciji i široj poziciji FNRJ krajem 1961.

²⁴⁵ U knjizi Dragan Petrović, *Francusko-jugoslovenski odnosi u vreme Alžirskog rata 1952-1964*, 2009, ovaj deo je opisan na stranama 304-330.

šire opservacije u tom pravcu, odnosno na temu zašto je De Gol na kraju prihvatio onu soluciju rešenja alžirskog pitanja koja je bila izuzetno nepovoljna s aspekta francuskog interesa,²⁴⁶ i koja je između ostalog dovela i do gubitka svakog suvereniteta i veze Francuske sa Alžirom, kao i do egzodusa blizu milion i po Francuza, naturalizovanih Francuza i drugih Evropljana.²⁴⁷

Pošto smo već dosta toga izneli po pitanju političke zaleđine razrešenja alžirskog pitanja, ovde bismo mogli da damo još samo izvestan rezime ovog perioda. Za jugoslovensku politiku veoma je bitna činjenica da je baš ona bila domaćin Beogradske konferencije nesvrstanih. Na tom skupu FNRJ je i *de jure* priznala PAV, što je posle nekoliko meseci prouzrokovalo (zajedno sa ukupnim odnosom vođstva i diplomatije FNRJ prema alžirskom pitanju) otpuštanje jugoslovenskog ambasadora u Parizu – koji je međutim više puta za protekle dve godine upozoravao na to da ta politika (vođstva FNRJ prema Alžiru i Francuskoj) vodi ka opasnosti od prekida odnosa. Tome treba dodati i gotovo uključenje FNRJ na strani FLN-a u alžirskom sukobu. O tome Zdravko Pečar kaže: „Vrlo rane liferacije oružja i druge pomoći za alžirski ustanak, a ne samo mnogobrojne intervencije u OUN-u i drugim međunarodnim forumima, tekle su iz Jugoslavije i jugoslovenskih luka najpre u okviru raznih aranžmana i preko pojedinih arapskih država destinatera, koje su od samog početka više-manje otvoreno pomagale alžirski ustanak. Francuska ratna mornarica zaplenila je na primer, 7. avgusta brod ‚Srbiju‘ i teret od 70 tona naoružanja i municije upućenog za Kazablanku, a 18. januara 1958. dolazi do zaplene broda ‚Slovenija‘ i nasilnog iskrcavanja njegovog tereta od 150 tona oružja i municije u luci Oran, zatim zaplene i ometanja plovidbe drugih brodova itd. U ime Privremene vlade dr Lamin Debagin obratio se za direktnu pomoć krajem aprila 1959, i već su u julu i avgustu iste godine iz jugoslovenskih luka, otplovili brodovi, ovog puta sa besplatnom pomoći u naoružanju preko Ministarstva snabdevanja i veze Privremene vlade.

Suvišno je reći da je ovo period veoma loših francusko-jugoslovenskih političkih odnosa. Ekonomski odnosi dveju zemalja, zahvaljujući liberalizaciji jugoslovenskog uvoza od strane Francuske, bili su nešto intenzivniji, sa

²⁴⁶ Alaine Peyrefitte, *C'est De Gaulle*, Fayard, Paris, 1987, pp. 65–100.

²⁴⁷ Ako računamo sve izbegle Evropljane od početka alžirskog sukoba, a koji se više nikad nisu vratili da žive u Alžiru. Naime, iako je tokom 1962. izbeglo ukupno preko milion Evropljana, od čega je oko 50.000 otišlo u Španiju, nešto manje u Italiju, a izvestan broj u druge države sveta, računajući i SAD – oko milion od tog broja te godine prispelo je u Francusku. Ovom broju treba dodati i nekoliko stotina hiljada onih koji su migrirali od početka alžirskog sukoba, kao i još više od sto hiljada onih koji su se povukli sledećih godina. Ukupan broj iznosi oko milion i po, dok je u Alžiru ostalo svega oko sto hiljada Evropljana, dakle svaki petnaesti.

popravkom debalansa trgovinskog bilansa za FNRJ u odnosu na ranije godine. Tome treba dodati i već poslovičnu kvalitetnu kulturnu saradnju, uz napomenu da je i ona nešto trpela u ovom periodu zbog odugovlačenja potpisivanja međusobne kulturne konvencije. Za vreme samog prekida odnosa na nivou ambasadora tokom proleća i dela leta 1962. godine – i ekonomski i kulturni odnosi Francuske i FNRJ pretrpeli su štetu, samo manju.

Možemo slobodno reći da je alžirska kriza, naročito u periodu 1956–1962. (i posebno naglašeno u periodu od polovine 1959. do polovine 1962), poremetila odnose zvanične Francuske i Jugoslavije kao ni u jednom sličnom slučaju tokom XX veka. To zahteva posebno izučavanje problema, naročito kako bi se skinula eventualna hipoteka sa prijateljskih istorijskih francusko-srpskih odnosa koje bi neupućeni mogli da dovedu u kontekst. Iz pregledane arhivske građe jasno se vidi da je donošenje najvažnijih spoljnopolitičkih odluka u FNRJ bio, uostalom kao i većina političkih odluka tog vremena uopšte, nedemokratski proces, rezervisan za malu partijsku vrhušku SKJ – pri čemu su profesionalne diplomate imale veoma mali uticaj, i gde su faktički sva stvarna vlast i donošenje strateških odluka bili koncentrisani kod samog Josipa Broza i u manjoj meri kod nekoliko njegovih najbližih saradnika. Primer za to predstavlja slučaj ambasadora FNRJ dr A. Beblera iz 1956. – koji je upozoravao zvanični Beograd na opasnosti za dalje odnose sa Francuskom ako se nastavi sa kursom podrške arapskom nacionalizmu, naročito po pitanju Alžira. Ti saveti tada nisu prihvaćeni, a sam Bebler kasnije je povučen. Slično tome, i tokom 1959. sledila su upozorenja ambasadora Uvalića na pogubnost Abasovog prijema u zvaničnu posetu FNRJ, koja su takođe ignorisana od strane predsednika Tita i njegove vrhuške.

Već tokom avgusta 1962. FNRJ i Francuska ponovo su obnovile diplomatske odnose na nivou ambasadora,²⁴⁸ a do kraja godine i posebno tokom posmatrane 1963. kalendarske godine dolazi do ubrzanog poboljšavanja odnosa dveju država.

Period od 1. jula 1962. do 31. decembra 1963. godine.²⁴⁹

Period od godinu i po dana neposredno po rešavanju alžirskog sukoba pokazao je i u praksi da je, samim otklanjanjem alžirskog problema, odnos dveju država počeo da funkcioniše veoma dobro, sa velikim brojem dodirnih tačaka od zajedničkog interesa i sa jednom prijateljskom perspektivom. Kao da su i

²⁴⁸ Arhiv SMIP-a, Kutija Francuska, Telegram novog ambasadora FNRJ u Parizu Miljkovića od 31. avgusta za SMIP.

²⁴⁹ U knjizi Dragan Petrović, *Francusko-jugoslovenski odnosi u vreme Alžirskog rata 1952-1964*, 2009, ovaj deo je opisan na stranama 330-343.

jedna i druga strana što pre želele da zaborave neugodno iskustvo konflikta u vezi sa alžirskim pitanjem. Samo mesec i po dana od proglašenja alžirske nezavisnosti Tito je na Brionima primio novog akreditovanog ambasadora Francuske, a dve sedmice kasnije i De Gol u Parizu novog ambasadora Jugoslavije Miljkovića.²⁵⁰ I jedan i drugi susret ocenjeni su kao srdačni.²⁵¹ Već tokom jeseni ti odnosi veoma su napredovali.²⁵² Do kraja 1963. zabeležen je veoma ubrzan porast ekonomske saradnje, a kulturno-naučna saradnja vratila se na raniji visok nivo iz pedesetih godina. Sve brojnija jugoslovenska ekonomska emigracija u Francuskoj predstavljala je novi faktor povezivanja dve države.

Francuska je bila zainteresovana za dalju saradnju sa Jugoslavijom i brzo predavanje prošlosti sukoba oko Alžira prethodnih godina, zbog sledećeg:

Francuska je sve dalje od NATO-a i sve više postaje vanblokovska država (u okviru Zapada), pa joj činjenica da je FNRJ već dugo vanblokovska zemlja sada izgleda manje strano nego ranije.

Francuska je drastično poremetila svoje odnose sa arapskim svetom, koji je sada jači nego u proteklim periodima jer je uspešno sproveo dekolonizaciju. Ovde se nalaze značajni energetske resursi uz povoljan geografski položaj važnih pomorskih saobraćajnica i geopolitički položaj u celini, naročito značajan za Francusku kao mediteransku zemlju. Kako Jugoslavija iz više razloga ima dosta uticaja na arapski svet, to bi dobri odnosi sa zvaničnim Beogradom bili šansa za Kej d'Orsej da popravi svoje kontakte sa arapskim državama.

Jugoslavija je, uz sve teškoće, do početka 1964. zabeležila realan opšti privredni rast, koji izgleda vrlo veliki ako kompariramo ekonomsku poziciju zemlje recimo 1950, ili čak 1945. godine. Trgovinska razmena i drugi oblici privredne saradnje sa Jugoslavijom za Francusku nisu beznačajni, što upravo pokazuje stalni i vrlo skokoviti međusobni trgovinski bilans poslednjih nekoliko godina.

Jugoslavija i dalje ostaje interesantna za Francusku u odnosu prema supersilama, o čemu smo već pisali. Kako je u međuvremenu Francuska zahvaljujući otopljanju međunarodne situacije u odnosu na sredinu pedesetih, i sama ostvarila kvalitetne neposredne odnose sa SSSR-om, to je ovakva uloga Jugoslavije (balansera odnosa između Istoka i Zapada) u očima zvaničnog Pariza znatno izgubila na težini.

²⁵⁰ Arhiv SMIP, Kutija-fascikla Francuska, Telegrami Miljkovića od 31 avgusta i 12 septembra 1963. za Beograd.

²⁵¹ Arhiv SMIP-a Iz depeše Drugog odeljenja SMIP-a za ambasade FNRJ u svetu u vezi sa najnovijom pozicijom jugoslovensko-francuskih odnosa, 20. septembar.

²⁵² Arhiv SMIP-a, Telegram Miljkovića od 7. novembra. 1962.

Pošto je Francuska uglavnom izvršila dekolonizaciju (ostali su mali posedi po svetu, često sa statusom departmana, tj. sastavni deo nacionalne teritorije sa frankofonskim stanovništvom) zaključno sa davanjem nezavisnosti Alžiru 1962, zvanični Pariz je mogao da sa manje opterećenja posmatra razvoj pokreta nesvrstanosti, čiji je Jugoslavija bila jedan od lidera. Francuska je mogla da respektuje i sam politički prestiž koji je Jugoslavija imala u okviru tog pokreta i međunarodne politike uopšte. Saradnja sa Jugoslavijom davala je mogućnost i za posredne kontakte sa nekom od brojnih država „Trećeg sveta” koje su stupale u pokret tokom sledećih godina.

U Francuskoj je radio i živeo sve veći broj jugoslovenskih ekonomskih emigranata, pa je Pariz krajem ovog perioda predlagao Jugoslaviji da sklope poseban sporazum po ovom pitanju, kao što je to Kej d’Orsej već učinio sa Portugalom, Italijom i Grčkom.

Glavni faktori koji su po našem mišljenju određivali želju Jugoslavije da uspostavi što bolje i kvalitetnije odnose sa Francuskom posle nestanka problema u vezi sa Alžirom su sledeći:

Jugoslavija je bila ta koja je pomagala drugu stranu u sukobu i na taj način direktno odmagala Francuskoj za vreme Alžirskog rata. Spremnost Francuske da uglavnom pređe preko svega toga (iako su u obe države ostali na vlasti stari lideri i rukovodstva), trebalo bi da kod političkog vođstva FNRJ i kod Tita naiđe na simpatije.

Francuska je postepenim napuštanjem NATO-a postala sličnija Jugoslaviji kao vanblokovskoj zemlji, koja je u politici uvek podržavala vanblokovski pristup.

Francuska je imala vidnu ulogu u izgradnji EZ-a – koji postaje sve važniji ekonomski i politički faktor u Evropi. Za dobre odnose sa EZ, vrlo je važno imati i dobre odnose sa zvaničnim Parizom.

Jugoslavija je posebno bila zainteresovana za uspostavljanje ponovnih odnosa sa Zapadnom Nemačkom. Francuska je po tom pitanju bila dvostruko važna. Prvo, jer je preko svoje Ambasade u Beogradu zastupala i interese Zapadne Nemačke. Drugo, jer je Francuska upravo u Zapadnoj Nemačkoj imala strateškog partnera u evropskoj politici.

Bez obzira na izvesnu distancu koja je postojala između dva rukovodstva u Jugoslaviji su imali na umu da Francuska ima stalno mesto u Savetu bezbednosti, da ima nuklearno naoružanje, da je jedan od osnivača i stubova sve perspektivnije EEZ, da je prostorom najveća država Evrope posle SSSR-a, i da raspolaže Francuskom zajednicom u koju su sada dobrovoljno uključene mnoge bivše kolonije, koje zajedno sa Francuskom ostvaruju solidne ekonomske rezultate u okviru privredne razmene, kako međusobno tako i sa trećim zemljama.

Sa druge strane SFRJ je uživala sve veći ugled u narastajućem pokretu nesvrstanih i kao vanblokovska zemlja, imala je sve veći značaj za De Golovu viziju kreiranja Evrope, u kojoj se Francuska nalazila pri kraju svog procesa udaljavanja od NATO.

Francusko-jugoslovenski odnosi u periodu do kraja vladavine Šarla De Gola

Iako je posle završetka alžirske drame došlo do ponovnog uspostavljanja punih diplomatskih odnosa dve zemlje koji su u sledećim godinama čak dobili izvesnu uzlaznu putanju, oni do kraja vladavine De Gola više nisu imali srdačnu komponentu. Kada se upoređi trgovinski bilans dve zemlje u ovom periodu, uviđa se i dalje disparitet između višestruko većeg izvoza Francuske u Jugoslaviju u odnosu na jugoslovenski izvoz u Francusku. Taj omer je izgledao približno tri prema jedan.²⁵³ Francuska je u tom pravcu u nizu bilateralnih susreta viših državnih rukovodilaca (u rangu ministara dve zemlje) postigla početkom 1964. privredni sporazum sa SFRJ kojim jugoslovenska strana dobija niz trgovinskih olakšica.²⁵⁴ Tek 1966. dolazi do vidljivije promene u trgovinskom bilansu dve zemlje, pa jugoslovenski izvoz u Francusku raste sa blizu 18 miliona \$,²⁵⁵ na preko 26, a uvoz ostaje približno oko 46,5 miliona \$.²⁵⁶ Međutim već 1967. disparitet pokrivenosti jugoslovenskog uvoza izvozom u Francusku se promenio u paritetu od gotovo tri prema jedan (posmatrano u nominalnim iznosima).²⁵⁷ Jedan od razloga ovako velikog skoka jugoslovenskog uvoza iz Francuske je i

²⁵³ Tokom pedesetih godina Jugoslavija je takođe imala negativan trgovinski bilans sa Francuskom, samo je međusobni omer oscilirao. Do sredine pedesetih FNRJ je blizu dva i po puta više uvozila iz Francuske, nego što je u nju izvozila. U drugoj polovini pedesetih taj omer je bio približno 1: 1,5. Videti u Dragan Petrović, *Francusko-jugoslovenski odnosi u vreme Alžirskog rata 1952-1964*, 2009, tabela na strani 297.

²⁵⁴ Godine 1965. Kiro Gligorov je predvodio delegaciju SIV u Francuskoj koja je pokušala u dijalogu sa Luisom Džoksom, da nađe sporazum po nizu ekonomskih i privrednih pitanja. – iz *Hronologija međunarodnih događaja*, godina 1965, str. 553. U privrednom sporazumu između dve zemlje formirana je zajednička mešovita komisija dve zemlje.

²⁵⁵ Godine 1963. jugoslovenski izvoz u Francusku je iznosio samo 12 miliona \$, što je veoma loš bilans koji prevashodno treba tražiti u višegodišnje poremećenim bilateralnim političkim odnosima zbog alžirskog pitanja.

²⁵⁶ *Trgovinski bilans SFRJ sa inostranstvom za 1964. godinu*, Beograd, 1965.

²⁵⁷ Godišnjak IMPP za 1966. godinu, str. 40.

odobranje francuskog kredita (17,5 miliona novih franaka).²⁵⁸ Sledećih godina je odobreno još nekoliko sličnih kredita, a van toga postojala je i posebna saradnja oko francuskih firmi koje su poslovale u kooperaciji u Jugoslaviji, poput Citroena i Tomosa.²⁵⁹ U ekonomskoj saradnji Francuka je bila manje zainteresovana da pomogne ulaz jugoslovenske robe na Zajedničko tržište EEZ u oblasti poljoprivrede, jer je i sama upravo u toj oblasti imala direktne interese.²⁶⁰ Sa druge strane, Jugoslavija je očekivala da bi u nekim drugim privrednim granama mogla da dobije vremenom podršku Francuske za lakši ulaz na Zajedničko tržište EEZ. Ispostavilo se sledećih godina da je učinak takve saradnje bio postigut u veoma maloj meri. I sledećih godina, robna razmena između dve zemlje zaostajala je višestruko iza robne razmene Jugoslavije sa nekim drugim ekonomskim silama, recimo sa SR Nemačkom, pa i Italijom. Trgovinski bilans dve zemlje se nešto poboljšao 1968. godine kada je u pitanju jugoslovenska strana, ali da bi se u parametrima mogao sagledati taj kvantum u odnosu na druge zemlje mogu poslužiti sledeći podaci: Francuska učestvuje sa 2 % u ukupnom jugoslovenskom izvozu, a sa 3,7 % u uvozu. Međutim koliko je privredna saradnja sa SFRJ malo važna stavka u ukupnom spoljnotrgovinskom bilansu daleko snažnije ekonomije kao što je francuska, može da pokaže i to da je jugoslovenski udeo u francuskom uvozu 1968. bio svega 0,24 %. Gotovo svake godine tokom posmatranog perioda su u dve zemlje dolazile privredne delegacije na srednjem, ili čak višem nivou, u pokušaju unapređenja ekonomske saradnje SFRJ i Pete republike. Tako su 1968. u Jugoslaviju došli tim povodom Betankur i Moris Šuman. Predsednik SIV Mika Špiljak je početkom 1969. posetio Pariz. Međutim nekih velikih napredaka u podizanju privredne saradnje između dve zemlje do kraja ovog perioda nije došlo, iako su ti odnosi povremeno imali izvesne uzlazne amplitude. Razloge bi smo mogli tražiti možda najviše u političkoj sferi, ali i u činjenici da Francuska nije bila preterano motivisana da uvozi jugoslovenske poljoprivredne proizvode zbog snage sopstvene poljoprivrede. Najzad SFRJ je uspela 1969-70. na nivou svojih odnosa sa EEZ

²⁵⁸ Francuska je još u par navtata tokom šezdesetih odobrivala Jugoslaviji neke manje zajmove. Pored toga, nakon zemljotresa u Skoplju odobrila je kreditnu pomoć za obnovu grada – videti *Hronika međunarodnih događaja*, IMPP, Beograd, 1964.

²⁵⁹ Tako je 1966. Jugoslaviji Francuska odobrila kredit od 10 miliona franaka za podsticaj kooperacija firmi dve zemlje. Nezavisno od toga Francuska je ulagala u firme poput Citroena i Tomosa koje su proširile svoje kapacitete u SFRJ. Videti *Hronika međunarodnih događaja*, IMPP, Beograd, 1966., str. 1018.

²⁶⁰ Godine 1967. u bilateralnim pregovorima na ovu temu u Beogradu je gostovao državni sekretar za privredu Rolan Nenžes, a između dve zemlje je funkcionisala zajednička komisija za privrednu saradnju. Važan predmet razgovora su inače bila i pitanja jugoslovenskih radnika u Francuskoj, kao i vizni režim.

da postigne trgovinski sporazum, čime se stvorila dodatna mogućnost za ubrzavanje privredne saradnje i sa Francuskom, u sledećem periodu.

U ovom periodu dolazi do porasta broja jugoslovenskih radnika na privremenom radu u Francuskoj. Pored njih, u Francuskoj je živeo i jedan broj političkih emigranata čiju su osnovu predstavljali oni koji su došli u vreme i neposredno nakon Drugog svetskog rata. U vezi regulisanja socialnog položaja jugoslovenskih radnika u Francuskoj potpisano je između dve zemlje više sporazuma.²⁶¹ Osnovni sporazum između dve zemlje vezano za poziciju jugoslovenskih radnika, potpisan je početkom 1965. Godine 1967. postignut je sporazum sa Francuskom u ovoj oblasti koji znatno proširuje socijalna prava jugoslovenskih radnika zaposlenih u njoj. Tako su i članovi porodica jugoslovenskih radnika zaposlenih u Francuskoj, a koji žive u Jugoslaviji, dobili mogućnost socijalnih beneficija.²⁶² Kada posmatramo jugoslovensku emigraciju u Francuskoj, uključujući i radnike na privremenom radu, dolazimo do zaključka da je ovih migranata oko deset puta manje u odnosu na privremeno zaposlene u SR Nemačkoj. Jugosloveni na privremenom radu u SR Nemačkoj činili su početkom sedamdesetih oko 60 % svih Jugoslovena koji su na privremenom radu u inostranstvu.²⁶³ Po M. Friganoviću, M. Morokvašiću i I. Baučiću, „Francuska je jedna od malobrojnih zemalja u kojoj između svih radnika iz Jugoslavije ne prevladava udeo radnika iz Hrvatske. Najviše ih je iz uže Srbije (48,6 %). Kada se tome dodaju Kosovo i Vojvodina, onda je taj broj iz SR Srbije 57,1 %.”²⁶⁴ Tokom druge polovine šezdesetih broj jugoslovenskih radnika u Francuskoj je stalno rastao, pa je početkom sedamdesetih iznosio blizu 50 000. Tome treba dodati i oko 15000 stalno nastanjenih od ranije, uključujući i političku emigraciju. I u ovom broju dominiraju etnički Srbi. Navedeno, može da bude dokaz omiljenosti Francuske u očima srpskog stanovništva.

U oblasti kulturno-naučne kooperacije nastavljena je saradnja, koja je dobre rezultate davala već duži niz godina.²⁶⁵ Saradnja u tehničkim oblastima podrazumevala je tokom ovog perioda po prosečno 150 jugoslovenskih stručnjaka

²⁶¹ *Hronika međunarodnih događaja – 1964*, IMPP, Beograd, str. 846.

²⁶² *Hronika međunarodnih događaja*, IMPP, Beograd, 1967., str. 1205.

²⁶³ M. Friganović, M. Morokvašić, I Baučić, *Iz Jugoslavije na rad u Francusku*, Institut za geografiju, Zagrebačko sveučilište, Zagreb, 1972, str. 62.

²⁶⁴ M. Friganović, M. Morokvašić, I Baučić, *Iz Jugoslavije na rad u Francusku*, Institut za geografiju, Zagrebačko sveučilište, Zagreb, 1972, str. 62.

²⁶⁵ Obrazovana je mešovita komisija za kulturnu saradnju koja se svake druge godine naizmenično sastajala u Beogradu i Parizu. Ugovorom je predviđeno više konkretnih akcija na polju prosvete, razmene stipendista za specijalizaciju, izučavanje srpskohrvatskog odnosno francuskog jezika, stipendije za studijski boravak i dr.

koji su se godišnje usavršavali u Francuskoj. Unapređena je i saradnja u oblasti informacija.²⁶⁶ Vazdušni saobraćaj je unapređen i regulisan međusobnim sporazumom dve zemlje postignutim 1967.²⁶⁷

Na najvišem nivou nije došlo do susreta između Tita i De Gola u ovom periodu, što je svakako neobično, ako imamo u vidu da je upravo u ovom periodu Francuska naglo poboljšala svoje odnose sa istočnoevropskim socijalističkim zemljama. Tako je De Gol pored više svojih poseta SSSR-u, u nekoliko navrata imao i turneje po istočnoevropskim socijalističkim zemljama.²⁶⁸ Francuska je u tom periodu maksimalno zaoštrila svoje odnose prema SAD, napustila svoje mesto iz komandne uloge NATO i povukla iz njega svoje nuklearno oružje, te se dodatno otvorila prema Istoku. Čak ni u tom periodu odnosi sa SFRJ nisu poprimili srdačne odnose. Ipak otopljanje odnosa sa zvaničnim Beogradom, u odnosu na period Alžirske krize, je evidentan.²⁶⁹ Tako prilikom bilateralnih poseta funkcionera dve zemlje, sa francuske strane se posebno akcentira razumevanje sa jugoslovenskom stranom po pitanju kritike situacije u Vijetnamu.²⁷⁰ Više jugoslovenskih visokih funkcionera je posetilo Francusku, poput ministra inostranih poslova Koče Popovića 1964, a i ministar spoljnih poslova Francuske Kuv De Murvil je 1966. posetio Beograd,²⁷¹ kao i šef parlamentarne skupštine

²⁶⁶ U tom pravcu ministar Alen Pejrefit je boravio u Jugoslaviji oktobra 1964. i potpisao sporazum o saradnji u ovoj oblasti. Sledećih godina ovaj koncept je produbljivan. Tako je 1967. savezni sekretar za informacije SFRJ g. Vlahov boravio u Francuskoj i sa svojim domaćinima sklopio niz aranžmana u toj oblasti. Videti *Hronika međunarodnih događaja*, IMPP, Beograd, 1967., str. 1203.

²⁶⁷ *Hronika međunarodnih događaja*, IMPP, Beograd, 1967., str. 1269.

²⁶⁸ Samo tokom 1966. francuski premijer je posetio Rumuniju, Čehoslovačku, Bugarsku i Poljsku.

²⁶⁹ Postepeno je otvarana i saradnja predstavnika dve armije. Međusobne posete predstavnika vrha dva generalštaba su održavane skoro svake godine.

²⁷⁰ Godišnjaci Instituta za međunarodnu politiku za period 1964-1967, deo o Francuskoj.

²⁷¹ Ministar inostranih poslova Kuv de Murvil posetio je SFRJ od 11 do 14 septembra 1966. *Iz Hronike međunarodnih događaja za 1966*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, izdajamo o ovom susretu sledeće:

De Murvil se sastao sa državnim sekretarom SFRJ za inostrane poslove Markom Nikezićem. Između ostalog oni su postigli saglasnost o potrebi da američke trupe napuste Vijetnam i da se nađe pravedno rešenje za njegovu organizaciju i uređenje. „I u odnosu na nemački problem postoji sličnost gledišta. Ministar Kuv De Murvil je istakao da SR Nemačka treba da prihvati postojeće nemačke granice, kao i da se odrekne nuklearnog oružja.” U daljem tekstu ističe se saglasnost oko uzlaznog trenda odnosa dve zemlje, „Ministar Kuv De Murvil je izložio značaj izučavanja francuskog jezika i kulture u jugoslovenskim školama”. Potom se francuski ministar susreo sa predsednikom Titom i Kočom Popovićem koji je tada zauzimao mesto podpredsednika Republike.

Moris Šuman.²⁷² Tokom 1967. državni sekretar za spoljne poslove Marko Nikezić je posetio Francusku, a nešto pre toga u poseti kod De Gola je bio Koča Popović (kao specijalni izaslanik Tita). Jedan od povoda ovih razgovora su bili događaji na Bliskom istoku, gde je Izrael u kratkotrajnom sukobu, odneo pobedu u ratu sa svojim arapskim susedima. Prilikom posete Marka Nikezića Parizu, uručen je zvaničan poziv De Golu od strane Tita da najskorije poseti SFRJ.²⁷³ Ovaj poziv načelno nije odbijen, ali do susreta De Gola sa Titom zapravo nikada nije došlo. I u ovom podatku možemo posmatrati realne odnose između dva predsednika. U svojim Novim memoarima De Gola, koji se odnosi na period nakon 1958. godine, nigde se ne spominje Tito, a Jugoslavija samo u par navrata kao geografski pojam, uz ostale istočnoevropske socijalističke zemlje. Dakle, čak ni u kontekstu alžirske drame, što možda samo po sebi može dosta govoriti.

Na proslavu 25 godina od osnivanja socijalističke Jugoslavije (od zasedanja AVNOJ-a u Jajcu) iz Francuske je došla delegacija predvođena ministrom za odnose sa starim ratnicima Divijarom.²⁷⁴ Zapravo ova proslava se podudarala sa proslavom pedesetogodišnjice završetka Prvog svetskog rata i proboja Solunskog fronta, pa je sa francuske strane akcenat dat na saradnji sa starim borcima (veteranima). Zapažena je bila i poseta predsednika SIV Mike Špiljka Parizu početkom 1969. kada je razgovarao sa predsednikom vlade Kuv de Murvilom i više ministara. Tada je u razgovorima postignuta visoka saglasnost u potrebi očuvanja mira u Evropi (treba imati na umu akciju Istočnog bloka u Čehoslovačkoj iz prethodne godine), smirivanju konflikta na Bliskom istoku i saglasnost u osudi američkog ponašanja u Vijetnamu. Jugoslovensko-francuska mešovita komisija za privrednu saradnju je podignuta na viši nivo organizacije.²⁷⁵ U Parizu je održana tokom 1969. godine i zapažena jugoslovenska izložba (privrede i kulture).

²⁷² *Hronika međunarodnih događaja za 1966*, IMPP. Izdvajamo o poseti Morisa Šumana predsednika spoljnopolitičkog odbora Nacionalne skupštine sledeće: Šuman je ostao u SFRJ od 8 do 12 jula, kada se prvo susreo sa Markom Nikezićem. Potom je imao susret sa svojim kolegom po funkciji, predsednikom spoljnopolitičkog odbora Savezne skupštine SFRJ Vladimirom Popovićem. Tom prilikom je postignuta „visoka saglasnost o Vijetnamu, pomoći zemljama u razvoju, svetskoj ekonomskoj konferenciji, spremnosti za jačanje bilateralnih odnosa.” Pred svoj odlazak Šuman je izjavio da su „aktivna koegzistencija i nezavisnost u službi mira teme u čijem su tretiranju Jugoslavija i Francuska duboko saglasne”.

Godišnjak IMPP za 1966. godinu, str. 312-313. Od ostalih poseta spomenimo dolazak Luisa Džoksa, državnog sekretara sredinom 1964. gde su postignuti dogovori o planskoj saradnji u oblasti kulture dve zemlje.

²⁷³ *Godišnjak IMPP za 1966. godinu*, str. 306.

²⁷⁴ *Godišnjak IMPP za 1968. godinu*, str 342.

²⁷⁵ *Godišnjak IMPP za 1969 godinu*.

Kada je u pitanju stav dve zemlje po pitanju razoružanja u svetu, ti pogledi su se povremeno približavali i udaljavali. Titova Jugoslavija je apelovala na razoružanje u svetu, naročito kada je u pitanju nuklearno oružje i brojno i snažno konvencionalno oružje sa kojima su raspolagale velike sile. Kao predvodnik pokreta nesvrstanih SFRJ je stalno inisistirala na važnosti faktora razoružanja u svetu. Francuska je u periodu Četvrte republike imala prilično samostalan stav o razoružanju u svetu, koji je iako po nekim tačkama sličan američkom, ipak zadržao originalnost i razlikovanje, a nekad i suprotnost sa američkim stavovima po ovim pitanjima. Jugoslavija i Francuska su po pitanju nuklearnog oružja imali prilično slične stavove u periodu do druge polovine pedesetih. Kako je Francuska počela da se približava posedovanju sopstvenog nuklearnog oružja, tako je i njena spremnost ka dogovoru o razoružanju i neširenju u oblasti nuklearnog oružja u svetu opadala.²⁷⁶

Kada je u pitanju vojna saradnja i jugoslovensko naoružanje, tokom šezdesetih JNA se sve više naoružavala iz SSSR i istočne Evrope. Jugoslovenski politički vrh se ponovo više okrenuo ka Istoku. Međutim, posle sovjetske vojne intervencije u Čehoslovačkoj 1968. godine, traži se alternativa vezanosti za SSSR, tako da je tokom ovog perioda, a posebno od 1970. odlučeno da se zemlja naoružava i poveća uvoz oružja sa Zapada.²⁷⁷

Tokom šezdesetih godina, održavana je i parlamentarna saradnja dve zemlje. Ona se najčešće svodila na međusobne povremene posete predsednika dvaju nacionalnih parlamenata. Pored toga, SKJ je održavala posebno prisne odnose sa predstavnicima francuske levice. Interesantno je da je SKJ uvek imala u posleratnoj Francuskoj neku od stranaka i političara koji su bili favorizovani. Tako je u periodu prvih posleratnih godina to bili KPF i Torez. Nakon sukoba sa Infombiroom to je postala socijalistička stranka SFIO i u manjoj meri levi radikali, a od lidera Gi Mole i Mendes Frans. Međutim u vreme Alžirske krize, pogoršavaju se odnosi sa SFIO i Gi Moleom, dok je Mendes Frans i dalje ostao posebno omiljen od Tita i SKJ. U ovom periodu odnosi sa Torezom i KPF se samo normalizuju, ali tu nije bilo posebne prisnosti. Međutim tokom šezdesetih popravljaju se odnosi sa celokupnom levicom, da bi krajem tog perioda odnosi sa KPF ponovo bili favorizovani. Tako su tokom proleća 1967. gosti SKJ i Tita bili u višednevnoj poseti dva visoka funkcionera KPF. To su član Politbiroa Rejmon Gilo i član CK Enki Jorden. Kada

²⁷⁶ Materijali o razoružanju, *Sveska II*, stavovi SAD, Velike Britanije, Francuske, SSSR, nesvrstanih zemalja i Jugoslavije. Obustave proba i neširenje nuklearnog oružja, demilitarizovane zone, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1967.

²⁷⁷ Mile Bjelajac, *Diplomatija i vojska*, Medija centar Odbrana i Akademija za bezbednost i diplomatiju, Beograd, 2010, str. 278.

je u prvoj polovini 1968. u Parizu u klubu Ambasade SFRJ došlo do eksplozije, Rejmon Gilo se kao član Senata posebno obratio ministru unutrašnjih poslova zahtevajući temeljnu istragu povodom „ovog terorističkog akta” i u isto vreme tražio „da se zabrani rad nekoliko ekstremnih organizacija i podružnica jugoslovenske emigracije u Francuskoj”.²⁷⁸

Odnose dve zemlje, tokom ovog perioda osvežavalo je evociranje zajedničke tradicije, na koju sa zvanične jugoslovenske strane nije previše polagano. Sa druge strane, jugoslovenska vlast, je sa nezadovoljstvom posmatrala političku emigraciju jugoslovenskog porekla u Francuskoj. Politička emigracija jugoslovenskog porekla na tlu Francuske je bila veoma heterogena, među njom su preovlađivali brojčano Srbi, opredeljeni uglavnom ka parlamentarnoj demokratiji. Povremeno su se održavale antititoističke demonstracije. Na dan 26 novembra 1966. u klubu jugoslovenske ambasade u Parizu eksplodirala je tempirana bomba (težine sedam kg i prilično velike razorne moći). Tri osobe su povređene i pričinjena je materijalna šteta. Jugoslovenske vlasti su sumnjivile političku emigraciju da stoji iza ove diverzije, zvaničnici Francuske su izrazili žaljenje i preduzeli istragu.²⁷⁹

Silazak De Gola sa vlasti u Francuskoj imao je faktički samo personalni karakter, pošto je vlada i dalje većinski bila degolistička, a novoizabrani predsednik Žorž Pompidu blizak De Golov saradnik i bivši degolistički premijer (predsednik vlade).

Kada je De Gol umro održana je u okviru SIV u Beogradu komemorativna sednica, gde je Mika Špiljak, kao predsednik SIV, između ostalog rekao da je: Za De Gola se može reći da je bio izrazit protivnik blokovske podeljenosti, hegemonije velikih sila i podele sveta na blokove.²⁸⁰

Najzad 23 oktobra 1970. u Parizu su se sastali novi predsednik Pompidu i Tito. To je bio posle dužeg vremena prvi sastanak predstavnika samog vrha dve zemlje.²⁸¹ Tito je još 1956. bio u državnoj poseti Francuskoj, pa je onda sledio period De Gola, od 1958-1969. Zategnutost odnosa dve zemlje zbog pitanja Alžira, kao i izvestan animozitet dva šefa države uticali su da toliko dugačak period između dve zemlje nije bilo susreta na najvišem državničkom nivou. Posebnu pažnju je izazvala poseta Žiskara Destena, ministra privrede Jugoslaviji, gde je tema bila pokušaj poboljšavanja privredne saradnje dve zemlje.²⁸²

²⁷⁸ *Hronika međunarodnih događaja*, IMPP, Beograd, 1968..

²⁷⁹ *Hronika međunarodnih događaja – 1966*, IMPP, Beograd, str. 1146.

²⁸⁰ *Godišnjak IMPP za 1970. godinu*, str. 403.

²⁸¹ *Godišnjak IMPP za 1970. godinu*, str. 40-41.

²⁸² *Godišnjak IMPP za 1970. godinu*, str. 41

Period do početka 1981. godine

U ovom vremenskom periodu na čelu Francuske su se nalazila dva predsednika: Žorž Pompidu, koji zbog svoje smrti nije vladao do kraja mandata, već nepune četiri godine, i Valeri Žiskar Desten, koji je proveo na vlasti jedan čitav mandat (sedam godina). Sa jugoslovenske strane, dugovečni predsednik Tito je bio na vlasti do proleća 1980. godine. Titovom smrću maja 1980. godine okončana je višedecenijska epoha njegove vladavine (od 1945. cele tri i po decenije). Iako je u ovom dugačkom periodu jugoslovenska politika, posebno spoljna, trpela izvesne promene i metamorfoze, u celini to je titoistički period socijalističke Jugoslavije. Decenija osamdesetih, koja je u isto vreme i poslednji period postojanja tzv. „druge Jugoslavije”, odnosno socijalističke Jugoslavije, predstavlja u političkom smislu nastavak perioda Titovog dela i koncepta. Tako se može slobodno reći, da faktički čitav istorijski period bitisanja socijalističke Jugoslavije, zapravo se zasniva na vladavini i ideologiji Titovog dela.

U istom periodu, Peta republika se tokom sedamdesetih, zasnivala na kontinuitetu sa koceptom i politikom De Gola. Prvo, jer su temelji Pete republike udareni u periodu vladavine De Gola, i drugo, oba predsednika koja su vladala tokom posmatranog perioda sedamdesetih godina, su sa desnice (Pompidu je bio jedan od najbližih De Golovih saradnika). Zapravo odnos SFRJ i Francuske Pete republike tokom sedamdesetih godina bi se mogao, manje formalnim terminom, nazvati i nastavak odnosa Titove Jugoslavije i sa druge strane nastavljača degolističke politike na čelu Francuske. U svakom slučaju, generalno posmatrano ovo je period koji se nije dramatično razlikovao od recimo poslednjih nekoliko godina odnosa Francuske za vreme De Gola i SFRJ. Ipak, u ovom periodu je došlo do izvesnog poboljšavanja odnosa dve zemlje, ali bez onog sjaja savezništva prethodnih istorijskih epoha, i čak, bez iskrene srdačnosti njenih čelnika u formiranju međusobne politike dve države.

SFRJ je nastavila da igra svoju ulogu lidera nesvrstanih i čak je u poslednjoj deceniji života starog maršala, pojačala svoj uticaj u međunarodnim odnosima u odnosu na prethodni period. Zbog specifične uloge Jugoslavije u međunarodnim odnosima, gde je ona kao vanblokowska i nesvrstana zemlja imala posebnu ulogu (često čak posredovanja među supersilama i blokovima), njen ugled je bio visok. Francuska je u ovoj deceniji takođe poctavala svoju specifičnu ulogu velike sile, koja nije punopravan član Atlantskog saveza, iako je zadržala svoju posebnu ulogu u okviru njega. Samostalno nuklearno oružje, stalno mesto članice Saveta bezbednosti OUN, nasledeno lideresvo u okviru dobrovoljne zajednice frankofonskih zemalja, čemu treba dodati i raspolaganje sa više departmana u

svetu (koji su i dalje bili delovi francuske nacionalne teritorije), u ovom periodu je pojačano rastućom ulogom Evropske ekonomske zajednice, gde je uloga Pariza bila (zajedno sa Bonom) predvodnička. Jugoslavija je bila posebno zainteresovana u svojim odnosima sa Francuskom, da izdejstvuje svoj što povoljniji položaj u ekonomskim odnosima sa „devetoricom” (EEZ), u čemu su povremeno postizani izesni, ali ne preterano veliki rezultati.

Najzad 23 oktobra 1970. u Parizu su se sastali novi predsednik Pompidu i Tito. To je bio posle dužeg vremena prvi sastanak predstavnika samog vrha dve zemlje.²⁸³ Tito je još 1956. bio u državnoj poseti Francuskoj, pa je onda sledio period De Gola, od 1958-1969. Zategnutost odnosa dve zemlje zbog pitanja Alžira, kao i izvestan animozitet dva šefa države uticali su da u tako dugačkom vremenskom periodu između dve zemlje nije bilo susreta na najvišem državničkom nivou. To je bio i jedini susret Tita i Pompidua na vrhu. Međutim i ova poseta je bila u trajanju od samo nekoliko časova. Tito je pri povratku iz Holandije gde je bio u dvodnevnoj posebi na poziv holandske kraljice Julijane, u Parizu imao sastanak s predsednikom Pompiduom. Iz jugoslovenskih izvora o ovom sastanku se kaže da su to bili „nezvanični razgovori”, a potom se navodi i sledeće: „Dva predsednika su, pre svega, razmatrala situaciju u Evropi i konstatovala da se evropske prilike ne mogu poboljšati samo na kontaktima i dijalozima dve velike sile, već većom angažovanošću svih zainteresovanih zemalja u rešavanju problema evropske bezbednosti. Izražena je zabrinutost zbog zaoštavanja situacije na Bliskom istoku, Mediteranu i Indokini; razmatrana je i aktivnost nesvrstanih zemalja, a bilo je reči i o onim koja se tiču privredne saradnje dve zemlje.”²⁸⁴ Iz ovog saopštenja možemo videti približavanje i čak podudaranje stavova dve zemlje kontra dominacije dvaju supersila i blokovske podele sveta, posebno u prilog dogovoru koji će KEBS sklopiti nakon nekoliko sledećih godina. Ovih godina se često isticala bliskost u stavovima dve zemlje po pitanju Vijetnama i sukoba na Bliskom istoku (u prvom slučaju kritika SAD za produžavanje rata u Indokini, a u drugom kritika Izraela zbog odbijanja da se povuče sa okupiranih teritorija susednih arapskih zemalja). Interesantno je da se Tito posle susreta sa Pompiduom u Parizu susreo sa „ministrom spoljnih poslova Privremene revolucionarne vlade i šefa delegacije Privremene vlade Republike Južni Vijetnam Nguen Ti Binom.”²⁸⁵

²⁸³ Godišnjak IMPP za 1970. godinu, str. 40-41.

²⁸⁴ *Hronika međunarodnih događaja – 1970*, IMPP, Beograd, str. 2515.

²⁸⁵ *Hronika međunarodnih događaja – 1970*, IMPP, Beograd, str. 2515.

Posebnu pažnju je izazvala poseta tokom 1970. Žiskara Destena, ministra privrede Jugoslaviji, gde je tema bila pokušaj poboljšavanja privredne saradnje dve zemlje.²⁸⁶

Sledećih godina u bilateralnim susretima, dolazilo je do povremenih poseta istaknutijih funkcionera dve zemlje. Tako je predsednik vlade Francuske Žak Šaban-Delmas posetio Beograd aprila 1971. godine. Tom prilikom je konstatovan izvestan uzlet političkih, pa čak i ekonomskih odnosa dve zemlje u odnosu na prethodnu deceniju. Prilikom posete državnog sekretara SFRJ za narodnu odbranu Nikole Ljubičića Francuskoj 12-18 maja, vođeni su razgovori sa ministrom odbrane Mišelom Debreom, predsednikom vlade Žak Šaban Delmasom, kao i drugim najvišim francuskim rukovodiocima u domenu vojnih pitanja i vlade. Interesantno je podudaranje stavova dve zemlje po pitanju događaja u Indokini i na Bliskom istoku (identično zaključcima po ovom pitanju koji su izneti nakon susreta Pompidu Tito u Parizu).²⁸⁷ Iz jugoslovenskih izvora vidimo o tom skupu da u domenu vojne saradnje „dve strane su izrazile želju za saradnjom dveju armija u oblasti vojnog školstva, ekonomske i naučno-tehničke kooperacije. Francuska strana je pokazala interesovanje za jugoslovensku koncepciju opštenarodne odbrane.”²⁸⁸ Već u oktobru iste godine francuski načelnik generalštaba na čelu vojne misije ove zemlje bio je u poseti SFRJ gde je između ostalih razgovarao i sa Nikolom Ljubičićem, načelnikom generalštaba general-pukovnikom Viktorom Bubnjem i predsednikom SIV Mitijom Ribičićem.²⁸⁹

Kada su u pitanju ekonomski odnosi francusko-jugoslovenska ukupna razmena za period 1965-1971. se gotovo utrostručila, ali ona i dalje u svom nominalnom iznosu zaostaje, recimo za onom kada su u pitanju nemačko-jugoslovenski trgovinski odnosi, oko pet puta. Predstavnici jugoslovenske strane su tada to i istakli francuskom premijeru, „da Jugoslavija ima tradicionalno dobre i prijateljske odnose sa Francuskom, ali da privredna razmena zaostaje. Tako SR Nemačka ima oko pet puta veću trgovinsku razmenu sa Jugoslavijom, nego što Jugoslavija ima sa Francuskom.”²⁹⁰ Prilikom susreta francuskog premijera sa Titom, jugoslovenski šef države je istakao „veliki značaj odnosa dva naroda i

²⁸⁶ *Godišnjak IMPP za 1970. godinu*, str. 41

²⁸⁷ *Hronika međunarodnih događaja – 1970*, IMPP, Beograd, str. 2326. Verovatno su ova dva susreta na najvišem nivou predstavnika vlade i vojske dve zemlje, koja su potvrdila približavanje u nekim važnim konfliktnim pitanjima tadašnjeg sveta, pospešila ostvarenje susreta Tita i Pompidua oktobra 1970. u Parizu

²⁸⁸ *Hronika međunarodnih događaja – 1970*, IMPP, Beograd, str. 2326.

²⁸⁹ *Hronika međunarodnih događaja – 1970*, IMPP, Beograd, str. 2470.

²⁹⁰ *Godišnjak IMPP za 1971. godinu*, str.39.

posebno ove posete, koja nastavlja kontinuitet saradnje.”²⁹¹ Sredinom 1971. jugoslovenska privredna delegacija predvodjena generalnim direktorom Jugoslovenske investicione banke Draganom Miljkovićem boravila je sedam dana u Francuskoj, gde je razgovarala, između ostalog i sa predsednikom vlade Žak Šaban-Delmasom i ministrom ekonomije i finansija Žiskar Destenom.²⁹² Decembra 1972. godine podpredsednik SIV dr Jakov Sirotković posetio je Francusku, gde se susreo sa predsednikom vlade Mesemerom.²⁹³ Iste godine predstavnici KP Francuske su bili u poseti predstavnicima SKJ u Jugoslaviji. Savezni sekretar za inostrane poslove Miloš Minić posetio je 1973. Francusku, gde se susreo sa svojim kolegom Žoberom, a posetio je i premijera Mesmera i predsednika Pompidua.²⁹⁴ Tom prilikom je konstatovano izvesno približavanje u stavovima dve zemlje po nekim međunarodnim pitanjima. Konstatovana je i razlika u stavovima po pitanju razgovora o evropskoj bezbednosti i saradnji, gde se Francuska zalagala da ta pitanja isključe vojni aspekt, nasuprot stavu Jugoslavije, da je neophodno uzeti u obzir i vojnu komponentu.²⁹⁵ Tokom 1974. godine državni sekretar Žan de Lipkovski posetio je Beograd, gde je razgovarao sa premijerom Džemalom Bijedićem, i saveznim sekretarom Milošem Minićem. Lipkovski je tom prilikom predsedavao Mešovitom komisijom za privredno-industrijsku saradnju.²⁹⁶ Jože Smole, član SIV boravio je potom u poseti Parizu gde je potpisao Konvenciju o privrednoj saradnji. Pored privrednih u ovom periodu je ojačana i institucionalna saradnja u naučno-tehničkoj oblasti.²⁹⁷

Takođe početkom sedamdesetih dolazi do daljnjeg porasta broja jugoslovenskih radnika na privremenom radu u Francuskoj, tako da bi, zajedno sa članovima njihovih porodica koje su naknadno došle iz SFRJ, kao i svim oblicima emigranata i drugih oblika migracije Jugoslovena u ovu zemlju, njih moglo da bude sredinom sedamdesetih nešto ispod sto hiljada. U stvari precizna cifra je nepoznata, pošto broj onih koji su se vraćali u Jugoslaviju, ili čak iz Francuske išli dalje u druge zemlje nije bio precizan. Ukoliko analiziramo podatke iz 1971. i 1972. po svim

²⁹¹ *Godišnjak IMPP za 1971. godinu*, str. 366.

²⁹² *Hronika međunarodnih događaja – 1971*, IMPP, Beograd, str. 2648.

²⁹³ *Hronika međunarodnih događaja – 1972*, IMPP, Beograd, str. 3064.

²⁹⁴ *Godišnjak IMPP za 1972. godinu*, str. 321.

²⁹⁵ *Godišnjak IMPP za 1973. godinu*, str. 41.

²⁹⁶ *Godišnjak IMPP za 1974. godinu*, str. 43.

²⁹⁷ U Beogradu je 16 marta 1972. godine potpisan protokol o programu naučno-tehničke saradnje u sledeće dve godine, kojim je predviđena razmena naučnih radnika, tehničkih misija i grupa specijalista između dve zemlje. – *Iz Godišnjak IMPP za 1972. godinu*, str. 321.

većim naseljima u SFRJ, po broju osoba u inostranstvu, i posebno Francuskoj doći ćemo do interesantnih zapažanja o udelu etničkih Srba. Dok je iz drugih republika udeo građana koji su na privremenom radu u Francuskoj relativno mali (od onih koji su inače u inostranstvu), sa područja „uže” Srbije to je oko 50 %. Kada se analiziraju mesta u SAP Vojvodini i SAP Kosovu, te u drugim republikama SFRJ, videćemo da ona mesta gde procentualno ima više etničkih Srba, imaju nesrazmerno veći udeo, među svojim migrantima, osoba koje su na privremenom radu baš u Francuskoj. Tako u SAP Kosovu najveći procenat migranata sa mestom zvaničnog staništa u Leposaviću upravo radi u Francuskoj – 10,5 %, u SAP Vojvodini najmanje ih je iz Subotice 0,6 %, Sente 1,5 %, Čoke 1,9 %, Kanjiže 1,7 % i drugih mesta gde su etnički Srbi nesrazmerno manje zastupljeni nego u drugim vojvođanskim mestima.²⁹⁸ Za razliku od njih u opštinama Srbobran, Pećinci, Opovo udeo je iznad 10 %. U SR Hrvatskoj uočljivo je da je iz opština sa srpskom etničkom većinom udeo migranata upravo u Francuskoj, u proseku nešto veći nego kada su u pitanju druge opštine u ovoj republici.²⁹⁹

Položaj jugoslovenskih radnika u Francuskoj načelno je postavljen još u prethodnom periodu, ali su periodično regulisana pojedina pitanja. Tako su delegacije dve zemlje u ovoj oblasti sklopile sporazum u Parizu početkom jula 1972. o regulisanju položaja porodica jugoslovenskih radnika koji rade u Francuskoj, a koje žive u SFRJ, pre svega u oblasti zdravstvene zaštite.

Tokom perioda početka sedamdesetih došlo je do nekoliko incidentalnih situacija na tlu Francuske od strane jugoslovenske političke emigracije, što se dešavalo i u ranijim periodima. Izdvajamo eksploziju u jednoj kafani u Parizu u blizini jugoslovenske ambasade 23 decembra 1972. U pitanju je bila tempirana bomba i tom prilikom teško je povređen Ivica Vidović za koga se prepostavilo da je podmetnuo bombu. Ovaj dvadesetogodišnjak, po nacionalnosti Hrvat, rođen je u srednjoj Bosni i po svemu sudeći pripadao je nekoj od ekstremnih hrvatskih nacionalističkih emigrantskih organizacija. Jugoslovenska ambasada je u tom periodu često dobijala preteća pisma i druge oblike pretnji uglavnom hrvatskih emigrantskih organizacija. Posle promemorije jugoslovenske vlade francuskoj ambasadi u Beogradu u vezi toga, francuska vlada je u odgovoru saopštila između ostalog „da neće tolerisati delovanje grupa i pojedinaca protiv drugih zemalja i protiv interesa Francuske”.³⁰⁰ Kada je organizovano suđenje Vidoviću, pored

²⁹⁸ M. Friganović, M. Morokvašić, I Baučić, *Iz Jugoslavije na rad u Francusku*, Institut za geografiju, Zagrebačko sveučilište, Zagreb, 1972, str. 118-119.

²⁹⁹ M. Friganović, M. Morokvašić, I Baučić, *Iz Jugoslavije na rad u Francusku*, Institut za geografiju, Zagrebačko sveučilište, Zagreb, 1972, str. 112-113.

³⁰⁰ *Hronika međunarodnih događaja – 1972*, IMPP, Beograd, str. 3136.

njega osumnjičen je i bračni par Krtalići, svi članovi ustaške emigracije. Optuženi su međutim oslobođeni presudom krivičnog veća. Naime Vidović je osuđen na 16 meseci uslovno „zbog posedovanja eksploziva”, a bračni par Krtalić je oslobođen „zbog nedostatka dokaza”.³⁰¹ U isto vreme ustaški teroristi ranili su nožem jugoslovenskog građanina Matu Kovačevića u Nici.³⁰²

Međutim 29 novembra 1975. godine, za državni praznik SFRJ izvršen je atentat na jugoslovenskog vicekonzula u Lionu Mladena Đogovića, kada su nepoznata lica na njega ispalila pet metaka.³⁰³ Ovi i slični periodični događaji, opterećivali su odnose dve zemlje. Međutim mora se napomenuti da na tlu Francuske u tom periodu, te akcije ekstremnog dela emigracije prema zvaničnim organima SFRJ, nisu bile nimalo frekventnije i opasnije, nego u drugim zemljama Zapada.

Nakon smrti Žorža Pompidua, za novog predsednika Francuske izabran je Valeri Žiskar Desten. Njegov predsednički mandat je trajao od 1974. do 1981. godine. Posebno značajno u ovom periodu, vezano za dalji razvoj jugoslovensko-francuskih odnosa, je to, da EEZ funkcioniše kao sve homogenija celina. Imajući u vidu značaj Francuske u EEZ, francusko-jugoslovenski odnosi dobijaju novu dimenziju. To se može sagledati u spoljnotrgovinskim odnosima SFRJ sa svetom sredinom sedamdesetih godina. Tako je SFRJ od svog ukupnog izoza u njegovoj strukturi imala udeo za socijalističke zemlje od oko 47 % 1975. godine, a na razvijene zemlje je otpadalo oko 36 %. Međutim, kada se posmatra struktura uvoza SFRJ, odatle je na socijalističke zemlje otpadalo oko 25 %, a na razvijene zemlje preko 60 %. Udeo zemalja u razvoju je i u izvozu, i u uvozu bio oko 15 %. Trgovinski bilans sa Francuskom je približno odgovarao paritetu jugoslovenskog bilansa sa razvijenim zemljama.³⁰⁴ Na početku perioda vrednost robne razmene između dve zemlje 1969. iznosila je 120 miliona \$, od čega je na jugoslovenski izvoz otpadalo 49 miliona \$, a na uvoz 72 miliona \$. U odnosu na prethodnu kalendarsku godinu, jugoslovenski spoljnotrgovinski deficit u trgovini sa Francuskom je smanjen sa 36 na 23 miliona \$.³⁰⁵

³⁰¹ *Hronika međunarodnih događaja*, IMPP, Beograd, 1974,

³⁰² *Hronika međunarodnih događaja*, IMPP, Beograd, 1975. str. 3223. navodi se „da su ustaški teroristi predvođeni predsednikom ogranka, tzv. Hrvatskog oslobodilačkog pokreta „Ante Starčević” napali u dvorištu jedne crkve u Nici grupu jugoslovenskih radnika među kojima je bilo i žena i dece, i ranili nožem Matu Kovačevića. Jugoslovenski konzul u Marseju posetio je ranjenog Kovačevića, i zatražio hitnu istragu, kao i kažnjavanje zločinaca.”

³⁰³ *Hronika međunarodnih događaja*, IMPP, Beograd, 1975, str. 3858.

³⁰⁴ *Godišnjak IMPP za 1976. godinu*, str. 619, Tabela IV.

³⁰⁵ *Hronika međunarodnih događaja*, IMPP, Beograd, 1970, str. 2286.

Međutim tokom prve polovine sedamdesetih došlo je do radikalnog skoka jugoslovenskog uvoza iz Francuske, dok je izvoz napredovao daleko sporijim tempom. Tako je SFRJ 1975. godine izvezla u Francusku robu za 86,9 miliona \$, a uvezla za čak 350,7 miliona \$, što je disparitet od približno jedan prema četiri.³⁰⁶ Sličan odnos uvoza i izvoza SFRJ je imala sa EEZ kao celinom (izvoz 929,8 miliona \$, a uvoz od 3,16 milijardi \$). Približnu visinu spoljno-trgovinske saradnje SFRJ je te godine imala sa SEV (oko 3,8 milijardi \$), s tim da je ovde bio približno izjednačen odnos uvoza i izvoza).

Tokom perioda kada je u Francuskoj na vlasti bio predsednik Žiskar Desten, došlo je do daljnjeg porasta bilateralnih odnosa dve zemlje. O tome svedoči i činjenica da je Desten boravio u Beogradu 1976. u okviru zvanične posete Jugoslaviji. To je bilo ujedno i prvo gostovanje jednog predsednika Pete republike u SFRJ. Već sledeće 1977. Tito je imao zvaničnu posetu Parizu, gde ga je Desten primio (12-14 oktobra). U oba susreta na najvišem nivou, konstatovano je izvesno približavanje i čak slično viđenje mnogih problema tadašnjeg sveta. Gostovanje Tita u Parizu 12-14 oktobra na poziv predsednika Destena predstavlja jednu od najboljih stranica u posleratnim jugoslovensko-francuskim odnosima, bar kad je reč o bilateralnim posetama na vrhu. Ova poseta se može smatrati uspešnom, poput one iz 1956. godine, pa čak i iznad toga. Kako je u ono vreme relativno uspešnu posetu Tita Parizu, pokvarila perspektiva pogoršavanja odnosa dve zemlje zbog Alžirskog pitanja, tako krupnih političkih razlika sada nije bilo. U poseti su uz Tita bili Jakov Blažević predsednik Predsedništva SR Hrvatske, Miloš Minić predsednik SIV i državni sekretar za inostrane poslove, Jože Smole član SIV i drugi. U razgovorima sa francuske strane su učestvovali pored predsednika Destena i Rejmond Bare premijer, Luis de Guirngo ministar spoljnih poslova, Andre Rosi ministar spoljne trgovine i drugi. U zajedničkom saopštenju sa ovog skupa konstatuje se da su dva predsednika detaljno razmotrili međunarodnu situaciju od poslednjeg međusobnog susreta decembra 1976. Kritikovan je nastavak trke o naoružanju između velesila i blokova. Pozitivno je ocenjen skup KEBS-a u Beogradu, iskazana zabrinutost zbog situacije u Sredozemlju, na Bliskom istoku, jugu Afrike. Tito je podrobno obavestio francusku stranu o kretanjima pokreta nesvrstanih. Kada je u pitanju bilateralna saradnja pozdravljen je njen napredak, ukazana potreba smanjenja trgovinskog debalansa između dve zemlje, ukazano na niz planova za usavršavanje međusobne privredne razmene, između ostalog i otvaranje zajedničke francusko-jugoslovenske

³⁰⁶ *Godišnjak IMPP za 1975. godinu,*

banke. Istaknuta je spremnost za proširenje saradnje u kulturi.³⁰⁷ Već početkom 1978. otvorena je francusko-jugoslovenska banka.³⁰⁸

Od drugih susreta na višem nivou izdvojili bi smo posetu ministra inostranih poslova Francuske Sovagnaržesa Jugoslaviji od 21 do 23 maja 1976. godine. Tom prilikom je razgovarao sa saveznim sekretarom za inostrane poslove Milošem Minićem (koji je tada bio ujedno i podpredsednik SIV). Pored konstatacije napretka u bilateralnoj saradnji, posebno pohvalivši rad mešovite komisije za privrednu, naučnu i tehničku saradnju, posebnu pažnju su posvetili Konferenciji o bezbednosti i saradnji u Evropi. Ponovljena je saglasnost oko situacije na Bliskom istoku, dok je po pitanju Kiparskog problema podvučeno zalaganje za dogovor dve zajednice na ostrvu, uz poštovanje teritorijalnog integriteta i nezavisnosti Kipra. Podvučena je saglasnost dve zemlje oko obnove Vijetnama i prava na nezavisnost naroda Indokine i Jugoistočne Azije. Iz napred iznesenog možemo doći do zaključka, da su se i Jugoslavija, a i Francuska držale prilično samostalne i nezavisne pozicije u odnosu na blokove. Iako je De Sten, poput Pompidua, u odnosu na De Golovu postavku, izvršio minimalno približavanje ka SAD, to je još uvek bila nezavisna pozicija Francuske, i čak po napred navedenim pitanjima, prilično suprotstavljena američkim interesima u navedenim regionima sveta. Jer, stav protiv Izraela u sukobu na Bliskom istoku, protiv američke intervencije i podržavanje suvereniteta Vijetnama u Indokini, te držanje strane jedinstvenom Kipru protiv turske agresije, predstavlja u svakom slučaju vrlo direktno suprotstavljane američkim interesima u navedenim konfliktnim zonama.³⁰⁹ Sledeće godine u poseti Francuskoj je bio predsednik SIV Džemal Bijedić, koji je razgovarao sa predsednikom Destenom i ministrom spoljnih poslova Sovagnaržesom. Sadržina razgovora, barem što se odnosi na njihove uopštene rezimee, a reč je o problemima Bliskog istoka, Kiparskim pitanjem, zaključcima KEBS, bili su slični kao oni prošle godine. Savezni sekretar za inostrane poslove SFRJ Josip Vrhovec, posetio je Francusku početkom 1979. na poziv ministra inostranih poslove Žana Fransoa Ponseta. Tom prilikom je konstatovano poboljšavanje bilateralnih odnosa dve zemlje u poslednjih nekoliko godina.³¹⁰

³⁰⁷ *Hronika međunarodnih događaja*, IMPP, Beograd, 1977, str. 4749.

³⁰⁸ U ovoj banci sa jugoslovenske strane deluju Beogradska banka kao nosilac poduhvata, potom Jugobanka, Investiciona banka, Zagrebačka i Privredna banka Zagreb, Ljubljanska banka i Privredna banka Sarajevo. *Hronika međunarodnih događaja*, IMPP, Beograd, 1978, str. 4831.

³⁰⁹ *Hronika međunarodnih događaja*, IMPP, Beograd, 1976, str. 3925.

³¹⁰ *Hronika međunarodnih događaja*, IMPP, Beograd, 1979, str. 5236.

Godine 1977 predsednik parlamenta Kuv De Murvil posetio je Jugoslaviju gde je razgovarao sa predstavnicima Skupštine SFRJ. Konstatovan je uzlet međusobnih odnosa u poslednje tri godine, upravo u periodu kada je predsednik Francuske Žiskar de Sten. Iste godine savezni sekretar za unutrašnje poslove Franjo Herljević, boravio je u Francuskoj i vodio razgovore sa svojim francuskim kolegom Kristijanom Binetom.³¹¹ Sledeće 1978. delegacija Skupštine SFRJ predvođena Nijazom Dizdarevićem posetila je Francusku, gde je razgovarala sa predsednikom Komisije za spoljne poslove francuske Skupštine Morisom Kuv de Murvilom.

Jugoslavija je nakon Alžirskog rata, imala povoljniju situaciju za razvoj odnosa sa Francuskom. Antikolonijalizam, praktično nije više imao za protivnika francusku državu, jer su praktično sve francuske kolonije dobile nezavisnost. Francuska je sa svojim bivšim kolonijama razvila dobrovoljan vid saradnje u okviru Francuske zajednice, odnosno Zajednice frankofonskih zemalja. Kolonijalni posedi su se od druge polovine šezdesetih godina u svetu sveli na portugalsko i špansko kolonijalno carstvo, kao i izvesne manje posede drugih sila, uglavnom ostrva i luka sa zaleđem na nekoliko destinacija, što važi i za Francusku. Međutim, i u tom pravcu je Francuska nastavila put dekolonizacije, pa je tako data nezavisnost tokom sedamdesetih Komorskim ostrvima, kao i Džibutiju (Francuskoj Somaliji). SFRJ je iz ideoloških razloga francuske prekomorske departmane nazivala ostacima kolonijalizma, što je za Titovog života obeleženo i na šestom zasedanju nesvrstanih u Havani 1979. godine. Sličan i čak još ekstremniji stav po tom pitanju su zauzele brojne članice pokreta nesvrstanih. Međutim, kada je došlo do debate i glasanja, zemlje članice pokreta, i u isto vreme članice Zajednice frankofonskih zemalja i druge lobirane od njih zemlje, izglasale su da se francuski departmani (Gvadelup, Martinik, Francuska Gvajana, Renion, Nova Kaledonija) ne mogu smatrati klasičnim kolonijama i protiv njih izglasavati rezolucije, već su to sastavni delovi francuske teritorije.

SKJ je nastavila svoju bilateralnu saradnju sa pojedinim francuskim političkim strankama, pre svega sa levice. Tu su posebno održavani odnosi sa KPF,³¹² potom sa Partijom socijalista³¹³ i nekim drugim levim političkim grupama. Posebnu pažnju izaziva gostovanje vrha Partije socijalista 1975. u

³¹¹ *Hronika međunarodnih događaja*, IMPP, Beograd, 1977, str. 4680.

³¹² Tako je tokom jula 1970. u SFRJ boravila studijska grupa KPF koja se susrela sa predstavnicima SKJ, a primio ju je i Stane Dolanc. *Hronika međunarodnih događaja*, IMPP, Beograd, 1970. str.2407.

³¹³ Tako je 1970 prvi sekretar Socijalističke partije Francuske Alen Savari došao u posetu SFRJ, gde se susreo i sa Titom. *Hronika međunarodnih događaja*, IMPP, Beograd, 1970.

Jugoslaviji, gde su bili gosti SKJ. Delegaciju je predvodio lično Fransoa Miteran, prvi sekretar socijalista, a primio ih je Tito, kao i više drugih zvaničnika.³¹⁴ Godine 1978. Stane Dolanc sekretar Predsedništva CK SKJ posetio je Francusku gde je bio gost komunističke partije i njenog generalnog sekretara Žorža Maršea. Tom prilikom utanačeno je proširenje dotadašnje saradnje KPF i SKJ.³¹⁵ Već sledeće 1979. početkom jula, na poziv Tita Marše je gostovao na Brionima. Sa tog susreta je izdato saopštenje u kojem se napominje važnost dalje uspešne saradnje SKJ i KPF. Već u novembru nova delegacija KPF je gostovala u Beogradu gde se susrela sa Stanetom Dolancem. Iste godine u SFRJ je gostovalo i vođstvo sindikalne Generalne konferencije rada Francuske. Na ovaj način se može sagledati izuzetno živa saradnja francuske levice sa vođstvom SFRJ i posebno SKJ.³¹⁶

Francusko-jugoslovenski odnosi su se produbili tokom ove decenije na više polja saradnje. Vojne delegacije dve zemlje imale su zapaženu saradnju, budući da su obe na neki način bile van direktnog angažovanja u blokovima. Tokom 1970. Nikola Ljubičić se susreo i u Parizu i u Beogradu sa najvišim francuskim rukovodiocima u oblasti ministarstva odbrane, a ti sastanci u domenu vojnih pitanja su nastavljeni sledećih godina. Tako je 1975. godine došlo do posete načelnika generalštaba Francuske Fransoe Morena Jugoslaviji, gde je u višednevnom boravku posetio Beograd, Sarajevo, Ljubljano, Bled, više vojnih objekata, fabrika, posmatrao vojnu obuku.³¹⁷ Godine 1978. ministar odbrane Francuske boravio je u SFRJ gde je bio gost Nikole Ljubičića. Tom prilikom je i podpredsednik Predsedništva SFRJ Fadilj Hodža gostu iz Francuske u ime maršala Tita uručio Orden jugoslovenske zastave sa lentom.

Već smo napomenuli da je nakon sovjetske intervencije u Čehoslovačkoj 1968. došlo do porasta jugoslovenskog uvoza naoružanja sa Zapada, da bi se izbegla suvišna vezanost u poreklu vojnih nabavki sa Istokom i SSSR-om. U tom pravcu je i sa Francuskom produbljena saradnja u ovoj oblasti, naročito je važno da je 1971. kupljeno više kvalitetnih francuskih helikoptera.³¹⁸ Istoričar Mile Bjelajac navodi da je veliki broj visokih oficira JNA, među kojima i više generala

³¹⁴ Između ostalih i Ali Šukrija, Veljko Milatović, Dimče Beloski, koji su goste upoznali sa ustavnim promenama. Potom je Miteran razgovarao sa Stanetom Dolancem. *Hronika međunarodnih događaja*, IMPP, Beograd, 1975, Beograd, str. 3391.

³¹⁵ *Hronika međunarodnih događaja*, IMPP, Beograd, 1976, str. 5122.

³¹⁶ *Hronika međunarodnih događaja*, IMPP, Beograd, 1979, str. 5322.

³¹⁷ *Hronika međunarodnih događaja*, IMPP, Beograd, 1970, str. 3864.

³¹⁸ Mile Bjelajac, *Diplomatija i vojska*, Odbrana i Akademija za bezbednost i diplomatiju, Beograd, 2010, str. 279.

završilo najviše vojne škole u Francuskoj, i to na Ratnoj školi (Ecole de la guerre), odnosno Višoj ratnoj školi (Ecole superieure de la guerre).³¹⁹

U okviru tehničke saradnje otišlo se nešto više u odnosu na prethodnu deceniju. Uspostavljena institucionalna saradnja prethodnog perioda je produbljena, kada je formirana i mešovita komisija. Kada je došao na vlast Pompidu pojačan je intenzitet međusobne saradnje specijalizacije stručnjaka u obe zemlje na osnovu uvećanih kvota.³²⁰

Saradnja u oblasti kulture tokom ovog perioda je nastavljena, potpisivani su periodični nastavnici kulturne saradnje, najčešće dvogodišnji.

Krajem 1979. godine Josip Broz Tito faktički silazi sa velike političke scene, pošto odlazi na lečenje u Klinički centar u Ljubljani, što će se okončati njegovom smrću 4 maja 1980. godine. U periodu kada se Tito lečio i kada je još bio živ, dakle prvih meseci 1980. Josip Vrhovec, kao savezni sekretar za inostratne poslove, obavljao je najveći deo aktivnosti u spoljnopolitičkom domenu. Tako se on sastao 6 i 7 februara u Beogradu sa ministrom inostranih poslova Francuske Žan Fransoa Ponseom. Tada je Ponse razgovarao i sa podpredsednikom Predsedništva SFRJ Lazarom Koliševskim i predsednikom SIV Veselinom Đuranovićem. Sa kominikea izdatom sa tog sastanka ističe se zajednička analiza situacije u svetu, posebno ulozi pokreta nesvrstanih i pokušajima popuštanja odnosa između blokova.³²¹

Već trinaestog februara u zvaničnoj poseti u Parizu na poziv francuskog ministra finansija bio je član SIV i savezni ministar za finansije Petar Kočić.

U Jugoslaviji je od 18 do 23 marta boravila delegacija Komisije za spoljne poslove francuske Skupštine, koju je predvodio predsednik Komisije Moris Kuv de Murvil. Delegacija se sastala sa predsednikom Skupštine SFRJ Dragoslavom Markovićem, članom Predsedništva SFRJ Cvijetinom Milivojevićem i saveznim sekretarom za inostrane poslove Josipom Vrhovcem. Iz kominikea se vidi da je bilo reči i o pitanjima evropske bezbednosti i saradnje, i o pripremama za naredni

³¹⁹ Bjelajac navodi sedam generala JNA koji su završili ove najviše škole u Francuskoj: Dušan Bajić, Ekrem Durić, Branko Gajović, Miloš Manojlović, Ivica Milićević, Boško Ranitović i Lazo Radošević. iz Mile Bjelajac, „Srpsko (jugoslovensko) – francuska vojna saradnja u XX veku”, u zborniku radova *Srpsko-francuski odnosi 1904-2004*, 2005, str. 310, (prema – *Vojni leksikon*, VINC, Beograd, 1981.)

³²⁰ Tako je 22 februara 1970 na zasedanju mešovite komisije za tehničku saradnju postavljen osnov kvota za specijalističko usavršavanje u dve zemlje u sledećem višegodišnjem periodu. Jugoslovensku delegaciju je predvodio načelnik u Saveznom zavodu za tehničku saradnju Milan Rajačić. *Hronika međunarodnih događaja*, IMPP, Beograd, 1970., str. 2238.

³²¹ *Hronika međunarodnih događaja*, IMPP, Beograd, 1970, str. 5553.

sastanka Konferencije o bezbednosti i saradnji u Evropi, koja se održala potom u drugom delu kalendarske godine u Madridu.

Na sahranu Josipa Broza Tita u Beogradu 4 maja 1980. godine, iz Francuske su, između ostalih došli lider socijalista Fransoa Miteran, lider KPF Žorž Marše, predsednik vlade Rejmon Bar.³²²

Nakon Titove smrti, interesantno je da je Vrhovec, prvu spoljnopolitičku posetu imao u Beču sa nemačkim ministrom spoljnih poslova Hansom Ditrhom Genšerom, gde je učestvovao na glavnoj sednici povodom 25 godišnjice potpisivanja austrijskog državnog ugovora. Potom se Vrhovec sastao i sa francuskim ministrom spoljnih poslova Žanom Fransoa Ponseom, gde su razgovarali o predstojećem madridskom sastanku KEBS i o evropskoj konferenciji o razoružanju. Jasno je da su velike sile, a i svetsko javno mnjenje, sa velikom pažnjom i interesovanjem pratili dalji razvoj situacije u Jugoslaviji, posebno unutrašnjopolitički odnos snaga i dalje poteze u spoljnoj politici nakon Titove smrti.

Francusko – jugoslovenski odnosi nakon 1981. godine

U Francuskoj su se iščekivali predsednički izbori, pa je zvanična spoljna politika Keja Orseja bila obazriva i sa pažnjom pratila dalji razvoj situacije u SFRJ. Francuska je i sama bila, a to se praktično može reći za čitav dotadašnji period Pete Republike, blagonaklona prema svim oblicima otopljanja odnosa u svetu i smanjenja napetosti među blokovima. Takođe je i iz sopstvenog interesa velike sile, podržavala inicijative ka smanjivanju dominantne uloge supersila i blokova u međunarodnim odnosima. U tom pravcu, je uprkos izvesnom animozitetu većine francuskih političara prema samom Titu, što je stečeno još u periodu De Gola, posmatrala vanblokovsku politiku SFRJ, kao uslovno prihvatljivu u odnosu na spoljnopolitički kurs Francuske. Sa druge strane, Francuska nije bila posebno zadovoljna ulogom zvanične Jugoslavije u pokretu nesvrstanih, gde je posebno u slučaju afričkog kontinenta, nekad ukrštala interese sa zvaničnim Parizom. Francuska je kroz Francusku Zajednicu, kao i kroz savez Frankofonskih zemalja zadržavala svoj kulturni, ekonomski, pa i politički interes u odnosu na svoje bivše kolonije, koje su u najvećem bile članice ovih organizacija. Nasuprot tome, sve ove zemlje su u isto vreme kao članice Pokreta nesvrstanih primale uticaje koji su u startu bili protiv „bilo kakvog oblika kolonijalizma i neokolonijalizma”. Na primeru Zapadne Sahare 1983. francuski istoričar Žan Baptist-Dirosel ukazuje na sukob interesa koji je zvanični Pariz imao u odnosu na Pokret nesvrstanih i samu Jugoslaviju, kao jednog

³²² Milan Sovilj, „ Jugoslovenska štampa o smrti i sahrani Josipa Broza Tita “, Tokovi istorije, Institut za noviju istoriju Srbije, 1/2010, str. 147.

od osnivača pokreta. Naime zvanična Francuska je podržavala da njene bivše kolonije Maroko i Mauritanija podele Zapadnu Saharu, do 1977. špansku koloniju, prostranu, ali izuzetno slabo naseljenu zemlju. Sa druge strane autohtoni pokret za nezavisnost Zapadne Sahare Polisario, uživao je podršku zvanične SFRJ i Pokreta nesvrstanih. Dirosel ukazuje pri tom i na jedinstveni fenomen u međunarodnim odnosima u periodu bipolarizma, da je SFRJ i Pokret nesvrstanih po tom pitanju uspeo u Generalnoj Skupštini OUN da nadglasa obe supersile i članice oba bloka, potom Francusku i još neke snažne zemlje koje su podržale podelu Zapadne Sahare, uključujući i direktno zainteresovane tim dobitkom, Maroko i Mauritaniju. Tada je Pokret nesvrstanih bio izuzetno snažan, a ugled SFRJ, u godinama neposredno nakon Titove smrti u međunarodnim odnosima, veoma veliki.³²³

Tokom 1981. godine za predsednika Francuske izabran je Fransoa Miteran. Tokom sledećih četrnaest godina, njegova politika je dala posebnu osobenost poziciji Francuske u Evropi.

Tokom decenije osamdesetih, SFRJ se nalazi u periodu relativnog unutrašnjeg mira, gde u stvari politički sistem teško funkcioniše, što dolazi do izražaja nakon Titove smrti. Zapravo radi se o prilično nefunkcionalnom političkom sistemu, zahvaljujući Ustavu iz 1974. godine, čemu treba dodati niz unutrašnjopolitičkih i društvenih protivrečnosti i sukoba interesa.

U prvim godinama ovog perioda SFRJ je zadržala unutrašnji politički mir i stabilnost, dok je u spoljnoj politici nastavljen kurs iz prethodne Titove epohe. Ipak, bez Tita, sa prvim unutrašnjopolitičkim napuklinama u odnosima oligarhija jugoslovenskih republika, gde su martovski događaji 1981. na Kosovu i Metohiji veoma značajni, bez izrazitog i opšteprihvaćenog harizmatičnog političara na jugoslovenskom nivou, i sa partijskim kadrovima koji su se po nacionalnom ključu rotirali na vodećim mestima u Federaciji, spoljnopolitički brod SFRJ je funkcionisao tromo i birokratski. Slabosti funkcionisanja u parksi Ustava iz 1974. su bile sve uočljivije, ali zbog postojanja kakvog-takvog jedinsva oko najvažnijih državnih pitanja, jedina i to vladajuća partija SKJ uspevala je uz česte kompromise da zadrži spoljnopolitički koncept zemlje.

Odnosi SKJ sa strankama francuske levice održavali su se u ovom periodu po već ranije utvrđenom obrascu. To su bile uzajamne posete delegacija na približno godišnjem nivou, sa izvesnim zajedničkim konceptom saradnje. Tako je januara 1981. član Predsedništva CK SKJ Aleksandar Grličkov boravio u radnoj poseti Francuskoj na poziv CK KPF. Iste godine delegacija Ujedinjene

³²³ Duroselle Jean-Baptiste, *L'Europe de 1815. à nos jours, vie politique et relations internationales*, Presses universitaires de France, Nouvelle cléo, Paris, 1964.

socijalističke partije Francuske boravila je u poseti CK SKJ. Takođe i predsednik Nacionalne skupštine Francuske, Žak Šaban Delmas posetio je Jugoslaviju.³²⁴

Nakon izbora Miterana za novog predsednika ministar inostranih poslova Klod Šejson, posetio je SFRJ u novembru gde je razgovarao sa svojim kolegom Josipom Vrhovcem. „U izjavi za štampu koju su ministri dali na završetku svojih razgovora, ukazano je na istovetnost gledišta dveju zemalja o daljim naporima na počinjanju globalnih pregovora o razoružanju, mirnom rešavanju međunarodnih sporova i zalaganju za pravo svih naroda da bez pritiska sa strane izaberu svoj put.³²⁵ Interesantno je da svoja druga dva susreta prilikom ove posete SFRJ, novi ministar spoljnih poslova Francuske Šejson, ostvaruje u ulozi funkcionera socijalističke partije i kao funkcioner pri EEZ. „Francuski ministar je za vreme posete vodio razgovor i sa članom Predsedništva CK SKJ Aleksandrom Grličkovim, o daljem unapređenju odnosa između SKJ i Socijalističke partije Francuske i o drugim pitanjima od obostranog interesa. Predsednik Predsedništva SFRJ Sergej Krajger, primio je francuskog ministra inostranih poslova, s kojim je razgovarao o odnosima SFRJ-EEZ, zatim o međunarodnom položaju Jugoslavije i Francuske, i o aktivnosti pokreta nesvrstanih u očuvanju mira u svetu.”³²⁶

U rukovodstvo SFRJ i u vladajućoj SKJ su svakako pozdravili pobedu Miterana kao socijaliste, i dolazak levece na vlast. U tom pravcu govori i poseta jula te godine Dušana Dragosavca, člana Predsedništva CK SKJ Francuskoj, gde je bio gost Ujedinjene socijalističke partije. „Osnovna tema razgovora bila je nacionalni i međunarodni značaj pobeđe levece u Francuskoj na predsedničkim i skupštinskim izborima i perspektive koje se ovim otvaraju. Izvršena je iscrpna razmena mišljenja o društveno-političkoj situaciji u dvema zemljama i o međunarodnoj političkoj i ekonomskoj situaciji.”³²⁷ Francuska je u ovom periodu u više navrata odobrala kredite Jugoslaviji. Tako je početkom septembra 1981. u Parizu završen razgovor između predstavnika Narodne banke Jugoslavije i vodećih komercijalnih banaka o dodeli kredita od 150 miliona \$ jugoslovenskoj strani. SFRJ je već bila dosta zadužena do 1980. godine, a i u ovom periodu je nastavljeno uzimanje novih kredita.

Tokom 1982. godine najveću pažnju u bilateralnim odnosima dve zemlje zauzela je poseta predsednika francuske vlade Rejmonda Barea novembra meseca. Tada je razgovarao sa predsednikom SIV Veselinom Đuranovićem i

³²⁴ *Hronika međunarodnih događaja*, IMPP, Beograd, 1981, str. 5963.

³²⁵ *Hronika međunarodnih događaja*, IMPP, Beograd, 1981, str. 5922.

³²⁶ *Hronika međunarodnih događaja*, IMPP, Beograd, 1981, str. 5922.

³²⁷ *Hronika međunarodnih događaja*, IMPP, Beograd, 1981, str. 5859.

predsednikom skupštine SFRJ Dražom Markovićem. Iz kominikea saznajemo da su dve zemlje ispoljile vrlo bliske stavove po više pitanja koja su razmatrana u međunarodnim odnosima.

Tokom 1983. godine najkrupniji događaj u bilateralnim odnosima dve zemlje je poseta Fransoa Miterana Jugoslaviji od 15 do 18 decembra. U francuskoj delegaciji bili su i ministar spoljnih poslova Klod Šejson, ministar ekonomije Žak Delor, ministar saobraćaja Čarls Friterman i ministar spoljne trgovine i turizma Edit Krejson. U toku boravka predsednik Miteran je vodio razgovore s predsednikom Predsedništva SFRJ Mikom Špiljakom, predsednikom Predsedništva CK SKJ Dragoslavom Markovićem, predsednikom SIV-a Milkom Planinc i predsednikom Predsedništva Srbije Nikolom Ljubičićem. Iz kominikea sa skupa predsednik Miteran je u svom izlaganju „težište stavio na stanje odnosa između Istoka i Zapada i poziciju Francuske u Evropskoj zajednici. Objašnjavajući stav Francuske prema raketnom programu on je rekao da Francuska nije svoje rakete uključila u 'prebrojavanje', niti prihvata strana rešenja. Naglasio je samostalnost Francuske u odlučivanju o sopstvenoj sudbini i činjenicu da Francuska, iako član NATO-a, nije uključena u vojni program NATO-a, i da vodi samostalnu politiku i da je spremna da učestvuje u pregovorima o razoružanju. Istakao je, takođe, da Francuska podržava princip samoopredeljenja naroda i da se zalaže za primenu tih principa u Latinskoj Americi, Africi, na Bliskom istoku, u Nikaragvi, Palestini, Salvadoru i Namibiji, ali da te principe treba da podržavaju i sprovede međunarodne organizacije, a ne blokovi”³²⁸.

Predsednik Predsedništva SFRJ Mika Špiljak naveo je zalaganje za razoružanje u svetu i miroljubivu koegzistenciju, dijalog Sever-Jug.. Jugoslavija pozdravlja inicijative za stvaranje zona bez nuklearnog oružja u Evropi i na Balkanu.

Pored ovog susreta na vrhu, tokom ove godine došlo je do niza drugih susreta i saradnje političkih i društvenih rukovodilaca dve zemlje. Tako je još u januaru ministar spoljnih poslova Lazar Mojsov gostovao u Francuskoj, gde se susreo sa njenim premijerom i ministrom spoljnih poslova, a bio i u audijenciji kod predsednika Miterana.³²⁹

Posle razgovora u Beogradu, francuski predsednik je obišao Sloveniju, tu je razgovarao sa najvišim političkim rukovodiocima ove republike u Ljubljani. Između ostalog posetio je Industriju motornih vozila u Novom Mestu. Predsednik Skupštine SFRJ Raif Dizdarević je posetio francusku

³²⁸ *Hronika međunarodnih događaja*, IMPP, Beograd, 1983, str. 6335.

³²⁹ *Hronika međunarodnih događaja*, IMPP, Beograd, 1981, str. 6213.

Nacionalnu skupštinu, a sredinom godine je održano uobičajeno zasedanje mešovite srpsko-francuske komisije.

Od druge polovine osamdesetih godina, SFRJ se našla u sve većim unutrašnjopolitičkim problemima, koji se istina nisu toliko reflektovali i na njenu sponopolitičku poziciju. Kriza socijalističkog sistema u Evropi i svetu, pogodovala je jačanju podrške francuskog javnog mnjenja ka različitim oblicima reformisanja postojećeg društva i poretka u samoj Jugoslaviji. Očekivalo se shodno tradiciji, da će baš Srbija prednjačiti u tim pokušajima, posebno što u Titoizmu Srbi nisu kao narod prolazili najbolje. Sa druge strane veliki deo javnog mnjenja u Francuskoj je smatrao da je Titov koncept uređenja SFRJ pravedan i efikasan, uključujući i Ustav iz 1974. Otuda, unutarjugoslovenski sporovi i pokušaji menjanja tih ustavnih rešenja, posebno po pitanju položaja pokrajina i pitanja Kosova i Metohije, nisu bili u potpunosti razumevani u širim francuskim krugovima. Memorandum SANU je u početku dočekan sa nadom da može doneti određene reforme u unutrašnjopolitičkoj situaciji zemlje i čak biti put ka konsenzusu. Međutim, usledile su, posebno nakon Osme sednice krupnije promene u srpskoj politici, a potom i u ukupnoj unutrašnjopolitičkoj sceni SFRJ.

Istoričar Stanislav Sretenović u svom radu ukazuje na izvesnu nezainteresovanost šireg francuskog javnog mnjenja na unutrašnjopolitička zbivanja u Srbiji i SFRJ tokom početka druge polovine osamdesetih godina, uključujući i Osmu sednicu. Iako su izveštaji sa Osme sednice bili uopšteni, Sretenović ukazuje da su francuski novinari uočili bar tri centra moći u tadašnjoj Srbiji: Miloševićevu grupu, Stambolićevu i vojni faktor kao posebno važan. Francusko javno mnjenje je svakako bilo pod snažnim uticajem afirmativnog posmatranja na Titoizam kao koncept, koji je utvrdio izvestan balans odnosa u federaciji. Ne upuštajući se u dublje analize strukture federativnog uređenja SFRJ po Ustavu iz 1974. ipak su zapažane izvesne anomalije u funkcionisanju federacije, i nezadovoljstvo svojim položajem koje je imala SR Srbija. Francuski mediji su pisali tokom osamdesetih godina o problemima koji su isplivali na površinu u SFRJ nakon Titove smrti. Ti problemi su pre svega ekonomski i socijalni, a potom od političkih važno je pitanje Kosova, ali i federacija iz više razloga nije tako uspešno funkcionisala. Iako su francuski mediji po Sretenoviću pokazali u početku posebnu održanost u oceni unutrašnjopolitičkih sukoba u okviru vrha SK Srbije, on tvrdi da su, makar kao prema gubitnicima, nešto veće simpatije pokazane prema Stamboliću i Dragiši Pavloviću. Čak i posle sukoba na saveznom nivou koji predstavlja Četrnaesta sednica SKJ, francusko javno mnjenje je izvesno manje zainteresovano za ove borbe u okviru jednopartijskog

sistema Jugoslavije. Milošević vremenom gubi dotle relativno neutralnu poziciju u francuskim medijima, i počinje sve više da bude kritikovan.³³⁰

Francuska diplomatija je u drugoj polovini osamdesetih, imala dva važna susreta na vrhu sa jugoslovenskim političarima. Ministar spoljnih poslova Žan Bernar-Remon je posetio Beograd oktobra 1986. kada su ga primili predsednik Predsedništva Sinan Hasani i ministar spoljnih poslova Raif Dizdarević. Predsednik vlade Mišel Rokar posetio je Beograd decembra 1989. kada ga je primio predsednik SIV Ante Marković.³³¹

Funkcija predsednika republike u Francuskoj Petoj republici je veoma velika, a funkcija premijera daleko manje značajna. U praksi predsednik republike je imao posebno naglašenu ulogu u Francuskoj sve do 1986. godine, jer je on u isto vreme imao većinu i u parlamentu. Međutim upravo te 1986. godine, kada je predsednik republike bio Fransoa Miteran, većinu u parlamentu dobijaju degolisti, a mesto premijera Žak Širak. Tada dolazi do kohabitacije, odnosno podele vlasti između predsednika i premijera – vlade. Socijalistički predsednik države je u takvoj novonastaloj konstelaciji na vrhu piramide vlasti, kada je ostao bez podrške većine poslanika u parlamentu, bio prinuđen da svoja, inače široka ustavna ovlašćenja, koristi samo u sferi spoljne politike i nacionalne odbrane, dok je unutrašnju politiku prepustio Širakovoj neodegolističkoj vladi. Na taj način je predsednik republike izbegao stupanje u sukob sa vladajućom koalicijom, jer bi on mogao da dovede do političke krize usled blokade rada najznačajnijih političkih institucija u državi.³³²

U periodu osamdesetih dve zemlje imaju dobre odnose, ali SFRJ sve više zapada u krizu. Jednu od važnih spona u odnosima dve zemlje predstavlja jugoslovenska emigracija u Francuskoj, čemu treba dodati i održavanje tradicije vezane za manifestacije dva svetska rata i savezničke odnose. Najzad, Francuska

³³⁰ Stanislav Sretenović, „Francuski pogled na uspon Slobodana Miloševića 1987-1989.”, u Slobodan Milošević: Put ka vlasti, Osmo sednica SK SKJ, Institut za savremenu istoriju, Centar za proučavanje evropskog susedstva, Univerziteta Stirling, Beograd-Stirling 2008. str. 262.

³³¹ Stanislav Sretenović, „Francuski pogled na uspon Slobodana Miloševića 1987-1989.”, 2008, str. 263.

³³² Dragan Petrović, Goran Budžak, *Promene političkog sistema Srbije*, Hektorprint, Beograd, 2007, str. 214-215, deo II, Goran Budžak, „Horizontalna organizacija političkog sistema u Srbiji”. Krajem osamdesetih, socijalisti su na sledećim izborima ponovo dobili većinu u parlamentu kada je premijer postao Lionel Žispen, da bi od proleća 1993, desnica na čelu sa Širakom pobedila na parlamentarnim izborima.

i dalje predstavlja kulturno središte Evrope, pa i sveta, što je i važna destinacija i stecište jugoslovenskih poslenika nauke i kulture.

Izbor za predsednika Francuske Fransoa Miterana, predstavljalo je u isto vreme mogućnost za uzdizanje na viši stepen odnosa dve zemlje. U Srbiji se ponovo uzdiže tradicija sećanja i obeležavanja uspomena iz Prvog svetskog rata i velikog savezništva sa Francuskom. Francuska diplomatija posmatra sa velikom zainteresovanošću pokušaje Jugoslavije tokom druge polovine osamdesetih, da se reformiše i da izađe iz ekonomske, a potom i političke krize. Francuski mediji sa interesovanjem, ali u isto vreme i sa izvesnom dozom uzdržanosti prate zaoštavanje odnosa unutar jugoslovenske federacije na samom kraju osamdesetih godina. Zaoštavanje unutrašnje političke situacije u SFRJ odražava se i na jugoslovensku dijasporu u Francuskoj, koja se i sama sve više deli po nacionalnom obrascu i političkom opredeljenju. U Francuskoj, za razliku od nekih drugih zapadnoevropskih zemalja, poput recimo Nemačke, dijaspora srpskog etničkog porekla brojnija je od hrvatske. Emigraciju srpskog porekla čini nekoliko generacija, međusobno podeljenih po političkom opredeljenju. Politička emigracija koja se formirala u Francuskoj nakon Drugog svetskog rata, obuhvatala je mahom četnike, političare, inteligenciju građanske provincijencije. Njima treba dodati veliki broj emigranata iz ekonomskih razloga koji je tu bio na privremenom radu. Značajan deo emigranata koji su iz ekonomskih razloga došli u Francusku, a delom i iz kulturno-profesionalnih (umetnici, estradne ličnosti, sportisti i sl.), imao je određenu dozu simpatija prema političkoj emigraciji i održavao u većoj ili manjoj meri kontakte sa njima. Politička emigracija sa jugoslovenskog prostora je, permanentno sa pojačavanjem krize u SFRJ, dobijala i sve veći prostor u francuskim medijima. Francuska javnost nije bila posebno upućena dotle u jugoslovenske podele, naviknuta da još od 1918. godine, posmatra južnoslovenski prostor kao jednu državnu i društvenu celinu, naravno čuvajući pri tome svoj politički i kulturni oslonac u zvaničnom Beogradu i po inerciji tradicije najviše u Srbiji i srpskom etnosu u celini. Sa druge strane zahvaljujući izvesnom uticaju katoličke crkve, postojale su i raširene simpatije prema Sloveniji i Hrvatskoj. To je u isto vreme bio i jedan od paradoksa francuske politike na južnoslovenskom prostoru, da ima najveći politički i kulturni oslonac u srpskim zemljama, a da sa druge strane, preko katoličke crkve ima posebnu bliskost upravo sa Hrvatima i Slovencima. Iako su brojčano bili malobrojniji od srpske dijaspore u Francuskoj, emigranti iz Hrvatske pa i Slovenije, su imali izvestan uticaj u francuskom javnom životu.

Događaji u istočnoj Evropi su imali svoj odjek u Francuskoj. Rušenje berlinskog zida i ujedinjenje Nemačke, je za Francusku predstavljao epohalan izazov. Sa jedne strane Francuska je formirala, još od pedesetih godina svoju

poziciju u svetu. Iako je formalno pripadala zapadnom svetu ona je imala izvesnu distancu u odnosu na SAD i Britaniju. To se izražavalo i napuštanjem SEITO i komandne sturkture NATO pakta, te formiranjem zajedno sa SR Nemačkom kao najvažnijim partnerom, Evropske ekonomske zajednice, gde je dugo kočen ulazak u ovu organizaciju Velike Britanije, upravo od strane zvaničnog Pariza. Francuska je bila jači partner od Zapadne Nemačke u okviru evropskih integracija, zahvaljujući činjenici da je imala prerogative evropske i čak svetske sile – samostalno nuklearno oružje, stalno mesto u Savetu Bezbednosti OUN (sa pravom veta na sve odluke koje joj nisu bile po volji u ovom najvišem telu OUN), ostatke reformisanog kolonijalnog carstva u okviru dobrovoljne asocijacije Francuske zajednice, teritorijalno je bila više nego duplo veća od Zapadne Nemačke, a demografski ravnopravna. Francuska je imala i prećutni, veoma povoljan odnos sa zvaničnom Moskvom.

Francuska nije zazirala u periodu posle Drugog svetskog rata, a naročito od početka formiranja Evropske ekonomske zajednice od Zapadne Nemačke, i čak je tražila strateško partnerstvo sa njom, izraženo u integrativnoj osovini EEZ Pariz – Bon. Iako je u periodu 1871-1940. Francuska tri puta teško ratovala sa Nemačkom, u zvaničnom Parizu su smatrali da je novonastala situacija takva, da Zapadna Nemačka ne može ugroziti francuske pozicije, i da je čak zahvalan saveznik za osovину izgradnje evropskih integracija. Prvo, Francuska je bila u podređenom položaju u odnosu na Nemačku u periodu od 1870 do kraja Drugog svetskog rata, pošto je od svog severoistočnog suseda bila inferiornija demografski, vojno, ekonomski, a do 1918. godine imali su približno istu veličinu teritorije (odnosno Nemačka je bila nešto veća). Stoga je Francuska pokušavala sistemom saveza da nadomesti ovu inferiornost, pa je tako u periodu do Prvog svetskog rata računala na savez (Antantu) sa Rusijom, a posle 1918. na savez sa nizom zemalja istočne Evrope, manje i srednje veličine, okupljene, pre svega u Maloj Antanti, i Balkanskom paktu. Činjenica je da je Francuska posle Drugog svetskog rata, više nego dvostruko prostorno veća od Zapadne Nemačke, kao svog partnera u kreiranju Evropske Unije (od 1957. konstituisane Rimskim sporazumom). Pored toga Francuska je uživala i već navedene prednosti u odnosu na Zapadnu Nemačku koje su je činile ne samo evropskom, već još uvek i svetskom silom (nuklearna sila, stalno mesto u Savetu bezbednosti OUN, reformisana i dobrovoljna Francuska zajednica, a potom savez Frankofonskih zemalja). Ovome treba dodati i personalni faktor, imajući u vidu da su se političke vođe Francuske i Nemačke veoma dobro razumele i saradivale (primer De Gola i Adenauera). Tokom sedamdesetih i osamdesetih godina dve evropske sile su nastavile tesnu saradnju u konstituisanju Evropske ekonomske zajednice, razvijajući veoma razučene i kompleksne odnose po ostalim važnim pitanjima, gde su često pokazivale na jedan suptilan način,

različite prioritete. Za Nemačku je u prvom redu bilo najznačajnije primaći se ostvarenju svog ujedinjenja, dok je Francuska nalazivši se van NATO, razvijala izbalansiran pristup složenoj politici dva sučeljena bloka (istina u detantu), pokušavajući da zadrži svoju važnost i uticaj u svetskoj politici. Ukupno strateško savezništvo Pariza i Bona, podrazumevalo je i zajednički pokušaj izgradnje evropske bezbednosti nezavisno od blokova i dve supersile, paralelno sa nizom drugih manje aktuelnih solucija koje su povremeno svaka od dve sile, koristile u kreiranju svojih spoljnopolitičkih strategija.³³³

Francuska spoljnopolitička koncepcija u vreme Miterana

U periodu dva predsednička mandata Fransoa Miterana, Francuska je izvršila izvesne modifikacije svoje spoljnopolitičke koncepcije u odnosu na nasleđeno stanje. Naime platformu spoljne politike Pete republike postavio je faktički De Gol u periodu 1958-1969. U odnosu na taj spoljnopolitički obrazac njegovi naslednici na mestu predsednika države, vršili su samo izvesne modifikacije. Tako je Žorž Pompidu u svom kratkom mandatu pored toga što je u principu zadržao osnovne postulate degolizma, zauzeto nešto veći oprez u odnosu na SSSR, gde je ionako Brežnjev pokazivao nedovoljno spremnosti i razumevanja za pravljenje strateških dogovora sa Parizom (Moskva je ipak računala sa Francuskom kao sa važnim i samostalnim subjektom Zapada mimo Amerike).³³⁴ U isto vreme Pompidu nastavlja stratešku saradnju sa SR Nemačkom koja ima veoma složen karakter. Nemačka je potrebna kao strateški partner Parizu, gde bi

³³³ Za istraživanje odnosa između Francuske i Nemačke u posmatranom periodu pogledati Žorž Anri-Sutu, *Neizvestan savez*, Istorija evropske zajednice, Klio, Beograd, 2001. Takođe u Jean-Jacues Becker avec la collaboration de Pascal Ory, *Crises et alternances 1974-2000.*, Nouvelle edition; nouvelle hisstorie de la France contemporaine, 19.

³³⁴ Žorž-Anri Sutu, *Neizvestan savez*, istorija Evropske zajednice, Klio, Beograd, 2001., str. 271. „Strahovanja Žorža Pompidua zbog dugoročnih posledica Osterpolitik verovatno su u velikoj meri doprinela uobličavanju njegove nemačke, evropske i zapadne politike. U privatnim razgovorima sa novinarima septembra 1970. on je objasnio da strahuje od nove nezavisnosti Bona u odnosu na zapadne saveznike i sve jačih represivnih sredstava kojima je sad raspolagala Moskva u pogledu SR Nemačke. Strahovao je od odlaska američkih trupa iz Evrope (to je kod njega bila stalna opsesija), što bi moglo voditi nemačko-sovjetskom sporazumu. Nemačka bi tada mogla da bude ponovno ujedinjena, neutralizovana, ali sa nuklearnim oružjem. Najgora moguća situacija po Francusku! Jedina moguća odbrana bila je da se Nemačka ukotvi u solidnoj Zapadnoj Evropi, tako da više ne može da se odvoji od nje. U ovom kontekstu treba sagledavati evropsku politiku Žorža Pompidua: mudro stvotiti određenu solidarnost među Evropljanima radi razvoja evolucije nemačkog pitanja, tako da ono ne izađe iz evropskog okvira i ne dovede do nemačko-sovjetskog zajedništva.”

se pozicija Francuske ocrtavala kao leaderska u ovoj kontinentalnoj osovini zapadne Evrope, a gde su još i druge članice Evropske ekonomske zajednice, a pre svega Italija i zemlje Beneluksa. To bi bila neka vrsta «trećeg pola» u odnosu na supersile, ili ipak preciznije rečeno, drugi pol Zapada, van anglosaksonske dominacije. Međutim u odnosu na složenu igru koju je sa samostalnom ulogom Francuske kao stožera posebnog „evropskog” pola u okviru Zapada uspostavio De Gol, Pompidu je pokazivao više interesovanja za saradnju sa SAD, iako do većih institucionalnih pomaka u tom pravcu nije bilo. Naime Pompidu je strahovao od mogućnosti da se SAD potpuno povuku iz Evrope, čime bi složena jednačina Francuske bezbednosti bila ugrožena.³³⁵ Za razliku od De Gola koji je smatrao saradnju sa SAD kao kratkoročnu i iznuđenu situaciju u složenoj jednačini odnosa sa ideološkim protivnikom u vidu SSSR, nadajući se da će vremenom doći do umanjenja razlika između Istoka i Zapada i postepene saradnje Evrope „od Atlantika do Urala” Pompidu je smatrao da je Amerika onaj teg koji predstavlja element reosiguranja bezbednosne pozicije Francuske u blokovski podeljenoj Evropi.³³⁶ U praksi nije došlo do vidnije promene pozicije Francuske u odnosu na blokove tokom nepotpunog predsedničkog mandata Pompidua, a približno slična situacija je ostala i posle punog sedmogodišnjeg predsedničkog mandata Žiskara Destena. Istina i Desten je izvršio izvesne korekcije spoljnopolitičke orijentacije zemlje, minimalnim, ali ipak evidentnim povećanjem kooperacije sa NATO³³⁷ i pojačanom saradnjom sa SR Nemačkom i daljom dogradnjom EEZ.³³⁸ Saradnja sa Vilijem Brantom nije dala spektakularne

³³⁵ Žorž-Anri Sutu, *Neizvestan savez*, istorija Evropske zajednice, Klio, Beograd, 2001., deo o Žoržu Pompiuu, str. 264-293.

³³⁶ Žorž-Anri Sutu, *Neizvestan savez*, istorija Evropske zajednice, Klio, Beograd, 2001., str. 270. citat: „Pompidu se, izgleda mi, bojava mogućih dalekosežnih posledica: ne toliko od lančane destabilizacije u Evropi koliko od pojavljivanja jednog suštinskog sporazuma, jednog oblika nemačko-sovjetskog dogovora. Kao što je rekao Barzeli, šefu Hrišćansko-demokratske unije, 5 marta 1970: Logika nemačke pozicije bila bi u suštini Evropa od Atlantika do Urala. Ovo je pravi način da Zapadna i Istočna Nemačka žive zajedno. – Zanimljivo u svojim daljim predlozima Pompidu je formalno odgovarao Bon od ovog cilja. Evropa od Atlantika do Urala više nije bila na dnevnom redu u Parizu otkako je, po svemu sudeći, za SR Nemačku sada postalo moguće da je ozbiljno sagleda!”

³³⁷ Jean-Jacques Becker, avec la collaboration de Pascal Ory, *Crises et alternances 1974-2000*, nouvel histoire de la France contemporaine, éditions du Seuil, Paris 2002; Poglavlje „Les relations avec les Etats-Unis“, pp 192-193. Navodi da je u odnosu na svoje prethodnike, a posebno Šarla De Gola Desten učinio izvesno približavanje atlantizmu. p 192.

³³⁸ Jean-Jacques Becker, avec la collaboration de Pascal Ory, *Crises et alternances 1974-2000*, deo o Žiskaru Destenu, podnaslov, „La politique européenne p 191-192. Navod da je upravo u ovom periodu Desten pospešio izgradnju institucija pri EEZ.

rezultate, ni kada je u pitanju Pompidu ni Desten, delom i zbog toga što je nemački kancelar pokazao spremnost većeg približavanja ka Rusiji radi rešavanja nemačkog pitanja, jer bez dogovora sa Moskvom nemačko ujedinjenje ne bi bilo moguće.³³⁹ Sa druge strane Francuska i SR Nemačka i dalje po bezbedonosnom pitanju imaju bitnu razliku pošto je Bon u NATO savezu, ali ne i Pariz. Dakle Francuska se uz uočene korekcije i pod Pompiduom i pod Destenom drži samostalne bezbedonosne politike van Atlantskog pakta, posebno u pitanju nuklearnog oružja, dok je u okviru konvencionalnog naoružanja imala vid saradnje sa NATO na prostoru SR Nemačke.

Miteran je zadržavši kao i svoja dva prethodnika osnovnu bazu degolističke koncepcije, za razliku od njih učinio veći otklon u odnosu na SAD i NATO i čak se približio po mnogim pitanjima strateškoj saradnji sa Moskvom, u čemu je bio najbliži samom De Golu. Francuska u odnosu na Nemačku zadržava složenu igru iz prethodnog perioda, ali sa manje ostvarenog rezultata i sa i dalje evidentnim „skrivenim namerama” oba partnera. Nemačka teži svojoj što jačoj ulozi u Evropi, gde joj SAD daju veće mogućnosti ostvarenja svojih strateških interesa od Francuske, uključujući i konvencionalno naoružanje i zadržavanje nade ka ujedinjenju u budućnosti sa Istočnom Nemačkom. SR Nemačka je tokom ovog perioda već sasvim pretekla Francusku po postignutim ekonomskim parametrima, što joj značajno povećava specifičnu težinu u međunarodnim odnosima. Vašington otškrinjuje vrata Bonu u evropskoj politici sa nagoveštajima i nadama Nemaca da bi mogli u budućnosti da postanu i svetski subjekt, dok je Moskva i dalje ostala presudno važna političarima SR Nemačke u planovima približavanja sa Istočnom Nemačkom. Miteranova Francuska pojačava svoju saradnju sa Moskvom, posebno od dolaska na vlast Gorbačova. Geopolitička koncepcija Miterana je bila slična njegovim prethodnicima na mestu predsednika Francuske tokom Pete republike, a to je strateška saradnja sa SR Nemačkom i drugim članicama EEZ kao poseban pol zapadne politike, ali na takav način da bude onemogućeno ujedinjenje dve Nemačke. SAD i NATO se drže na distanci, ali ipak toliko dovoljno blizu da Atlantski savez predstavlja dopunu (kako je

³³⁹ Ovdje navodimo citat iz Žorž-Anri Sutu, *Neizvestan savez*, istorija Evropske zajednice, Klio, Beograd, 2001., str. 268. „Ostpolitik, međutim, nije bila samo politika popuštanja. Bila je to u očima Bona dugoročna strategija za rešavanje nemačkog pitanja i ujedinjenja. U pogledu te strategije Pompidu je bio mnogo uzdržaniji. Bio je sasvim jasan kada je sreo Brežnjeva u oktobru 1970: Francuska je za priznavanje DR Nemačke, svakako, ne treba lišiti Bon nade u ujedinjenje, ali Parizu se žuri. Čak je upozorio Sovjete da će dve Nemačke od sada hteti da razvijaju sopstvene veze. Dokle Sovjeti žele da se razvije ovaj proces? Očigledno da Pompidu nije želeo ujedinjenje Nemačke.“ Slično o tome se navodi i u Eric Roussel, *Georges Pompidou, 1911-1974*, Paris, 1974, p 395.

govorio De Gol rezervu) bezbedonosnog sistema Francuske u potencijalnom sukobu sa ideološkim suprotstavljenim Istokom. Međutim u ovom periodu otopljanja odnosa sa SSSR dolaskom Gorbačova, Miteran je sve više Rusiju video kao elelmenat protivteže svetskog sistema u odnosu na tada sve jači SAD. Žan-Žak Beker, francuski politikolog smatra da je Miteran došavši na vlast postepeno evoluirao u sve naglašenijem strateškom otvaranju i produbljivanju saradnje sa SSSR u čemu je bio presudan momenat dolaska Gorbačova na vlast.³⁴⁰ Tako je prva zvanična poseta Moskvi Miterana kao predsednika Francuske septembra 1984. imala skroman učinak, da bi jula 1986. njegova sledeća poseta, ovog puta Gorbačovu kao šefu sovjetske države, imala daleko bolju atmosferu i učinak.³⁴¹ Tokom sledećih godina odnosi sa Moskvom su se produbili do strateške saradnje. O tome govori i Sutu. On citira Reži Debrea savetnika predsednika Miterana koji preporučuje u tim godinama “da bi se očuvala ravnoteža, Francuska, jedina srednja sila koja poseduje svetski kapacitet, trebalo je da stane na čelo Evrope da bi afirmisala njenu nezavisnost, kao naspram Moskve tako i naspram Vašingtona.”³⁴²

Miteran je došao na vlast u Francuskoj, kao predsednik republike 1981. godine, i vladao je sve do 1995, dakle u dva osvojena mandata po sedam godina. U tom periodu u Evropi su se dešavali višestruki procesi promena, a to se naglašeno odnosilo i na SFR Jugoslaviju. Te promene su se u okviru postitoističke SFRJ odigravale postepeno i nenametljivo tokom decenije osamdesetih dok su se približno od 1990. godine ili čak nešto pre toga, mogli sagledati procesi koji će na žalost od 1991. godine dovesti i do građanskog rata i raspada zemlje, zaključno sa prvim mesecima 1992. godine.

Ujedinjenje Nemačke i možda neočekivano brzo rušenje „berlinskog zida”, iznenadilo je i francusku politiku i poremetilo dotadašnji odnos snaga u kreiranju Evropske unije sa Zapadnom Nemačkom. Nemačka sada ujedinjena, nije više bila

³⁴⁰ Beker smatra da je Miteran u svom dugogodišnjem periodu opozicionog delovanja iako socijalista, smatrao SSSR više protivnikom i da je uz svo balansiranje bio bliži atlantizmu, ili blaže rečeno da nije imao puno razumevanje za politiku De Gola. Međutim tokom sledećih godina detanta njegov odnos prema SSSR se stalno poboljšavao, tako da je od osamdesetih godina zauzeo naklonjeniji stav prema Moskvi, što je kulminiralo od 1985. kada je na čelo sovjetske vlasti došao Gorbačov. Jean-Jacques Becker, avec la collaboration de Pascal Ory, *Crises et alternances 1974-2000*, pp 607-608.

³⁴¹ Jean-Jacques Becker, avec la collaboration de Pascal Ory, *Crises et alternances 1974-2000, nouvel histoire de la France contemporaine*, éditions du Seuil, Paris 2002, poglavlje “La politique étrangère de Francois Mitterrand”, str.609.

³⁴² Žorž-Anri Sutu, *Neizvestan savez*, istorija Evropske zajednice, Klio, Beograd, 2001., str. 324. citat. Sutu navodi ove stavove kao navod iz Režeove knjige *Imperija protiv Evrope*.

„slabiji ravnopravni partner” zvaničnom Parizu. Otuda se već od kraja 1989. godine, u Kej de Orseju, sa većim oprezom, ali i uzdržanošću posmatra odnos sa Nemačkom. U tom kontekstu, turbulencije i zatezanje opšte političke situacije u Jugoslaviji, nije odgovaralo francuskoj politici, upravo u momentima kada su se odigrale tektonske promene u Evropi, i ujedinjenje Nemačke. Naime, Francuska je želela svakako da nastavi evropske integracione procese, ali i da bez većih turbulencija se uspostavi novi balans snaga u Evropi, posle ujedinjenja Nemačke, a potom i promene režima u istočnoj Evropi. Francuska je suptilno tražila svoje mesto u evropskoj i svetskoj politici u godinama uoči raspada SFRJ, odnosno 1989-1991.

Spoljnopolitička pozicija SFRJ nakon Titove smrti i tokom osamdesetih godina se naizgled nije bitno menjala. Zemlja je bila vanblokovska, i čak je igrala zapaženu ulogu u svetu nesvrstanih. Na unutrašnjem planu zemlja je zapadala u sve veće ekonomske i političke teškoće. Iako je zadržan osnovni postulat socijalističkog privrednog sistema sprovedene su stalne reforme ka tržišnom sistemu privređivanja. Spoljnopolitički procesi u istočnoevropskim zemljama, naročito Perestrojka u SSSR praćeni su i iz SFRJ, ali intenzitet nastalih promena u godinama 1989-1991, bio je toliko nagao i dramatičan da je svakako uticao i na stabilnost postitoističkog režima. Nagli nestanak bipolarizma u svetu, kao i socijalističkog uređenja u Istočnoj Evropi, direktno se odrazio i na spoljnopolitičku i unutrašnjopolitičku poziciju SFRJ.

Razvoj jugoslovenske krize i njena eskalacija se vremenski poklapala sa tektonskim promenama u istočnoj Evropi, a potom i na prostoru SSSR. Istina kada je novo srpsko rukovodstvo tokom 1987. godine preuzelo vlast u Srbiji, a potom i tokom 1988. godine učvrstilo svoju poziciju i u Vojvodini i Kosovu, da bi januara 1989. zahvaljujući „događanju naroda i antibirokratskoj revoluciji” dobilo institucionalnu podršku i u Crnoj Gori, međunarodna situacija nije bila još obuhvaćena velikim promenama. One su se desile upravo krajem 1989. godine (ujedinjenje Nemačke), a potom naročito 1990. godine (promene režima u istočnoj Evropi). Ukoliko je tokom 1987, pa sve do druge polovine 1989. godine, u razvoju jugoslovenske krize, međunarodna konstelacija snaga, a to je još uvek postojeći bipolarizam, bila uglavnom neizmenjena, to se nikako nije moglo reći za period od kraja 1989. godine. Paralelno sa povećavanjem turbulencija u istočnoj Evropi, francuska politika je sve opreznije posmatrala povećavanje napetosti u SFRJ. Organizovanje prvih demokratskih izbora u jugoslovenskim republikama tokom 1990. kalendarske godine, ali ne i na saveznom nivou, ukazivalo je na mogućnost mirnog rešavanja jugoslovenske krize. Međutim tokom 1991. godine dolazi do daljnjeg porasta suprotstavljenosti među rukovodstvima jugoslovenskih republika, što se dešavalo upravo u već

bitno izmenjenoj konstelaciji odnosa u međunarodnom okruženju, gde je faktički postojao samo jedan blok i gde je i sam SSSR doživljavao svoju agoniju borbe za preživljavanje.

Francuska je u novoj konstelaciji snaga u Evropi i svetu, pažljivo tražila svoje mesto, imajući u obzir da je dotadašnja arhitektura međunarodnog poretka bila izmenjena.

Francusko-srpski odnosi u Jugoslovenskoj krizi 1991-2000.

U ovom podpoglavlju pratićemo francusko-srpske odnose u turbulentnoj deceniji devedesetih. Ovaj deo je podeljen na dve manje tematsko-vremenske celine. To su period ratnih sukoba na području bivše SFRJ, 1991-1995, i period od 1996 do 2000. Imajući u obzir da je ovo vremenski period za koji, zbog savremenosti teme, nismo mogli da koristimo nikakvu arhivsku građu (uključujući i sekundarne izvore koje smo inače koristili za period do 1984.), ostalo nam je da koristimo celokupnu dostupnu periodiku i to na srpskom, a u manjoj meri i na francuskom jeziku.³⁴³

Period 1991-1995.

Tokom ovog vremenskog perioda, presudni događaji na prostoru SFRJ su njen raspad usled daljeg razvoja secesionističkih procesa započetih u Hrvatskoj i Sloveniji. Otuda će ovaj deo rada biti podeljen na dve velike tematske i vremenske celine: Prva je period ratnih zbivanja na tlu Hrvatske, vezano za francusku politiku i stav javnog mnjenja u Francuskoj, i potom ratna zbivanja na tlu Bosne i Hercegovine. Svo vreme se prate odnosi zvanične i nezvanične Francuske (odnosno francuskog javnog mnjenja) prema ovim događajima, pre

³⁴³ Kada je u pitanju periodika na francuskom jeziku za ovaj period, veoma je dragoceno što smo došli do tematskih kutija Arhive Politike, gde se, posebno u prvoj polovini devedesetih, redovno prevodili od strane Tanjuga, svi važnji tekstove francuskih i drugih stranih časopisa i novina vezanih za tematiku jugoslovenske krize. Imajući u vidu da je prilikom bombardovanja od strane NATO SR Jugoslavije 1999, uništen najveći deo arhive periodike Francuskog kulturnog centra u Beogradu, to su nam ovi izvori, zajedno sa dvd izdanjem naslovnih strana Monda za posmatrani period, bili presudno važni za praćenje pisanja francuske štampe za ovaj period.

svega prema srpskom faktoru, uključujući i Srbiju i Crnu Goru, odnosno od početka 1992. SR Jugoslaviju.

Sukobi u Hrvatskoj i francuska politika

Tokom prvih ratnih meseci, francuska javnost i mediji, su o događajima u SFRJ imali izvesno uzdržaniji stav i manje apriorno opredeljen u odnosu na recimo Nemačku, a potom i SAD. Iako je postojala izvesna podeljenost i u francuskoj javnosti i medijima, ukupna slika prema sukobu u SFRJ nije bila gotovo crno-bela kao u većem delu nemačke javnosti. Čak se može reći da je, ako je i bilo određenih simpatija za neku od strana, to pre moglo da se kaže za srpsku stranu, barem tokom 1991. godine. Ovde izdvajamo i prenosimo u celosti analitički članak u pariskom nedeljniku *Le Quotidien de Paris*, od 6 novembra, dakle posle već višemesečnog oružanog sukoba na prostoru Hrvatske, i prethodnom okončanju kratkotrajnih sukoba u Sloveniji.

„Višenacionalna zemlja Jugoslavija na putu je da se raspadne. Neki narodi koji je sačinjavaju već su u stanju rata, a sukob koji preta da se proširi odnosi sve više žrtava i u sebi nosi klicu drugih balkanskih ratova koji bi mogli da destabilizuju čitavu Evropu.

Srbija se često – neopravdano ako ne čak i namerno – prikazuje kao glavni uzročnik drame. Elem, sukob koji je u toku u Hrvatskoj je sukob između Hrvata i Srba u Hrvatskoj sa jedne strane i između savezne armije i Hrvatske sa druge strane. Srbija nema teritorijalne pretenzije uperene protiv Hrvatske. Nedavno je u Hagu predsednik Srbije izjavio da neće osporiti pravo na nezavisnost hrvatskog naroda. U osnovi rata u Jugoslaviji je unilateralno otepljenje Hrvatske, pošto je to otepljenje odmah došlo u sukob sa pravom srpskog naroda u Hrvatskoj da sam odlučuje o svojoj sudbini.

Reč je o Srbima koji žive u srpskim enklavama u Hrvatskoj – Krajini, istočnoj Slavoniji, Baranji, zapadnom Sremu – koji su na referendumu 19 avgusta 1990. godine odlučno izrazili želju da ostanu u okviru jugoslovenske federacije. Ako Hrvatska ima pravo da se odvoji od Jugoslavije, očigledno je da i Srbi koji žive u Hrvatskoj imaju pravo da ostanu u okviru Jugoslavije. Oni ne žele da biraju samo između „kofera i mrtvačkog sanduka”. Njihovi najcrnji strahovi su opravdani zbog same prirode političkog režima koji je uspostavljen u Hrvatskoj i koji u njima budi previše „ružnih uspomena”.

Tuđman je bivši pripadnik pokreta otpora koji je učestvovao u komunističkoj revoluciji i koji je postao general savezne armije, Titov čovek od poverenja, odgovoran za političke i vojne kadrove koji se preobratio u hrvatskog nacionalistu

i vatrenog pobornika nezavisne hrvatske države. Režim koji je uspostavio u Hrvatskoj ima sve elemente populizma koji je u modi u bivšim komunističkim zemljama u kojima denacifikacija nikada nije zbilja izvršena.

Pošto je preuzeo simbol Nezavisne Države Hrvatske Ante Pavelića, dao mnoštvo antisrpskih i antisemitskih izjava, hrvatski predsednik je potpuno izgubio legitimitet kod srpskog stanovništva. Prema novom ustavu, Hrvatska je država hrvatskog naroda, dok je Srbima dodeljen status nacionalne manjine bez posebnih prava. Takav položaj Srbi nikada neće moći da prihvate. To je suština hrvatsko-srpskog sukoba koji sada potresa Jugoslaviju.

Moguće rešenje bi predstavljalo priznavanje slovenačke i hrvatske nezavisnosti sa jedne strane i opstanak u „jugoslovenskoj” federaciji ostalih republika koje su izrazile želju da ostanu u zajedničkom okviru, uključujući i - to je ključna tačka koja je takođe izvor sukoba – dve gore pomenute „srpske autonomne oblasti” u Hrvatskoj (300 000 stanovnika). Kritičari te mini-federacije nazivaju je „velikom Srbijom” kao da neko treba da bude „veliki” da bi želeo da živi zajedno.

Ukoliko bi se Jugoslavija raspala na šest suverenih i nezavisnih država, čak i ako bi one bile povezane konfederalnim ugovorom – za to se zalaže EEZ – to bi samo raspirilo nacionalizme i izazvalo niz ratova. Makedonija, koja ima sporne granice sa Grčkom i Bugarskom, najviše je izložena spoljnoj prenji. Crna Gora ima više ili manje jake manjine (Albanci, muslimani i Hrvati, katolici). Albanci iz Crne Gore i sa Kosova žele da se pripoje svojoj matičnoj zemlji, Albaniji. Otuda mogućnost izbijanja rata ograničenih razmera između Srbije, Crne Gore i Albanije.

Kao i priroda, i politika se užasava praznine. Posle raspada Jugoslavije nastaće praznina koju će popuniti germanofilski kulturni i privredni blok koji se već stvara i koja okuplja Nemačku, Austriju, Mađarsku, Bugarsku, Rumuniju, Sloveniju i Hrvatsku koje su postale nezavisne i možda sutra i Slovačku koja želi da se odvoji od Češkoslovačke.

A ako bi se uz to na više država raspalo i ono što bude ostalo od Jugoslavije onda će Evropa od Severnog do Crnog mora biti pod germanskim uticajem. To je upravo ono protiv čega se francuska spoljna politika borila u 19 i 20 veku! Uz to, pojavila bi se muslimanska država u Evropi koju bi sačinjavali Albanija, Kosovo i Bosna i Hercegovina, u kojoj 44 % stanovništva čine Muslimani. Ta država bi mogla da bude prva integralistička muslimanska država, u srcu zapadnog Sredozemlja!

Kako se vidi, pravo Srba je povezano sa interesom Francuske.³⁴⁴

³⁴⁴ Le Quotidien de Paris, u autorskom radu Gerard Baudson, 6 XI 1991.

Nešto pre toga ugledni pariski nedeljnik „L Poan” je sredinom oktobra doneo poveći analitički tekst o sukobima i njihovim korenima na prostoru SFRJ, odakle izdvajamo neke važnije akcente. U prvom delu teksta se govori o korenima sukoba na prostoru Hrvatske (naročito na genocidu nad Srbima za vreme ustaške vlasti u NDH za vreme Drugog svetskog rata): Potom se ukazuje da novoizabrana vlast na čelu sa Tuđmanom prema Srbima nastupa tako da im oduzima pravo konstitutivnog naroda, što izaziva otpor i nezadovoljstvo. Ističući da je glavni cilj HDZ na spoljnom planu stvaranje nezavisne države Hrvatske, a na unutrašnjem promena suvereniteta nacije „polazeći od kroatizacije javnog života”, autori objašnjavaju da je srpsko stanovništvo „u tome videlo ne samo negaciju svog identiteta i prava, već i opasnost od povratka na mračna vremena u kojima su hrvatski fašisti (ustaše) predstavljali zakon tokom drugog svetskog rata, kada se nad Srbima primenjivalo ‘konačno rešenje’, koje su nacisti primenjivali nad Jevrejima”.

U tekstu je poseban odeljak posvećen unutrašnjim granicama, za koje kaže da su to „administrativne granice”, koje su „čist produkt komunističkog režima”, i dodaje:

„Ove demarkacione linije su utvrđivane tajno, na sastancima komisija visokih partijskih funkcionera, uz diskreciono pravo, a kriterijumi su varirali od slučaja i dobre volje. Tako se, da pomenemo samo jedan neobičan slučaj, granica koja razdvaja Hrvatsku od Bosne i Hercegovine, potpuno poklapa sa onim koja je postojala između Austrije i Otomanskog carstva, utvrđenom u Karlovcu 1699. godine. Ona ni na koji način ne vodi računa o etničkom sastavu ovog regiona, zbog toga što razdvaja snažnu koncentraciju srpskog stanovništva”.

U daljem toku teksta se ukazuje da se teško može prihvatiti teza da su rokovodstva i poredak u Hrvatskoj i Sloveniji daleko više demokratski od onog u Srbiji, i da je i srpsko rukovodstvo dobilo kredibilitet na višestranačkim izborima koji su održani kao i u svim ostalim republikama upravo 1990. godine.

Suštinu francuske politike prema jugoslovenskoj krizi u toku jeseni 1991. godine, mogli bi smo sagledati u iznešenom stavu ministra spoljnih poslova Rolana Dime da „Jugoslavija u svom prvobintom obliku više ne postoji”, ali ukazuje i da nije nemoguće da, kada Hrvatska i Slovenija budu otišle, ostali delovi Jugoslavije sastave celinu, koja bi okupila Srbiju, Crnu Goru, možda BiH i Makedoniju.

Na kraju list L poan daje zaključak da: „Ta celina, koja bi bila zamišljena kao prilično labava federacija, predstavljala bi zakonitog naslednika

Jugoslavije. Taj projekat postoji. Ukoliko se ne ostvari, mogla bi se predvideti nova krvava kriza.”³⁴⁵

Međutim, nastavak sukoba, nove žrtve, izbeglice, potresne slike koje su širene medijima u svetu, ostavljali su sve manje entuzijazma u viđenju jugoslovenske drame. Naročito je opsada Vukovara, gde se vodio pravi rat sa velikim žrtvama, ostavljala težak utisak na posmatrače iz ostalih krajeva Evrope. Tako u istom časopisu, samo četiri sedmice kasnije u tekstu *Le Quotidien de Paris* „Na Drini nova ćuprija” akcenat je na pokušaju uspostavljanja mostova saradnje i prekidu neprijateljstava, ali i jasnom žaokom prema inicijatorima ratnih sukoba na obe zaraćena strane. Reč se daje i citaruju se izjave opozicionih delatnika, intelektualaca i pojedinaca iz svih jugoslovenskih zemalja (Ivan Čolović iz Beograda, Tibor Varadi iz Novog Sada, Žarko Puhovski iz Zagreba, Ratko Kolčnik iz Ljubljane, Svebor Dizdarević iz Sarajeva i dr.).³⁴⁶ Na kraju teksta njegov autor (Žan de Keroržen) zamera francuskim medijima što najviše u svojim izveštajima iz zaraćenih delova SFRJ daju prostor političarima, vojnim stručnjacima, a malo ljudima koji nisu zahvaćeni ratobornim sloganima, kakvih u svakoj od ovih sredina svakako ima. „Paradoksalno, malo je televizija (misli se na francuske medije – primedba D. P.) koje pozivaju one koji su protiv pobornika zakona krvi, one koji predlažu analize i civilna rešenja. Ne, radije pozivaju istaknute predstavnike vlasti.... Sredstva javnog informisanja u Francuskoj su u najboljem slučaju spremna da prenesu humanitarni diskurs na planu materijalne i medicinske pomoći i da ukratko izveste o mirovnim pregovorima, pri čemu se nažalost ne shvata o kakvom je miru reč.” U istom tekstu sledi pohvala engleskim medijima što se direktnije i konkretnije i komentarima odnose prema jugoslovenskom sukobu, a zamerka francuskim na načelnoj neutralnosti i uzdražnosti u valorizaciji događaja na terenu. Međutim, znajući da se dobar deo medija u zapadnoj Evropi, naročito u Nemačkoj, jednostrano odnosio prema sukobima u SFRJ, možemo smatrati načelno pozitivnim uzdržanost francuskih medija u izveštavanju u tom periodu. To je verovatno bilo i u skladu sa opštom politikom Francuske prema jugoslovenskoj krizi iz tog perioda, a nju je zahvaljujući ustavu, najviše personalizovao predsednik Fransoa Miteran.

Upravo je predsednik republike Fransoa Miteran u svom dužem intervjuu na Petom kanalu francuske televizije od 1 novembra, pri samom njegovom kraju

³⁴⁵ Izvod i pregled članka iz pariskog nedeljnika “L poan” iznetog u članku „Srbija nije komunistička” u Večernjim novostima od 21 oktobra 1991., autora J. Đurića

³⁴⁶ *Le Quotidien de Paris*, u autorskom radu Žan de Keroržen, 2 XII 1991, pod naslovom „Na Drini ćuprija”.

govorio i o događajima u SFRJ. „Spreman sam da zatražim da se između Srbije i Hrvatske, što će reći na borbenim položajima, uspostaviti jedna vrsta linije razgraničenja, bezbednosti i mira, pomoću koje mogu prelaziti i spasavati se deca.” Miteran je u daljem izlaganju napomenuo da se Francuska odavno zalaže da se međunarodne trupe rasporede kao snage razdvajanja, odnosno što bi se moglo podvesti pod saglasnost zahtevu Predsedništva SFRJ (krnjeg, bez predstavnika Slovenije i Hrvatske) o dolasku „plavih šlemova”, tj. trupa OUN. Miteran je i naveo i to da je „toliko mržnje i zlobe između naroda i grupa koje prete da se razmnože u čitavoj Evropi.” On smatra dalje da je potrebno ne samo tražiti rešenja kroz samoopredeljenje naroda, to jest kroz njihovo osamostavljanje, nego kroz stvaranje odnosa koji će vezivati sve te zemlje. U isto vreme on je i načelno kritikovao evropsku politiku, da ne nudi konkretnija rešenja za prevazilaženje jugoslovenske krize, koja bi mogla da budu prihvatljiva različitim stranama u sukobu.³⁴⁷

Miteran, koji je zauzeo, zajedno sa francuskom zvaničnom politikom tokom jeseni 1991, po pitanju jugoslovenske krize, uzdržan i bitno drukčiji stav od Nemačke, dao je početkom decembra zapažen intervju nemačkom dnevniku „Frankfurter algemajne cajtung”, što je potom preneo i pariski Mond. Mond navodi da je „Miteran odbio da u jugoslovenskom sukobu imenuje agresora i onoga na koga je agresija izvršena. ‘Ono što znam, to je da je istorija Srbije i Hrvatske odavno puna takvih drama. Posebno u toku Drugog svetskog rata, kada su mnogi Srbi izgubili život u hrvatskim logorima. Kao što znate, Hrvatska je pripadala nacističkom bloku, a ne Srbija. Posle Titove smrti, latentni sukob između Srba i Hrvata morao je da bukne. I evo dokle smo stigli. Ne verujem da Srbija hoće da vodi rat zato da bi se dočepala Hrvatske, već zato da bi dobila izmenu granica i neku vrstu direktne ili indirektno kontrole nad srpskim manjinama (u Hrvatskoj).

Francuska, kako podseća predsednik republike, priznaje pravo na samoopredeljenje Srba i Hrvata. ‘Mi postavljamo sledeće pitanje: da li te dve buduće države mogu da postanu suverene na osnovu međunarodnog prava bez neke vrste međunarodne garancije? Da li unutrašnja granica koja radvaja Srbiju i Hrvatsku automatski postaje međunarodna granica?’ upitao je on pre nego što je istakao da se moramo pozabaviti i sudbinom manjina, pri čemu je podsetio da se komisija na čijem je čelu Badinter bavi tim problemima.³⁴⁸ Miteran ističe da je Francuska spremna da učestvuje u snagama za očuvanje mira Ujedinjenih nacija. ‘Verujem u nezavisnost tih zemalja,’ dodao je on. ‘Moje mišljenje je da

³⁴⁷ Iz teksta „Linija mira”, objavljenom u Večernjim novostima od njegovog stalnog dopisnika Aleksandra Đukanovića iz Pariza, od 12 novembra 1991.

³⁴⁸ Međutim tadašnji ministar spoljnih poslova Srbije Vladislav Jovanović, u svojim memoarima tvrdi da je francuski predsednik Miteran po pitanju Badinterove komisije bio

ih treba međunarodno priznati čim se steknu uslovi. To ne može da bude unilateralan čin. Ne verujem da bi proglašenje nezavisnosti Hrvatske u ovom trenutku poboljšalo situaciju. Sve to mora da bude garantovano na međunarodnom planu.’

Predsednik republike se nada da će to pitanje moći da se reši u okviru Evropske zajednice. ‘Nemačka insistira na priznanju. Francuska nije protiv. Ona samo smatra da to treba da bude odluka Zajednice, a ne odluka koju donosi svaka zemlja pojedinačno.’³⁴⁹

Tokom jeseni 1991. godine, Francuska se nalazila u veoma deliktanoj situaciji u formiranju svojih spoljnopolitičkih stavova. Sa jedne strane, ujedinjenje Nemačke, je bio veliki izazov za Francusku u pravcu određenja (modifikovanja, a možda i revidiranja) njenih najvažnijih strateških političkih stavova u pitanju formiranja Evropske unije, sopstvene bezbednosti, svoje evropske, pa i svetske politike zvaničnog Pariza u celini. Tokom jeseni 1991. godine, postepeno dolazi do unutrašnjeg obrta u SSSR, koji nagoveštava mogućnost da ova supersila doživi raspad, što bi izuzetno dramatično izmenilo ne samo stratešku situaciju u Evropi, već i u svetu. Ovako vrtoglav stepen promena u okruženju, postepeno prisiljava Francusku, da više vodi računa, i o stavu zvaničnog Bona (Berlina), a i da znatno više uvažava ionako snažan uticaj Vašingtona. Nemačka, naglo dobija veći uticaj u Evropi (ujedinjenjem), a SAD, makar inidirektno (raspadom Varšavskog ugovora i nagoveštenim raspadom SSSR) i u svetu. Dakle, Francuska veoma brižno vodi računa o svom odnosu sa Nemačkom, a u isto vreme se suočava sa prekompozicijom granica u jugoistočnoj Evropi, odnosno razbijanjem SFRJ, gde upravo ujedinjena Nemačka igra veoma važnu ulogu. Za Francusku, koja ne podržava jednostrani pogled na jugoslovensku krizu kakav zauzima Nemačka (gde zvanični Bon proglašava istočni deo zemlje za krivca i agresora), u isto vreme pokazujući i tradicionalne simpatije prema Srbima, veoma je teško da se pri tome direktno sukobi sa nemačkom politikom povodom situacije u SFRJ. Otuda Francuska taktizira, pokušavajući da umeri nemačku politiku prema SFRJ, a sa

neiskren i da je zloupotrebio srpsko poverenje u dobre namere Francuske, prilikom davanja poverenja i određivanja sastava arbitražne komisije, isticanjem da je sudija Badinter njegov lični prijatelj. „Pokazalo se da je odluka o razbijanju i poništavanju SFRJ kao međunarodno-pravnog subjekta bila unapred donesena”, citat iz strane 37 u Vladislav Jovanović, *Rat koji se mogao izbeći*, Nolit-Altera, Beograd, 2008 i u Mile Bjelajac, „Nova svedočenja o tazbijanju Jugoslavije u sukobima 90-ih”, Tokovi istorije, 1/2010., str. 160; Mile Bjelajac dodaje na to: „Tu ima prostora da se uporede svedočenja Ibera Vedinra o Miteranovoj politici 1991. i 1992. godine sa ovim Jovanovićevim.” u Mile Bjelajac, isotimeno delo, str. 160. Bjelajac se poziva na knjigu Hubert Vedrin, *Le mond du François Mitterand*, Paris, 1995.

³⁴⁹ Tekst iz Monda,

druge strane da je kanališe u pravcu zajedničke evropske politike koja se postepeno profilise. Na profilisanje te politike dotano utiče kriza u SSSR i povećavanje uticaja zvaničnih SAD, istina u toj fazi jugoslovenske krize, još ne dovoljno glasno i javno ispoljeno. Ovi procesi postepeno utiču da francuske suptilne simpatije prema Srbima, postanu uzdržane i da se manifestuju zalaganjem za principijelnu politiku u jugoslovenskoj krizi, koja bi se vodila zajednički unutar Evropske zajednice, uvažavajući pri tome snagu i odlučnost nemačkog stava.

Međutim, pored zvanične Francuske koju oličavaju njen predsednik, te vlada i njen premijer, u samoj zemlji je postojala opozicija, koja je i sama jednim delom imala nešto drukčiji stav prema jugoslovenskoj krizi. Tako tradicionalno desničarski Figaro, koji podržava u zemlji ponajpre degoliste, trećeg decembra daje na celoj poslednjoj stranici reportažu sa puta u Dubrovnik u kojem učestvuje akademik Žan Dormeson, koji je zajedno sa državnim sekretarom za humanitarna pitanja Bernarom Kušnerom (sa njima je bio u poluprivatnom aranžmanu i Andre Glikzman – levičarski filozof) gliserom dospeo u kraću posetu iz italijanske luke Bari. Akademik Dormeson je bio u poseti Cavtatu koji, kao i širu okolinu Dubrovnika drže snage JNA i srpski dobrovoljci. Od njih je, kako i sam ističe naišao na aplauze i topao prijem. O ovome beogradska Politika iz pera Darka Ribnikara, dopisnika iz Pariza kaže sledeće:

„...akademik Dormeson je ljut na Evropu i francusku vladu. Iz Dubrovnika u koji je stigao – zajedno sa državnim sekretarom za humanitarna pitanja Bernarom Kušnerom i kolegom Andre Glikzmanom – gliserom iz Barija, Dormeson prvo javlja da ‘stari grad stoji, skoro nedirnut’. Pristigavši s unapred čvrsto formiranim mišljenjem, Dormeson svuda vidi opasni uticaj ‘nacionalističko-komunističkog’ vođstva Srbije. Iako ga predstavnici federalne armije u Cavtatu dočekuju aplauzom a ‘komandanti lokalnih suvozemnih i mornaričkih snaga’ Sičević i Jeremić ‘veoma korektno’, Dormeson nije sklon da sluša njihove argumente. Više veruje grupi mladića koji su mu, dok je s Glikzmanom šetao Cavtatom, prišli i na engleskom saopštili ‘u poverenju’ da u blizini armija drži koncentracioni logor, da je 90 odsto žitelja ‘okupiranih delova Dalmacije protiv Srba’, da armija sistematski ruši crkve, da su oni bez posla i hrane...’Nesumnjivo oni malo preteruju’ konstatuje akademik, ali očigledno ne prihvata objašnjenja oficira da su mnoge crkve bile pretvorene u prave depoe municije kao i da armija održava red i sigurnost. ‘Jedna od tema koje forsira srpska propaganda je ona prema kojoj su granice Hrvatske veštački nategnute u federalnoj Jugoslaviji od Hrvata Tita’, kaže Dormeson, opredeljujući se za priznavanje nezavisnosti Hrvatske. ‘Jer, bilo je je u proteklom ratu fašista među Hrvatima, bilo ih je i u Nemačkoj pa i u Francuskoj, ali se danas hrvatski narod zalaže za svoju nezavisnost i skoro bez oružja suprotstavlja bezobzirnoj ratnoj mašini’.

Demokratska Srbija je saveznik i prijatelj Francuske, Francuzi vole Srbe jer oni predstavljaju slobodu, nacionalnu nezavisnost, demokratiju. Ali ako oni okreću leđa da bi sačuvali nacionalističko-komunistički režim u raspadanju, treba se toga čuvati.”³⁵⁰

U istom članku u *Politici* prenosi se i istupanje Žaka Širaka, gradonačelnika Pariza i predsednika degolističke, inače opozicione stranke. Širak je nezadovoljan pasivnošću Evrope, po pitanju rata u SFRJ, koju on naziva „bivšom” i u isto vreme, a u nešto blažem tonu, kritikuje i zvaničnu francusku politiku po ovom pitanju, koju personalizuje Miteran. Širak priznaje da Nemačka podržava Hrvatsku, a Francuska Srbe, međutim on se zalaže da rat hitno mora stati, i u tom pravcu predlaže embargo celoj SFRJ za naftu, „jer će se samo tako zauzstaviti tenkovi i ratni avioni”.³⁵¹ U tom pravcu on će poslati pismo liderima degolistima srodnih partija u Evropi, da pokušaju sličan napor u cilju zaustavljanja daljih ratnih sukoba na prostoru SFRJ.

Tokom poslednjih meseci kalendarske 1991. godine, dolazi do zahuktavanja rata u Hrvatskoj, čiji simbol je i opsada Vukovara. Padom ovog grada u srpske ruke, na neki način malaksavaju ofanzivne akcije na prostoru Hrvatske. Upućuju se zahtevi za dolazak snaga OUN za razdvajanje. U Francuskoj, dolazi, pored zvaničnih stavova koje manifestuje vlada, njen premijer i iznad svega predsednik Republike oličen u liku Miterana, do artikulisanja stavova opozicije (inače šarolike, u kojoj glavno mesto zauzimaju degolisti), ali i niza istaknutih pojedinaca, gde važno mesto zauzimaju akademici i profesori univerziteta, istaknuti kulturni i javni delatnici. Među intelektualcima je izražena podela, pa recimo grupa levičara, neoliberalnog opredeljenja predvođena fiozofima Levijem, Glikzmanom kritikuje Srbe. Sa druge strane brojni su intelektualci koji zauzimaju kritičan stav prema svakoj strani u sukobu, tražeći etičku ispravnost isključivo u prekidu sukoba, gde su krivci gotovo podjednako raspoređeni, i to ne samo među sukobljenim stranama, već i u Evropi i dr. U srpskoj štampi zapažen prostor dobijaju oni koji podržavaju Srbe, što je inače i to naročito na početku sukoba na prostoru SFRJ bila rasprostranjena pojava. U Mondu od 12 decembra, zapažen intervju daje profesor pariskog univerziteta Moris Pernjie. On ukazuje da Srbi u Hrvatskoj tu žive deset vekova i nikada se pored toga nisu smatrali Hrvatima. Pernjie smatra da nije toliko sporno da Hrvatska može da traži nezavisnost, naročito ukoliko za to ima podršku većine svojih građana, već da

³⁵⁰ Citat iz članka „Stari Dubrovnik je netaknut”, Darka Ribnikara objavljen u *Politici* od 4 decembra 1991.

³⁵¹ Isto.

Srbi u njoj to ne žele i da teže opstanku u zajedničkoj državi sa Srbijom, Crnom Gorom i drugim republikama. Profesor Pernjic traži da se ne određuje tako jednostavno ko je u jugoslovenskoj krizi agresor, a ko je žrtva, već da se problemu priđe na kompleksan način uvažavajući interese svih strana, naravno stremeći kao ključnoj odrednici ukupnom miru i prestanku sukoba.³⁵²

U vreme najveće zahuktalosti rata u Hrvatskoj tokom pozne jeseni 1991. godine, evropske države, a sa njima i Francuska imale su pred sobom za rešavanje čitav set složenih problema u programu izgradnje Evropske zajednice, definisanja koncepta buduće zajedničke odbrane i drugih važnih pitanja. Pripremanje usaglašavanja i konačnog usvajanja sporazuma u Mاستrihtu, koji je davao važne okvire izgradnji budućeg „zajedničkog evropskog doma”, tokom jeseni prethodio je niz pregovornih ciklusa evropskih zemalja, gde se u žiži našao odnos između Francuske i Nemačke. Ove dve zemlje su bili i nosioci evropskog ujedinjenja, a sa druge strane sa određenim nesuglasicama oko načina i koncepta izgradnje evropske budućnosti, dok je dodatan napor predstavljalo suštinsko razmimoilaženje Pariza i Bona po pitanju gledanja na jugoslovensku krizu. Nemačka je na svaki način podržavala secesiju Slovenije i Hrvatske, dok je Francuska pored uzdržanih simpatija za srpsku stranu, u principu zadržala umeren i čak neutralan stav, sile koja pokušava da posreduje radi omogućavanja mira na eks jugoslovenskom prostoru. Tako su u stvari događaji u Jugoslaviji, otežavali usaglašavanje između Pariza i Bona oko suštinskih pitanja evropskog ujedinjenja. U principu, zahvaljujući činjenici da zaoštrenost interesa povodom spornih pitanja oko evropskog ujedinjenja nije bila posebno izražena, jer su obe sile imale zajednički cilj u formiranju opšteprihvatljivog koncepta „zajedničkog evropskog doma” za sve države članice, do konsenzusa je naposlje došlo i Mاستrihtski sporazum je prihvaćen. Kada je u pitanju usaglašavanje pitanja zajedničke odbrane, tu je situacija bila složenija. Francuska je još od svog izlaska iz zajedničke komande NATO šezdesetih godina imala faktički samostalnost u bezbedonosnoj sferi, pa je težila da zahvaljujući prerogativima svetske sile koje je zadržala, a od kojih je najvažnije samostalno nuklearno oružje, postigne formiranje evropskih zajedničkih odbrambenih snaga nezavisno od NATO pakta, čije bi jezgro činile francusko-nemačke trupe. Nemačka je sa druge strane težila, takođe određenom vidu samostalnih evropskih snaga, ali koje bi bile pod institucionalnim pokroviteljstvom NATO, ili čak njegov sastavni deo. Imajući

³⁵² Politika od 13 decembra 1991. koja prenosi intervju Morisa Pernjice dat Mondu od 12 decembra.

u vidu da su se sovjetske snage obavezale da napuste teritoriju istočne Nemačke do 1994. godine, Francuska je požurila da izdejstvuje takav sporazum i za zapadnu Nemačku, a u svakom slučaju je nameravala da nezavisno od toga sama povuče svoje trupe sa nemačkog tla. Poruka Pariza je bila jasna, nestankom Varšavskog pakta, težila je slabljenju i čak gašenju NATO pakta, koji sada gubi smisao, na neki način, svog postojanja, nestankom suparničkog vojnog bloka. Kako su SAD ključno pomogle kancelaru Kolu da se nemačko ujedinjenje sprovede naglo i što je veoma važno bez ikakvih ustupaka SSSR u pogledu bilo kakve neutralizacije buduće ujedinjene Nemačke, bilo stvaranjem „velikog zajedničkog evropskog doma” u koji bi ušle sve evropske zemlje, računajući i SSSR, vladajuća struktura u Bonu je bila tih godina pod velikim uticajem američke politike. U novembru 1991. Atlantski savet, koji je održan u Rimu, utvrdio je kompromis, na kome je zvanični Bon mnogo radio, a to je da svi učesnici, uključujući SAD, priznaju evropski identitet odbrane, kao stari francuski zahtev.³⁵³ Međutim, prihvaćeno je da NATO ostaje najznačajnije mesto za pregovore i donošenje odluka evropskih članica. Iako je i ovde došlo do kompromisa između zvaničnih Pariza i Bona, ostalo je da se ovaj deklarativni dogovor u sledećim godinama razradi, pošto je bio veoma opšt i nedorađen.

Sredinom decembra 1991. godine, Nemačka je nagovestila da će priznati Hrvatsku i Sloveniju za nove nezavisne države i *de jure* 15 januara 1992. godine, što bi sa sobom verovatno povuklo i niz drugih zemalja Evrope i sveta koje bi to priznanje mogle da podrže i taj put da slede. Na taj način se cepa jedinstvo tadašnje Evropske zajednice po ovom važnom pitanju, gde su Francuska i Britanija ostale po strani, zajedno sa nizom drugih država. Francuska se naročito protivi takvoj mogućnosti, ali sa druge strane ima ograničene instrumente delovanja po tom pitanju, i ne baš snažno iskazanu volju da to protivljenje bude neupitno. Naprotiv i u samoj Francuskoj se javno mnjenje sve više deli, ali je jasno da pristalice priznavanja nezavisnosti severozapadnih republika SFRJ nisu preterano brojne. U isto vreme u Francuskoj je sve jasnije da će Srbija i Crna Gora, a možda i Makedonija i Bosna i Hercegovina, verovatno u slučaju definitivnog nestanka SFRJ formirati krnju federaciju, koju bi svakako, kao demokratsku volju njenih građana trebalo priznati kao realnost.

Ministri inostranih poslova EEZ, koji su se sastali u Briselu 16 decembra neposredno posle samita u Matrihtu, konačno su se složili. Nove republike koje se pomaljavu na ruševinama Jugoslavije, ili eventualno na prosotru SSSR moraće

³⁵³ Žorž –Anri Sutu, *Neizvestan savez*, Istorija evrokse zajednice, Klio, Beograd, 2001, str. 341.

da ispune četiri uslova da bi ih dvanaestorica priznala za nezavisne države. Moraće da se pridržavaju pravne države i demokratije, u skladu sa principima Ujedinjenih nacija i Završnog akta iz Helsinkija. Garantovaće prava manjina i etničkih grupa. Obavezaće se na poštovanje granica koje će moći da se menjaju samo putem pregovora i uz uzajamnu saglasnost. Najzad, pridržavaće se već preuzetih obaveza na planu razoružavanja i regionalne bezbednosti (ovo se prevashodno odnosi na prostor SSSR imajući u vidu snagu oružja koje ovaj prostor raspolaže, uključujući i nuklearno). Povodom toga u Mond diplomatiku od januara 1992. kaže se da:

„Tačno je da je odluka dvanaestorice kompromis između Nemačke, koja je tražila hitno priznavanje Hrvatske i Slovenije, i Francuske, Španije i Velike Britanije koje su u većoj meri rezervisane. U izveštaju arbitražne komisije na čijem je čelu Robert Badinter i koja je formirana u okviru haške mirovne konferencije treba da se iznese mišljenje o spremnosti, ali i sposobnost jugoslovenskih republika da poštuju postavljene uslove. Posle te procedure dvanaestorica bi konačnu odluku donela 15 januara.

Međutim, već dan posle zasedanja u Briselu, ne čekajući više na ostale, Bon je najavio priznavanje Slovenije i Hrvatske. Suprotstavivši se svojim partnerima, ali i Sjedinjenim Državama i generalnom sekretaru Ujedinjenih nacija, Nemačka je pokazala političku samouverenost bez presedana posle 1945. Čak je izdejstvovala da Savet bezbednosti OUN (Nemačka nije njegova članica) ublaži jednodušnu rezoluciju o Jugoslaviji donetu 15 decembra. Iako se u tekstu zaoštava embargo na prodaju oružja toj zemlji i iako se u njemu razmatra pitanje slanja ‘plavih šlemova’ – govori se o deset hiljada ljudi – suprotno prvobitnoj vezi, ne osuđuje se više svaka ‘politička akcija’ koja vodi unilateralnom priznavanju pojedinih republika. U trenutku kada raste ekonomski uticaj Nemačke na Istoku, njena užurbana aktivnost izaziva veliku zabrinutost među njenim partnerima. Kako ističe jedan posmatrač, London i Pariz se ‘pitaju gde će biti centar buduće Evrope: u Briselu ili Berlinu?’

Međutim ako se i zanemari novi poredak koji poprima obrise na našem kontinentu, ako se zanemari strahovanje Srbije zbog germanskog imperijalizma, postavlja se pitanje efikasnosti najavljenih mera. Nemački argumenti se oslanjaju na previše realnu nepopustljivost srpske vlasti i njeno masovno pribegavanje oružanoj sili i to i u zonama u kojima Srbi čine neznatnu manjinu. Priznati Hrvatsku i Sloveniju, kažu u Bonu, znači obezbediti načine da se u potpunosti pomogne tim dvema napadnutim republikama. Po mišljenju Ujedinjenih nacija, Sjedinjenih Država i nekih evropskih zemalja, šteta je veća nego što to žele da

priznaju: žurba će samo raspršiti strasti, u trenutku kada treba nastaviti sa naporima koji se ulažu radi pronalazjenja političkog rešenja putem pregovora.”³⁵⁴

Presudan događaj u pravcu slamanja otpora u okviru zemalja EZ, predstavljala je navedena odluka donešena u Briselu „u noći između ponedeljka i utorka” da se omogućiti priznanje ne samo Hrvatske i Slovenije, već ako to hoće i ostalih jugoslovenskih republika kao samostalnih država, naravno ukoliko ispunjavaju propisane standarde.³⁵⁵ Francuska se tada našla u ulozi da u nekom sledećem roku od nekoliko nedelja, do najviše par meseci radi na doradi zajedničke platforme prema jugoslovenskom pitanju, gde se sve više nametala neumitnost priznavanja njenog nestanka, potom priznavanja nezavisnosti Slovenije i Hrvatske, kao i veliki znak pitanja prema međusobnom odnosu ostalih republika. Francuska je odmah nagovestila spremnost da prizna državu koju stvaraju zajedno Srbija i Crna Gora, kao i mogućnost da im se slobodnom voljom pridruži još neka od republika, – Bosna i Hercegovina i Makedonija. Interesantno je da su u ovoj fazi ratnih sukoba Nemačkoj najbliži bili stavovi Italije, a Francuskoj SAD i Britanije. Međutim sledećih godina razvoja jugoslovenske krize, upravo će stav SAD početi da čak prednjači u lošem odnosu prema srpskom pitanju, dok će se Italija brzo korigovati i postati daleko naklonjenija Srbima nego u ovoj početnoj godini. Britanija će takođe evoluirati u svom stavu, ali vidljivije tek pri kraju sukoba u Bosni i Hercegovini, a drastično od dolaska na vlast premijera Blera i smenom Mejdžorove administracije.

³⁵⁴ Citat iz *Le Monde Diplomatique*, za januar 1992, na osnovu prevoda objavljenom u *Tanjugu* od 15. januara 1992.

³⁵⁵ Objavljeno u *RFI* u Parizu, 20. decembra 1991. Izdvajamo deo koji se odnosi na prihvatanje od strane zvanične Nemačke priznavanja Hrvatske u najskorijem vremenu uprkos ne ispunjavanja ni osnovnih standarda za takav čin koji je propisao KEBS, ali i međunarodno pravo: „Prvo KEBS preko Pariske povelje, zatim Evropska zajednica konkretno, postavili su visoke demokratske zahteve za priznavanje novih država. S druge strane, ako zahtevi nisu ispunjeni ove države ne mogu ipak predugo da ostanu nepriznate, inače bi zavladao pravi haos – nekakvo međunarodno prirodno stanje. Nemci, u ovom pogledu, nisu baš bili pedantni, kao inače što jesu, kod poštovanja manjinskih prava u Hrvatskoj. Zadovoljili su se, naime, zakonom donetim u Zagrebu pre dve nedelje, a ne analizom onog što se stvarno zbiva, onoga što i nezavisni hrvatski izvori označavaju kao stanje velike represije.

Ako Evropa bude stalno tražila proveru manjinskih prava u novim državama to će već biti veliki napredak. Stvaranje što čistijih etničkih država na teritoriji bivše Jugoslavije biće nesumnjivo, veliko iskušenje za čitavu Evropu u narednim decenijama. Sada je ona pak angažovana samo na njihovom razgraničenju, znači na samom dnu procesa civilizacijskog organizovanja u dvadesetom veku.”

Pariski Mond je 22 decembra u uvodničkom tekstu, pod naslovom Usamljeni jahač, doneo suštinske poglede na nemačku, francusku i pokušaj formiranja zajedničke evropske politike prema Jugoslaviji.

„Uzaludno je čuvati se amalgama. Teško je oteti se utisku da se 19 decembra ponovo na evropskoj i međunarodnoj sceni pojavio nemački kadija koji radi samo po svojoj volji. Istog dana kada je vlada iz Bona, uprkos s mukom postignutom sporazumu dvanaestorice početkom nedelje, kao usamljeni jahač jednostrano odlučila da ne čekajući više prizna republike Sloveniju i Hrvatsku, Bundesbanka je najavila povećanje kamatnih stopa, koje se, svakako, očekivalo, ali je ipak dovelo u nezgodan položaj većinu njenih partnera, počevši od Francuske.

Nemački rukovodioci, a naročito kancelar, dosta su mnogo tražili od svoje javnosti poslednjih meseci povodom Jugoslavije, pridruživši se evropskim stavovima koje je inspirisala Francuska, što su Nemci ocenili kao suviše oklevajuće i što nisu shvatali; povodom marke takođe – koja se više nego bilo koja druga moneta smatra konstitutivnim elementom nacionalnog identiteta - time što su u Mastrihtu krenuli putem ekonomske i monetarne unije.

Međutim, budući da su ova jamstva data Evropi, izgleda da u Bonu sada nema drugih briga osim da se neštedimice daju kompenzacije toj oštro pritisnutoj javnosti, uključujući i laskanje njenim najlošijim stranama. Genšer se ovoga prihvatio sa izuzetnim žarom, pri čemu je izgledalo da staje na čelo svih krstaških ratova u korist istočnih zemalja. Kada je reč o Jugoslaviji, takav stav izgleda u najvećoj meri kao demagogija: zato što se ne vidi jasno kakve pozitivne efekte može da ima na terenu; zato što ništa ne košta Nemačku, koja se vrlo verovatno neće niti angažovati niti vojno posredovati; zato što, konačno, izvrgava podsmehu sporazum koji su dvanaestorica zaključila 16 decembra o uslovnom priznavanju do 15 januara i zato što pomalo liči na „diktat“ koji je Nemačka nametnula svojim partnerima.

Sada bi najnelogičnije po Francusku bilo da Komisija na čijem je čelu Badinter da mišljenje koje ne ide u korist priznavanja Hrvatske. Pariz je morao da se odluči i izgleda da je sada spreman da sledi Bon po pitanju Hrvatske.

Budući da je priznala da je priznanje na kraju krajeva neizbežno, može li Francuska da se i dalje suprotstavlja Bonu kada je reč o uslovima i modalitetima tog priznanja, dok je za nju na prioritarnom mestu evropsko jedinstvo i da i ostale značajne teme čekaju francusko-nemački ‘par’?³⁵⁶

Odavde vidimo da su povodom enormno ispoljenih razlika po pitanju sukoba na prostoru Jugoslavije, Nemačka i Francuska sve do druge polovine decembra žrtvovala po nešto u svojoj zvaničnoj politici. Nemačka je stalno odgađala da i

³⁵⁶ Citat Uvodnika Mond od 22 decembra 1991, prevod izdanja Tanjuga.

de jure prizna Hrvatsku, a Francuska je protivno svojim interesima, prihvatila takvu mogućnost, ali samo ako se ona postigne na nivou Evropske zajednice, i da ne bude ostvarena (makar ne pre 15 januara), računajući u međuvremenu da će Hrvatska postići neke standarde po tom pitanju. Kada je najzad na nivou dvanaestorice – EZ., postignut načelan dogovor da se priznanje Hrvatske za nezavisnu državu ostvari na kolektivnoj ravni 15 januara, a da se dotle postigne niz konkretnih napredaka po pitanju standarda u toj republici, i to zajedničkim radom računajući i Nemačku, upravo je zvanični Bon jednostrano i iznenada priznao Hrvatsku 19 decembra. Sa druge strane Nemačka je dala prethodno svoj veliki i grandiozni ustupak u procesu formiranja Evropske zajednice, pristavši da njenu novčanu jedinicu marku, žrtvuje, poput ostalih članica dvanaestorice, za valutu u pripremi – euro. Nemačka žrtva je bila mnogo veća od ostalih članica EZ, pošto je marka ubedljivo najčvršća evropska valuta. Sporazum iz Mاستrihta o ekonomskoj i monetarnoj uniji, kojom Nemačka kao najjača evropska ekonomija, daje ulog evropskom jedinstvu, kao da je dao široke mogućnosti spoljopolitičkim interesima Bona, da dobije kompenzacije u svojoj istočnoj politici, - prema Jugoslaviji i prema SSSR. U nastavku istog teksta se govori da je nemački interes u SSSR da se produži do maksimuma šansa za miran razvoj procesa koji pokušavaju da zadrže na okupu ovu kolosalnu federaciju. Napominje se da čak 32 milijarde dolara od ukupno 52 milijarde iz cele zapadne Evrope finansijskih ulaganja u SSSR, otpada na Nemačku.³⁵⁷ Dakle dok na prostoru SSSR Nemačka nema primaran interes u rasturanju ove zemlje – kolosa, u slučaju SFRJ ona jednostrano podržava osamostaljenje i Hrvatske pored relativno do tada uglavnom nesporne secesije Slovenije.

Početak januara 1992. godine, sve više je sazrevao stav u francuskoj politici da je neminovan i definitivno raspad postojeće SFRJ; odnosno da Slovenija i Hrvatska izlaze iz nje kao nezavisne države, s time da se status zona pod nadzorom OUN naseljene srpskom etničkom većinom treba rešavati u mukotrpnom pregovaračkom, ali svakako internacionalizovanom procesu sledećih meseci pa, možda i godina. Neizvestna je dalja budućnost ostalih jugoslovenskih republika, pre svega Bosne i Hercegovine i Makedonije. O tome se u Mondu diplomatiku od januara 1992. kaže sledeće:

„Najnoviji razvoj događaja ostavlja malo mesta za otimizam. Odluka Hrvata i Muslimana iz Bosne i Hercegovine da od EEZ zatraže da prizna njihovu republiku nailazi na odlučan otpor srpske manjine: čini se da je neizbežan vojni sukob. Sličan zatev Makedonije prethodi da uvuče Bugarsku i Grčku u regionalni sukob: da bi umanjio opasnost, bugarski predsednik Želez predlaže – za sada

³⁵⁷ Uvodnik Monda od 22 decembra 1991, napred necitirani deo u nastavku teksta.

bezuspešno – da se patrole vojnika EZ postave na granici njegove zemlje sa Srbijom i Makedonijom. Najzad zaoštavanje represije koju Srbija sprovodi nad albanskom manjinom na Kosovu i mađarskom manjinom u Vojvodini takođe bi moglo da dovede do sukoba sa Albanijom i Mađarskom.”³⁵⁸

Iz ovoga teksta u januarskom broju Mond diplomatika, koji je svakako redigovan već krajem decembra, imamo okvirnu sliku da su se u maglovitim viđenjima daljeg razvoja jugoslovenske krize, nazirali i veoma loši scenariji za neke druge delove zemlje. Na sreću nisu se svi obistinili, poput onog za mogućnosti sukoba i u Makedoniji, i svakako predimenzionirana potencijalna opasnost od zahlađenja međunacionaonih odnosa i u Vojvodini. Međutim kriza u Bosni i Hercegovini je nagoveštena. Već tada je došlo do eksplicitnijih izražavanja stavova većine muslimanskih i hrvatskih lidera da bi želeli da napuste ostatak Jugoslavije na nekom u skoroj budućnosti organizovanom referendumu, iako su Srbi u BiH jasno rekli da žele da ostanu u zajedničkoj državi sa Srbijom i Crnom Gorom. To sve je nagoveštavalo opasnost da rat u Hrvatskoj koji se upravo završava dolaskom međunarodnih „plavih šlemova” pod patronatom OUN, nije i kraj otvorenih sukoba na jugoslovenskom prostoru. To je sve veoma zabrinulo francusku poliku i diplomatiju, imajući u vidu da je zvanični Pariz sve teže izlazio na kraj sa ojačalom nemačkom politikom. Zvanični Bon je sve više vukao jednostrane poteze u evropskoj politici, pri tome se ne obazirući previše na interese ostalih partnera u EEZ.

Francuska je sa druge strane, prema Srbima pokazala svoju blagonaklonost podržavši inicijativu zvaničnog Beograda o dolasku plavih šlemova i razdvajanju zaraćenih strana. Ova inicijativa zvaničnog Beograda za prekidom oružanih sukoba u Hrvatskoj, je došla u trenutku kada se pod srpskom kontrolom i kontrolom snaga JNA našao deo ove republike sa srpskim većinskim stanovništvom. Drugo Francuska je u ovoj fazi razvoja jugoslovenske krize, bila spremna da podrži raspoloženje u Srbiji i Crnoj Gori da se formira zajednička država, kao izraz težnji stanovništva dve srodne republike.

O raspoloženju u francuskom javnom mnjenju i posebno u naučnim krugovima na početku 1992. godine, može nam poslužiti i broj 63 uglednog istorijskog naučnog časopisa „Herodot”, koji je sav posvećen jugoslovenskoj krizi. Analizu ovog časopisa, koji je delom prenela srpska štampa uradio je istoričar Dušan Bataković. Iz ove Batakovićeve analize izdvajamo sledeće:

„Herodot, najugledniji francuski časopis za geopolitička pitanja i geografiju, posvetio je gotovo u celini svoj 63 broj problemima krize i građanskog rata u

³⁵⁸ Citat iz Le Monde Diplomatique, za januar 1992, na osnovu prevoda objavljenom u Tanjugu od 15 janara 1992.

Jugoslaviji. Desetak vrsnih stručnjaka od Iva Lakosta i Stefana Jerasimosa do Mišela Korinmana i Mišela Rua, znalacki su osvetlili sve najbitnije geopolitičke i dugoročne strateške aspekte naših starih i novih deoba (misli se na jugoslovenske deobe – primedba D. P.).

Tekstovi ovih znalaca i erudita urađeni analitički na dobroj literaturi i sa odmerenim zaključcima, lišeni su svake pristrasnosti i predstavljaju najbolji naučni zbornik o jugoslovenskom pitanju objavljen poslednjih godina na francuskom jeziku. Pojedini propusti mogu se pravdati nepoznavanjem svih nijansi naših teško razmrzivih isprpletenosti. U uvodnom tekstu glavni urednik Iv Lakost objašnjava genezu pojma balkanizacije napominjući da se posle gotovo sto godina, on ponovo javlja kao termin koji označava neiskorenjivo rivalstvo malih država preko kojih se lome interesi velikih sila u pozadini. Praveći paralelu s vremenom balkanskih ratova, Lakost upozorava da iza secesionističkih težnji Slovenije i Hrvatske možda stoje stari planovi nove Nemačke o srednjoj Evropi, pod njenom političkom i ekonomskom dominacijom, zatim austrijski snovi o obnovi Podunavske imperije i težnje Italije da ponovo uspostavi svoj prestiž u Jadranskom primorju.

Mišel Ru dao je solidnu hronologiju političkih zbivanja poslednjih godina, napominjući da su Srbi u administrativnim granicama Hrvatske pokušali zapravo da uspostave svoju vlast na područjima nekadašnje Vojne krajine iz austrijskog doba. Razmatrajući različite opcije rešenja razgraničenja između bivših jugoslovenskih republika, Mišel Ru u zaključku poveden tvrdnjama Ive Banca (hrvatski historičar, živi u Americi), kontroverznom u zaključku ističe da je Jugoslavija 1918. nastala prerano i da su težnje njenih naroda bile i političke i ideološki tako zasnovane da su se međusobno isključivale. Najagilniji saradnik ovog broja Mišel Korinman, koji je prošlog leta boravio u Jugoslaviji, inače, poznati stručnjak za nemačka pitanja, napisao je važan prikaz o stavovima nemačke i austrijske štampe oko rata u Jugoslaviji, pokazujući da je demonizacija Srba u germanskoj štampi počela znatno pre izbivanja ratnih sukoba. Po tvrdjenju izvesnih nemačkih novinara ta kampanja bila je potka prodoru nemačkog uticaja u dubinu Balkana – upravo ono što se o toj kampanji i mislilo u Srbiji.

Revanšistički nastrojena austrijska štampa, uz rame nemačkoj, neumorno je demonizovala „vizantijsku terorističku i varvarsku” Srbiju i federalnu armiju, naglašavajući da je dodatni podsticaj takvim tvrdnjama bila izjava uticajnog Ota Habsburškog da Srbi po onome što su učinili u Hrvatskoj sasvim zasluže naziv ‘barbari’ kojima nije mesto u krugu civilizovanih naroda Zapadne Evrope. U drugom članku Korinman je analizirao istorijske korene suprotnosti u trouglu Italija-Albanija-Jugoslavija, dok je dodatni pregled pisanja nemačke štampe o Jugoslaviji uradio Etjen Sir.

Bataković u zaključnom delu prikaza časopisa Herodot posvećenom jugoslovenskoj krizi, kaže da on predstavlja „krupan, ohrabrujući iskorak u stručnom i nepristrasnom predstavljanju naših složenih i često nerazumljivih problema sve zainteresovanijoj kulturnoj javnosti Francuske, zemlje u kojoj ponovo postoji veliko interesovanje za uspostavljanje bliskih, prijateljskih veza sa Srbijom.”³⁵⁹

Prestanak ratnih sukoba u Hrvatskoj te dolazak trupa OUN na liniju razdvajanja, kao i dogovor Srbije i Crne Gore o definitivnom opstanku (ili pak formiranju nove sa aspekta nekih pogleda u okviru međunarodnog prava) zajedničke države, predstavljali su nagoveštaj ostvarivanja mira i političkih rešavanja spornih pitanja na postjugoslovenskom prostoru. Ovome treba dodati međunarodno priznavanje Slovenije i Hrvatske od nekih država zapada, kao i očekivanje rešavanja daljeg statusa Makedonije i Bosne i Hercegovine mirnim putem. U tom pravcu, nagoveštaj spremnosti većinskog stanovništva Makedonije i predstavnika Muslimana i Hrvata u BiH da napusti zajedničku državu je predstavljao novi izazov za teškoće. Ipak, mirno rešavanje položaja Makedonije i izlazak vojske JNA sa njene teritorije, je izuzetno ohrabrivao međunarodno okruženje u prilogu otpočinjanja stvarnog mira na jugoslovenskom prostoru i političkim procesima definisanja njegove nove konstelacije. Francuska je sa povećanim optimizmom prišla novoj političkoj stvarnosti na jugoslovenskom (odnosno sada već postjugoslovenskom prostoru) tokom prvih meseci kalendarske 1992. godine. Razlozi za optimizam su ipak, uz svu udržanost bili vidljivi, pošto je u tom trenutku gotovo svako od jugoslovenskih naroda, pa i velikih sila, makar donekle mogao da bude nečim zadovoljan od uslova postignutih i predloženih rešenja, tako da razlozi za dalje sukobe su izgledali minimalni.

Pažnja javnog mnjenja u Francuskoj je polako napuštala situaciju u Hrvatskoj nakon prekida vatre i dolaska na liniju razdvajanja plavih šlemova. Istina, kad god je dolazilo do incidenata povećavala se pažnja na hrvatsko-srpski konflikt, paralelno sa povremenim praćenjem pregovaračke pozicije dve strane u prilog pokušaja definitivnog rešavanja postojećih pitanja. Tako u Mondu od 3 jula 1992. izlazi članak upitnog naslova „Iluzorni prekid vatre u Hrvatskoj”. U njemu se daje kraći pregled sukoba na teritoriji bivše federalne jugoslovenske republike Hrvatske. Konstatuje se da Srbi, koji su činili oko 12 % stanovništva bivše jugoslovenske republike, a sada međunarodno priznate države, kontrolišu više od jedne trećine njene teritorije, što je postignuto delom i uz pomoć savezne armije i vlasti iz

³⁵⁹ Tekst Dušana Batakovića objavljen u Večernjim novostima od 20 februara 1992, „Francuski naučnici u časopisu Herodot o vrtlogu jugokrize – Nemački ključ za balkansku bravu”.

Beograda.³⁶⁰ Konstatuje se da u kratkotrajnom, ali krvavom ratu tokom druge polovine 1991. godine, poginulo na obe strane oko 20 000 ljudi, a da je samo u Zagrebu stradalo 4000 žrtava, od čega 1773 civila. Na liniju razdvajanja je došlo 14 000 plavih šlemova, i da je sadašnji mir varljiv, imajući u vidu relativnu nepopustljivost u pregovaračkom procesu dve strane, i na povremene provokacije. I pored toga mir se do tog trenutka (3 juli 1992.) uglavnom održava bez većih pretnji, sa neizvesnom budućnošću pregovaračkog procesa.³⁶¹

Francuska politika i sukobi u Bosni i Hercegovini

Pitanje budućnosti mira u Bosni i Hercegovini zabrinjavalo je francusku spoljnu politiku. Smirivanjem situacije na području Hrvatske i dolazak međunarodnih plavih šlemova pod okriljem OUN na zonu razdvajanja ohrabrilu je sve pristalice mira. U isto vreme to je, bar za prostor predratne republike Hrvatske (a tada od više zemalja Evrope i sveta priznate nezavisne države) označilo i prelazak sa ratne, na političku sferu rešavanja daljnijeg položaja zona sa većinskim stanovništvom Srba, koje su od tada uživale zaštitu trupa OUN, a same organizovale svoju, srpsku vlast na tim prostorima. Ovome treba dodati i mirno rešavanje budućnosti Makedonije, odakle su se sporazumno povukle trupe JNA, zemlja faktički dobila nezavisnost. Istina Makedonija nije i *de jure* priznata odmah od zemalja Evropske ekonomske zajednice, zbog spora oko njenog naziva koji je imala sa Grčkom, inače članicom EEZ, čemu se kratkoročno prilagodila i francuska diplomatija. Francuska je bila zainteresovana za mirno rešavanje situacije u Bosni i Hercegovini, imajući u vidu da su u prvim mesecima kalendarske 1992. godine, trajali intenzivni pregovori uz pomoć međunarodnih medijatora, o budućnosti ove republike. Posle održanih izbora u njoj 1990. godine, pobedile su političke stranke sa nacionalnim predznakom, koje su dobile i najviše poslanika u parlamentu. Tačan procentualni udeo u stanovništvu Bosne i Hercegovine uoči početka ratnih sukoba svaka od tri konstitutivna naroda, bilo je precizno jako teško utvrditi, pošto je u izvršenom popisu 1991. godine, postojala rubrika izjašnjavanja Jugosloven, za koju se izjasnilo 5,5 % građana, a

³⁶⁰ Zapravo pravi broj Srba u Hrvatskoj je bio veći, pošto je najveći udeo stanovništva koji su se izjašnjavali kao Jugosloveni po poslednjem popisu, zapravo pripadao srpskom etnosu. Jedan deo njih je to činio, mahom poreklom iz urbanih sredina, da u slučaju dalje zaoštavanja situacije, zadrži sopstvenu i bezbednost svojih porodica. Slična je bila situacija i u Bosni i Hercegovini, gde se jedan deo Srba izjašnjavao kao Jugosloveni, a neki i kao Crnogorci.

³⁶¹ Mond, članak na prvoj strani od 3 jula 1992. godine, (dostupan u elektornskoj formi cd izdanja L histoire au jour le jour, edition 1999, Nouvelle version.).

još 2,1 % se nisu opredelili. Od onih koji su se opredelili, Muslimana je bilo 43,7 %, Srba 31,4 % i Hrvata 17,3 %. Ukoliko pođemo od toga da je verovatno više od polovine izjašnjenih Jugoslovena i neopredeljenih bilo zapravo Srba, ili delom iz mešovityh brakova koji su težili etničkim Srbima, uz oko pola procenta onih koji su se izjasnili Crnogorcima, onda je jasno da je srpski korpus u BiH iznosio (čak i ako ne računamo brojne primedbe na regularnost popisa sprovedenog upravo 1991. godine), najmanje 35 % populacije republike. Tome u prilog ide činjenica da su prethodna dva popisa, sprovedena u mirnijoj atmosferi pokazali veći udeo srpske populacije. Tako je na popisu 1981. godine, udeo Muslimana bio 39,5 %, Srba 32 %, a Hrvata 18,4 %. Tada se čak 7,9 % stanovništva izjasnilo Jugoslovenima, uz još 2,2 % neopredeljenih. Najzad, 1971. godine, kada se svega 1,2 % stanovništva BiH izjasnilo Jugoslovenima, a 1,4 % bilo neopredeljenih, udeo Srba je bio čak 37,2 %. Muslimana je po tom popisu bilo tek nešto više, ili 39,6 %, a Hrvata 20,6 %. Upoređujući omer Srba i Muslimana iz 1971. godine po popisu – 37,2 % prema 39,6 %, dakle veoma izjednačen, pada u oči da je odnos iz 1991. godine, od 31,4 prema 43,7 % posledica toga da se najveći, ili makar veći deo opredeljenih Jugoslovena i onih iz grupe neopredeljeni, u stvari pripadao srpskoj populaciji. Ovome treba dodati činjenicu da su etnički Srbi, kao bivše potlačeno stanovništvo u periodu viševekovne osmanske vladavine Bosnom i Hercegovinom, zauzimali kao seljaci kmetovi, najveći deo ruralnog prostora i obradivih površina, dok su Muslimani, kao deo stanovništva koji je podržavao okupatorski upravni aparat, bili skoncentrisani u varošicama, kasabama, sa manjom rasprostranjenošću na ruralnom području. Tako su etnički Srbi raspolagali sa velikom površinom zemljišta, i manjim uporištem u zastupljenosti urbane populacije.³⁶²

U samoj Francuskoj se na jedan veoma suptilan način prišlo problemu Bosne i Hercegovine, pokušavajući na svaki način da se izbegne krvavi scenario ostvaren već u Hrvatskoj. U isto vreme se pokušalo prići problemu, sa željom da se postigne zadovoljavajuće rešenje koliko je to moguće za sve strane, i da se izbegne nametanje rešenja, što bi dovelo do spirale nezadovoljstva i daljih sukoba.

U Parizu u Francuskoj nacionalnoj skupštini održan je 24 juna skup „Za mir i demokratiju u bivšoj Jugoslaviji”. Važnost skupu su dali organizatori Francuski institut za međunarodne odnose i Evropska fondacija za slobodu izražavanja. Na

³⁶² Ovi i drugi problemi i obeležja Bosne i Hercegovine, obrađeni su temeljno u knjizi Xavier Bougarela “Bosnie anatomie d’un conflit” La decouverte, Paris, 1996, objavljenom odmah iza Dejtonskog sporazuma. Bila je jedna od onih publikacija koja je imala veliki uticaj u francuskim intelektualnim krugovima u formiranju predstave o situaciji u ovoj bivšoj jugoslovenskoj republici.

skupu je između ostalog učestvovao i ministar spoljnih poslova SR Jugoslavije Vladislav Jovanović, predstavnici Slovenije, Hrvatske, muslimanske vlasti u Sarajevu. Pol Gard francuski slavista koji je objavio u Francuskoj veoma zapaženu knjigu *Život i smrt Jugoslavije*, izašao je na skupu sa sličnom tezom, da je prva Jugoslavija – Kraljevina bila zapravo proširena Srbija, druga Titova komunistička tvorevina, a začetak treće kao konfederacije, faktički omeo pre svega srpski nacionalizam i Slobodan Milošević, koji je ponudio sasvim drugu opciju. Jovanović je replicirajući Gardu ukazao na to da Srbi nisu stvorili komunizam na ovim prostorima, da je u Srbiji na sceni sada reformisani socijalizam i da je status dve autnomne pokrajine samo korigovan u demokratskoj proceduri da bi se Srbija mogla izjednačiti sa drugim republikama.³⁶³ Predstavnici Hrvatske i Slovenije su imali kraće izlaganje u kojem su uglavnom ukazali da je smanjenje nadležnosti pokrajina od strane Srbije i pokušaj uzurpacije najvećeg dela vlasti u Federaciji od strane srpske strane, prouzrokovalo sa njihove strane ubrzavanje već započetog secesionističkog puta. Irfan Ajanović, potprarol muslimanske vlade žestoko je optužio srpsku stranu u svom izlaganju. U publici među 365 posmatrača bio je veliki broj ljudi poreklom iz Jugoslavije, koji su, u zavisnosti od etničke pripadnosti navijali, kao na sportskoj priredbi. Na skupu je govorio i predstavnik srpske opozicije Živorad Stojković.³⁶⁴ U Francuskoj je bilo više ovakvih skupova sa temom jugoslovenske drame u ovom periodu, a ovaj je privlačio svoju pažnju zbog renomea učesnika i organizatora. Francusko javno mnjenje je bilo veoma podeljeno po pitanju događaja na prostoru bivše SFRJ. U periodu dok je trajao rat u Hrvatskoj, činilo se da je pozicija srpske strane bar ravnopravna, međutim od kako je počeo sukob u Bosni i Hercegovini, pritisak na Srbe je počinjao da biva sve veći i njihova pozicija u javnom mnjenju je nešto oslabila.³⁶⁵

Francuski predsednik Fransoa Miteran je iznenada posetio Sarajevo 28 juna 1992. godine, kada se sreo sa Alijom Izetbegovićem i posebno sa Radovanom Karadžićem. Tom prilikom je srpsko vođstvo sa Pala, prihvatilo da povuče artiljeriju, a potom i pešadiju sa sarajevskog aerodroma. Iako posle Miteranovog razgovora sa Karadžićem i Mladićem nije dato službeno saopštenje, Nikola Koljević je izjavio da „je srpsko predsedništvo zadovoljno dolaskom Miterana.

³⁶³ „UN i Evropa nemoćni žandari?“, Borba, 25 jun, 1992, tekst Kike Čurović-Andelkić.

³⁶⁴ Članak u Politici „Jovanović: SKJ bio secesionistička liga“, Darko Ribnikar 25 juni 1992.

³⁶⁵ Pažnju je privukla tv emisija Direkt na drugom programu nacionalne televizije 11 juna kada je Fransoa Leotar jedan od vodećih političara francuske desnice kritikoavao srpsku stranu, a i drugi prilozi u emisiji nisu bili povoljni po Srbe. Ambasada SRJ uputila je povodom toga najoštrij protest direktoru „Antene dva“, kao i uticajnom savetu za audiovizuelne medije. – iz Politike od 12 juna, članak „Manipulacije sa TV ekrana“, tekst Darka Ribnikara.

Koljević je istakao da se pokazalo da je predsednik Francuske zagovornik humanitarne pomoći, a ne vojne intervencije koju zagovaraju neki drugi državnici.³⁶⁶ Pre Miteranovog dolaska u Sarajevo od njega su posebnim pismom, zatražili pomoć za prevazilaženje neprijateljstava i predsednik SRJ Dobrica Ćosić i predsednik BiH Alija Izetbegović. Iz ureda Izetbegovića posle Miteranove posete su izjavili da „je bosanska vlada obradovana ovom posetom”.³⁶⁷ Dan po povratku Miterana u Pariz njegov predstavnik za štampu Žan Musiteli je izjavio da je suština iznenadne predsednikove posete Sarajevu bila solidarnost sa građanima ovog grada koji su napaćeni i razbijanje blokade snabdevanja grada. U Miteranovoj pratnji prilikom posete Sarajevu, nalazio se i ministar zdravlja i humanitarnih akcija Bernar Kušner. Rolan Dima, ministar spoljnih poslova Francuske je izjavio da: „Moramo da razbijemo začarani krug pucnjave i krvi koji je okruživao 350 000 ljudi i da pokažemo svetu da ukoliko želite da uspete onda to možete; dokaz toga je da je on (Miteran) jutros sleteo na aerodrom iako je on bio zatvoren više nedelja”.³⁶⁸

Miteranov spektakularni dolazak u Sarajevo 28 juna 1992. godine, imao je širok odjek u Evropi i svetu. Tako pisanje nemačke štampe, naročito one bliske vladi, uglavnom odišu nezadovoljstvom zbog njegovog jednostranog poteza „i to upravo na dan kada je u Sarajevu pre sedamdeset osam godina ubijen austrougarski prestolonaslednik Ferdinand”.³⁶⁹ Deo nemačkih štampanih medija je konstatovao hrabrost Miterana što treba razdvojiti, kako kažu od njegovih pravih namera, „pa čak i takvih, da je hteo da pomogne Srbima pokazujući spektakularnim dolaskom na sarajevski aerodrom da problema oko transporta humanitarne pomoći, kad je on sam mogao na njega da sleti, više i nema, pa ni razloga za međunarodnu vojnu intervenciju.

U tom kontekstu Miteranu se jetko zamera što se sastao s generalom Mladićem (ako je ta vest uopšte tačna). Frankfuter algemajne cajtung smatra da je to ‘teška Miteranova greška’. Francuski predsednik je mogao, ako je već imao nameru da pošalje neku poruku Srbima, da se obrati direktno vladi u Beogradu.

³⁶⁶ Citat iz lista Borba, članak pod naslovom „Pomoć, a ne intervencija”, autorke Branke Mitrović, od 29 juna 1992.

³⁶⁷ Iz lista Politika od 29 juna 1992, na osnovu članka „Najava otvaranja sarajevskog aerodroma”, autora S. R.

³⁶⁸ Ove reči je preneo AFP, a citirane su u Politici od 29 juna 1992, na osnovu članka „Najava otvaranja sarajevskog aerodroma”, autora S. R.

³⁶⁹ Članak U Politici od 30 juna 1992. godine pod naslovom „Nemci ljuti na Miterana”, od stalnog dopisnika iz Bona Miroslava Stojanovića, gde se citira pisanje provladinog Velta od 29 juna. i njegovog članka na naslovnoj strani „Pucnji na Miterana u Sarajevu”.

‘Razgovor francuskog predsednika sa srpskim generalom u Sarajevu je udarac bosanskoj državi koja se bori za život.’

Da teza o Miteranovnoj ‘dvostrukoj igri’ nije samo usput sročena svedoči i priča o ovome šta se događalo iza kulisa lisabonskog samita, upravo kada je reč o nastavku rezolucije o Jugoslaviji, u kojoj su se Evropljani, kako se ovde naglašava, prvi put ohrabрили i složili da zaprete međunarodnom vojnom intervencijom. Do te saglasnosti se, kako danas otkrivaju nemački izveštači, došlo veoma teško i nakon gotovo sedmočasovnog rvanja u krugu visokih funkcionera ministarstava spoljnih poslova zemalja članica EZ i samih ministara.

Glavna srdžba za to svaljuje se upravo na francuskog predstavnika koji se suprotstavljao svakoj ‘jakoj optužbi na račun srpskog predsednika Miloševića’. Nemačkog ministra Kinkela i političkog direktora u Ministarstvu spoljnih poslova Kroborga, koji je godinama bio Genšerov šef za štampu, naljutili su najpre domaćini, koji su ponudili skandalozan tekst u kojem su za krvoproliće u Bosni i Hercegovini optuživani Srbi, Muslimani i Hrvati i u kojem se, na nemačko zgražavanje, nije uopšte spominjala ideja o isključivanju Jugoslavije iz međunarodnih organizacija. Potom se pojavio eto Francuz koji nije dozvoljavao formulacije na štetu Srbije, iako je francuski predsednik, govoreći na plenarnoj sednici samita, rekao dramatično (navodno misleći na ‘srpsku agresiju u Bosni’) ‘nož nam je usmeren ka grudima, moramo delovati...’

Komentatori koji se bave ovom temom isključuju svaku mogućnost da je između francuskog šefa države i visokih funkcionera Ministarstva spoljnih poslova došlo do ‘smetnje na vezama’ i da je od početka, to bila praktično Miteranova ‘dupla igra’.

Izveštači beleže kako se, ipak Nemci nisu dali. Uzeli su stvari u svoje ruke i praktično počeli da diktiraju svoje oštre formulacije (uz naglašavanje da se s tim banditima Srbima ne može za isti sto) pribavili su pre toga i potporu Belgijanaca, Danaca, pa i Holanđana (pošto novi ministar Kinkel ima s Van de Brukom ‘više sreće’ nego njegov prethodnik Genšer).³⁷⁰

Francuska politika je na izvesno suptilniji način od Nemačke pristupila svom angažovanju oko jugoslovenske krize. Imajući u vidu da Nemačka nije slala svoje trupe u okviru mirovnih misija na jugoslovenskom prostoru, bar ne u prvoj fazi krize, najveći broj vojnika je davala Francuska, a potom Britanija.³⁷¹

³⁷⁰ Citat iz članka objavljenom u Politici autora Miroslava Stojanovića stalnog dopisnika iz Bon, pod naslovom „Nemci ljuti na Miterana” od 30. juna 1992.

³⁷¹ Tekst u Politici, „Francuzi stalno prvi”, autora Darka Ribnikara, objavljen 1 jula, 1992.

Na unutrašnjoj političkoj sceni u Srbiji upravo poslednjih dana juna je došlo do prestrojavanja u opoziciji. Dolazi do podele u Demokratskoj stranci, pa novoformirana stranka Demokratska stranka Srbije zajedno sa Srpskim pokretom obnove, nekim manjim partijama i istaknutim vanstranačkim pojedincima čini Demokratski pokret Srbije – DEPOS. Izvan ove koalicije je ostala Demokratska stranka. DEPOS održava protestna okupljanja ispred Skupštine Jugoslavije, protiv vladajućeg režima na čijem se čelu nalazi lider SPS Slobodan Milošević. Sa velikog Vidovdanskog sabora predsedništvo DEPOS šalje pozdrav francuskom predsedniku Miteranu u kojem mu čestita na dosadašnjim mirovnim naporima sa porukom: „Vi ste jedan od retkih svetskih političara kojeg slušaju na svim stranama sukoba..., Mi smo se danas okupili u velikom broju da tražimo mir, ali i obnovu demokratije u Srbiji koja je ovde ključ za sva mirovna rešenja. Srbi danas očekuju od Vas, gospodine predsedniče, reči solidarnosti, nekoliko mudrih poruka jer vi ste mudar čovek. Manifestacija koja se održava u Beogradu i čitava Srbija, očekuju sa nestršljenjem Vašu demokratsku poruku.”³⁷²

U pisanju nemačke štampe sledećih nekoliko dana o Miteranovoj iznenadnoj poseti Sarajevu provejavali su različiti stavovi. Pragmatiski gledano, nije porican neposredan učinak njegove posete, pošto je sarajevski aerodrom Butmir predat plavim šlemovima i iz toga se dodatno izvlači zaključak o velikom uticaju i ugledu koji francuski predsednik i sama Francuska ima na Srbe. Sa druge strane na pitanje zbog čega Francuska do tada nije više koristila taj svoj uticaj na srpsku stranu, nemački mediji sami uglavnom daju odgovor, da je to verovatno zato, što se sama Nemačka navijački odnosila i to veoma direktno prema Hrvatskoj.³⁷³ Nemačka štampa smatra da je Miteranova akcija u poslednje vreme po pitanju sukoba u Bosni i jugoslovenskoj krizi u celini, najviše motivisana da se izbegne najavljeno mešanje Amerikanaca u čitavu problematiku, na jedan direktniji način, što „Miteranu i njegovim prethodnicima (misli se pre svega na De Gola) američko angažovanje u Evropi uvek je predstavljalo ‘trn u oku’.”³⁷⁴

Aleksandar Petrović, jedan od opozicionih prvaka i učesnik Vidovdanskog sabora ukazuje da se primete neka nova strujanja u francuskoj političkoj sceni prema srpskom pitanju od kada srpska opozicija ofanzivnije nastupa. On navodi

³⁷² Tekst u Borbi od 29 juna 1992, „Zaustavite ovaj rat”, priredila S. Bogavac.

³⁷³ Tekst u Politici od 1 jula, 1992. koji se bavi analizom pisanja nemačke štampe o poseti Miterana Sarajevu, „Bonske političke nedoumice, Miteran kao zaštitnik Srba”, članak stalnog dopisnika iz Bona Miroslava Stojanovića., gde se citira konkretno pisanje Frankfurter algemajne cajtunga od 30 juna.

³⁷⁴ Citat iz teksta u Politici od 1 jula, autora M. Stojanovića, „Bonske političke nedoumice, Miteran kao zaštitnik Srba”.

i sledeće: „Najpre jedna mala, improvizovana, politička analiza. Hrvatski lobi je sasvim pravilno ocenio da Francuska predstavlja neuralgičnu tačku u političkoj izolaciji Srbije i srpskog naroda. Mada je već više decenija prošlo od solunskog fronta, jedna opšta simpatija prema Srbima još je živa i u francuskom narodu i kod velikog broja uticajnih političkih ličnosti. – Tako je na primer, u poslednjoj tv emisiji posvećenoj Jugoslaviji, pisac i akademik Žan D Omerson citirao reči na spomeniku Francuskoj u Beogradu, - Volimo Francusku kao što je ona nas volela., i sa žaljenjem konstatovao da je spomenik nedavno pokriven crnim platnom.. Svestan ove činjenice, hrvatski lobi je pokrenuo imponzantan aparat, i, sigurno, znatna finansijska sredstva, da preko javnih glasila utiče na javno mnjenje, a u prvom redu na francusku politiku”.³⁷⁵ Petrović navodi izvesnu konfuzija u francuskim medijima, gde su informacije protivrečne kad izveštavaju sa prostora eks Jugoslavije. Javnost i mediji su podeljeni, a Hrvati imaju podršku izvesnih krugova, uključujući i katoličku crkvu, dok je podrška Srbima veoma jaka iz praktično svih struktura društva. On navodi da je delegacija Depos obišla visoke francuske ličnosti između ostalih Morisa Šumana, Žana Mateoijeja za koga kaže da je četvrta po rangu ličnost u Francuskoj, Belona predsednika Komisije za spoljne poslove Narodne skupštine, savetnika Miterana Tieri de Bosea i druge.

Za verovatno bolje sagledavanje ukupne pozicije vlasti i opozicije u Francuskoj u odnosu na sukob u Jugoslaviji tokom druge polovine 1992. godine, može da nam posluži i nastup ministra spoljnih poslova Rolana Dime na sastanku parlamentarne Komisije za spoljnu politiku u francuskom parlamentu, sazvanom zbog jugoslovenske krize. Kako je sastanak bio zatvoren postojala su nagađanja njegovog toka i zaključaka. Sastanak je sazvan na zahtev više poslanika koji su izrazili želju da budu upoznati sa stavom i planovima francuske vlade u vezi sa jugoslovenskom krizom. U Politikinom članku u vezi ovoga između ostalog kaže se i sledeće:

„Zvanično, kako je posle sednice potvrdio Dima, Francuska isključuje i dalje učešće u vojnoj intervenciji u našoj zemlji jer to, kako je rekao, ne bi bilo ‘odgovarajuće rešenje za krizu.’ Međutim opozicioni poslanici tvrde da su između redova razumeli da Dima ipak ne isključuje akciju vojne prirode, što je po njima hipoteza koju je do sada odbijao zvanični Pariz. Dima je međutim, kako se danas ocenjuje u Parizu, bio znatno neodređeniji u pogledu perspektive. ‘Neophodno je’, rekao je on, ‘pronaći političko rešenje i istovremeno nastaviti sa humanitarnom akcijom, kao i sa ispitivanjima o logorima za čije zatvaranje treba upotrebiti sve mere.’ Međutim, ostao je, kažu, dužan da odgovori ‘na koji način’, prebacivši sve na predstojeću londonsku konferenciju za koju je rekao: Francuska

³⁷⁵ „Neki novi tonovi”, pismo iz Pariza, Aleksandar Petrović, Borba, od 7 jula. 1992.

očekuje da se konferencija pozabavi suštinskim problemima kao što su svi koji se tiču granica i prava i poštovanja manjina da bi se našlo političko rešenje krize.

Opozicioni poslanici su, pak, ponovo izrazili mišljenja da je sve to nedovoljno i da je trebalo u svakom slučaju javno osuditi politiku srpske vlade, posebno zbog politike 'etničkog čišćenja'. Po njima, greška je bila i unapred javno odricanje od vojne intervencije u Jugoslaviji jer je to samo moglo da ohrabri pojedine strane u sukobu, pri čemu nisu propustili da napomenu da i dalje smatraju da je to 'Srbija predsednika Miloševića'.³⁷⁶

Odavde vidimo veoma izražene razlike u odnosu na stav prema jugoslovenskoj krizi između politike vladajuće levice u Francuskoj u odnosu na opoziciju oličenu pre svega u degolističkoj stranci predvođenom Žakom Širakom. Međutim situacija nije bila do kraja tako jednostavna u ovom periodu, iščekivanja glasanja o Mastrihtu. Tako francuski premijer Pjer Beregovoa je izjavio da se jugoslovenski slučaj ne može uporediti sa Kuvajtom, imajući u obzir da je u Jugoslaviji 'građanski rat između više nacionalnosti.' On na taj način dodatno odbija svaku paralelu sa Irakom, i potencijalnu vojnu intervenciju. U isto vreme on ističe da je dobro što su evropske sile ujedinjene oko EEZ, jer ne deluju parcijalno, što bi u suprotnom dovelo do njihovog opredeljivanja prema jugoslovenskoj krizi 'na liniji faktora koje su prethodile Prvom svetskom ratu.' U Tanjugovoj analizi situacije u Francuskoj unutrašnjoj političkoj sceni prema jugoslovenskoj krizi, navodi se da su i lider desnice Širak i lider levice Loren Fabijus sada pristalice vojne intervencije. Sa druge strane uz predsednika Miterana je i bivši predsednik Žiskar d Esten, koji takođe podržava internacionalno ne mešanje u jugoslovenski sukob, a posebno ne vojnom intervencijom.³⁷⁷

Veliki i to izuzetno negativan medijski udar na srpsku stranu, predstavljalo je tokom avgusta izveštavanje dela zapadnih medija o postojanju niza logora na području srpske teritorije u BiH gde su bili stacionirani muškarci Muslimani i u manjoj meri Hrvati, ratni zarobljenici, koji su po tim izveštavanjima „podsećali na koncentracione logore iz Drugog svetskog rata”. U svojoj knjizi Pier Pean *Le monde selon K.* (Svet prema K(ušneru), ukazuje se zapravo da su Bernar Kušner i organizacija Lekari bez granica, odgovorni bar kad je reč o francuskim medijima, a delom i šire kada je u pitanju čitav Zapad, za pripisivanje različitih oblika etničkog čišćenja prevashodno srpskoj strani. Kušner koji je došao u Sarajevo 28 juna zajedno sa Miteranom, nastavio je svoje političko delovanje po pitanju sukoba u

³⁷⁶ Citat iz članka objavljenom u *Politici* od 20 avgusta 1992. pod naslovom – Rolan Dima u francuskom parlamentu – Upotrebiti sve mere za zatvaranje logora u BiH.

³⁷⁷ Citat iz članka objavljenog u *Politici* od 20 avgusta 1992, pod nazivom „Francuski premijer o situaciji u Jugoslaviji – Jugoslovenska kriza i Kuvajt nisu isto”.

Bosni prevashodno na štetu srpske strane, u čemu se bitno razlikovao tada od većeg dela vladajućeg establišmenta u Francuskoj. Pean, navodi da je Kušner koji je predvodio grupu prestižnih francuskih novinara u poseti srpskom delu Bosne i Hercegovine (Benoa Gisemberg iz Pari Mača, Izabel Elsen iz Žurnal di dimonš, Didier Fransoa iz Liberasiona i Naida Nakad iz TF1), zajedno sa nekim visokim funkcionerima ministarstva informisanja, posetio sredinom avgusta 1992. logore o kojima se upravo tada pronela vest u nekim zapadnim medijima da bi mogli da podsećaju na koncentracione logore iz Drugog svetskog rata.³⁷⁸ Upravo su Srbi, koji su se na ovim područjima i podigli na otpor nezavisnoj Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, imali užasna istorijska iskustva upravo iz Drugog svetskog rata (Jasenovac i druga stratišta koja po svom intenzitetu strahota prevazilaze nemačke logore smrti nad Jevrejima poput Aušvica), kada su doživeli genocid od nemačkog okupatora i hrvatskih i muslimanskih fašista.³⁷⁹ Iako u poseti Omarskoj, Manjači, Trnovu i nekim drugim zatvorima i sabirnim logorima za ratne zarobljenike, nije bilo slika koje bi mogle da ukažu na sličnost sa logorima smrti iz Drugog svetskog rata, uz naravno konstataciju da su to ipak uglavnom nehumani uslovi smeštaja, Kušner je nastavio da širi sliku po Francuskoj i svetu o Srbima kao genocidnim zločincima. Po Kušneru, koji je tada bio ministar u francuskoj vladi, kako primećuje Pean, ne samo da su Srbi nesumnjivi inicijatori etničkog čišćenja i koncentracionih logora, već je on samo srpsku stranu optuživao za ovakve zločine, iako je bilo jasno da to rade i druge dve zaraćene strane (Muslimani i Hrvati u obračunu sa Srbima, a od 1993 i u međusobnom ratu). Izveštaji ove grupe novinara i lobija koji je pomagala grupa „Lekara bez granica” na čelu sa Kušnerom zapalila je medijski Francusku i Zapad, od kada je pozicija Srba u javnom mnjenju postala neuporedivo gora nego dotle. O tome da su navedeni sabirni logori za zarobljenike imali bilo kakve veze sa masovnom egzekucijom, nema dokaza i Pean navodi da su čak i američke obaveštajne službe došle do takvog zaključka. Novinar BBS Alen Litl govorio je na ovoj stanici da logori koje je posetio nemaju nikakve veze sa nacističkim. Međutim, Lekari bez granica za koje Pean tvrdi da su dobili dva miliona dolara samo za ovaj deo kampanje protiv Srba nastavljaju da rade medijske spotove u Francuskoj, gde su čak angažovani i medijske zvezde poput Mišel Pikolia, Žan Birkin, koji su ponavljali u kampanji tri sedmice da su Srbi agresori sa genocidnim i nacističkim poduhvatima protiv Muslimana i Hrvata. Čak su bili rađeni ogromni plakati četiri puta tri metra koji su asocijali da su Srbi nacisti, a Milošević Hitler. Ovu akciju je subvencionirala organizacija Lekari bez granica na čelu sa Kušnerom, a kao medij unajmljen i čuveni komunistički list Umanite

³⁷⁸ Pierre Péan, *Le mond selon K*, Fayard, Paris, p. 92.

³⁷⁹ Pierre Péan, *Le mond selon K*, Fayard, Paris, p. 70.

januara 1993.³⁸⁰ Pean tvrdi da to nije slučajno i da se radi o dobro organizovanoj i subvencioniranoj akciji u Francuskoj kao deo opšte akcije na Zapadu, gde se Kušner i Lekari bez granica nalaze u izvršnoj poziciji. Slične tvrdnje o medijskim manipulacijama Kušnera i Lekara bez granica protiv Srba iznose i neki drugi Francuski i zapadni autori.³⁸¹ Ova otežana medijska slika srpske strane, značajno će uticati na dalji tok ponašanja zapadnih sila u jugoslovenskoj krizi. Kada je u pitanju Francuska, tu je srpska strana politički bolje stajala nego u odnosu na Nemačku i SAD, ali je dalji razvoj događaja u mnogome bio otežan, naročito od aprila 1993. godine, kada socijalističku vladu zamenjuje desnica. U vrhu francuske desnice, Širak i neki drugi političari su imali manje razumevanja za srpsku stvar, od nekih drugih političkih lidera u Francuskoj. Pozicija Miterana kao predsednika Republike i dalje je međutim bila dominantna u političkom sistemu Francuske, što se odražavalo i na ukupnu francusku politiku prema jugoslovenskoj krizi.

Uoči glasanja o Mاستrihtu u Francuskoj, u predizbornim kampanjama i pristalice za i pristalice protiv, su kao argument koristili jugoslovensku krizu. „Jugoslovenska kriza, naime već danima ne silazi s francuske političke scene, sa sve izrazitijom tendencijom njenog korišćenja u propagandne svrhe pred referendum o Mاستrihtu. Protivnici ‘unija’ koje su dogovorene u ovom holandskom gradu ističu da se upravo na našem primeru ‘vide teškoće zajedničke akcije Evrope’ i traže od Francuza da glasaju protiv. Pristalice, pak, smatraju da se upravo zbog toga treba izjasniti ‘za Mاستriht’, da bi Evropa dobila odgovarajuće instrumente za akcije i ove vrste.”

Početkom 1993. godine u Francuskoj se javno mnjenje sve više određuje protiv nastavka rata na prostoru Bosne i Hercegovine. Grupa francuskih intelektualaca obilazi Srbiju pokušavajući da lobira za mir. Grupu predvode Žak Gijo biskup katoličke crkve, Deni Lanžlua, advokat Pariskog suda i pisac, Bernar Lakomb, sindikalista i poslanik, Katrin Litan, sociolog.³⁸² Oni kritikuju režime u Srbiji i Hrvatskoj, i apeluju na sve snage koje su za mir. Francuski političar, bivši premijer i jedan od najbližih De Golovih saradnika Mišel Debre, nudi rešenje u izvesnim protektoratima nad prostorom Hrvatske i Bosne i Hercegovine koje bi držale Francuska, Španija, Kanada i OUN, a gde bi se poništila nezavisnost ovih republika i prekinuli sukobi.³⁸³

³⁸⁰ Pierre Péan, *Le mond selon K*, Fayard, Paris, pp 94-96.

³⁸¹ Pre svega knjiga Michel Floquet, Bertrand Coq, *Les Tribulations de Bernard Kouchner en Yougoslavie*, Albin Michel, 2000 ; Rony Brauman, *Penser dans l'urgence*, Edition du Seuil.

³⁸² „Sudbina Balkana je u rukama njegovog naroda”, *Politika*, 25 februar, 1993.

³⁸³ „Rešenje u protektoratima”, *Politika* 17 februar, 1993.

Francuska oficijelna politika koju je kreirao pre svega Miteran, uz saglasnost vlade i ministarstva spoljnih poslova, stajala je na stanovištu nemešanja u ratni sukob u Bosni i Hercegovini i poštovanje embarga na isporuku oružja. Eventualna vojna podrška pojedinim mirovnim akcijama, nije po francuskim planovima podrazumevala i upotrebu sile, već samo zaštitu humanitarne pomoći. U tom pravcu u Mondu je početkom februara 1993. godine načelnik Generalštaba francuske armije admiral Lanksad, američkom kolegi generalu Pauelu, predložio koncept za razmatranje o vojnoj podršci doturanju humanitarne pomoći. Taj koncept je podrazumevao dve tačke. Prvu, o pooštavanju kontrole zabrane letova nad BiH i drugu o stvaranju zaštitnog prstena oko Sarajeva multinacionalnim snagama.³⁸⁴ Međutim, ono što je posebno važno kod ovog predloga, da bi se on uopšte razmatrao trebalo je da se ispuni uslov da ga prihvate sve zaraćene strane, što se činilo u tom trenutku malo mogućim. Kako je u ovo vreme nemačka politika zahtevala ukidanje embarga na uvoz oružja zaraćenim stranama i čak vojno mešanje međunarodne zajednice,³⁸⁵ ovakav predlog se može posmatrati i kao rešenost francuske strane da ipak ponudi neko rešenje, ostajući i dalje protiv bilo kakve intervencije bez saglasnosti svih zaraćenih strana u BiH.

Francuski magazin koji izlazi sedmično *L'Événement du jeudi*, doneo je 10 juna 1993. poduži analitički tekst Sebastijana Fontenela, o situaciji u BiH i francuskoj politici. On prenosi dokument koji je izdala komanda francuskih vojnika, plavih šlemova na ovom području svojoj komandi. U ovom tekstu se iznosi nezadovoljstvo francuskih komandanata stanjem u BiH, posebno francuskim interesima koji se nedovoljno uvažavaju. Govoreći o situaciji na terenu, „informacije su loše...Trebalo prestati sa manihejstvom koje svu krivicu pripisuje samo jednom taboru.” Kao primeri se ističu da „se često pominje 14 srpskih logora u BiH, a ko govori o 10 muslimanskih i 8 hrvatskih logora koji takođe postoje?... Ko je pokušao da proveri sumanute brojke, glasine po kojima se samo Srbima pripisuje 20 000 – 60 000 silovanja – glasine koje je u većini slučajeva lansirao i podgrejao Zagreb. Ozbiljna istraga je došla do užasne brojke – u Bosni je zabeleženo 10 000 slučajeva silovanja – ali i do uverenja da je ovakva praksa bila svojstvena svim stranama.” U izveštaju se kaže da su se Alija Izetbegović i deo Muslimana do pre neku godinu izjašnjavali po nacionalnosti da su Srbi islamske vere, i da je priznavanje nezavisne BiH pod pritiskom nemačke politike, veliki promašaj. „OUN će na kraju krajeva morati da uzme u obzir neke očigledne činjenice: Srbi predstavljaju snažan element u ovom regionu, Hrvati su ostvarili

³⁸⁴ Preneo RFI 3 februara 1993., izvorni tekst u Mondu, objavljen nekoliko dana ranije.

³⁸⁵ O zahtevu nemačke politike da se ukine embargo za uvoz oružja zaraćenim stranama u BiH i da se otvori mogućnost vojne intervencije iz *The Times* 2. II 1993.

deo svojih ciljeva i spremni su na kompromis, a Bosna je mrtva. Pitanje glasi: Kako je sahraniti, a da ona ne postane grob za Muslimane. Najzad treba imati na umu da su poginule francuske vojnike ubili bosanski (u Sarajevu) ili hrvatski meci (na Velebitu), da je bilo mnogo manipulacija i da je Francuska umešana u ono što je pre građanski, čak verski rat nego rat između država.”³⁸⁶

O postojanju izvesnih podela u francuskoj politici pokazuje i tekst Mišela Bulmera bivšeg ambasadora u Tirani objavljen u Mondu 28 marta, pod naslovom „Greške francuske politike”. On kritikuje zvaničnu politiku Francuske, naročito predsednika Miterana, da su suviše naklonjeni srpskoj strani, i da blokiraju bilo kakvu vojnu akciju i pritisak na Srbe u pravcu okončavanja sukoba na prostoru BiH. On žestokim tonom kritikuje zvanični Beograd da guši prava albanske manjine na Kosovu, koja je tu zapravo etnički većinski narod, potom „treba, naročito pokazati više razumevanja prema Hrvatskoj koju je od početka krize na distanci držao francuski predsednik..”. Bulner koristi dosta oštar vokabular kada srpsku stranu jednostrano optužuje za „etničko čišćenje i sistematsko silovanje”.³⁸⁷

Podetele u francuskoj politici i društvu su sledećih meseci bile sve vidljivije po pitanju politike prema jugoslovenskoj krizi. U stranačkom smislu, levica na vlasti je imala više razumevanja za srpsku stranu, u odnosu na opozicionu desnicu, mada su često individualni stavovi nadjačavali partijsku podelu. To se posebno odnosi na stručnjake, javne delatnike, intelektualce. Tako Frederik Bonar, urednik lista „Šesnaest nacija” koji se bavi vojnim pitanjima i čiji je izdavač Atlantski pakt, u intevjuu *Internešenel herald tribjunu* izričito se zalaže protiv ukidanja embarga na uvoz oružja i protiv vojne intervencije u BiH.³⁸⁸ U svojim izlaganjima izvesnu podršku Srbima dao je i bivši francuski premijer, jedan od najbližih De Golovih saradnika Mišel Debre.³⁸⁹

U poseti Beogradu kod predsednika SRJ Dobrice Ćosića bila je grupa francuskih senatora na čelu sa Žerarom Lešerom, šefom poslaničke grupe Širakove partije (degolista) krajem maja 1993. Tom prilikom je analizirana situacije u BiH i okruženju, podsetilo se na francusko-srpsko prijateljstvo i traženje optimalnog rešenja za izlazak iz sukoba. „Gospodin Laršer je rekao da je došlo vreme da se obnove prijateljske veze Francuske sa narodima SRJ, podvlačeći da ne sumnja da srpski narod u Bosni i Hercegovini brani svoje kuće i izražavajući uverenje da tamo nema jugoslovenske vojske (SRJ). Predsednik

³⁸⁶ L'Événement du jeudi, Sebastien Fontenel, 10 VI 1993.

³⁸⁷ Le Monde, 28 III 1993. Mišel Bolmer.

³⁸⁸ „Bosna kao arena”, Politika, 18 maj, 1993, tekst Darka Ribnikara.

³⁸⁹ „Globus” prenosi tekst Mišela Debrea „Naša čast je u pitanju” od 11 juna 1993.

Ćosić je dugo govorio o situaciji koju su izazvale sankcije i pozvao Francusku da se ponovo vrati na Balkan, podsećajući da je srpska moderna kultura inspirisana francuskom kulturom i da Francuska nema razloga da zaboravi da je u prekompoziciji Balkana Srbija njen glavni oslonac.”³⁹⁰

Međutim, nad srpskom stranom se nadvila nova pretnja u međunarodnim odnosima. To je bila pobeda na parlamentarnim izborima krajem marta desnice u Francuskoj. Degolisti tradicionalno imaju prema Srbima afirmativan stav, tako da njihova pobeda na parlamentarnim izborima sama po sebi ne bi imala negativnu konotaciju za kreiranje zvanične politike Ke D Orseja, da određena personalna rešenja u njoj nisu značajno određivala novu spoljnopolitičku koncepciju Pariza. Tako je novi premijer Baladir pokazao manje spremnosti i razumevanja za srpske interese u odnosu na prethodnog premijera iz redova socijalista. Takođe Žak Širak, šef degolističke stranke, u odnosu na Miterana, takođe za jedan stepenik ima manje razumevanja za srpsku stranu, a tome treba dodati i stav istakutog političara desnice Leotara. Francuski stav vetoa na potencijalnu vojnu intervenciju zapadne koalicije, sada više nije tako bezuslovno čvrst. Kohabitacija u vrhu francuske politike, gde predsedničku funkciju i dalje ima Miteran, a premijersku Baladir, novi je momenat u određivanju spoljne politike Pariza. U tom pravcu treba pratiti i seriju medijskih izjava francuskih generala komandanata plavih šlemova u Bosni i Hercegovini Morilona, i Kota, kao i stavove proslavljenog generala Galoa, koji ukazuju da treba biti oprezan u potencijalnoj upotrebi sile na ovim prostorima kada se radi o zapadnim zemljama. „Ne priliči Francuskoj da se priključi eventualnoj akciji zemalja Atlantskog saveza protiv srpskih položaja u Bosni. Ne bombarduje se narod koji je u dva navrata izabrao stranu Francuske u ratu i platio svoju borbu gubitkom većim od dva miliona ljudi. Sem toga jedna zemlja koja je bila pod surovom okupacijom Turaka, zatim mučena od hrvatskih ustaša i muslimanske „es-es” divizije i maltretirana trideset pet godina od maršala - predsednika Tita, takva država bar zaslužuje da se pregovara o njenoj budućnosti.” Ovakvim rečima započinje tekst generala Galoa u pariskom *Kotidieniu* od 14 avgusta.³⁹¹

Krajem 1993. godine general Morilon je objavio u ediciji izdavačke kuće Grase, knjigu svojih zapažanja i iskustava kao komandanta plavih šlemova u Bosni i Hercegovini *Razumeti i smeti – hronika Sarajeva*. U njoj francuski general pojašnjava širem javnom mnjenju situaciju u Bosni i Hercegovini, tokom prvih ratnih godina i ulogu mirovnih trupa u razdvajanju sukobljenih strana na terenu. Mnoge činjenice iznete u ovoj knjizi zapravo opovrgavaju znatan deo

³⁹⁰ „EZ nije uvažila realnost i napravila je grešku”, *Politika*, 26 maj, 1993, tekst Branke Mikić.

³⁹¹ „Upozorenje generala Galoa”, *Politika* 14 avgust, 1993. tekst Darka Ribnikara.

medijskih manipulacija u javnom mnjenju zapadnih zemalja, uključujući i Francusku. Između ostalog on tvrdi da u podeljenom Sarajevu, gde su srpske snage držale i širu okolinu, uloga mirovnih trupa je bila presudna da centralni deo grada uopšte opstane u rukama Muslimana i samog Izetbegovića. Sa druge strane, jedna od ključnih „igara” muslimanskog rukovodstva, je bila ta da se mnogobrojni dogovoreni prekidi vatre ne održe, i da za to bude optuživana srpska strana, što bi u krajnjem slučaju dovelo do priželjkivane (izgleda načelno i obećane) američke vojne intervencije u korist Muslimana kontra Srba.³⁹²

Time bi se makar delom preokrenula situacija na terenu, pošto je srpska strana, faktički u ratnim operacijama, još do sredine 1992. godine odnela pobjedu i nastavak rata je u najvećem vođen u pokušaju muslimanske strane da izvrši vojni preokret. Muslimansko rukovodstvo je očekivalo da nastavkom rata, iscrpljivanjem protivnika, računajući na svoju demografsku prednost, dobijajući pomoć u dobrovoljcima i ratnoj opremi sa strane (uglavnom iz islamskog sveta), provocirajući stranu intervenciju, te koristeći i sve jaču prednost u „medijskom ratu”, konačno napravi vojni preokret i posedne makar deo teritorija koje su kontrolisali bosanski Srbi.³⁹³

U unutrašnjoj političkoj sceni u SRJ došlo je do pojačavanja sukoba na liniji opozicija (pre svega u pitanju je lider SPO Vuk Drašković), – vlast, kada je privremeno i zatvoren bračni par Drašković pod optužbama da su pozivali i propagirali nasilje u vezi incidenta u Skupštini. U tom pravcu uz posredovanje francuske politike Draškovići su oslobođeni, a unutrašnje političke napetosti su se primirile. U pariskom nedeljniku *L Katodien D Pari*, objavljen je u dva nastavka stav uglednog francuskoj javnog delatnika Lea Amona „Jugoslovenska kriza i francuska politika”.³⁹⁴ On kritikuje francusku politiku da popušta

³⁹² Général Philippe Morillon, *Croire et oser; Chronique de Sarajevo*, Grasset, Paris, novembre 1993, II edition février 1994. p 95. Ovde Morillon navodi da je strategija muslimanskih političkih rukovodilaca, pre svega onih koji su studirali u SAD, poput Šaćirbeja, Silajdžića, Ganića, i tamo učvrstili svoje veze, da zbog ne održavanja dogovorenih prekida vatre oko Sarajeva, pre svega u oblasti aerodroma, optuže srpsku stranu i izdejsvuju američku vojnu intervenciju. On navodi da muslimansko rukovodstvo nije imalo interesa za održavanje prekida vatre, i da tu igru nije dovoljno prozreo komandant svih mirovnih trupa na području BiH Mek Kenzi – Général Philippe Morillon navedeno delo p. 96.

³⁹³ Sličnu politiku muslimansko rukovodstvo je vodilo i prema hrvatskoj strani, sve dok SAD nisu intervenisale 1994. u „mirenju” ove dve strane i forsirale pravljenje njihove koalicije računate da se srpskoj strani nanese ratni poraz. U tom pravcu je pridobijen zvanični Zagreb da ne pomaže više borbu Hrvata u Bosni i Hercegovini protiv Muslimana, pošto im je obećana pomoć u „reintegraciji” međunarodno zaštićenih zona u Hrvatskoj gde su bili plavi šlemovi i gde je većinsko srpsko stanovništvo – odnosno uništenje Republike srpske krajine.

³⁹⁴ *Le Quotidien de Paris*, avgust 1993.

pritislima nemačke, a u poslednje vreme i američke politike koje su protiv esencijalnih interesa srpske strane na Balakanu, konkretno u Bosni i Hercegovini. Francuska pokušava da nađe konsenzus i zajedničku politiku EZ prema konfliktu na prostoru eks Jugoslavije, dok Nemačka ima jasne geopolitičke interese koje uporno želi da nametne.

Krajem 1993. održani su parlamentarni izbori u Srbiji gde je vlast i dalje zadržala koalicija na čijem je čelu SPS. Istina, posle smene na vrhu DS, gde je Đinđić zamenio Mićunovića, demokrate su postigle znatno bolji rezultat nego na ranijim izborima i približili se broju mandata koje ima SPO u Narodnoj skupštini. Međutim to je još uvek znatno manje od broja mandata SRS, i ubedljivo manje od broja mandata vladajućeg SPS. Krajem godine, francuska politika je i dalje ublažavala pritiske američke i nemačke strane da se izvrše dodatni pritisci na Srbe. Raskol između zvaničnog Beograda i Pala, po pitanju prihvatanja ponuđenih rešenja o prekidu sukoba zaraćenih strana, na izvestan način je ublažio pritiske prema SRJ.

Važan faktor u popuštanju međunarodnog pritiska na Srbe je bilo otpočinjanje otvorenog sukoba između Hrvata i Muslimana u BiH. To je znatno popravilo poziciju srpske strane, i otupelo oštricu onih snaga koje su se zalagale za vojnu akciju Zapada. Tako ugledni pariski levičarski list Libeasion donosi 19 juna 1993. članak svog izveštača iz Bosne Marka Ksema o žestokim sukobima u centralnom delu zemlje Muslimana sa Hrvatima, gde ovi drugi masovno traže zaštitu i utočište kod srpske strane.³⁹⁵ Sledećih godinu dana sukobi u Bosni su predstavljali zapravo rat svih protiv svih, ili preciznije rečeno Muslimana sa Srbima i Muslimana sa Hrvatima, pošto su sukobi između Srba i Hrvata gotovo u potpunosti utihnuli u ovom periodu.

Vremenom su u okviru francuske vlade i zvanične vlasti u celini, sve više isplivali nesporazumi i različita mišljenja po pitanju jugoslovenske krize. Tako ministar spoljnih poslova Alen Žipe početkom novembra ukazuje da Evropa sama treba da reši ove probleme, a da to nije prioritet SAD, odbijajući i dalje mogućnost vojne intervencije. Sa druge strane ministar odbrane Fransoa Leotar, podržava stvaranje zajedničkog vojnog korpusa evropskih zemalja, koji bi bio pod vrhovnom vlašću NATO.³⁹⁶

Početkom 1994. godine, u novonastaloj situaciji raste pritisak zapadnih sila da se sprovede bilo kakav oblik vazdušne intervencije na one strane u sukobu koje ne poštuju proklamovane dogovore o doturanju humanitarne pomoći i

³⁹⁵ Članak u Politici od 20 juna 1993, autora Darka Ribnikara, koji prepričava tekst Marka Ksene iz Liberasiona od 19 juna, pod naslovom „Muslimani protiv hrišćana”.

³⁹⁶ „Amerika paralizala Evropu”, 7 novembar, 1993, Politika, tekst Darka Ribnikara.

selektivnog prekida vatre na pojedinim područjima. U vezi toga u časopisu *Politis* 25. januara objavljen je tekst Bernarda Lanlua, politikologa bliskog vladajućoj strukturi koji nagoveštava takvu mogućnost. Lanlua ukazuje na tešku poziciju plavih šlemova, gde su najbrojniji Francuzi sa 6 000 vojnika, koji svakodnevno plaćaju težak danak u žrtvama „...Još jedna otežavajuća okolnost: snage UNPROFOR-a, plavi šlemovi, vojnici i oficiri, na ivici su snaga. One više ne mogu da pružaju pomoć, što im je stavljeno u zadatak, bez mogućnosti da uzvrate na uznemiravanje i napade. Danak koji su platili ti ‘mirovni vojnici‘ već je težak: samo francuski kontingent, najbrojniji sa šest hiljada ljudi, imao je 18 poginulih i 260 ranjenih za manje od dva meseca.” Lanlua navodi da će se plavi šlemovi morati od sada braniti kad su napadnuti i da čak treba sprovesti u izuzetnom slučaju vazdušne akcije prema onim stanama koje konkretno krše neki od postignutih sporazuma. Autor ukazuje da „ne dolazi u obzir opredeljivanje, stavljanje na jednu stranu protiv druge. U toj eventualnoj vojnoj operaciji trebalo bi reagovati samo da bi se spasli ljudski životi, životi civila, koje su u bolestan sukob uvukli bolesni rukovodioci. Najbolesniji nisu obavezno oni na koje neki naši intelektualci bolesno probosanski orijentisani, označili kao takve.” Potom dodaje „Vratimo se ponovo na uzroke rata. Treba neumorno podsećati na prave uzroke, na veliku grešku kakva je bilo priznavanje, bez garancija, nezavisnosti Slovenije i Hrvatske, država konstituisanih na etničkim i verskim osnovama (uloga Bona i Vatikana). Zakasnelo kajanje Jovana Pavla II u pismu Butros-Galiju (mart 1993): Bože, šta smo učinili? Ta priznavanja su dovela do automatskog priznavanja, isto tako skandaloznog Makedonije i Bosne.

Početa greška nije srpska. Iako su srpske trupe, bolje naoružane i bolje organizovane, odmah uzvratile na najbrutalniji način. Greška je što su podsticane separatističke težnje, a zatim nesmotreno, prihvaćena podela jedne laičke države sa više nacija, kultura i veroispovesti koja se zvala Jugoslavija. Ko ne može da shvati da je srpska manjina u Hrvatskoj – nekada žrtva masakra nacističkih ustaša – odbila da bude drugog reda u jednoj ekstremnonacionalističkoj hrvatskoj državi, pod fašistoidnim režimom jednog Tuđmana? Otuda pobuna u Krajini (Vukovar), bombardovanje na dalmatinskoj obali (Dubrovnik), pokretanje rata bez milosti.³⁹⁷ U nastavku autor ukazuje na kompleksnost situacija u BiH gde srpsko i hrvatsko stanovništvo nije spremno da prihvati dominaciju muslimana i gde „...trebalo bi pre svega razmoriti šta predstavlja bosanski režim, čiji je šef Izetbegović pre nekoliko godina objavio knjigu-program u kojoj se zalaže za islamsku državu i organsko povezivanje muslimana od Rabata do Sarajeva..Postavite sebi pitanje: Srbin ste pravoslavne hrišćanske tradicije (i, kao vrhunac nevolja, žensko) da li vam se

³⁹⁷ *Politis*, tekst Bernarda Lanlua od 25. januara, pod naslovom u prevodu „Sarajevo - do kada?”

dopadaju izgledi da živite u islamskoj državi? Hrvat ste katolik (i žena); da li vam se oduševljava moguća vlast islamskih bradonja?"

Razlike između Miterana i Baladira su delom prevaziđene pa Francuska smanjuje svoj otpor prema potencijalnoj upotrebi sile u izuzetnim uslovima. Tokom proleća 1994. vazdušne snage, pre svega SAD su u par puta vojno intervenisale protiv srpskih snaga u okolini Sarajeva, što je dodatno podelilo francusku politiku i javno mnjenje. Francuski ambasador u Zagrebu Žorž-Mari Senia, koji je potom u ime međunarodne zajednice obavljao nekoliko posredničkih uloga na prostoru Hrvatske i BiH (Mostar)³⁹⁸ je pokazao manju naklonost prema srpskoj strani od većine drugih francuskih diplomata. On je čak i u kasnijim godinama u svojim stručnim radovima pokazao nepoznavanje nekih osnovnih istorijskih i društvenih okolnosti jugoslovenskog prostora, kada je recimo tvrdio „da suprotno saznanjima šireg mnjenja u Drugom svetskom ratu glavni antifašistički otpor čine pre svega Jugosloveni, Slovenci, Hrvati, Bosanci, Srbi (pre svega „hrvatski partizani“), a ne kao što se u francuskom javnom mnjenju misli da su to Srbi“.³⁹⁹ Neverovatno je da diplomata koji je deceniju proveo na eks jugoslovenskom prostoru ne zna činjenicu da su među tim bosanskim i hrvatskim partizanima iz vremena Drugog svetskog rata, posebno u prvim

³⁹⁸ Žorž-Mari Senia je bio ambasador Francuske u Zagrebu od sredine 1992. do kraja 1994, a zatim opunomoćenik francuskog predsednika u Mostaru tokom prve polovine 1995, da bi 1998. bio komesar EU u Bosni i Hercegovini. O ovome videti u radu Dragana Petrovića, Osvrti i analize novih francuskih izdanja, Politička revija 2/2004, str. 415-422, podatak o Žorž-Mari Senia, biografski podaci na str. 420.

³⁹⁹ George-Marie-Senia, Balcans (1991-1995) : une amère experience u Samy Cohen, Les diplomates, Negociers dans un monde chaotique, Editions Autrement, Paris, 2002, pp 128-140 ; U vezi toga pogledati Dragan Petrović, Osvrti i analize novih francuskih izdanja, Politička revija 2/2004, str. 415-422, o tekstu Žorž-Mari Senia na stranama 420-422. Senia je svoj rad u naučnom zborniku iskoristio da teško optuži srpsku stranu da su – Srbi i Crnogorci bili agresori u ratovima na prostoru eks Jugoslavije, a Hrvati, „ Bosanci “, Slovenci njihove žrtve (str.131). Za svoje velike zasluge ovaj diplomata ukazuje da je pritiskao svoju (francusku) vladu da odobri bombardovanje Srba na osnovu i njegovih izveštaja sa terena. Ukazujući na nepotrebno prosrpsko opredeljenje dobrog dela francuske javnosti delom i zbog uspomena iz Prvog i Drugog svetskog rata Senia, navodi da su antifašističku borbu protiv okuparora na tlu Jugoslavije u Drugom svetskom ratu vodili brojni „ Jugosloveni, Slovenci, Hrvati, Bosanci, Srbi ; krajem 1943.od 300 000 partizana otprilike trećinu od njih činili su hrvatski partizani “ (str. 133). Autor pokazuje neverovatno ne poznavanje istorije zemlje gde je obavljao važnu diplomatsku dužnost i o čijoj je sudbini i sam odlučivao. Zapanjujuće je da je ovaj tekst uradio 2002. godine, kada je zaista morao da zna bar neke osnovne stvari iz ovog domena, i sada je jasno u koliko su se teškoj situaciji našli jugoslovenski narodi, a pre svega srpski narod, kada su ovakvi ljudi u intelektualno-obrazovnom i moralnom pogledu delom odlučivali o njegovoj sudbini.

godinama sukoba, najveći deo činili etnički Srbi. Na osnovu analiziranih tekstova u francuskim medijima pada u oči pristrasnost i naklonost suprotnim stranama (albanskoj i hrvatskoj) francuskih diplomata koji su bili ambasadori u Albaniji i Hrvatskoj. Svakako da su u tom pravcu važnu ulogu odigrali lobiji i službe jugoslovenskih naroda i narodnosti koji su se našli u sukobu sa Srbima tih godina, a verovatno i velikih sila koji srpskoj strani nisu bili naklonjeni, poput Nemačke i potom SAD, kao i nekih islamskih zemalja.

Uticajni *Nouvel Observateur*, pariski časopis, doneo je povodom jugoslovenske krize 23 februara ekskluzivan intervju sa Iberom Vedrinom, diplomatom i generalnim sekretarom Jelisejske palate. Vedrin ukazuje na kompleksnost situacije, da je Tito u bivšoj SFRJ bio malo naklonjen Srbima, gde je jedna trećina tog naroda ostala da živi van Srbije, a u samoj Srbiji dao neproporcionalne autonomije, i to samo za tu republiku, manjinama Mađara u Vojvodini i Albancima na Kosovu. Vedrin uzazuje na komplikovanu situaciju na prostoru bivše Jugoslavije, gde svaki od naroda pokušava da realizuje svoje nacionalne ciljeve.⁴⁰⁰ Iako je Badinterova komisija došla do svojih zaključaka, ostaje utisak da manjine u proglašanim državama bivšim republikama, nisu dobile dovoljno garancija za svoje položaje. Vedrin brani politiku Miterana, koji je odbijao da da saglasnost za oružanu intervenciju zapadnih snaga radi uspostavljanja mira, i nije prihvatao pritiske nekih sila da se Srbi optuže kao glavni krivci.

Tokom proteklih godina rata u BiH u par navrata su nuđena rešenja zaraćenim stranama od strane posrednika u pregovorima, pre svega britanskog diplomate Dejvida Ovena i norveškog Stotelberga. Još uoči rat portugalski diplomata Kutiljero je predložio plan kantonizacije i etničke podele koji nije prihvatila muslimanska strana. Vens-Ovenov plan je bio ponuđen i aktuelan tokom 1993. i on je predviđao unutrašnju podelu Bosne i Hercegovine na kantone. Srpska strana nije prihvatila ovaj plan u potpunosti pošto tri velika srpska kantona nisu imala adekvatnu teritorijalnu povezanost. Ta primedba je prihvaćena, pa su potom sva sledeća ponuđena rešenja imala Republiku Srpsku kao celinu, a ona je predstavljala entitet u okviru labavo povezane, praktično konfederalne Bosne i Hercegovine. U jesen 1994. bio je aktuelan Oven-Stotelbergov plan koji međutim nije htela da prihvati muslimanska strana. Alen Žipe ministar inostranih poslova je tom prilikom izjavio da Srbi imaju ista prava za konstituisanje svoje posebne državnosti u okviru zajedničke BiH kao i Muslimani i Hrvati u svojoj federaciji (taj plan zbližavanja Muslimana i Hrvata nakon njihovog krvavog sukoba je nametnuo Vašington njihovim liderima u BiH tokom 1994). Žipe je napomenuo

⁴⁰⁰ *Le Nouvel Observateur*, intervju Vedrina od 23 februara 1994, „Francuska nema razloga da crveni”, preveo Tanjug.

da postoji pogrešno viđenje dela međunarodnog javnog mnjenja da su Srbi u Bosni došli istorijski tu, zapravo oni su starosedeoci u Bosni i zaslužuju jednak tretman sa druga dva naroda u izražavanju svoje volje za daljim životom.⁴⁰¹ Ocenjujući promene u francuskoj spoljnoj politici prema bosanskoj krizi od kako je došlo do formiranja vlade desnice na čelu sa Baladirom, Žipe je rekao da „Kada je Bosna u pitanju prešli smo sa pozicije koja je univerzalno smatrana prosrpskom na jedan uravnoteženi stav.”⁴⁰² Žipe je u svakom slučaju okrenuo vidljivo spoljnu politiku Francuske ka većoj kritici srpske strane, i čak bio više puta inicijator rezolucija protiv njih. Sa druge strane, Francuska i dalje nije prihvatila inicijative SAD i Nemačke da se zapadne snage umešaju direktno u sukobe na prostoru Bosne i Hercegovine i potpuno ukine embargo za isporuku oružja, pre svega muslimanskoj strani.

Za Ekspres Politiku intervju je dao francuski političar i intelektualac, poslanik nacionalne skupštine Iv Bone 27 aprila, u vezi francuskog odnosa prema Srbima u vezi aktuelne jugoslovenske krize. On je i predsednik nevladine organizacije „Srbija i Crna Gora – tlo Evrope”. „U Francuskoj ima mnogo više osećanja prema Srbima nego u drugim zemljama Evrope, a to znači i više prijateljstva koje je, pre svega, rođeno iz tradicije i zajedničkih interesa. Tome u prilog ide i zajednička borba u savezu koji je Francuska razvila sa nekoliko zemalja Evrope koji se u to doba zvao Mala Antanta, a koju je komunizam uništio. Sada bi taj savez trebalo ponovo oživeti.”⁴⁰³

Žak Delor predsednik Evropske komisije dao je izjavu na Prvom programu francuske televizije 5 juna da je „suštinski uzrok sukoba upravo ideologija nasilnog etničkog čišćenja koju je obnovio predsednik Čosić, koji je već 1990. objavio memorandum”. U demantu koji je bivši predsednik SRJ Čosić uputio Deloru i Francuskoj televiziji, izneo je niz argumenata kojima potpuno pobija tvrdnje Delora. „Nije mi poznato da je neko od savremenih francuskih i evropskih političara sa manje reči izgovorio više neistina,” navodi Čosić, ukazujući potom sa vrlo detaljnom argumentacijom netačnost navedenih tvrdnji Delora.⁴⁰⁴ Čosić je pored toga skrenuo pažnju i na njegovu novu knjigu „Raspad Jugoslavije i srpsko pitanje” koja je upravo tih dana izlazila iz štampe na francuskom jeziku u Francuskoj i Švajcarskoj, a izdavačka kuća je „Až d om”.

⁴⁰¹ „Žipe: Jednak tretman za Srbe”, Politika od 11 oktobra. 1994, tekst Darka Ribnikara.

⁴⁰² Ekspres Politika, „Alen Žipe ministar spoljnih poslova Francuske – diplomatski uzlet na jugoslovenskoj krizi”-11- februar 1995, tekst Dušana Radovanovića.

⁴⁰³ „Mrzim nepravdu”, Ekspres Politika, tekst Jelene Jovović i Višnje Vukotić od 27 aprila 1994.

⁴⁰⁴ „Čosić demantuje Delora”, Tanjug od 8 juna 1994.

Francuska je i dalje na nivou zvanične politike odbijala da prihvati ukidanje embarga na isporuku oružja zaraćenim stranama. Tako Alen Žipe u intervjuu Mondu 21 maja ukazuje da bi ukidanje tog embarga dovelo do stogodišnjeg rata u Bosni, što Francuska ne želi. Žipe ukazuje da „Istorijom i geografijom ljudi u Bosni su osuđeni da žive zajedno. I ranije je dolazilo do sukoba među njima, zar nije i veliki pisac Ivo Andrić, mnogo pre ovog rata, nazvao Sarajevo gradom mržnje. Samo ideolozi mogu da misle da su ovakvi sukobi uvek između demokrata i fašista.” Žipe dakle za dostizanje mira vidi dva politička principa koje treba primeniti. Prvi je da BiH treba da ostane međunarodno priznata i nezavisna država. Drugi, je da „zajednice u njoj poseduju samostalnu slobodnu administraciju u okviru jedne ‘gipke’ konfederacije.”⁴⁰⁵

Žipe je 17 oktobra obelodanio njegovo viđenje političkog rešenja za mir u BiH koji bi se najbolje u praksi realizovao samitom Izetbegović-Tudman-Milošević. Žipe je pored ranije spomenutih okvira rešenja izneo i pravo Srbima iz BiH da imaju posebne veze, odnosno konfederaciju sa Srbijom, odnosno SRJ.⁴⁰⁶ Ostavio je mogućnost i razmene pojedinih teritorija u okviru ponuđenog rešenja Kontakt grupe, gde i vlasti u Beogradu savetuju bosanskim Srbima da menjaju deo Sarajeva za muslimanske enklave u istočnoj Bosni. Francuski ministar spoljnih poslova ukazuje da međunarodna zajednica ne može da odlučuje u ime zaraćenih strana, ona može samo da im ponudi rešenja na razmatranje.

Sredinom novembra Žipe i Kozirjev ministar spoljnih poslova Rusije su na zajedničkom sastanku u Parizu, izrazili bliskost pogleda dve zemlje na rešenje bosanske krize. Izrazili su zabrinutost povodom jednostranog prekida od strane SAD embarga na uvoz oružja i to samo muslimanskoj strani u BiH.⁴⁰⁷ Obe strane su se složile da rešenje za prekid sukoba u BiH mora biti pravičan i prihvatljiv za sve strane u sukobu.

Početak decembra američki Tajm donosi natpis da je krizu u Bosni Francuska koristila radi razbijanja NATO pakta. Tih dana su nakon zasedanja Kontakt grupe u Beograd na razgovor sa predsednikom Srbije Miloševićem došli zajedno Žipe i Herd, ministri spoljnih poslova Francuske i Britanije. Ovaj odlazak Žipea Figaro je okarakterisao kao loš gest i ponižavajući za francusku diplomatiju. Ostali francuski mediji su bili podeljeni. Istina i američki diplomata

⁴⁰⁵ Intervju Žipea Mondu prenela je delom Politika od 20 maja u članku „Žipe: Ukidanje embarga na oružje donelo bi stogodišnji rat”, tekst Darka Ribnikara.

⁴⁰⁶ Tekst u Politici od 18 oktobra, „Alen Žipe o budćnosti bivše Jugoslavije – Kažnjavati zaogovornike rata, podržavati pristalice mira”,

⁴⁰⁷ „Bliskost Pariza i Moskve”, tekst u Politici od 17 novembra 1994, autor darko Ribnikar.

Čarls Ridman je takođe otišao u odvojenoj poseti, tada na razgovor sa Miloševićem. Za Miloševića Figaro tvrdi, da iako se pretpostavlja da se nalazi na široj listi inkrimisanih srpskih lidera koje u tajnosti sastavlja Vašington, i dalje predstavlja nezaobilazan faktor u pokušajima postizanja mira na eks jugoslovenskom prostoru.⁴⁰⁸ Francuski general Žan Kot, komandant kontigenta pri plavim šlemovima, dao je intervju Mondu 19 decembra 1994. u kojem ističe da je UNPROFOR odigrao svoju časnu ulogu, uključujući francuski kontigent, a i on kao njegov komandant. Ukazuje na teškoće na terenu, odgovornost sve tri zaraćen strane, od čega je srpska nešto veća od ostalih, potom odgovornost velikih sila za jednostranu politiku i svoje interese, a najviše je optužio politiku SAD.⁴⁰⁹

Do kraja mandata predsednika Miterana, francuska politika prema Srbima je bila u svakom slučaju naklonjenija nego kada su u pitanju politike drugih zapadnih sila. Jelena Guskova navodi generale Žana Kota i Filipa Moriona, koji nisu ostali do kraja predviđenog mandata na svojim visokim dužnostima u Bosni i Hercegovini, jer su se njihovi pogledi i predlozi sa terena razlikovali od službenih, dvostrukih standarda zapadnih vlada ili Ujedinjenih nacija.⁴¹⁰

Tokom proleća 1995. godine situacija u Bosni i Hercegovini nije napredovala, ona je faktički i dalje bila zamrznuta. SAD su jednostrano podržavale muslimansku stranu, i za ovu priliku isforsiranu koaliciju muslimansko-hrvatsku usmeravajući ih protiv srpskih trupa u Bosni. U isto vreme SAD su zajedno sa Nemačkom, pomagali režim Tuđmana i hrvatsku vojsku u agresivnim namerama da se obračunaju sa Republikom Spskom Kajinom. Francuska je pooštrila svoj stav prema Srbima, ali i dalje je zajedno sa ruskom stranom, kočila u okviru Kontakt grupe neumerena rešenja koja su predlagali Vašington i Bon. Britanska politika je bila negde na srednjem, gotovo neutralnom polu, ali i ona je imala u principu više razumevanja za srpske protivnike, naročito pod sugestijama svog tradicionalnog američkog saveznika. Alen Žipe je krajem aprila ukazao na konferenciji za štampu na razlike u okviru Kontakt grupe, napominjući da se Francuska nalazi u posebno teškoj situaciji, pošto u Bosni ima najviše vojnika pri plavim šlemovima i odgovornost za njihove živote.⁴¹¹

Mond diplomatik u tekstu Antoana Sanjietia od 18 januara 1995. analizira pat situaciju u Bosni na ratnom planu. Autor ukazuje na zaprepašujuću lakoću

⁴⁰⁸ Tekst Frane Cetinića objavljen na RFI, koji je preveo Tanjug od 7 decembra 1994.

⁴⁰⁹ Tekst objavljen u Mondu 14 decembra „Zašto rat” u prevodu objavljen od strane Tanjuga 19 decembra.

⁴¹⁰ Jelena Guskova, *Istorija jugoslovenske krize 1990-2000*, IGAM, Beograd, 2003, tom 2, str. 97-100.

⁴¹¹ Borba, 21 april 1995, „Alen Žipe francuski šef diplomatije – duboke razlike u Kontakt grupi”.

sa kojom su srpske trupe u zapadnoj Bosni u predelu Bihaća izbegle ultimatum međunarodnih snaga za povlačenje, a potom pretrpele zaista značajne materijalne gubitke usled kratke akcije zapadne koalicije. List ukazuje na neodlučnost francuske i britanske politike da se ozbiljnije pripreti srpskoj strani da prihvati prekid sukoba i ponudenu teritorijalnu podelu od 51 prema 49 % teritorije, u odnosu na oko 70 % koliko drže srpske snage na terenu.⁴¹² Sa druge strane L nuvel observater u tekstu od 7 aprila ukazuje da je muslimanska strana ta koja ne želi prekid vatre i započinjanje pregovora i koja prednjači u nepopustljivosti.⁴¹³ List dosta polaže na napore Kontakt grupe, gde postoje posebno inicijative Francuske, SAD i Rusije u traženju rešenja.

Tokom aprila i maja se rasplamsala predizborna kampanja u Francuskoj u borbi za novog predsednika Francuske. Odlazak Miterana posle njegova dva mandata, morao je da zabrine srpsku stranu, kojoj u praksi i nije bilo previše bitno da li će novi predsednik biti aktuelni premijer Baladir, ili njegov stranački kolega, neodegolista Širak. Žipe je u predizbornoj kampanji podržao Širaka, koji je i trijumfovao zaključno sa 20 majem. Za srpsku stranu odlazak predsednika Miterana došao je u veoma nezgodan čas. Bez obzira na sve oscilacije bivšeg predsednika tokom njegovog mandata i na najave novog predsednika da se temeljno neće menjati kurs, u Beogradu je bilo jasno da će se francuska politika prema srpskim interesima promeniti makar za jedan stepen nagore. Fransoa Miteran je za dan pobeđe 9 maja pozvao predsednika SRJ Lilića u posetu Parizu, što je Beograd mogao da protumači kao posebnu naklonost. Novi otpravnik poslova francuske Abasade u Beogradu Gabrijel Keler dao je zapažen intervju po stupanju na dužnost 13 maja Ekspres politici. Nagovestio je rešavanje konflikta u Bosni i naveo da „Francuska oštro osuđuje akcije Hrvatske u Slavoniji.“, Keler je u dužem razgovoru napomenuo da prijateljstvo Francuza i Srba nadživljava bure. Naveo je primer Alžirskog rata kada je zvanični Beograd predlagao u OUN rezolucije protiv Francuske, a posle su se odnosi vratili na bolje i starom prijateljstvu. Tako očekuje i dalji razvoj francusko-srpskih odnosa, uprkos kriznim momentima sadašnjih odnosa i neslaganja po pitanju načina rešavanja sukoba na prostoru bivše SFRJ.⁴¹⁴ Novoizabrani predsednik Širak je najavio rešavanje problema rata u Bosni preko Kontakt grupe. Ukazao je na neefikasnost evropske politike u Bosni i potrebi za stvaranje evropskih oružanih snaga, temeljnu reformu NATO u koji bi mogla da

⁴¹² Le monde diplomatique, tekst preveden od Tanjuga Antoina Sanjietia „Kad se zaboravi međunarodno pravo“, 18, januar 1995.

⁴¹³ Le Nouvel Observateur, prevod Tanjuga na srpski, „Četvrto ratno proleće, autor Anri Giršun, 7 april 1995.

⁴¹⁴ Ekspres Politika, „Zima donosi mir?“, objavljen 13 maja 1995, autor Simonida Simonović.

se vrati Francuska.⁴¹⁵ Širak potom preduzima inicijativu da se zaštićene zone u istočnoj Bosni, nakon pada Srebrenice, dodatno ojačaju trupama zapadnih sila i da se po potrebi preduzmu kazneni napadi na srpsku stranu u slučaju napada na Goražde, Bihać ili Sarajevo. „Za to bi trebalo da se dobije pristanak Rusa koji imaju pravo veta u Savetu bezbednosti OUN:”⁴¹⁶

Može se konstatovati da je nova atmosfera u Francuskoj svakako pomogla da se tokom sledećih meseci realizuju planovi o slamanju Republike srpske krajine od strane Hrvatske u genocidnom poduhvatu Oluja, i da potom usledi hrvatsko-muslimanska ofanziva na srpske položaje u Republici Srpskoj. Teško je reći da li bi do ovakvog rasplesa došlo i da je Miteran ostao na vlasti sticajem okolnosti još koji mesec, ili da su bila neka druga personalna rešenja u vrhu francuske politike, ali je svakako dodatni zaokret službenog Pariza pomogao da se ovakav scenario realizuje. Srpska strana je izgubila ne samo podršku Francuske, već se zvanična francuska politika u ovim završnim mesecima pokazala više naklonjena srpskim protivnicima. Uz poznate stavove SAD i Nemačke, te Britaniju koja se nije želela suprotstavljati Americi, i slabiju podršku Jeljcinove Rusije, koja je zapravo bila u sveobuhvatnoj, društvenoj i političkoj krizi, srpska strana se našla u veoma delikatnoj poziciji. Zapravo francuska strana je i dalje bila relativno umerena u svojoj politici prema eks Jugoslaviji, samo što je u ovim presudnim mesecima za razliku od prethodnih godina, prestala da daje podršku srpskoj strani.

U tekstu Žan Fransoe-Kana objavljenom u *L'evenement du jeudi*, od 6 septembra, autor ukazuje na tragičan bilans hrvatske ofanzive Oluja, na radikalizaciju situacije u Bosni i na potrebi sklapanja mira što pre. On razotkriva prave namere takozvanih francuskih filozofa navodnih multikulturalista poput Levog, koji su godinama tražili mnogonacionalnu jedinstvenu Bosnu, dok su srpske snage bile u dominantnom položaju na terenu. Sada kada je pod američkom palicom armija Hrvatske zajedno sa armijama bosanskih muslimana i bosanskih Hrvata, uz podršku zapadnih vazdušnih snaga krenula u ofanzivu, i kada su malobrojniji od njih vojnici Republike Srpske u uzroku, Levi i ostali „multikulturalisti” otkrivaju prave namere i zalažu se za muslimansku Bosnu, očišćenu od Srba.⁴¹⁷

U levičarskom časopisu *Ekspres*, Dimitri Analis je objavio 27 septembra 1995. tekst „Jugoslovenska tragedija” gde dovodi u sumnju zločin na sarajevskoj pijaci 28 avgusta kao autentičan, i koji je poslužio kao povod za bombardovanje

⁴¹⁵ *Ekspres Politika*, Širak: Kontakt grupa – evropska šansa, 11. juni 1995.

⁴¹⁶ Tekst iz *Pari mač*, koji je preveden u *Ekspres Politici* od 1 avgusta 1995, pod naslovom „Širak i ostali”.

⁴¹⁷ *L'evenement du Jeudi*, tekst Žan Fransoa-Kana „Bosna: istorija jedne manipulacije” preveden od strane Tanjuga, 6 septembar 1995.

položaja srpske strane u Bosni. On u isto vreme kritikuje deo francuske inteligencije i veći deo medija koji su se stavili kontra srpske strane poslednjih godina, jer su osetili da je to mogućnost da u savremenom svetu američke globalne dominacije dobiju nešto za sebe. „I pored toga što su upotrebljena ogromna propagandna sredstva, prvenstveno u Francuskoj, gde su štampa i jedan deo inteligencije spremni da podrže bilo koju stranu stvar ukoliko to donosi 'slavu', počasti i novac, istina počinje da izbija na videlo...”⁴¹⁸

Dejtonski mirovni sporazum koji je potom svečano potpisan i u Parizu, došao je kao kraj teške, poslednje ratne godine u Bosni i Hercegovini. Postignut je kompromis zaraćenih strana, gde je svoj doprinos u okviru Kontakt grupe dala i francuska politika. Kada je u pitanju srpska strana, ona može u principu da bude delom zadovoljna francuskom politikom, sem u završnih nekoliko meseci ratnih sukoba. Tada se zvanični Pariz stavio više na stranu srpskih protivnika, i to u veoma važnim trenucima kada se odlučivalo ishod višegodišnjeg sukoba, ne samo u Bosni već i na području zaštićenih zona u Hrvatskoj. Sa tradicionalno naklonjenoj prema Srbima ruskoj politici, ali sa Jeljcinovom Rusijom koja je u dubokoj krizi i sopstvenim problemima, srpska strana se našla u veoma teškom međunarodnom okruženju tih godina.

Period 1996-2000.

Sukob na tlu eks Jugoslavije uticao je na približavanje Francuske i NATO-a, odakle je zvanični Pariz izašao 1966. godine, da bi sa dolaskom Širaka ponovo ušao u jedan vid vojne saradnje. Srpski politikolog Jasminka Simić navodi da je Francuska od decembra 1995. na sastanku u Briselu prihvatila integraciju francuskih snaga u Vojni komitet saveza „ali ne i njihovo učešće u integralnoj zapovednoj strukturi te organizacije”.⁴¹⁹ Francuskim trupama koje su u vreme ratnih sukoba predstavljali plave šlemove, pridružili su se, a delom ih odmenili francuski kontigenti u okviru međunarodnih snaga predviđenih za implementaciju mira na prostoru BiH.⁴²⁰ U implementaciji mirovnog sporazuma iz Dejtona, prvi put od

⁴¹⁸ L Express, Paris, prevod Tanjuga teksta Dimitri Analisa “Jugoslovenska tragedija”, 27 septembar 1995.

⁴¹⁹ Jasminka Simić, *U potrazi za novom misijom, NATO i jugoslovenska kriza 1990-2001*, Službeni glasnik, Beograd, 2010., str. 125.

⁴²⁰ O saradnji francuskih i američkih vojnih snaga pri mirovnim trupama u BiH nakon Dejtonskog sporazuma i o velikom rivalitetu i sukobu interesa, veoma upečatljivo je svedočenje francuskog obaveštajnog oficira Pjer-Anri-Binela. Pjer-Anri Binel, *Ratni zločini NATO-a*, Gutenbergova galaksija, Beograd, 2003.

početka sukoba, pojavile su se i američke trupe. Francuski obavještajni oficir major Binel angažovan pri mirovnim trupama OUN ukazuje na veliki rivalitet na terenu između francuskih i američkih komandanata pri mirovnim kontigentima.

Kada je u oblasti Sarajeva prvih meseci nakon Dejtonskog sporazuma došlo do njegove implementacije u vidu predviđene korekcije granice, došlo je do egzodusa celokupnog srpskog stanovništva koje je živelo u delu grada i predgrađa koji je trebalo da pripadne muslimanskom entitetu (zapravo muslimansko-hrvatskoj Federaciji kao drugom entitetu pored Republike Srpske). Srbi su čak preseljavali i delove groblja gde su bili sahranjeni njihovi najbliži, što je dobilo veliku medijsku pažnju. U tom pravcu je 20 marta novi francuski šef diplomatije Erbe de Šeret upozorio međunarodnu zajednicu da je zapravo izigran duh Dejtonskog sporazuma, pošto je to nastavak „nepoverenja i etničkog čišćenja”, a ne stvaranje poverenja i saradnje među narodima.⁴²¹

Završetkom ratnih sukoba u Bosni i Hercegovini smanjilo se interesovanje francuskog javnog mnjenja prema prostoru bivše SFRJ. Odnosi sa SR Jugoslavijom i Srbijom su se nešto popravili. Pariski Mond je 30 jula 1996. godine doneo veći članak o situaciji na prostoru BiH uoči parlamentarnih izbora. Konstatuje se potpuna podeljenost zemlje po nacionalnom opredeljenju. Spominje se Mostar kao podeljeni grad, na hrvatski i muslimanski deo, dok „treća, srpska zejdnica, praktično više ne postoji.” Tekst koji je nepotpisan (možda rad uredništva?) kritikuje podeljenost i mržnju koja postoji i sada nakon rata, ali se stiče utisak da najviše optužuje srpsku stranu. Autori teksta nisu dodatno objasnili zašto srpske zajednice više nema u Mostaru, verovatno predpostavljajući da će čitaoci i sami doći do adekvatnog zaključka. No zato kada je u pitanju Srebrenica kaže se „u gradu, gde je pokopano 8000 muslimana, žive Srbi koji su izbegli iz drugih regiona, a koje je tu dovela Karadžićeva policija. Ti Srbi nemaju ni najmanju želju da u njoj žive, dok preživeli muslimani čeznu da se u nju vrate.” Kada spominje Karadžića i Mladića, autori teksta redovno dodaju ratni zločinci, dok za Harisa Silajdžića, kaže da je „pristao na koaliciju sa SDA koja prvenstveno služi nacionalističkim interesima”. Autor teksta ipak ima svoje favorite „Jedini pripadnici opozicije koji su ostali na svojoj ranije utvrđenoj liniji jesu socijaldemokrate. Njihovim liderima, posebno Zlatku Lagumdžiji i Selimu Bešliagiću, ne nedostaje hrabrost. Međutim opozicione stranke često obeshrabruje odsustvo zapadne podrške, i njihovi lideri često popuštaju pred ponudama vlasti (ministarski resor, uprava nad preduzećima, ambadorski položaj). Političke predstavnike srpskog i hrvatskog naroda, autor teksta naziva separatistima – srpskim i hrvatskim.

⁴²¹ „De Šeret: U Sarajevu izigran duh Dejtonskog sporazuma”, Politika od 21 marta 1996.

„Srpska televizija nastavlja sa emitovanjem svog morbidnog programa punog mržnje”.⁴²² Zaista kada uporedimo ovaj tekst sa drugim tekstovima u francuskim pisanim medijima proteklih godina, vidimo značajnu promenu, i čak ostrašćen način izveštavanja na račun srpske strane. Iako predstavnici francuske zvanične politike ukazuju na činjenicu da srpska strana nije želela raspad SFRJ, da shodno tome BiH ne može da funkcioniše kao unitarna država mimo volje Srba i Hrvata, autor teksta polazi od toga da je vrhovna vrednost za koju se zalaže upravo unitarna jedinstvena i multikulturalna BiH. Ali zašto onda ti isti Muslimani koji se zalažu za suživot u multikulturalnoj i unitarnoj BiH su insistirali na otepljenju od federativne i multikulturalne SFRJ u kojoj su živeli decenijama. Ne može se tražiti od srpskog naroda u bivšoj BiH da prihvati razbijanje federativne SFRJ gde bi bio odvojen od ostatka srpskog naroda, i da kao manjina živi u nekoj unitarnoj BiH, gde bi dominirali Muslimani. Ovaj nepotpisani tekst u Mondu ilustruje promenu u pisanju dela francuske štampe u odnosu na prethodne godine.

Sledeći veliki tekst u Mondu na ovu temu je objavljen 11 februara 1997, sa naslovom „Francuzi koji drže srpsku stranu”, autora Remi Urdana. U podugačkom tekstu navode se u javnosti ugledni Francuzi koji su svo vreme rata „držali srpsku stranu”. Dajući poduži spisak istaknutih javnih radnika Francuske u tom pravcu, gde posebno mesto imaju Patrik Beson, Gabrijel Macnev, Žan Ditur, Žan-Edern Alije, Žil Marten-Šofje i drugi nabrojani u tekstu. Za Marten-Šofjea kaže „on je upravo okupio tridesetak književnika u knjizi Srbi i mi, objavljenog kod izdavača L a z d ome iz Lozane, koji je bio frankofonski izlog jugoslovenske književnosti (i one iz istočne Evrope), pre nego što je prihvatio ultranacionalističke srpske teze.” Za francuske intelektualce naklonjene Srbima kaže da „su objavljivali tekstove i knjige iznenađujuće žestine, konstruisane na fascinaciji srpskim narodom, u kojima su se negirale sve činjenice koje su iznosili novinari i humanitarn organizacije”. Tekst navodi da je Fransoa Miteran rekao, po svedočenju Bernara Levija koji je to čuo tokom večere sa bivšim predsednikom „Dok sam ja živ, nikad, nikad Francuska neće voditi rat protiv Srbije! I održao je reč, protiveći se istovremeno vojnoj intervenciji i dizanju embarga na oružje. Žak Širak je prekinuo sa ovim francuskim govorom kritikujući srpsku agresiju i inicirajući, zajedno sa Bilom Klintonom, vazдушnu intervenciju, koja je zaustavila rat.”

U nastavku teksta se navodi da su francuski oficirski kor i vojska nastrojani prosrpski, i da je to deo tradicije. Navodi neimenovanog francuskog visokog oficira koji kaže „Uskoro ćemo postati bliski našim prijateljima Srbima, jer su se hrvatsko-bosanske koalicije već dokopali SAD i Nemačka”. „Srbi još pomalo mirišu na barut, ali mi Francuzi osuđeni smo da obnovimo naše veze sa ovim

⁴²² Mond, „Predstoji podela”, 30 juli 1996.

prijateljskim narodom.”⁴²³ Možemo doći do zaključka da je i ovaj tekst u uglednom Mondu, daleko od objektivnosti prema srpskoj strani i nenaklonjen delu francuske elite i javnog mnjenja koje nije kritičkog odnosa prema Srbima.

U vezi toga možemo posmatrati i pisanje francuskog mesečnika *Balkan Enfo* od juna 1997. godine u kojem žestoko kritikuje sada već dominantno veći deo francuskih medija koji imaju apriorno negativan stav prema Srbima. Časopis žestoko kritikuje neobjavljivanje knjige Dejvida Ovena „Balkanska odiseja”. To „je sramota ne samo za izdavače, nego i za intelektualce u Francuskoj”, dodajući da se tu radi prevashodno o „strahu od istine”. Ovenovo delo je već objavljeno u SAD, Britaniji i širom Evrope, uključujući i Srbiju i Hrvatsku. *Balkan Efo* smatra da bi najvećem delu francuskih medija koji su posebno u završnoj fazi Bosanskog rata bili nenaklonjeni srpskoj strani, kao i grupi pariskih intelektualaca sa antisrpskim stavovima, moglo da smeta naročito onaj deo knjige koji razotkriva da je napad na sarajevskoj pijaci Markale, po rezultatima istrage došao od muslimanskih snaga. Potom, u knjizi se navodi da je taj događaj na Markalama, odmah i bez istrage, posebno kod većeg dela francuskih medija, nekritički glorifikovano kao krivica Srba, „te o zahtevima zvaničnog Pariza za hitnu intervenciju protiv Srba”.⁴²⁴

U ediciji prestižne izdavačke kuće Fayard objavljena je početkom 2002. knjiga Žan Mari Kolombania bivšeg urednika Monda devedesetih, gde se delom govori i o francusko-srpskim odnosima u ovom periodu, odnosno na medijskoj slici u Francuskoj zbivanja na protoru bivše SFRJ devedesetih. Tako on navodi da su tokom rata devedesetih, solidan deo francuskih intelektualaca i javnosti stao na stranu Srba, aludirajući da su mnogi Nemci podržali Hrvate. Sa druge strane više istaknutih francuskih intelektualaca je bio kritičan prema Srbima, naročito filozofi Levi, Gliksmen, Filkerkrot.⁴²⁵ Kao istaknute intelektualce koji su svo vreme devedesetih ostali prijatelji Srba Kolombani navodi pre svega Žan-Pier Ševenemana i Filipa Segulena. Uopšte autor spominje francusku umerenu desnicu, koju najviše sećanje na zajedničku prošlost i savezništvo sa Srbima motiviše na podršku prema njima, u tom pravcu smešta i deo leveice, dok se

⁴²³ Mond, 11 februar, 1997.

⁴²⁴ Tekst u *Politici* od 10 juna 1997. koji prepričava tekst pariskog mesečnika *Balkan Efo* za juni mesec, pod naslovom „Strah intelektualaca od istine o Srbima”.

⁴²⁵ Kolombani spominje i geografa i diplomatu Mišela Fušea koji je replicirao Miteranu vezano za Srbe, za koga autor kaže “da nije mnogo voleo divlji nacionalizam Srba” (misli na Fušea) u Jean-Marie Colombani, *Tous Américains? Le monde apres le 11 septembre 2001*, Fayard, Paris, 2002, p 124. Deo knjige koji se odnosi na francusko-srpske odnose devedesetih su stranice 123-127.

ekstremna, čak maoistička levica i neosoroševski krugovi i neoliberali, pokazuju kao srpski najveći protivnik u francuskoj javnosti.

Tokom perioda nakon Dejtona, politička i društvena javnost Francuske više pažnje je pokazivala prema SRJ, kada je u pitanju srpski faktor u celini. Protesti opozicije u Srbiji nakon lokalnih izbora u zimu 1996-97, pokazali su da zvanični Pariz svoje simpatije pokazuje opozicionim strankama.

Tokom perioda razvoja Kosovskog problema 1998. godine, francuska politika je bila prilično uzdržana. Širak se postepeno priključio pritiscima Zapada prema SRJ, ali je svo vreme Pariz imao umerenije stavove prema srpskoj strani od SAD, Britanije i Nemačke. Pregovori u Rambujeu su takođe potvrdili ta zapažanja. Tako istoričar Bjelajac primećuje da su Francuska i Rusija u okviru Kontakt grupe 20 januara 1999. godine pokušali da izdejtstvuju da ne dođe do napada na SRJ od strane NATO.⁴²⁶ O situaciji o javnom mnjenju Francuske kao izvesno uzdržanom, govori i major Binel koji kaže da su „15 i 16 oktobra 1998. godine na kanalu televizije Frans pres 2 prikazali jednog pukovnika američke mornaričke avijacije koji je tvrdio pred svima da njegovi ‘momci’ jedva čekaju da odu i ‘razbiju Srbe’, te za njih to predstavlja isto što i učešće u ‘finalu kuglaškog takmičenja’.”⁴¹⁷ Binel navodi i da su Amerikanci tako vodili pregovore i posredovanje sa srpskom stranom, da su bili motivisani da do dogovora ne dođe i da „utroše svoje zalihe oružja tomahavk” bombardujući Srbiju i Crnu Goru.⁴²⁸ Francusko rukovodstvo je sve više pokazivalo spremnost da na neki način učestvuje u potencijalnoj oružanoj intervenciji prema SRJ, ako do toga uopšte dođe na kolektivnom nivou Zapada, ali je u isto vreme u praksi pokazivalo nespremnost da se saglasi da uopšte dođe do intervencije.⁴²⁹

Francuska javnost nije ostala u potpunom uverenju da osnovu povoda koji predstavlja selo Račak. Tako Jasminka Simić u vezi toga navodi sledeće: „Reporter francuskih novina Figaro i Mond, objavili su krajem januara 1999. da su srpske snage tog dana u akciju u Račak krenule sa dvočlanom televizijskom ekipom AP (Asošijeted pres – američka nacionalna medijska kuća – primedba DP) i posmatračima OEBS-a u vozilima sa američkim tablicama. Oni su sa brda mogli da gledaju ceo okršaj, a TV ekipa je sa policijom ušla u selo. Sat i po posle prvog policijskog izveštaja videlo se da je ubijeno 15 pripadnika OVK. Francuski

⁴²⁶ Bjelajac Mile, *Diplomatija i vojska*, 2010, str. 303.

⁴²⁷ Pjer-Anri Binel, *Ratni zločini NATO-a*, 2003, str. 218-219.

⁴²⁸ Pjer-Anri Binel, *Ratni zločini NATO-a*, 2003, str. 223 i 235.

⁴²⁹ O Kosovskoj krizi i pregovorima u Rambujeu, držanju francuske diplomatije pogledati između ostalog Predrag Simić, *Put u Rambuje – Kosovska kriza 1995-2000*, Nea, Beograd, 2000.

novinari su u Račku naišli na posmatrača OEBS-a koji su bezuspešno tražili civilne žrtve. Tek sledećeg jutra u devet sati, kada su pripadnici OVK ponovo preuzeli selo, 'otkriveni' su leševi, navodno masakriranih civila.⁴³⁰

Na žalost kada je došlo do agresije NATO, na osnovu veoma sumnjivog povoda u selu Račak, u njemu su učestvovali i pridruženi francuski avioni. O držanju francuskih pilota za vreme NATO agresije postoji više priča, od kojih bi smo izneli svedočenje Binela da im je Širak više puta govorio da su evropski piloti u okviru koalicije pucali samo na sigurne vojne mete, kada nije bilo šansi da se pogode civilni i drugi nevojni ciljevi. „Samo nasigurno i samo na ciljeve savršeno identifikovane osmatranjem. Američki piloti nisu imali istovetan nalog, kao što se videlo.”⁴³¹ Francuski političari i vojni predstavnici su odbili da daju saglasnost da snage NATO napadnu mostove na Dunavu i Beogradu.

Nakon potpisivanja Kumanovskog sporazuma, na Kosovo i Metohiju je došao i francuski kontigent mirovnih snaga. Prvi međunarodni visoki predstavnik na KiM je bio, Bernar Kušner, koji je već na srpsku stranu ostavio veoma loš utisak tokom protekle decenije. Vladislav Jovanović u svojoj knjizi *Rat koji se mogao izbeći*, navodi sledeće: „Posle ulaska snaga NATO na Kosovo i uspostavljanja UNMIK administracije juna 1999, u medijima, pa i na međunarodnim forumima došlo je do sistematske i orkestrirane medijske blokade. Mogla je proći samo poželjna slika jer je valjalo opravdati ceo poduhvat – rat.

Ilustrovano rečima Jiržija Dinsbira, dok je portparol Stejt departmenta Džejms Rubin podjednako optuživao i Srbe i Albance za posledice marša više desetina hiljada Albanaca na severnu Kosovsku Mitrovicu sa ciljem nasilnog zauzimanja tog dela, Kušner je optuživao samo Srbe. Dakle Srbi su bili krivi za žrtve i na strani KFOR (16), koji je pokušao da zaustavi Albance, među samim Albancima (5) i među Srbima (17).⁴³² Sam Dinsbir o tim potezima Kušnera kaže: „Mitrovica mu je kvarila sliku misije, jer je onemogućavala ispunjenje njegovog plana koji je on nazvao Mitrovica – strategija koegzistencije”.⁴³³

⁴³⁰ Jasminka Simić, *U potrazi za novom misijom, NATO i jugoslovenska kriza 1990-2001*, Službeni glasnik, Beograd, 2010., str. 142, citat.

⁴³¹ Pjer-Anri Binel, *Ratni zločini NATO-a*, 2003, str. 251.

⁴³² Mile Bjelajac, „Nova svedošenja o razbijanju Jugoslavije i sukobima 90-ih”, Tokovi istorije, 1/2010, str.176, prema Vladislav Jovanović, *Rat koji se mogao izbeći*, Nolit - Altera, Beograd, 2008. str. 60-62.

⁴³³ Mile Bjelajac, „Nova svedošenja o razbijanju Jugoslavije i sukobima 90-ih”, Tokovi istorije, 1/2010, str.176, prema Jirži Dinsbir, *Moj izveštaj, (1998-2001)*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2007, str. 196.

Francuska politika i Srbija od 2001. godine

Francuska i Srbi

Jednu od najvažnijih evropskih sila Francusku, koja je u isto vreme još uvek i svetska sila, Srbi tradicionalno imaju za prijatelja i saveznika. Od svih zapadnih velikih sila, tradicionalno najviše naklonjena Srbima je upravo Francuska. Francuska sigurno nije više ona dominantna evropska kontinentalna sila kao u najvećem delu evropske istorije do 1870, a ponovo još i u periodu između dva svetska rata u XX veku. Još od perioda posle propasti Napoleona, početkom XIX veka, Francuska i srpske zemlje su u stalnoj fazi prijateljstva i saradnje uključujući i ratne sukobe (izuzetak je blic učešće zvanične Francuske u bombardovanju Srbije i Crne Gore 1999, ali i tada su mnogi Francuzi na različitne načine demonstrirali svoje simpatije prema Srbima).

Jasno je i to da je poslednjih decenija Srbima najviše u Francuskoj naklonjena dominantna izvorna degolistička stranka, potom značajan deo levice, a danas najmanje mondijalistički deo društva bez obzira da li pripada soroševskoj „levici” ili neoliberalnoj „desnici”. Negde između su malobrojni ali još postojeći papisti, odnosno tradicionalan sloj neokatolika koji je obično najveće uporište imao u ostacima nekadašnjih aristokratskih krugova i koji je poslovično uticajan baš u francuskoj diplomatiji i delu krupnog kapitala. U trenutnoj francuskoj političkoj nomenklaturi za Srbe su, verovatno, najviše poželjni političari, lider Nacionalnog fronta Marina le Pen, bivši premijer Domenik de Vilepen, lider centrista, i trećeplasirani predsednički kandidat na poslednjim izborima 2007. Fransoa Bajro, te niz drugih nešto manje istaknutih političara, s time da ni krajnja desnica, ni najveći deo levice nema loše stavove o Srbima. Poslednji predsednički izbori u Francuskoj maja 2007. godine bitno su izmenili neke važne spoljnopolitičke prioritete Francuske, makar u ove poslednje gotovo četiri godine od kada je predsednik Sarkozy došao na vlast., imajući u vidu veliki značaj funkcije predsednika republike u političkom sistemu ove zemlje.⁴³⁴ Ipak, jasno je da Francuska bez obzira na trenutnu ili buduću političku nomenklaturu, ima okvirno zacrtane svoje najvažnije stavove u spoljnoj politici. Zajedno sa Nemačkom Francuska je vodeća država Evropske unije, tzv. „Stara Evrope” gde neki još vide i Italiju i Španiju. Srbija je pokazala svoje interesovanje za pridruživanje EU, pa joj u odnosima sa Briselom Francuska može

⁴³⁴ O političkom sistemu Francuske i ulozi funkcije predsednika republike pogledati u Knežević Miloš, Budžak Goran, Petrović Dragan, *Savremeni predsednički sistemi*, Institut za političke studije, Beograd, 2005. deo o francuskom predsedničkom sistemu str. 191-226.

mnogo pomoći. Francuska ima (uz sva periodična odstupanja), istorijski dobre odnose sa Rusijom. Nezavisno od pretežno pragmatične saradnje i čak savezništva sa SAD i Velikom Britanijom, upravo sa njima ima tradicionalno izraženo rivalstvo, koje nekada prerasta i u antiamerikanizam širih francuskih masa. Taj rivalitet je naročito izražen prema velikoj prekookeanskoj sili, koja već više od pola veka ima značajan uticaj i u samoj Evropi.

Na Balkanskom poluostrvu Francuska ima tradicionalno dobre odnose pored Srba još i sa Rumunima sa kojima je i srpska strana obično saveznik, pa i sa Grcima. Ono što je veoma važno za produbljavanje interesa Francuske i Srbije je činjenica da ova zapadnoevropska sila nije spremna da podrži ulazak Turske u Evropsku uniju i u tom pravcu, između ostalog, stalno postavlja jermensko pitanje. Upravo srpska strana ima u tome svoj veliki interes, jer ni srpskom narodu ne odgovara da Turska ponovo jača interese na Balkanu, što je inače ideja SAD i Britanije. Francuski umereni odnos prema sopstvenom katolicizmu može da pomogne Srbima da se i sami približe i uspostave što korektnije odnose sa Vatikanom upravo i preko Francuske, pošto im to (Srbima) može koristiti u suprotstavljanju muslimanskoj ekspanziji.

Međutim od dolaska na vlast predsednika Nikole Sarkozyja dolazi do diskontinuiteta ne samo u mnogim elementima francuske unutrašnje i spoljne politike vođene tokom pola veka Pete republike, već i u ukupnoj politici prema srpskom faktoru u celini.

Tradicija

Francuska je još sa nekoliko vlada i pre dolaska samog De Gola (naročito pod premijerom Gi Moleom i njegovim ministrom inostranih poslova Pinoom, a pre toga i sa premijerom Mendes Fransom) sredinom 1958. godine, pokazivala spremnost da vodi samostalnu politiku u odnosu na anglo-američki dvojac koji je predstavljao kičmu tadašnjeg Zapada. Pre toga, u prvim posleratnim godinama izmučena i ratom porušena Francuska, a uz to i finansijski prezadužena, nije imala puno izbora u određivanju svoje spoljne politike sem da se i ekonomski i politički osloni na SAD i njegov Maršalov plan, te da bude jedan od osnivača NATO saveza. Međutim, već sa javljanjem evropske ideje institucionalizovane u Rimskom sporazumu 1957. godine, francuski političari se sve više okreću samostalnoj viziji svog ekonomskog i političkog puta nezavisno od dominirajućeg uticaja SAD.⁴³⁵ Pri tome je Francuska upravo u SR Nemačkoj

⁴³⁵ Od trenutka blokade britansko-francuske akcije na Suecu u jesen 1956. godine, od strane predsednika SAD, Ajzenhauera, Francuska i Velika Britanija otpočinju da vode po izvesnim važnim pitanjima, do tada relativno bezkonfliktnu međusobnu spoljnu politiku, upravo u

imala svog važnog partnera u izgradnji zajedničkog evropskog doma, a sve do kraja vladavine De Gola zvanični Pariz je stavio veto na eventualni pristup Velike Britanije Evropskoj uniji.⁴³⁶ Francuska je u toj viziji samostalnog puta, kada je tokom šezdesetih godina i napustila NATO savez, mogla da računa na nekoliko važnih prerogativa velike sile, čak značajne i u svetskim razmerama: Raspolagala je od 1960. godine samostalnim nuklearnim oružjem, pored relativno solidnih mogućnosti u okviru konvencionalnog naoružanja u sva tri roda vojske; Ima status jedne od pet stalnih članova Saveta bezbednosti sa pravom veta u okviru OUN; do početka šezdesetih godina XX veka je raspolagala moćnim kolonijalnim carstvom na svim kontinentima, a i sada u okviru Francuske zajednice i Organizacije frankofonskih zemalja ima dobrovoljnu asocijaciju bivših kolonija, danas nezavisnih država u kojoj pored kulturnog ima i ekonomski, vojni i politički uticaj; Francuska je najprostranija evropska država van postsovjetskog prostora, izuzetnog geografskog položaja, relativno bogata resursima, uključujući i najjače razvijenu poljoprivredu u EU, te jedna od retkih zemalja zapadne Evrope koja nije prenaseljena. Zajedno sa Nemačkom ona je već decenijama nosilac razvoja Evropske unije. Istina, do ujedinjenja Nemačke Francuska je bila vodeći partner u duetu Pariz-Bon, dok je danas odnos između zvaničnih Pariza i Berlina u vođenju evropske politike ravnopravan sa izvesno i suptilno izraženim porastom uticaja Nemačke, naročito kada je u pitanju ekonomska sfera u EU, dok je francuska u vojnim i prekomorskim pitanjima, kao i na nivou OUN još uvek dominirajuća.⁴³⁷

potpuno obrnutim pravcima, naročito u odnosu na SAD. Britanija se posle pada Entoni Idna, već s Makmilanom, potpuno priklanja „specijalnim vezama”, odnosno poziciji podređenog partnera SAD u spoljnopolitičkim nastupima, što se uz sporadična odstupanja (inicijativa za sukob sa Argentinom oko Maldiva pod vođstvom Margaret Tačer, britanska politika prvih godina rata u jugoslovenskoj krizi, naročito po pitanju sukoba u Bosni i Hercegovini gde je sve do američkog preuzimanja međunarodne diplomatske inicijative Mejdžerova vlada imala dosta razumevanja i za srpske interese, što se potom potpuno promenilo, naročito od stupana na vlast Tonija Blera), zadržalo sve do današnjih dana, a u čemu je najdalje otišao u svoja dva mandata premijer Toni Bler. S druge strane, Francuska zauzima distanciran, na momente čak odbojan stav prema politici SAD, što se zadržava u sledećih pola veka, sve do današnjih dana. Naravno, da su i po pitanju britanske i u pitanju francuske spoljne politike i odnosa prema SAD razlozi mnogo dublji, ali se načelno može reći da je za njihovo direktnije ispoljavanje izvesna vododelnica upravo Suecka kriza 1956. godine. O tome i u Henri Kisindžer, *Diplomatija*, (knjiga II), Verzalpres, Beograd, 1997.

⁴³⁶ Smatralo se da bi zvanični London u EU (tadašnja Evropska ekonomska zajednica, EEZ) samo sprovodio svoju usklađenu politiku sa SAD i u evropskoj politici predstavljao „trojanskog konja” anglo-američkih interesa.

⁴³⁷ Ovo najviše zahvaljujući činjenici da Francuska za razliku od Nemačke i dalje ima neke prerogative svetske sile kao što je samostalno nuklearno oružje, stalno mesto u Savetu bezbednosti OUN, kao i prekomorske departmane, kao sastavni deo svoje teritorije (u Karibima, Pacifiku i Indijskom okeanu), te dobrovoljni savez Francuske zajednice i Frankofoniju.

Francuska je još od treće decenije XIX veka uspostavila veoma prisne odnose sa Srbijom (približno i sa Crnom Gorom), što se u još naglašenijem vidu nastavilo i u XX veku, računajući i Kraljevinu Jugoslaviju, sve do formiranja socijalističke Jugoslavije. Prvi ministar odbrane kneževine Srbije je bio francuski pukovnik, zauzimanjem francuskog poslanika na Berlinskom kongresu Srbiji je pripao i grad Vranje, a posle sklapanja Francusko-ruske Antante 1890. godine bilo je samo pitanje trenutka kada će se i Srbija (pored već prisutne Crne Gore) pridružiti ovom spoljnopolitičkom kursu. Oko 80% angažovanog stranog kapitala u Srbiji je bilo francusko, a tokom Prvog svetskog rata i u međuratnom periodu ovo savezništvo je dodatno učvršćeno.

U socijalističkoj Jugoslaviji situacija se donekle menja. Čak i u periodima okrenutosti Zapadu sam Tito nije posebno produbljivao odnose sa Francuskom, a shodno ideologiji nesvrstanosti i antikolonijalizma direktno se sukobljavao sa francuskim interesima u okviru njenog procesa sprovođenja dekolonizacije (naročito po pitanju Alžira). Tokom devedesetih godina, Fransoa Miteran je kao predsednik države vodio prema srpskom pitanju veoma korektnu i čak, na momente, blagonaklonu politiku u jugoslovenskoj krizi 1991-1995. Sledeći predsednik Francuske Žak Širak se nešto više priklonio američkoj politici pritisaka na tadašnji zvanični Beograd, naročito kada je u pitanju bila kosovska kriza 1998-1999. Od oktobarskih promena 2000. godine politika dve zemlje se ponovo približava, a čini se da je upravo predsednik SRJ, a potom i premijer Srbije Vojislav Koštunica imao posebno prisran odnos sa Francuskom.

Pitanje francuske uloge u izgradnji Evropske Unije

Od 1945, proces izgradnje Evrope se stalno nalazio u središtu francuske spoljne politike. Tri stanovišta su bila zaslužna za to što je ovaj veliki projekat postao prioritet: volja da se stane na kraj konfliktima koji su u dva navrata u razmaku od trideset godina pocepali evropski kontinent i oslabili Francusku; neophodnost, u kontekstu hladnog rata, da se osigura stabilnost i da se zagarantuje bezbednost demokratskim zemljama zapadno od gvozdene zaveses; i najzad, briga da se izgradi jedan homogeni ekonomski prostor prilagođen modernim uslovima proizvodnje, koji će garantovati prosperitet evropskim narodima.

Dva Francuza, odigrali su važnu, inicijalnu ulogu izrade projekta evropske izgradnje, Rober Šuman i Žan Mone. Evropske integracije su se začele u Zapadnoj Evropi, njihov stub je bio (i ostao) francusko-nemački duet. Ekonomsko zajedništvo između tih država, vremenom je proširivano i kako se pokazalo uspešnim, pospešivalo je proces i političkog približavanja. Tako je 18. aprila 1951. osnovana Evropska zajednica za uglj i čelik (EZUČ), čije će institucije

poslužiti kao model za razvoj evropske izgradnje. 25. marta 1957, šest zemalja članica EZUČ-a, Nemačka, Belgija, Francuska, Italija, Luksemburg, Holandija, potpisuju Rimski ugovor, uspostavljajući Evropsku ekonomsku zajednicu (EEZ). Ove zemlje su se tada obavezale da će povezati svoje privrede tako što će između sebe ukinuti sve carinske barijere i organizovati zajedničku poljoprivrednu politiku (ZPP).

Prilikom stupanja na dužnost predsednika Republike 1958, general de Gaulle potvrđuje svoju volju da nastavi na tom putu. Tokom tri decenije koje su usledile nakon potpisivanja ugovora iz Rima, kako su se nizali pomaci tako je i Francuska aktivno učestvovala na izgradnji Evrope. Za vreme Žorža Pompidua, 1. januara 1971 doći će i do prvog proširenja Zajednice koje će zameniti carinsku uniju. Tada su se Zajednici pridružila još tri člana: Velika Britanija, Danska i Irska. Sedamdesete godine su obeležile važne političke reforme, stvaranje Evropskog saveta (sastanci šefova država ili Vlada) i izbor članova Evropskog parlamenta neposrednim glasanjem, kao i uspostavljanje Evropskog monetarnog sistema (EMS) na inicijativu predsednika Valeri Žiskar d'Estena i nemačkog kancelara Helmuta Šmita. Tokom osamdesetih godina dolazi do novog proširenja: Grčka se priključuje Evropskoj zajednici 1981, Španija i Portugalija to čine 1986. Najzad, Fransoa Miteran, Helmut Kol i Žak Delor, predsednik Komisije, daju podsticaj usvajanju Jedinственog akta u februaru 1986. Njegov cilj je da se stvori istinsko veliko evropsko tržište koje će garantovati slobodan protok ljudi, roba i kapitala kao slobodno pružanje usluga na teritoriji Evropske zajednice. Od 1993. to je u najvažnijem crtama i ostvareno. Nakon 2000.-te godine Francuska nastavlja da igra važnu ulogu u daljoj izgradnji institucija EU. Istina referendum o prihvatanju Evropskog ustava maja 2005. u Francuskoj dao je negativan rezultat. Francuska zajedno sa Nemačkom čini na neki način stub EU, tzv. „Staru Evropu“, gde neki vide još i Italiju, pa i Španiju. U svakom slučaju Francuska i dalje igra jednu od najvažnijih uloga u daljem kreiranju budućnosti EU.⁴³⁸

Svetska ekonomska kriza nastala u ranu jesen 2008. u SAD proširila se ubrzo na niz najrazvijenijih država zapadne Evrope, uključujući i Francusku. Međutim, Francuska je do sada, zahvaljujući delom i sopstvenom programu suočavanja sa krizom, prošla nešto bolje od većine drugih zapadnih država, ali i dalje trpi značajne gubitke u privrednoj sferi. Teškoće sa kojima se suočava EU i određivanje njenog daljeg puta, u mnogome će biti određeni i uticajem Francuske, naravno u saradnji sa Nemačkom i drugim zemljama članicama.

⁴³⁸ O francuskoj ulozi u formiranju EU i evrointegracijama, u najvećem smo koristili podatke sa sajta francuske ambasade u Beogradu.

Srpsko – francuski odnosi nakon 2000. godine

Smena političke vlasti u Srbiji oktobra 2000. godine, naišla je na simpatije zvanične francuske politike i samog predsednika Širaka. Novi predsednik SR Jugoslavije Vojislav Koštunica je uživao posebne simpatije francuskih vladajućih političara, pa je i njegova prva spoljnopolitička poseta bila upravo u Francuskoj. Francuska je imala i određenu ulogu na srpskom etničkom prostoru tokom ovog perioda na više načina. Njene mirovne snage su se nalazile u okviru međunarodnih snaga pod platformom UN i u Bosni i Hercegovini (Republici Srpskoj) i na prostoru južne srpske pokrajine Kosovu i Metohiji saglasno Kumanovskom sporazumu i rezoluciji 12 44. Na Kosovu i Metohiji francuske snage iz sastava međunarodnih trupa za održavanje mira, raspoređene su na severnom delu pokrajine, gde je brojno dominantan srpski živalj koji se samoorganizovao u cilju svog daljeg opstanka pred naletima Albanaca (Šiptara). Francuske jedinice su se pokazale uglavnom korektne i uspešno su obavljale svoj posao. To je posebno došlo do izražaja u vreme naleta šiptarskih terorista 14-17 marta 2004. godine, kada je profesionalno delovanje francuskog kontigenta umanjilo posledice nasrtaja na živote Srba i drugih nealbanaca, kao i na srpska materijalna i kulturna dobra na KiM. U tom pravcu i francusko javno mnjenje, nešto popravlja svoju sliku prema srpskim interesima u odnosu na prethodne godine.⁴³⁹

Kosovsko pitanje u okviru savremenih francusko-srpskih odnosa

Zbog izuzetne važnosti Kosovskog pitanja za državu Srbiju, ovde ćemo se baviti francuskom politikom prema Kosovu i Metohiji tokom poslednje decenije. Analiziraćemo i unutrašnjopolitičku scenu Francuske, da bi razumeli složene promene i kretanja koja su bila, i koja su potencijalno moguća u bliskoj budućnosti, u kreiranju francuske politike prema Srbima.

Unutrašnjopolitička scena Francuske i njene posledice za određivanje spoljne politike zemlje

Francuska spoljna politika i pod Širakom beleži svoj samostalan nastup u okviru niza spoljnopolitičkih pitanja, naročito u odnosu na pitanje Iraka i Bliskog

⁴³⁹ Dragan Petrović, „Analiza pisanja francuske i ruske štampe o događajima na Kosovu od 17-19 marta 2004. godine”, *Politička revija*, 2004, br. 2, str. 121-132,

i Srednjeg istoka. Tu se pokazuje bliska saradnju sa Nemačkom politikom, posle čega dolazi i do formiranja pojma „Stare Evrope”, koja u principu označava niz zajedničkih strateških pogleda evropske politike - pored dalje uloge i profilisanja same EU, između ostalog i u odnosu na američku politiku u svetu, potom na Rusiju i postsovjetski prostor, Kinu, arapski i muslimanski svet i dr. U odnosu na Balkan i posebno srpske zemlje, francuska politika se sve više rukovodila konceptom koji se formulisao u delovanju zajedničke politike u okviru EU, ali je sadržavao i niz samostalnih pogleda Kejd Orseja. Kako je od 2002. godine došlo do izvesne modifikacije predsedničkog sistema u Francuskoj, sa izvesnim minimalnim, ali ipak evidentnim smanjenjem uloge Predsednika Republike, Širak je i pored dobijanja drugog mandata, spoljnopolitički koncept zemlje sve više gradio na saradnji sa Prvim ministrom (premijerom - predsednikom vlade) i ministrom spoljnih poslova. Upravo u periodu 2003-2006. odnosi između Francuske i Srbije i Crne Gore su prisni, a francuska politika pokazala izvesnu naklonost (ili makar suzdržanost) po nizu važnih srpskih pitanja.⁴⁴⁰ U to vreme je dominirajuću ulogu u francuskoj politici, pored Širaka, zauzimao istoričar i pravnik Dominik de Vilpen, član iste degolističke stranke UMP kao i Predsednik Republike. De Vilpen je prvo bio ministar spoljnih poslova, a potom i Prvi ministar (Predsednik vlade). Sam Žak Širak, kao Predsednik Republike, ali i lider UMP stranke je pokazivao izvesne simpatije da na sledećim predsedničkim izborima u proleće 2007. godine zajednički predsednički kandidat stranke bude De Vilpen, ili možda tadašnja ministarka odbrane (Alio Mari), ali nikako Nikola Sarkozy ministar unutrašnjih poslova, koji je takođe član UMP. Naime, između De Vilpena i Nikole Sarkozija postoji ogromna konceptijska razlika, pre svega u spoljnopolitičkom konceptu vođenja zemlje. Pri tome je De Vilpen tipičan predstavnik degolističke tradicije, pošto se, pored saradnje zalaže za izvesnu distancu u odnosu na politiku SAD u svetu, za produbljivanje strateške saradnje sa Nemačkom u izgradnji EU, ali takve evropske koncepcije koja će se bazirati prevashodno na poštovanju izvesnog suvereniteta samih država članica. U isto vreme, on se zalaže i za strateško partnerstvo sa Rusijom, kao i za aktivnu politiku Francuske u njenim regionima tradicionalnog uticaja, gde je između ostalog i Balkan. Nasuprot tome Sarkozy, pokazuje za degoliste neuobičajenu simpatiju prema SAD, neoliberalizmu i atlantizmu i posebno krupnom kapitalu, koji ga otvoreno pomaže. Istina, po nekim pitanjima kao što je restriktivan odnos prema

⁴⁴⁰ O naklonosti vodećih francuskih medija srpskom interesu na Kosovu i Metohiji u vreme nemira marta 2004, videti više iz članka Dragan Petrović "Analiza pisanja francuske i ruske štampe o događajima na Kosovu od 17-19. marta 2004. godine", str. 121-132. *Politička revija* (Institut za političke studije, Bg.) br. 02 za 2004. godinu.

imigrantima Sarkozy ima sličnosti i sa izraženom desnicom u Francuskoj, ali u celini to je političar koji ima razumevanja i simpatija prema američkoj politici, što je i glavni adut njegovih kritičara. U slučaju Balkana, to bi za Francusku bila verovatno periferna oblast, gde bi se gotovo pasivno prihvatila inicijativa i strateška koncepcija SAD (i Britanije), računajući naravno i pitanje Kosova i Metohije. Vrhunac sukoba De Vilpena i Sarkozija je usledio naročito posle „francuskog ne” na referendumu za evropski Ustav proleća 2005. godine. Ta borba se punim tempom vodila tokom 2006. godine, sve do početka 2007. godine kada je Sarkozy u spektakularnom „političkom slalomu” uspeo da nadmaši svog oponenta i dobije ključnu nominaciju za jedinog zvaničnog kandidata vladajuće degolističke stranke na partijskoj konvenciji januara 2007, i to čini se čak i protiv volje samog Žaka Širaka. Upravo se ova politička borba, sa udarcima često „ispod pojasa” prelamala i na spoljnopolitičku poziciju i opredeljenje zvanične Francuske, što se i te kako odrazilo i na njen odnos prema pitanju Kosova i Metohije. Imajući u vidu ovako udaljene političke koncepcije Vilpena i Sarkozija, premijer i sam Žak Širak, kao Predsednik Republike, imali su više uticaja na francusku spoljnu politiku približno do jeseni 2006. godine, a potom sledi nešto veći uticaj Sarkozijevih simpatizera.

Tri su značajna događaja na unutrašnjoj političkoj sceni prvo uzdrimala, a potom politički gotovo (makar kratkoročno) nokautirala De Vilpena i konačno odredila da on ne samo otpadne kao potencijalni kandidat degolista za predsedničku trku, već da to pravo dobije upravo njegov najveći rival i politički oponent Nikola Sarkozy. Prvo, to je bio niz protesta, krajem 2005. u okviru predgrađa Pariza, a potom i širom zemlje, stanovnika Francuske nebelačkog porekla, pretežno Arapa i crnaca, što je dovelo i do žestokih represalija policije. De Vilpen je imajući u vidu njegovu poziciju predsednika vlade dobio najviše kritika za ovaj niz unutrašnjih sukoba, koji su dobili internacionalni medijski značaj, i to sa najrazličitijih strana u okviru domaće i međunarodne političke scene, uključujući i svoju sopstvenu stranku. Nasuprot tome, Sarkozy je kao ministar unutrašnjih poslova, uglavnom, dobio priznanja za efikasno delovanje policije u gušenju pobune. Drugo, prilikom pokušaja usvajanja Zakona o radu, u prvoj polovini 2006. godine, kojim se od strane zakonodavca pokušavalo smanjiti niz širokih socijalnih privilegija koje uživaju zaposleni u Francuskoj, dolazi do velikog štrajka koji traje nekoliko sedmica i koji se završava povlačenjem predloga zakona iz procedure. U tom periodu uzavrelih emocija najviše je premijer, dakle De Vilpen eksponiran u javnosti da stoji iza postojećeg zakonskog predloga, i to mu je donelo pad popularnosti među širokim masama stanovništva Francuske, bez obzira na njihovu političku pripadnost. Treće, to je čuvena afera Klardestin, koja se protezala više od dve godine. U stvari, radi se o

korupcionaškoj aferi u vezi francuskog izvoza helikoptera, za koju je prvobitno osumnjičen Nikola Sarkozy, a potom je u istrazi otkriveno da je za to nema argumenata, pa se postavljalo pitanje ko je stajao iza ove optužbe Sarkoziju. U istrazi je krajem 2006. godine ispitivan i sam premijer De Vilpen pošto mu je Sudija ustavnog suda prethodno privremeno skinuo imunitet i potom ga ispitivao 24 časa bez prestanka. Na kraju ništa konkretno nije dokazano, ali valja napomenuti ukupni uticaj medija. Naime, tokom svih ovih događaja na francuskoj unutrašnjoj političkoj sceni Sarkozy je uživao veću pažnju, pa i simpatije većine medija, što mnogi dovode u vezu sa podrškom koju uživa od strane krupnog kapitala, kao i njegove izvesne političke simpatije prema atlantizmu i samim SAD, što je upravo obrnuto iskazano u slučaju De Vilpena. Najvažniji francuski mediji su inače uglavnom privatizovani, pa je njihova uređivačka politika pretežno pod uticajem krupnog kapitala, uključujući i onaj van Francuske. Valja napomenuti da je novi ministar inostranih poslova Dust Blazi, koji je postavljen početkom 2006. godine, iako nije direktno ni stranačka ličnost ni profesionalni diplomata, ipak u jesen te kaendarske godine dao podršku za predsedničku nominaciju Nikoli Sarkoziju javno.

Francuska politika prema Srbiji i posebno po pitanju Kosova i Metohije 2001-2007.

U periodu do otpočinjanja direktnih pregovora o daljoj sudbini Kosova i Metohije, uz posredništvo Martija Ahtisarija 2006. godine, francuska politika se prema ovoj pokrajini odnosila prema rezoluciji OUN 12 44, i Kumanovskom vojno tehničkom sporazumu. Odnosno, uz sve oscilacije koje ima povremeno dnevna politika, preovladavao je stav da je to deo teritorije Srbije i u svakom slučaju SR Jugoslavije (SCG) za koji se očekivalo da posle pregovora pod međunarodnim patronatom dobije vrlo široku autonomiju.⁴⁴¹ Svoju prvu spoljnopolitičku posetu predsednik SRJ Vojislav Koštunica je imao upravo u Parizu, pa je i to bio pokazatelj simpatija koje postoje između dve zemlje. Držanje francuskog mirovnog kontigenta na Kosovu i Metohiji je bilo veoma korektno, što se pokazalo i za vreme divljanja albanskih šovinista i terorista 17 do 19 marta

⁴⁴¹ O tome da su zapadne zemlje, gde je i Francuska, makar zvanično, smatrale da nakon 2000-te Kosovo pripada SR Jugoslaviji, ili da može samo da dobije autonomiju sličnu onoj iz 1974, videti šire u Thierry de Montbrial, *Quinze ans qui bouleversèrent le monde*, De Berlin à Bagdad, Dunod, Paris, pp. 396-398.

2004. Sa druge strane pisanje francuske štampe o tim događajima je bilo veoma korektno i u principu sa blagim simpatijama prema srpskoj strani.⁴⁴²

Zvanični Beograd je upravo od zvanične Francuske dobijao podršku za opstanak državne zajednice sa Crnom Gorom, praktično sve do okončavanja crnogorskog referenduma 21. maja. Upravo je premijer Koštunica prilikom svoje posete Parizu i u susretu sa predsednikom Širakom aprila 2006. godine to mogao da čuje od svog domaćina, a i stavovi Kej d' Orseja po pitanju Kosova i Metohije su bili tada uglavnom ohrabrujući. Tako je i sam Dust Blazi dao jedan javni prigovor izjavi britanskog ministra inostranih poslova da se već zna da će predlog rešenja Kontakt grupe za južnu srpsku pokrajinu biti uslovna nezavisnost. Blazi je tada, a to je sredina 2006. godine, tvrdio da to nije tačno i da još ništa nije rešeno. Međutim, od jeseni 2006. godine stvari za srpski interes po pitanju francuskog odnosa prema kosovskom pitanju su postajale sve lošije. De Vilpen zaokupljen svojim unutrašnjim problemima sve manje govori o spoljnoj politici, iako je zvanično predsednik vlade.

U isto vreme, Širak kao predsednik Republike kome se mandat neumitno približava kraju, takođe sve manje nastupa u javnosti o spoljnopolitičkim pitanjima uključujući i Balkan. U francuskoj administraciji i političkom establišmentu bez obzira na političku opredeljenost, sve više se obraća pažnja ka usponu Sarkozijeve struje i vodi računa o njegovom političkom konceptu. Ministar spoljnih poslova Dust Blazi sve češće istupa u javnosti načelno podržavajući Ahtisarijevu misiju, iako se i dalje navodi da će se podržati onaj plan oko kojeg će se dogovoriti i Beograd i Priština. Međutim, kada je krajem oktobra 2006. Dust Blazi primio u Parizu Agima Čekua kao predsednika privremene kosovske vlade, pored uobičajenih izjava o podršci Ahtisarijevoj misiji i spremnosti Francuske da podrži dogovor obe strane (i Srba i Albanaca), ministar spoljnih poslova Francuske je dodao i to da „očekuje da Ahtisarijev plan zadovolji interese većinskog stanovništva na Kosovu”.⁴⁴³

Početakom 2007. kalendarske godine francuska spoljna politika je u nedefinisanim statusu, imajući u vidu unutrašnju političku nedorečenost. Predsednik vlade formalno je De Vilpen čija politička pozicija nije bila nikada teža poslednjih godina, a predsednik Republike Širak broji poslednje dane ne samo na toj veoma važnoj funkciji, već i u aktivnom političkom životu uopšte.

⁴⁴² Dragan Petrović „Analiza pisanja francuske i ruske štampe o događajima na Kosovu od 17-19 marta 2004. godine”, *Politička revija*, 2004, br. 2, str. 121-132

⁴⁴³ Iz više dnevnih beogradskih i francuskih glasila, a videti i na sajtu ambasade Francuske u Beogradu, u delu Diplomacija.

Mladi i harizmatični Nikola Dipon - Enjan napušta tada degolističku stranku i kandiduje se samostalno za predsednika Republike, dok tadašnja ministarka odbrane iz iste stranke Mišel -Alio Mari ne pokazuje veliku želju da bude predsednički kandidat i čeka dalji rasplet. Iako Dust Blazi i potparol Kej d` Orseja i dalje daju izjave da Francuska zvanično podržava Ahtisarijev plan, čini se da tada francuska politika u celini uključujući i pitanje Kosova i Metohije još nije do kraja i po svim pitanjima definisana, naročito ne i neopozivo. Tako prilikom svoje tribine 21. februara 2007. u Francuskom kulturnom centru u Beogradu, poslanik francuskog parlamenta i podpredsednik parlamentarnog odbora za Balkan Žan Ero Difo daje u svom izlaganju dosta umirujuće izjave po pitanju Kosova i Metohije. On u isto vreme u otvorenoj replici na tribini pobija izjavu „dobro obaveštanog” novinara „Danasa” Zorana Cvijića da je potencijalno saglašavanje zvaničnog Beograda sa Ahtisarijevim planom drugi obavezan uslov za Srbiju za produžavanje programa pridruživanja sa EU. „Ne postoji i ne verujem da će postojati bilo kakav uslov vezan za odnos zvaničnog Beograda prema Kosovu i Metohiji sa procesom pridruživanja EU”, bio je kategoričan tom prilikom Difo. Početkom marta u Beogradu gostuje i francuski akademik Tjeri de Monbrial, koji jasno ukazuje da će Srbi veoma teško zadržati Kosovo i Metohiju „jer su toliko proskribovani poslednjih godina u zapadnoj štampi”.

Međutim, u svom intervjuu NIN-u februara 2007. Monbrial ukazuje da srpska strana ima objektivnu šansu da izvrši podelu Kosova i da u isto vreme uz odgovarajuću politiku u daljoj perspektivi postoji hipotetički put ujedinjenja Srbije sa Republikom Srpskom.

Iz prethodne analize možemo sagledati da francuska politika po pitanju kosovskog problema nije u posmatranom periodu do približno sredine 2007. godine bila čvrsto određena i da se menjala, najviše i uporedo sa unutrašnjim političkim sučeljavanjima i promenama.

Francuska politika prema Srbiji nakon izbora Nikole Sarkozyja za predsednika Francuske (2007-2009)

Nakon izbora Nikole Sarkozyja za predsednika Francuske maja 2007. francuska politika prema Srbiji se profilise praktično za čitav sledeći posmatrani period, koji vremenski približno odgovara polovini njegovog predsedničkog mandata. Imajući u vidu značaj mesta funkcije predsednika republike po političkom sistemu francuske Pete republike Sarkozy je zauzeo dominantnu ulogu u kreiranju spoljne politike zemlje. Važnu ulogu je zauzeo i ministar spoljnih poslova koji je tokom

2007. godine postao levičar Bernar Kušner. I ovaj faktor se može smatrati u posmatranom srednjem roku kao loše rešenje za interese Srbije. Naime Kušner je i od perioda devedesetih pokazivao vrlo malo razumevanja za srpske interese kao malo koji od istaknutih političara u Francuskoj, što se posebno odnosi na pitanje Kosova i Metohije. Kušner je bio i visoki predstavnik međunarodne zajednice na Kosovu i Metohiji, učestvovao je tokom devedesetih u organizaciji „Lekari bez granica” ostavljajući svojim držanjem veoma malo u praksi od tradicionalne naklonosti Francuza Srbiji. Početkom jeseni 2007. godine u skladu s organizacijom političkih institucija u Francuskoj, podnesene je zajednički stručni elaborat predsedniku republike za budući višegodišnji period vođenja spoljne politike zemlje. U njemu su učestvovali čitavi timovi stručnjaka, kao i sve značajnije političke stranke, a medijator je bio Iber Vedrin. Iako ovaj elaborat ne obavezuje predsednika, u njemu su, ipak, pocrtani neki važni strateški spoljnopolitički pravci. Posebno je razrađen koncept daljeg formiranja samostalnih evropskih oružanih snaga, i to paralelno s NATO, pri čemu su najvažnije zemlje upravo Francuska, Nemačka i Britanija. Naglašen je značaj daljeg razvoja EU, a ukazano je i na izuzetnu važnost za Francusku, naročito s aspekta resursa, dobre saradnje s Rusijom, kao i s Kinom. Pitanje je bilo tada šta će od toga prihvatiti u praksi predsednik Sarkozy i ministar spoljnih poslova Kušner.

Već u prvom šestomesečnom periodu dolaska Sarkozija na vlast primetne su velike promene u spoljnoj politici. Konstantno rivalstvo Francuske, a naročito degolista, prema SAD se zamenjuje tada, blagonaklonošću i strateškom saradnjom. Tradicionalno dobri odnosi sa Rusijom, doživljavaju tada izvesnu krizu. U zanimljivom članku uredništva u Mondu, početkom septembra, sagledavaju se krupne promene u kratkom roku od dolaska novog predsednika Francuske. Najveće promene su, upravo, po pitanju Irana, gde se zauzima izuzetno tvrd stav.⁴⁴⁴ Slično je i po pitanju Kosova i Metohije, gde se, kao i u slučaju Irana, zauzima stav mnogo bliži američkom, a dolazi do velikog udaljavanja od stavova Rusije. Ipak, zaključuje uredništvo Monda uoči tadašnjeg odlaska Sarkozija u Moskvu, interesni dodiri politike dvaju zemalja (Francuske i Rusije) ostaje najviši po pitanju male spremnosti zvaničnog Pariza da podržava širenje NATO po postsovjetskom prostoru, na čemu insistira SAD. Ovaj stav Kej D Orseja se posebno ceni u Moskvi, iako je jasno da je to najmršaviji bilans za ruske interese u relaciji dve zemlje, bar u poslednjih pedeset godina, odnosno sigurno od formiranja Pete republike. Ovome treba dodati

⁴⁴⁴ Ovdje možemo dodati i iznenadnu posetu Kušnera Iraku tokom leta 2007, kada je, pored izvesnih kritika politici SAD na ovom prostoru, pokazao i izvesno razumevanje za njihove (američke) teškoće, što je velika promena u odnosu na višegodišnju isključivu i radikalnu kritiku Bušove politike po iračkom pitanju od strane zvanične Francuske.

i odlučno suprotstavljanje Sarkozija ulasku Turske u EU, što je dijametralno suprotno stavu SAD. U svakom slučaju u tom početnom periodu od nekoliko meseci, Sarkozy (i Kušner) su drastično izmenili spoljnopolitičku poziciju Francuske u odnosu na SAD, odnosno Rusiju, time što su je primakli zvaničnom Vašingtonu, a odmakli od interesa i politike zvanične Moskve.

Međutim, tokom 2008. godine dolazi do izvesnog balansiranja spoljnopolitičke pozicije zvanične Francuske u odnosu na velike sile poput SAD i Rusije. Iako se upadljivo zalagao za neoliberalni koncept, koji nema tradiciju u Francuskoj, Sarkozy posle kraha neoliberalne doktrine u SAD i svetu početkom jeseni te godine, podržava koncept državnog kapitalizma i intervencije u privredi. U isto vreme posle pobeđe ruskih snaga nad gruzijskim avgusta meseca, odlazi na lice mesta lično da bi posredovao u smirivanju sukoba i uspostavljanju mira, koji praktično diktira pobeđnička (ruska) strana. Krajem septembra, Sarkozy će iznenaditi svetsku javnost izjavom da Evropska unija (čija je predsedavajuća zemlja tada bila upravo Francuska) zajedno sa Rusijom treba da napravi zajednički ekonomski prostor sa međusobnim vizno-fiskalno-privrednim olakšicama. U daljim bilateralnim odnosima sa Rusijom, Francuska je tokom 2009. godine pokazala partnerstvo i stratešku saradnju, naročito u oblasti energenata. Po pitanju odnosa širenja NATO na istok, Francuska zajedno sa Nemačkom nije podržavala širenje alijanse ka Ukrajini (i Gruziji). Međutim Sarkozy i Kušner su uveli Francusku posle više od četrdeset godina odsustvovanja u komandu strukturu NATO tokom 2009. godine.

Navedene promene su bitno uticale i na poziciju srpskog faktora, već do jeseni 2007. godine, a posebno po pitanju Kosova i Metohije. Izgledala je nadrealno fotografija sa naslovne strane Politike početkom septembra, na kojoj je u okviru EU u Lisabonu kancelar Nemačke Angela Merkel imala raspravu sa Sarkozijem, pošto ona tada odbija njegov predlog da se ozbiljno razmotri inicijativa SAD o nezavisnom Kosovu. Pošto srpski faktor istorijski kontinuirano ima podršku Francuske, ovakva nova pozicija Sarkozija predstavlja presedan u veoma teškom trenutku po niz važnih srpskih interesa (Kosovo i Metohija, Republika Srpska, novi ustav koji se tada donosio u Crnoj Gori i koji je praktično zaobišao elementarne interese srpskog naroda u njoj, i dr.). Slaba je uteha za Srbe da celokupna opozicija u Francuskoj ima upadljivo povoljniji stav po srpske interese u odnosu na Sarkozija (i Kušnera), pošto su se upravo u predstojećem periodu rešavala mnoga krupna pitanja.⁴⁴⁵

⁴⁴⁵ Dragan Petrović, *Savremeni svet 2006-2008*, Nova srpska politička misao, Beograd, 2008., poglavlje pod naslovom „Prvih šest meseci sarkozijevog predsedničkog mandata na čelu Francuske”, str. 91-104.

Francuska je upravo u periodu od poslednje tri i po godine, od izbora Nikole Sarkozija ne mestu predsednika republike, a kada je Kušner bio ministar spoljnih poslova, načinila najveći otklon, u svojoj dvovekovnoj istoriji u odnosu na elementarne srpske interese. Iako je prilikom posete predsednika Srbije Tadića Parizu, sredinom 2009. godine najavljeno sa srpske strane strateško partnerstvo dve zemlje, francuska politika prema Srbiji i srpskim interesima je i dalje ostala veoma udaljena čak i od očekivanog minimuma. Po pitanju Kosova i Metohije, Francuska je gotovo potpuno zauzela proamerički stav, pa je tako februara 2008. godine među prvima priznala nezavisnost južne srpske pokrajine. Ovde bi smo mogli dati saopštenje za javnost francuske diplomatije izrečene od ministra spoljnih poslova Kušnera povodom godišnjice priznavanja kosovske nezavisnosti.

Saopštenje ministarstva za inostrane poslove o Kosovu (Pariz, 17. februar 2009.)

“Povodom prve godišnjice nezavisnosti Kosova, Bernar Kušner izražava zadovoljstvo konstatujući put koji je prešla ova nova država i ovaj region. Kako se međunarodna zajednica i nadala, nezavisnost je doprinela smirivanju tenzija unutar Kosova i na Balkanu.

Nove vlasti na Kosovu su dokazale svoju odgovornost i pridržavale se preuzetih obaveza. Usvajanje ustava koji je u skladu sa evropskim normama i vrednostima, usvajanje zakona koji potstiču učešće manjina, važne su etape ka pravnoj državi u službi svih njenih zajednica. Ovaj veoma pozitivni razvoj je omogućio Generalnom sekretaru Ujedinjenih nacija da reorganizuje međunarodno prisustvo uz podršku Saveta bezbednosti. Evropska unija je tome dala suštinsku podršku raspoređujući misiju Euleks koja pomaže uspostavljanje institucija i pravne države na Kosovu.

Rastući broj država koje su priznale Kosovo, naročito u regionu, doprinosi stabilnosti Balkana. Ako ova prva godišnjica svedoči o pređenom putu, ona takođe treba da bude ohrabrenje za nastavak. Izgradnja pravne države treba da se nastavi, naročito sprovođenje decentralizacije i organizovanje lokalnih izbora. Ubeđeni smo da će Srbija znati da zadrži odgovoran stav i da usmeri svoje napore na buduće priključivanje Evropskoj uniji što će predstavljati za ceo Balkan snažan faktor stabilizacije.”⁴⁴⁶

Ovakav izveštaj Kej d Orseja, zaista ostavlja veoma malo prostora za bilo kakav konsenzus i približavanje sa srpskom stranom. Treba imati u vidu stanje u praksi na Kosovu i Metohiji, gde srpska i druge nealbanske zajednice žive u veoma teškim

⁴⁴⁶ Preuzeto u potpunosti sa zvaničnog sajta francuske Ambasade u Beogradu.

uslovima sa ugroženim osnovnim postulatima kolektivnih i čak često individualnih ljudskih prava. Najveći deo Srba i drugih nealbana sa Kosova i Metohije je proteran, a preostali deo živi u pravim getima višestruko ugrožen. Izuzetak je samo krajnji sever pokrajine, severno od reke Ibar, gde Srbi zahvaljujući svom geografskom položaju i činjenici da predstavljaju većinu i poseduju prećutnu autonomiju, imaju bolje uslove za život, jer su praktično oslonjeni na Srbiju. Prilikom posete ministra inostranih poslova Vuka Jeremića Parizu januara meseca 2009, Kušner je ponavljao da ne treba više spominjati Karadžića. „Nismo se vraćali na hapšenje Karadžića, a pričali smo naravno o budućem hapšenju Mladića. A naročito smo pričali, želeo bih to da naglasim, o budućnosti, a ne o prošlosti... I na kraju, hteo bih da navedem da smo takođe razgovarali o potrebnoj saradnji sa Haškim sudom. Očekujemo od Srbije da uloži sve svoje napore da bi uhapsila Mladića. Naravno, saglasni smo po tom pitanju. Samo eto, još nije uhapšen.” Kada su usledila potom pitanja prisutnih novinara, izdvojili bi smo jedno koje je jedino i stavljeno na sajt francuske ambasade u Beogradu. „P. : Predsednik Srbije je uputio pisma Generalnom sekretaru UN i NATO-u da bi protestovao zbog stvaranja snaga bezbednosti na Kosovu. Da li to znači da će nivo saradnje sa NATO ponovo biti spušten? Gospodine Kušner, koja je Vaša reakcija na to pismo ? O.: Moj jedini odgovor je: ‘Zaboravimo prošlost i okrenimo se budućnosti. Srbija traži da učestvuje u ovom širokom pokretu integracija evropskog kontinenta, što je Evropska unija. A, dvadeset dve od dvadeset sedam zemalja članica Evropske unije priznaju Kosovo. To je realnost. Zaboravimo sve te krize i okrenimo se ka budućnosti Balkana. Bio sam zadužen, na sreću ili na žalost, za primenu rezolucije 1244. To sam činio tokom dve godine na Kosovu. Sada, krenimo napred. Jedini put je Evropska unija. Ovo je moj iskreni i precizni odgovor na Vaše pitanje.” Iz ovoga, a i iz drugih nastupa francuske spoljne politike mogli bi smo da zaključimo da se Srbiji nudi da prihvati u potpunosti otcepljenje svoje južne pokrajine, a da u zamenu za to dobije izvesno ubrzanje ka daljem (trnovitom i neizvesnom) putu ka približavanju Evropskoj uniji.

Kada je 8 oktobra 2009. ponovo došlo do susreta dva ministra spoljnih poslova u Parizu, spominjano je da to predstavlja operacionalizaciju najavljene strateške saradnje dve zemlje najavljene prilikom susreta Sarkozy-Tadić maja meseca u Parizu.

“Nedelju dana nakon što je Evropska komisija objavila izveštaj o napretku, dva ministra su razgovarala o procesu približavanja Srbije Evropskoj uniji kao i o podršci koju Francuska namerava da da, i to naročito zahvaljujući sporazumu o strateškoj saradnji koga žele oba predsednika. Bernar Kušner i Vuk Jeremić su se takođe bavili pitanjem stabilnosti zapadnog Balkana. Za Bernara Kušnera, ovaj susret je bio prilika da prenese svom kolegi Jeremiću koliko je Francuska

dirnuta izrazima solidarnosti i podrške koje su vlasti i narod Srbije iskazali nakon smrti našeg sunarodnika Brisa Tatona u Beogradu. On je podsetio na želju da se počiniooci ovog ubistva procesuiraju i kazne.⁴⁴⁷ Prilikom konferencije za štampu nakon susreta, šef francuske diplomatije je potvrdio da, što se Francuske tiče, „sve zemlje Balkana treba da postanu članice Evropske unije”. „Postoje prepreke, ali naš politički stav je veoma jasan”, izjavio je ministar i dodao da je predsednik Sarkozy to takođe „jasno” ponovio predsedniku Borisu Tadiću.⁴⁴⁸ Upitan da li predstavnici vlasti Srbije ulažu dovoljno napora da bi uhapsili bivšeg generala Ratka Mladića, g. Kušner je odgovorio: „Činjenica da ga nisu uhapsili govori da nisu učinili dovoljno”. „Ali”, dodao je, „verujem da čine ono što mogu. Treba nastaviti, to je osnovno”.

Francusko-srpski odnosi se po našem mišljenju nalaze na donjem pragu uvažavanja najvažnijih srpskih državnih i nacionalnih interesa od strane zvanične francuske politike, kao možda jedinstveni slučaj u poslednjih dva veka odnosa dva naroda i njihovih država. Razloge prevashodno vidimo u fundamentalnom zaokretu politike predsednika Sarkozija i ministra spoljnih poslova Bernara Kušnera, u odnosu na čitav koncept politike Pete republike. U tom kontekstu je došlo do velikog približavanja američkoj politici, a kako politika SAD na Balkanu tretira dugoročno srpski faktor kao elementima dugog trajanja blizak Rusima, to je zvanični Vašington nenaklonjen esencijalnim interesima Srba u celini.

Na unutrašnje političkom planu pozicija Nikole Sarkozija i vlade u celini je tokom poslednje tri i po godine ozbiljno uzdrmana, u čemu su značajne uloge imali spoljnopolitički faktori kao što je krah neoliberalnog kapitalizma nastankom velike ekonomske krize, što je samo delom uzdrmalo i Francusku. Sarkozy koji se dolaskom na vlast i pre toga u predizbornoj kampanji, zalagao za neoliberalni koncept, u praktičnom vođenju vlasti se snašao “u hodu” prihvatajući mere državnog kapitalizma i intervencionalizma uz koliko-toliko zadržavanje osnovnih postulata tradicionalne evropske i francuske koncepcije socijalne države. U više navrata pokušaj umanjivanja ovih prava, posebno uvođenje zakona o radu izazivalo je masovne višemilionske štrajkove širom zemlje, posebno u periodu jeseni 2007, i jeseni 2010. Sarkozy je dodatno oslanjanje na SAD i ulazak u komandnu strukturu NATO, pratio sa paralelnim strateškim odnosima u Evropi i sa Rusijom. Tako je iznenadio sve kada je septembra 2008. izašao sa konceptom zajedničkog integrativnog ekonomskog prostora u kome bi bile EU i Rusija. Razrada ideje o

⁴⁴⁷ Preuzeto u potpunosti sa zvaničnog sajta francuske Ambasade u Beogradu.

⁴⁴⁸ O poseti predsednika Tadića i njegovom razgovoru sa predsednikom Sarkozijem maja meseca u Parizu videti i u tekstu “Tadic pour un 'partenariat strategique avec la France”, od Renaud Girara, objavljenom u Figarou 27. maja 2009.

stvaranju samostalnih evropskih snaga, tripartitni skup sa Merkelovom i Medvedevom u pravcu građenja strateške saradnje, prodaja četiri nosača helikoptera klase "Mistral" Rusiji i dr. Na žalost prema srpskom pitanju, posebno gorućem pitanju Kosova i Metohije nije bilo vidljivih ustupaka u odnosu na prihvatanje već navedene politike. Verovatno je jedan od razloga svakako, politički i lični odnos Bernara Kušnera po ovim pitanjima. Otuda je rekonstrukcija francuske vlade i smena Kušnera sa mesta ministra spoljnih poslova u jesen 2010. i imenovanje na to mesto ugledne političarke i ministarke u više poslednjih vlada Mišel Alio-Mari, veliko ohrabrenje u pravcu poboljšavanja srpsko-francuskih zvaničnih odnosa.

Gospođa Alio-Mari je u ranijim sazivima vlada zauzimala mesta ministra odbrane, pravde i unutrašnjih poslova, tako da spada u uticajnije političare na francuskoj političkoj sceni. Smena Kušnera predstavlja realno ohrabrenje za Srbiju, jer je on bio jedan od retkih savremenih političara Francuske koji je svojim potezima ulazio često u direktnu konfrontaciju sa srpskim nacionalnim interesima, bilo da se radilo o Republici Srpskoj, ratovima u celini na prostoru eks Jugoslavije, naročito po pitanju Kosova i Metohije, uključujući i bombardovanje SRJ 1999.

U isto vreme celokupan mandat Kušnera pratilo je i niz afera. Mnoge od njih su navedene u knjizi „Gospodin Kušner K“, koja je prošle godine u Francuskoj štampana u izuzetno velikom tiražu. Ona prati kritike Kušnerove politike i njegovo držanje pre svega u Africi, na području Balkana, u Bosni i Hercegovini i na Kosovu.⁴⁴⁹ Pier Pean autor knjige, tako posvećuje dva poglavlja odnosu Kušnera prema Srbima, i to četvrto (inače kvantitativno najveće) koje se bavi događajima u Bosni i Hercegovini („Sus aux Serbes“, crp. 69-105) i sedmo koje je posvećeno događajima i ulozi Kušnera na Kosovu („Kosovo: la récompense str. 153-160).

Autor navodi da je Kušner svojim delovanjem dao značajan doprinos pokušaju medijske satanizacije Srba gde ih je trebalo prikazati bliskim nacistima u postupku i razmišljanjima. Sa druge strane autor konstatuje jedan od paradoksa da su upravo Srbi bili ti koji su za vreme Drugog svetskog rata stravično stradali od nacista. Pored toga on ukazuje da su dobar deo optužbi protiv Srba iskonstruisane, u čemu je učestvovao i Kušner, što je praktično bila jedna od najvažnija uloga u njegovoj političkoj karijeri.⁴⁵⁰

U tom pravcu je smena Kušnera kapitalan događaj za pokušaj popravljanja zvaničnih srpsko-francuskih odnosa. Odnos nove ministarke spoljnih poslova gđe. Aloe-Mari do sada nije bio opterećen prema srpskom pitanju, naprotiv,

⁴⁴⁹ Knjigu je objavila prestižna izdavačka kuća „Fajard“ jedna od najrenomiranijih u Francuskoj. Pierre Péan, *Le monde selon K.*, Fayard, Paris, 2009.

⁴⁵⁰ Pierre Péan, *Le monde selon K.*, Fayard, Paris, 2009. crp. 70.

postoje indicije da bi on ubuduće mogao biti više nego korektan. Sa druge strane, velike sile, poput Francuske teško menjaju u biti svoje važne odluke prema manjim zemljama, tako da je teško pretpostaviti neki ozbiljan zaokret prema srpskom pitanju, sve do predsedničkih i parlamentarnih izbora u prvoj polovini 2012. Istina u datim koordinatama ipak treba očekivati veći prostor za međusobno približavanje dve zemlje i u ovom prelaznom periodu, imajući u vidu koliko su stavovi Kušnera opterećivali odnose dve zemlje i francusku politiku prema srpskom faktoru u celini.⁴⁵¹

Na aktuelnoj francuskoj političkoj sceni, možemo zaključiti na osnovu do sadašnjih iskustava odnosa prema srpskom faktoru (koja su dobrim delom samo izjave u medijima), da su posebno naklonjeni Srbima nova liderka Nacionalnog fronta Marin le Pen, potom lider Demokratskog pokreta centrista Fransoa Bajru, i Dominik de Vilpen bivši premijer iz vladajuće UMP, koji sada ima zasebnu frakciju i najavljuje samostalnu kandidaturu na predsedničkim izborima 2012. Kada je u pitanju levica, tu je verovatni predsednički kandidat Domenik Stros-Kan, o čijim se stavovima prema srpskom pitanju malo zna. Sa druge strane, bivši predsednički kandidat i drugoplasirana na izborima 2007. Segolen Rojal, takođe najavljuje da će ući u borbu za nominaciju sopstvene stranke za predsedničke izbore. Njeni stavovi o srpskom pitanju nisu posebno definisani.⁴⁵² Sada je sigurno da će se aktuelni predsednik Sarkozy kandidovati 2012. u ime UMP stranke, u pokušaju da osvoji i drugi predsednički mandat.

Kada su u pitanju političke stranke, njihov uticaj u izvršnoj vlasti preko Nacionalne skupštine, formiranju vlade i određivanju premijera, je ipak manji nego što je moć Predsednika republike. Prema srpskom faktoru, su dakle naklonjeniji u trenutnoj nomenklaturi Nacionalni front, Demokratski pokret i eventualno frakcija de Vilpena, ako bi ona prerasla u zasebnu stranku. Dve najjače političke stranke – UMP, i Partija socijalista nemaju prema srpskom pitanju posebno izgrađen stav za koji bi smo mogli da kažemo da je na bilo koji način izuzetan, on u nekom dokumentu zvaničnom nije ni definisan. Zapravo, u praksi personalna rešenja mogu da odluče kakva će politika biti Predsednika Republike, premijera i vlade. U tom pravcu smo i analizirali stavove pojedinih francuskih istaknutih političara prema srpskom pitanju. Jasno je da dosadašnja prijateljska tradicija dva naroda može da ima svoj značaj, ali sa druge strane ova tradicija je od 1995. bitno okrnjena, da bi od 2007. zvanični odnosi dve države došli na niske grane, naročito od februara 2008. godine.

⁴⁵¹ http://glassrbije.org/index.php?option=com_content&task=view&id=75467&Itemid=27.

⁴⁵² Rojalova je delom i izgubila predsedničko finale sa Sarkozijem maja 2007. jer je pokazala slabo interesovanje i poznavanje za neka važna politička, posebno spoljnopolitička pitanja.

Važan faktor koji će određivati poziciju zvanične francuske politike je njena ukupna spoljnopolitička strategija. Došli smo do zaključka, što je ta politika samostalnija u odnosu na Ameriku i globalističke tokove da bi mogla biti bliža srpskim interesima. Dakle ili u okviru degolističke tradicije kad je u pitanju desnica, ili pak kad je u pitanju levica – u izvesnoj kritici neoliberalizma. Degolistička politika posebno obraća pažnju u odnosima sa Srbima na savezničku tradiciju, a levičarski pritupe koji je kritičan prema neoliberalizmu i negativnim efektima globalizma, poštuje poziciju Srbije koja je najveća žrtva poslednjih par decenija politike neoliberalizma i apologeta neosoroševskih postulata.

Bilateralni politički odnosi na vrhu tokom perioda 2000-2010.⁴⁵³

Prvu spoljnopolitičku posetu predsednik Savezne Republike Jugoslavije dr Vojislav Koštunica je imao 21 decembra 2000. godine, kada ga je između ostalog primio i predsednik Francuske Žak Širak. Već sledeće 2001. godine, Žak Širak je posetio SRJ 7 avgusta, kada je razgovarao sa predsednikom SRJ Koštunicom, ministrom spoljnih poslova SRJ Svilanovićem, i premijerom Srbije Đinđićem.

Kada je novi predsednik savezne države Svetozar Marović, stupio na dužnost posetio je službeno Francusku od 16-18. juna 2003. godine i na čelu državno-privredne delegacije od 19. do 24. novembra 2004. godine. Vojislav Koštunica kao premijer Srbije posetio je Francusku 10 i 11 aprila 2006. kada je razgovarao sa predsednikom Širakom. Predsednik Srbije Tadić, posetio je službeno Francusku 2005. i 2009. godine.

Međusobne posete ministara spoljnih poslova dve zemlje se u ovom periodu održavaju gotovo svake godine, a česte su posete ministara i iz drugih domena (ministara odbrane, ekonomije, prosvete i dr.). U francuskoj Nacionalnoj skupštini postoji grupa francusko-srpskog prijateljstva koju je predvodio Žan-Pjer Difo (Jean Pierre Dufau), predsednik Grupe prijateljstva i poslanik Socijalističke partije (SP). On je više puta različitim povodima posećivao Srbiju, uključujući i posetu Narodnoj skupštini Republike Srbije 8-12. decembra 2008.

Ekonomski odnosi

Tokom protekle decenije privredni odnosi dve zemlje su doživeli izvestan napredak. Francuski kapital je u Srbiji kupio nekoliko važnih privrednih objekata,

⁴⁵³ Izvor sajt Ministarstva inostranih poslova Republike Srbije u Beogradu.

više francuskih banaka deluje na tlu Srbije. Francuska je posle Nemačke i Italije treći po veličini ulagač na prostoru Srbije. Najvažnije francuske firme su banka Societ ženeral kao veliki finansijski ulagač na ovim prostorima. U periodu posle 2000. te, počeli su ozbiljnije da ulažu Reno, Sent-Goben, Societe ženeral, Alkatel. Alkatel je progresivno povećavao svoja ulaganja u modernizaciju i proširenje telefonije i mobilnu telefoniju. Sent Goben i Reno ulažu finansijska sredstva u hemijsku industriju i mehaniku. Izvesna ulaganja su imali Šnajder i Loreal Ašet, mahom regionalnih privrednih objekata. Pežo je imao manja ulaganja, ali i interesovanje za otkup u fabričkom gigantu Zastava. Od 2002. godine firma Mišelin ulaže u fabriku Tigar u Pirotu u okviru industrije proizvodnje gume i sličnih proizvoda. Firma Lafarž kupuje cementaru u Beočinu. Firma Intermarš je uvela više svojih ulaganja u prehrambenu i neke druge grane srpske industrije.⁴⁵⁴

Bilateralna trgovinska razmena se ostvaruje prosečno na nivou od ukupno milijardu evra godišnje, s tim da Francuska prosečno oko dva puta više izvozi u Srbiju nego što uvozi. Poslednjih godina najveći bilateralni privredni skup dve zemlje je bilo trodnevno gostovanje delegacije francuskih privrednika u Srbiji juna 2009.⁴⁵⁵ Državni sekretar Francuske za spoljnu trgovinu gđa An Mari Idrak posetila je Srbiju februara 2010, u pratnji pretstavnika dvadesetak francuskih preduzeća.⁴⁵⁶

Ugovoreno stanje

Potpisivanjem Sporazuma o sukcesiji međudržavnih ugovora 26. marta 2003.g. u Parizu, okončan je postupak konsolidacije ugovornog stanja između dve zemlje. Od najznačajnijih ugovora preuzeti su Sporazum o zaštiti investicija (1974.g.), Sporazum o izbegavanju dvostrukog oporezivanja (1974.g.), Konvencija o socijalnom osiguranju (1950.g.), Sporazum o kulturnoj saradnji (1964.g.) i Sporazum o drumskom saobraćaju (1964.g.). Sporazum o readmisiji potpisan je prilikom posete MSP V. Draškovića Parizu 24-26. aprila 2006. godine.

Tokom posete MEOI M. Parivodića Parizu decembra 2006. godine predvidjeno potpisivanje Memoranduma o razumevanju između našeg MEOI i

⁴⁵⁴ Alexis Troude, *Geopolitique de la Serbie*, Ellipses, Paris, 2006, p. 161.

⁴⁵⁵ Delegaciju su činili predstavnici tridesetak preduzeća među kojima kojima su i preduzeća - svetski lideri u svojim oblastima, a koja su zainteresovana da prosire svoje delovanje u Srbiji - putem investicija, partnerstva ili trgovinskih odnosa. Delegaciju je predvodio Sarl Paradi (Charles Paradis) iz grupe Bouyigues, predsednik saveta direktora preduzeća Francuska-Srbija.

⁴⁵⁶ Tom prilikom se francuska ministarka založila za jačanje prisustva francuskih preduzeća u Srbiji, a naročito u oblasti infrastrukture i saobraćaja. – Izvor sajt francuske ambasade u Beogradu. http://www.ambafrance-srb.org/france_serbie/spip.php?article867.

francuskog Ministarstva privrede, industrije i finansija. Pred nadležnim francuskim organima pokrenut je postupak izmene i dopune Konvencije o socijalnom osiguranju iz 1950. godine, što je francuska strana u načelu prihvatila.

R.Srbija je zainteresovana za reviziju Sporazuma o izbegavanju dvostrukog oporezivanja, imajući u vidu da su mnoga rešenja iz važećeg Sporazuma prevaziđena i za R. Srbiju veoma nepovoljna.

Kulturno – prosvetna saradnja

Izmedju Ministarstva za nauku i zaštitu životne sredine R. Srbije i Nacionalnog centra za naučna istraživanja R Francuske (CNRS, potpisan je četvorogodišnji Sporazum o naučnoj saradnji), oktobra 2005. godine, koji je potom produžen.

Univerzitetska saradnja je uspešna, pre svega zahvaljujući uspostavljanju mešoviten dvojezičnih diploma u Beogradu (francusko-srpskih ili francusko-ingleskih).

Predstavljanje srpske kulture i umetnosti u Francuskoj se ostvaruje najvećim delom kroz godišnje programe Kulturnog centra Republike Srbije u Parizu. Kada je u pitanju francuski kulturni uticaj u Srbiji, Francuski kulturni centri postoje u Beogradu, Novom Sadu i Nišu.

III

Zaključno poglavlje

U okviru zaključnog poglavlja postoje tri podceline. To su opšti tematski pregled francusko-srpskih odnosa u ovom periodu (kulturni, ekonomski, vojni, politički), potom ocena perspektiva razvoja daljih međusobnih odnosa dve zemlje, i zaključak rada.

Opšti pregled francusko – srpskih odnosa 1800-2010.

U ovom podpoglavlju izvršićemo opšti pregled francusko-srpskih odnosa analiziranog u radu tokom posmatranog perioda, po oblastima. To su politički, kulturni odnosi, ekonomski i vojni odnosi.

Politički odnosi

Politički odnosi Francuske i Srba u toku tako dugog vremenskog trajanja kojim se bavi ovaj rad, a to je period duži od dva veka, možemo posmatrati ne samo kao bilateralne, već i u sklopu nekoliko velikih geopolitičkih paradigmi koja su predstavljala čvorišta regionalne i evropske politike svojih epoha.

To se pre svega odnosi na Istočno pitanje, koje zapravo predstavlja viševekovnu epohu koja prati opadanje Otomanskog carstva na Balkanu i Bliskom istoku, od tzv. Druge opsade Beča 1683. do mira u Lozani 1922. godine. Istočno pitanje je isprepletano sa ulogom velikih hrišćanskih sila koje su pojačavale uticaj na navedenim prostorima paralelno sa povlačenjem moći Turske, a u isto vreme obuhvata i borbu balkanskih i bliskoistočnih, pre svega pravoslavnih hrišćanskih naroda za svoje oslobođenje i modernizaciju od turske dominacije. Veza između tih porobljenih hrišćanskih naroda i velikih sila koje su imale uticaj u Istočnom pitanju, je često saveznička, ali ne i uvek, a nekada i konfliktna po nizu pitanja. Najznačajnije sile u okviru rešavanja Istočnog pitanja su Rusija, Austrija (od 1867 Austro-Ugarska), potom u nešto manjoj meri, Britanija, Francuska, a od sedamdesetih godina XIX veka i Nemačka i Italija (do kraja XVIII veka Mletačka republika). Dakle u čvorištu Istočnog pitanja, pratićemo u ovoj analizi ulogu Francuske i francusko –srpske odnose.⁴⁵⁷

⁴⁵⁷ Najbolje knjige koje su napisane o Istočnom pitanju su Vasilj Popović, *Istočno pitanje*, Službeni list SRJ, Beograd 1996. i Uspenski Fjodor, *Istočno pitanje*, Službeni list SRJ, Beograd, 2003.

Drugo važno čvorište evropske i svetske politike, gde ćemo pratiti u okviru njega i francusko-srpske odnose, je veliki francusko-nemački konflikt, na osnovu čega su ove zemlje ratovala tri puta i imali izrazito neprijateljske odnose 1870-1945. Francusko-pruski rat 1870-71, potonja zaoštrenost francusko-nemačkih odnosa koja se manifestovala i stvaranjem dva međusobno suprotstavljena bloka (Antante i Centralnih sila), te na kraju i Prvi svetski rat, dobrim delom su posledice toga. Ovo konfliktno čvorište je delom uzrokovalo i evropske odnose između dva svetska rata, potom i Drugi svetski rat. U okviru ovog čvorišta možemo posmatrati takođe francusko-srpske odnose.

Treće važno čvorište evropske i svetske politike je ideološki sukob podele na Zapad i Istok, naročito izraženo tokom Hladnog rata, sve do rušenja Berlinskog zida i raspada SSSR. U okviru ovog čvorišta sukoba Francuska je imala svoje specifično mesto na Zapadu, koje je od sredine šezdesetih godina naginjalo neutralnosti, dok je Jugoslavija, iako po uređenju socijalistička država, zauzela svoje mesto u pokretu nesvrstanih.

Četvrto čvorište je geopolitička suprotnost između anglosaksonskih sila i Rusije, koja je egzistirala tokom čitavog Novovekovnog perioda od Bečkog kongresa do današnjih dana. Ona je stavljana u drugi plan zbog recimo francusko-nemačkog konflikta, ali je nastala u okviru Istočnog pitanja i trajala tokom Hladnog rata, da bi u neku ruku nastavila da postoji i da ima izvesnu perspektivu uz sve oscilacije u svom intenzitetu tokom protekla gotovo dva veka. I u ovom čvorištu, Francuska ima svoju ulogu, koja se povremeno menjala, ali su ovi odnosi delom uslovljavali francusko srpske odnose.

Možda bi nas mnoštvo istorijskih činjenica, i teoretska komponenta koju je sastavio Hantington o sukobu civilizacija mogla motivisati i na određivanje čvorišta sukoba hrišćanstva i islama na balkanskim prostorima i u okviru toga sagledavati i francusko-srpski politički odnosi.⁴⁵⁸ Međutim mi se ne bi smo opredelili u ovoj analizi da taj problem stavimo kao ravnopravan po značaju i intenzitetu sa prethodnim čvorištima evropske i svetske politike.

Francusko-srpski politički odnosi u sklopu Istočnog pitanja

Oblast političkih odnosa Francuza i Srba je uz sve oscilacije, koje su naročito izražene od druge polovine XX veka, predstavljalo pretežno prijateljstvo i čak savezništvo. Zapravo od 1815. pa praktično do proleća 1995. u francusko – srpskim odnosima dominira prijateljstvo i savezništvo. U periodu 1800-1815. godine

⁴⁵⁸ Takođe prateći Hantingtona, možda bi se tu moglo postaviti čvorište sukoba tri glavne religije na Balkanskim prostorima – katoličanstvo, pravoslavlje i islam.

Francuskom i Evropom je vladao Napoleon, koji je u svojoj ukupnoj viziji dostizanja evropske, pa i svetske hegemonije, planirao da pobedi još Rusiju i Englesku. Smatrajući, Srbe, bliske Rusima, Napoleon je uz sve simpatije koje Francuska i on sam imaju prema Karađorđevoj Srbiji, podsticao turskog sultana da uguši ustanak. Ipak, on zadržava više godina Karađorđevog izaslanika kapetana Rada Vučinića u Parizu, računajući da Engleska zadobije dominantan uticaj u Turskoj, u tom slučaju Francuska može da podstakne Srbiju za svog saveznika protiv Turaka. Dakle, Srbija i srpski faktor se uveliko nalazio u areni borbi i kalkulacija velikih sila i njihovih nadmetanja za moć. Međutim, nakon sloma Napoleona i Bečkog kongresa 1815. godine, Francuska u odnosu na Balkan i srpski faktor zauzima jednu sasvim drugu politiku, koja se nije bitnije menjala sve do druge polovine XX veka, s time da su većina njenih postulata zadržani i do samog kraja tog stoleća.

Sušтина tih odnosa je u periodu do kraja Prvog svetskog rata, bila postavljena u francuskom doživljavanju Istočnog pitanja, bitno drukčije od recimo Velike Britanije. Naime, Francuska, je svakako razumela da u okviru viševjekovnog procesa rešavanja Istočnog pitanja, postepeno oslobađanje od turskog ropstva i otomanske dominacije, naroda Balkana i Bliskog istoka, koji su dominantno pravoslavni hrišćani, a neki i Sloveni, dovodi ih u situaciju da oni i u budućnosti imaju prirodno prijateljske i savezničke odnose sa Rusijom, koja se i sama najviše zauzela da ovi narodi budu oslobođeni. Suprotno Britaniji, Francuska nije zbog toga usporavala i čak zaustavljala ovaj proces, dajući podršku „davljeniku sa Bosfora“. Francuska je zapravo uz sve kalkulacije koje su prisutne bile u međuranodnoj politici tih godina, gde je i zvanični Pariz imao svoj doprinos (na primer učešće Francuske u Krimskom ratu), ipak imala razumevanje za oslobodilačke napore porobljenih i potom poluzavisnih hrišćanskih naroda od jama Otomanske imperije. Takav odnos proizilazi iz ukupne Francuske pozicije u Evropi i njene strategije tokom posmatranog perioda. Francuska se nije borila za svetsku moć sa Rusijom, odnosno ona nije doživljavala Rusiju kao svog glavnog, a posebno ne jedinog rivala, kao što je to često bio slučaj sa Velikom Britanijom.⁴⁵⁹ Francuska je od kraja šezdesetih godina XIX veka ušla u sukob glavnih interesa sa Prusijom, a od 1871. sa ujedinjenom Nemačkom, pa rivalstvo sa Rusijom nije bilo izraženo.⁴⁶⁰

⁴⁵⁹ Dragan Petrović, Jasmina Nikolić, *Srpski narod i velike sile – kulturno istorijski procesi*, Prometej i IPS, Novi Sad 2008, str. 88-89.

⁴⁶⁰ Naprotiv, Rusija ubrzo postaje glavna protivteža i saveznik u odnosu na Nemačku, što se nakon Prvog svetskog rata, uz sve modifikacije, naročito posle pojave Hitlera, prenelo i na potencijalno savezništvo i sa ideološki suprotstavljenim SSSR-om. Čak i nakon Drugog svetskog rata, od uspostavljanja Pete Republike, De Golova spoljnopolitička koncepcija u Rusiji, uz sve ideološke suprotnosti vidi i mogućnost protivteže u odnosu na angloamerički uticaj, kao i nadziranje dalje pozicije Nemačke u Evropi.

Dakle Francuska je Istočno pitanje posmatrala kroz sopstveni interes, gde se preplitala njena težnja da se u prostoru Balkana obezbedi izvestan politički, ali i ekonomski i kulturni sopstveni uticaj. Potom tu se preplitala i politika Pariza prema Rusiji i drugim silama. Naposle sve je to bilo kombinovano sa težnjom Francuza da se i iz posrnutog Otomanskog carstva u uzmicanju, izvuku što veće ekonomske i političke koncesije. Otuda je Francuska, već u zavisnosti od međunarodnih okolnosti u dugačkom periodu rešavanja Istočnog pitanja (a njegov završni deo spada i u predmet ovog rada) kombinovala različite pristupe. Tako je zvanični Pariz u posmatranoj epohi kada je u pojedinim periodima imao rivalstvo sa Rusijom, kao što je to bilo sredinom XIX veka, pokušavao da oslobodilački pokret balkanskih hrišćana usmeri mimo ruskog vođstva (uticaj na pisanje Načertanija preko poljske emigracije), a u nekim periodima se zalagao za očuvavanje *statusa quo*, kada bi prevagnuli sopstveni ekonomski interesi i finansijska ulaganja u Otomanskom carstvu.

Dakle od 1815. godine, Francuska polako napušta svoj već viševjekovni odnos saradnje sa Otomanskom imperijom, i prihvata afirmativan pogled u prilog rešavanju Istočnog pitanja. Pokorene hrišćane Otomanskog carstva treba osloboditi turskog jarma, ali se tom opštem prilazu u pragmatškoj politici svakodnevice pristupa od slučaja do slučaja i to sa periodičnim politikama. Francuska, imajući iskustvo Ilirskih provincija, širi svoj kulturni uticaj na Balkanu, nastojeći potom da proširi svoj ekonomski upliv, a paralelno sa time i politički. Polazeći od sopstvenih progresivnih ideja koje proklamuje u dužem nizu decenija, o pravu na slobodu i jednakost pojedinaca i naroda, Francuska prihvata postepeno oslobađanje balkanskih hrišćana od turskih stega, ali mu dodaje i svoje interese, poput uticaja na pisanje Načertanija. U izuzetnom slučaju, Luj Napoleon će ući zajedno sa Britanijom na stranu Turske protiv Rusije u Krimski rat, ali zbog vrlo konkretnih interesa državnog razloga koji su tom prilikom došli do izražaja. Naime, Francuska je još od 1815. i međunarodnim kongresom regulisanog institucionalnog stanja sopstvenog vojnog poraza pred evropskom koalicijom, kojom je dominirala Rusija, nastojala da dođe do novog sveevropskog kongresa kojim bi se potrle ili bar umanjile posledice poslednjeg takvog sveevropskog skupa, kakav je svakako bio upravo Bečki kongres 1815.⁴⁶¹ Međutim, čak ni tada Francuska se nije obračunala sa Srbijom i Crnom Gorom, kao što je to činila u okviru Istočnog pitanja engleska

⁴⁶¹ Da Francuska Luja Napoleona dugoročno nije smatrala Rusiju protivnikom, pokazuje i francuska uloga u završetku Krimskog rata i održavanju Pariskog mira 1856. godine gde je podržala na svaki način Rusiju da izađe sa minimalnim gubicima. Nasuprot tome politika Britanije prema Rusiji je tada, a i u širem vremenskom okviru poslednja dva veka, težila da na svaki mogući način umanjí rusku moć. Videti Potemkin, *Istorija diplomatije*, II Tom, Beograd, 1947.

politika (smatrajući ih elementima dugog trajanja nepovratno proruskim elementom), već je pokušala da njihove oslobodilačke težnje usmeri i oplemeni svojim političko-kulturnim uticajem.

U tom smislu, je Francuska nastavila i tokom pedesetih godina da deluje na Crnu Goru u vreme knjaza Danila Petrovića, a od 1860. pojačano i na Srbiju, preko kneza Mihajla Obrenovića.⁴⁶² Upravo su ova dva srpska vladara, bila pod najvećim francuskim uticajem u XIX veku, odnosno nikada pre i posle toga u ovom stoleću, francuski uticaj nije bio dominantan u Srbiji i Crnoj Gori, kao što je tada bio slučaj. Naime francuski uticaj je u srpskim državama bio jak, ali samo u ova dva slučaja on je bio tada prvi, dakle čak i ispred ruskog ili ma kog drugog uticaja ostalih velikih sila. Tada dolazi do izvesne modifikacije francuske istočne politike, pošto se sa Balkana, bar na nekoliko godina, akcenat prenosi na Italiju, gde se u sadejstvu sa Pijemontom želi obezbediti delimično ujedinjenje severnog dela poluostrva u jednu državu, uz sve beneficije koje su Francuskoj obećane (Savoja i Nica). Glavni motiv zvaničnog Pariza u ratu sa Austrijom za ujedinjenje severne Italije, je pored toga bila i težnja za slabljenje Dunavske monarhije. Dugoročno posmatrano, poraz i izbacivanje Austrije iz severne Italije (1859-60), kao i potonji novi porazi Beča pred Prusijom i Italijom (1866), išli su u prilog srpskoj i jugoslovenskoj ideji oslobađanja od uticaja Habzburške monarhije, koja će se u punoj meri razviti tek u sledećim decenijama.

Međutim težak poraz Francuske od Prusije 1870-71, i paralelno sa tim ujedinjenje Nemačke, dali su sasvim novi ton francuskoj poziciji u Evropi i politici prema Srbima. U čitavom periodu 1815-1870. francuska politika bila je zapravo pokušaj jačanja sopstvene moći, zbacivanje uticaja Velike Alijanse i priželjkivanje velikog evropskog mirovnog kongresa koji bi trebalo da potre značaj Bečkog skupa 1815, gde je Francuska bila poražena strana. Francuska dakle nije imala svog primarnog interesa u Istočnom pitanju, ono nije imalo presudan značaj za Francuze, ali je bilo sredstvo za ostvarivanje napred zacrtanih francuskih interesa. Izuzetak je samo donekle, bila mogućnost kulturnog i prosvetiteljskog delovanja na Balkanu, uključujući i srpske zemlje, što je bilo povezano i sa ekonomskim uplivom, usled čega bi se vojno-politički uticaj razvijao kao sledeći.⁴⁶³ Međutim, nakon 1871. godine, Francuska se sve više otvara ka Rusiji u potrazi za podrškom velike sile, sa kojom bi uspela da sklopi i vojno-politički savez, o sanjanom revanšu protiv Nemačke. Ujedinjena Nemačka, čak i bez Austrije, je nakon 1871. godine, bila demografski, vojno,

⁴⁶² Videti *Istorija srpskog naroda*, SANU, tom VI knjiga I, Beograd, 1986.

⁴⁶³ Sekereš Pavle, *Les Slaves du Sud dans le miroir francais (1800-1850)*, Zadužbina Andrejević, Beograd 2002.

ekonomski nadmoćna u odnosu na Francusku, čime se francuski revanš i povraćaj Alzasa i Lorena činio neizvesnim i rizičnim poduhvatom. Jedino rešenje je u tom pravcu, bilo upravo ono što su francuski političari i radili, a to je potraga za saveznikom tog formata, koji bi u savezu sa Parizom, ključno pomogao da se ostvari revanš prema Nemačkoj i povraćaj evropske hegemonije, kroz simboličko dobijanje Alzasa i Lorena nazad.⁴⁶⁴

Dakle francuska spoljna politika nakon 1871. godine postavlja pre svega svoje prioritete u odnosu na priželjkivani revanš prema Nemačkoj, što postaje prioritetan cilj Ke d Orseja.⁴⁶⁵ Kako je Rusija označena u tim projekcijama kao jedna od najpoželjnijih sila da se dođe do tog cilja⁴⁶⁶ Francuska se u periodu sedamdesetih godina uzdržano, a tokom osamdesetih sve otvorenije približava Rusiji. U tom pravcu, se i prema Istočnom pitanju francuska politika rukovodi sve više ruskim interesima. Naime, Francuska nije sila direktan učesnik rešavanja Istočnog pitanja, poput recimo Rusije i Austro-Ugarske, niti ima interese tog intenziteta da bi zbog njih bila spremna da započne i veliki rat. Međutim, kako dolazi do približavanja Francuske i Rusije, tako i Ke d Orsej sve više posmatra Istočno pitanje, i u okviru njega poziciju Srba, sve bliže interesima Rusije. Na Berlinskom kongresu Francuska je bila još izvesno uzdržana po pitanju široko postavljenog interesa Rusije koji je predstavljen na neprihvaćenom San – Stefanskom mirovnom ugovoru, ali je bila ipak više spremna na ustupke Rusima u odnosu na druge zapadne sile. Kada se tome doda već očigledna naklonost Francuza prema Srbima, nije izostala podrška Ke d Orseja Beogradu ka teritorijalnim proširenjima na jugu. Tako je francuski diplomatski predstavnik ključno pomogao da grad Vranje postane srpski po rešenjima Berlinskog kongresa. Paradoks političke scene Srbije je da je u trenutku kada je dolazilo do sve većeg približavanja između Rusije i Francuske krajem osamdesetih godina, dakle sila koje su realno najnaklonjenije Srbima, da je zbog autokratske vladavine i austrofilске politike kralja Milana zemlja bila u potpunosti dominaciji austrougarske orbite uticaja.

⁴⁶⁴ Duroselle, Jean-Baptiste, *L'Europe de 1815. à nos jours, vie politique et relations internationales*, Presses universitaires de France, Nouvelle clío, Paris 1964;

⁴⁶⁵ Renouvin Pierre, *Histoire des relations internationales*, tome sixième, Le XIX siècle II, de 1871-1914., Lanagée de L'Europe, Librairie Hachette, Paris 1959;

⁴⁶⁶ Francuskoj je od strateških saveznika ka tom cilju hipotetički ostala još Britanija koja tradicionalno odbija sklapanje saveza i zalaže se za održavanje pariteta snaga na kontinentu, igrajući ulogu tzv. 'balansera'. Od drugih slabijih sila, izvesna korist je mogla da bude od Italije, dok su sve ostalo u tadašnjoj Evropi bile manje zemlje, imajući u obzir da je Austro-Ugarska već bila u Nemačkoj orbiti. Kako je Italija od početka osamdesetih ušla u savez sa Nemačkom i Austro-Ugarskom, postalo je jasno da je savez sa Rusijom jedina realna mogućnost za ostvarenje francuske želje ka revanšu u odnosu na Nemačku.

Tokom devedesetih godina situacija se izvesno menja, u pravcu većeg upliva francuske politike u Srbiji. Kada je u pitanju Crna Gora, tamo je svo vreme bio dominantan ruski uticaj, pa je Francuska svoje prisustvo u njoj dodatno povećala kao članica Antante (koju su u to vreme činile samo Francuska i Rusija). Francuski politički uticaj u Srbiji se tokom devedesetih godina XIX veka povećao u odnosu na prethodnu deceniju iz nekoliko razloga. Prvi je bio u činjenici da je režim kralja Aleksandra Obrenovića, iako i dalje prilično autoritaran i pre svega proaustrijski, u odnosu na vladavinu kralja Milana, bio manje naglašen u oba ta pravca. Odnosno, vladavina kralja Aleksandra je bila manje autoritarna i što je još važnije, daleko manje apriorno austrofilna kao što je to bilo u periodu vladavine njegovog oca. Kralj Aleksandar je dozvolio recimo Stojanu Novakoviću kao predsedniku vlade, da u jednom periodu formira kabinet koji je bio okrenut nešto više silama Antante, i uopšte pokazao veću fleksibilnost u odnosima sa velikim silama, odnosno sada već formirana dva međusobno suprotstavljena bloka. Sledeće, Antanta je bila već čvrsto formirana između Francuske i Rusije, što je francuskoj politici omogućavalo da u Srbiji deluje u sadejstvu sa ruskom politikom i uticajem, što se pokazalo veoma uspešno. Praktično svi slojevi srpskog naroda su tradicionalno rusofilski, od širokih narodnih masa, preko pravoslavne crkve i elite. Kad je u pitanju francuski uticaj kod Srba on je najveći kod viših slojeva, inteligencije, finansijskog kapitala, dakle kod elite. Čak je i francuski katolicizam bio poželjniji za srpsku politiku kao most u pokušaju popravljanja odnosa sa Vatikanom. Sve širi sloj srpske inteligencije školovane u Francuskoj takođe je pospešivao uticaj francuske politike u srpskim prostorima. Najzad, francuski finansijski kapital je postao dominantan u Srbiji još tokom devedesetih godina, što je takođe bio dodatan adut uticaja Francuske na ovim prostorima. U tom pravcu francuska politika je bila sve popustljivija prema interesima Srba u Istočnom pitanju. Međutim, sa druge strane postojala su bar tri važna protivargumenta za potpunu naklonost Ke d Orseja prema srpskim planovima rešavanja Istočnog pitanja. Prvi je bio što se Srbija, za razliku od Crne Gore, još uvek, sve do 1903. nije definitivno opredelila da je bezuslovno za Antantu. Ona je bez obzira na naklonost javnog mnjenja, elite, crkve, dakle uticaja francuskog i ruskog kao dominantnog u privredi i kulturi, još uvek preko dvora više bila vezana ka Beču i Berlinu. U vojsci je oficirski kor bio većinski za Antantu, ali deo visokih oficira nije delio takva bezuslovna uverenja. Drugi, je što je u okviru rešavanja Istočnog pitanja, Francuska u Turskoj imala značajan kapital uložen, kao i privredne interese, pa bi ostvarivanje planova Srba, Bugara, Grka o proterivanju Turske iz Evrope, ugrozio delom te interese krupnog kapitala. Treće, veoma važno, to je Velika Britanija, za čiju su se naklonost sile Antante, a pre svega Francuska žestoko borile i koja je još uvek lavirala od naklonosti

Centralnim silama, Antanti i neutralnosti. Britanska politika se tradicionalno upravo na Istočnom pitanju i Balkanu, najviše sukobljavala sa ruskom politikom. Englezi su bili protiv srpskih interesa u Istočnom pitanju, pošto su srpski faktor dugoročno, identifikovali (u manjoj meri i interese drugih pravoslavnih naroda Balkana) kao veoma bliske Rusiji, pa nisu bili spremni da podrže oslobodilačke i ujediniteljske težnje Beograda i Cetinja ka ostatku srpskog naroda koji je tada živeo još uvek pod turskim jarmom (Stara Srbija). Dakle Francuska se plašila da do kraja podrži srpske interese prema Turskoj, iz straha da se ne zameri sa Britanijom.⁴⁶⁷ Francuska je znala i to, da je Italija koja je bila veoma nesiguran član Centralnih sila, bila zainteresovana za područje Albanije, na koje je delom reflektovala i srpska politika u okviru konačnog rešavanja Istočnog pitanja, odnosno proterivanja Turske sa Balkana i Evrope.⁴⁶⁸

Ovome treba dodati da je ruska spolja politika nešto smanjila svoj direktan interes ka Balkanu, u periodu 1895-1905, zbog prenošenja glavnog pravca prodora ka Dalekom istoku, odnosno u Mandžuriju.

Nakon Majskog prevrata 1903. Srbija se potpuno našla u orbiti Antante. Tada se francuska politika još direktnije nego do tada uključila u podršku Srbiji, što se potom nastavilo i sledećih godina. Međutim, u Aneksionoj krizi 1908-9, a potom i uoči Prvog balkanskog rata, francuska politika je imala blagu, na momente uzdržanu podršku Srbiji i Crnoj Gori. U čemu je bio razlog, ako se zna da se u Parizu sa pravom procenjivalo da su dve srpske države, uključujući i ceo srpski narod, nepovratno opredeljeni ka Antanti? Radi se prevashodno o problemu otpočinjanja evropskog sukoba koji je bio na vidiku. Naime, Francuska je težila da u potencijalni evropski sukob, Antanta uđe u celini protiv Centralnih sila. Računalo se sigurno na Rusiju koja je bila obavezana sistemom saveza, ali se strepelo za odluku Britanije. Britanija se sa pravom smatrala nesigurnim saveznikom, uprkos sporazumima zvaničnog Londonsa iz 1904 (sa Francuskom) i 1907. (sa Rusijom).

⁴⁶⁷ Takođe, ali u znatno manjoj meri, za razliku od odnosa prema Nemačkoj, Ke D Orsej je imao izvesnog obzira prema Austro-Ugarskoj, još uvek se nadajući da bi ova zemlja mogla da se na neki način privoli da ostane neutralna u okviru nekog većeg evropskog rata. Šanse da se neutralizuje Austro-Ugarska kao najverniji saveznik Nemačke su bile realno veoma male.

⁴⁶⁸ Srpska politika je početkom XX veka, bila zainteresovana da dobije izlaz na more, preko neke luke u današnjoj severnoj Albaniji, vrlo blisko crnogorskoj granici za koju se računalo da se pomeri nešto na jug teritorijalnim dobitkom u rejonu Skadra. Zapravo, u slučaju rešavanja Istočnog pitanja i proterivanja Turske sa ovog dela Balkana (i čak možda Balkana u celini) bilo je za očekivati postepeno ujedinjenje dve srpske države Srbije i Crne Gore. U praksi takvi planovi su se obistinili jer je već 1913. godine, došlo do projekta izvesne unije dve zemlje, kao prva etapa ka konačnom ujedinjenju, do koga je i došlo Podgoričkom skupštinom 1918. godine. Dinastički razlog je usporavao u praksi ovo ujedinjenje.

Britanija je bila spremna da uđe u evropski rat kada je Francuska bila direktno u konfliktu sa Nemačkom, poput obe Marokanske krize (1906. i 1911), ali ne i kada je u pitanju bio konflikt na Balkanu gde su ugroženi prvenstveno interesi Srba, preko njih indirektno Rusa i još indirektnije Francuza, a gotovo nimalo Engleza. Otuda Aneksiona kriza 1908-9, i Balkanski ratovi nisu bile situacije odakle je Francuska mogla očekivati sa sigurnošću ulazak i Britanije u sveevropski sukob.

Na taj način je Francuska pokušavala da deluje na Srbiju da izbegava konflikte na ivici sukoba, gde bi iz emotivnih razloga Rusija stala iza Srba, što bi po kauzalitetu dovelo do lančanog sveevropskog rata. Ovde je veoma važno navesti da ni Srbija i Crna Gora nisu direktno bile punopravne članice Antante. One su ipak svoju politiku vezale veoma blisko uz svoje saveznice Rusiju i Francusku, ali nisu imale nikakvu kopču sa inače najrizičnijim članom Antante Britanijom. Dakle francuska politika je strepela da bi konačno rešavanje Istočnog pitanja moglo da pocepa Antantu tamo gde je ona najtanja, po pitanju spremnosti Britanije da uđe u sveevropski sukob. Britanija je imala u suštini loše odnose sa Rusijom, a oni su posebno bili problematični i protivrečni upravo na Istočnom pitanju, naročito u odnosu na Srbe. Nakon Majskog prevrata Velika Britanija kao monarhija, je dodatno zauzela loš odnos prema Srbiji i zbog ubistva kralja Aleksandra i kraljice Drage. To je sve davalo razloga za strepnju francuskoj politici, da je Balkan osetljiva tačka za očuvanje spremnosti Britanije da se solidariše sa ostalim članovima Antante. Koliko su francuske strepnje bile realne, pokazuje i ishod Prvog balkanskog rata, kada se britanska politika solidarisala u podršci Austro-Ugarskoj, Nemačkoj i Italiji da se Srbiji ne dozvoli izlaz na more,⁴⁶⁹ osigura integritet i nezavisnost Albanije i produbi potonji sukob između Bugarske i Srbije. Francuska, je u granicama svih ovih ograničenja pomagala Srbiju i Crnu Goru, što je posebno došlo do izražaja u Balkanskim ratovima,⁴⁷⁰ velikoj krizi nakon Sarajevskog atentata i u samom Prvom svetskom ratu.

⁴⁶⁹ Kada je Francuska podržala Srbiju da dobije izlaz na more na kraju Prvog balkanskog rata Sretenović navodi da je „Astrougarska diplomatija očekivala odlučan engleski stav po tom pitanju koji bi upozorio francusku vladu da 'suviše klizi prema ruskoj struji', u Stanislav Sretenović, *Francuska i Kraljevina SHS 1918-1929*, ISI, 2008, str. 60 citat.

⁴⁷⁰ Stanislav Sretenović navodi da je “Sve uz preporuku o umerenosti i neophodnosti jednog opšteg dogovora sila za vreme Prvog balkanskog rata, Poenkare u više navrata izražavao simpatije Francuske prema želji srpske vlade da dobije slobodan izlaz na Jadransko more. On je sugerisao da Srbija dobije jedan pojas neutralizovane teritorije sa lukom Sveti Jovan Medovanski između crnogorske obale i teritorije koja je trebalo da bude dodeljena Albaniji.” u Stanislav Sretenović, *Francuska i Kraljevina SHS 1918-1929*, ISI, 2008, str. 60. citat.

Francusko-srpski odnosi u okviru velikog francusko-nemačkog konflikta 1870-1945.

Značajan deo ove teme apsolviran je u okviru prethodne analize Istočnog pitanja. Dakle u periodu do 1878. godine, srpsko javno mnjenje je posmatralo ovaj sukob kao geografski relativno udaljen, ali značajan za evropsku politiku. Sa većim simpatijama se posmatrala Francuska, što je naročito dolazilo do izražaja u širem javnom mnjenju. Međutim, nakon Berlinskog kongresa, zbog dominantne austrofilске politike zvaničnog režima, zahvaljujući pre svega monarhu Milanu Obrenoviću, nemački uticaj na vladajuće strukture je bio izraženiji. Francuski uticaj je bio posebno izražen u kulturnom i nešto manje privrednom pogledu. Od kraja osamdesetih francuski uticaj je u porastu, posebno od trenutka kada je formirana Antanta. Tokom devedesetih godina francuski uticaj nastavlja da raste, a ekonomski on je bio dominantan u oblasti finansija. Iako su svesrpske simpatije prema Francuskoj bile veoma izražene, tek nakon Majskeg prevrata 1903. se sa sigurnošću moglo tvrditi da je zvanična Srbija uz Antantu. Nakon Carinskog rata i posebno nakon odluke da se srpsko teško naoružanje kupi u Francuskoj (Krezo), a ne u Nemačkoj (Krupovi topovi), francuski uticaj je potpuno istisnuo onaj austrougarski i nemački.⁴⁷¹ Time je Srbija potvrdila da je potpuno uz Francusku u velikom francusko-nemačkom sukobu. Crna Gora je praktično svo vreme imala savezništvo sa Rusijom i Francuskom, bez obzira što su se zadržali korektni susedski odnosi i sa Austro-Ugarskom i Italijom, što suštinski nije dovodilo u pitanje njeno glavno geopolitičko opredeljenje.

U čitavom trajanju Prvog svetskog rata Srbija i srpski narod u celini su zadržali savezničku principijelnost prema Francuskoj i Antanti. To je Francuska znala da ceni i na mirovnoj konferenciji u Versaju i u posleratnom periodu kada je bila glavni pokrovitelj Kraljevine Jugoslavije.

Istina, Francuska je i tada, a to je period za života kralja Aleksandra, imala u svom savezništvu sa Beogradom jedan korektiv, a to je odnos prema Italiji. Italija je zbog svog ekspanzionizma, uznemiravala susednu Jugoslaviju. Francuskoj je u okviru njene arhitekture tadašnje Evrope, najvažnije bilo oslabiti bilo kakav nemački revanšizam. U tom pravcu se francuska politika u nedostatku oslonca na savezništvo sa nekom velikom silom, oslonila na niz država manje i srednje veličine u istočnoj i južnoj Evropi, poput Poljske, Čehoslovačke, Rumunije, Jugoslavije, Grčke. Značaj Italije je u ovom periodu bio veliki za Francusku, jer je ova mediteranska sila bila zainteresovana da spreči Anšlus,

⁴⁷¹ U Stanislav Sretenović, *Francuska i Kraljevina SHS 1918-1929*, ISI, 2008, str. 51

odnosno prisajedinjenje Austrije Nemačkoj.⁴⁷² Otuda je Francuska imala težak diplomatski zadatak da posreduje između Italije i Jugoslavije, da obuzdava Italiju, a da nikoga od njih ne učini nezadovoljnim francuskom politikom, što je u praksi bilo veoma teško.

Već dolaskom Hitlera na vlast u Nemačkoj, kralj Aleksandar prihvata izvesno približavanje Nemačkoj, očekujući da će ona dugoročno moći pomoći u obuzdavanju italijanskih pritisaka na Jugoslaviju. U tom pravcu Jugoslavija, se posebno posle smrti kralja Aleksandra, dodatno privredno veže za saradnju sa Nemačkom, dok francuski uticaj i dalje ostaje dominantan, ali postepeno slabi.

Dolaskom na vlast Milana Stojadinovića kao premijera, uz obazrivu politiku koju je kreirao knez namesnik Pavle, Kraljevina Jugoslavija se sve više približava Nemačkoj, a postepeno udaljava od Francuske. Međutim, ne bi se moglo reći da je nemački uticaj bio dominantan. Nemci su imali dominantan uticaj tradicionalno među Hrvatima, a kod srpskih masa bolje su stajali Francuzi. Zbog Oktobarske revolucije, SSSR je imao umanjenu ulogu u tadašnjoj evropskoj politici, pa je tradicionalan oslonac srpske zvanične politike ka Rusiji u ovom periodu izostao.

Sa otpočinjanjem ratnih sukoba septembra 1939. većinski deo srpskog javnog mnjenja u Kraljevini Jugoslaviji je simpatisao saveznike, pre svega Francusku. Nakon njene kapitulacije juna 1940. godine, jača antifašistička orijentacija srpskog stanovništva, poglavito prosovjetska i probritanska, odnosno proamerička. Simpatije ka De Golu su bile izražene u svim slojevima srpskog stanovništva, kao sinteza njegove tradicionalne frankofonske orijentacije.

Francusko-srpski odnosi u kontekstu ideološkog sukoba Zapad-Istok u XX veku

Socijalističke ideje su imale uporišta i u Francuskoj i u Srbiji tokom XIX veka. Između dva svetska rata, obe države su na zvaničnom nivou razvile negativan odnos prema boljševizmu koji je dolazio iz Rusije, bez obzira što su obe zemlje imale tradicionalno prijateljske i savezničke odnose sa Rusima. U tom pravcu, režim u Beogradu je pokazao veću doslednost. Uprkos otopljanju odnosa SSSR sa većinom kapitalističkih zemalja Evrope, Kraljevina Jugoslavija je uspostavila pune diplomatske odnose sa Moskvom, tek kada je već počeo

⁴⁷² Između drugih bezbedonosnih motiva, Italija je Versajem dobila Južni Tirol, ogromnom većinom nemačkog govornog područja. Ujedinjenjem Austrije sa Nemačkom, nova velika nemačka država bi mogla da zatraži ovu oblast natrag, a Italija bi se našla u mogućnosti konflikta sa većom silom od sebe.

Drugi svetski rat i kada je već bila poražena Francuska. Nasuprot tome, Francuska je mnogo ranije uspostavila pune diplomatske odnose sa SSSR i čak sredinom tridesetih sklopila pakt vojne prirode. Još pre toga, početkom tridesetih Francuska pokušava da uspostavi savez sa SSSR u koji bi ušle i zemlje saveznice iz istočne Evrope, uključujući i Kraljevinu Jugoslaviju – tzv. Istočna inicijativa. Međutim ubistvo rodonačelnika ove ideje ministra spoljnih poslova Luja Bartua zajedno sa kraljem Aleksandrom Karađorđevićem u Marseju 1934. uzdrmao je čitavu ovu francusku koncepciju. Ipak Francuska, SSSR i Čehoslovačka će se međusobno povezati vojnim paktom 1935, koji je ipak imao i određene ograničavajuće komponente, pored toga što je predstavljao izvesnu branu ka restauraciji nemačke moći u Evropi. U drugoj polovini tridesetih na parlamentarnim izborima u Francuskoj pobeđuje Nacionalni front koje čine leve snage, dok je u Jugoslaviji svo vreme na vlasti desnica.

Tokom Drugog svetskog rata u Jugoslaviji postoje dva antifašistička pokreta, gde je upravo Draža Mihajlović, imao podršku i simpatije De Gola. Nakon Drugog svetskog rata, Francuska nije posebno naklonjena novom, neokomunističkom režimu na čelu sa Titom. Nakon sukoba Jugoslavije sa Infombiroom, raste podrška zapadnih sila Beogradu, uključujući i Francusku. To se između ostalog izražava i davanjem Tripartitne finansijske pomoći, oživljavanjem sve intenzivnije kulturne saradnje, vojne saradnje i dr. Prilikom formiranja Balkanskog pakta, francuska diplomatija je načelno podržala taj poduhvat. Tokom Četvrtre republike u Francuskoj su se menjale vlade, od kojih su neke bile socijalističke ili sastavljene i od levih radikala. Međutim, sem KPF odnos prema Istočnom bloku nije bio afirmativan, mada su pored podrške članstvu Francuske u NATO, postojali i predlozi pomeranja državnog kursa više ka neutralnosti. To je posebno došlo do izražaja, što je paradoks, ako posmatramo sukob Istok-Zapad ideološki, upravo od De Gola koji je u suštini bio desničar. Dakle, kod De Gola i potonjih neodegolista sledećih decenija, imamo prevagu geopolitičke komponente nad ideologijom. Naime, De Gol i njegovi sledbenici su svakako bili desničari, a neki od njih i deklarirani antikomunisti i čak antisocijalisti. Međutim, iz geopolitičkih razloga, a delom i iz interesa tzv. državnog razloga, podržavano je otopljavanje odnosa Istok-Zapad. i prevazilaženje blokovske podeljenosti Evrope. U tom pravcu u SSSR-u su ovi političari i njihova koncepcija, mnogo više, i to još tada, šezdesetih godina i potom sledećih decenija, više gledali Rusiju, u punom smislu, nego kao ideološku, dakle socijalističku i neokomunističku tvorevinu. To je značajnim delom rezultat činjenice da je Francuska, za razliku od Velike Britanije, i posle i Amerike, prema Rusiji imala sasvim drugi odnos i interes. Francusko-ruski odnosi su poglavito strateški i prijateljski zahvaljujući pozitivnom istorijskom iskustvu, geopolitičkim interesima, i potrebom za ekonomskom i

svakom drugom saradnjom. Briga o evropskom kontinentu, je za Francusku veoma važna, važnija od pomorskih i „ostrvskih“ anglosaksonskih sila, pa je Rusija, koja geografski predstavlja drugu, istočnu polovinu Starog kontinenta, važan faktor u okviru bilo kakve evropske politike. Odnos Francuske, takođe prema drugim državama tzv. Istoka nakon Drugog svetskog rata, nije bio primarno obojen ideološki. Tako, je Francuska uvek posmatrala u Rumuniji blisku zemlju, a nije stavljala u prvi plan ideološko opredeljenje režima u Bukureštu. U odnosu prema Kini, sve do današnjih dana, akcenat je bio na moći i ugledu ove stare civilizacije, a manje je vrednovana ideologija režima. Naravno, daleko od toga, da je zvanična Francuska davala prednost pragmatskoj politici u odnosu na vrednosni sistem odnosa prema državama i njihovim režimima. Ovde je samo reč da je francuska politika, razdvajala svoj odnos prema aktuelnim režimima i dugoročnu orijentaciju relacija prema pojedinima državama i narodima. Kada je De Gol imao i najniži nivo oficijelnih odnosa sa Titovom FNRJ, stari državnik je ukazivao da on pre svega u Jugoslaviji dugoročno vidi tradicionalnog, i što je veoma važno, i budućeg saveznika i prijateljsku državu, uprkos tome što je za njega ona sada „zemlja sa neokomunističkim režimom“. Naravno De Gol je znao da ceni to, što je FNRJ izabrala vanblokovski put i što je načelno bila protiv blokovske organizacije sveta. To je put, koji je naposle i sam De Gol delom realizovao, kada je Francuska napustila mesto pod komandnom ulogom NATO 1966. i povukla se iz ove organizacije.

Francusko-srpski odnosi u kontekstu geopolitičkih suprotnosti anglosaksonske sile – Rusija⁴⁷³

Zasebno mesto koje ima Francuska u evropskoj i svetskoj politici, čini njen odnos važnim u okviru geopolitičkog čvorišta suprotnosti koje dugoročno postoje između Velike Britanije i SAD sa jedne strane i Rusije sa druge strane. Sve negde približno do Prvog svetskog rata, uloga SAD u evropskoj politici je bila minimalna, ona je nešto porasla između dva svetska rata, a Vašington je tek od Drugog svetskog rata postao sveprisutan politički faktor u Evropi. U tom pravcu, englesko-ruske geopolitičke suprotnosti su došle do izražaja nakon Bečkog kongresa 1815. i najviše su se ispoljile na dodirnim tačkama interesa dve velike sile. Britanija kao talasokratska država, što se potom moglo reći i za SAD i sa druge strane Rusija kao kontinentalna sila, imale su i geopolitički posmatrano suprotnosti interesa. U praksi zvanični London je strahovao da tendencija širenja Rusije ka toplim morima

⁴⁷³ Jedna od najboljih studija na ovu temu je knjiga Natalije Naručnicke, *Rusija i Rusi u svetskoj istoriji*, SKZ, Beograd, 2008.

može ugroziti glavne tačke pomorskih i kopnenih komunikacija Britanske imperije. Najvažniji pravci prelamanja interesa su bili na Balkanu i Bliskom istoku, odnosno u najvećem ovaj problem se posmatra u okviru Istočnog pitanja, gde se nalazi i srpski faktor. Potom to je Srednji istok, naročito po pitanju prevlasti u Avganistanu, pošto je Britanija štitila svoj najvažniji posed Indiju. U širem smislu tu je bio i sukob interesa u Sinkjangu i posebno Tibetu. Najzad, to je Daleki istok, gde je Britanija podržavala Japan da bi on potisnuo izlazak Rusije preko Mandžurije na južna mora. Francuska je bila prisutna svojim uticajem kao svetska i evropska sila u nizu navedenih konfliktnih zona. Francuska je i sama imala svoje kolonijalno carstvo i zone uticaja u svetu, računajući i navedne prostore Azije, a uključivanjem u rešavanje Istočnog pitanja imala je uticaja i na Balkanu. Francuska nije imala interesa da se opredeljuje u ovom geopolitičkom čvorišnom sukobu Britanije (kojoj su se vremenom, rastom svog uticaja pridružile i SAD) i Rusije. Zapravo Francuska se u pojedinim etapama Novog veka i Savremene istorije parcijalno odnosila prema dvema geopolitički suprotstavljenih strana. Zatim, ni same suprotstavljene geopolitički dve strane, nisu imale zvaničnu politiku u kontinuitetu suprotstavljanja jedna drugoj. U praksi to je češće bio potmulji koflikt prigušenih interesa, često ispoljen i u slučaju povremenih saveza, kao što je to bilo u oba svetska rata. Tu je najvažniju ulogu odigralo geopolitičko čvorište sukoba francusko-nemačko 1870-1945, što je u dva svetska rata potisnulo u drugi plan suprotstavljene interese anglosaksonskih sila i Rusije, pa su se tako čak sticajem okolnosti ove velike sile oba puta našle na istoj zaraćenoj strani kao (nevoljni?) saveznici. Rusija i anglosaksonske sile su međusobno ratovala samo u okviru Krimskog rata 1853-1856, i bili direktno suprotstavljeni u tzv. Hladnom ratu. U tri najveća ratna sukoba tokom posmatranog perioda – Napoleonovih ratova do 1815, Prvom i Drugom svetskom ratu, bili su, što je veoma važno, saveznici. Ono što čini složenost francusko-srpskih odnosa povodom ovog geopolitičkog čvorišta antagonizma anglosaksonskih sila i Rusije važnim, je upravo činjenica da se Srbi dugoročno smatraju bliski Rusima.⁴⁷⁴ U tom pravcu, je delom odnos drugih velikih sila prema Srbima („ruskim saveznicima na Balkanu“) bio prožet tom komponentom, a često

⁴⁷⁴ Po Brodelovim elementima dugog istorijskog trajanja, Srbi kao pravoslavan narod kao i Rusi, potom Sloveni takođe kao i Rusi, i sa izuzetno prijateljskim međusobnim istorijskim iskustvom, predstavljaju veoma bliske narode, koje druge velike sile smatraju „nepovratno srodnim i bliskim“. U tom pravcu se smatra da u geopolitičkom smislu je teško odvojiti srpski narod od pozitivnog odnosa sa Rusijom, i obrnuto. O tome više u Dragan Petrović, Jasmina Nikolić, Srpski narod i velike sile – kulturno istorijski procesi, Prometej – Novi Sad, Institut za političke studije – Beograd, Novi Sad, 2008. str. 186, 191, 195, 232, 237.
O Brodelovim elementima dugog, srednjeg i kratkog trajanja, pogledati u Fernan Brodel, *Spisi o istoriji*, Istorijiska misao, Beograd, 1992.

upravo odnosom tiz zemalja prema samoj Rusiji, mada smo daleko od toga da se ovde stavi bilo kakva jednačina, reč je naprosto samo o izvesnim tendencijama.

Francuska je ipak kao velika sila, imala snage da razdvoji i u teoriji i u praksi svoj odnos prema srpskom faktoru od sopstvene, često trenutne politike prema Rusiji. To se najbolje videlo u jedinom istorijskom slučaju, kada je nakon 1815. godine, u novijoj istoriji Francuska nastupila kontra Rusije. To je bilo u Krimskom ratu, a Francuska je prema Srbima primenila taktiku podsticanja i kanalisanja njihove nacionalne oslobodilačke borbe ka zapadnoevropskim uzorima i podsticajima, upravo preko Načertanija. Samostalna uloga Francuske prema srpskom faktoru u okviru Istočnog pitanja detaljno je napred opisana. Ovde dodajemo vezano za taj period, da je francusko opredeljenje da formira sa Rusijom Antantu kao čvrst savez, pomoglo da se slika o Srbima još više iskristališe ka pozitivnom. I zaista su u to vreme francusko-srpski odnosi dobili dodatnu dimenziju. Nakon Oktobarske revolucije, i naglog izlaska Rusije iz orbite koncerna tadašnjih sila u neku vrstu (privremenog) parijske, Francuska međutim nastavlja svoje prijateljstvo i savezništvo prema Srbima, odnosno Jugoslaviji. Tu je svakako važan faktor bio opisan u okviru napred navedenog drugog geopolitičkog čvorišta (a za samu Francusku po važnosti svakako prvog) – sukob francusko-nemački 1870-1945. Mesto i uloga Jugoslavije u okviru tadašnje evropske koncepcije je poznat. Tome treba dodati i činjenicu da su se Srbi u praksi pokazali pouzdani saveznici, i da su prihvatili i civilizacijsku frankofonsku komponentu kao dominantnu, što je učvrstilo Francusku u saznanju, da može računati na Beograd kao saveznika i na duži rok. Ovde se čak radi i o fenomenu tzv. dugog trajanja, (ili makar srednjeg trajanja) kako ga je koncepcijski definisao Brodel. Francuska je i u uslovima ideoloških suprotnosti Istok-Zapad nastavila da traži modalitete savezništva, ili makar saradnje sa SSSR, odbijajući da sledi politiku Britanije i SAD prema Moskvi. O tome svedoči i francusko-sovjetski pakt 1935,⁴⁷⁵ potom posebna politika Pariza prema sovjeticima nakon Drugog svetskog rata, gde je vrhunac ispoljen u De Golovoj eri.⁴⁷⁶

Dakle stiče se utisak da su anglosaksonske sile koristile ideološki sukob na matrici Istok-Zapad da bi ostvarile svoja najmanje dva važna strateška cilja.

1. Prvi je da se pod plaštom borbe protiv komunizma obračunaju i potisnu što više svog najvažnijeg geopolitičkog protivnika u borbi za svetsku moć Rusiju. Ovde

⁴⁷⁵ O međuratnim odnosima u Evropi, Čedomir Popov, *Od Versaja do Danciga*, Službeni list SRJ, Beograd, 1996.

⁴⁷⁶ Između ostalog videti ova istorijska pitanja i u Duroselle, Jean-Baptiste, *Histoire diplomatique de 1919. à nos jours*, Edition Dalloz, Paris 1993.

je za razumevanje tog fenomena važno napomenuti da nije Rusija samo protivnik anglosaksonskim silama, u slučajevima kada režim u Moskvi nije po volji ovih sila. Suština je da u svom pohodu na apsolutnu planetarnu moć anglosaksonske sile posmatraju Rusiju kao važnu preperku samim svojim postojanjem u tom obimu, sa svim resursima, veličinom koju poseduje. Dakle, jednim značajnim udelom, samo postojanje tako velike i bogate resursima zemlje, koja pri tom ima i moćno naoružanje, predstavlja prepreku maksimalnim planovima anglosaksonskih sila ka planetarnoj omnipotenciji. Ako se tako jednostavno takva sila (Rusija) i ne može lako ophrvati u miru, onda se na Balkanu, srpski faktor („mali Rusi“) mogu destruisati daleko lakše, i na taj način postići najmanje dva cilja. Prvi je smanjenje države i moći srpskog faktora na Balkanu, čime on u budućnosti neće predstavljati saveznika koji bi mnogo značio ruskim interesima, pogotovu u slučaju potencijalnog rasplamsavanja borbe između Moske i anglosaksonskih sila. Drugo, maltretiranje i poražavanje Srba kao ruskog saveznika na Balkanu, bio bi veliki šamar Rusiji i opomena drugim zemljama da nije zahvalno biti prijatelj sa Rusijom.

2. Drugi je da se iskoristi ideološki sukob Istok-Zapad da bi se čitavom Zapadu anglosaksonske sile pod plaštom pragmatske borbe i organizacije odbrane od komunizma i najeзде sa Istoka, nametnule kao vrhovni gospodar i hegemon. Apsolutna hegemonija na Zapadu, bila je zapravo samo prvi deo borbe za ostvarivanje konačnog cilja Amerike, a to je planetarna, ničim omeđena hegemonija. Upravo iz navedenog razloga, težnje Amerike i Britanije, da koristeći ideološki sukob Istok-Zapad za pokušaj nametanja čitavom Zapadu uloge svog hegemonu, pod plaštom borbe i organizacije odbrane od komunizma i najeзде sa Istoka, Francuska je, a to posebno važi za period vladavine De Gola, odbijala takvu mogućnost, i pokušavala da u različitim pravcima nađe alternativu. Jedna od njih, svakako veoma važna je i izgradnja Evropske ekonomske zajednice. Zatim težnja da se raspoláže sa samostalnim nuklearnim oružjem, zadrži određeni savez sa svojim bivšim kolonijama, kroz Francusku zajednicu i posle Zajednicu frankofonskih zemalja (koja ima širi kontekst od samo bivših kolonija). De Gol je u tom pravcu i izveo Francusku iz punog članstva u NATO.

U ratovima na području eks Jugoslavije devedesetih, Francuska je uporno tražila svoju politiku na osnovama sopstvenih interesa, pravde, poštujući kao minimum u odnosima sa Srbima tradiciju tih odnosa. To je ispoljeno u manjoj meri, ali ipak ispoljeno i u okviru Kosovske krize i NATO agresije na SR Jugoslaviju.

Ulazak Francuske u puni sastav NATO 2009, i njeno izvesno približavanje američkoj politici u periodu predsednika Sarkozija⁴⁷⁷ predstavlja ozbiljno

⁴⁷⁷ Profesor Simeunović smatra da Francuska upravo u svom specijalnom statusu kao stalni član SB pri OUN, uz neke druge atribute koje smo navodili u ovom radu (posedovanje nuklearnog

odudaranje od tradicionalne politike zemlje, posebno u periodu Pete Republike.⁴⁷⁸ Iako Sarkozyjeva politika nije unisona u tom pravcu, zapravo postoji paralelno razvijanje odnosa prema Rusiji, u EU, ovo je vidljiv zaokret, i to upravo kada je u isto vreme zabeležen ozbiljan pad moći Amerike i ubrzanije prerastanje svetskog poretka od monopolarnog ka multipolarnom.⁴⁷⁹ Imajući u obzir odnos snaga na političkoj sceni Francuske, ovakva politika bi se već u sledećim godinama mogla promeniti i vratiti na osnove koji i obeležavaju Petu Republiku. Sa druge strane možemo primetiti analizirajući istoriju, da se često dešavalo da što su bili povoljniji i tešnji francusko-ruski odnosi, da se to povoljno odražavalo i na francusko-srpske odnose.

Kulturni odnosi

Konstantno visoko mesto francuske kulture u evropskoj i svetskoj baštini, činilo ju je postojanjim u odnosu na političke fluktuacije, vojnu i ekonomsku snagu francuske države kroz posmatrani dvovekovni period. Stoga je uticaj francuske kulture na Srbe tokom čitave posmatrane istorijske epohe, bio stalan i postojan, gotovo imun ozbiljnijih oscilacija, usled promene političkih odnosa, ideologija, vojnih pobeda i poraza, ekonomskih kriza i uzleta.

Još u periodu postojanja Ilirskih provincija, francuska kultura je na Balkanu ostavila svoj dubok trag, istina u zapadnim oblastima Balkana i južnoslovenskog

oružja, uz Nemačku vodeće mesto u kreiranju EU, vođstvo u Francuskoj zajednici) zadržava mesto u svetskoj politici. Dragan Simeunović, *Nacija i globalizacija*, Zograf, Beograd, 2009, str. 97-103. I profesor Dragan Simić ukazuje na silaznu moć Francuske u svetskom poretku nakon Drugog svetskog rata. Dragan Simić, *Poredak sveta*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2000.

⁴⁷⁸ Dragan Petrović, *Ka multipolarnom svetskom poretku*, Pešić i sinovi, Centar za razvoj međunarodne saradnje, Beograd, 2010. O srpsko-francuskim savremenim odnosima str. 146-147. O poziciji savremene Francuske u svetu str. 98-101. i 116-1118;

⁴⁷⁹ O prerastanju svetskog poretka od monopolarnog ka multipolarnom u Dragan Petrović, *Ka multipolarnom svetskom poretku*, Pešić i sinovi, Centar za razvoj međunarodne saradnje, Beograd, 2010; Jedan od prvih autora u svetu, i svakako prvi na srpskim i južnoslovenskim prostorima koji je ukazivao na začetke i posebno perspektivu laganog prerastanja monopolarnog svetskog poretka ka multipolarnom je politikolog Dragan Simeunović. Pogledati njegove knjige na tu temu Dragan Simeunović, *Novi svetski poredak i nacionalna država*, Beograd, 1993. i ista knjiga dopunjena i prevedena na francuski jezik *Le nouvel ordre mondial et L etat-nation*, Dialogue, Paris. pp 96-101. O odnosu Francuske prema Srbima p 112. Profesor Simeunović tada iznosi veoma smeđe ideje o njegovim prognozama prerastanja svetskog poretka ka multipolarnom u sledećim godinama koje dolaze i to gde će pored i dalje pojedinačno najjačih SAD izdvojiti se u Aziji Kina i Japan, potom ujedinjena Evropa – EU, i oporavljena Rusija.

prostora, među Srbima koji su živeli tada u Dalmaciji, Istri, Boki Kotorskoj i nekim drugim oblastima. Francuska kultura je inače do tada brže prodirala u srpske krajeve van turske vlasti, naročito u Vojvodini, Dalmaciji i Hrvatskoj, međutim u novooslobođenoj od Turaka Srbiji taj je uticaj već tokom prve polovine XIX veka bio izrazit. Oslobođena Srbija, koja se i sledećih nekoliko decenija, sve do 1876, našla u statusu izvesne ograničene nezavisnosti u odnosu na Otomansku imperiju, je brzo upijala francuski kulturni, ali i idejni uticaj. Ideje francuske revolucije, ideje jednakosti, liberalizma i pravde su bile veoma prijemčive i na ovim prostorima. Francuski jezik, kultura, prihvatani su od viših slojeva stanovništva u Srbiji, a zatim oponašani od nižih. Ključni momenat je bilo školovanje i studiranje najelitnijeg dela srpske inteligencije u Parizu i Francuskoj. Sa druge strane, Srbi su posle zbacivanja viševekovnih okova turskog azijskog ropstva i primitivnosti koja im je na taj način bila nemetana, prosto upijali evropske tekovine.⁴⁸⁰ Francuska kultura kao dominantna i evropska bila je upijana na srpskim prostorima, baš zatošto su Srbi, ako bi se koristili Jungovom terminologijom, sačuvali svoj evropski arhetip i pod azijskim ropstvom, a Francuska i francuska kultura je doživljavana kao nešto najkvalitetnije u toj Evropi, ali i nešto što je prijateljsko, što nije tuđe i osvajačko. Za ovo drugo, pobrinuli su se francuski političari i elita, koja posle Napoleona Bonaparte i Bečkog kongresa 1815, prilazi Srbima na jedan sasvim prijateljski način, uz sve povremene oscilacije koje su u politici uvek prisutne.

Promene se očitavaju i u privatnoj sferi. Porodica postaje emocionalno organizovano telo, pa je ona i osnovna jedinka društva, a glavni ideal – srećna porodica, a ne izdvojeni pojedinac. Porodica na okupu koja je postala velika tema bidermajerske kulture, dobija u prvoj polovini XIX veka i nove obrise organizacije života, o čemu svedoče prvi porodični albumi sa porodičnim fotografijama. Slične promene se uočavaju i o oblasti produžene privatnosti i javnosti. Druženja se kultivišu, a spontane posete zamenjuju one najavljene. Salon, ili svečano nameštena dnevna soba, postaje neophodan prostor građanskog porodičnog doma, kome se namenjuje javna funkcija. Gradski prostor se uređuje, ulice kaldrmišu,

⁴⁸⁰ O tome svedoče i zapisi savremenika, koji obilazeći najveće gradove Srbije, poput Beograda, Šapca, a u manjoj meri i Požarevca, Kragujevca, u razmacima od svega par decenija tokom prve polovine XIX veka, beleže ogromne promene i napredak u izgledu centralnih delova varoši, kao i u odevanju i izgledu samih varošana. Orijentalni izgled gradova i varoši dopunjuju, ili čak sistematski menjaju zgrade sa evropskim stilom, na kućama se postavljaju staklena okna, uklanjaju dućani, bazari i ulični ćepenci, a uvode prodavnice i magazini sa natpisima i reklamama. Ulice se kaldrmišu i popločavaju, uvode se odvodni kanali, kao i prvi vodovodi. Elitniji deo stanovništva prihvata evropski stil odevanja, od kojih jedan deo, i po poslednjoj modi iz Pariza, Beča i Pešte.

pa špaciranje i šetnja postaje važan deo javne prezentacije porodice. Druženje muškaraca u javnoj sferi dobija ograničenu formu. Prednjače razna školska udruženja, pevačka, streljačka i sl, koja se pojavljuju u svim većim gradovima. I druženje za kafanskim stolom dobija druge sadržaje. Sve brojniji intelektualci daju ton novim temama, koje nameće i pojava časopisa. Instrumenti privatnosti u javnoj sferi postaju brojniji, a balovima se pridružuju i pozorišne predstave, prvo amaterske, a zatim profesionalne. Modu prihvata širi krug gradskog stanovništva, a ona, pored odevanja, obuhvata i druge segmente života. Povezuje se sa kulturom i umetnošću, a krajem tridesetih godina pokreće se Magazin za hodožestvo i modu.⁴⁸¹ U tom pravcu, među srpskim stanovništvom u Habsburškoj monarhiji, najznačajniji difuzioni centri mode su Pešta i posebno Beč, potom Prag, Grac, Subotica, Novi Sad. Međutim ono što dolazi iz Pariza i Francuske predstavlja nešto posebno, ekstra, što nadilazi po svom kvlitetu i prestižu srednjoevropsku kulturu. Kada je u pitanju Kneževina Srbija tu je frekventnost uticaja i difuzije francuske kulture i mode bila još veća, naravno uz sveprisutan veliki uticaj one srednjoevropske civilizacije, koja je preko vojvođanskih i prečanskih Srba, posebno preko Novog Sada dolazila iz Pešte i Beča.

Srpska kultura tokom XIX veka je bila zbog geografsko političkih razloga podeljena na najmanje tri velike celine. To je deo srpskog naroda koji je ostao da živi u okviru Otomanske imperije, deo koji je živeo u okviru Habsburške monarhije i onaj deo koji je živeo u slobodnim srpskim državama – Srbiji i Crnoj Gori. Bosna i Hercegovina se od 1878. nalazila u prelaznom rešenju, pošto je bila okupirana od Austro-Ugarske, a *de jure* se i dalje, sve do 1908. nalazila u sastavu Turske. Srpsko stanovništvo pod Otomanskom imperijom, odnosno Stara Srbija (Raška oblast – tzv. Sandžak, Kosovo i Metohija, Makedonija) dobijalo je najmanje modernističkih elemenata, pa je i difuzija francuske kulture ovde bila vrlo skromna. Ipak zahvaljujući otvaranju francuskih čitaonica i klubova u Skoplju i Bitolju, Francuska je i ovde uspela da makar začne svoj izvesni kulturni uticaj.

Kada su u pitanju oblasti koje nastanjuje i srpski narod u Habsburškoj monarhiji, ovde je bio dominantan uticaj germanofilske, srednjoevropske kulture, ali je i francuska kultura tu uspevala tradicionalno da ima svoj izvesni uticaj. Najjači uticaj na srpskim prostorima francuska kultura je ostvarivala upravo u Kneževini (od 1881. Kraljevini) Srbiji, koji je ovde bio dominantniji u odnosu na onaj srednjoevropski, koji je takođe bio uticajan, a veoma važan je bio i ruski kulturni uticaj, posebno preko Pravoslavne crkve. U Crnoj Gori su se ukrštali kulturni obrasci iz Italije, Rusije, potom Francuske, Austro-Ugarske. U svakom

⁴⁸¹ Dragan Petrović, Jasmina Nikolić, *Srpski narod i velike sile – kulturno istorijski procesi*, 2008, str. 58-59.

slučaju orijentalno nasleđe kao posledica prethodne viševekovne turske dominacije, gotovo je u potpunosti nestalo, ili je, kada je reč o Staroj Srbiji, u povlačenju, pred prodorima modernosti i različitih oblika evropske kulture. Orijentalno nasleđe je u Bosni i Hercegovini zadržano poglavito kod muslimanskog stanovništva, koje je i samo prihvatilo elemente modernizacije i evropske civilizacije, istina u neuporedivo manjoj meri u odnosu na Srbe i Hrvate.

Od početka osamdesetih godina XIX veka, pa približno do početka XX veka, u Srbiji je paralelno sa austrofilskom politikom Obrenovića, srednjoevropski kulturni obrazac pojačao svoj uticaj u odnosu na francusku kulturu. Zapravo ova dva kulturna obrasca su se ukrštala, prožimala i dopunjavala u Kraljevini Srbiji. Njima treba dodati i ruski kulturni obrazac, koji je za razliku od njih obuhvatao sve slojeve stanovništva gotovo ravnomerno, a ne poglavito elitu. Posle 1903, francuski kulturni obrazac je ponovo imao primat u odnosu na srednjoevropski i čak postao dominantan sve do Drugog svetskog rata.

Između dva svetska rata francuski kulturni uticaj je bio toliko jak da je mnogo doprinio krajnjem cilju francuske politike, a to je uključivanje Balkana u francusku orbitu. Kako je Francuska podržavala kroz svoju kulturnu politiku i to bezrezervo celovitu, integralnu Jugoslaviju, tako je dobijala između ostalog podršku režima. Kulturno je delovano u svim oblastima Kraljevine, posebno u oblastima koje su u prethodnom periodu bile pod nemačkim i u manjoj meri italijanskim uticajem, a koje su kao i Francuska pripadale rimokatoličkom kulturnom krugu. Međutim, francuska politika i francuski katolicizam, išao je na ruku vlastima u Beogradu, u potiskivanju tradicionalnog duha propale austrougarske carevine. Istoričar Ljubodrag Dimić smatra da je takva kulturna politika Francuske išla na ruku vlastima Kraljevine Jugoslavije, „jer je afirmisala jugoslovensku državu, doprinosila nametanju jedinstvenog kulturnog standarda na čitavoj teritoriji države, utirala put formiranju iste kulturne svesti.“ Po Dimiću najjači kulturni uticaj Francuske tada je bio u Srbiji, potom u drugim srpskim etničkim oblastima, a potom se širio i na druge oblasti i istorijske pokrajine. Kako je ovaj uticaj nešto slabio u drugoj polovini tridesetih, dodatni naponi difuzije francuske kulture su se pojačali u pravcu zapadnih oblasti, uključujući i Zagreb „kao središte koje je tek trebalo osvojiti za francusku kulturu, a tako i za politički uticaj“.⁴⁸² O dominantnoj ulozi francuske kulture u Kraljevini Jugoslaviji i posebno Srbiji, Ljubodrag Dimić kaže:

⁴⁸² Ljubodrag Dimić, *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije 1918-1941*, III, Beograd, 1997, o francuskom kulturnom uticaju str. 186-204.

„U čitavom međuratnom periodu francuski uticaj na kulturu u Kraljevini SHS (Jugoslaviji) i prisustvo francuske kulture u javnom životu bili su doživljavani kao izraz prijateljstva koje je tokom rata iskovano. Francuska je bila ratni saveznik Srbije, garant evropskih mirovnih ugovora i državnih granica, čuvar evropske kolektivne bezbednosti i poretka, moćni zaštitnik. Otvorenost za francuski kulturni uticaj bila je posebno izražena u Srbiji. U te oblasti francuski duh i francuska kultura počeli su da stižu tokom XIX veka, da bi početkom XX već postali dominantni i još dodatno pojačani u godinama zajedničkog ratnog pregnuća i savezništva. Francuski uticaj prožimao je politiku, nauku, umetnost, kulturu, prosvetu, formirao manire ponašanja u gradskim sredinama, stizao kroz modu, nove običaje, iskazivao se u ishrani i svakodnevnom životu. U severnim i severozapadnim delovima Kraljevine, posebno onim delovima države naseljenim katoličkim stanovništvom i mađarskom i nemačkom nacionalnom manjinom, tradicije Austro-Ugarske monarhije bile su suviše žive i jake da se ne bi suprotstavljale novoj kulturnoj orijentaciji. Međutim, i tamo su jačali frontovi onih koji su tražili od državnih vlasti da uspostavljanjem novog kulturnog standarda, preko širenja francuskog kulturnog uticaja i učenja francuskog jezika definitivno bude zbrisan nemački kulturni uticaj i konačno, i u sferi kulture, bude pokazano da je nekadašnja monarhija definitivno mrtva.”⁴⁸³

Najvažnija transmisija širenja francuske kulture su bile škole i univerziteti. Cvet srpske i jugoslovenske inteligencije se školovao u Francuskoj, a veliki uticaj na jugoslovenski obrazovni sistem imala je francuska nauka i kultura tog vremena. U Jugoslaviji je postojalo i oko 60 društava i klubova prijatelja Francuske, a u Beogradu je delovao i Francuski institut. Ono što je veoma važno i u Francuskoj je omogućeno širenje kulturne razmene iz Jugoslavije, pa su tamo delovali klubovi prijateljstva i snažna kulturna saradnja sa stvaraocima iz Kraljevine. Izložba francuske umetnosti bila je organizovana više puta u Jugoslaviji, od kojih je ona u Muzeju kneza Pavla iz 1939. godine imala i mnogo širi ne samo kulturni, već i politički i propagandni značaj.⁴⁸⁴

Nakon Drugog svetskog rata, ukupni odnosi dve zemlje su se u početku našli na znatno nižem nivou, najvećim delom zbog ideoloških razloga. Nova socijalistička vlast nije mnogo polagala na do tadašnju tradiciju jer ju je smatrala reliktom „trulog kapitalizma“, a posebno loš odnos je bio prema francuskoj kulturi,

⁴⁸³ Ljubodrag Dimić, *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije 1918-1941*, III, Beograd, 1997, o francuskom kulturnom uticaju str. 186-187.

⁴⁸⁴ Dragan Petrović, Jasmina Nikolić, *Srpski narod i velike sile – kulturno istorijski procesi*, 2008, str. 160, (prema Ljubodrag Dimić, *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije 1918-1941*, III, Beograd, 1997, deo o francuskom kulturnom uticaju, str. 186-204).

kao zaostavštini tradicije „velikosrpske hegemonije”. Međutim, nakon rasplamsavanja sukoba FNR Jugoslavije sa Infombiroom, jugoslovenska vlast pokušava da popravi odnose sa Zapadom. Posebno mesto je pripalo kulturnoj saradnji, gde je francuska kultura dobila ponovo značajno mesto. Naročito je bila živa saradnja naučnih radnika preko posebnog tela Jugoslovenskog akademskog saveta koji je odobravao kulturnu razmenu sa inostranstvom u tom periodu.⁴⁸⁵ U isto vreme važno je napomenuti da je i u ovom periodu zadržan izvestan reciprocitet u kulturnoj saradnji, pošto su jugoslovenski naučni i kulturni stvaraoci gostovali u Francuskoj. U Francuskoj je postojalo interesovanje za gotovo sve oblike kulturnog stvaralaštva iz Jugoslavije, počevši od egzotičnog narodnog folklor, likovnih dostignuća, pa sve do veoma zapaženih gostovanja Beogradske opere u Parizu.

Kulturna saradnja sa Francuskom u sledećim decenijama postojanja SFRJ je bila praktično lišenja bilo kakve političke i ideološke cenzure, pa se dodatno razvila. Međutim, jačanje američke pop kulture na globalnom nivou, uticalo je kao i u čitavom svetu, posebno od sedamdesetih godina, na smanjenje prostora za difuziju drugih kulturnih središta, uključujući donekle čak i Francusku. Američka kulturna hegemonija međutim nije bila izražena u svim oblastima kulture, a posebno ne i u nauci. Tako je vremenom uvoz američkih filmova daleko premašivao kontingent iz Francuske, a slično je bilo i u oblasti zabavne muzike. Međutim, u oblasti klasične muzike, slikarstva, prevedenih književnih klasika i nekih drugih oblasti, francuska kultura je i dalje bila veoma visoko kotirana. Iako se broj visokoškolskih polaznika iz Jugoslavije povećao u zemljama engleskog govornog područja, (prevažadno na univerzitetima u SAD i Velikoj Britaniji) i Francuska je zadržala svoje solidno mesto.⁴⁸⁶ Međutim, učenje stranog jezika u školskom sistemu SFRJ, vremenom je sve veći prostor davalo engleskom u odnosu na sve ostale, iako je i tu francuski zadržao svoje solidno mesto.

Ovakve tendencije su nastavljene u Srbiji i Crnoj Gori i posle raspada SFRJ. Slična je situacija i danas u Srbiji, koja uprkos velikoj tradiciji prijateljstva i kulturne saradnje sa Francuskom, nije učinila uočljive napore u oblasti kulture i nauke da se posebno uveća francuski uticaj. Smatramo da je tu veliki prostor za delovanje. U Srbiji deluju Francuski kulturni centri u Beogradu, Novom Sadu i

⁴⁸⁵ Više o tome u Dragan Petrović, *Kulturna politika francusko-jugoslovenskih odnosa 1949-1959*, Institut za političke studije, Beograd, 2006. Posebno deo „Francusko-jugoslovenska naučna saradnja preko Jugoslovenskog akademskog saveta“, str. 36-78.

⁴⁸⁶ Francuski uticaj na srpsku nauku je veoma veliki. U oblasti prava taj uticaj je bio posebno značajan. U vezi toga Zbornik radova, *Dve stotine godina od donošenja Francuskog građanskog zakonika – Uticaj Francuskog građanskog zakonika na srpsko pravo*, Pravni fakultet, Niš 2006.

Nišu, a u Parizu deluje Srpski kulturni centar. Kulturna oblast saradnje je izuzetno važna na jačanju, i makar vraćanju na deo ranijeg ostvarenog nivoa prijateljstva Francuza i Srba.

Ekonomska saradnja

Godine 1838. otvoren je prvi francuski konzulat u Kragujevcu, i francuska diplomatija je shvatila da sa polunezavisnom Kneževinom Srbijom može da proširi ekonomsku saradnju. Stanislav Sretenović ukazuje da su Francuzi shvatili povoljan geografski položaj Srbije kao mesta koje je povezivalo Crno more i Mediteran sa germanskim svetom centralne Evrope. U trgovini sa Francuskom tada su se razvila dva geografska puta, koja su faktički zaobilazila nesigurne puteve koji vode preko Otomanskog carstva. Prvi put je išao prema istoku Dunavom, do Crnog mora i potom, pomorskim putem preko Bosfora i Mediterana do francuskih luka, a drugi preko Save do Siska ili Ljubljane, potom kopnom do Rijeke ili Trsta, a zatim morem do Marseja.⁴⁸⁷

Kada je u pitanju bilateralna trgovina, ona je započeta 1840, i to u početku sa relativno skromnim sredstvima. Tako Andrej Mitrović navodi da je te godine Srbija izvezla u Francusku robe u vrednosti od 150 000 franaka, dok je u isto vreme sa Austrijom izvezeno robe u vrednosti od 28,5 miliona franaka. Međutim već oko 1845. trgovina sa Francuskom je dostigla vrednost od desetak miliona franaka.⁴⁸⁸

Sledećih godina dolazi do proširenja privredne saradnje dve zemlje, naročito posle 1878. godine. Međutim, karakteristika bilateralnih ekonomskih odnosa Francuske i Srbije je relativno skromna vrednost trgovinske razmene, i visok nivo ulaganja francuskog finansijskog kapitala. Uzimanje kredita u Francuskoj Srbija pojačava od sredine osamdesetih godina, da bi deceniju kasnije, udeo francuskih kredita u Srbiji bio izrazito dominantan. Nasuprot tome bilateralna trgovina između Austro-Ugarske i Srbije je davala dominantnu poziciju srpskom severnom susedu. U tom pravcu je tadašnji predsednik vlade Stojan Novaković pokušao da pojača ukupnu saradnju sa Francuskom u tri pravca: 1. pojačavanjem bilateralnih trgovinskih odnosa, pre svega izvozom srpskih stočnih proizvoda u Francusku; 2. uzimanjem novih kredita iz Francuske; 3. kupovanjem francuske vojne opreme za srpsku vojsku;⁴⁸⁹ Posle dinastičke promene 1903. Srbija još više pojačava ekonomsku saradnju sa Francuskom. Udeo francuskog kapitala u

⁴⁸⁷ Stanislav Sretenović, *Francuska i Kraljevina SHS 1918-1929*, ISI, 2008, str. 44-45.

⁴⁸⁸ Andrej Mitrović, *Strane banke u Srbiji 1878-1914*, Stubovi kulture, Beograd, 2004, str. 29.

⁴⁸⁹ Mihajlo Vojvodić, *Putevi srpske diplomatije*, Klio, Beograd, 1999, str. 219; Stanislav Sretenović, *Francuska i Kraljevina SHS 1918-1929*, ISI, 2008, str. 46.

Srbiji sada je iznosio oko 80 % svog stranog kapitala u zemlji, bilateralna trgovina se nešto povećala, što je bio i deo strategije srpske vlade da rastereti iz političkih razloga, udeo spoljnotrgovinske razmene sa Austro-Ugarskom. Poseban ekonomski i politički uspeh, je bilo realizovanje sporazuma o kupovini svih nabavki teškog naoružanja u Francuskoj (fabrika Krezo). Sretenović navodi da je u vreme Carinskog rata i potom Aneksione krize, „Srbija želela da pobjegne od austrougarskog starateljstva oslanjajući se politički na Rusiju, a ekonomski na francuski kapital.“⁴⁹⁰ Značajan privredni poduhvat je pokretanje projekta Jadranske železnice, gde je francuski kapital imao važnu ulogu. Najzad 1910. godine otvorena je Francusko-srpska banka. Važno je bilo ulaganje francuskog kapitala u rudnik bakra Bor 1904, koji je potom decenijama poslovao, faktički kao preuzeće većinski u vlasništvu Francuza. Osnovano je više francuskih privrednih društava nakon 1910. godine koja su se bavila različitim delatnostima poput „Francusko-srpskog društva industrijskog preduzetništva i javnih radova“, potom „Francusko-srpsko društvo cementara i rudnika kamenog uglja“.⁴⁹¹

Tokom Balkanskih, i posebno u Prvom svetskom ratu finansijski krediti i privredna pomoć Francuske pomogli su Srbiji (u manjoj meri i Crnoj Gori) da prebrodi ekonomske izazove pred kojima se našla.

Između dva svetska rata, francusko-jugoslovenski ekonomski odnosi se produbljuju, naročito u periodu do sredine tridesetih godina, od kada Nemačka preuzima primat u spoljnotrgovinskoj razmeni Kraljevine Jugoslavije. U finansijskoj sferi Jugoslavija je nastavila da uzima kredite od Francuske. Tako je u periodu 1923-24. uzet veliki kredit radi naoružavanja od oko 300 miliona franaka. Opterećenje Jugoslavije značajnim delom obaveza prema francuskim kreditima koji nisu isplaćeni još od perioda Prvog svetskog rata, u mnogome je sanirano 1930. godine. Tada je u okviru rešavanja Jungovog plana, odnosno nemačkih reparacionih obaveza prema trećim zemljama, otpisan najznačajniji deo jugoslovenskih kredita prema Francuskoj.⁴⁹² U periodu tridesetih godina francuska ulaganja u Kraljevinu i dalje su značajna, pored ulaganja kapitala u jugoslovensku industriju,⁴⁹³ ulagalo se i direktno od strane velikih francuskih privrednih giganata, popu Batinjola i Evropskog društva.

⁴⁹⁰ Stanislav Sretenović, *Francuska i Kraljevina SHS 1918-1929*, ISI, 2008, str. 51.

⁴⁹¹ Stanislav Sretenović, *Francuska i Kraljevina SHS 1918-1929*, ISI, 2008, str. 65.

⁴⁹² Vladimir Cvetković, *Ekonomski odnosi Jugoslavije i Francuske 1918-1941*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2006.

⁴⁹³ Dragan Petrović, *Istorija industrije Beograda*, I tom, Srpsko geografsko društvo, Beograd, deo o ulozi stranog kapitala u razvoju industrije Beograda.

Posle Drugog svetskog rata privredni odnosi dve zemlje su spuštteni na nešto niži nivo. Ipak, u okviru veoma značajne Tripartitne ekonomske pomoći (SAD, Britanija, Francuska), učestvuje i Francuska. Već tokom pedesetih FNRJ uzima u par navrata pozajmice od Francuske,⁴⁹⁴ mada to nisu više ni izbliza onako značajna zaduživanja kao u vreme Kraljevine Srbije i Kraljevine Jugoslavije. Valja napomenuti da je izvestan problem u odnosima dve zemlje, predstavljalo jugoslovensko nacionalizovanje imovine čiji su vlasnici bili i Francuzi. Poseban problem je bio rudnik bakra Bor.

Tokom pedesetih godina u bilateralnim trgovinskim odnosima jugoslovenska robna razmena sa Francuskom je bila negativna, pošto se uvozilo nominalno blizu dva puta više, nego što se izvozilo. U procentima, od ukupnog jugoslovenskog uvoza, oko 3-5 % je otpadalo na Francusku, a od ukupnog jugoslovenskog izvoza oko 3-4 % je otpadalo na izvoz u Francusku.⁴⁹⁵ Struktura jugoslovenskog izvoza je uglavnom obuhvatala u tom periodu prehrambene proizvode, duvan i sirovine, što se ocenjuje kao loša struktura, među najlošijim u odnosu na druge zapadnoevropske zemlje.

Tokom šezdesetih godina, naročito nakon Alžirskog rata, dolazi do daljeg razvoja ekonomskih odnosa dve zemlje. Kada se uporedi trgovinski bilans dve zemlje u ovom periodu, uviđa se i dalje disparitet između višestruko većeg izvoza Francuske u Jugoslaviju u odnosu na jugoslovenski izvoz u Francusku. Taj omer je izgledao približno tri prema jedan.⁴⁹⁶ Tek 1966. dolazi do vidljivije promene u trgovinskom bilansu dve zemlje, pa jugoslovenski izvoz u Francusku raste sa blizu 18 miliona \$,⁴⁹⁷ na preko 26, a uvoz ostaje približno oko 46,5 miliona \$.⁴⁸⁸

⁴⁹⁴ Među značajnijim su kredit od 10 miliona \$ iz 1953. za izgradnju fabrike aluminijuma u Banjaluci, i kredit iz 1957. od 30 miliona \$ za izgradnju Bora i Majdanpeka, potom dodatni kredit u ovoj nameni iz 1958. od 21 milion \$. Najzad Sporazum o privrednoj i tehničkoj saradnji od 1,75 milijardi franaka. Iz Arhiv SMIP, Francuska, f. 30, godina 1960, Dokument Državnog sekretarijata za inostrane poslove od 6 januara 1960.

⁴⁹⁵ Arhiv SMIP, Francuska, f. 30, godina 1960, Dokument Državnog sekretarijata za inostrane poslove od 6 januara 1960.

⁴⁹⁶ Tokom pedesetih godina Jugoslavija je takođe imala negativan trgovinski bilans sa Francuskom, samo je međusobni omer oscilirao. Do sredine pedesetih FNRJ je blizu dva i po puta više uvozila iz Francuske, nego što je u nju izvozila. U drugoj polovini pedesetih taj omer je bio približno 1: 1,5. Videti u Dragan Petrović, *Francusko-jugoslovenski odnosi u vreme Alžirskog rata 1952-1964*, 2009, tabela na strani 297.

⁴⁹⁷ Godine 1963. jugoslovenski izvoz u Francusku je iznosio samo 12 miliona \$, što je veoma loš bilans koji prevashodno treba tražiti u višegodišnje poremećenim bilateralnim političkim odnosima zbog alžirskog pitanja.

⁴⁹⁸ *Trgovinski bilans SFRJ sa inostranstvom za 1964. godinu*, Beograd, 1965.

Međutim već 1967. disparitet pokrivenosti jugoslovenskog uvoza izvozom u Francusku se promenio u paritetu od gotovo tri prema jedan (posmatrano u nominalnim iznosima).⁴⁹⁹ Jedan od razloga ovako velikog skoka jugoslovenskog uvoza iz Francuske je i odobravanje francuskog kredita (17,5 miliona novih franaka).⁵⁰⁰ Sledećih godina je odobreno još nekoliko sličnih kredita, a van toga postojala je i posebna saradnja oko francuskih firmi koje su poslovale u kooperaciji u Jugoslaviji, poput Citroena i Tomosa.⁵⁰¹ I sledećih godina, robna razmena između dve zemlje zaostajala je višestruko iza robne razmene Jugoslavije sa nekim drugim ekonomskim silama, recimo sa SR Nemačkom, pa i Italijom. Trgovinski bilans dve zemlje se nešto poboljšao 1968. godine kada je u pitanju jugoslovenska strana, ali da bi se u parametrima mogao sagledati taj kvantum u odnosu na druge zemlje mogu poslužiti sledeći podaci: Francuska učestvuje sa 2 % u ukupnom jugoslovenskom izvozu, a sa 3,7 % u uvozu. Međutim koliko je privredna saradnja sa SFRJ malo važna stavka u ukupnom spoljnotrgovinskom bilansu daleko snažnije ekonomije kao što je francuska, može da pokaže i to da je jugoslovenski udeo u francuskom uvozu 1968. bio svega 0,24 %. Broj radnika na privremenom radu u Francuskoj tokom šezdesetih je oscilirao, ali se približno može svesti na oko 50 000. Međutim, već sredinom sedamdesetih godina, taj broj je povećan za duplo, dakle oko 100 000.⁵⁰²

Ukupna robna razmena dve države za period 1965-1971. se gotovo utrostručila, ali ona i dalje u svom nominalnom iznosu zaostaje, recimo za onom kada su u pitanju nemačko-jugoslovenski trgovinski odnosi, oko pet puta.

Imajući u vidu značaj Francuske u EEZ, francusko-jugoslovenski odnosi dobijaju novu dimenziju. To se može sagledati u spoljnotrgovinskim odnosima SFRJ sa svetom sredinom sedamdesetih godina. Tako je SFRJ od svog ukupnog izoza u njegovoj strukturi imala udeo za socijalističke zemlje od oko 47 % 1975. godine, a na razvijene zemlje je otpadalo oko 36 %. Međutim, kada se posmatra struktura uvoza SFRJ, odatle je na socijalističke zemlje otpadalo oko 25 %, a na

⁴⁹⁹ Godišnjak IMPP za 1966. godinu, str. 40.

⁵⁰⁰ Francuska je još u par navrata tokom šezdesetih odobrivala Jugoslaviji neke manje zajmove. Pored toga, nakon zemljotresa u Skoplju odobrila je kreditnu pomoć za obnovu grada – videti *Hronika međunarodnih događaja*, IMPP, Beograd, 1964.

⁵⁰¹ Tako je 1966. Jugoslaviji Francuska odobrila kredit od 10 miliona franaka za podsticaj kooperacija firmi dve zemlje. Nezavisno od toga Francuska je ulagala u firme poput Citroena i Tomosa koje su proširile svoje kapacitete u SFRJ. videti *Hronika međunarodnih događaja*, IMPP, Beograd, 1966., str. 1018.

⁵⁰² M. Friganović, M. Morokvašić, I Baučić, *Iz Jugoslavije na rad u Francsku*, Institut za geografiju, Zagrebačko sveučilište, Zagreb, 1972, str. 118.

razvijene zemlje preko 60 %. Udeo zemalja u razvoju je i u izvozu, i u uvozu bio oko 15 %. Trgovinski bilans sa Francuskom je približno odgovarao paritetu jugoslovenskog bilansa sa razvijenim zemljama.⁵⁰³ Vrednost robne razmene između dve zemlje 1969. iznosila je 120 miliona \$, od čega je na jugoslovenski izvoz otpadalo 49 miliona \$, a na uvoz 72 miliona \$. U odnosu na prethodnu kalendarsku godinu, jugoslovenski spoljnotrgovinski deficit u trgovini sa Francuskom je smanjen sa 36 na 23 miliona \$.⁵⁰⁴

Međutim tokom prve polovine sedamdesetih došlo je do radikalnog skoka jugoslovenskog uvoza iz Francuske, dok je izvoz napredovao daleko sporijim tempom. Tako je SFRJ 1975. godine izvezla u Francusku robu za 86,9 miliona \$, a uvezla za čak 350,7 miliona \$, što je disparitet od približno jedan prema četiri.⁵⁰⁵ Sličan odnos uvoza i izvoza SFRJ je imala sa EEZ kao celinom (izvoz 929,8 miliona \$, a uvoz od 3,16 milijardi \$). Približnu visinu spoljnotrgovinske saradnje SFRJ je te godine imala sa SEV (oko 3,8 milijardi \$), s tim da je ovde bio približno izjednačen odnos uvoza i izvoza). Već početkom 1978. otvorena je francusko-jugoslovenska banka.⁵⁰⁶

Tokom osamdesetih godina dolazi do daljeg razvoja bilateralnih trgovinskih odnosa dve zemlje. U kreditnoj sferi Francuska je odobrila nekoliko novih kredita SFRJ. Tokom devedesetih godina privredni odnosi dve zemlje se održavaju, uz velike probleme koji povremeno nastaju, od kojih su svakako najznačajniji privredne sankcije nametnute SRJ tokom perioda trajanja sukoba u Bosni i Hercegovini i potom u Kosovskoj krizi.

Tokom protekle decenije privredni odnosi dve zemlje su doživeli izvestan napredak. Francuski kapital je u Srbiji kupio nekoliko važnih privrednih objekata, više francuskih banaka deluje na tlu Srbije. Francuska je posle Nemačke i Italije treći po veličini ulagač na prostoru Srbije. Najvažnije francuske firme su banka Societ ženeral kao veliki finansijski ulagač na ovim prostorima, Reno, Sent-Goben, Societe ženeral, Alkatel. Alkatel je progresivno povećavao svoja ulaganja u modernizaciju i proširenje telefonije i mobilnu telefoniju. Sent Goben i Reno ulažu finansijska sredstva u hemijsku industriju i mehaniku. Izvesna ulaganja su imali Šnajder i Loreal Ašet, mahom regionalnih privrednih objekata. Pežo je imao manja ulaganja, firma Mišelín ulaže u fabriku Tigar u Pirotu. Firma Lafarž kupuje

⁵⁰³ *Godišnjak IMPP za 1976. godinu*, str. 619, Tabela IV.

⁵⁰⁴ *Hronika međunarodnih događaja*, IMPP, Beograd, 1970, str. 2286.

⁵⁰⁵ *Godišnjak IMPP za 1975. godinu*,

⁵⁰⁶ U ovoj banci sa jugoslovenske strane deluju Beogradska banka kao nosilac poduhvata, potom Jz gobanka, Investiciona banka, Zagrebačka i Privredna banka Zagreb, Ljubljanska banka i Privredna banka Sarajevo. *Hronika međunarodnih događaja*, IMPP, Beograd, 1978, str. 4831.

cementaru u Beočinu, dok je Intermarš ulagala u prehrambenu i neke druge grane srpske industrije.⁵⁰⁷

Bilateralna trgovinska razmena se ostvaruje prosečno na nivou od ukupno milijardu evra godišnje, s tim da Francuska prosečno oko dva puta više izvozi u Srbiju nego što uvozi.

Iz svega navedenog vidimo da je ekonomska saradnja bila kroz protekla dva veka važna komponenta francusko-srpskih odnosa. U nekim periodima, ona je bila veoma intenzivna, što se često poklapalo sa odličnim političkim i drugim vrstama odnosa. To posebno važi za sami kraj XIX-og, i posebno za prve četiri decenije XX-og veka. Kriza političkih odnosa dve zemlje odražavala se i na ekonomsku sferu saradnje. Tako je bilo neposredno nakon Drugog svetskog rata, u prvih nekoliko godina. Potom, nešto se smanjila robna razmena u vreme najvećeg zaoštavanja međusobnih odnosa u kontekstu Alžirskog rata. Kada su uvedene sankcije SR Jugoslaviji, i privredna saradnja sa Francuskom, je logično tome, drastično smanjena, kao što je naglo povećana posle njihovog ukidanja. U svakom slučaju jasno je da će i u budućnosti intenzitet privredne saradnje Srbije⁵⁰⁸ i Francuske (makar delimično) uticati i na kvalitet ukupnih odnosa dva naroda.

Vojna saradnja

Vojna saradnja Francuske i Srba bila je razvijena još polovinom XIX veka. Kada je srpski premijer Garašanin bio u poseti Parizu 1852. godine u potrazi pomoći za osnivanje vojnih škola u Srbiji. Tom prilikom je na preporuku francuske vlade u Srbiju poslat kapetan, Ipolit Monden, u višegodišnju vojnu misiju. On je ispitao stanje vojske u Srbiji, imajući u vidu da je Francuska od 1853. učestvovala u koliciji u Krimskom ratu protiv Rusije.⁵⁰⁹ Još pre toga podignuta je topolivnica u Beogradu, a potom premeštena u Kragujevac. U proizvodnji je učestvovao Šarl Lubri ekspert za proizvodnju topova.⁵¹⁰ U vreme druge vladavine kneza Mihajla, Ipolit Monden, sad već u zvanju pukovnika, bio je pozvan u Srbiju i imenovan za

⁵⁰⁷ Alexis Troude, *Geopolitique de la Serbie*, Ellipses, Paris, 2006, p. 161.

⁵⁰⁸ U širem kontekstu posmatrano sa svesrpskog interesa ne treba zaboraviti ni Republiku Srpsku, pa čak ni Crnu Goru, kada govorimo o francusko-srpskim odnosima. Veliko je pitanje, da li će, na duže staze posmatrano (strani) projekat izmene srpskog vekovnog nacionalnog identiteta Crnogoraca uroditi plodom.

⁵⁰⁹ Mile Bjelajac, "Influence française sur l'Armée yougoslave entre deux guerres mondiales", *Revue Historique des Armes*, Paris, 4/1995, p 45.

⁵¹⁰ Dragan Petrović, *Istorija industrije Beograda*, Tom I, Srpsko geografsko društvo, Beograd, 2006.

ministra vojnog (od oktobra 1861. do aprila 1865.). Sva dotadašnja ruska vojna pravila u srpskoj armiji, zamenjena su francuskim. Po francuskim pravilima uveden je i Vojni krivični zakonik, kao i javni radovi, posebno izgradnja putne mreže.⁵¹¹ Saradnik Mondena, a potom i jedan od kneževskih namesnika, Milivoje Petrović Blaznavac, završio je Artiljerijsku školu u Mecu. Školovanje u Francuskoj je postalo trend dela visokog oficirskog kora, sledećih godina.⁵¹² Francuski vojni stručnjaci su pomogli i sledećih godina, razvoj srpske armije, gde je posebno mesto bilo u formiranju narodne vojske.⁵¹³

Posle poraza Francuske u ratu sa Prusijom, došlo je do izvesnog opadanja ugleda francuske armije, međutim prestiž artiljerije je ostao visok, pa će nabavka topova za Srbiju uglavnom dolaziti iz Francuske. Najveće nabavke francuskih topova su bile 1885, 1899. i 1908.⁵¹⁴

Posle 1903. se povećava vojna saradnja dve zemlje. Od 1903. do 1912. oko stotinu srpskih oficira je otišlo na usavršavanje u Francusku, da bi se između ostalog, obučili i za upotrebu novih francuskih topova Kerzo. Mile Bjelajac u vezi zajedničkog savezništva u Prvom svetskom ratu navodi da je zajednička ratna epopeja 1914-1918. iznedrila imena francuskih generala Saraja, Franše Deperea, Žiloma, Anria, Trania, Gambeta, De Lobita, Prunoa, Mondezira, admirala Geprata, koji su postali sinonim za srpsko-francusko prijateljstvo.

Između dva svetska rata dolazi do vrhunca ukupne saradnje dve zemlje, gde posebno mesto ima upravo vojna saradnja. Bjelajac navodi da je vojni ataše Francuske u Beogradu pukovnik Deltal izveštavao Pariz krajem 1921. „francuski uticaj nije bio samo nadomitantiji, on je bio jedini. Priviknuti na francuski način rada tokom zajedničke borbe na solunskom frontu, srpski oficiri su u velikom broju govorili francuski, studirali francuska pravila i ostale publikacije i često ga iznenadivali sa kojom brzinom su nabavljali te knjige. Bez preterivanja, sve što se objavljivalo u Parizu odmah se čitalo u novoj Kraljevini.“⁵¹⁵ Kralj Aleksandar je od 1928. sa ciljem modernizacije vojske, uveo praksu da francuski oficiri budu

⁵¹¹ Mile Bjelajac, „Srpsko (jugoslovensko) – francuska vojna sadnja u XX veku“, u *Srpsko-francuski odnosi 1904-2004*, Društvo za kulturnu saradnju Srbija-Francuska, Arhiv Srbije, str. 293-294.

⁵¹² Stanislav Sretenović, *Francuska i Kraljevina SHS 1918-1929*, ISI, 2008, str. 45.

⁵¹³ Draga Vuksanović-Anić, *Stvaranje moderne srpske vojske, Francuski uticaj na njeno formiranje*, SKZ, Beograd, 1993; Od iste autorke „Francuske vojne misije u Srbiji 1853-1886. i pitanje narodne vojske“, *Istorijski institut, zbornik radova*, 10, Beograd, 1990, str. 120-128.

⁵¹⁴ Mile Bjelajac, 2004, str. 294.

⁵¹⁵ Mile Bjelajac, *Vojska Kraljevine SHS/Jugoslavije 1922-1935*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 1994, str. 14.

mentori reformi. Bjelajac iznosi činjenice o nastavku francusko-jugoslovenske vojne saradnje na visokom nivou, i posle smrti kralja Aleksandra, praktično sve do pada Francuske juna 1940, uprkos izvesnim promenama u spoljnopolitičkoj platformi zvaničnog Beograda tokom druge polovine tridesetih godina.⁵¹⁶

Vojna saradnja Francuske i Jugoslovena nastavljena je na različitim nivoima i tokom Drugog svetskog rata, posebno sa Slobodnim Francuzima generala De Gola. De Gol je odlikovao Dražu Mihajlovića i četnički pokret, u samoj Francuskoj u okviru pokreta otpora uzeli su učešće i Jugosloveni, posebno oficiri koji su odbegli iz nemačkog zarobljeništva. NOB je uspostavio saradnju sa De Golom nešto sporije, pošto je Privremena vlada Francuske u Alžiru saraživala prevashodno na zvaničnom nivou, sa Jugoslovenskom izbegličkom vladom iz Londona.⁵¹⁷

Nakon Drugog svetskog rata, vojna saradnja je uzela maha tek oko 1950. godine, pošto je FNRJ u prvim godinama nakon oslobođenja bila vezana za SSSR. Po Darku Bekiću, Francuska je 1951. izručila Jugoslaviji besplatno kontigent lakog i teškog naoružanja, te povoljno prodala 25 lovaca za obuku pilota.⁵¹⁸ Istoričar Bojan Dimitrijević navodi da je sledećih nekoliko godina vojna saradnja dve zemlje izuzetno aktivirana, što podrazumeva česte posete visokih oficira i državnih činovnika u oblasti vojske i bezbednosti dve zemlje.⁵¹⁹ Tada dolazi i do povećanja broja jugoslovenskih oficira, posebno visokih koji su se školovali u visokim vojnim školama u Francuskoj. Međutim, posebno od jeseni 1956. dolazi do pogoršavanja odnosa dve zemlje, što se odražava i na vojnu saradnju. Razlozi su prvo bili u jugoslovenskoj podršci antikolonijalnim pokretima koji su začeti još u vreme krize u Indokini, a potom u Maroku i Tunisu, potom podrška Jugoslavije arapskim zemljama u ratu sa Izraelom, zatim osuda britansko-francuske intervencije na Suecu septembra 1956, i najzad rasplamsavanje rata u Alžiru i jugoslovenska uloga u pomoći FLN.⁵²⁰ Jugoslovenska pomoć FLN u slanju oružja, lečenju ranjenika, uključujući i povremene direktne novčane dotacije, ozbiljno je poremetila odnose dve zemlje i posebno saradnju dveju armija.⁵²¹

⁵¹⁶ Mile Bjelajac, 2004, str. 295.

⁵¹⁷ Mile Bjelajac, 2004, str. 305.

⁵¹⁸ Darko Bekić, *Jugoslavija u Hladnom ratu*, str. 318

⁵¹⁹ Bojan Dimitrijević, *Jugoslavija i NATO*, Beograd, 2003, str. 94-97.

⁵²⁰ Dragan Petrović, *Francusko-jugoslovenski odnosi u vreme Alžirskog rata 1952-1964*, IMPP, 2009. – O nesporazumima dve zemlje povodom Suecke krize str. 232-237.

⁵²¹ Iz Dragan Petrović, *Francusko-jugoslovenski odnosi u vreme Alžirskog rata 1952-1964*, IMPP, 2009 – O zapleni broda Slovenija natovarenom oružjem za FLN od strane francuske mornarice str. 260-262, prema Arhiv SMIP, Francuska, kutija br. 31, godina 1958. f-340, telegrami ambasadora Uvalića od 20 januara do 6 februara.

Tokom druge polovine šezdesetih godina odnosi dve zemlje i saradnje dvaju armija se ponovo razvijaju. Vojne delegacije dve zemlje imale su zapaženu saradnju, budući da su obe na neki način bile van direktnog angažovanja u blokovima. Tokom 1970. Nikola Ljubičić načelnik generalštaba se susreo i u Parizu i u Beogradu sa najvišim francuskim rukovodiocima u oblasti ministarstva odbrane, a ti sastanci u domenu vojnih pitanja su nastavljeni sledećih godina. Tako je 1975. godine došlo do posete načelnika generalštaba Francuske Fransoe Morena Jugoslaviji, gde je u višednevnom boravku posetio Beograd, Sarajevo, Ljubljanu, Bled, više vojnih objekata, fabrika, posmatrao vojnu obuku.⁵²² Godine 1978. ministar odbrane Francuske boravio je u SFRJ gde je bio gost Nikole Ljubičića. Tom prilikom je gostu iz Francuske u ime maršala Tita uručen Orden jugoslovenske zastave sa lentom.

Nakon sovjetske intervencije u Čehoslovačkoj 1968. došlo do porasta jugoslovenskog uvoza naoružanja sa Zapada, da bi se izbegla suvišna vezanost u poreklu vojnih nabavki sa Istokom i SSSR-om. U tom pravcu je i sa Francuskom produbljena saradnja u ovoj oblasti, naročito je važno da je 1971. kupljeno više kvalitetnih francuskih helikoptera.⁵²³ Istoričar Mile Bjelajac navodi da je veliki broj visokih oficira JNA, među kojima i više generala završilo najviše vojne škole u Francuskoj, i to na Ratnoj školi (Ecole de la guerre), odnosno Višoj ratnoj školi (Ecole supérieure de la guerre).⁵²⁴

Tokom devedesetih francuski vojni kontingenti su imali posebnu ulogu u jugoslovenskoj krizi u okviru misija plavih šlemova i potom KFOR na Kosovu i Metohiji. Njihovo držanje, uključujući i njihove komandante generale poput Filipa Moriona, Žana Kota apsolutno su korektni prema srpskoj strani. Bjelajac navodi da „često ovi generali nisu ostali do kraja predviđenog mandata jer su

O slanju pomoći u bilateralnim razgovorima sa Ferhatom Abasom u Beogradu juna 1959. str. 285-286, prema Arhivu Jugoslavije, Fond CK SKJ, Komisije za međunarodne odnose i veze - Kutije Alžir IX, 2/II/7, Zapisnik o jugoslovensko-alžirskim razgovorima od 8. juna 1959, prilikom posete predsednika PAV Ferhata Abasa Beogradu.; O ukupnoj pomoći u oružju za svo vreme trajanja rata na str. 368-369. (prema Zdravko Pečar, Alžir do nezavisnosti, Prosveta, Institut za izučavanje radničkog poketa, Beograd, 1967, str. 598-599.)

⁵²² *Hronika međunarodnih događaja*, IMPP, Beograd, 1970, str. 3864.

⁵²³ Mile Bjelajac, *Diplomatija i vojska*, Odbrana i Akademija za bezbednost i diplomatiju, Beograd, 2010, str. 279.

⁵²⁴ Bjelajac navodi sedam generala JNA koji su završili ove najviše škole u Francuskoj: Dušan Bajić, Ekrem Durić, Branko Gajović, Miloš Manojlović, Ivica Milićević, Boško Ranitović i Lazo Radošević. iz Mile Bjelajac, „Srpsko (jugoslovensko) – francuska vojna saradnja u XX veku“, u zborniku radova *Srpsko-francuski odnosi 1904-2004*, 2005, str. 310, (prema – *Vojni leksikon*, VINC, Beograd, 1981.)

se njihovi pogledi i predlozi sa terena razlikovali od službenih dvostrukih standarda zapadnih vlada ili Ujedinjenih nacija.⁵²⁵ U francuskoj javnosti su posebno nastupi legendarnog generala Galoa, jednog od najbližih saradnika generala De Gola, davali viđenja situacije na prostoru bivše SFRJ koja su bila naklonjena srpskoj strani. Sumirajući francusko – srpske odnose u vezi završenog rata na prostoru Hrvatske i Bosne i Hercegovine 1991-1995, pariski Mond ocenjuje držanje francuskog vojnog establišmenta i oficirskog kora u članku iz 1997. U tekstu se navodi da su francuski oficirski kor i vojska nastrojeni prosrpski, i da je to deo tradicije. Navodi neimenovanog francuskog visokog oficira koji kaže „Uskoro ćemo postati bliski našim prijateljima Srbima, jer su se hrvatsko-bosanske koalicije već dokopali SAD i Nemačka“. „Srbi još pomalo mirišu na barut, ali mi Francuzi osuđeni smo da obnovimo naše veze sa ovim prijateljskim narodom.“⁵²⁶

Međutim zvanična Francuska u napadu NATO na SR Jugoslaviju uzima učešće, što je bacilo senku na odnose dva naroda. Istina i u okviru te akcije, postoje dokumenti i svedočenja o časnom držanju francuske vojske i njenih oficira. U okviru mirovnih trupa na Kosovu i Metohiji francuski kontigent je pokrivaio zonu na severu Kosova, koja je većinski nastanjena srpskim stanovništvom. O tome Bjelajac kaže: „Svoju službu na Kosovu, po hitnom postupku morali su napustiti general Luj le Mier i žandarmerijski pukovnik Žan Mišel Mešan. Oni su se sukobili sa Bernarom Kušnerom, civilnim upravnikom, zbog dvostrukih merila. Političari su štitili politički proklamovane stvove nasuprot stvarnosti i nesmetanom delovanju albanske mafije. Oficiri su povučeni kada su njihove izjave počele da izlaze u francuskoj štampi.⁵²⁷ Francuski kontigent je uglavnom uspešno obavio svoju misiju razdvajanja dve etničke zajednice na severu Kosova⁵²⁸ i biće velika opasnost po mir u regionu, ako po najavama bude zamenjen proleća 2011. i to upravo američkim trupama. Svedočanstva francuskih oficira i vojnih komandanata o događajima na eks jugoslovenskom prostoru dostupna su javnosti u vidu njihovih objavljenih

⁵²⁵ Mile Bjelajac, 2004, str. 311; Jelena Guskova, Istorija jugoslovenske krize 1990-2000, IGAM, Beograd, 2003. tom 2, str. 97-100;

⁵²⁶ Mond, 11 februar, 1997.

⁵²⁷ Mile Bjelajac, 2004, str. 311, (prema Pierre-Henri Bunel, *Crimes de guerre a l'OTAN*, Carnot editions, Chatou 2002. pp 270-274.

⁵²⁸ Dragan Petrović, „Analiza pisanja francuske štampe o događajima na Kosovu i Metohiji od 17 do 19 marta 2004“, Politička revija, IPS, str. 121-132. O držanju francuskog kontigenta i žrtvama koje je pretrpeo od napada albanskih terorista na str. 124-125. prema pisanju Monda od 19 i 20 marta 2004 i Liberasiona od 19 marta 2004.

kniga⁵²⁹, kao još jedno svedočanstvo o korektnom i profesionalnom držanju predstavnika francuske vojske prema srpskom narodu tokom teških godina decenije devedesetih.⁵³⁰

Perspektive daljih odnosa dve zemlje

Naučno predviđanje se svrstava u najteži, ali i najviši nivo naučnog saznanja u okviru ostvarenja naučnog cilja. U tom pravcu je predviđanje perspektive odnosa dve zemlje, povezano i sa osnovnim kretanjima u međunarodnim odnosima. Ovde možemo govoriti samo o okvirnim kretanjima u međunarodnim odnosima koje su vrlo verovatne u sledećih par decenija, te u vezi toga hipotetičke mogućnosti daljeg razvoja francusko - srpskih odnosa.

Nakon nastanka velike svetske ekonomske krize, koja je zahvatila pre svega zapadne zemlje 2008. godine, dolazi do ubrzavanja procesa prelaska monopolarnog svetskog poretka ka multipolarnom. Svetska ekonomska kriza svoj nukleus i strukturalne posledice ima u tzv. centru svetskog privrednog sistema (kako je savremeni svetski privredni sistem definisao Valenštajn), koji čine pre svega SAD, a sasvim indirektno i Velika Britanija, Japan, a u manjoj meri i druge zapadne razvijene zemlje. Krah neoliberalnog koncepta u praksi i teoriji znatno umanjuje tvrdu i meku moć SAD i nekih drugih zapadnih sila. Francuska se ovde nalazi u nešto lagodnijoj poziciji, jer njen privredni sistem je ipak imao izvesnu autonomiju i nešto drugačiji privredno – društveni način funkcionisanja od onog u anglosaksonskim silama. Stoga i posledice i gubici po privredu i prestiž Francuske

⁵²⁹ Od više literature na tu temu izdvajamo Général Philippe Morillon, *Croire et oser; Chronique de Sarajevo*, Grasset, Paris, novembre 1993, II edition fevrier 1994 ; Pjer-Anri Binet, *Ratni zločini NATO-a*, Gutenbergova galaksija, Beograd, 2003. u originalu Pierre-Henri Bunel, *Crimes de guerre a l'OTAN*, Carnot editions, Chatou 2002.

⁵³⁰ Tada je bilo mnogo zločina, svakako veoma grozних i sa srpske strane, u čemu se kritika i njihovo rasvetljavanje mora postići, pre svega u samoj srpskoj sredini. Međutim, veoma je važno da se ukaže da su zločine, verovanto i u ne manjoj meri, činile i druge zaraćene strane i da je nepravedan pokušaj izvesnih političkih krugova na Zapadu i delom u islamskom svetu, da srpska strana bude glavna optužena, a nekada čak i jedino optužena i obeležena u tom pravcu. Otuda je presudno važno rasvetljavanje činjenica, u čemu je već sada jasno da nije dovoljan i objektivan Haški sud stvoren ad hok za suđenje ratnim zločincima na prostoru bivše SFRJ. O tome svedoči i otkriće o monstuoznom čerečenju nevinih srpskih žrtava sa Kosova i Metohije i prodaji njihovih organa od strane OVK i to nakon prestanka ratnih dejstava u periodu 1999-2000. Otkriće da su dokaze u tom pravcu uništili predstavnici tog istog Haškog suda 2004. predstavlja uz sve ostale afere, konačnu diskreditaciju tog suda sa političkim motivima.

u svetu nisu toliko veliki, kao recimo u SAD i Britaniji. Sarkozy, je uprkos svom ideološkom svrstavanju više ka SAD nego ijedan predsednik Pete republike ranije, uspeo u relativno kratkom roku da u praksi uspostavi izvesnu distancu u odnosu na klasične postulate neoliberalizma, koje je pre toga u svojoj predizbornoj kampanji, i prvoj godini dolaska na vlast, zastupao. Ulazak Francuske posle gotovo pet decenija, ponovo pod komandnu strukturu NATO, početkom 2009. predstavlja dalekosežan potez aktuelne vladajuće strukture zemlje. Za predpostaviti je da unutrašnje političke podele u Francuskoj gde postoje sa jedne strane pristalice većeg vezivanja za SAD i NATO i sa druge strane za nacionalnu nezavisnu politiku, mogu dobiti podsticaj i podršku ka jednoj od strana, upravo u daljem razvoju međunarodne situacije. Kako se situacija u svetu menja, a menjaće se verovatno još više, ka multipolarizmu, za pretpostaviti je da će to biti dalji podsticaj onim snagama u zemlji, koje se zalažu za veći nivo samostalne spoljne politike i uloge Francuske u svetu. To je povezano i sa tendencijama pomeranja svetskog privrednog centra od Atlantika (posebno severnog) ka Pacifičkom regionu (posebno istočnoj Aziji), kao nesumnjivom trendu. Predvidiv je i dalji proces jačanja svetske uloge sila BRIK, koje imaju kolosalne prirodne resurse i privredni sistem u ekspanziji. U tom pravcu je za očekivati da Francuska poboljšava interesno svoje odnose sa ovim silama, od kojih je za nju, ali i za zemlje zapadne i srednje Evrope posebno važna Rusija. Ukoliko, srpski faktor dodatno iskoristi činjenice da je dugoročno posmatrano, veoma vezan prijateljski za Rusiju, to se može pozitivno odraziti i na srpsko-francuske odnose.

Manje je predvidiva sudbina EU. Verovatan je u nekom obliku opstanak EU. Tu postoji nekoliko koncepata. Prvi je opstanak i čak širenje postojeće EU, gde bi ona iznutra bila neinstitucionalno (dakle ne *de jure*) diferencirana na tzv. „elitni klub“, odnosno zemlje sa ključnim političkim i ekonomskim uticajem. Tu su svakako Nemačka, Francuska kao motori razvoja EU. Postoji i podvarijanta institucionalne podele EU gde bi „elitni klub“ dao sebi posebna prava (broj poslanika u evropskom parlamentu, način odlučivanja, posebna prava, naročito ona koja proizilaze iz finansijskog ulaganja u zajedničke fondove i dr.). Jedna od opcija bi bila formalni, ili što je verovatnije, neformalni oblik rastakanja EU. Naročiti izazov za jedinstvo i snagu EU je pored ekonomskog, pokušaj političkog i posebno vojno-bezbedonosnog integrisanja, gde oko svega toga ne postoji konsenzus članica. Oko tih pitanja ne postoji često konsenzus ni u najvećim članicama EU, a ovde je reč o Francuskoj. Naročito Nacionalni front, a u manjoj meri i stranka centra Fransoa Bajrua nisu spremne na dalje ustupke državnog suvereniteta Francuske u prilog jačanja nadnacionalnih struktura u Briselu. I u samoj vladajućoj partiji UMP, kao i u Partiji socijalista postoje razlike oko ovih važnih pitanja budućnosti. U Francuskoj ne postoji konsenzus oko bezbedonosnog aspekta, pošto je dugo

državna politika bila stvaranje samostalnih i evropskih oružanih snaga van ili makar paralelno sa NATO, a Sarkozy je 2009. uveo zemlju u komandnu strukturu Atlantskog pakta. Dakle, stiče se utisak da postoji nekoliko otvorenih opcija hipotetičkog scenarija buduće pozicije Francuske u međunarodnom okruženju, pre svega u okviru EU. Zbog važnosti Francuske kao jedne od lidera EU, i na ovaj način budućnost i ustrojstvo EU je pod pitanjem.

Kako resursi u budućem razvoju ekonomije imaju sve veći značaj, usled njihovog deficita i daljeg smanjenja rezervi, one zemlje koje njima raspolažu, a pre svega Rusija, dobijaju posebnu specifičnu težinu u međunarodnim odnosima. Otuda je dalje približavanje velikih evropskih zemalja, pre svega Nemačke i Francuske koje u isto vreme predvode EU, i Rusije (koja i sama ima sistem integracionih procesa na postsovjetskom prostoru) verovatan proces. Kako angloamerička politika pokušava da zadrži presudan uticaj u zapadnoj i srednjoj Evropi, te potisne Rusiju, Vašington je veoma zainteresovan da distancira Moskvu u odnosu na Pariz i Berlin (kao i zvanični Brisel). Srpski faktor se doživljava u krugovima bliskim angloameričkoj politici kao elementima dugog trajanja, blizak Rusiji. U tom pravcu će Francuska voditi otvoreniju i naklonjeniju politiku prema srpskom faktoru, ukoliko i sama vlast u Parizu bude što samostalnija u odnosu na angloamerički centar moći. U periodu Sarkozija i Kušnera to je bilo na najnižim granama, pa je i odnos zvanične Francuske prema srpskim esencijalnim državnim interesima bio sa malom dozom razumevanja, manjom nego ikada u novovekovnoj istoriji. Recimo u periodu Miterana to nije bio slučaj, a u dva mandata Širaka i pored promene nagore (u odnosu na Miteranovu epohu) ipak bio za Srbe povoljniji nego sada.

Srpski faktor ima u Francuskoj mogućnost da ostvari kvalitetnu saradnju na Zapadu, u svakom slučaju daleko bolju nego kada su u pitanju SAD i Britanija, a pri očekivanom razvoju situacije, povoljniju i u odnosu na Nemačku. Francuska je velika sila i ona će svakako pokušati da zadrži svoje pozicije na Balkanu, gde je srpski faktor važan. Sledeći interes u Mediteranu, francuska politika će posebnu pažnju posvetiti i Crnoj Gori koja se nalazi u specifičnoj geopolitičkoj poziciji. Ova tradicionalno srpska zemlja, doživljava pokušaj menjanja etnonacionalnog identiteta, što se sve nameće spolja od strane angloameričke politike. Ovaj projekat je neizvestan i pored uspeha koji je koncept nezavisne Crne Gore doživeo poslednjih godina razbijanjem zajedničke države sa Srbijom, i još više pokušajem negacije svog srpskog identiteta. Republika Srpska je učvrstila svoju poziciju posebnog entiteta u okviru Bosne i Hercegovine, što joj se pokušava oduzeti tokom niza poslednjih godina od strane muslimanskih političara i angloameričke politike, nasuprot Dejtonskom konceptu. Francuska se pokazala

više naklonjena opstanku Republike Srpske u odnosu na neke druge zapadne centre moći. Po pitanju Kosova i Metohije srpska strana će verovatno nastaviti da brani svoj integritet, gde je mogućnost saradnje sa zvaničnom Francuskom u ostvarenju makar osnovnih prava srpske strane, otežano priznavanjem Kosova kao nezavisnog od strane zvaničnog Pariza februara 2008. Srpska strana treba da pokuša da uz sva ograničenja koja po tom pitanju postoje u odnosu na politike dve zemlje, dođe do ublažavanja francuske podrške konceptu nezavisnog Kosova, i da uz pomoć ruske strane, utiče na Pariz, da se pokuša naći kompromis po ovom pitanju. Izvestan uspeh u privlačenju Francuske zvanične politike ka uvažavanju i čak podršci osnovnim srpskim interesima je moguće izvesti, ukoliko se u samoj Francuskoj nađu na vlasti snage koje bi se izvesno distancirale od američke hegemonije i bile spremne da vode samostalnu politiku u svetu. To bi bilo lakše izvesti i ukoliko bi se Francuska što više približila Rusiji, a u isto vreme Srbija i srpske zemlje izborile za samostalno vođenje svoje politike i za konsolidaciju društva i države, u odnosu na sadašnje teško stanje u kojem se nalazi Srbija. Srbija i srpski narod u celini, treba da neguje svoje tradicionalno prijateljstvo sa Francuskom, imajući u obzir sve teškoće i neizvesnosti sa kojima će se naći u budućnosti gde su praktično otvorene sve opcije kao moguće. Sa druge strane i Francuskoj je značajno da na Balkanu zadrži svog saveznika, srpski narod, koji je i sam tradicionalno simpatiče, kao prijateljsku silu. Srbiji je značajan ekonomski oporavak čime bi ona u jednom racionalnom i u svakom slučaju proračunatom svetu međunarodnih odnosa, mogla da kao stabilan privredni subjekt, u budućnosti ojača svoje pozicije i lakše se izbori za očuvanje egzistencijalnih pitanja srpskog naroda na Balkanu.

Privredni odnosi dve zemlje bi mogli da se podignu na nivo koji bi pospešio interese saradnje i u drugim oblastima. Kultura je oblast koja je kroz istoriju odigrala važan most između dva naroda. Daleko je veći upliv francuske kulture u srpskim zemljama nego obrnuto, ali je i tu izvestan, makar minimalan reciprotitet postojao i u srpskom je interesu da se razvije. Francuska kultura, kao jedna od najvažnijih nacionalnih kultura u okviru svetske civilizacijske baštine, takođe je ugrožena mondijalizacijom i težnjama unifikacije i stvaranja globalne kulture sa predominantnim udelom amerikanizma. Organizacija frankofonskih zemalja obuhvata Francusku i praktično sve njene bivše kolonije, ali i druge zemlje u Evropi i svetu. Bilo bi logično da i Srbija dobije status makar posmatrača ili pridruženog člana, te na taj način ojača svoju poziciju u odnosu na Francusku i frankofonske zemlje u svetu. U isto vreme to bi moglo korisno da se odrazi na kulturni razvoj srpskog stanovništva, posebno elite imajući u obzir značaj francuske kulture, njeno tradicionalno utemeljenje na ovim prostorima i pozitivan geopolitički aspekt koji je Srbima donosila. To bi takođe

pomoglo slabljenju stega pritiska, koji na srpski narod sprovodi mondijalna i nametnuta američka (sub)kultura.

Zaključak

U ovom radu posmatrali smo francusko-srpske odnose u periodu od početka XIX veka do današnjih dana. Radi se o dva evropska naroda koja su raspolagala sa različitim demografskim, kulturnim, ekonomskim i vojno-političkim mogućnostima i kapacitetima. Francuska je jedna od najvećih evropskih, pa i svetskih sila, dok je srpski narod u ova dva veka doživljavao uspone i padove, imao svoju državu i borio se tokom većeg dela posmatranog perioda, za ujedinjenje i pravo na sopstveni nezavisni put. U tom je veoma često imao Francusku za svoju saveznicu i u svakom slučaju prijateljsku silu. Sa druge strane i sama Francuska je u ova dva veka imala neujednačenu poziciju u međunarodnim odnosima, dobijala i gubila pojedine ratove, imala unutrašnje krize, tokom XIX veka i nekoliko unutrašnjih pokušaja revolucije. Francuska, je uz čak tri restauracije monarhije tokom XIX veka, bila i ostala sinonim za republikansko organizovanje države i društva, slobode i prava pojedinca u političkoj sferi, začetak socijalne države. Francuska je u isto vreme bila kolonijalna i imperijalistička sila prvog reda, organizator sistema saveza još od kraja XIX veka (Antanta), preuređenja Evrope i sveta nakon Prvog svetskog rata, potresana antikolonijalnim ratovima i političkom nestabilnošću nakon Drugog svetskog rata, ojačana De Golovim konceptom Pete Republike koji je na snazi sve do današnjih dana.

Kulturni uticaj Francuske na Srbe je bio veliki, naročito na više slojeve stanovništva, bez obzira što se radi o geografski zemljama koje nisu susedi i koje ne pripadaju istim granama hrišćanske crkve (katolici i pravoslavci). Tokom XIX veka u okviru rešavanja Istočnog pitanja, Francuska je imala jedan afirmativan stav prema postepenom oslobađanju pokorenih hrišćanskih naroda Balkana i Bliskog istoka u odnosu na Otomansku imperiju. Ona nije, poput Velike Britanije bila opterećena konstantnim rivalstvom prema Rusiji, što bi u konkretnom rešavanju Istočnog pitanja, predstavljalo otežavajuću komponentu podršci pokorenim hrišćanskim narodima da se oslobode turskog jarma. Naime Britanija, je za razliku od Francuske, u konkretnom rešavanju Istočnog pitanja, otežavala oslobađanje pokorenih hrišćanskih i pravoslavnih naroda turskog ropstva, jer je u budućim slobodnim državama ovog podneblja videla mogućnost presudnog ruskog uticaja. Daleko od toga da je Francuska u potpunosti prihvatila koncept brzog i efikasnog oslobađanja srpskog i drugih pokorenih naroda od turske dominacije, već je pre bila spremna da u složenim diplomatskim igrama prihvati taj proces kao etapni i

postepen, u skladu sa svojim tekućim interesima. Međutim, Francuska nije bila spremna da se postavi kontra ovog procesa i da gotovo bezuslovno podržava „bolesnika na Bosforu“, kao što je to britanska politika činila.

Posle Napoleonove epohe, koja je okončana 1815. godinom i Bečkim kongresom, Francuska je kao poražena sila, sa restauriranim monarhijskim uređenjem, pokušavala postepeno da povrati svoj uticaj u odnosu na savez velikih pobjedničkih sila (tzv. Velika alijansa). Srpski faktor se posle dva ustanka i izvojevanja ograničene nezavisnosti koju je postigao Miloš Obrenović, okretao postepenom jačanju svoje državnosti, praćenog privrednim i kulturnim uzdizanjem. Veze sa Francuskom, su u početku bile kulturne, potom privredne, a s postepenim jačanjem Francuske tokom sledećih godina pojačala se politička i vojna saradnja. Tako je prvi ministar vojske kneževine Srbije bio Francuz Ipolit Monden. La Martinijev putopis o srpskom patriotizmu (posebno Čele Kula), kao i drugih francuskih stvaraoca, odjekivao je širom hrišćanske Evrope. Kao što su De Lakroove slike grčke patnje pod Turcima i Bajronovi spisi o grčkom ustanku pomogli državotvornim naporima Grka da formiraju 1829. nezavisnu državu i probiju blokadu engleske politike prema Istočnom pitanju, tako su i ove veze Srba sa francuskim prijateljima i njihovom kulturom pomogli u savlađivanju sličnih blokada. Ipak u oba slučaja presudnu pomoć oslobađanju pravoslavnih naroda Balkana dala je ruska politika i njene armije.⁵³¹

Francuska se nije mešala vojno protiv Turske da bi pomogla u rešavanju Istočnog pitanja u korist balkanskih hrišćana. Čak se u jednom trenutku tokom Krimskog rata našla na strani Turske, zajedno sa Britanijom i Sardinijom, a protiv Rusije. Istina, Francuska je posle oružanog uspeha koalicije na južnom Krimu, prihvatile primirje i pomogla Rusiji na mirovnom ugovoru u Parizu da prođe iz ovog sukoba što bezbolnije 1856. Međutim, svojom politikom tokom najvećeg dela XIX veka nakon 1815. ona nije sputavala rešavanje Istočnog pitanja. Prilikom tursko-srpskih incidenata 1862. i potonjih pregovora pomogla je da knez Mihajlo dobije uspešne koncesije (prvo 1862. iseljavanje turskog stanovništva iz preostalih gradova – baza u Srbiji, a potom 1867. i njihovo potpuno napuštanje i predaju u pun suverenitet Srbiji, računajući i Kalemegdan). Na Berlinskom kongresu 1878. iako sa bitno redukovanim uticajem nakon poraza iz 1871, založila se i ključno pomogla da Srbija dobije veće proširenje na jugu, konkretno grad Vranje. Prilikom više ratnih sukoba Crne Gore sa Turskom uspešno je posredovala zajedno sa Rusijom i nekim drugih silama u korist

⁵³¹ To su efikasne vojne intervencije Rusije protiv Turske i pomoć ustancima balkanskih pravoslavnih hrišćana kao što je to bilo 1828-29 i 1876-78, što je konkretno pomoglo njihovom etapnom oslobađanju.

crnogorskih i hercegovačkih Srba. Naročito je knez Danilo razvijao strateški dobre odnose Crne Gore sa Francuskom, dok je potom knjaz (od 1910. kralj) Nikola u svojoj vladavini dužom od pola veka pored tradicionalnog oslonca prevashodno na Rusiju, imao odlične odnose i sa nekim drugim silama uključujući i Francusku (tu su i Italija, povremeno čak i Austro-Ugarska).

Nakon Berlinskog kongresa 1878. godine u Srbiji dominantan politički uticaj na kralja Milana i oficijelnu vlast, postaje austro-ugarski. To traje do približno 1890. godine, kada paralelno sa abdikacijom kralja Milana dolazi do postepenog slabljenja austrougarskog uticaja. Tome je posebno dorinelo u spoljnopolitičkom domenu formiranje Antante – francusko-ruski savez koji svojom privlačnošću uticaja ove dve sile na srpski nacjon, pojačano deluje na otvaranje zvanične Srbije ka približavanju ovim silama. Promenom dinastije 1903. godine, Srbija se pridružuje u spoljnopolitičkoj orijentaciji drugoj srpskoj državi – Crnoj Gori, koja je dotle bila pretežno okrenuta ka Antanti. Francuski finansijski kapital je bio dominantan u Srbiji još od osamdesetih godina XIX veka, kao i francuska kultura, što je sve zajedno pospešilo političko oslanjanje zvaničnog Beograda ka Antanti od 1903. godine. Finansijski kapital Francuske je tako početkom XX veka učestvovao sa preko 80 % svog stranog kapitala i investicija u Srbiji.

Još je možda bio veći uticaj Francuske tokom XIX veka u kulturnom planu na srpske prostore. Kulturni uticaj Francuske, kao i uticaj ideja francuske političke i društvene misli je bio evidentan u kontinuitetu, mada je po pravilu bio izraženiji među višim i obrazovanim slojevima srpskog stanovništva. Francuska kultura je brže i ranije prodirala u srpske krajeve van turske vlasti, naročito u Vojvodini i Hrvatskoj, međutim u novooslobođenoj od Turaka Srbiji taj je uticaj već tokom prve polovine XIX veka bio izrazit. Oslobođena Srbija je brzo upijala francuski kulturni, ali i idejni uticaj. Ideje francuske revolucije, ideje jednakosti, liberalizma i pravde su bile veoma prijemčive i na ovim prostorima. Francuski jezik, kultura, prihvatani su od viših slojeva stanovništva u Srbiji, a zatim oponašani i od nižih. Ključni momenat je bilo školovanje i studiranje najelitnijeg dela srpske inteligencije u Parizu i Francuskoj. Sa druge strane Srbi su posle zbacivanja viševjekovnih okova turskog azijskog ropstva i primitivnosti koja im je na taj način bila nametana, prosto upijali evropske tekovine. Francuska kultura kao dominantna i evropska bila je upijana na srpskim prostorima u novooslobođenoj Srbiji baš zato što su Srbi, ukoliko bi se izrazili po Jungovoj terminologiji, sačuvali svoj evropski arhetip i pod azijskim ropstvom, a Francuska i francuska kultura je doživljavana kao nešto najkvalitetnije u toj Evropi, ali i nešto što je prijateljsko, što nije tuđe i osvajačko.

Nakon Prvog svetskog rata francuska kultura se borila za uticaj u zapadnim prostorima Kraljevine Jugoslavije, u Hrvatskoj i Sloveniji, gde je tradicionalno bilo dominantno uporište nemačke i srednjoevropske civilizacije.

Uoči Prvog svetskog rata Francuska je diplomatski, ekonomski i vojnim materijalom pomagala Srbiju i Crnu Goru. To je posebno bilo dragoceno u periodu Balkanskih ratova i u samom Prvom svetskom ratu.

Prvi svetski rat i zajednička ratna epopeja Francuza i Srba, učvrstili su i dodatno iskalili već formirano prijateljstvo dva naroda, svakako nejednaka po svojim resursima i mogućnostima, ali povezana zajedničkim iskustvima, prijateljstvom i savezništvom. Francuska pomoć i saradnja sa Srbijom i srpskim faktorom u celini tokom Prvog svetskog rata, znatno je doprinela krajnjem vojno-političkom uspehu Srba u ovom svetskom sukobu. Oktobarska revolucija i stvaranje SSSR, lišilo je zvanični Beograd sve do Drugog svetskog rata svog velikog tradicionalnog saveznika na istoku, tako da Francuska dobija još veći značaj. Tako u međuratnom periodu, u nešto drukčijim okolnostima (Srbi u zajedničkoj državi sa drugim Južnim Slovenima, a Francuska kao dominantna evropska kontinentalna sila), dve države jačaju već tradicionalno savezništvo i prijateljstvo koje je zajedničkim paktom, Malom Antantom i Balkanskim sporazumom pozitivnopravno učvršćeno. Povezanost dve države i njihovih naroda je u ovom periodu bilo na vrhuncu, u odnosu na čitavu dotadašnju istoriju. To je naročito dolazilo do izražaja u periodu do ubistva kralja Aleksandra u Marseju oktobra 1934. Nakon toga političko vođstvo Jugoslavije je zbog jačanja sila Osovine, počelo da vodi neutralniju politiku u odnosu na velike sile.

U Drugom svetskom ratu dve države i dva naroda ponovo su se našli na istoj zaraćenoj strani. Posle teških žrtava koje su podneli, narodi Francuske i Jugoslavije na kraju ovog krvavog rata povratili su svoju državnost i slobodu i našli se ponovo na pobedničkoj strani, ali sada sa različitim političkim unutrašnjim uređenjima. Ta promena unutrašnjeg političkog uređenja u slučaju Jugoslavije bila je povezana i sa neshvatanjem suštine tradicionalnog francusko-srpskog prijateljstva od strane jugoslovenske političke vrhuške, pre svega kod samog Tita. Ipak to se nije pokazalo presudnim da ugrozi opstanak makar nekih niti francusko-jugoslovenskog prijateljstva, koje vitalno nastavlja da opstaje tokom posleratnih godina i pored nekih nesuglasica (koje su međutim nastajale isključivo na relaciji dva politička rukovodstva). Posle sukoba FNR Jugoslavije sa Informbiroom dolazi do poboljšanja odnosa zvaničnog Beograda sa tri Zapadne sile (SAD, Britanija, Francuska). Jugoslavija je počev od 1949. godine ostvarivala intenzivnu saradnju na političkom, vojnom i ekonomskom planu sa Francuskom, kao i sa drugim Zapadnim silama, ali je posebno sa Francuzima bila izražena kvalitetna saradnja i u domenu kulture. Tokom pedesetih godina saradnja u okviru kulture se dodatno razvija, dok su politički odnosi išli sporom, ali ipak uzlaznom linijom, uprkos preprekama koje su postojale, najviše po pitanju jugoslovenskih antikolonijalnih stavova. Kako su za zvaničnu Francusku,

kolonijalni problemi u praksi postajali sve veći, tako se i jugoslovensko prestrojavanje ka ideologiji antikolonijalizma (u ukupnom pravcu formiranja pokreta nesvrstanosti), pokazalo kao najveći gorući problem bilateralnih odnosa Pariza i Beograda.

Kriza zvaničnih francusko-jugoslovenskih odnosa u kontekstu Alžirskog problema rasplamsala se nakon Suecke krize u jesen 1956. godine. Odnosi dve zemlje su se nešto primirili u periodu dolaska na vlast De Gola i formiranja Pete Republike, ali su ponovo dobili novo, negativno ubrzanje od sredine 1959. kada je u poluzvaničnu posetu Beogradu došao Ferhat Abas predsednik Privremene alžirske vlade sa sedištem u Kairu. Najzad od priznavanje *de jure* nezavisnog Alžira od jeseni 1961, vezano za prvo zasedanje nesvrstanih u Beogradu, odnosi dve zemlje se dodatno pogoršavaju, što je kulminiralo međusobnim privremenim povlačenjem ambasadora u proleće 1962. godine. Nakon završetka Alžirske drame i dobijanja pune nezavisnosti Alžira jula 1962, zvanični odnosi dve zemlje se poboljšavaju i vraćaju na raniji kolosek. Istina sve do kraja vladavine De Gola oni nisu više bili onako srdačni ni intenzivni, kao što je to period od pre Alžirskog zapleta. Tokom sedamdesetih godina odnosi dve zemlje su u uzlaznom pravcu, mada se sumarno može konstatovati da Tito nije posebno vrednovao odnose sa Francuskom, u odnosu na celokupnu prethodnu istoriju relacija dve zemlje. Prvo, Tito je vodio diskontinuitet politike i na unutrašnjem i spoljnopolitičkom pravcu u odnosu na Kraljevinu Jugoslaviju i pre toga Srbiju. Njegova politika je bila „slaba Srbija jaka Jugoslavija“, a odnosi sa Francuskom su bili deo „velikosrpske tradicije“, koja se nije posebno uklapala u njegov strateški politički koncept. Tito je svoju politiku bazirao na ekvidistanci prema blokovima, iako je zapravo održavao posebno korektne odnose sa supersilama. Ipak u sedamdesetim godinama u odnosu na prethodnu deceniju, jugoslovensko-francuski odnosi su imali uzlazni karakter. Posebno je porastao značaj Francuske zbog činjenice da je ona imala posebnu ulogu u Evropskoj ekonomskoj zajednici.

Tokom osamdesetih godina, SFRJ je posle Titove smrti na jedan fleksibilniji način pristupila međunarodnim odnosima, ali se njena pozicija sve više komplikovala iz najmanje dva razloga. Prvi je, stalni porast unutrašnjopolitičke i socijalne napetosti, kao posledice neadekvatnog političkog sistema, koji nije mogao kvalitetno da funkcioniše u posttitoističko vreme. Ustav iz 1974. pokazao se kao neadekvatno političko rešenje, pošto je otežavao funkcionisanje jedinstvene države i podsticao dalji razvoj separatizama, pre svega u severozapadnom delu zemlje. Sa druge strane, deo političke elite, pre svega Slovenije i Hrvatske, nije bio zadovoljan ni *statusom quo*, u (kon)federalizovanoj Jugoslaviji, već se zalagao za raspad zajedničke države. Drugi veliki razlog slabljenja pozicije SFRJ u međunarodnim odnosima, je popuštanje napetosti među blokovima, naročito od Gorbačovljevog

dolaska na vlast u SSSR. SFRJ je sve manje bila važna kao međublokovska država, što se posebno moglo videti nakon perioda 1989-1991, kada je došlo do raspuštanja Istočnog bloka i čak do postepenog urušavanja SSSR. Zapadne sile, pre svega ujedinjena Nemačka, kao i SAD nisu pokazale interesa za opstanak Jugoslavije, što je sve zajedno sa porastom unutrašnjih tenzija dovelo do oružanih sukoba i čak građanskog rata. Sa druge strane, predsednik Francuske je u periodu od 1981. do 1995. bio François Mitteran, možda najsamostalniji i najodvažniji šef Pete Republike nakon De Gola. U osamdesetim godinama, odnosi dve zemlje su podignuti na nešto viši nivo nego u prethodnoj deceniji, mada je spoljnotrgovinski bilans svih ovih decenija zaostajao recimo za spoljnotrgovinskom razmenom Jugoslavije i SR Nemačke. U ekonomskom pogledu Jugoslavija je redovno više uvozila iz Francuske nego obrnuto. U Francuskoj je u nacionalnoj strukturi radnika na privremenom radu iz Jugoslavije, bilo nesrazmerno više Srba, nego što je to slučaj sa jugoslovenskim gastabajterima u drugim delovima Evrope i sveta. Kulturni odnosi dve zemlje zadržali su visok nivo.

Rasplamsavanje konflikta u SFRJ početkom devedesetih, što je vremenom preraslo u građanski rat, Francuska je dočekala sa daleko neutralnijim stavom u odnosu na druge velike sile Zapada. Mitteran je čak možda više bio naklonjen srpskoj strani nego ostalim zaraćenim u jugoslovenskom konfliktu. Međutim, od kako je 1995. predsedničku funkciju preuzeo Širak, stav zvanične Francuske se lagano, ali ipak primetno menja na srpsku štetu. Vrhunac je bio tokom 1999. godine, kada je Francuska, iako svojim statusom nije direktno integrisana pod komandu NATO, ipak bila uključena u agresiju Atlantskog pakta predvođenog SAD, protiv SR Jugoslavije. To će ostati dugoročno velika mrlja na svetloj novovekovnoj tradiciji prijateljstva dva naroda – francuskog i srpskog.

Nakon oktobarskih promena u Srbiji (SR Jugoslaviji), odnosi dve zemlje se izvesno približavaju. U tom pravcu, posebnu ulogu zauzima novi predsednik SRJ Vojislav Koštunica, koji je uživao posebne simpatije francuske politike. On je posle smrti Đinđića, i novih parlamentarnih izbora krajem 2003, postao novi premijer Srbije i to u dva sledeća mandata, sve do sredine 2008. Tokom perioda do 2006. odnosi dve zemlje su bili u uzlaznoj liniji. Francuska je podržavala teritorijalni integritet Srbije i Crne Gore, odnosno nije imala posebnog razumevanja za potencijalno crnogorsko otcepljenje. Kada je u pitanju položaj Kosova i Metohije, ona je podržavala pregovarački proces između Beograda i Prištine, bez apriornog nametanja rešenja, gde bi se došlo do kompromisnog rezultata pregovora. Međutim unutrašnji zaplet odnosa u vladajućoj stranci UMP i nagli politički uspon Nikole Sarkozyja od druge polovine 2006. godine, uslovio je i promenu stava zvanične Francuske prema kosovskom pitanju i uopšte prema Srbima. Kada je proleća 2007. godine Sarkozy izabran za predsednika Francuske, i posebno od postavljenja

Kušnera za ministra spoljnih poslova, zvanični Pariz fundamentalno menja svoj odnos prema Srbima i posebno prema pitanju Kosova i Metohije. Pitanje Kosova i Metohije, je upravo u tom periodu dobilo na aktuelnosti u međunarodnim odnosima, pošto je deo međunarodne zajednice, pre svega SAD i Britanija, pokrenuli rešavanje njegovog statusa uz pomoć finskog diplomate Ahtisarija, sa unapred pripremljenim rešenjem, krajnje nepovoljnim po srpsku stranu. Veći deo francuske političke scene je naklonjen ili makar neutralan po pitanju odnosa prema Srbima, ali je ministar spoljnih poslova Kušner, uz delom predsednika Sarkozija, u najvećem uticao da zvanični Pariz, po pitanju Kosova i Metohije, i u manjoj meri drugih važnih srpskih interesa, zauzme proamerički stav što je rezultiralo i *de jure* priznavanjem nezavisnosti Kosova februara 2008. godine.

Činjenica je da u dvovekovnom odnosu Francuske i Srba postoji jedan kontinuitet prijateljstva i često savezništva, koji je samo delom uzdrman u periodu kada je Tito u vreme Alžirskog pitanja, zauzeo neprijateljski stav po ovom, za Francuze tada, veoma važnom pitanju. Istina, Tito je vladao diktatorski, i inače ni najmanje nije bio naklonjen Srbima, pa njegove odluke po pitanju odnosa sa Francuskom, ne bi smele da se dovode u kontekst sa srpskim tradicionalnim simpatijama prema Francuzima. Postojanje Druge Jugoslavije, u kojoj srpski faktor nije imao primarnog uticaja na spoljnu politiku SFRJ, napravio je prekid kontinuiteta održavanja savezništva srpsko-francuskog. Nakon raspada SFRJ i građanskog rata devedesetih Francuska je bila više naklonjena od drugih zapadnih sila Srbima. Istina to se nešto manje odnosi na period Širaka, a više na period kada je predsednik bio Miteran. Sa druge strane, u savremenim zvaničnim francusko-srpskim odnosima, kada je ministar spoljnih poslova bio Kušner, stiče se utisak da su to praktično najhladniji odnosi, bar kad je u pitanju francuska strana, u posmatrana dva veka tradicije. Smena Kušnera, i prestrojavanje na političkoj sceni Francuske, gde jačaju političke stranke i lideri koji su više naklonjeni srpskom pitanju, ulivaju blagi optimizam u perspektive tih odnosa u predstojećoj budućnosti.

Rezime

Tokom posmatranog perioda 1800-2010, francusko – srpski odnosi su prolazili kroz više faza, ali se u celini mogu smatrati prijateljskim, često savezničkim. Izuzeci svakako postoje, i to najviše na samom početku ovog perioda, u vreme Napoleonovih osvajanja, i u poslednjem periodu, naročito u zadnjih nekoliko godina, vezano za Kosovsko pitanje.

Višedimenzionalnost francusko-srpskih odnosa možemo pratiti u političkoj, kulturnoj, ekonomskoj, vojnoj sferi. Francuska je u posmatranom periodu bila jedna od najvećih evropskih, pa i značajna svetska sila. Sa druge strane, srpski narod se borio za svoju nezavisnost i ujedinjenje, što je postignuto zaključno sa Prvim svetskim ratom, i to upravo u periodima najintenzivnijih savezničkih odnosa i svih drugih oblika saradnje sa Francuskom.

Tokom XIX veka Francuska je bila jedna od najjačih kontinentalnih evropskih sila, a paralelno sa time razvijano je i kolonijalno carstvo, praktično na svim kontinentima. Francuska kultura je obuhvatala sami vrh u okviru evropske civilizacije, dok se u ekonomskoj sferi zauzimalo mesto među nekoliko najjačih privrednih sila. Francuska je u vreme Napoleona zauzela zapadne južnoslovenske oblasti, gde je živeo i deo Srba, formirajući Ilirske provincije. Tu je prvi put francuski, pre svega kulturni uticaj bio direktno iskazan na delu srpskog etničkog prostora. Tokom sledećih decenija francuski uticaj raste u odnosu na dve srpske polunezavisne kneževine, Srbiju i Crnu Goru. U Srbiji je on bio posebno jak u vreme druge vladavine kneza Mihajla Obrenovića (1860-1868), a u Crnoj Gori u vreme knjaza Danila Petrovića (1851-1860). Posebno je važno istaći da francuska politika u Istočnom pitanju, odnosno procesu oslobađanja pokorenih, pretežno pravoslavnih hrišćanskih naroda Balkana i Bliskog istoka, od Turskog carstva, nije poput Velike Britanije kočila taj proces, zbog straha od presudnog budućeg ruskog uticaja na tim prostorima. Naprotiv, Francuska je sa jedne strane daleko više i u praksi prihvatila postulate o pravima naroda za slobodu i nezavisnost, a sa druge strane nije u Rusiji videla svog glavnog geopolitičkog protivnika, kao što je to slučaj sa engleskom i potom i američkom politikom.

Veliki geopolitički preokret doživela je Francuska nakon poraza od Prusije 1871. kada je došlo i do ujedinjenja Nemačke. Porazena Francuska izgubila je dominantnu poziciju u kontinentalnoj Evropi, kao i dve svoje provincije Alzas i Loren. Francuska je pripremala revanš u odnosu na susednu Nemačku, koja je od nje bila superiornija demografski, ekonomski i vojno. Da bi prevazišla tu inferiornost u odnosu na moćnog suseda, Francuska je pokušavala da napravi savez sa nekom od najmoćnijih evropskih sila. To joj je najzad oko 1890. pošlo za rukom kada je sa Rusijom formirala vojno-politički savez Antantu. U Srbiji je nakon Berlinskog kongresa 1878. kada je ona i dobila punu nezavisnost i teritorijalno proširenje, najveći uticaj ostvarila susedna Austro-Ugarska zahvaljujući austrofilskoj politici kralja Milana. Tako je ruski uticaj, kao tradicionalno najjači i duboko ukorenjen u srpskom narodu, privremeno potisnut. Crna Gora je i dalje bila pod dominantnim uticajem Rusije, s time da su manji uticaj zadržale i druge sile, pre svega Francuska. Dakle ako rezimiramo odnose dva naroda u XIX veku možemo zaključiti da su oni bili u stalnom usponu i prijateljski. Tako je prvi ministar odbrane kneževine Srbije bio francuski pukovnik, zauzimanjem francuskog poslanika na Berlinskom kongresu Srbiji je pripao i grad Vranje, a posle sklapanja francusko-ruske Antante 1890. godine bilo je samo pitanje trenutka kada će se i Srbija (pored već prisutne Crne Gore) pridružiti ovom spoljnopoličkom kursu.

To je i ostvareno u punom smislu nakon Majskog prevrata 1903, kada se srpska politika u potpunosti okreće Antanti. Francuski uticaj je i pre toga bio dominantan u finansijskoj sferi, pošto je oko 80% angažovanog stranog kapitala u Srbiji bilo francusko. U kulturnoj sferi francuski uticaj je bio posebno jak na više slojeve, koje su oponašali i srednji slojevi stanovništva. Desetine hiljada Srba su završavali visoke škole u Francuskoj, što je trend koji će se nastaviti i u Kraljevini Jugoslaviji.

Tokom Prvog svetskog rata, francusko-srpsko savezništvo prerasta u zajedničku ratnu epopeju koja učvršćuje bliskost dva naroda, kao simbol prijateljstva sledećim generacijama. Nakon revolucije u Rusiji i stvaranja SSSR, Francuska posle Prvog svetskog rata ostaje najveći saveznik Srba i pokrovitelj Kraljevine Jugoslavije.

Kraljevina Jugoslavija je bila veoma povezana sa Francuskom u političkom, vojnom, ekonomskom i kulturnom domenu, što je bilo posebno izraženo za vreme vladavine kralja Aleksandra Karađorđevića. Nakon atentata na kraja Aleksandra i ministra spoljnih poslova Francuske Luja Bartua u Marseju oktobra 1934, što je delo ekstremnih hrvatskih emigrantskih organizacija uz podršku fašističkih sila, Kraljevina Jugoslavija ostaje i dalje saveznik Francuske. Međutim, u spoljnoj politici zemlja zauzima sve više stav ka neutralnosti, u okolnostima jačanja moći

fašističkih sila u Evropi i ugrožavanja stabilnosti svetskog poretka. Francuska je u periodu između dva svetska rata pružala podršku političkoj stabilnosti Kraljevine Jugoslavije, uključujući pomoć i u organizaciji vojske, kao i presudan kulturni uticaj koji je u ukupnoj istoriji francusko – srpskih odnosa tada bio na vrhuncu. Najveći deo tadašnje srpske elite je prošao visoke škole u Francuskoj. Francuski kulturni obrazac je učvršćivao homogenost Kraljevine Jugoslavije. On je bio neprikosnoveno dominantan u srpskim etničkim oblastima, ukrštajući se u Hrvatskoj i Sloveniji sa tu tradicionalnom germanofilskom kulturom. Zbog ideološke matrice Sovjetske Rusije, tradicionalno rusofilstvo, posebno širih slojeva srpskog naroda, u ovom periodu je svedeno na prihvatanje brojnih belih emigranata. Zvanični Beograd nije uspostavio pune diplomatske odnose sa Moskvom sve do 1940. godine, tako da je u ovom međuratnom periodu, francuski politički, vojni i kulturni uticaj bio apsolutno dominirajući na srpskim prostorima, u meri kao nikada do tada u francusko-srpskim odnosima. Drugi svetski rat, i učešće na istoj zaraćenoj strani Francuza i Srba, kao i ukupna pobeda izvojevana na kraju uz ogromne žrtve, dodatno je učvstilo prijateljstvo dva naroda.

Dakle sumarno posmatrano Francuska je još od treće decenije XIX veka uspostavila veoma prisne odnose sa Srbijom (približno i sa Crnom Gorom), što se u još naglašenijem vidu nastavilo i u XX veku, računajući i Kraljevinu Jugoslaviju, sve do formiranja socijalističke Jugoslavije.

U socijalističkoj Jugoslaviji situacija se donekle menja. Čak i u periodima okrenutosti Zapadu sam Tito nije posebno produbljavao odnose sa Francuskom, a shodno ideologiji nesvrstanosti i antikolonijalizma direktno se sukobljavao sa francuskim interesima u okviru njenog procesa sprovođenja dekolonizacije (naročito po pitanju Alžira). Ipak, kulturna saradnja dve zemlje je ostala razvijena, a u Francuskoj je postojala brojna srpska dijaspora, uključujući i radnike na privremenom radu u inostranstvu. Titova politika je napravila veliki diskontinuitet sa Kraljevinom Jugoslavijom, obračunavajući se sa „velikosrpskom hegemonijom“. Na taj način se i tradicija francusko-srpskog savezništva i prijateljstva našla na udaru. U okviru procesa dekolonizacije Francuska je postupno davala autonomiju i nezavisnost praktično svim svojim kolonijama do 1960. godine. Pitanje Alžira je za nju bilo nešto drugo, pošto je njegov severni, obalski deo po Ustavu bio sastavni deo nacionalne teritorije, u sastavu Francuske preko 130 godina, i bio nastanjem brojim Francuzima i Evropljanima u odnosu na arapsku i muslimansku etničku većinu. U Alžiru se rasplamsala 1954. pobuna arapskog dela stanovništva protiv Francuza i Francuske, koja je prerasla u osmogodišnji rat. Na pitanju Alžira je i pala Četvrta Republika, i uspostavljena Peta, a za predsednika izabran legendarni general i državnik De Gol. De Gol je na suptilan način pokušavao da nađe rešenje za težak alžirski problem, podrazumevajući i modalitet nezavisnosti, međutim

uporno je pregovorima tražio garancije za interese Francuske i posebno za položaj francuske etničke manjine. Titova politika je na svaki način podržavala pobunjene Arape shodno ideologiji pokreta nesvrstanosti i antikolonijalizma, ne uzimajući dovoljno u obzir specifičnost situacije u Alžiru. U tom pravcu je slato oružje jugoslovenskim brodovima pobunjenim Arapima u Alžiru (tri takva broda su zaplenjena od strane francuske mornarice, a prvi od njih se zvao “Srbija”), lečeni su u Jugoslaviji alžirski ranjenici, davana je svakojaka politička i materijalna pomoć.

Zvanični odnosi Francuske i SFR Jugoslavije su stoga zapali u krizu, a i posle davanja nezavisnosti Alžiru 1962. godine, animozitet De Gola i Tita je uslovio da oni ni izbliza nisu bili više razvijeni i srdačni kao ranije. Veoma je važno napomenuti da je uloga jugoslovenskih naroda, a pre svega srpskog naroda kao tradicionalno naklonjenom Francuskoj u kreiranju Titove antifrancuske politike u ovom periodu, praktično nikakva, ali da to nije dovoljno poznato u francuskom javnom mnjenju i kolektivnom pamćenju. I sam srpski narod je najveća žrtva Titove politike, zapravo jedne “meke” diktature, čime i danas plaća danak povodom nedemokratskog i antisrpskog određivanja granica SFR Jugoslavije i stvaranja dekretom novih nacija, između ostalog i od centralnih duhovno-istorijskih delova srpskog naroda (slučaj srpskog naroda u Crnoj Gori koji je dekretom 1945-46. preimenovan u crnogorsku naciju).

Posle silaska De Gola sa vlasti, posebno tokom sedamdesetih Tito je znatno popravio odnose sa Francuskom. Nakon Titove smrti 1980. odnosi dve zemlje i dalje imaju uzlazan trend, u praktično svim oblastima. Međutim socijalistička Jugoslavija je u čitavom svom postojanju davala prednost saradnji sa supersilama i posebno razvijala Pokret nesvrstanih. Tradicionalno savezništvo sa Francuskom u ovoj epohi je došlo po prioritetu, tek eventualno na treće mesto, ali je zadržalo (izuzev zaošttravanja zvaničnih odnosa dva rukovodstva u završnoj fazi Alžirskog problema) svoju srdačnost i prijateljstvo.

Tokom devedesetih godina, Fransoa Miteran je kao predsednik države vodio prema srpskom pitanju veoma korektnu i čak, na momente, blagonaklonu politiku u jugoslovenskoj krizi 1991-1995. Sledeći predsednik Francuske Žak Širak se nešto više priklonio američkoj politici pritisaka na tadašnji zvanični Beograd, naročito kada je u pitanju bila kosovska kriza 1998-1999. Od oktobarskih promena 2000. godine politika dve zemlje se ponovo približava, a od srpskih državnika tog perioda čini se da je upravo predsednik SRJ, a potom i premijer Srbije Vojislav Koštunica imao posebno prislan odnos sa Francuskom.

Priznavanje od strane zvaničnog Pariza nezavisnosti Kosova 2008, po konceptu američke politike, pokvarila je ozbiljno odnose Srbije i Francuske poslednjih nekoliko godina. U tom pravcu posebnu ulogu je odigrao ministar

spoljnih poslova Bernar Kušner, čije će ukupno političko delovanje u krizama na južnoslovenskom prostoru, ostati upamćeno kao nešto što izuzetno odudara od tradicionalnog francusko-srpskog prijateljstva. Stoga smena Kušnera u drugoj polovini 2010. godine, i raspored snaga na unutrašnjoj francuskoj političkoj sceni uoči predsedničkih i parlamentarnih izbora početkom 2012, ukazuju da na duži rok posmatrano francusko-srpski odnosi mogu imati daleko bolju perspektivu. U tom pravcu, veoma je poželjno, da se i u srpskom društvu i političkoj sceni, pojača svest o dugoročnosti francusko-srpskog prijateljstva, i da je Francuska, od svih zapadnih sila tradicionalno najviše naklonjena Srbima. Naravno u te odnose u kontinuitetu treba ulagati, a propusti u pojedinim periodima se potom vraćaju kao bumerang. To je slučaj sa krizom francusko-srpskih odnosa poslednjih godina prouzrokovane i lošijom slikom u delu francuskih medija o ulozi Srba u ratovima devedesetih. Tome treba dodati i nedovoljno rasvetljenu ulogu srpskog faktora u francuskom javnom mnjenju i kolektivnom pamćenju povodom Titove antifrancuske politike u vezi Alžira. Ova knjiga, koja pokušava da predstavi dva veka novovekovne istorije francusko-srpskih odnosa naučnim pristupom, je mali prilog u tom pravcu.

Bibliografija

Izvori

Neobjavljeni izvori

Arhiv Jugoslavije (Arhiv Srbije i Crne Gore), fond CK SKJ, Komisije za međunarodne odnose i veze – Alžir IX, 2/II.

Arhiv SMIP-a:

1. Sve fascikle *Francuska* za 1952, 1953, 1954, 1955, 1956, 1957, 1958, 1959, 1960, 1961, 1962. i 1963. godinu, uključujući i celokupan materijal u njima;
2. Fond *Razne zemlje*, ali samo deo za Alžir i godine 1958, 1959, 1960, 1961. i 1962.

Objavljeni izvori

Godišnjaci Instituta za međunarodnu politiku i privredu za godine 1963. do 1983.

Hronologije međunarodnih događaja, Instituta za međunarodnu politiku i privredu, za period 1963-1983.

Trgovinski bilansi SFRJ sa inostranstvom, Statističkog zavoda Jugoslavije, za period 1964-1984.

Literatura

Za rad važni zbornici:

- *Jugoslovensko-francuski odnosi, 150 godina od otvaranja prvog francuskog konzulata u Srbiji*, Istorijski institut, Beograd, 1990;
- *Srpsko-francuski odnosi 1904–2004*, Društvo za kulturnu saradnju Srbija i Francuska i Arhiv Srbije, Beograd, 2005.

Korišćene knjige, naučne monografije, enciklopedije i naučne disertacije:

- *Accords de paix concernant L' Ex-Yougoslavie*, Documents d'actualité internationale, Paris, 1996.
- Analis Dimitri T. *Chronique d'un peuple assiégé: Yougoslavie 1993-1996*, Age d'Homme (Editions L'), 1999, Paris

- Annie le Brun, *Les assassins et leurs miroirs, réflexion à propos de la catastrophe Yougoslavie*, Jean-Jacques Pauvert au terrain vague, Paris, 1993.
- *Algerie developpemen 1959*, Service de l'informatias de le Delegation generale du gouvernement en Algerie, Algerie, 1959;
- Ancel Jacques, *Manuel historique de la question d'Orient – 1792–1926*, Librairie Delagrere, Paris 1927;
- Andrassy Juras, *Le processus de décolonisation*, Académie Serbe, Beograd, 1964;
- Autrement (Paris) *Albanie utopie: Huis clos dans les Balkans*, Autrement (Editions), Paris, 1993;
- Ayac Albert, *Le Maroc bilan d'une colonisation*, Editions sociales, Paris, 1956;
- Baillon Jean et Pelletier Pierre, *Les affaires etrangers*, Presses universitaires de France, Paris, 1967;
- Bataković Dušan, Milan Protić, Nikola Samardžić, Aleksandar Fotić, *Nova istorija srpskog naroda, Naš dom, l'Age d'homme*, Beograd-Lausanne, 2000;
- Batakovic Dusan, *Kosovo, la spirale de la haine: Les Faits, les acteurs, l'histoire*, Age d'Home, Paris, 1993;
- Batakovic Dusan, *Histoire du peuple*, Age d'Home, Paris, 2005;
- Besson Patrick, *Avec les Serbes*, Age d'Home, Paris, 1996;
- Besson Patrick, *Belgrade 99: Contre les calomniateurs de la Serbie*, Age d'Home, Paris, 1996;
- Bianchini Stefano, *La question Yougoslave*, Casterman, Firentza, 1980.
- Bosc Louis, *La Yougoslavie avant et après la désagrégation*, Hachette, 1999.
- Bougarel Xavier, *Bosni, anatomi de guerre*, Fabrique de livre, 2004;
- Boulat Alexandra, *Yougoslavie: Déchirures*, Edi Loire, Paris, 1992.
- Brossat Alain, *Au miroir de la guerre: Réflexions sur la guerre du Kosovo*, Aube, Paris, 2000.
- Becker Jean-Jacues avec la collaboration de Pascal Ory, *Crises et alternances 1974-2000.*, Nouvelle edition; nouvelle hisstoire de la France contemporaine, 19, Paris, 2001;
- Bekić Darko, *Jugoslavija u hladnom ratu*, Zagreb, 1988;
- Bekr Edward, *The Algerian problem*, Nodaven, London, 1961.
- Bianchini Stefano, *La question Yougoslave, XX siecle*, Casterman giunti gruppo editoriale, Firenze 1996;
- Bunel Pierre-Henri, *Crimes de guerre a l'OTAN*, Carnot editions, Chatou 2002.;
- Binel Pjer-Anri, *Ratni zločini NATO-a, Gutenbergova galaksija*, Beograd, 2003.
- Bjelajac Mile, *Vojaska Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1918-1921*, INIS, Beograd, 1989;

- Bjelajac Mile, *Vojska Kraljevine SHS-Jugoslavije 1922–1935*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 1994;
- Bjelajac Mile, *Diplomatija i vojska*, Medija centar Odbrana i Akademija za bezbednost i diplomatiju, Beograd, 2010,
- Bogdan Henri, *Histoire des pays de l'Est – des origines a nos jours*, Paris 1990;
- Bogetić Dragan, *Koreni jugoslovenskog opredeljenja za nesvrstanost*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1990;
- Bogetić Dragan, *Jugoslavija i Zapad 1952-1955*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 2000;
- Bogetić Dragan, *Nova strategija spoljne politike Jugoslavije 1956-1961*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 2006;
- Bojović Ilija, *Razgovori na francuskoj levici*, Pariz 1967–1968, Institut za političke studije i Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2005;
- Борисов В. Јуриј, *Новејшаја историја Француси 1917–1964*, издателство Просвешчение, Москва 1966;
- Bougarel Xavier “Bosnie anatomie d’un conflit”*La decouverte*, Paris, 1996,
- Brace Richard, *Ordeal in Algeria*, Van Nostrand company, Toronto, 1960;
- Brodel Fernan, *Spisi o istoriji*, Istorijaska misao, Beograd, 1992.
- Brauman Rony, *Penser dans lurgence*, Edition du Seuil.
- Canale Jean Juret, *Afrique noire occidentale et centrale*, Editions sociales, Paris, 1961;
- Canapa Marie-Paule, *Paysans et nations d' Europe centrale et balqanique: La réinvention du paysan par l' état en Europe centrale et balqanique aux XIX et XX siècles*, Maisonneuve et Larose, Paris, 1985;
- Carmoy Guy, *The foreign policiey of France 1944-1968*, The university of Chicago press, Chicago-London, 1970;
- Castellan Georges, *Histoire des Balkans: XIV – XX siècle*, Fayard (Librairie Artheme), Paris, 1991.
- Castellan Georges, *Serbes d' autrefois: Aux origines de la Serbie moderne*, Serbie 1804-1918, Armelin, Paris, 2005.
- Castellan Yvonne, *La culture Serbe au seuil de l' indépendence*, Presses universitaires de France, Paris, 1967.
- Charette Patrice, *Le Oiseaux noirs du Kosovo: Un juge à Pristina*, Michalon, Paris, 2002.
- Christich Kosta, *Les Fauh frères: Mirages et réalitiés yougoslaves*, Flammarion, Paris, 1996.
- Christich Kosta, *La Résistance Serbe*, Age d 'Home, Paris, 2000.
- Clayer Nathalie, *Aux origines du nationalisme albanais: La naissance d' une nation majoritairement musulmane en Europe*, Karthala, Paris, 2007.

- Commandant Franchet, *Casque bleu pour rien: Ce ue j' ai vraiment vu en Bosnie*, Lattès, Paris, 1995.
- Crnobrnja Mihailo, *Le drame Yougoslave*, Apogée, Paris, 1992.
- Colombani Jean-Marie, *Tous Americains? Le monde apres le 11 septembre 2001*, Fayard, Paris, 2002,
- Conte Arthur, *Les Présidents de la V République*, Le Pre aux clerics, Paris 1985;
- Couve De Murville, Maurice, *Une politique étrangère 1958-1969*, Plon, Paris, 1971;
- Cvetković Vladimir, *Ekonomski odnosi Jugoslavije i Francuske 1918–1941*, INIS, Beograd, 2006;
- Čerčil Vinston, *Drugi svetski rat*, tomovi I–VI, Prosveta, Beograd, 1985;
- Черкасов П. Л., *Агония империи*, Академия наука, Москва 1979;
- Черкасов П. Л., *Франция и Индокитаии*, Академия Наука, Москва 1976;
- Черкасов П. Л., *Против колонијализма и неоколониализма*, Академия наука, Москва 1975;
- Ćušić Mićo, *Antikolonijalna revolucija, nesvrstanost i bezbednost*, Beograd, 1986;
- Daniel Jean, *De Gaulle et l'Algerie*, Avant propos de Jean Lacoutre, Seuil, L'Histoire immediate, Paris 1986;
- Датлин С, *Народы Туниса, Алжира, Мароко в борьбе за независимость*, Государственное издательство политической литературы, Москва, 1953;
- De Gaulle Charles, *Memoires d'espoire*, tome I, *Le renouveau 1958–1962*, Plon, Paris 1970;
- De Gol Šarl, *Memoari* I, II i III (period Drugog svetskog rata 1939–1945), Beograd, 1968;
- De Gaulle Philipe, *Mon pere en images*, intretiens avec Michel Tauriac, Michel La fon, Paris, 2006.
- Denaud Patrick, *Kosovo: Naissance d'une lutte armée UCK*, Harmattan, Paris, 1999.
- Derens Jean-Arnault, *Les conflits Yougoslaves de A à Z*, Atelier, Paris, 2000.
- Droit, legitimisation et politique exterieure: L Europe et la guerre du Kosovo, edite par Olivier Corten et Barbara Delcourt, Edition Brylant.
- Deniker Joseph, *Les races et les peuples de la terre*, Eléments d'anthropologie et d'etnografie, Paris, 1900.
- Dimić Ljubodrag, *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije 1918–1941*, III, Beograd, 1997;
- Dimić Ljubodrag, *Srbi i Jugoslavija, prostor, društvo i politika* (pogled s kraja veka), Stubovi kulture, Beograd, 1998;
- Dimić Ljubodrag, *Srbija u Jugoslaviji*, Stubovi kulture, Beograd, 2001;
- Dimitrijević Bojan, *Jugoslavija i NATO 1951-1958*, Beograd, 2003;

- Dimitrijević Duško, *Reforma saveta bezbednosti OUN*, IMPP, 2009.
- Dinsbir Jirži, *Moj izveštaj, (1998-2001)*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2007
- Duquesne Jacques, *l'Algerie ou la guerre des mutues*, Bruges, 1958;
- Duroselle Jean-Baptiste, *Histoire diplomatique de 1919. à nos jours*, Edition Dalloz, Paris 1993;
- Duroselle Jean-Baptiste, *L'Europe de 1815. à nos jours, vie politique et relations internationales*, Presses univeristaires de France, Nouvelle clio, Paris 1964;
- *Enciklopedija Jugoslavije*, Izdanje i naklada Leksikografskog zavoda FNRJ, Zagreb, 1958;
- Fachon Yves, *Le Maroc, D'Acgesiras et la souveraineté economique*, Paris, Editions des relations internationales, Paris, 1957:
- Ferrero Guglielmo, *Histoire et politique de XX siecle*, L'institut d'histoire de la Faculté des lettres de l'Universite de Genève, 1966;
- Ferro Marc, *Histoire des colonisations, des conqvētes aux independances XIII do XX siècle*, Seuil, Paris 1990;
- Feron Bernard, *Yougoslavie – origines d' un conflit*, Le monde, Paris, 1993.
- Finkelkraut Alain, *Comment peut-on etre Croate?* Gallimard, Paris, 1993.
- Fitzrouy Maclean, *Josip BrozTito*, Mladost - Zagreb, Jugoslovenska revija - Beograd, 1980.
- Floquet Michel, Coq Bertrand, *Les Tribulations de Bernard Kouchner en Yougoslavie*, Albin Michel, 2000
- France et Algerie, Larousse, Paris, 2002.
- Friganović M., Morokvašić M., Baučić I., *Migracije radnika iz Jugoslavije na rad u – Francusku*, Institut za Geografiju Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1972;
- Feurdon Charles-Henri, *La revolution Algeriene*, Plon, Pris, 1959;
- Garas Felix, *Bourgiba et la naissance d' une nation*, René Julliard, Paris, 1956;
- Garde Paul, *Vie et mort de la Yougoslavie*, Fayard (Librairie Arthème), Paris, 2000.
- Gervereau Laurent, *De l'unification à l' éclatement: L' espace Yougoslave, un siècle d' histoire*, BDIC, Paris, 1998.
- Gedis Džon Luis, *Hladni rat*, Klio, Beograd, 2003;
- Général Philippe Morillon, *Croire et oser, Chronique de Sarajevo*, Grasset, Paris, novembre 1993, II edition fevrier 1994 ;
- Gervereau Laurent, *De l'unification à l' éclatement: L' espace Yougoslave, un siècle d' histoire*, BDIC, Paris, 1998;
- Gillespie Joan, *Algeria.Rebellion and revolution*, Ernest Benn, Limited, London, 1960;
- Glumac Slobodan, *Francuska od De Gola do De Gola*, Sedma sila, Beograd, 1963;

- Grumel-Jacquignon Francois, *La Yougoslavie dans la strategie Francaise de l'entre-deux-guerres (1918–1935)*, Aux origines du myth Serbe en France, Bern – Berlin – Bruxelles – Frankfurt – New York – Wien, 1999;
- Grupa autora, *Evropa i Istočno pitanje*, Istorijski institut SANU, Beograd, 2001;
- Guezennec Georges *La Yougolaves autogestionnaire, Bilan critique d' une époque prestigieuse*, Impressions Domas, Saint-étienne, 1991.
- Handke Peter, *Un voyage hivernal vers le Danube, la Save, la Morava et la Drina*, Gallimard, Paris, 1996.
- Hartmann Florence, *Milosevic la diagonale du fou*, Denoel, Paris, 2006.
- Hatzfeld Jean, *L' air de la guerre: Sur les routes de Croatie et de Bosnie-Herzégovine*, Olivier, Paris, 1994.
- Heidsieck Charles-Marcel, *Voyage Balkanique: Dalmatie et Bosnie-Herzégovine en 1929. et maintenant*, Paris.
- Guskova Jelena, *Istorija jugoslovenske krize 1990-2000*, IGAM, Beograd, 2003, tom 2,
- Heidsieck Charles-Marcel, *Voyage Balkanique: Dalmatie et Bosnie-Herzégovine en 1929. et maintenant*, Paris;
- Hobsbaum Erik, *Vreme ekstrema*, Beograd, 2002;
- Hoptner Jakob, *Jugoslavija u krizi 1934–41*, Otokar Keršovani, Rijeka, 1973,
- *Istorija srpskog naroda*, SANU, tom V, knjige 1 i 2, i tom VI, knjige 1 i 2, Beograd, 1983;
- Jakšić Grgur, Vučković Vojislav, *Francuska dokumenta o prvom i drugom ustanku (1804–1830)*, Beograd, 1957;
- Joffrin Laurent, *Kosovo: La guerre du droit*, Mille et une nuits, Paris, 1999.
- Julliard Jacques, *Pour la Bosnie*, Seuil, Paris, 1996.
- Jovanović Vladislav, *Rat koji se mogao izbeći*, Nolit-Altera, Beograd, 2008
- Karcher-Djuricici Vera, *Ombres sur la Serbie: Ou es-tu grand-père?* Hirlé Editions Communication, 2003.
- Kisindžer Henri, *Da li je Americi potrebna spoljna politika*, BMG, Beograd, 2003,
- Kisindžer Henri, *Diplomatija*, knjige I i II, Verzalpres, Beograd, 1999;
- Knežević Miloš, Budžak Goran, Petrović Dragan, *Savremeni predsednički sistemi*, Institut za političke studije, Beograd, 2005. deo III Petrović Dragan, „Francusko iskustvo predsedničkog sistema“, str. 191–250;
- Kornvel Džon, *Hitlerov papa, tajna istorija Pija XII*, Službeni list Jugoslavije, Beograd, 2000;
- Колосков Иван Алексеевич, *Внешняя политика Пятой республики*, «Наука», Москва, 1976;

- Krizman Bogdan, *Vanjska politika jugoslavenske države 1918–1941*, Školska knjiga, Zagreb, 1975;
- Krulić Joseph, *Histoire de la Yougoslavie: De 1945 à nos jours*, Complexe, Paris, 1993;
- Liberation, *L' éclatement Yougoslavie, une tragedie Européenne*, Paris, 1992.
- L' Ex-Yougoslavie en Europe: *De la faillite des démocraties au processus de paix*, Harmattan, Paris, 1997.
- *L' Ex-Yougoslavie dix ans apres Dayton*, Harmattan, Paris, 2005.
- La Cerda Alexandre, *Nathalie de Serbie: La Reine errante*, Atlantica éditions, Paris;
- *La politique extrangere de la France*, textes et documents, La documentation Française, Paris;
- Laker Volter, *Istorija Evrope 1945–92*, Klio, Beograd, 1999;
- Lacoste Yves, Noushi Andre, Prenant Andre, *L'Algerie, passe et present*, Le cadre et les étapes de la constitution de l'Algerie actuelle, Editions sociales, Paris, 1960;
- Lefevr S., Putas S. H., Bomon M., *Istorija Francuske*, II knjiga od 1774. do naših dana, Beograd, 1961;
- La Gorce Paul-Marie, *Yougoslavie la couteuse myopie de la communauté interantionale*, Age d'Home, Paris,
- Laurent Eric, *Guerre du Kosovo: le dossier secret*, Plon, Paris, 2000.
- Levy Luc, *Yougoslavie: La Fédération menacée*, Documentation Française, Paris, 1990.
- Lis Lorejn, *Održavanje Tita na površini, SAD, Jugoslavija i hladni rat*, Biblioteka Diplomacija, Beograd, 2003;
- Mansell Gerard, *Tragedy in Algeria*, Oxford University press, London, 1961;
- Marcel Jullian, *De Gaulle, pensees, repliques et anecdotes*, Plon, Paris 1980;
- Marković Predrag, *Beograd između Istoka i Zapada 1948-1965*, Službeni list SRJ, Beograd, 1996.
- *Maroc et Tounisie, le probleme du protectorat*, Julliard, Paris, 1953;
- Marseille Jacques, *Empire colonial et capitalisme français*, Histoire d'un divorce, Albin Michel, Paris 1989;
- Masson Diane, *L'utilisation de la guerre dans la construction des systèmes politiques en Serbie et en Croatie 1989-1995*, Paris, 2001. Harmattan,
- Materijali o razoružanju, *Sveska II*, stavovi SAD, Velike Britanije, Francuske, SSSR, nesvrstanih zemalja i Jugoslavije. Obustave proba i neširenje nuklearnog oružja, demilitarizovane zone, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1967;
- Mates Leo, *Međunarodni odnosi socijalističke Jugoslavije*, Beograd, 1976;
- Mates Leo, *Nesvrstanost, teorija i savremena praksa*, Beograd, 1970;
- Matović Jovan, *Vojni poslovi Jugoslavije i svet XX veka*, Tetra GM, Beograd, 2003;

- Maurer Pierre, *La reconciliation Soviето-yougoslave 1954–1958*, Fayard, Paris 1995;
- Mauriac Francois, *De Gaulle*, Bernard Grasset, Paris, 1964;
- Mendl Wolf, *Deterrence and persuasion*, French nuclear armament in the context of national policy, 1945-1969, Faber and Faber, London, 1970.
- *Memoire de la France*, des origines à nos jours, Laroussse, Paris 2003;
- Milić Ranko, *Jugoslovensko-francuski konzularni odnosi*, Savetnički rad, Ministarstvo inostranih poslova, Beograd, 1993.
- Milićević Vladeta, *Ubistvo kralja u Marselju – pozadina jednog zločina*, Filip Višnjić, Beograd, 2000;
- Milivojević Milan, *Iz oblasti naše spoljne politike*, Život i rad, Beograd, 1932;
- Miljus Branko, *La révolution Yougoslavie, guerre mondiale (1939-1945)*, Age d'Home, Paris;
- Milogradov P. V., *Arapski istok u međunarodnim odnosima*, Narodni front Srbije, Beograd, 1947;
- Milosavljević Slavomir, Radosavljević Ivan, *Osnovi metodologije političkih nauka*, Službeni glasnik, Beograd, 2000
- Milošević Miladin, *Diplomatski spisi – ambasador FNRJ u Parizu Marko Ristić 1945–1952*, Arhiv Jugoslavije, Beograd, 1995;
- Mitrović Andrej, *Strane banke u Srbiji 1878-1914*, Stubovi kulture, Beograd, 2004,
- Montbrial de Thierry, *Quinze ans qui bouleversèrent le monde*, De Berlin à Bagdad, Dunod, Paris, 2003.
- Mongel Francois Charles, *Histoire des relations internationales XIX et XX siècles – 1945–1991*, PUF, Paris 1990;
- Moresco Emanuel, *Les rapports de droit public entre la metropole et les colonies, dominions et autre teritoires d'autre-mer*, Academie de droit international de la Haye, Paris, 1936;
- Naručnicka Natalija, *Rusija i Rusi u svetskoj istoriji*, SKZ, Beograd, 2008.
- Opacic Petar, *Le front Salonique, Guerre mondiale (1914-1918)*, Paris.
- *Opšta encikopedija „Larousse“*, III tom, Istorija, Beograd, 1973;
- Plisson Gabriel, *Mourir pour Sarajevo*, In line, 1994, Paris.
- Roux Michel, *Les Albanais en Yougoslavie: Minorité nationale, territoire et développement*, Maison des sciences de l' homme, Paris, 1992.
- Péan Pierre, *Le mond selon K*, Fayard, Paris,
- Pečar Zdravko, *Alžir do nezavisnosti*, Prosveta, Institut za izučavanje radničkog pokreta, Beograd, 1967;
- Pečar Zdravko, *Alžir danas*, Prosveta, Beograd, 1965;
- Pervillé Guy, *De l'empire française à la décolonisation*, Hachette Supérieur, Paris 1993;

- Petković Ranko, *XX vek na Balkanu – Versaj, Jalta, Dejton*, SLJ, Beograd, 1996;
- Petković Ranko, *Jedan vek odnosa Jugoslavije i SAD*, izdavač Vojno izdavački i novinski centar, Beograd, 1992;
- Petranović Branko, *Istorija Jugoslavije 1918–1978*, Nolit, Beograd, 1980;
- Petranović Branko, *Istoriografske kontraverze*, Službeni list Jugoslavije, Beograd, 1998;
- Petranović Branko, Zečević Momčilo, *Jugoslavija 1918–84*, zbirka dokumenata, Nolit, Beograd, 1985;
- Petrović Dragan, *Kulturna politika francusko-jugoslovenskih odnosa 1949–1959*, Institut za političke studije, Beograd, 2006;
- Petrović Dragan, *Istorija industrije Beograda*, Tom I i II, Srpsko geografsko društvo, Beograd, 2006;
- Petrović Dragan, *Savremeni svet 2006-2008*, Nova srpska politička misao, Beograd, 2008.
- Petrović Dragan, Nikolić Jasmina, *Srpski narod i velike sile – kulturno istorijski procesi*, Prometej, Novi Sad, Institut za političke studije Beograd, Novi Sad, 2008;
- Petrović Dragan, *Francusko – jugoslovenski odnosi u vreme Alžirskog rata 1952-1964*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2009;
- Petrović Dragan, *Srpske političke stranke*, Kultura polisa, Hektor print, Beograd, 2010.
- Petrović Dragan, *Ka multipolarnom svetskom poretku*, Pešić i sinovi, Centar za razvoj međunarodne saradnje, Beograd, 2010.
- Peyrefitte Alaine, *C'est De Gaulle*, Fayard, Paris 1987;
- Picles Dorothy, *Algeria and France*, Frederick A. Prager, New York, 1963;
- Pierre Nora, *Les Français d'Algerie*, Rene Julliard, Paris, 1961;
- Pierson-Mathy, *Evolution politique de l'Afrique*, Vol. XIV, Chronique de politique etrangere, Paris, 1961;
- Popov Čedomir, *Evropa i srpska revolucija*, deo „Francuzi i srpska revolucija 1804–1815“, Platoneum, Novi Sad, 2004, str. 322;
- Popov Čedomir, *Od Versaja do Danciga*, Službeni list Jugoslavije, Beograd, 1995;
- Popović Vasilj, *Istočno pitanje*, Službeni list SRJ
- Potenkin, *Istorija diplomatije*, II i III, Beograd, 1945;
- Prigent M.A., Nageon M., *L'Europe de l'Est depuis 1945*, Presses Unnervisitaires de France, Paris 1997;
- Radenković Đorđe, *Požar na severu Afrike*, Omladina, Beograd, 1957;
- Raspopović Radoslav, *Diplomatija Crne Gore (1711-1918)*, Vojska, Beograd, Istorijiski institut Crne Gore, Podgorica, 1996;

- Raymond Aron, *République impériale, les Etats-Unis dans le monde 1945–1972*, Calman-Levy, Paris 1973;
- René Arnaud, *La Deuxième République et le Second Empire*, Librairie Hachette, Paris 1929;
- Renouvin Pierre, *Histoire des relations internationales*, tome sixième, Le XIX siècle II, de 1871–1914, Lanagée de L'Europe, Librairie Hachette, Paris 1959;
- Robert Capot-Rey, *L'Afrique blanche Française*, Paris, 1953;
- Roussel Eric, *Georges Pompidou, 1911-1974*, Paris, 1974
- Roy Jules, *La guerre l'Algerie*, Rene Julliard, Paris, 1960;
- Samardzic Radovan, *Le Kosovo-Metohija dans l'histoire Serbe*, Age d'Home, Paris, 1990.
- Savary Michèle, *La Serbie aux outrages*, L'Age d'Home, Paris, 2001.
- Srebrot Milivoj, *Ecrits et cris d'un apatride*, Harmattan, Paris, 2005.
- Srebrot Milivoj, *Anthologie de la nouvelle Serbe*, Gata editions, Paris, 2003.
- Stark Hans, *Les Balkans: Le retour de la guerre en Europe*, Dunod Editeur, Paris, 1993.
- Savary Alain, *Nationalisme Algerien et grandeur Française*, Plon, Paris, 1960;
- Sekereš Pavle, *Les Slaves du Sud dans le miroir français (1800–1850)*, Zadužbina Andrejević, Biblioteka Disertati, Beograd, 2002;
- Servan-Schreiber Jean-Jacques, *Lieutenant in Algeria*, London, 1958;
- Simeunović Dragan, *Le nouvel ordre mondial et L'etat-nation*, Dialogue, Paris.
- Simeunović Dragan, *Nacija i globalizacija*, Zograf, Beograd, 2009,
- Simić Jasminka, *U potrazi za novom misijom, NATO i jugoslovenska kriza 1990-2001*, Službeni glasnik, Beograd, 2010.,
- Simić Predrag, *Put u Rambuje – Kosovska kriza 1995-2000*, Nea, Beograd, 2000;
- Shoelcher Victor, *Des colonies Françaises*, Abolition immédiate de l'esclavage, éditions du C.T.H.S, Paris 1998;
- Sous la direction de Jacques Rupnic, *Les Balqans paysage après la bataille*, espace internationale, Paris, 1996, editions complexe.
- *Spoljna politika Jugoslavije 1950-1961*. INIS, 2008.
- Sretenović Stanislav, *Francuska i Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 2008,
- Stanković Đorđe, Nikola Pašić, *Saveznici i stvaranje Jugoslavije*, Beograd, 1984;
- Sutu Žorž-Anri, *Neizvestan savez*, Istorija evropske zajednice, Klio, Beograd, 2001;
- Terrenoire Louis, *De Gaulle et l'Algerie*, Fayard, Paris, 1964;
- Terzić Velimir, *Slom Kraljevine Jugoslavije*, I i II tom, Narodna knjiga, Beograd, 1982,
- Tillion Germaine, *Les ennemis complementaires*, Paris, Les editions de minuie, Paris, 1960;

- Tchossitch Dobritsa, *L' effondrement de la Yougoslave, positions d' un resistant, L' Age d' Home*, Paris, 1994.
- Todorova Ljiljana, *Les Slaves du sud au XIX siècle vus par Xavier Marmier*, Publications orientalistes de France, Paris, 1957;
- Tomic Yves, *La Serbie du prince Milos à Milosevic*, Serbie XIX et XX siècle, Peter Lang, Paris, 2003;
- Touchard Jean, *Le gaullisme 1940–1969*, Editions du Senil, Paris 1979;
- Tourneau Le Roger, *Evolution politique de l' Afrique du Nord Musulmane 1920-1961*, Arnaud Colim, Paris, 1962;
- Trgovčević Ljubinka, *Naučnici Srbije i stvaranje Jugoslavije 1914-1920*, Beograd, 1986;
- Troubled Neighbours, *Franco-British relations in the twentien century*, Edited by Neville Waites, London, 1971;
- Troude Gilles, *Yougoslavie: un pari impossible?: la question nationale dans la République Fédérative Socialiste Yougoslavie vue par les diplomates et expert français de 1944 a 1960*, Harmattan, Paris, 1998.
- Troude Alexis, *Geopolitique de la Serbie*, Ellipses, Paris, 2006,
- Uspenski Fjodor, *Istočno pitanje*, Službeni list SRJ, Beograd, 2003.
- Vasović Vučina, *Savremene demokratije*, Službeni glasnik, Beograd, 2006, Odeljak treći, „Francuski poluprezidencijalizam“, str. 431-574;
- Viansson-Ponte Pierre, *Histoire de la Republique Gaullienne*, Fayard, Paris, 1970, Tome I, *La fin d' une epoque mai 1958-juillet 1962*;
- Vinaver Vuk, *Jugoslavija–Francuska između dva rata*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1985;
- Волков Николај Василевич, *Франция и социалистические страны Европы*, Международные отношения, Москва, 1971;
- Vojna enciklopedija, II–IV tom, Zagreb, 1960;
- Vojvodić Mihajlo, *Putevi srpske diplomatije, Ogledi o spoljnoj politici Srbije u XIX i XX veku*, Nolit, Beograd, 1990;
- Vuksanović-Anić Draga, *Stvaranje moderne srpske vojske*, Francuski uticaj na njeno formiranje, SKZ, Beograd, 1993;
- Zbornik radova, *Dve stotine godina od donošenja Francuskog građanskog zakonika – Uticaj Francuskog građanskog zakonika na srpsko pravo*, Pravni fakultet, Niš 2006 ;
- Živojinović Dragoljub, *Vatikan i Prvi svetski rat*, Službeni list Jugoslavije, Beograd, 1997.
- Životić Aleksandar, *Jugoslavija i Suecka kriza 1956-1957*. INIS, Beograd, 2008.
- Werth Alexander, *The strangh history of Pierre Mendes-France and the great conflict over French North Africa*, Barrie books, London, 1957;

**Članci u naučnim časopisima i zbornicima,
kao i stručni radovi u vezi sa temom rada:**

- Aleksić-Pejković Ljiljana, „Attachement de la Serbie à la France et au bloc de l'Entente“, u: *Jugoslovensko-francuski odnosi*, Istorijski institut, Beograd, 1990, str. 168–173;
- Aleksić-Pejković Ljiljana, „Francuska i Srbija u julske krizi 1914. godine“, *Naš trag*, br. 3, Velika Plana, 2004, str 45–77;
- Aleksić-Pejković Ljiljana, „La France et la Serbie pendant la premiere guerre mondiale“, u: *Srpsko-francuski odnosi 1904–2004*, Društvo za kulturnu saradnju Srbija–Francuska i Arhiv Srbije, Beograd, 2005, str. 33–42;
- Avramovski Živko, „Stav Jugoslavije i Velike Britanije prema projektu pakta o uzajamnoj pomoći između Francuske i Male Antante (1936–1937)“, u: *Francusko-jugoslovenski odnosi*, Beograd, 1990, str. 292–303;
- Bataković Dušan, „La France et la Vielle Serbie“, u : *Jugoslovensko-francuski odnosi*, Istorijski institut, Beograd, 1990, str. 138–150;
- Bjelajac Mile, „Influence française sur l'Armee yougoslave entre deux guerres mondiales“, *Revue Historique des Armees*, 4/1995, Paris, str. 41–49;
- Bjelajac Mile, „L'alliance franco-serbe: concordance et controverses historiographiques serbe et française“, dans le *Etudes Danubiennes*, Tome XXIII, Numerod 1–2, Année 2007, pp 211–224.
- Bjelajac Mile, „Srpsko (jugoslovensko)–francuska vojna saradnja u XX veku“ u: *Srpsko– francuski odnosi 1904–2004*, Društvo za kulturnu saradnju Srbija–Francuska, Arhiv Srbije, Beograd, 2005, str. 293–311;
- Bjelajac Mile, „Nova svedočenja o tazbijanju Jugoslavije u sukobima 90-ih“, *Tokovi istorije*, 1/2010., str. 157-180;
- Bogetić Dragan, „Odnosi Jugoslavije i Zapada u senci Suecke krize“, *Arhiv* 1–2, časopis Arhiva Srbije i Crne Gore, Beograd, 2003, str. 110–125;
- Bogetić Dragan, „Prekid diplomatskih odnosa Jugoslavije i SR Nemačke“, *Arhiv* 1–2, časopis Arhiva Srbije i Crne Gore, Beograd, 2005, str. 102–115;
- Bogetić Dragan, „Reakcija Zapada na proces jugoslovensko-sovjetskog približavanja 1955–1957.“, *XX vek*, Institut za savremenu istoriju, br. 2, Beograd, 2003, str. 161–177;
- Bojović Jovan R., „Crnogorsko-francuski odnosi krajem XVIII i početkom XIX vijeka“, u Zborniku *Jugoslovensko-francuski odnosi*, Istorijski institut Beograd, 1990, str. 39–55;
- Boureille Patrick, „La marine française et l'épuration de la marine yougoslave en 1934“, dans le *Etudes Danubiennes*, Tome XXIII, Numerod 1–2, Année 2007, pp 97–117 ;

- Castellan Georges, „Aux origins de l'établissement des relations diplomatiques entre la France et la Serbie“, u: *Jugoslovensko-francuski odnosi*, Beograd, 1990, str. 67–74;
- Champonnois Suzanne, „Collaboration Franco-polonaise pour une politique chez les Slaves du sud 1840–1850“, u: *Jugoslovensko-francuski odnosi*, Beograd, 1990. str. 94–102;
- Dimić Ljubodrag, „Influence culturelle française dans le Royaume de Yougoslavie“, u: *Srpsko-francuski odnosi 1904–2004*, Beograd, 2005, str. 57–72;
- Dimić Ljubodrag, „Titovo putovanje u Burmu i Indiju 1954. godine, prilog za istoriju Hladnog rata“, *Tokovi istorije*, Institut za noviju istoriju Srbije, br. 3–4, Beograd, 2004, str. 27–54;
- Ekmečić Milorad, „Mesto Berlinskog kongresa 1878. u srpskoj istoriji“, u: „*Evropa i Istočno pitanje*“, Političke i civilizacijske promene, Istorijski institut SANU, Beograd, 2001, str. 67–100;
- George-Marie-Seni, Balcans (1991-1995) : une amere experience u Samy Cohen, *Les diplomates, Negocier dans un monde chaotique*, Editions Autrement, Paris, 2002, pp 128-140 ;
- Jean-Paul Bled, “La France et les origins de la Petite Entente”, dans *Etudes Danubiennes*, Tome XXIII, Numerod 1–2, Annee 2007, pp.13–20;
- Kostić Gordana, „La France et la formation de l'armée Serbe (1852–1885)“, u: *Evropa i Istočno pitanje (1878–1923)*, Istorijski institut SANU, Beograd, 2001, str. 339–358;
- Krivokapić-Jović Gordana, „Francuska diplomatija na jugoslovenskom prostoru 1918–1940“, *Tokovi istorije*, 3–4, Beograd, 2002, str. 29–38;
- Krivokapić-Jović Gordana, „Francusko viđenje unutrašnje politike Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u vreme njenog konstituisanja 1918 – 1921“, u: *Jugoslovensko-francuski odnosi*, 1990, str. 248–256;
- Krivokapić-Jović Gordana, „Kako je Francuska videla Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca, njeno razumevanje etničke prirode jugoslovenskih naroda i jugoslovenske države“, *Tokovi istorije*, br. 3–4, 2005, str. 269–277;
- Krivokapić-Jović Gordana, „Les perception Française de l'espace Yougoslave entre les deux guerres: L'amitié franco-serbe et les intérêts stratégiques français“, dans le *Etudes Danubiennes*, Tome XXIII, Numerod 1–2, Annee 2007, p 173–18.
- Lory Bernard, „La reconquete de Bitola novembre 1916“, u: *Jugoslovensko-francuski odnosi*, Istorijski institut, Beograd, 1990, str. 193–197;
- Miletić S. "Jugoslavija i zemlje Magreba 1956-1958", u zborniku *Spoljna politika Jugoslavije 1950-1961*, INIS, Beograd, 2008. str. 497-512
- Milošević Miladin, „Dolazak u Pariz prvog ambasadora nove Jugoslavije“, u: *Srpsko-francuski odnosi 1904–2004*, 2005, str. 123–131;

- Opačić Petar, „Srpsko-francusko vojno savezništvo u Prvom svetskom ratu 1914–1919. godine“, u: *Jugoslovensko-francuski odnosi*, Istorijski institut zbornik radova, Beograd, 1990, str. 182–192;
- Pavlović Mihailo, „Rapports littéraires Franco-Yougoslaves“, u: *Jugoslovensko-francuski odnosi*, Beograd, 1990, str. 375–381;
- Pavlović Vojislav, „Influence culturelle de la France en Serbie a l'époque des ,Ustavobranitelji‘“, u: *Jugoslovensko-francuski odnosi*, 1990, str. 103–111;
- Pavlović Vojislav, „La relations franco – serbes entre les deux guerres 1918–1934“, dans le *Etudes Danubiennes*, Tome XXIII, Numerod 1–2, Annee 2007, p. 21–32.
- Perović Latinka, „Uticaj francuskog socijalizma na srpske socijaliste XIX veka“, u: *Jugoslovensko-francuski odnosi*, 1990, str. 131–137;
- Petranović Branko, „Jugoslovensko-francuski odnosi u Drugom svetskom ratu 1939–1945“, u: *Jugoslovensko-francuski odnosi*, Istorijski institut Beograd, 1990, str. 304–318;
- Petrović Dragan, „Francuska politika dekolonizacije posle Drugog svetskog rata“, diplomski rad, Beograd, 2001, str. 2–30;
- Petrović Dragan, „Francusko-jugoslovenski odnosi između dva svetska rata 1918–1940“, seminarski rad na postdiplomskim studijama, Odsek za međunarodne odnose odbranjen na predmetu Spoljna politika Jugoslavije, 2002, str. 2–40;
- Petrović Dragan, « Osvrti i analize novih francuskih izdanja », *Politička revija* 2/2004, str. 415-422 ;
- Petrović Dragan, „Analiza pisanja francuske i ruske štampe o događajima na Kosovu od 17-19 marta 2004. godine“, *Politička revija*, 2004, br. 2, str. 121-132,
- Petrović Dragan, „Francusko-jugoslovenski odnosi u vezi procesa dekolonizacije Francuske Crne Afrike u periodu 1958–1961“, *Rasinski anali*, br. 3, godišnjak za 2005, str. 142–155;
- Petrović Dragan, „Francusko-jugoslovenski odnosi u vreme Alžirskog rata: godina 1957“, *Naš trag*, 4–1, Velika Plana, 2005. str. 159–177;
- Petrović Dragan, „Francusko-jugoslovenski odnosi u vreme Alžirskog rata: godina 1961“, *Arhiv*, časopis Arhiva Srbije i Crne Gore, br. 1–2, Beograd, 2005, str. 116–128;
- Petrović Dragan, „Gostovanja francuskih naučnih radnika u Jugoslaviji preko Jugoslovenskog akademskog saveta 1949–1955“, *Rasinski anali*, br 2, Istorijski arhiv Kruševac, 2004, str. 124–128;
- Petrović Dragan, „Gostovanja jugoslovenskih naučnih radnika u Francuskom Alžiru“, *Srpske organske studije* 1–2 2004, str. 163–168;
- Petrović Dragan, „Odnosi Francuske i Jugoslavije u kontekstu Alžirskog rata: godina 1959“, u Zborniku *Srpsko-francuski odnosi 1904–2004*, Društvo za kulturnu saradnu Srbija–Francuska i Arhiv Srbije, Beograd, 2005, str. 133–148;

- Petrović Dragan, „Politički aspekt gostovanja jugoslovenskih naučnih radnika delegiranih od Jugoslovenskog akademskog saveta u Francuskom Alžiru 1951–1954“, *Politička revija*, Institut za političke studije Beograd, br. 2, 2004, str. 423–430;
- Petrović Dragan, „Saradnja francuskih i jugoslovenskih geografa u periodu 1947–52“, *Globus*, broj 28, Srpsko geografsko društvo, Beograd, 2003, str. 212–215;
- Petrović Dragan, „Saradnja francuskih naučnih i kulturnih ustanova sa Jugoslovenskim akademskim savetom (JAS) 1949–1958“, *Tokovi istorije* 3–4, 2003, Institut za noviju istoriju Srbije, str. 53–71;
- Popov Čedomir, „Evropske sile i srpsko pitanje 1878–1914“, u: *Evropa i Istočno pitanje*, Političke i civilizacijske promene, Istorijski institut SANU, Beograd, 2001, str. 25–40;
- Rastović Aleksandar, „Velika Britanija i srpsko pitanje osamdesetih godina XIX veka“, u: *Evropa i Istočno pitanje*, Istorijski institut SANU, Beograd, 2001, str. 309–320;
- Roksandić Drago, „Rado Vučinić, izaslanik srpskih ustanika na dvoru Napoleona I“, u *Jugoslovensko-francuski odnosi*, Istorijski institut, Beograd, 1990, str. 56–66;
- Sovilj Milan, « Jugoslovenska štampa o smrti i sahrani Josipa Broza Tita », *Tokovi istorije*, Institut za noviju istoriju Srbije, 1/2010, str. 139- 156.
- Souleille Elaine. „Quelques aspect des relations Franço-yougoslaves de 1944 a 1949“, u: *Jugoslovensko-francuski odnosi*, Beograd, 1990, str. 331–336;
- Sretenović Stanislav, „Francuski pogled na uspon Slobodana Miloševića 1987-1989.“, u *Slobodan Milošević: Put ka vlasti, Osmo sednica SK SKJ*, Institut za savremenu istoriju, Centar za proučavanje evropskog susedstva, Univerziteta Stirling, Beograd-Stirling 2008. str. 256-265.
- Sretenović Stanislav, “Francusko-srpski odnosi u XIX i XX veku”, *Međunarodni problemi*, IMPP, 4/2009. Beograd, 2009, str. 536-558.
- Stojančević Vladimir, „Francuzi u Srbiji 1915. godine“, u: *Jugoslovensko-francuski odnosi*, Istorijski institut 1990, Beograd, str. 174–181;
- Todorova Ljiljana, *Les Slaves du sud au XIX siècle vus par Xavier Marmier*, Publications orientalistes de France, Paris, 1957.
- Trgovčević Ljubinka, „Paris comme centre culturel de l’emigration Serbe pendant la premiere guerre mondiale“, u: *Jugoslovensko-francuski odnosi*, Istorijski institut, Beograd, 1990, str. 198–214;
- Trgovčević Ljubinka, „Srbi u Francuskoj tokom Prvog svetskog rata“, u: *Srpsko-francuski odnosi 1904–2004*, Društvo za kulturnu saradnju Srbija–Francuska i Arhiv Srbije, Beograd, 2005, str. 43–55;
- Tripković Đoko, *Francuska i evakuacija srpske vojske iz Albanije*, magistarski rad – Filozofski fakultet u Beogradu, 1980;
- Troude Alexis, “Les relations militaires Franco-Yougoslaves 1929–1939” dans le *Etudes Danubiennes*, Tome XXIII, Numerod 1–2, Année 2007, p. 79–96.

- Vanku Milan, „Francuska i Jugoslavija u sistemu kolektivne bezbednosti u Evropi (1934)“, u: *Jugoslovensko-francuski odnosi*, Beograd, 1990, str. 279–291;
- Vinaver Vuk, „Početak ‚nemačke orijentacije‘ stare Jugoslavije“, *Istorijski zapisi* 3–4, Titograd, 1977,
- Vojvodić Mihajlo, „Emil Oman o srpskom i jugoslovenskom pitanju uoči Prvog svetskog rata“, u *Srpsko-francuski odnosi 1904–2004*, Društvo za kulturnu saradnju Srbija–Francuska i Arhiv Srbije, Beograd, 2005, str. 21–31;
- Vuksanović-Anić Draga, „Francuske vojne misije u Srbiji 1853–1886. i pitanje narodne vojske“, u *Jugoslovensko-francuski odnosi*, Beograd, 1990, str. 120–130;
- Živanov Sava, „Rusija u Julskoj krizi 1914. godine“, *Naš trag*, br. 3, Velika Plana, 2004, str. 7–44;
- Životić Aleksandar, „KPJ/SKJ i egipatski komunisti i socijalisti 1946–1956“, *Tokovi istorije*, br. 3, 2006, Beograd, str. 153–167.

Periodika

- Francuska štampana izdanja, vezano za temu i period Jugoslovenske krize 1991-2000, na osnovu istraživanja u Arhivu „Politike“, kutije Francuska i jugoslovenska kriza 1990-1995, i Francusko-srpski (jugoslovenski) odnosi 1996-1999. (Francuska izdanja u vezi navedene teme prevodio Tanjug).
- Izdanja Politikine kuće za isti period, takođe iz Arhiva Politike, tematski obrađena i razvrstana u navedenim kutijama.
- Za period 2001-2010. francuska štampa korišćena u originalu (preko čitaonice Francuskog kulturnog centra u Beogradu), ili preko elektronskog izdanja.

Résumé

Durant la période étudiée 1800–2010, les relations franco-serbes ont connu plusieurs étapes, mais en général elles peuvent être considérées comme amicales, souvent alliées, sauf quelques exceptions, surtout aux débuts de cette période, voire au temps des conquêtes de Napoléon, et également à sa fin, notamment quelques dernières années, concernant la question du Kosovo.

Nous observons la pluralité des dimensions des relations franco-serbes dans la sphère politique, culturelle, économique, militaire. Durant la période qui nous intéresse, la France était une des plus grandes puissances de l'Europe et également du monde. D'autre part, le peuple serbe lutta pour obtenir ses indépendance et réunion, ce qu'il réalisa finalement à la fin de la Première guerre mondiale, justement à l'époque des relations les plus intensives des Alliés et des tous autres aspects de coopération avec la France.

Durant le XIXe siècle la France, comme une des plus fortes puissances continentales de l'Europe, développe en même temps son empire colonial, presque sur tous les continents. La culture française parvient au sommet même de la civilisation européenne, tandis que sur le plan économique elle partage la place avec les plus fortes puissances économiques. À l'époque de Napoléon, la France occupait les parties occidentales des Slaves du Sud, où vivait un certain nombre de Serbes, et a formé les Provinces illyriques. C'est dans cette partie de l'espace ethnique serbe que l'influence française, en premier lieu l'influence culturelle, s'est produite directement et pour la première fois. Durant les décennies qui suivent, l'influence française s'augmentait dans les deux principautés serbes semi-indépendantes, Serbie et Monténégro. Elle était surtout intensive dans la Serbie sous le second gouvernement du prince Michel (Mihailo) Obrenović (1860-1868), et aussi à Monténégro pendant le gouvernement du prince Danilo Petrović (1851-1860). Il est très important de souligner ici que la politique de la France, relative à la Question d'Orient, à savoir, au procès de libération des peuples des Balkans et du Proche-Orient, en majorité chrétiens orthodoxes, occupés par l'Empire ottoman, n'a pas empêché ce procès comme faisait le Royaume-Uni, qui craignait l'influence

future décisive de la Russie sur cet espace. C'était au contraire: la France, d'un côté, acceptait davantage dans la pratique les postulats des droits des peuples à la liberté et l'indépendance, et d'autre côté, elle n'a pas reconnu en Russie son adversaire géopolitique principal, comme cela se passait d'abord avec la politique des Anglais et ensuite avec celle des Américains.

La France subit de grands changements géopolitiques après sa défaite dans la guerre franco-allemande (aussi appelée guerre franco-prussienne) 1871, quand l'Empire allemand fut créé. La France vaincue perdit la position dominante dans l'Europe continentale ainsi que ses deux provinces, Alsace et Lorraine. Mais après sa défaite elle prépare la revanche à l'Allemagne, supérieure à la France sur le plan démographique, économique et militaire. Pour se montrer supérieure par rapport à son puissant voisin, la France essaya de conclure l'alliance avec l'une des plus fortes puissances européennes. C'est ainsi qu'environ de 1890 elle réussit de signer avec la Russie l'alliance militaire et politique sous le nom d'Entente. Après le Congrès de Berlin 1878, quand la pleine indépendance fut définitivement reconnue à la Serbie, et quand elle augmenta son territoire, c'est l'Autriche-Hongrie voisine qui exerça la plus grande influence sur la Serbie, grâce à la politique austrophile du roi Milan Obrenović. C'est alors que l'influence russe, traditionnellement la plus forte et profondément enracinée dans le peuple serbe, fut refoulée pour un certain temps. Le Monténégro continua d'accepter la dominance russe mais les autres puissances ont quand même persisté dans leur influence mineure, surtout la France. Donc, pour nous résumer, nous dirons que les relations entre les deux peuples au XIXe siècle étaient en progrès permanent et amicales. Ainsi, le premier ministre de la Défense de la Principauté de Serbie était le colonel français; ensuite, grâce à l'intervention de député français au Congrès de Berlin, la Serbie a obtenu la ville de Vranje; et après la conclusion de l'Entente franco-russe 1890, il semblait que la Serbie aussi aura adopté bientôt (auprès de déjà présent Monténégro) cette option de politique étrangère.

En effet, la politique serbe se tourna entièrement vers l'Entente après le coup d'État de mai 1903. Et avant cet événement historique, l'influence française était dominante dans le domaine des finances, car 80 % du capital étranger engagé dans la Serbie appartenait aux Français. De très importants échanges culturels touchaient au premier lieu la haute classe et ont été imités par les couches moyennes de la population. Un bon nombre des Serbes a fait les hautes études en France, et cette orientation prendra suite au Royaume de Yougoslavie.

Durant la Grande guerre l'alliance franco-serbe se transforma en épopée martiale commune qui renforça l'attachement de deux peuples et devint

symbole de l'amitié pour les futures générations. Après la révolution d'octobre en Russie et la constitution de l'Union soviétique, la France reste le plus grand allié des Serbes et le protecteur du Royaume de Yougoslavie.

Les liens forts unissaient le Royaume de Yougoslavie avec la France sur le plan politique, militaire, économique et culturel, surtout durant le règne du roi Alexandre Ier Karađorđević. Après l'assassinat du roi Alexandre Ier de Yougoslavie et de Louis Barthou, le ministre français des Affaires étrangères, à Marseille le 9 octobre 1934, commis par les nationalistes croates extrêmes appartenant aux organisations d'émigrés, supportés par les puissances fascistes, le Royaume de Yougoslavie demeure toujours l'allié de la France. Pourtant, dans la politique étrangère le pays adopte de plus en plus une attitude envers neutralité, dans les circonstances du renforcement du pouvoir des puissances fascistes en Europe et des menaces à la stabilité de l'ordre mondial. Entre les deux guerres mondiales la France apporta son soutien à la politique de stabilité du Royaume de Yougoslavie et également elle aida à l'organisation de son armée. Mais l'influence culturelle fut toujours décisive, à cette époque au sommet, durant toute l'histoire des relations franco-serbes. La majorité d'élite intellectuelle serbe suivaient ses hautes études en France. Le modèle culturel français en quelque sorte a renforcé l'homogénéité du Royaume. Il était immuablement dominant chez les ethnies serbes, tout en se recoupe en Croatie et Slovénie avec la culture germanophile traditionnelle. Due à la matrice idéologique de la Russie soviétique, la russophilie traditionnelle, surtout d'un bon nombre du peuple serbe, se traduit dans cette période par un accueil important de nombreux émigrants "blancs". Belgrade officiel n'a pas établi les rapports diplomatiques dans la totalité avec Moscou jusqu'à 1940 et on pourrait dire que l'influence politique, militaire et culturelle française était absolument dominante sur l'espace serbe comme jamais jusqu'à ce temps-là en ce qui concerne les relations franco-serbes. La Seconde guerre mondiale et la participation à la guerre des Français et des Serbes au même côté, ainsi que la grande victoire remportée à la fin, avec milliers et milliers de victimes, affermit davantage l'amitié de deux peuples.

En un mot, donc, depuis la troisième décennie du XIXe siècle la France noua les relations cordiales avec la Serbie (et également avec le Monténégro), qui continueront d'une manière plus intensive au XXe siècle, du Royaume de Yougoslavie jusqu'à la constitution de la Yougoslavie socialiste.

La situation change dans la Yougoslavie socialiste jusqu'à un certain point. Même pendant les périodes de l'orientation vers l'Ouest, seul le Président Tito n'a pas particulièrement développé les relations avec la France, et de plus, en

raison de la politique de non-alignement et d'anticolonialisme, il s'est confronté directement aux intérêts de la France dans le cadre de son processus de décolonisation (surtout de l'Algérie). Cependant, la collaboration culturelle de deux pays demeurait, la nombreuse diaspora serbe s'est formée en France, inclus les ouvriers au travail temporaire à l'étranger. La politique de Josip Broz Tito a contribué à l'immense discontinuité des bonnes relations avec la France par rapport à celle du Royaume de Yougoslavie, en réglant les comptes avec "l'hégémonie panserbe" et en portant atteinte à la tradition de longue durée de l'alliance et de l'amitié franco-serbes. Lors de décolonisation, la France accordait successivement l'autonomie et l'indépendance pratiquement à toutes ses colonies jusqu'à 1960. Pour ce pays, la question d'Algérie était bien différente du fait que sa partie littorale septentrionale appartenait plus de cent trente ans, selon la Constitution française, au territoire national de la France, où habitaient de nombreux Français et Européens parallèlement à la majorité ethnique arabe et musulmane. En 1954 en Algérie surgit un vaste mouvement de révolte de la population arabe contre les Français et la France qui se transformera en guerre et durera huit ans. À la fin de ce conflit, se déroulait la chute de la Quatrième République et est créée la Cinquième République avec le Président et l'homme d'État légendaire, Général Charles De Gaulle. Le Général a essayé de trouver d'une manière subtile pour la solution du problème difficile d'Algérie, y compris la modalité d'indépendance; en négociant, il demandait avec persévérance les garanties à la faveur des Français et surtout pour la situation de la minorité ethnique française. En effet, la politique de Tito soutint de toutes façons les Arabes révoltés, conduit par l'idéologie du mouvement des non-alignés et d'anticolonialisme, en ne tenant pas suffisamment compte de la spécificité de la situation algérienne. Les bateaux yougoslaves ont porté les armes aux Arabes en Algérie et la Marine française a saisi trois de ces bateaux, le premier portant le nom "Serbie"; les blessés arabes sont soignés en Yougoslavie, on a prêté aux rebelles toute aide politique et matérielle.

C'est pour ces raisons que les rapports officiels entre la France et la République Socialiste Fédérative de Yougoslavie tombaient dans la crise qui durera et après 1962, l'année de l'indépendance obtenue de l'Algérie. Les relations franco-yougoslaves n'étaient plus ni développées ni cordiales à cause de l'animosité entre le Président Tito et le Général De Gaulle. Il est important de souligner que le rôle des peuples de Yougoslavie, au premier lieu du peuple serbe, traditionnellement attaché à la France, dans la création de la politique antifrançaise de Tito durant cette période, pratiquement n'existe pas. Mais ce fait n'est pas suffisamment connu de la part de l'opinion publique et la mémoire collective en France. Justement le peuple serbe était la plus grande victime de

la politique de Tito, effectivement d'une dictature "lâche". Il en paye encore aujourd'hui son tribut pour la détermination arbitraire, antidémocratique et antiserbe des frontières de la République Socialiste Fédérative de Yougoslavie et pour la création moyennant de décret, des nouvelles nations, entre autres et au sein des régions historiques et spirituelles centrales du peuple serbe (tel était le cas du peuple serbe au Monténégro dont le nom fut modifié en nation monténégrine par le décret de 1945–1946).

Après la démission de De Gaulle, le Président Tito améliora bien les relations avec la France, surtout dans les années 1970. Après la mort de Tito 1980, les rapports entre les deux pays furent toujours en avance presque dans tous les domaines. Pourtant, la Yougoslavie socialiste durant toute sa durée favorisa la coopération avec les superpuissances tout en développant surtout le mouvement de non-alignés. À ce temps, l'alliance traditionnelle avec la France se trouva éventuellement à la troisième place prioritaire, en conservant ses sincérité et amitiés (en excluant l'aggravation des rapports de deux directions dans l'étape finale du problème d'Algérie).

Au cours des années 1990 François Mitterrand en tant que Président de la République Française adopta envers la question serbe une politique très correcte, de temps en temps même bienveillante, durant la crise de Yougoslavie 1991–1995. Le Président suivant de la France, Jacques Chirac adopta plutôt la politique des pressions des États-Unis sur Belgrade officiel d'alors, particulièrement au moment de la crise de Kosovo 1998-1999. Après les changements en octobre 2000 en Serbie, les politiques de deux pays commencent à se rapprocher de nouveau. Parmi les politiciens serbes de cette période, il semble que le Président de la République Socialiste de Yougoslavie et ensuite le Premier ministre de Serbie Vojislav Koštunica eut un rapport bien intime avec la France.

La reconnaissance de l'indépendance du Kosovo par Paris officiel en 2008, selon la conception de la politique américaine, dégrada gravement les relations franco-serbes quelques dernières années. Tout mérite pour ce fait appartient au Ministre des affaires étrangères Bernard Kouchner, dont l'intervention politique entière durant les crises sur l'espace de l'ex-Yougoslavie sera conservée dans la mémoire historique comme l'exception absolue vis-à-vis l'amitié franco-serbe traditionnelle. En conséquence, son changement dans la deuxième moitié de 2010 et la disposition des "forces" sur la scène politique intérieure en France avant les élections présidentielles et parlementaires 2012, montrèrent que les relations entre la France et la Serbie, observées à long terme, pourraient avoir une perspective bien meilleure. Dans ce sens, il est à souhaiter que dans la société

et sur la scène politique serbes la conscience à long terme portant sur l'amitié franco-serbe soit renforcée et également que la France, traditionnellement la plus bienveillante parmi toutes puissances occidentales, soit penchée plutôt vers les Serbes. Bien entendu, il faut mettre son énergie dans la continuité de ces rapports, les défauts commis à l'époque donnée retourneront comme boomerang. C'est le cas de crise des relations franco-serbes durant les dernières années, due à la mauvaise image d'une partie des médias français sur le rôle des Serbes dans les guerres de 1990. Cela peut s'élargir par le rôle insuffisamment éclaircie du facteur serbe dans l'opinion publique et la mémoire collective en France concernant la politique antifranaise de Tito envers l'Algérie. Ce livre, dans lequel l'auteur essaye de reconstituer deux siècles de l'histoire moderne des relations franco-serbes par l'approche scientifique, ne représente qu'une minuscule contribution dans ce sens.

Prevela:
Gordana Petrović

Summary

During the observed period from 1800-2010 the French-Serbian relations passed through several phases. However, as a whole, they can be regarded as friendly and the two countries being often allies. Certainly, there are exceptions to this and they occurred at the beginning of this period during Napoleon's conquests as well as recently, especially during the last several years, over the Kosovo issue.

Multi-dimensionality of the French-Serbian relations can be followed in the political, cultural, economic, and military spheres. In the observed period, France was one of the greatest European powers, being also a very significant world power. On the other hand, the Serbian people had fought for its independence and unification. This was achieved by the end of World War I and during the period when its relations with the French as allies and all other forms of their co-operation were the most intensive.

During the 19th century, France had been one of the most powerful continental European powers and in parallel, it developed its colonial empire practically on all continents. The French culture was among the most developed in the European civilisation, while it was one of the most powerful economic powers. During the reign of Napoleon France occupied the western South-Slavic areas where also lived a part of the Serbs forming the Illyrian provinces. This was for the first time here that the French, this including above all, its cultural influence was exerted on a part of the Serbian ethnic space. During the next decades, the French influence grew on the two Serbian half-independent principalities, Serbia and Montenegro. In Serbia, it was especially strong during the second rule of Prince Mihailo Obrenović (1860-1868) and in Montenegro during the reign of Prince Danilo Petrović (1851-1860). It is especially important to stress that the French policy on the Eastern issue, this including the process of liberation of the conquered, predominantly Orthodox Christians in the Balkans and Middle East from the Turkish rule, was not the one that pursued Great Britain. It actually held back the process for the fear of the future Russian influence in these regions. On the contrary, on one hand, even in practice France accepted far more the postulates on the rights of peoples to freedom and independence not

seeing Russia as its main geopolitical enemy, as was the case with the British and later American policies.

A great geopolitical turn occurred when France was defeated by Prussia in 1871 as well as after the re-unification of Germany. Defeated France lost its dominant position in the continental part of Europe as well two of its provinces Alsace and Lorraine. France prepared itself to take revenge against neighbouring Germany, which was more superior demographically, economically and military. In order to overcome its inferiority in relation to its powerful neighbour France endeavoured to make an alliance with some of the most powerful European powers. Around 1890 it finally succeeded in this attempt when it established the Entente, a military-political alliance with Russia. After the Berlin Congress in 1878 when Serbia had gained full independence and its territory was enlarged, it was most greatly influenced by neighbouring Austria-Hungary due to the Austriaphile policy of King Milan. Montenegro kept on being under the dominant influence of Russia, where some other powers, and above all France, retained their small influence on this state. Thus, if we summarise the relations between the two peoples in the 19th century we can conclude that they were friendly and constantly on rise. The first Minister of Defence of the Principality of Serbia was a French colonel, while by efforts of a French representative at the Berlin Congress the town of Vranje became a part of Serbia. However, after the creation of the French-Russian Entente in 1890 it was only a matter of time when Serbia (apart from Montenegro) would take this foreign policy course.

This was fully achieved after the May Coup in 1903 when the Serbian policy thoroughly turned to the Entente. Even before that, the French influence had been dominant in the financial sphere as about 80 per cent of the engaged foreign capital was French. In the cultural sphere, the upper class was strongly under the French influence, being imitated by the middle class. Tens of thousands of Serbs had graduated in France, what was the trend that continued in the Kingdom of Yugoslavia.

During World War I, the French-Serbian alliance turned into a joint epopee that consolidated the closeness of the two peoples, which was a symbol of friendship for the future generations. After the revolution in Russia and creation of the USSR France remained the greatest ally of the Serbs and patron of the Kingdom of Yugoslavia after World War I.

The Kingdom of Yugoslavia was closely connected to France in the political, military, economic and cultural spheres, what was especially prominent during the reign of King Aleksandar Karađorđević. After the assassination of King Aleksandar and Lous Barthou, French Minister of Foreign Affairs in October

1934 in Marseille, which was committed by the extremist Croatian emigration organisation and with the support of the fascist powers, the Kingdom of Yugoslavia remained France's ally. Along with strengthening of the fascist powers in Europe what endangered the stability of the world order the country increasingly turned towards neutrality in its foreign policy course. In the period between the two world wars, France offered support to the Kingdom of Yugoslavia in retaining its political stability. This included the assistance in organising its army as well as a great cultural influence that in the history of the French-Serbian relations was at its peak at that time. The major part of the Serbian elite of that time graduated in France. The French cultural pattern consolidated the homogeneity of the Kingdom of Yugoslavia. It was inviolably dominant in the Serbian ethnic areas meeting with the traditional Germanophile culture in Croatia and Slovenia. Due to the ideological matrix of Soviet Russia, the traditional Russophilism that was particularly present in common Serbian people was in this period reduced to accepting white Russian emigrants. Official Belgrade had not established full diplomatic relations with Moscow until 1940. Thus, in the period between the two wars the French political, military and cultural influence was absolutely dominant the Serbian areas. In this history of French-Serbian relations, it was the greatest in this period. World War II and the participation of the French and Serbs on the same side and the overall victory that was finally won along with numerous victims, additionally made the friendship between the two peoples stronger.

Thus, to summarise this, ever since the 1830s France had established close relations with Serbia (and similarly with Montenegro) what in a more prominent way continued in the 19th century, including the Kingdom of Yugoslavia, all until the creation of socialist Yugoslavia.

In socialist Yugoslavia the situation somewhat changed. Even in the periods when Yugoslavia was turned to the West Tito himself did not bother to deepen its relations with France. Pursuing the policy that was in conformity with the ideology of non-alignment and anti-colonialism he directly conflicted the French interests within the process of decolonisation France carried out (this was especially prominent in the case of Algeria). However, the cultural co-operation between the two countries remained on a high level. The numerous Serbian diaspora lived in France, this including Yugoslav workers temporarily employed abroad. Tito's policy made a great discontinuity with the Kingdom of Yugoslavia, fighting against „Serbian nationalism“. In this way, the tradition of the French-Serbian alliance and friendship was endangered. Within the process of decolonisation, France gradually gave autonomy and independence to practically all its colonies. It treated the issue of Algeria in a different way since its northern,

coastal part was a part the national territory by the Constitution. It had belonged to France for more than 130 years and was populated by a large number of the French and Europeans who lived there with the Arabian and Muslim ethnic majority. In 1954, the rebellion of the Arab part of the population broke out in Algeria against the French and France. It turned into an eight-year long war. It was for Algeria that the Fourth Republic of France collapsed. The Fifth was established and de Gaulle, the legendary general and statesman, was elected as the President. He attempted in a subtle way to find a solution to the difficult problem of Algeria, this including the modality of independence. However, in the negotiations he persistently sought guarantees for the interests of France and especially for the position of the French ethnic minority. Pursuing his policy Tito supported Arab rebels, what was in conformity with the ideology of the non-aligned movement and anti-colonialism, but disregarding the specific circumstances in Algeria. Arms was sent by Yugoslav ships to Arab rebels in Algeria (three ships were seized by the French Navy, and the first of them was named „Srbija“), wounded Algerians were treated in Yugoslavia and all sorts of political and financial assistance were offered to them.

Therefore, the official relations between France and SFR Yugoslavia fell into crisis and after Algeria had gained independence in 1962 the animosity between de Gaulle and Tito made them far from being developed and cordial as they had been in the past. It is very important to say that the Yugoslav peoples, and above all the Serbian one that traditionally showed its inclination towards France, had practically no influence on Tito's anti-French policy. However, the French public is not much familiar with that fact, this neither being much present in its collective recollection. The Serbian people is itself the greatest victim of Tito's policy, this actually being a "soft" dictatorship. Even today, it pays the price for the undemocratic and anti-Serbian drawing of the borders of SFR Yugoslavia and the creation by decrees of new nations, this including among others, the nations that spiritually and historically belonged to the Serbian people (the case with the Serbian people in Montenegro that by decree adopted in 1945-46 was turned into the Montenegrin nation).

After de Gaulle had resigned and particularly during the 1970s, Tito considerably improved the Yugoslav relations with France. After Tito's death in 1980, the relations between the two countries still kept on being on rise in practically all fields. However, during its existence socialist Yugoslavia gave priority to the co-operation with super powers, especially developing the non-aligned movement. In this period the traditional alliance with France was by priorities probably on the third place, yet retaining (except for the deterioration

of the official relations of the two leaderships in the final stage of the Algerian problem) its cordiality and friendship.

During the 1990s, Francois Mitterrand as the President of the state had pursued a very correct policy towards the Serbian issue that at some moments was even gracious. The next President, Jacques Chirac, assumed the American policy of putting pressure on official Belgrade, what was especially prominent during the 1998-1999 Kosovo crisis. Since the changes that took place in October 2000 the two countries have been becoming close again. It seems that out of all statesmen in that period, it was Vojislav Koštunica, President of FRY and after that Prime Minister of Serbia, who fostered especially close relationships with France.

The recognition of independence of Kosovo in 2008 on the part of official Paris by the concept of the American policy has seriously spoilt Serbia-France relations in the last several years. Bernard Kouchner, French Minister of Foreign Affairs, played a special role in these events, whose overall political acting in the crisis in the territory of the former Yugoslavia will be remembered as the one that thoroughly stood out from the traditional French-Serbian friendship. Therefore, the replacement of Kouchner in the second half of 2010 and the balance of power in the French internal political scene on the eve of the presidential and parliamentary elections in early 2012 point to the fact that in a long term the French-Serbian relations could have much better prospects. It is very desirable to strengthen in the Serbian society and political scene the awareness of the longevity of the French-Serbian friendship and that out of all Western powers France traditionally shows the greatest affection to the Serbs. Of course, in order to achieve this continuous efforts should be made while the mistakes from some previous periods return as a boomerang. This is the case with the crisis in the French-Serbian relations in the last years that have been caused by a bad image on the role of the Serbs in the wars in the 1990s in a part of the French media. This should be added the role of the Serbian factor that has not been sufficiently made clear concerning Tito's anti-French policy over Algeria. This book, which attempts to present the history of the French-Serbian relations in the last two centuries by taking a scientific approach to this subject, is a small contribution to achieving the goal.

Beleška o autoru

Dr Dragan Petrović (Beograd 1964), diplomirao je na četiri fakulteta u okviru državnog Univerziteta u Beogradu, na kojima je prethodno paralelno studirao i to: na Ekonomskom (1999), na Sociologiji (2000), na Istoriji (2000) i na Političkim naukama (2002). Završio je Postdiplomske studije na Geografskom fakultetu u Beogradu, na odseku Ekonomska geografija i odbranio magistarsku tezu „Razvoj i razmeštaj industrije Beograda u XIX i XX veku” 2003. godine. Završio je Postdiplomske studije na Fakultetu političkih nauka u Beogradu, odsek Međunarodni odnosi i odbranio je magistarsku tezu „Francusko – jugoslovenski odnosi u vreme Alžirskog rata 1952-1964.” 2008. godine. Doktorirao je na Prirodno matematičkom fakultetu u Novom Sadu, oblast Politička geografija 2007. godine sa temom disertacije „Rusija na početku HHI veka – geopolitička analiza”. Stalno je zaposlen u Institutu za međunarodnu politiku i privredu u Beogradu, kao Viši naučni – saradnik, gde se pored celine međunarodnih odnosa bavi posebno Rusijom i postsovjetskim prostorom kao primarnom oblašću, a potom i Francuskom. Pre toga više godina radio u Institutu za političke studije gde se bavio političkim sistemom (domaćim i međunarodnim), međunarodnim političkim odnosima i političkom, ekonomskom i kulturnom istorijom.

Bio je koautor više od dvadeset međunarodnih naučnih zbornika, a objavio je i preko šezdeset naučnih i stručnih radova u domaćim naučnim časopisima. Autor je i dvanaest leksikografskih enciklopedijskih odrednica. Do sada je objavio dvadeset dve knjige, od čega dvadeset jednu nauču – monografiju i jednu zbirku stručnih članaka (četnaest kao samostalan autor i osam kao koautor sa po još jednim ili dva autora). To su: „Demokratska modernizacija u Srbiji”, (2005) koautor, izdavač Institut za političke studije; „Savremeni predsednički sistemi”, (2005) koautor, izdavač IPS; „Zajednička država Srbije i Crne Gore”, (2006), koautor, izdavač IPS; „Kulturna politika francusko – jugoslovenskih odnosa 1949-1959.”, (2006.), izdavač IPS; „Istoriju industrije Beograda”, razvoj i razmeštaj industrije Beograda u XIX i XX veku, u dve knjige (prvi tom do 1941. i drugi do 2006.) u izdanju Srpskog geografskog društva (2006); „Novi Ustav i savremena Srbija”, (2007), izdavač IPS; „Demografska obeležja savremene

Rusije". (2007.), izdavač Srpsko geografsko društvo; „Promene političkog sistema Srbije”, (2007.), koautor, izdavač Hektor print; „Rusija na početku HHI veka” (2007.), izdavači Prometej iz Novog Sada i Institut za političke studije iz Beograda; „Srpske političke stranke”, (2007.) izdavač IPS; „Savremeni svet 2006-2008.”, zbirku stručnih radova iz međunarodnih odnosa, izdavač Nova srpska politička misao (2008); „Srpski narod i velike sile – kulturno istorijski procesi”, koautor, čiji je izdavač Prometej iz Novog Sada u suizdavaštvu sa Institutom za političke studije (2008.); „Geopolitika postsovjetskog prostora” u izdanju Prometeja iz Novog Sada i Instituta za međunarodnu politiku i privredu iz Beograda (2008); „Francusko – jugoslovenski odnosi u vreme Alžirskog rata 1952-1964”, u izdavaštvu Instituta za međunarodnu politiku i privredu (2009.); „Geopolitika savremene Ukrajine”, koautor, u izdavaštvu Instituta za međunarodnu politiku i privredu (2009.); „Geopolitika Zakavkazja” koautor, izdavač Institut za međunarodnu politiku i privredu IMPP, (2010); „Predsednički izbori u Ukrajini 2010”, izdavač IMPP (2010); „Srpske političke stranke”, drugo dopunjeno i prošireno izdanje, izdavači Kultura polisa i Hektor print (2010); „Dunavska strategija od vizije do ostvarenja”, koautor, izdavač IMPP (2010); „Rusija i Evropa”, izdavač IMPP (2010); „Integracioni procesi na postsovjetskom prostoru”, izdavači Pešić i sinovi i Kultura polisa (2010); „Ka multipolarnom svetskom poretku”, izdavači Pešić i sinovi i Centar za međunarodne odnose (2010); Naučna monografija „Francusko-srpski odnosi 1800-2010” u izdavaštvu IMPP je Petrovićeva dvadeset treća knjiga.

Angažovan je na izradi velike enciklopedije srpskog naroda projekta SANU, deo privredna istorija, gde je član redakcije i autor većeg broja odrednica. Podpredsednik je Društva za privrednu istoriju Srbije. Član je naučnog saveta međunarodnog naučnog časopisa „Međunarodni problemi“ i izdavačkog saveta naučnog časopisa „Kultura polisa”. Govori francuski jezik, a koristi se engleskim i ruskim. Oženjen je živi i radi u Beogradu. www.petrovicdragan.com

Indeks

A

Abas Ferhat, jedan od lidera muslimanskog stanovništva u Alžiru, a potom predsednik Privremene alžirske vlade u Kairu – 165, 168, 170, 175, 178, 321.

Adenauer Konrad, kancelar SR Nemačke – 206,

Adolf od Karmena, francuski grof iz prve polovine XIX veka – 37, 38.

Ahtisari Marti, finski političar – 267, 268, 269, 323.

Ajanović Irfan, muslimanski političar devedesetih – 232,

Aleksić-Pejković Ljiljana, istoričar – 65, 71, 74.

Alija Mehmed, egipatski paša u prvoj polovini XIX veka – 38, 40

Alio Mari Mišel, francuska političarka – 265, 269, 275.

Altal Ela, naučna radnica u vreme Federativne Narodne Republike Jugoslavije – 180,

Amon Leon, političar Četvrte i Pete Republike – 283,

Analís Dimitri, novinar – 252,

Augard, političar IV Republike – 132,

Anri, general u vreme III Republike – 309,

Averesku, političar i državnik Rumunije u prvoj polovini XX veka – 93,

B

Bajro Fransoa, političar V Republike – 259,

Bakarić Robert, političar V Republike – 223,

Baladir Eduar, političar V Republike – 242, 246, 248, 251.

Bao Daj, vijetnamski car, vladao praktično samo Južnim Vijetnamom posle Ženevske mirovne konferencije 1954. – 132,

Barbi Anri, francuski novinar, izveštač iz Srbije u Prvom svetskom ratu – 74,

Bare Rejmond, francuski političar IV i V Republike – 194, 201.

Bartu Luj, francuski političar i ministar spoljnih poslova Treće Republike – 89, 101, 102, 292, 326.

Bataković Dušan, istoričar – 40, 227, 29.

Baučić, sociolog u SFRJ – 183,

Bebler Aleš, diplomata i ambasador FNRJ u Parizu sredinom pedesetih godina – 178,

Beker Žan Žak, publicista – 210,

Bekić Darko, politikolog – 25, 155, 310.

Belon, političar V Republike – 236,

Beneš Eduar, državnik Čehoslovačke između dva svetska rata – 85, 86, 91, 98.

Berar Viktor, francuski književnik druge polovine XIX i početka XX veka – 59, 65.

Beregova Pjer, političar V Republike – 237,

Bernar-Remond Žan, političar V Republike – 204,

Beson Patrik, francuski intelektualac – 255,

Betankur, francuski diplomata – 182,

Bešlagić Zlatko, političar u BiH – 254,

Bido Žorž, političar IV i V Republike, jedan od lidera MRP stranke – 124, 126, 132, 140, 141,

154, 172.

Bijedić Džemal, političar SFRJ – 191, 195,

Binel Pjer Anri, francuski oficir i publicista V Republike – 254, 257, 258.

Birkin Žan, medijska ličnost devedesetih u Francuskoj – 238,

Bizmark Oto Fon – 48, 49, 50, 52.

Bjelajac Mile, istoričar – 25, 109, 112, 121, 122, 123, 125, 197, 257, 309, 310, 311, 312.

Blan, francuski socijalista i ideolog XIX veka – 53.

Blazi Dust, diplomata V Republike – 267, 268, 269.

Blažević Jakov, političar FNRJ – 194,

Bler, britanski političar – 224,

Blum Leon, državnik, političar levice Treće Republike – 104,

Boa le Konte, francuski grof XIX veka – 38, 39.

Bogetić Dragan, istoričar – 25,

Bonar Frederik, novinar – 241,

Bone, političar i diplomata, tridesetih godina i ministar spoljnih poslova Treće Republike – 105, 107, 119.

Bone Iv, političar V Republike – 248,

Bontu, francuski finansijski magnat krajem XIX veka – 55,

Bop Ogist, francuski diplomata Treće Republike, poslanik u Srbiji u Prvom svetskom ratu – 73,

Borodin Aleksandar, kompozitor – 138,

Bose de Tieri, političar V Republike – 236,

Botai, ministar fašističke Italije – 109, 120.

Brant Vili, knacelar SR Nemačke – 208,

Brijan Aristid, političar i državnik Treće Republike – 74, 75, 82, 86, 89, 93, 94, 95, 97.

Brižer Rejmon, diplomata Treće Republike, krajem tridesetih poslanik u Beogradu – 107, 109, 121, 122.

Brodel Fernan, francuski istoričar, rodonačelnik sociološke škole – 18, 295.

Brolji, francuski vojvoda, predsednik vlade sredinom XIX veka – 49,

Bubanj Viktor, general u SFRJ – 190,

Bue Ami, francuski naučnik prve polovine XIX veka – 39, 40.

Bulmer Mišel, političar V Republike – 241,

Burgiba Habib, lider partije Neodestur, a potom i predsednik nezavisnog Tunisa – 167, 173, 174, 175.

Bušatlija Mahmut paša – 31,

Butros Gali, generalni sekretar OUN – 245,

C

Cincar-Marković, političar i ministar spoljnih poslova Kraljevine Jugoslavije – 109, 121.

Cvetković Dragiša, političar i predsednik vlade Kraljevine Jugoslavije – 104,

Cvijić Jovan, srpski geograf i antropolog – 96,

Ć

Ćano Gaetano, političar fašističke Italije – 104,

Ćosić Dobrica – 233, 241, 242, 248.

Č

Čartoriski Adam, poljski političar i revolucionar, emigrant u XIX veku – 40, 41.

Čeku Agim – 268,

Čemberlen Nevin, britanski političar i premijer u prvoj polovini XX veka – 105, 107, 110.

Čerčil Vinston – 81,

Čeruti, diplomata fašističke Italije – 106,

Čolović Ivan, intelektualac iz Srbije – 216,

D

Daladje, političar, državnik (krajem tridesetih premijer) Treće, Četvrtre i Pete Republike – 105, 108, 120.

- Dapčević** Peko, general JNA – 161,
- Davidović** Ljuba, političar Kraljevine Srbije i Kraljevine SHS – Jugoslavije – 91,
- De Fontenej**, francuski poslanik u Kraljevini Jugoslaviji – 87,
- De Gol** Šarl – 165-173, 175-177, 179, 181, 184, 185, 187-189, 195, 199, 206-210, 235, 239, 241, 260, 261, 263, 291-293, 295, 296, 310, 312, 317, 321, 322, 327, 328.
- De Lobit**, general u vreme III Republike – 309,
- De Maržeri**, francuski diplomata Treće Republike – 70,
- De Pejrone**, general u vreme IV Republike – 124,
- De Renjij**, ministar inostranih poslova u vreme Druge restauracije – 38,
- De Šazele**, general u vreme IV Republike – 168,
- De Vo**, diplomata Treće Republike – 94
- Debre** Mišel, predsednik vlade u vreme V Republike, najbliži De Golov partijski saradnik – 170, 190, 239, 241,
- Debre** Reži, - političar V Republike - 210,
- Delbo**, političar i tokom tridesetih godina ministar spoljnih poslova Treće Republike – 105, 106.
- Delkase** Teofil, političar i ministar Treće Republike – 59,
- Dekaz**, ministar spoljnih poslova na početku Treće Republike – 49,
- Delor** Žak, političar V Republike – 202, 248, 263.
- Deltal**, francuski pukovnik, vojni ataše u Kraljevini Jugoslaviji – 111, 309.
- Deni** Ernest, francuski intelektualac – 65,
- Denike** Žozef, francuski antropolog – 96,
- Depere** Franš, general u vreme Treće Republike – 74.
- Deribes**, političar IV Republike – 130,
- Desten** Žiskar, političar i predsednik Pete Republike – 187, 188, 190, 191, 193, 194, 195, 208, 209.
- Didijer** Fransoa, novinar – 238,
- Difo** Žan, francuski političar – 269, 277.
- Dijamel** Žorž, francuski pisac – 109, 120.
- Dima** Rolan, političar V Republike – 215, 233, 236.
- Dimić** Ljubodrag, istoričar – 300.
- Dimitrijević** Bojan, istoričar – 310,
- Dinsbir** Jirži, poljski političar – 258.
- Dirosel** Žan Baptist, francuski istoričar – 157, 174, 175, 199, 200.
- Ditur** Žan, francuski intelektualac – 255.
- Divijar**, političar Pete Republike – 185.
- Dizdarević** Raif, političar FNRJ – 202, 204.
- Dizdarević** Svebor, intelektualac iz Sarajeva – 216.
- Dobrnjac** Petar, ustanički prvak u Prvom srpskom ustanku – 33,
- Dolanc** Stane, političar u SFRJ – 197.
- Domerson**, francuski oficir u vojnoj misiji u Srbiji za vreme rata sa Turskom 1877. – 52,
- Domerson** Andre Žan, francuski akademik – 219,
- Dragosavac** Dušan, političar u SFRJ – 201.
- Drašković** Vuk, političar – 243, 278.
- Đ**
- Đilas** Milovan – 127, 146.
- Đinđić** Zoran – 244, 277, 322.
- Đogović** Mladen, diplomata SFRJ – 193.
- Đoliti**, italijanski političar početkom XX veka – 84.
- Đorđević** Vladan, političar u Kraljevini Srbiji – 58,
- Đuranović** Veselin, političar u SFRJ – 198, 201.
- Đurašković**, diplomata Kraljevine Jugoslavije – 94,

E

Edern-Alije Žan, francuski intelektualac – 255.

Ekmečić Milorad, historičar – 47.

Elsen Izabel, novinar – 238.

Erbe de Šaret, političar V Republike – 254.

Erio Eduar, političar i državnik Treće Republike – 90.

Etjen Sir, francuski historičar – 228.

F

Fabijus Loren, političar V Republike – 237.

Filkenkrot, filozof, živi u Francuskoj – 23.

Fontenel Sebastijan, novinar – 240.

For Edgar, političar i premijer (sredinom pedesetih) IV i V Republike – 162.

Fransoa-Kan Žan, novinar – 252.

Frganović R, sociolog u SFRJ – 183.

Friterman Čarls, političar V Republike- 202.

G

Galoa, francuski general – 242, 312.

Gajar Feliks, političar, bio je predsednik vlade 1957/58. – 162,

Gambet, general u vreme III Republike – 309.

Gamlen, general u vreme Treće Republike, načelnik generalštaba krajem tridesetih i početkom Drugog svetskog rata – 108, 120.

Garašanin Ilija, državnik Srbije u XIX veku – 40-44, 46, 308.

Gard Pol, francuski intelektualac – 232.

Gaser, političar IV Republike – 130.

Genšer, nemački političar – 199, 225, 234.

Gering Herman, političar i vojskovođa nacističke Nemačke – 106.

Gi Mole – političar, socijalista, lider SFIO i predsednik vlade Francuske u vreme Četvrte Republike – 141, 144, 144, 160, 162, 163, 165, 172, 173, 186, 260.

Geprat, admiral u vreme III Republike – 309.

Gijo Žak, francuski biskup – 239.

Gisemberg Benda, novinar – 238.

Gliksman, filozof, živi u Francuskoj – 23, 219, 220, 256.

Gorbačov, predsednik SSSR – 209, 210, 321.

Goven Ogist, francuski intelektualac – 65.

Grandi, političar Italije u prvoj polovini XX veka – 93, 94.

Gravije Gaston, francuski intelektualac – 65.

Guirnjo Luis de, diplomata V Republike – 194.

Grličkov Aleksandar, političar u SFRJ – 200, 201.

H

Habsburg Franc and, austrougarski nadvojvoda – 233.

Habsburg Karlo, austrougarski car 1916-1918. – 86.

Habsburg Oto, austrijski političar – 228.

Hantington Sejmjuel, američki politikolog – 282.

Halifaks, britanski lord i političar, ministar, tokom prve polovine XX veka – 105.

Hasani Sinan, političar u SFRJ – 204.

Herd Daglas, britanski političar – 249.

Herljević Franjo, političar SFRJ – 196.

Heš, nemački diplomata između dva svetska rata – 95.

Hitler Adolf – 98-101, 103, 106-108, 110, 120, 238, 291,

Hodža Fadilj, političar u SFRJ – 197.

Hodžes, poslanik Britanije u Srbiji u prvoj polovini XIX veka – 39.

Ho Ši Min, vođa pokreta Vietnam i lider Severnog Vietnama – 132.

Hruščov Nikita – 144, 167, 169.

I

Idn Entoni, političar i premijer Velike Britanije u XX veku – 105, 143, 155, 173.

Ilić Ljuba, general vojske Kraljevine Jugoslavije i tokom Drugog svetskog rata jedan od vođa pokreta otpora u Francuskoj – 123.

Izetbegović Alija, lider SDA – 232, 233, 240, 243, 245, 249.

Izvoljski, diplomata i ministar spoljnih poslova carske Rusije krajem XIX i početkom XX veka – 70.

J

Jeljcin Boris – 253.

Jerasimos Stefan, istoričar, živi u Francuskoj – 228.

Jeremić, oficir JNA – 219.

Jeremić Vuk, srpski političar – 273.

Jonesku, rumunski političar i državnik prve polovine XX veka – 85.

Jorden Enki, političar KPF – 186.

Jovan Pavle II, rimski papa – 245.

Jovanović Vladislav, srpski diplomata – 232, 258.

Jugović Ivan, sekretar Praviteljstvujuščeg sovjeta – 33.

K

Kanjoli, italijanski generalni konzul u Francuskoj u vreme IV Republike – 137.

Karadorde Petrović – 29, 33.

Karadorđević Aleksandar, knez Srbije 1842-1858. – 37, 41, 43, 44.

Karadorđević Petar I, kralj Srbije i Jugoslavije – 66,

Karadorđević Aleksandar, kralj Jugoslavije – 92, 116, 117, 292, 326.

Karadorđević Marija, supruga kralja Aleksandra i jugoslovenska kraljica, prethodno rumunska princeza – 103.

Karadorđević Pavle, knez Jugoslavije – 102.

Karlin, zamenik ministra kulture u vreme IV Republike – 137.

Karadžić Radovan, lider SDS – 232, 254, 273.

Karole, član francuske vojne misije u Kraljevini Jugoslaviji 1939-40. – 108, 120,

Kasu Žan, francuski umetnik u vreme IV i V Republike – 336.

Keler Gabrijel, političar V Republike – 251.

Keroržen Žan de, novinar – 216.

Kerzon, britanski lord i političar krajem XIX i početkom XX veka – 87.

Kinkel, nemčaki političar – 234.

Kisindžer Henri, naučni radnik u oblasti međunarodne politike, političar SAD – 173.

Klemanso Mišel, političar IV Republike – 130.

Klinton Bil – 255.

Kol Helmut, nemački kancelar – 263.

Kolenkur, francuski grof i diplomata u vreme Napoleona Bonaparte – 33.

Kolčnik Ratko, slovenački intelektualac – 216.

Koliševski Lazar, političar u SFRJ – 198.

Koljević Nikola, srpski političar u Republici Srpskoj – 232, 233.

Kolombani Žan Mari, publicista i novinar – 256.

Konbencl, austrijski grof i diplomata početkom XIX veka – 30.

Konstatin, grčki kralj – 76.

Konti Erikole, funkcioner fašističke Italije – 100.

Korinman Mišel, francuski istoričar – 228.

Kornu, funkcioner ministarstva kulture u vreme IV Republike – 138.

Kostić Gordana, istoričar – 56.

Koštunica Vojislav – 20, 262, 264, 267, 268, 277, 322, 328.

- Kot** Žan, francuski general – 242, 250, 311.
- Kovačević** Mato, ustaški aktivista – 193.
- Kozirjev** Andrej, ruski političar – 249.
- Krajger** Sergej, političar u SFRJ – 201.
- Kravčenko**, sovjetski disident – 133.
- Krejson** Edit, političarka V Republike – 202.
- Krim** Abdel, jedan od arapskih političkih lidera iz Severne Afrike u godinama nakon Drugog svetskog rata – 131.
- Krim** Belkasem, jedan od lidera ALN i član PAV u Kairu – 175,
- Krivokapić-Jović** Gordana, istoričar - 25, 84.
- Kroborg**, nemački političar – 234.
- Ksemo** Mark, novinar – 244.
- Kutiljero**, portugalski diplomata – 247.
- Kuv** De Murvil, istaknuti političar i ministar spoljnih poslova V Republike, degolista – 184, 185, 196, 198.
- Kušner** Bernar – 21, 28, 29, 219, 233, 237, 238, 239, 258, 270-276, 312, 315, 323, 329.
- Kvaternik** Eugen, jedan od vođa ustaškog pokreta – 100.
- L**
- Lagumdžija** Zlatko, političar u BiH – 254.
- Lakaz**, francuski admiral – 90.
- Lakaz**, francuski političar – 90.
- Lakost** Iv, francuski istoričar – 228.
- Lakomb** Bernar, francuski intelektualac – 239.
- Lalatović** Mirko, major vojske Kraljevine Jugoslavije i potom četničkog pokreta Draže Mihajlovića za vreme Drugog svetskog rata – 123.
- Lamartin**, francuski putopisac – 38.
- Lamin** Debangini, jedan od lidera FLN – 177.
- Lanksad**, francuski admiral u vreme V Republike – 240.
- Lanlua** Bernar, politikolog – 245.
- Lanzlúa** Deni – francuski intelektualac – 239.
- Laroš**, političar Treće Republike – 92.
- Laval** Pjer, političar Treće Republike – 97, 104.
- Le Pen** Mari, političarka V Republike – 259.
- Leotar** Fransoa, političar V Republike – 242, 244.
- Lešer** Žerar, političar V Republike – 241.
- Levi** Anri, filozof, živi u Francuskoj – 23, 256.
- Leže**, političar i ministar Treće Republike – 106.
- Lilić** Zoran, političar – 251.
- Lipkovski** Žan, političar V Republike – 191.
- Litan** Katrin, francuska intelektuala – 239.
- Litl** Alen, britanski novinar – 238.
- Loazo** Šarl, francuski intelektualac – 65.
- Lojd** Džordž, britanski političar i državnik kraja XIX i početka XX veka – 74, 84.
- Loren** Anri, francuski intelektualac – 65. **Lubri** Šarl, artiljerijski stručnjak iz prve polovine XIX veka – 45, 308.
- Luj** Filip Orleanski, vladao u vreme Druge restauracije 1830-1848. – 36.
- Luse**, diplomata u vreme IV i V Republike, – 138.
- LJ**
- Ljušić** Radoš, istoričar – 37, 39, 41.
- M**
- Maček** Vlatko, političar i lider HSS – 91, 106, 111, 119.
- Majer** Rene, političar IV i V Republike – 154.
- Makmilan** Harold, političar, prvak laburista i premijer Velike Britanije – 143, 173.
- Mari** Idrak An, francuska političarka – 278.
- Marinković**, političar Kraljevine Jugoslavije – 93, 94.

- Marinović**, političar i predsjednik vlade Kneževine, a potom Kračevine Srbije u drugoj polovini XIX veka – 50.
- Marković** Draža, političar u SFRJ – 202.
- Marković** Ante, političar u SFRJ – 204.
- Marmon**, general francuske vojske u vreme Napoleona – 32.
- Marše** Žorž, političar V Republike, lider KPF – 197, 199.
- Marten** B, političar i ministar Treće Republike – 71.
- Marten**-Šofje Žil, francuski intelektualac – 255.
- Masi**, francuski general u vreme IV i V Republike – 169.
- Matedi** Žan, političar V Republike – 236.
- Macnev** Gabriel, francuski intelektualac – 255.
- Medvedev** Dmitri – 275.
- Mejđzor**, britanski političar – 224.
- Mendes** Frans Pjer, političar i državnik u vreme IV i V Republike, lider levih radikala – 154, 160, 162, 172, 173, 186, 260.
- Merkel** Angela, nemčaki kancelar – 271, 275.
- Meternih**, austrijski kancelar u prvoj polovini XIX veka – 39.
- Mešan** Žan Mišel, pukovnik žandarmerije – 312.
- Mezić** Aleksandar, lekar i general JNA – 124.
- Mičunović** Dragoljub – 244.
- Mier** Luj de, francuski general – 312.
- Miladin** Milošević, istoričar – 25.
- Milićević** Jovan, istoričar – 46.
- Milivojević** Cvijetin, političar u SFRJ – 198.
- Milošević** Slobodan – 20, 204, 232, 234, 235, 237.
- Minić** Miloš, političar u drugoj Jugoslaviji – 191, 194, 195.
- Milošević** Miladin, istoričar – 25.
- Milovanović** Milovan, političar i državnik Srbije krajem XIX i početkom XX veka – 66.
- Milran**, diplomata III Republike – 84, 89.
- Miljković** Dimitrije, diplomata FNRJ, od leta 1962. ambasador u Francuskoj – 179.
- Mink** Alen, francuski intelektualac – 23.
- Mihajlović** Draža, pukovnik vojske Kraljevine Jugoslavije i general, komandant i ministar vojni Jugoslovenske vojske u otadžbini za vreme Drugog svetskog rata, četnički vođa – 119, 123, 125, 126, 127, 292, 310.
- Mistler** Žan, diplomata Treće Republike – 105.
- Mišović** Miloš, publicista i istoričar – 103.
- Miteran** Fransoa, u vreme IV i V Republike jedan od lidera socijalista, Predsednik Republike 1981-1995 – 20, 23, 28, 197, 199, 200-202, 204, 205, 207, 209, 210, 216, 217, 220, 232-237, 239-242, 246, 247, 250-252, 255, 262, 263, 315, 322, 323, 328.
- Mitrović** Andrej, istoričar – 76, 303.
- Mladić** Ratko, general JNA i Vojske Republike Srpske – 232, 233, 254, 273, 274.
- Mojsov** Lazar, političar i diplomata FNRJ – 202.
- Mole**, grof, predsednik vlade Francuske u vreme Druge restauracije tridesetih godina XIX veka – 40.
- Monbrial** Tieri de, francuski intelektualac – 269.
- Mone** Žan, političar IV Republike – 262.
- Monden** Ipolit, francuski pukovnik, ministar vojni u Kneževini Srbiji 1861-1865. – 44, 56, 308, 318.
- Mondezir**, francuski general u Prvom svetskom ratu – 75, 309.
- Moren** Fransoa, političar V Republike – 197, 311.
- Morion** Filip, francuski general – 242, 250, 311.
- Morokvašić** M, sociolog u SFRJ – 183.

Musiteli Žan, političar V Republike – 233.

Musogorski Madest, kompozitor – 138.

Musolini Benito – 82, 91, 92, 94, 95, 97, 98, 99, 100, 102, 106, 108, 110, 119, 120, 121.

N

Naegelen, francuski ministar IV Republike – 129.

Nakad Naida, novinar – 238.

Napoleon Bonaparta – **Napoleon III** Luj Bonaparta, od 1849 predsednik Druge Republike, a potom imperator Francuske, abdicirao 1870. godine – 43, 46, 47, 56, 79, 284, 298.

Naser Abdel Gamel, egipatski predsednik – 160, 162, 163, 167, 171, 174, 176.

Nehru, politički lider Indije, 163, 171.

Nikezić Marko, političar SFRJ – 185.

Ninčić, diplomata i političar Kraljevine Srbije i Kraljevine SHS–Jugoslavije – 91, 92.

Novaković Stojan, političar i istoričar u XIX i početkom XX veka – 38, 57, 58, 287, 303.

O

Obradović Dositej – 33.

Obrenović, srpska dinastija – 27, 43, 44, 59,

Obrenović Milan, kralj Srbije u drugoj polovini XIX veka – 49, 290.

Obrenović Miloš, knez Srbije – 36, 318.

Obrenović Mihajlo, knez Srbije – 46,

Obrenović Aleksandar, kralj Srbije – 57, 287.

Oman Emil, francuski intelektualac – 65.

Opačić Petar, istoričar – 72, 75.

Oriol Vensan, funkcioner ratnih veterana Francuske – 130.

Ostojić Zaharije, major vojske Kraljevine Jugoslavije i potom četničkog pokreta Draže Mihajlovića za vreme Drugog svetskog rata – 123.

Oven Dejvid, britanski diplomata – 247, 256.

P

Paču Lazar, ministar Kraljevine Srbije – 62.

Pajar Žan, francuski diplomata i njen prvi ambasador u FNRJ 1945. – 124.

Pangalos, grčki političar u prvoj polovini XX veka – 93.

Parivodić, srpski političar – 278.

Pašić Nikola, političar i državnik Kraljevine Srbije i Kraljevine SHS –Jugoslavije – 56, 62, 75, 77, 91, 92.

Pavelić Ante, ustaški vođa i poglavnik NDH – 94, 100, 214.

Paue Kolin, američki general – 240.

Pavlović Dragiša, političar u SFRJ – 203.

Peau Pjer, francuski intelektualac – 237, 238, 239, 275.

Pečar Zdravko, publicista i diplomata FNRJ – 172, 177.

Penleve Pol, francuski intelektualac – 90.

Pernije Moris, francuski intelektualac – 220.

Perfit Alen, političar i publicista IV i V Republike – 176.

Peten, maršal za vreme Treće Republike, predsednik vlade neokupiranog dela Francuske sa centrom u Višiju, koja je bila podređena Nemačkoj za vreme Drugog svetskog rata – 109, 118, 121, 123.

Petković Ranko, naučni radnik u oblasti međunarodnih odnosa SFRJ – 25.

Petranović Branko, istoričar – 25, 123, 127.

Petronijević Avram, političar, jedan od vodećih ustavobranitelja u kneževini Srbiji – 43.

Petrović Danilo, crnogorski knjaz – 45.

Petrović Milovan Blaznavac, srpski političar i general u X veku – 309.

Petrović Đordija, crnogorski prvak iz XIX veka – 46.

Petrović Petar I, crnogorski vladika i vladar – 31,

Petrović Petar II Njegoš, crnogorski vladika, vladar i epski pesnik – 37,

Petrović Nikola, knjaz i kralj Crne Gore – 76.

Petrović Aleksandar, srpski intelektualac i političar – 235.

Petrović Dragan, srpski naučni radnik, 24, **Pikoli** Mišel, medijska ličnost Francuske devedesetih – 238.

Pino, diplomata i ministar spoljnih poslova (sredinom pedesetih), IV i V Republike –160, 162, 172, 173, 260.

Pišon, minstar III Republike – 64.

Pitar Eugen, francuski antropolog – 96.

Planinc Milka, političarka SFRJ – 202.

Poenkare, političar i državnik Treće Republike – 70, 74, 89.

Ponset Žan Fransoa, političar V Republike – 195.

Pompidu Žorž, predsednik i premijer V Republike, degolista – 187, 188, 189, 190, 191, 193, 195, 198, 207, 208, 209, 263.

Popov Čedomir, istoričar – 25, 31, 33, 34, 37.

Popović Koča, visoki funkcioner FNRJ, jedno vreme i ministar spoljnih poslova – 184, 185.

Prica Ognjen, diplomata FNRJ i ambasador u Parizu za vreme IV Republike – 128.

Prudon, francuski socijalista i ideolog XIX veka – 53.

Pruno, general u vreme III Republike – 309.

Puhovski Žarko, intelektualac iz Zagreba – 216.

Purić Boža, političar i predsednik vlade Kraljevine Jugoslavije – 109, 121.

R

Radić Stjepan, političar i lider HSS – 91, 92.

Radovanović Milenko, potpukovnik JNA –

Rakić Milan, srpski i jugoslovenski diplomata i pesnik – 93, 94.

Rejmon Gilo, političar KPF – 186, 187.

Ridman Čarls, američki političar – 250.

Ribičić Mitija, politčar u SFRJ – 190.

Ribnikar Darko, novinar – 219.

Ristić Jovan, političar i državnik Srbije u drugoj polovini XIX veka – 52, 124.

Ristić Milan, diplomata Kraljevine Jugoslavije i FNR Jugoslavije – 124.

Ristić Marko, prvi ambasador FNRJ u Francuskoj – 25, 124, 127, 128, 130, 133, 134.

Rizov, bugarski diplomata početkom XX veka – 66.

Rojal Segolen, francuska političarka – 276.

Rokar Mišel, političar V Republike – 204.

Romanov Pavle I, car Rusije vladao od 1797 do 1801. godine – 31.

Romanov Aleksandar I, car Rusije, vladao od 1801 do 1825. – 32.

Romanov Nikolaj I, car Rusije, vladao od 1825 do 1855. – 39.

Romanov Aleksandar II, car Rusije, vladao od 1855. do 1881. – 49.

Romanovi, ruska carska dinastija – 143.

Roksandić Drago, istoričar – 33, 34.

Rosi Andre, političar V Republike – 194.

Rua Mišel, francuski istoričar – 228.

Rumjancev, ministar Rusije početkom XIX veka – 33.

S

Sale, direktor svih muzeja Francuske tokom IV Republike – 138.

Samardžić Radovan, istoričar – 33.

Sanjieti Antoan, novinar – 250.

Saraj, general u vreme III Republike – 309.

Sarkozi Nikola – 20, 21, 23, 28, 259, 260, 265-274, 276, 296, 297, 314, 315, 322, 323.

Segolen Filip, francuski intelektualac – 276.

Senia Žorž-Mari, diplomata u vreme V Republike – 246.

Selim III, turski sultan početkom XIX veka – 30, 32.

Sičević, oficir JNA – 219.

Silajdžić Haris – 254.

Simić Predrag, politikolog, ambasador SCG u Francuskoj – 25.

Simić, ministar spoljnih poslova FNRJ, prvih godina nakon Drugog svetskog rata – 130.

Simić Jasminka, srpski politikolog – 253, 257.

Simović Božin, potpukovnik vojske Kraljevine Jugoslavije – 123.

Sirotković Jakov, političar u SFRJ – 191.

Sovagnaržes, političar V Republike – 195.

Spaljković, diplomata Kraljevine Srbije i Kraljevine SHS- Jugoslavije – 70.

Sretenović Stanislav, savremeni srpski istoričar – 24, 25, 90, 203, 303, 304.

Staljin Josif Visaionovič – 144, 151, 157.

Stambolić Ivan, političar u SFRJ – 203.

Stepinac Alojzije – 126.

Stivenson, diplomata, prvi ambasador Velike Britanije u FNRJ – 124.

Stojadinović Milan, političar i predsednik vlade Kraljevine Jugoslavije – 103-107, 291.

Stojković Milenko, ustanički prvak u Prvom srpskom ustanku – 33,

Stojković Živorad, srpski političar – 232.

Stranjaković D, srpski istoričar i političar, živeo u prvoj polovini XX veka – 41.

Stros Kan Domenik, političar V Republike – 276.

Sulej Alen, francuski istoričar – 124, 127.

Sutu Žorž Anri, istoričar i publicista u oblasti međunarodne politike – 157, 172, 174, 210.

Svilanović Goran – 277.

Š

Šaban Delmas Žak, političar IV i V Republike, degolista – 190, 191, 201.

Šal, general i glavnomandujući francuske armije u Alžiru od 1958 do 1961. godine, vođa državnog udara aprila 1961. protiv De Gola – 166, 169.

Šampanjij, francuski ambasador u Beču u vreme Napoleona – 30.

Šamponoa Suzan, francuski istoričar – 41.

Šarlo X, francuski vladar u vreme Prve restauracije – 36.

Šaron Vijal, general i francuski ministar vojni sredinom XIX veka – 44.

Šejson Klod, političar V Republike – 201, 202.

Šeradan Andre, francuski intelektualac – 65.

Ševeneman Pjer Žan, francuski intelektualac i političar V Republike – 256.

Širak Žak – 20, 204, 220, 237, 239, 241, 242, 251-253, 255, 257, 258, 262, 264-266, 268, 277, 315, 322, 323, 328.

Škuljević Nikola, trgovac i diplomata ustaničke Srbije u Prvom srpskom ustanku – 33.

Špiljak Mika, političar u SFRJ – 182, 187, 202.

Šolej A, naučni radnik geograf i dekan Sorbone u vreme IV Republike – 136.

Štrezeman, kancelar Nemačke tokom dvadesetih godina XX veka – 89, 94, 95.

Šubašić Ivan, političar Kraljevine Jugoslavije, ban Banovine Hrvatske, predsednik Privremene jugoslovenske vlade krajem Drugog svetskog rata – 124.

Šuman Moris, diplomata Četvrtе i Pete Republike – 182, 185, 236.

Šuman Robert, političar Četvrtе i Pete Republike, jedan od lidera MRP – 126, 130, 154, 262.

T

Tabul Ženevjev, francuska novinarka u Trećoj Republici – 106.

Tadić Boris – 272-274, 277.

Tardje, političar Treće Republike – 89.

Tito Broz Josip – 12, 19, 25, 28, 124, 125, 134, 136, 145-149, 151, 161, 162-164, 167, 170, 173, 176, 179, 185-190, 194, 196-200, 203, 211, 217, 232, 247, 262, 292, 321, 327-329.

Titulesku, diplomata Kraljevine Rumunije – 98, 100, 103.

Tomčić, general vojske Kraljevine Jugoslavije – 103.

Torez Moris, lider KPF – 186.

Trani, general u vreme III Republike – 309.

Trud Aleksis, francuski istoričar – 113.

Tudman Franjo, političar, predsednik Hrvatske od 1990-1999. – 213, 215, 245, 249, 250.

U

Ubidići M, francuski publicista, živeo u drugoj polovini XIX veka – 47.

Urdan Remi, novinar – 255.

V

Valije Sen, francuski diplomatski predstavnik na Berlinskom kongresu 1878. – 52, 53.

Vanku Milan, istoričar – 101.

Varadi Tibor, intelektualac iz Srbije – 216.

Varnava Rosić, Patrijarh Srpske pravoslavne crkve u Kraljevini Jugoslaviji – 103.

Vedrin Iber, diplomata u vreme V Republike – 247, 270.

Velebit Vladimir, političar i diplomata FNRJ – 124, 241.

Venizelos, grčki političar – 76.

Vens Sajrus, američki diplomata – 247.

Vesnić Milenko diplomata Kraljevine Srbije i Kraljevine SHS – Jugoslavije – 77.

Vidović Ivica, ustaški terorista – 192, 193.

Viljem Vilhem, nemački car – 60.

Vilpen de Domenik, francuski savremeni političar, bivši predsednik vlade – 20, 265-268, 276.

Vinaver Vuk, istoričar – 24, 105.

Vivijani R, francuski diplomata Treće Republike – 70, 74.

Višinski, sovjetski ministar – 133.

Vojvodić Mihajlo, istoričar – 25, 57, 59, 62, 66.

Vrhovec Josip, političar u SFRJ – 195, 198, 199.

Vučinić Rado, ustanički kapetan i diplomatski predstavnik u Parizu u vreme Prvog srpskog ustanka – 33, 283.

Vujić Mihajlo, političar u Kraljevini Srbiji – 58, 59.

Vukalović Luka, vođa ustaničkog pokreta u Hercegovini protiv turske vlasti – 46.

Z

Zah Franjo, političar prve polovine XIX veka, češki emigrant – 40, 41, 42.

Zogu Ahmed, albanski kralj između dva svetska rata – 91, 92, 94.

Ž

Žipe Alen, francuski diplomata – 244, 247-251.

Žilom, general u vreme III Republike – 309.

Žober, političar V Republike – 191.

Žofr, maršal u vreme Treće Republike – 73-75.

Žuen Feliks, političar IV Republike – 125.

Žuin, maršal u vreme IV i V Republike – 131.

CIP - Каталогизacija y publikaciji
Народна библиотека Србије, Београд

327(497.11:44)"1800/2010"

327(497.1:44)"1921/2000"

ПЕТРОВИЋ, Драган, 1964-

Francusko-srpski odnosi : 1800-2010 /
Dragan Petrović. - Beograd : Institut za
međunarodnu politiku i privredu, 2011
(Beograd : Želnid). - 367 str. ; 25 cm

"Francusko-srpski odnosi 1800-2010, je naučna
monografija rađena u skladu sa makro
naučno-istraživačkim projektom Instituta za
međunarodnu politiku i privredu u Beogradu,
'Srbija i savremeni svet: prespektive i
putevi učvršćivanja spoljnopoličkog
položaja u međunarodnoj zajednici' ... [itd.]
--> reč autora. - Tiraž 300. - Beleška o
autoru: str. 359-360. - Napomene i
bibliografske reference uz tekst. -
Bibliografija: str. 331-346. - Résumé ;
Summary. - Registar.

ISBN 978-86-7067-154-6

a) Србија - Француска - 1800-2010 b)
Југославија - Француска - 1921-2000
COBISS.SR-ID 182370060

BEO
folklore serbe dans le design contemporain de la mode

ZUBUN 2010
le folklore serbe dans le design
contemporain de la mode
24 septembre - 1 novembre 2010
Centre Culturel de Serbie à Paris
avec le soutien du Département des cultures étrangères
et université de la FLEP, à Paris, avec le soutien de
Cultura Design à Paris.
Paris le soutien
du Ministère de la Culture de Serbie

Културни
центар
Србије

Centre
culturel
de Serbie

Kulturni
centar
Srbije

CCS
CCS

www.ccserbie.com

ISBN 978-86-7067-154-6

9 788670 671546

CCS
CENTRE CULTUREL DE SERBIE
/// КУЛТУРНИ ЦЕНТАР СРБИЈЕ

ZUBUN 2010

folklore serbe dans le design contemporain de la mode

INSTITUT ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU